

PERSPECTIVE

Nr. 65-68

Iulie 1994 - Iunie 1995

Anul XVII

Zenovie Pâclișanu

Istoria Bisericii Române Unite

(Partea I-a, 1697-1751, ediția a II-a)

Geschichte der Rumänischen Unierten Kirche

(Teil I, 1697-1751, 2. Auflage)

Perspective

Romanian Edition

Copyright 2015 Voice Media

info@VM1.global

Web home: www.VM1.global

All rights reserved. No part of the publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording, or other electronic, or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law. For permission requests, email the publisher, addressed “Attention: Permission Coordinator,” at the address above.

This publication **may not be sold, and is for free distribution** only.

CUVÂNT ÎNAINTE LA EDIȚIA A II-a

Întâiul volum din ISTORIA BISERICII ROMÂNE UNITE, scris de Zenovie Pâclișanu, a apărut la Roma între anii 1975-1978 în "Bună Vestire" și a fost tipărit de Mons. Flaviu Popan, dar azi nu se găsește. Exemplarele din "Bună Vestire" erau puține. Părintele Popan și-a încheiat viața pământească. Și "Bună Vestire" a încetat să existe. În această situație, la cererea și a unui mare număr de cetitori, am acceptat să tipăresc din nou volumul întâi în "Perspective".

La reeditarea textului din volumul întâi al Istoriei Bisericii Române Unite a fost luat de bază textul din "Bună Vestire". Cele șase articole, publicate acolo, și-au schimbat paginile în "Perspective", ca să devină un volum. Comparând cele două ediții, vom avea această înfățișare:

BUNĂ VESTIRE		PERSPECTIVE
XI/3-4 (Iulie-Decembrie 1975, pp. 21-94	=	Nr. 65-68, Iulie 1994-Iunie 1995, Anul XVII, pp. 1-79
XV/1-2 (Ianuarie-Iunie 1976) pp. 13-66	=	pp. 81-134
XV/3-4 (Iulie-Decembrie 1976) pp. 11-46	=	pp. 135-173
XVI/1-2 (Ianuarie-Iunie 1977) pp. 25-74	=	pp. 174-229
XV/3-4 (Iulie-Decembrie 1977) pp. 5-115	=	pp. 230-340
XVII/1 (Ianuarie-Martie 1978) pp. 23-68	=	pp. 341-388

Textul transmis de pe originalul trimis de Zenovie Pâclișanu a acestei opere în ediția întâia a fost luat ca normă și în ediția aceasta. El transcrie manuscrisul. Dar aci deși textul e identic cu întâia ediție, au mai fost

adăogate capitolele după Episcopii uniți, deoarece fiecare din ei a avut o notă a parte. Înnoirile aci se observă deci în înșirarea Episcopilor uniți. Dar transcrierile din capitole reprețintă tocmai materialul dat de Pâclișanu și formează cu totul o unitate. Deci capitolele sunt o subliniere a materialului și nu o înnoire.

Din prezentarea volumului întâi în o nouă formă vor putea cetitorii să cunoască mai bine evenimentele Românilor transilvăneni din secolul al XVIII-lea, iar Uniții vor putea să-și cunoască mai bine întâia parte a istoriei Bisericii Române Unite.

Octavian Bârlea

CĂTRE CITITORI

Inercarea de a scrie istoria bisericii române unite va părea multora îndrăsneată. Și, în adevăr, este, căci lipsesc condițiile indispensabile scrierii unei lucrări de sinteză. Lipsesc lucrările speciale. În afară de cele două monografii atât de onest muncite ale lui Augustin Bunea, cuprinzând epoca lui Ioan Inochentie Micu Klein și Petru Pavel Aron, nu există nici o altă lucrare pe care autorul unei istorii generale a bisericii unite s'ar putea întemeia cu încredere. Ne lipsesc complect monografiile asupra antecesorilor și urmașilor lui Inochentie Micu Klein și ai lui Petru Pavel Aron. Nu avem apoi o istorie a școalelor blăjene, a mănăstirii de aci, a tipografiei, a învățământului sătesc din eparchia Blajului, etc. Teza de licență, *Școlalele Blajului* alui N. Brânzeu, tipărită la Sibiu în 1898, dă ce putea da *atunci* entuziasmul unui tânăr începător într'o lucrare care urmărea obținerea unui titlu universitar.

Mai bună pare a fi, din acest punct de vedere, situația episcopiei unite a Orăzii. Pare numai, căci dacă studiile lui Ștefan Taședan tipărite în revista *Cultura creștină* sunt întemeiate pe o migăloasă cercetare a arhivelor și astfel cuprind un foarte bogat material informativ, nu se poate spune același lucru despre *Istoria seminarului* de acolo, întemeiat de Ignatie Darabant în toamna anului 1792 scrisă de Joan Georgescu și tipărită în 1923 și nici despre *Istoria diecezei greco-catolice române a Orăzii* a lui Iacob Radu, tipărită în 1930. Foarte utilă și cu mult mai temeinică este *Istoria școlii normale române unite din Oradea*, scrisă de profesorul Vasile Bolca și tipărită în 1934.

În lipsa monografiilor am fost, astfel, nevoit să-mi întemeiez lucrarea pe studiul direct al arhivelor. Am străbătut cu cea mai mare atențiune, beneficiind de caldă și amicală ospitalitate a P. S. Sale episcopului Ioan Suci, întreg materialul, pentru unii ani, extrem de bogat și de variat, care se găsea în arhiva mitropoliei Blajului și în Biblioteca Centrală de acolo, până la 1830, anul morții lui Ioan Bob. Am avut aci marea bucurie de a descoperi două *Protocoale*, cum se numeau în limbajul epocii, necunoscute, ale lui Ioan Inochentie Micu Klein. Întâiul cuprinde actele misiunii sale politice la Viena în anii 1734-35, al doilea o parte însemnată din corespondența și memoriile sale din anul 1741. Amândouă aruncă o puternică lumină asupra sbuciumului și frământărilor acelei excepționale personalități. În corpul lucrării sunt citate *Protocolul I* și *Protocolul II*. Pe stu-

diul direct al arhivelor a trebuit să-mi intemeez și capitolele despre *Meletie Kovacs*, *Intemeierea episcopiei unite de Oradea*, *Moise Dragoși* și acele despre *Ignatie Darabant*. Exploatarea arhivei episcopiei orădene mi-a fost și ea inlesnită de nespus de înțelegătoarea prietenie a I. P. S. Sale episcopului Traian Valeriu Frențiu. Din nenorocire archiva episcopiei de aci am putut-o exploata numai până la moartea lui Ignatie Darabant, evenimentele tragice din toamna anului 1948 împiedicând continuarea unei munci care mi-a oferit atâtea satisfacții nebănuite. Imprejurările prea bine cunoscute nu mi-au îngăduit să continuu cercetările în arhivele Statului din Budapesta și în arhivele vieneze, fiind nevoit să mă mulțumesc, pentru acestea din urmă, cu puținul ce putusem culege în timpul studenției mele în capitala imperiului habsburgic, iar pentru Budapesta la còpiile și notițele făcute în vara anului 1915. Mi-a fost cu totul inaccesibilă archiva primăției din Esztergom, cu care primii episcopi uniți aveau strânse legături.

În ceea ce privește arhivele din Roma și, în special, archiva *Congregației de Propaganda Fide* am putut utiliza, mulțumită extremei amabilități a d. Ștefan Pascu, bogata colecție de documente copiate de dsa în timpul când își făcea studiile acolo ca elev al *Școlii române*. Asemenea a avut bunăvoință să-mi pună la dispoziție și păr. Nicoale Armeanu câteva din documentele copiate de dsa în aceeași archivă. Îi rog pe amândoi să primească viile mele mulțumiri. Mi-a fost, în schimb, imposibil să utilizez còpiile pe care se spune că le-ar fi făcut P. S. Ioan Bălan, episcopul Lugojului, în arhivele romane. Am putut utiliza apoi colecția de documente copiate tot acolo de Ioan Ardeleanu, autorul cunoscutei *Istoriei a diecezei române a Orădiei mari* și còpiile făcute de Ioan Bianu, pe care le trimisese, pe vremuri, lui Augustin Bunea. Și còpiile lui Ioan Ardeleanu și acelea ale lui Ioan Bianu se găsesc în *Biblioteca Centrală* din Blaj.

Materialul tipărit a fost utilizat cu conștiințiozitate. Polemicile și discuțiile cu antecesorii le-am socotit inutile. De aceea le-am evitat deși unii dintre dânsi, în special aceia care s'au ocupat de istoria unirii însăși, ar fi meritat pentru pasiunea și, uneori, pentru reaua credință evidentă pe care au pus-o în publicațiile lor, alt tratament.

Intenția mea era să dau istoria bisericii române unite până la 1853, anul înființării mitropoliei și a episcopioilor Gherlei și Lugojului. Imposibilitatea de a mai lucra în arhivele dela Blaj și Oradea, care, cum se svonește, nici nu mai există, m'a silit să mă opresc pentru eparchia Blajului la anul 130 și pentru aceea a Orăzii la anul 1805, datele până la care exploatasem cele două arhive amintite. Pentru o mai bună înțelegere a evenimentelor am crezut folositor să dau în *Prolegomena* istoria relațiilor Românilor ardeeni cu reforma în veacurile 16 și 17.

Inchin această lucrare Inimei Neprihănite a Maicii Domnului care m'a ocrotit până azi și, sunt convins, mă va ocroti și mâine. Nu am dorință mai ferbinte decât aceea de a putea continua în cel mai scurt timp cercetările întrerupte.

București la 8 Octombrie 1949.

PROLEGOMENA

**Legăturile Românilor ardeleni
cu reforma în veacurile 16-17.**

I. RĂSPÂNDIREA REFORMEI ÎN ARDEAL

Până în ajunul dezastrului dela Mohaci din vara anului 1526, care a provocat prăbușirea Ungariei și desfacerea de ea a Transilvaniei, națiunile dominante ale acestei provincii, Maghiari, Secui și Sași, formau, din punctul de vedere bisericesc, o unitate perfectă. Toate trei erau catolice și toate, cu excepția decanatelor (protopopiatelor) săsești ale Brașovului și Sibiului, erau supuse jurisdicției episcopului din Alba-Iulia. Curentul de reformă, pornit de răzvrătirea lui Martin Luther, a pătruns însă și aici, ca o vijelie și în curs de abia trei decenii din vechiul și puternicul catolicism ardelean n'au rămas decât câteva frânturi aproape fără nici o importanță în viața politică și socială a țării.

Cauzele care au determinat răspândirea atât de vertiginoasă a reformei în mijlocul celor trei națiuni din Transilvania au fost, în general, identice cu acelea care au determinat răspândirea la fel de vertiginoasă a ei și în Germania. A fost, în primul rând, conștiința necesității unei temeinice și grabnice reformări a întregii vieți bisericești "in capite et membris", reclamată de atâta timp tot mai stăruitor de toți cari priveau cu îngrijorare dispariția simplității și purității evanghelice și înlocuirea ei cu materialismul fastuos, lacom, orgolios și semipăgân în aproape toate manifestările sale. Sus, un cler înalt, politicianizat și laicizat, iubitor de imense bogății câștigate cu orice preț și prea puțin preocupat de realizarea idealului de austeră perfecțiune creștină, iar jos un cler de rând, cea mai mare parte lipsit de cultură, mărgininându-și activitatea la săvârșirea mecanică a ceremoniilor rituale și trăind o viață puțin potrivită a sluji ca pildă unor credincioși storși de birui, de robote și de crunta sărăcie neagră. Și a fost, în al doilea rând, Umanismul cu disprețul său pentru rigidul scolasticism glacial, care era, totuși filosofia aproape oficială a bisericii, cu cultul său pentru libertatea desăvârșită a afirmării personalității cu toate însușirile ei bune și mai puțin bune și cu repulsiunea sa față de orice îngrădire a cugetării umane. Ori, biserica stabilea limite severe și pentru sborul gândirii și pentru manifestările vieții cotidiene.

Acestor cauze de ordin general, care au putut influența numai firile obicinuite prin cultura lor cu meditația religioasă și filosofică și cu analiza problemelor mari ale lumii și vieții, li s'au adăugat în Transilvania numeroase cauze de ordin local.

Astfel, în preziua pășirii revoluționare a lui Martin Luther, Sașii erau încurcați într'un tulburător conflict cu faimosul mitropolit atotputernic de Esztergom, cardinalul Toma Bakocz, care uimise jumătate Europa, prin fastul, luxul și bogăția sa, îngrămădită cu cele mai inavuabile mijloace și care izbutise să-și supună definitiv decanatele de Sibiu și Brașov din Ardealul îndepărtat. În tendința aceasta de a stăpâni cele două mari centre, Sașii au văzut o primejdie națională și de aceea lupta împotriva ei a fost purtată cu energie și hotărâre ani de zile, iar în mișcarea de reformă vedeau înlăturarea pentru totdeauna a amenințării care le venia din acea parte (1).

Au contribuit la rapida răspândire a reformei stările din episcopia catolică ardeleană însăș. După episcopul Gheorghe Lépés (1417-1442), care prin necruțatoarea sa lăcomie a provocat marea răscoală din anul 1437 și care a căzut la 18 Martie 1442 într'o luptă cu Turcii în apropierea orașului său de reședință, în fruntea episcopiei a fost așezat italianul Matei Bischino, tânăr de abia 24 de ani, care, amestecat într'un complot împotriva regelui Matia I, și-a pierdut scaunul (1459). I-a urmat în Aprilie 1462 Nicolae Zapolyai, păstorind numai până în 1468. Succesorul său, după o vacanță de patru ani, călugărul franciscan, Gabriel Veronai, n'a văzut Transilvania decât în ziua instalării, petrecându-și timpul în permanente misiuni diplomatice. După trecerea lui în fruntea episcopiei de Eger, i-a urmat ruda apropiată a regelui, Ladislau Gereb de Vingard, un tânăr de 28 ani fără nici o vocație și care a slujit întâia liturghie abia la nouă ani (1498) după ce fusese sfințit episcop. Trecând în fruntea Mitropoliei de Kalocsa, în locul său a fost adus Dominic Kalmáncsehi care a păstorit abia un an, urmându-i Nicolae Bacsokay, apoi Sigismund Thurzo până în anul 1506, când episcopia a fost dată, după o vacanță de doi ani, copilașului de abia opt ani, Francisc Perényi, fiul palatinului Emeric Perényi care a trecut apoi în fruntea episcopiei mai bogate a Orăzii și a căzut, în vara anului 1526, în lupta cu Turcii pe câmpia dela Mohacs (2).

Cu episcopi copii, cu episcopi pentru care eparchia era numai izvor de venit și cu episcopi cu altă vocație decât cea spirituală, biserica ajunsese pe mâna vicarilor fără pregătire și fără autoritatea necesară menținerii

(1) Privitor la lupta Sașilor contra încercărilor de stăpânire ale mitropoliei de Esztergom a se vedea Karl REINERTH, *Aus der Vorgeschichte der siebenbürgisch-sächsischen sächsischen Reformation*. Sibiu 1940.

(2) Pentru stările din episcopia catolică a Transilvaniei înainte de lupta dela Mohacs cfr. KARÁCSONYI IÁNOS, *Az erdélyi püspökség története 1526-ig* în *Az erdélyi Katholicizmus multja és jelene*. Diciosânmartin 1925 p. 26-30. Cfr. și I. TEMESVÁRY, *Series episcoporum Transilvaniae emendata et correcta* în *Erdélyi történelmi értesítő*. I (1912) p. 45 squ.

unei riguroase discipline în clerul de jos lipsit de pregătire și în atârnare, în orașe, de senatul orășenesc iar la sate de stăpânii acestora, dar cu toate acestea mândru și îngâmfat pe casta sa și pe privilegiile ei.

Al doilea succesor al lui Francisc Perényi, Ion Gosztonyi (1524-27), era în acelaș timp și cancelarul reginei Maria de Habsburg și astfel nici dânsul nu se putea ocupa de păstoria vastei eparhii, care se întindea din Carpați până departe în părțile Satmarului și ale Ugocei, și care, după pierirea în lupta dela Mohaci a regelui Ludovic II, a rămas fidel, în opoziție cu cea mai mare parte a credincioșilor săi, care își aleseseră rege național pe Ioan Zapolya, regelui din dinastia Habsburgică, Ferdinand I. Din acest motiv a fost atacat de aderenții lui Zapolya, la începutul lui Octombrie 1527, murind peste câteva zile în urma rănilor primite. După moartea lui, fiecare din cei doi regi a numit în fruntea episcopiei pe clientul său: Ferdinand pe Nicolae Gerendy iar Ioan Zapolya pe secretarul său, Ioan Statileo, care n'a fost confirmat de papa decât în 1539. Primul fusese în curând alungat din țară de către aderenții lui I. Zapolya (3), iar Statileo și-a petrecut aproape întreaga viață în misiuni diplomatice în Polonia, în Moldova lui Petru Rareș, la papa, la regele Franței și la împăratul Carol al V-lea. Despre acest episcop raporta la 10 Aprilie 1538 nuniul vienez Ioan Morone s. Scaun că e "di pessima sorte" iar mitropolitul de Esztergom spunea despre dânsul în acelaș an delegatului papal, cardinalului Ieronim Aleander că e "exosus omnibus in toto regno" apoi, altă dată, că este "odio hominibus quia sit avarus, rapax, inhonestus ... et imprimis omnium mortalium maledicentissimus" (4). Astfel chiar prezența lui statornică în eparhie nu ar fi putut împiedeca pătrunderea pustii-toare în ea a curentului de reformă, în care credincioșii, preocupați de astfel de probleme, vedeau furtuna purificatoare a moravurilor și garanția revenirii la vechea, casta și sobra simplitate evanghelică.

În fruntea celuiilalt scaun episcopesc din teritorul ce ne interesează, Oradea, a fost așezat de către I. Zapolya, după căderea în luptă a lui Francisc Perényi, soldatul fără nici o pregătire teologică, Emeric Czibak, care a continuat și după numire activitatea de luptător războinic până în vara anului 1534, când a fost asasinat de oamenii lui Gritti (5). În locul lui a fost numit Gh. Martinuzzi, prea mult ocupat de cele lumești, stâr-

(3) "Item anno 1529 — notează dominicanul Petru de Rupea — eiectus est episcopus Albensis Nicolaus Gerendy de sede sua ... per complices Ioannis regis". V. BUNYITAI - R. RAPAICS - I. KARACSONYI, *Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia* I. Budapesta 1902 p. 515.

(4) *Ibidem* pp. 242, 300 și 325.

(5) KARÁCSONYI JANOS, *Erdély és a Kapcsolt részek vallási állapota 1526-tól 1571-ig* în publicația *Az erdélyi Katholizmus multja és jelene*, pp. 35-36.

nind prin fi,ea, prin politica și prin asprimea sa cumplite dușmăniei și care a fost și dânsul asasinat la 17 Decembrie 1551, de oamenii generalului Castaldo. Sigur, la împrejurările acestea și la oamenii aceștia, care erau la fel și în Ungaria și în Transilvania, se gândea mitropolitul din Esztergom, în toamna anului 1538, când spunea delegatului papal amintit mai sus, cardinalului Aleander, "*scribatis suae Sanctitati, quod opus est bona reformatione universali, qua facta centum Lutheri non prevalebunt adversus nos; alios quod in dies erunt maiora scandala in ecclesia Dei*" (6).

Scandala in ecclesia Dei nu puteau fi impiedicate de prelații pe care i-am văzut și nici de cei doi regi cari își disputau tronul, având fiecare din ei nevoie de cât mai mulți sprijinitori și aderenți puternici fără nici o considerație la convingerile religioase ale acestora, la apucăturile și chiar la crimele lor. După ocuparea de către Turci a cetății Buda, văduva lui Ioan Zapolya, regina Isabela, rămânând fără capitală și fără reședință și murind în Aprilie 1542 episcopul Statileo, întors de abia un an de zile dintr'o lungă călătorie fără nici o legătură cu roșturile lui eclesiastice, reședința episcopescă din Alba Iulia și bunurile episcopoești de aci au fost ocupate de văduva, de copilașul ei Ioan Sigismund și de curtea lor. Astfel "*bona reformatio*" au încercat-o clerul de jos și credincioșii înșiși după capul lor și cu mijloacele lor (7).

Primii dintre neamurile catolice ale Transilvaniei care s'au însuflețit pentru ideile vijeliosului reformator german din Wittemberg au fost Sașii. Studenți și comercianți de ai lor întorși din centrele de cultură și din centrele de afaceri ale patriei mame, au adus cu ei faima mișcării insurrecționale atât de spectaculoasă și plină de momente atât de dramatice a monahului Martin Luther, manifestele și pamfletele dânsului. Afșarea la 31 Octombrie 1517 a celor 95 teze pe ușa bisericii din Wittemberg, antitezele lui Tetzl și Wimpina, răspunsurile violente ale răsvrătitului, refuzul de a merge la Roma unde a fost invitat la începutul lui Iulie 1519, disputa din Leipzig din 27 Iunie - 15 Iulie al aceluiaș an, în cursul căreia a negat primatul papal și infalibilitatea conciliilor ecumenice, *Apelul* din 1520 către nobilimea creștină a națiunii germane în care cerea scuturarea jugului Romei, suprimarea celibatului, a sărbătorilor și a postului, pamfletul *De captivitate babylonica Ecclesiae*, arderea la sfârșitul aceleiași an a bullei *Exurge Domine*, prin care fusese excomunicat și a lui *Corpus iuris canonici*,

(6) BÜNYITAI-RAPAICS-KARACSONYI, *op. cit.* III, 295.

(7) Pentru cauzele răspândirii repezi a reformei în Transilvania pot fi consultate cu folos Fr. TEUTSCH, *Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen I.* Sibiu 1921 pp. 189 squ. și POKOLY JOZSEF, *Az erdélyi reformatus egyház története I.* Budapest 1904, pp. 9 squ. Pentru cauzele reformei în Occident cfr. H. HAUSER, *La naissance du protestantisme.* Paris, Leroux, 1940.

atitudinea lui în fața dietei din Worms (18 Aprilie 1521) răpirea lui simulată la întoarcerea dela dietă, au produs și în Ardealul nostru, ca pretutindeni în lume, o imensă senzație tulburătoare. Aceeș impresie au produs-o slujirea în Wittemberg a liturghiei în limba germană la Crăciunul anului 1521, împărtășirea sub ambele specii fără spovedanie prealabilă și distrugerea, câteva zile ma târziu, a icoanelor.

Repercursiunile revoluției bisericești din Germania în orașele săsești din Transilvania ni le descrie impresionant și plastic, memoriul din Iunie 1526, întocmit de decanul Sibiului Petru Thonhäuser și de parohul Martin Huet și trimis mitropolitului din Esztergom. În casa magistratului Ioan Hecht s'a deschis, spune memoriul, un fel de școală în care *Crezul* se cântă în limba germană și în aceeaș limbă se cântă cântările bisericești și liturghia însăș. Tot acolo este adăpostit un fost călugăr, Gheorghe, trimis din Silezia, unde petrece Luther, de cătă fostul predicator sibian Ambrosie " *ut populum retrahat ab obedientia Romanae Ecclesiae et suorum praelatorum ecclesiasticorum*". Acest călugăr, Gheorghe, predică fără știrea parohului în bisericile filiale, îndemnând poporul la nesupunere, la neținerea postului și la nerespectarea legilor bisericești. La cererea preoților, magistratul i-a poruncit să părăsească orașul, însă dânsul a răspuns: chiar să crape parohul și decanul și domnii orașului, eu, în disprețul lor, voi rămâne în Sibiu. În oraș vin și alții, mulți, profesori, clerici și mireni aderenți ai sectei luterane și aci sunt primiți și tratați cu bunăvoință iar parohul, ne putând rezista, este nevoit să-i îngăduie să predice. Luteranii sunt venerați de aproape toți negustorii și se iscă adevărate certuri între dânși pentru a ospăta în casele lor pe excălugărul Gheorghe. Autoritatea bisericească este aproape complet distrusă, oamenii disprețuind amenințările cu pedeapsa iadului, nu recunosc instanțele bisericești și toate cauzele lor le duc înaintea instanțelor civile. Cântările dela Naștearea Domnului le-au tradus și le cântă pretutindeni în nemțește.

Un alt excălugăr, venit și dânsul din Silezia, propovăduiește în biserica S. Elisabeta *venenum luthericum*, fiind sprijinit și susținut de negustori. Parohul nu mai îndrăsenește să excomunicie pe nimeni și, de altfel, excomunicările nu mai sunt ținute în seamă. În Sibiu, spun cu durere autorii memoriului, " *adeo invaluit ista pestis Lutherana, ut etiam in civitate ubi Lutherus degit magis saevire non potest*". Din Sibiu erezia se răspândește în satele din împrejurimi. Țăranii îi insultă pe preoți, disprețuiesc ceremoniile sfinte din Dumineca Floriilor și din Vinerea Patimilor și binecuvântarea alimentelor în ziua de Paști. Parohul din Bungard a fost alungat din parohie, iar în alte sate credincioșii nu mai dau preoților darurile obișnuite (8).

(8) BUNYITAI-RAPAICS-KARÁCSONYI, *op. cit.* I, p. 258-262.

Nici asprimea legilor din 1523 și 1525, care decretează pedeapsa cu moartea și confiscarea averilor contra sprijinatorilor și aderenților ereziei, nici intervenția prin scrisori și trimiși speciali a Regelui și a Mitropolitului din Esztergom, n'au putut zăgăzui revărsarea duhului răsvrătirii. În Noembrie 1525, Universitatea săsească interzice să se facă, prin testament, donațiuni mănăstirilor și bisericilor " pentru mântuirea sufletului (ad refrigerium animae suae) iar în Februarie 1529, sfatul orașenesc al Sibiului decretează expulzarea în curs de 8 zile a tuturor călugărilor ".(9)

În acelaș timp reforma a prins și în celălalt mare centru săsesc Brașovul (10). La 15 August 1524, mitropolitul din Esztergom, Szalkai scria decanului și preoților de aci că a aflat, cu durere, din informațiuni demne de încredere că unele persoane, clerici și mireni de ambele sexe " *errores sacrilegos et impia cuiusdam Martini Lutheri dogmata ... heretica condemnata asserere probare, docere, publicare et defendere* " și, " *cantilenas quasdam in probrum et contumeliam sanctae Sedis apostolicae totiusque cleri confingere et ore sacrilego decantare* ", cari spun că cei excomunicați trebuiesc admiși la împărtășania cu S. Taine, că posturile trebuiesc desființate, că dreptul canonic este o invenție a lui Satan, că autoritatea bisericească trebuie desființată, și în fine că mulți " *libellos et tractatos super erroribus et heresibus eiusdem Martini editis emere, vendere legere et onservare temere et sacrilegiter presumerint* " (11). În 1530 brașovenii trimit pe cheltuiala sfatului la studii în Wittemberg pe Simeon " *Siebenbürgerus* ", pe care, după întoarcerea acasă, îl găsim în 1535 " *rector scholae ecclesiae parochialis* ". În acelaș an îl aleg paroh pe Lukas Pleckner, " *qui antea visus fuit amplecti puram Evangelii doctrinam* ", ale cărei semințe le aruncase Honter, dar care s'a schimbat și de aceea a și murit la mijlocul lui Noembrie 1536 (12). În locul dânsului a fost ales Jeremias Jekel, care s'a făcut vestit, scrie cronica orașului, *studio et diligentia in praedicanda pura Evangelii doctrina* " (13), și în acelaș an orașul a trimis la Wittemberg pe Gheorghe Kakasius, pentru a-și însuși mai temeinic învățăturile curate (*hauriendae uberius purioris doctrinae causa*) (14). Jekel a smuls cu totul parohia sa din legăturile cu catolicismul, sfărâmând altarele, icoanele și statuile din biserici, desființând postul și căsătorindu-se. În 1542 preoțimea l-a ales decan al districtului, iar sfatul orașului a votat lui Honter, la 3 Ocrombrie

(9) *Ibidem*, pp. 222 și 436.

(10) Privitor la începuturile și organizarea reformei în Brașov a se vedea KARL KURT KLEIN, *Der Humanist und Reformator Johannes Honter*. Sibiu 1935.

(11) BUNYITAI-RAPAICS-KARÁCSONYI, *op. cit.* p. 140-142.

(12) *Ibidem* III, 97 și *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* IV, 41.

(13) *Quellen* vol. cit. p. 78.

(14) KARL KURT KLEIN, *op. cit.* pag. 185 nota 3.

1541, o remunerație de 50 floreni ca recunoștință pentru marea oboseală ce și-a dat ca să învețe tineretul "ad bonas literas religionisque christianae cognitionem", sub care, sigur, se înțelege religiunea în sensul reformei (15). La 6 Noembrie 1541 Bartolomeu Bogner scia lui Leonard Stöckel în Barta că aci, în Brașovul său, cuvântul lui Dumnezeu e împrăștiat zilnic și doctrina "mai curată" (purior doctrina) înflorește în sufletele oamenilor (16) iar pentru anul următor cronicarul Ostermeyer notează, că s'a început "*evangelisch Mess zu halten in der Kroner Kirch und die papistische weggeschafft, Gott und seinem hl. Namen zu Ehre*" (17).

În *Bistrița*, din cauza situației sale izolate și, probabil, și din cauza marelui prestigiu al parohului Mathias Teutsch, căruia credincioșii i-au ridicat îndată după moarte — 1541 — un monument și care a rămas fidel credinței catolice, reforma a pătruns mai târziu decât în celelalte ținuturi săsești. Urme ale spiritului nou se observă însă aci și în cursul păstoririi lui Mathias Teutsch. El se manifestă în atitudinea față de călugări și în amestecul sfatului orășenesc în chestiuni care înainte erau socotite ca aparținând exclusiv competenței autorității eclesiastice.

După moartea lui, senatul orășenesc a ales paroh pe Michael Fleischer, parohul de până aci al comunei vecine Târpiu. Alegerea a fost confirmată de episcopul Statileo, de a cărui jurisdicțiune se ținea Ardealul întreg, cu excepția, cum am mai spus, a decanatelor Sibiu și Brașov. Fleischer a avut aci rolul pe care l-a avut Jekel în Brașov: desfacerea în forme violente de catolicism, manifestată prin sfărâmarea statuelor și a icoanelor din biserici (18).

Încercările de reformă au avut, până aci, pretutindeni, în Sibiu, Brașov, Bistrița și în alte locuri un caracter negativ, manifestându-se în înlăturarea icoanelor, desființarea posturilor, căsătoria preoților, alungarea călugărilor și au fost întreprinse de indivizi izolați.

Acela care a pus reforma bisericii săsești pe temelii solide, creind un sistem de reformă și introducând ordinea în locul anarhiei, a fost Ioan Honter cu opera sa, *Formula reformationis ecclesiae Coronensis ac Barcensis totius provinciae* apărută în 1542. Mica broșură de abia câteva pagini, pe

(15) *Quellen* II p. 645 "Venerabili domino magistro Joanni Honthero pro suis magnis ac diligentibus laboribus circa iuventutem huius civitatis ad bonas literas religionisque christianae cognitionem erudiendam, informandamque habitis dedimus in signum gratitudinis nostrae erga suam dominationem feria secunda post festum Michaelis flor. 50".

(16) BUNYITAI-RAPAICS-KARÁCSONYI, *op. cit.* III p. 560.

(17) *Quellen* IV, 504.

(18) Pentru răspândirea reformei în Bistrița și în împrejurimile ei, vezi Heinrich WITTSTOCK, *Beiträge zur Reformations geschichte des Nösnergaues*, Wien 1858.

care în anul următor a retipărit-o Melanchton însuși în Wittemberg, stabilește norme precise privitor la felul cum trebuie organizată noua *biserică evanghelică*. După introducerea, în care se critică cu asprime devierea vechi biserici dela formele simple și sobre ale Evangheliei, înăbușându-le cu rituri și ceremonii, inventate de "nebunia falșilor preoți", *Formula* lui Honter dă indicațiuni asupra felului cum trebuiesc aleși preoții noi, care au datoria să cunoască bine Evanghelia, să o explice simplu și curat, neadăogând cuvântului Dumnezeu păreri proprii sau păreri altora, căci nimeni nu se mântuește *cu păreri*, Cuvântul Domnului însă este viață veșnică. În cap. II se arată cum trebuie săvârșit botezul, din ceremonialul căruia trebuiesc eliminate "adaosurile superstițioase", aceste fiind inutile scorniri omenești fără nici o legătură cu esența tainei. În cap. III se combate cu cuvinte deosebit de tari, *Liturghia privată* (Winkelmesse), care este întemeiată pe "învățăturile lui Satan". Cap. IV stabilește normele *Liturghiei publice*, care poate fi flujită numai odată în zi, afară de cazul când credincioșii vorbesc diferite limbi și când pot fi slujite liturghii separate pentru fiecare grup important, căci fiecăruia trebuie să i se vestească Cuvântul lui Dumnezeu în limba proprie. Cap. V vorbește despre diferitele ceremonii, cari înlocuesc Liturghia atunci când nu se împărtășește nimeni și când ea nu poate fi slujită. Cap. VI arată cum trebuiesc împărtășii, la domiciliu, bolnavii. Cap. VII vorbește despre spovedanie, căreia îi atribue o deosebită importanță din punctul de vedere al educației și instrucției religioase. De aceea spovedaniile trebuiesc ascultate numai de preoți foarte instruiți, fiindcă, explică Honter, în predică preotul expune o învățătură cunoscută și pentru expunerea ei s'a pregătit dinainte, pe când în spovedanie i-se supun, lui, pe neașteptate, probleme la care nu s'a gândit și dificultăți pe care trebuie să le soluționeze pe loc. Cap. VIII vorbește despre excomunicări iar Cap. IX și X revine asupra *vocației preotești* și asupra funcțiilor preoțești. Cap. XI vorbește despre *școale*, al XII-lea despre *săraci*, al XIII-lea despre *orfani* iar al XIV-lea și ultimul despre *Libertatea creștină*, în care se apăra căsătoria preoților și se combate postul, iar numărul sărbătorilor se reduce la acelea care au un temei în Sf. Scriptură (19).

(19) *Formula reformationis*, s'a retipărit în traducere germană după ediția din 1543 în *Schriften des Johannes Honterus, Valentin Wagner und Markus Fronius*, ca supliment la vol. VIII al lui *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*. Sibiu 1927-29 pp. 11-29. Privitor la reforma liturgiei vezi Adolf SCHULLERUS, *Geschichte des Gottesdienstes in der siebenbürgisch-sächsischen Kirche*, care cuprinde informațiuni deosebit de bogate și despre începuturile reformei între Sași, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* XLI (1928) pp. 389 squ. și Karl REINERTH, *Beiträge zur Geschichte des siebenbürgisch-sächsischen Gottesdienstes und Glaubenslebens in Korespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* LIII (1930) pp. 211-250.

În organizația bisericii reformate pe baze unitare a intervenit și Universitatea săsească, hotărînd în adunarea din 1544 ca orașele, care, aproape toate, au primit cuvîntul lui Dumnezeu “*eisdem et similibus ceremoniis in ecclesiis earum utantur*” (20). Hotărîrea este repetată în adunarea din 1545, care acum, nu vorbește numai de *civitatibus* ci și de *oppidis et villis*, poruncind din nou ca “*Sacramenta Christi in omnibus ecclesiis uniformiter administrare debeant*”. Pentru stabilirea acestei uniformități și propter *scandala evitanda* s’a ales o comisiune compusă din bărbați învățați în știința Sf. Scripturi, care, până la adunarea viitoare, să fixeze normele definitive ale ritualului bisericesc. Lucrarea întocmită de comisiune și apărută la Brașov în 1547 sub titlul *Reformatio ecclesiarum Saxonicarum in Transilvania*, nu este decât *Formula* lui Honter din 1542 turnată în articole și paragrafi, fiind o operă oficială, cu unele completări despre cauzele matrimoniale, despre vizitațiile anuale etc. În acelaș an a apărut și o ediție germană a ei (21). În adunarea sa din 1550, *Universitatea* a impus aplicarea în toate bisericile săsești a normelor stabilite în această lucrare (22). Ca întregire a normelor amintite, Honter a tipărit în acelaș an, 1547, *Agenda* — un fel de Molitevnic — după *Agenda* apărută în 1540 la Wittemberg. Titlul noii cărți e *Agenda für die Seelsorger und Kirchendiener in Siebenbürgen* (23).

La 6 Februarie 1553, Sinodul bisericii săsești și-a ales un episcop propriu pe Paul Wiener, parohul Sibiului și astfel, desfacerea de biserică veche catolică a devenit completă și definitivă.

Reforma luterană a cucerit repede și celelalte centre ale Transilvaniei și, în primul rând, Clujul, în a cărui viață culturală Sașii ocupau încă un loc important. În 1545 și conducerea orașului și școala erau catolice. În 1544 se întoarce însă dela studii din Wittemberg, Gaspar Heltai. Fiind ales paroh, el așează în fruntea școlii ca rector pe Grigorie Vizaknai, care i-a fost coleg de studii în centrul amintit al reformei. Locul lui Grigore Vizaknai a fost ocupat în 1553, de Francisc David, care-și făcuse și dănsul studiile în străinătate și funcționase un timp ca preot în Bistrița. În 1555 este ales apoi paroh. În urma acțiunii acestora, Clujul a fost

(20) G. D. TEUTSCH, *Urkundenbuch der evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen* II. Sibiu 1862 p. 3.

(21) Textul ambelor ediții *Ibidem* pag. 6 sq.

(22) Est igitur conclusum ut in singulis civitatibus, oppidis et villis, ecclesiae juxta Reformationem ante trienium editam reformari debeant ac quique pastores ecclesiarum secundum eandem Reformationem sese accommodare et vivere debeant ” *Ibidem*, p. 5.

(23) Adolf SCHULLERUS, *op. cit.* p. 458.

repede cucerit pentru reformă, devenind centrul evanghelicilor maghiari, pe când Sibiul rămăsese centrul evangheliștilor Sași (24).

În părțile de nord-vest ale țării Ardealului, reforma a pătruns de timpuriu, datorită mai ales sprijinului lui Gaspar Dragfi, un descendent al familiei Drag din Maramureșul românesc, comitele comitatelor Crasna și Solnocul de mijloc.

În Bihor și celelalte părți ale episcopiei de Oradea, reforma a pătruns și mai târziu și mai greu. Titularul acestei episcopii era atotputernicul Gheorghe Martinuzzi însuș, care, dacă în calitate de guvernator al țării, era nevoit să închidă ochii văzând-o manifestându-se în eparchiile altora, era necruțător față de orice manifestare a ei în eparchia proprie. După asasinarea lui, i-a urmat în 1553, în Scaunul vlădicesc strașnicul conducător de oști și asediator de cetăți, *Mathias Zabardy* a cărui activitate pastorală este cu totul necunoscută dar cu atât mai cunoscute sunt isprăvile lui ostășești și asprimea sângeroasă cu care-și știa pedepsi dușmanii. Sub această păstorire nime nu îndrăsnea să neliniștească turma cu idei de reformă. După moartea dânsului (1556) și sub un urmaș ca Francisc Forgach care și-a petrecut tot timpul departe de eparchie ocupat de afacerile politice ale lui Ferdinand I și această episcopie s'a fărâmițat cu totul în cursul luptelor dintre cei doi rivali, Ioan Zapolya și Ferdinand. Membrii capitolului s'au refugiat fiecare unde a putut iar aderenții reformei au apărut, nerăbdători să câștige timpul pierdut. Reședința împreună cu averile episcopoești, averile capitolului și ale ordinelor călugărești au fost ocupate și aci. În 1557 "pastorii" reformați au ținut un sinod la Debrețin, al doilea în localitatea Csenger, în anul următor în însăș Oradea s. Ladislau (25).

Toate încercările făcute de Ioan Zapolya și de călugărul Gheorghe Martinuzzi, conducătorul real al țării după moartea aceluia, de-a păstra unitatea bisericească a celor trei națiuni dominante, rămânând infructuoase, dieta ținută la Turda în 22 Iunie 1550 a fost nevoită să decreteze că "quilibet in fide sua ipsi a Deo data et concessa permaneat" (26), iar dieta din Turda, dela 22 Maiu 1552 hotărăște (art. 15) ca "partea evanghelică" și "partea papistă" să trăiască în pace și bună înțelegere, "honore et mansuetudine" (27). În 1556 episcopul catolic Paul Bornemisza

(24) Gal KELEMEN, *A kolozsvári unitarius kollegium története* I, Cluj, 1935, p. 7-8.

(25) BUNYITAI VINCE, *A váradai püspökség története* I. Oradea 1883 p. 425 squ.

(26) *Monumenta comitialia Regni Transylvaniae* I, 382. Actele dietei ținute la Turda în 22 Iunie 1550 s'au pierdut. Hotărîrea ei privitor la chestiunile religioase au fost repetate de dieta ținută în 31 Decembrie 1551 la Târgul Mureș și se referă la ea și dieta ținută tot aci la 24 Aprilie 1555: *Ibidem* p. 540.

(27) *Ibidem*, p. 411.

a fost alungat din țară, averile episcopiei și ale capitlului secularizate, iar în anul următor dieta din Turda (1-10 Iunie) hotărăște, ca mănăstirile călugărilor să fie transformate în școli (28).

În timp ce Sașii au rămas statornici și solidari în reforma lor luterană, Ungurii au îmbrățișat, în curând, sub influența viguroasei acțiuni a lui Petru Melius, reforma în formele ei calviniste. Calvinismul a fost adoptat și de Gaspar Heltai și de Francisc David. Despărțirea de luteranism a maghiarimei a devenit manifestă în sinodul ținut la Oradea în vara anului 1559 sub conducerea lui Petru Melius, parohul Debreținului și a devenit definitivă în sinodul ținut târziu, în toamna aceluiaș an, în Târgul Mureș (29). Persecutați, la început, ca inovatori și eretici, Sacramentarii, cum sunt numiți în documentele vremii aderenții lui Calvin, au sfârșit prin a impune și recunoașterea reformei lor: dieta ținută între 1-11. Iunie 1564 la Turda a dat, în art. 5, deplină libertate calvinismului (30).

Lucrurile nu s'au oprit însă aci. Dieta ținută tot acolo, în Turda, între 10-17 Maiu 1566, a hotărît (art. 17) ca toți aceia cari nu vor să părăsească "*invățăturile papiste*", să fie expulzați, după ce înainte cu un an, în Mai 1565, aderenții calvinismului au năvălit în catedrala din Alba Iulia, au distrus altarul și icoanele iar preoții catolici au fost alungați din oraș. Canonicilor din Oradea cari, până la Florii, nu au părăsit catolicismul li se poruncește să părăsească orașul având dreptul a-și lua vitele cu sine (31). Apoi o parte a maghiarimei, în frunte cu Francisc David însuș, au părăsit și reforma calvinistă, îmbrățișând sub influența medicului de curte al princepelui Ioan Sigismund, Blandrata, unitarismul sau anti-trinitarismul, care neagă divinitatea lui Christos și a s. Duh. După dramatice lupte și frământări, dieta ținută la Turda în 6-13 Iunie 1568, a dat libertatea de a propăvădui și noua credință, decretând că fiecare predicator poate predica Evanghelia după felul său de a o înțelege și explica și fiecare localitate poate ține predicatorul ce-i convine (32).

(28) *Ibidem* II, 79.

(29) POKOLY Jozséf, *Az erdélyi református egyház története* I, Budapest 1904 p. 125-133.

(30) *Monumenta comitialia Regni Transilvaniae* II, 231: "... quia in negotio religionis communicationis praesertim coenae dominicae quo usque variae disputationes, contemtionis vitae et assertiones inter superintendentes et pastores ecclesiarum Coloswariensis, nationis videlicet Hungaricae et Cibiniensis gentis Saxonicalis exortae fuerunt, ad tollendas igitur huiusmodi dissensiones, pacificandamque utriusque partis conscientiam, pro quiete regnicolarum statutum est, ut a modo in posterum utriusque parti liberum sit sive Coloswariensis aut Cibiniensis ecclesiarum religionem et assertionem tenere velit .....

(31) *Ibidem* II, 302-303.

(32) *Ibidem* II, 343.

Astfel, pe ruinile vechei, bogatei și puternicei biserici catolice, acum sfâșiata, se ridicaseră cele trei confesiuni protestante, luterană, calvină (reformată) și unitariană. La 8 August 1581, iezuitul Ioan Leleszi scria din Alba Iulia generalului ordinului său, lui Claudio Aquaviva, că în 1579, când a venit în Transilvania “*nullam prorsus scintillam catholicae religionis inveni, praeterquam Claudiopoli apud pauperculas quasdam mulieres quae cundo victum quaerebant et principem Illuum Christophorum Bathori de Somlyo*” (33). Aceluiaș Claudio Aquaviva îi scria din Cluj cu patru ani mai târziu, iezuitul Ferrante Capeci, noul rector al colegiului de aci, că Ungurii sunt “*per la più heretici e quel poco di scintilla che vi è rimasta nella fide è molto debole*”. Catolici mai numeroși sunt în Secuime însă n’au episcop și nici altă căpetenie. Au numai câțiva preoți pe care poate ar fi mai bine să nu-i aibă (34).

II. LUTERANISMUL ȘI ROMÂNII

În avântul lor nepotolit de a reforma și de a purifica biserica lui Dumnezeu, Sașii s’au îndreptat și spre Români. Aceștia nu aveau ierarhia fastuoasă, bogată și atât de amestecată în rosturile politice și răsboinice ale lumii, cum aveau latinii, ci erau abia la începutul înfiripării unei ierarhii modeste și timide; nu aveau nici pe papa dela Roma — Antichrist, cum era numit în pamfletele luterane ale timpului — iar împărțășania o luau sub amândouă speciile, a pâinii și a vinului și nu aveau nici celibatul preoților. Aveau, în schimb, posturi și icoane, se închinau sfinților și se rugau și dădeau pomană pentru morți și aveau și o mulțime de ceremonii și de rituri, care erau socotite scorniri ale minții omenеști, iar cuvântul lui Dumnezeu îl ascultau într’o limbă străină și neînțeleasă, tot atâtea elemente ispititoare pentru o operă de apostolat, socotită ca o datorie de conștiință de către neofiii atât de zeloși și de însuflețiți pentru adevărurile curate, pe care credeau că au izbutit să le cunoască.

Convinși de irezistibila putere de cucerire, prin sine însuși, a adevărului evanghelic pur, Sașii Sibieni, fără a încerca să folosească alte mijloace pentru a convinge, au dat Românilor în limba românească, în 1544, compendiul învățăturilor creștine așa cum îl înțelesese și-l întocmise Martin Luther în *Micul Catechism* al său din 1529, pe care Valentin Wagner, îl tipărea în acelaș an, 1544, la Brașov în limba grecească. *Catechismul*

(33) A. VERESS, *Epistolae et acta Jesuitarum Transylvaniae* I, Budapest 1911, p. 145.

(34) Hanno alcuni preti, quai non so se sarebbe meglio di non haverli (*Ibidem* II, 58).

românesc a apărut în vara anului, pentru că în socotelile Sibiului la 13 Iulie 1544 găsim însemnarea : “ *Ex voluntate dominorum dati sunt M. Philippo Pictori pro impressione catechismi valachici bibale fl. 2* ” (1). După 2 ani știrea traducerii catechismului lui Luther în limba română a fost împărtășită, cu vădită bucurie, de Adalbert Wurmloch din Bistrița prietenului său Ioan Hess, paroch în Breslau : *Translatus est Catechismus in linguam Walachicam atque impressus Cibinii* (quae urbs nobis Saxonibus in Transylvania est metropolis) *characteribus, ut vocant, rascianis, qui quasi referunt formam Graecarum litterarum* ” (2).

Nu ni s'a păstrat nici un exemplar din această primă carte tipărită în românește și nu cunoaștem nici pe traducătorul ei, care a putut fi Philippus Pictor, (Maler) însuș, trimis în repetate rânduri din partea orașului Sibiu cu misiuni în țara Românească (22 Iunie 1537, 24 Iulie 1541, 10 Aprilie 1543) (3), trebuind astfel să cunoască bine limba acestei țări. Un lucru ni se pare sigur : catechismul a fost o traducere a catechismului lui Luther, fiindcă numai acesta era *catechismul pur și simplu*, fără un alt determinativ. Dacă nu ar fi fost catechismul cunoscut tot atât de bine și lui Hess din Breslau ca și lui Wurmloch din Bistrița Ardealului, aceasta i-ar fi dat privitor la el și alte detalii, nemulțumindu-se numai să-i comunice, fără nici o altă precizare : *translatus est Catechismus in linguam Walachicam* (4).

(1) Socotelile Sibiului în Hurmuzachi, Iorga, *Documente XI* p. 859.

(2) Heinrich WITTSTOCK, *op. cit.* p. 60.

(3) HURMUZACHI-IORGA, *Documente XI*, pp. 855-58.

(4) Catechismele românești din 1544 și 1559 au, în timpul din urmă, o întreagă literatură. Amintim pe A. SCHULLERUS, *Luthers Katechismus und Agende in rumänischer Sprache in Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde XLIV* (1921) p. 57-61 ; N. DRAGAN, *Catechisme luterane în Dacoromania II* (1922) pp. 581-592 ; Al. ROSETTI, *Les Catechismes roumains du XVI-ème siècle în Romania XLVIII* (1922) pp. 321-334 ; N. SULICA, *Catechismele românești din 1544 (Sibiu) și 1559 (Brașov)*, Târgul Mureș 1936 ; Al. PROCOPOVICI, *Arhetipul husit al catechismelor noastre luterane*, Suceava 1927 ; A. BARSEANU, *Catechismul luteran românesc*, București 1923 ; Al. ROSETTI, *Catechismul Martian în Graiu și Suflet I* (1923-24) pp. 251-261. Lucrările citate având, cea mai mare parte, caracter filologic sau istoric literar, ele nu ne pot preocupa aici. Merită însă a fi examinată teoria foarte ispititoare prin romantismul ei a lui N. Sulică. Dânsul construiește următoarea ipoteză : Socotelile Sibiului spun că lui Philippus Pictor i s'au dat 2 florini *pro impressione catechismi valachici* adică pentru rolul de *supraveghetor* al tipăririi în condițiuni satisfăcătoare și, mai ales, pentru rolul de a examina ca maestrul tipograf să nu modifice doctrina catechismului (*op. cit.* p. 21). Traducătorul n'a putut fi un sas fiindcă nici unul dintre ei nu cunoștea bine limba română și n'a putut fi un român fiindcă nici Românii nu cunoșteau limba germană atât de bine încât să poată da o traducere exactă a Catechismului. Catechismul a fost deci tradus din ungurește. Traducerea din ungurește însă putea fi făcută numai într'o regiune mixtă, româno-maghiară, unde reforma prinsese rădăcini adânci și unde se găsea și o autoritate dispunând de mijloace morale și materiale

Mica broșură de abia câteva pagini e revoluționară nu prin cece spune, ci prin cece omite să spună. Are, în total, șase capitole. Capitolul I cuprinde cele *Zece Porunci*, adăugând fiecăreia foarte scurte lămuriri. Capitolul II dă *Crezul Apostolilor*, iar nu forma amplificată a *Crezului Niceno-Constantinopolitan*, folosit în biserica românească. Crezul este împărțit, pentru mai ușoară interpretare a lui, în *trei articole* (Glaubens artikel): articolul I despre Dumnezeu Tatăl, art. II despre Dumnezeu Fiul și art. III despre Dumnezeu Duhul. Capitolul III dă cititorilor *Tatăl Nostru*, împărțit în șapte *cereri* și o *încheiere* (Căci a Ta este împărăția și puterea și mărirea, Amin). Capitolul IV vorbește despre *Taina Botezului*, al V-lea despre *Cina Domnului* (Impărtașania) și al VI-lea despre *Puterea Cheilor* și *Sposedanie*, care însă nu e taină, ca celelalte două, ci un simplu ritual necesar totuși pentru îndreptarea păcătosului.

Este, deci, o broșură lipsită de orice spirit ofensiv, cuprinzând expunerea în forma cea mai simplă a unor adevăruri de credință. Urmărite

și având și un interes special pentru Români. Regiunea era aceea a Sătmarului iar autoritatea era Gaspar Dragfi, unul din cei mai puternici protectori ai reformei în părțile acelea, care fiind de origine românească avea interesul special pentru convertirea Românilor (*Ibidem* p. 38-41).

Privitor la această bizară teorie, pe care autorul o repetă și în studiul cu titlul fantezist, *Relațiile noastre culturale cu primii corifei ai protestantismului german, Luther, Melancton, Bugenhagen, Bullinger, Honterus și Valentin Wagner*, publicat în nr. de pe Iulie 1941 al revistei *Luceafărul* din Sibiu observăm, pe scurt, următoarele: 1) *impressio catechismi* nu înseamnă supravegherea tiparului ci *tipărirea catechismului*. 2) Necunoscând nici un exemplar din tipăritura din anul 1544 nu putem ști dacă traducerea a fost exactă ori neexactă; 3) afirmația că nici un sas nu știa bine românește și nici un român atât de bine nemțește ca să poată da traducerea unui catechism e o simplă bănuială pe nimic întemeiată, mai ales că nu cunoaștem valoarea traducerii. 4) Dragfi, deși de origine românească, chiar dacă avea conștiința acestei origini, n'a dat nici o importanță convertirii Românilor. Dovada peremptorie o avem în scrisoarea dela 11 August 1577 a pribeagului Stefan Vodă Măzgă către Consiliul imperial din Viena. În această scrisoare pribeagul cere să i se dea câteva sate din jurul cetății Ardud, fiindcă *locuitorii lor sunt Români, de legea românească* și astfel își va putea petrece bătrânețele între ai săi (etlichen Jobagien auf der Gegend Erdöd dem alten zerstörten Schloss gelegen, denn daselbst unserer der wahlachischen Sprache und Religion Leute sint... A. VERESS, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești* II, 1930 p. 130). Ori Ardud-ul fusese proprietatea lui Gaspar Dragfi și totuși Români și-au păstrat credința lor românească, acolo sub ochii proprietarului fanatic aderent, un timp, al reformei lui Luther. Apoi Dragfi, sgu-duit de moartea lui Stefan Druget de Homona și a lui Bernard Thamasy părăsise încă în anul 1540 reforma și "iuravit se in posterum catholicum christianum acturum et more patrio ecclesiae culturum" (vezi scrisoarea din 24 Iunie 1540 a lui Verancsics către episcopul Statileo în BUNYITAI-RAPAICS-KARÁCSONYI, *op. cit.* III, pp. 456-57). Privitor la teoria aceasta a lui N. Sulică cfr. și Fr. MICHAELIS, *Der sächsische Ursprung der ersten Druckschriften in rumänischer Sprache*, în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift* din 1937 pp. 273-82.

au trebuit să fie nule în sufletul foarte pușinilor cititori români căroa le-a putut cădea în mână. Pastorul A. Wurmloch din Bistrița scia despre ea prietenului său din Breslau că "multi ex Sacerdotibus (Valachis) amplectuntur eum libellum tanquam sacrosanctum, multi autem prorsus contemnant".

De altfel, felul cum se manifestase până la acea dată mișcarea de purificare a credinței prin sfărâmarea altarelor și a icoanelor, prin alungarea călugărilor, prin batjocorirea postului, a sărbătorilor și a cultului sfinților și prin suprimarea rugăciunilor pentru cei morți, nu era de natură să atragă pe Români, a căror viață sufletească a fost și este atât de strâns legată de toate aceste forme exterioare ale cultului creștin.

Peste câțiva ani, după ce locul inițiativelor personale de reformă, cu violențele și capriciile lor, le-a luat, în urma activității metodice și ponderate a lui I. Honter și în urma intervenției Universității sășești, reforma sistematică, întemeiată pe principii severe, care excludeau excesele anarhice ale bunului plac, Sașii au făcut o nouă încercare de "purificare" a bisericei românești. De data aceasta ea a pornit din Brașov și nu s'au mărginit la simpla tipărire a unei cărți de doctrină. Cronica contemporană a orașului notează la anul 1559: "*die 12 Martii Johannes Benknerus, iudex Coronensis cum reliquis senatoribus reformavit Valachorum ecclesiam et praecepta Catecheseos illis discenda proposuit*" (5). Incercarea a fost făcută, ca și la Sibiu, de autoritatea orășenească, de sfatul cetății, care în concepția nouă a reformei, se socotea "*custos tabulae*" având datoria "*curam gerere ut doctrina verbi Dei in ecclesiis pure ... propagetur et conservetur*" cum declarase înainte cu 9 ani Universitatea sășească într'o adunare a ei (6). Notița citată a croniceii cu tot laconismul ei, cuprinde două lucruri precise: hotărîrea senatului orășenesc de a reforma biserica românească și hotărîrea de a impune învățarea catechismului luteran.

Informațiuni privitoare la felul cum își imaginau conducătorii sași ai Brașovului reformarea bisericeii românești nu avem, îl putem însă bănui din hotărîrile sinodului pastorilor lor, ținut la începutul lui Ianuarie 1557 în Sibiu. Acest sinod, după ce stabilește, în prealabil, normele credinței, care trebuie să se întemeeze pe Scriptura Vechiului și Noului Testament și pe interpretarea bisericeii primitive, fără adausurile târzii ale papismului, arată cum trebuiau săvârșite diferitele ceremonii bisericești și în primul rând Botezul, Cina Domnului și Spovedania. Toate aceste trei trebuiesc administrate dimineața, în prezeța întregului popor. Inainte de împărtă-

(5) *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt IV*, p. 80.

(6) G. D. TEUTSCH, *Urkundenbuch der evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen I*, p. 9.

șire, credincioșilor trebuie să li se explice, în limba lor, însemnătatea tainei. Folosința odăjdiilor, a cădelniței și a altor podoabe nici nu strică nici nu folosește (per se neque prosunt neque obsunt). Acolo unde pot fi înlăturate fără sminteala poporului, să se elimine. O acțiune atât de importantă cum este împărtășania nu poate totuși fi săvârșită fără "aliquo decore speciali", de aceea preotul trebuie să se îmbrace, în cursul săvârșirii ei în haină albă, semn al inocenței și sfințeniei *Mielului imaculat*, Christos. Spovedania trebuie menținută, însă fără "greșelile papiste" a înșirării tuturor păcatelor și a canonului. Icoanele trebuiesc suprimate, afară de acelea care reprezintă scene din istoria sacră și altele asemenea și a căror caracter educativ este evident. Trebuiesc menținute logodna, cununia și binecuvântarea lehzelor, fiindcă își au temeiul în Cuvântul lui Dumnezeu. Asemenea trebuiesc menținute procesiunile și rugăciunile publice în care se cere ajutorul lui Dumnezeu sau i se aduc mulțumiri pentru binefacerile trimise poporului. Numărul sărbătorilor trebuie stabilit fiindcă multe din acelea existente atunci nu au nici o bază istorică nici temelie în Cuvântul lui Dumnezeu (7).

Tinând seama de normele acestea, care fuseseră stabilite recent pentru biserica săsească însăși, ce reformă putea introduce Sfatul orășenesc brașovean în biserica românească? Să fi cerut scoaterea din biserici a icoanelor fără caracter istoric sau biblic, deci icoanele sfinților, e greu de presupus, fiindcă și aceștia reprezintă figuri "istorice". Odăjdiile nu le-a eliminat sinodul nici din bisericile săsești decât acolo unde ele fuseseră eliminate, mai înainte, de inițiativa privată ca "invenții papiste". Cununia, logodna, botezul, procesiunile, spovedania, împărtășania, au fost, cum am văzut, menținute. Maslul nu e amintit între Taine, dar din momentul ce și reforma admitea rugăciunile de *cerere* sau *milcuitură*, cum le numește catechismul tipărit în curând de Sașii însiși, nu mai putea fi vorba de eliminarea lui.. Asemenea nu e amintită între taine *preoția*, însă preoți, *pastori* aveau și reformații iar *Catechismul* lui Luther vorbește însuși de "*die berufenen Diener Christi*", care săvârșesc toate slujbele, apoi, cum am văzut mai sus, și *Formula reformationis* a lui Honter și publicația oficială *Reformatio ecclesiarum saxonicarum in Transylvania* din 1547 avea capitole speciale *De vocatione ministrorum* și *De officiis ministrorum*. Este devărat că reformații sași eliminează din liturghia lor tot ce era în legătură cu *caracterul de sacrificiu* al *Cinei Domnului*, pe care nu-l admiteau, și invocările sfinților, însă pentru această reformare a liturghiei bisericei românești lipseau cărțile, precum lipseau și pentru săvârșirea în limba română a tuturor

(7) G. D. TEUTSCH, *op. cit.* I, p. 3-7.

ceremoniilor liturgice și neliturgice (8). Prin urmare, întreaga operă de reformare hotărâtă de Ioan Benkner cu senatorii lui se putea referi numai la predică, adică la explicarea în limba română a părților din Scriptură care se citeau în biserică, căci nu trebuie să uităm că reforma eșise din faza violentă, inaugurată de fostul paroh Jekel, intrând, în urma acțiunii lui Honter, în faza înoirilor lente, fără convulsii și fără provocări producătoare de primejdioase nemulțumiri populare.

Ceeace i se părea însă Sfatului orășenesc mai necesar și mai important, era învățarea *Catechismului*, căci el cuprindea esența doctrinară a reformei. De aceea le-a impus Românilor "*praecepta Catecheseos discenda*", cum spune cronica contemporană. Catechismul, pe care l-a avut în vedere Sfatul Brașovului a fost cel tipărit în 1544 la Sibiu, nu catechismul pe care avea să-l tipărească în curând Sfatul însuș, și care la data de 12 Martie când a fost adusă hotărârea încă nu apăruse. Necunoscând pagina de titlu a cărții, care să ne dea indicația anului tipăririi, acesta poate fi stabilit numai cu aproximație din amintirea în *Prolog* a vlădicului Sava și a mitropolitului Efrem. Ori, mitropolitul Efrem este pomenit întâia oară în 1560, între Simeon, a cărui ultimă pomenire e din 1558 și între Daniel, pomenit mai întâiu în 1566 (9). Episcopul Sava este urmașul lui Cristofor în Episcopia Geoagiului de Sus. Cristofor a fost numit de regina Isabela în 1557. Lui i-a urmat Sava. Anul numirii lui nu-l cunoaștem; știm însă din a doua a lui numire, din 1562, în fruntea aceleeaș episcopii, că întâia numire i-a fost făcută de regina Isabela. Isabela însă a murit la 17 Septembrie 1559. Sava a fost deci numit înainte de această dată. Cât timp a rămas în Scaun, nu știm; știm însă că la intervenția lui Melchior Ballassa, Ioan Sigismund l-a înlocuit cu Gheorghe de Ocna (Wizaknay), revenind, în Aprilie 1562 după înlăturarea acestuia (10). Prin urmare, cert e numai că Sava și-a început activitatea înainte de 17 Septembrie 1559, data morții reginei Isabela care-l numise. Anul înlocuirii lui cu Gheorghe de Ocna nu-l cunoaștem. Cert este apoi că la data apariției *Catechismului*, regina Isabela nu mai era în viață, tronul fiind ocupat de fiul ei Ioan Sigismund. Aceasta apare limpede din *Prologul* cărții care vorbește de Măria sa *Craiu*. Dacă ar fi fost în viață mama acestuia, *Prologul* ar fi amintit pe Măria sa *Crăeasa*, cum face, *Prologul Octoichului* tipărit la Brașov în 1557 (11). *Catechismul* a apărut deci numai după 17 Septembrie 1559.

(8) Benkner însuș tipărise înainte cu doi ani *Octoich-ul cel mic* în slavonește "din dragoste pentru dumnezeștile și sfințele biserici" *Bibliografia românească veche* IV, pp. 3-6.

(9) N. IORGA, *Istoria bisericei românești* II, ed. 2 București 1932, p. 320.

(10) HURMUZACHI-IORGA, *Documente* XV, 1, p. 578.

(11) *Bibliografia românească veche* IV, p. 4.

Ori, hotărîrea Sfatului de a impune Românilor învățarea "preceptelor" lui a fost luată, la 12 Martie 1559. Nu putem nici presupune că acest Catechism ar fi fost sub tipar la 12 Martie când s'a adus hotărîrea citată, fiindcă în cazul acesta el, sigur, ar fi apărut în câteva săptămâni nu după câteva luni. *Octoichul* slavonesc din 1557 a fost tipărit, deși este incomparabil mai voluminos, între 12 Iunie 1556 și 14 Ianuarie 1557 deci în șapte luni, iar Psaltirea românească din 1570, care e și ea cu mult mai voluminoasă, s'a tipărit între 6 Februarie și 27 Maiu.

Acest, al doilea Catechism, din care Andrei Bârseanul a descoperit câteva fragmente în Ieudul Maramureșului, este identic cu *Intrebarea creștinească* aflată într'o copie din anul 1607 între hârtiile papei Grigorie din Măhaci (jud. Alba) și publicată de Hajdău în *Cuvinte din bătrâni* (II p. 99-107) și cu Catechismul, copiat mai târziu cu câteva decenii și publicat de Al. Rosetti sub titlul *Catechismul Marțian* în revista *Grai și suflet* (I, p. 251-61).

Noua tipăritură se deosebește de *Catechismul* tipărit la Sibiu în 1544 mai întâiu prin forma lui, care este *dialogată* și se deosebește și prin conținutul, care cuprinde unele eliminări dar și unele adăogiri. Astfel *Catechismul* lui Luther dă cele *Zece Porunci* însoțite de scurte comentarii, Catechismul cel nou le dă fără comentarii; asemenea dă comentarii la *Tatăl Nostru*, care din acesta din urmă lipsesc. Catechismul sibian din 1544 dă *Crezul apostolilor*, Catechismul brașovean dă forma *niceo-constantinopolitană* a lui, obișnuită în biserica ortodoxă. Cu totul nouă e în Catechismul dela Brașov partea privitoare la milcuitură (rugăciuni pentru chemarea lui Dumnezeu în ajutor) și *datul de har* (rugăciuni de mulțumire, gratiarum actio) (12). Pentru compilarea lui a fost probabil folosit, cum a arătat N. Sulică, *Catechismul unghuresc* al lui Andrei Batizi.

Ca să înlătore orice bănuială din mintea cititorilor români, autorii *Prologului* cărții le dau informații naivă că opera pe care le-o oferă este scoasă de către sfinții Părinți Vasile, Grigorie, Ioan Zlataust, Atanasie și Chiril Filozoful "pre limba sârbească" din Evangheliile scrise grecește de Apostoli și acum dânșii o dau în românește ca să înțeleagă toți "oamenii cine-s Români creștini". Li se spune apoi cititorilor că lucrul pe care-l închină Mitropolitului Țării Românești, Efrem, s'a făcut cu știrea Craiului și a episcopului Sava. Și acest catechism ca și cel sibian din 1544 este lipsit cu totul de orice caracter ofensiv, învățăturile creștine, în felul cum le înțelegeau aderenții reformei, fiind expuse în cea mai simplă formă.

Urmările și ale acestui nou catechism în mijlocul Românilor au fost,

(12) O comparație a celor două texte o dă Al. Rosetti, în studiul citat din *Romania* (XLVIII) p. 329 cfr. și N. SULICĂ, *Catechismele românești din 1544 și 1559* p. 27 squ. și D. R. MAZILU, *Diaconul Coresi*. Ploiești 1933 pp. 17 squ.

sigur, ca și ale celuiilalt, dela Sibiu, cu totul neînsemnate, deși Honter însuși se gândea la posibilitatea unei convertiri a Românilor prevăzând în *Formula reformationis* a sa că Românii cari *trec la reformă* nu trebuiesc botezați din nou, fiind botezul ortodox valabil. De altfel o însemnare contemporană notând hotărîrea lui I. Benkner de a impune Românilor brașoveni învățarea Catechismului adaogă: *es half aber wenid* (13). Legăturile acestora cu Românii de dincoace de munți erau prea strânse și prea puternice — Pătrașcu Vodă al Munteniei asistase la sfârșitul lui August 1556 la slujbă în biserica de aci, căruia îi face bogate daruri, încât pomelnicile îl amintesc, alături de Doamna Voica și Domnița Maria, între citorii ei, între care e pomenit și Alexandru Lăpușeanu al Moldovei — pentruca ortodoxia lor să poată fi clătinită de o mică broșură. De aceea Sașii convinși de zădărnicia unor astfel de încercări, au renunțat la opera de convertire a Românilor iar tipografia românească, pe care o întemeiaseră la Brașov cu ajutorul diaconului pribeag Coresi, au pus-o la dispoziția oricui putea plăti, ea devenind o simplă afacere comercială, tipărint cărți românești și cărți slavonești de cel mai pur ortodoxism dar și cărți de violentă propagandă calvinistă.

(13) *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt IV*, p. 100. Ca un curiosum amintim, că din primii aderenți ai reformei făcea parte și marele ambițios cu viața, care prezenta atâtea aspecte de aventură, românul Stefan Mailat. Gyulai Torda Zsigmond îl informa la 25 Decembrie 1545 pe Melanchton, că Mailat chiar și în închisoarea din Constantinopole, din care n'a mai ieșit niciodată "audit quotidie bonas evangelicas conciones" și își îndeamnă, de acolo, prin scrisori, pe soția "christianissimă", să îngădue "reformari ecclesias in sua iurisdictione", care era Țara Oltului, cu satele lui de boieri români ortodoksi. *Történelmi Tar din 1885* p. 526-27.

III. CALVINISMUL ȘI BISERICA ROMÂNEASCĂ PÂNĂ LA MOARTEA LUI GAVRILĂ BETHLEN (1629)

În curând opera reformării bisericei românești a luat-o în mână stăpânirea însăș cu mijloacele și cu autoritatea care lipseau inițiativei particulare. Această stăpânire era însă maghiară iar Maghiarii trecuseră cum am văzut, la reforma lui Calvin cu tot unitarismul de ultima oră al principelui Ioan Sigismund. De aceea și credința la care s'a încercat întoarcerea Românilor a fost, până târziu către sfârșitul veacului al 17-lea, calvinismul, numit, dela început, religiune maghiară (*magyar vallás*), spre deosebire de luteranismul, care a rămas religiunea Sașilor. Calvinismul era însă mai rece, mai rigid și deci mai puțin flexibil, ca și firea întemeietorului lui, decât luteranismul, ceeace, pe lângă temperamentul mai puțin ponderat al rasei maghiare, explică și caracterul cu mult mai agresiv al acțiunii lui de cucerire. Chiar și întâia carte cu care calvinii încercaseră să-și propage credința între Români, se deosebia, esențial, prin stilul și cuprinsul ei, de încercările similare ale Sașilor luterani. Aceasta a fost *Tâlcul Evangheliilor* și anexa lui, *Molitevnicul*, tipărit în 1564 tot în tipografia brașoveană condusă de diaconul Coresi. Editorul și, cum bănuisc unii, poate chiar compilatorul ei a fost Forro Miklos de Hoporton, un conspirator alături de M. Balassa împotriva principelui, care, Forro, avea între rudele apropiate nu numai oameni cu înalte situații în ierarhia catolică ci și talente de scriitori cu reputație (1). Noua tipăritură dă pericopele Evangheliilor, ce se citesc Duminicile în biserică, după textul *Evangheliarului* tipărit cu cheltuiala lui I. Benkner în 1561-62, adăogând după fiecare periscopă *tâlcul* sau *învățătura*. Aceste *tâlcuri* cuprind nu numai principiile dogmatice calvinești, ci cuprind, în multe locuri, atacuri directe și necruțătoare împotriva dogmelor, a practicelor religioase, a ierarhiei bisericei ortodoxe și, ceeace dovedește o bună cunoaștere a vieții satelor românești, și împotriva atâtor din obiceiurile și superstițiile Românilor.

Astfel se spune că faptele bune nu ne pot mântui, împărăția Cerurilor ne fiind o răsplată a lor, "ci darul și cinstea lui Dumnezeu" — *sola fides iustificat*, a lui Calvin! —, că omul nu poate ține legea și poruncile, căci el "de sine nu poate alta numai poate greși", că "nici apostolii nici popii nu pot ierta păcatele" fiindcă Christos a spus "cine va crede și înțelege Evanghelia și va fi botezat ispășit va fi". "Vezi, continuă explicația, că atunci iartă apostolii și popii păcatele oamenilor când spun Cu-

(1) A. VERESS, *Erdély és Magyarországi régi olák könyvek és nyomtatványok*, Cluj 1910, pp. 11-12 și *Bibliografia română-ungară* I, București 1931, p. 25.

vântul lui Dumnezeu ... Că Cuvântul lui Dumnezeu este cheia împărăției Cerului ... Cine crede propovăduitorului deslegat și iertat și spășit va fi, cine nu crede fi-va și în Ceriu legat, neiertat și asândit”. De aceea “care popă nu spune Evanghelia nu poate ierta nimănuia păcatele, ci au ascuns cheia împărăției și amar aceluia”. Credința adevărată trebuie căutată numai în Scriptură căci “nu vine legea nici din Ierusalim, nici dela Roma, nici din Țara Grecească, nece Nemțească, nice Românească, nice dela Leșească, nice dela Moschicească, ci e lăsată și tocmită dela Isus Christos”. Greșesc, deci, acea cari spun că nu vor părăsi până la moarte credința moștenită dela “părinții noștri și moșii și strămoșii”, căci nu moștenirea interesează, ci ceace spune Scriptura. Sfinților nu trebuie să ne rugăm, pentrucă ei nu aud rugăciunea noastră: “derept acea — spune Tâlcul Evangheliei dela sărbătoarea Înălțării — frații mei să nu ne rugăm sfinților morți ci numai aceluia cine-l cheamă Isus Christos”. N’are credință adevărată cine se roagă “lui Sfântu Pătru și lui Sfânt Paul sau Sfântului Niculae sau Sfintei Mariei” căci nimeni, nici în cer nici pe pământ, nu este “îmblătorul drept noi și rugătorul” ci numai Isus Christos.

Precum nu ne pot ajuta nouă morții la fel nu le putem ajuta nici noi lor. “Minciună e și acea carei zic că pot folosi după moarte sufletelor, că nu se schimbă locul după această viață ci iaste scornită pentru lăcomia cărtularilor”.

Sunt atacați apoi patriarhii, vlădicii, egumenii, călugării și popii cari nu propovăduesc Cuventul adevărat al lui Dumnezeu “ci mai tare țin tocmealele oamenilor decât a lui Christos”, apoi vlădicii amestecați în trebile lumești, fiindcă “episcopii și vlădicii Christos n’a lăsat să domnească în chipul altor domni” (2).

Deodată cu această carte de predici, Forro Miklăuș a dat Românilor și o carte de slujbă, un *Molitevnic*, care nu e decât traducerea românească, cu mici adaptări, a *Agendei* calvinești a lui Gaspar Heltai, tipărită în prima ediție la Cluj în 1551 iar în ediția a doua la 1559. Tipăritura care trebuia să înlocuiască nu numai Molitevnicul ci și *Liturghierul* ortodox, dă ceremoniile “purificate” ale botezului, cununiei, Cumincătorei și a înmormântării apoi “tipicul” liturghiei, al utreniei și vecerniei și câteva “cântece din Psalmi și din Evanghelia”. În “Polojenie” (prefată) popii

(2) Pentru citate am folosit exemplarul fotocopiât din biblioteca Academiei Române, Cărți vechi Nr. 13. Citate bogate găsesc cititorii în N. IORGA, *Istoria literaturii românești* I, ed. 2-a București 1925 pp. 186 squ. *Tâlcul Evangheliei* din Duminica a zecea după Anul Nou (Luca 13, 117) e reprodus în BIANU-HODOS, *Bibliografia românească veche* I pp. 522 squ. și CIPARIU, *Crestomația sau Analecte literare*, Blaj 1858, p. 12-22, iar un fragment din *Tâlcul Evangheliei*, din Duminica a treia după Rusalii tot aci p. 17-18.

sunt îndemnați să slujească românește ca să înțeleagă înșiși și să înțeleagă și oamenii ce ascultă, fiindcă, “și Dumnezeu așa au fost lăsat și proorocilor și apostolilor să grăiască în limba cum înțeleg și vorbesc oamenii”. Popa când “nu înțelege au el au oamenii” grăiește în vânt și face păcat, luând numele lui Dumnezeu în deșert. De aceea autorul prefetei li se adresează amenințător: “nu boscorodiți că vă bate (pe) voi Dumnezeu”. Li se arată apoi că “cinul și tipicul” botezului a fost luat dela Ioan Botezătorul, dela Christos și dela Apostoli, care n’au avut “mirul și apa sfințită, lumânare și alte adăusături”. Asemenea dela “meșterul și dascălul cel mare” Christos a luat și “cinul și tipicul” liturghiei, căci “leturghia n’a tocmit Christos să fie slujba a morților”, fiindcă “după moarte morților nu putem folosi nimica”. Ceremonia înmormântării a fost întocmită numai ca să știm “cum cu cinste să-l îngropăm pe cel dus de lume”, deci fără rugăciunile și ritualul atât de impresionant al înmormântărilor din biserica ortodoxă. Vecernia și slujba de dimineață au rămas neschimbate, ne asigură Polojenia (3).

Astfel se prezintă primele tipărituri calvinești de o îndrăzneală răsbobnică, prevestind furtuna care se apropia amenințătoare. Și furtuna a venit repede.

Dieta ținută la Sibiu din 30 Noembrie - 13 Decembrie 1566 hotărăște deplina libertate a propăvăduirii Evangheliei și extirparea “idolatriei (bálványozás) cu deosebire dintre Români, a căror preoți, orbi fiind, au fost conducătorii spre pierzanie ai orbilor. De aceea, spune dieta, Măria Sa poruncește ca toți cari nu vreau să primească adevărul, să discute din Biblie cu episcopul-superintendent Gheorghe și cine va refuza și după această “dispută” să se convertească la cunoașterea adevărului, episcop, preot sau călugăr, să fie scoși din țară și toți să asculte numai de episcopul superintendent Gheorghe și de preoții numiți de dânsul (4).

Este întâia amintire a existenței episcopiei calvine pentru Români și a titularului ei, a cărui jurisdicție cuprindea, sigur, întreg teritoriul supus stăpânirii tânărului principe Ioan Sigismund. Data numirii lui nu o cunoaștem. Din scrisoarea trimisă însă la 14 Ianuarie 1568 Sfatului orașenesc al Bistriței în care numește pe propovăduitorul român ce funcționează de trei ani, în Brașov, *elev al său*, s’ar părea că la această dată, 1565, era deja în slujbă (5).

(3) Din *Molitevnice* ni s’a păstrat numai un fragment, care a fost publicat de Nerva Hodoș în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București 1903, pp. 249-276. Pentru dependența lui de *Agenda* lui Heltai vezi E. DAIANU, *Un Molitevnice calvinesc pentru Români* în revista *Răvașul* (Cluj) VI (1908) pp. 168-181.

(4) *Monumenta comitialia Regni Transylvaniae* II, 326-27.

(5) HURMUZACHI-IORGA, *Documente* XV, 1, p. 627.

Hotărîrea dietei obligă, cum rezultă din textul reprodus mai sus, nu numai pe preoții și călugării români să primească învățăturile predicate de Gheorghe ci și pe Vlădica românesc. Acest vlădică era Sava al Geogiului de Sus readus în fruntea episcopiei la 10 Aprilie 1562 după înlăturarea lui Gheorghe de Ocna (Wizaknay) protejatul lui Melchior Balassa, care, trecând de partea lui Ferdinand, căzuse în disgrația princepelui. Sava refuzând să asculte de poruncile *superintendentului* a fost silit să părăsească țara, iar reședința sa din Lancrâm, între Sebeș Alba și Alba Iulia, pe care, împreună cu mănăstirea de aci, o ridicase cu ajutorul pribegilor munteni Ioan Medereț, Radu Stolnicul, jupâneasa Stănilă, clucearea Stanca și Mihăilă Vistierul (6) a fost dată la 2 Iulie 1569 noului episcop calvin român, Paul Tordasi (7). Astfel încetează și această episcopie românească ortodoxă, după ce înainte cu un deceniu și jumătate încetase episcopia Vadului, ctitorie a lui Stefan Vodă cel Mare al Moldovei.

Nu numai Vlădica Sava se dovedise refractar față de noua căpetenie bisericească, ci și călugării și preoții înșiși, refuzând să participe la sinoadele convocate de dânsa, să-i dea contribuțiile obișnuite și batjocorind-o "turpibus et ignominiosis verbis" spre scandalul public. Plângându-i-se principelui, acesta trimite la 2 Octombrie 1567 din Alba Iulia tuturor "păstorilor bisericilor românești" ordinul aspru, în care amintindu-le hotărîrea din anul trecut a dietei de-a izgoni din țară chiar și pe preoții catolici, și pe toți, care țin legea "papistă", le poruncește să participe la sinoadele convocate de Gheorghe de Sângeorz — acesta era numele întreg al "superintendentului" — și să-i dea cenzul legiuit. Altfel, încheie ordinul, va dispune tuturor funcționarilor publici, precum și *voevozilor* și *chinejilor*, să-i silească cu toate mijloacele (per omnia opportuna remedia) la supunere (8).

Peste câteva zile, la 11 Noembrie 1567, Ioan Sigismund se adresa direct autorităților publice, comiților și vice-comiților, pretorilor, castelanilor, primarilor orașelor și tuturor cari dețin un oficiu public, comunicându-le și lor plângerile superintendentului românesc contra preoților îndrăsneți și neascultători, cari nu vor să se întoarcă la adevărul Evangheliei și nu propovăduesc Cuvântul lui Dumnezeu curat, în limba românească ci slujesc sârbește, poruncindu-le să-i aducă sub orice pedeapsă (minden bűntetés alatt) la ascultare și supunere față de Gheorghe și oamenii săi (9).

(6) VERESS, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești* II, p. 316.

(7) *Magyar protestans egy-házrtörténelmi adattár* VIII (1910) p. 157.

(8) HURMUZACHI-İORGA, *op. cit.*, p. 625.

(9) *Ibidem*, p. 626; cfr. și *Erdélyi Múzeum* din 1937 p. 124-25, care publică un ordin cu același cuprins trimis Sfatului Bistriței la 2 Octombrie 1567.

Intervenția aceasta personală a principelui pare a nu fi impresionat prea mult și ea nu a înfrânt rezistența preoților. De aceea dieta ținută în anul următor între 6-13 Iunie la Turda, se plânge și ea că sunt mulți, cari nu se supun episcopului numit de Măria Sa și nu-i îngăduie să-și îndeplinească slujba, ci ascultă de popii vechi și de rătăcirile lor. Dieta cere apoi luarea măsurilor contra acestor îndrăsneți ca astfel, potrivit hotărârilor anterioare, răspândirea adevărului evanghelic să se poată face cu por. (10)

Cum s'a văzut și din ordinul dela 2 Octombrie 1567 către preoții români, episcopul Gheorghe, a cărei reședință pare a fi fost Teiușul, a început a ține sinoade pentru a lămuri preoții asupra "adevărului curat" și a le da prilejul acelor dispute de care vorbește dieta din Sibiu din 1566. Într'o scrisoare din 14 Ianuarie 1568 adresată Sfatului orașului Bistrița, îi mulțumește că a trimis preoții din părțile acelea la Sinod, făcând, prin aceasta un lucru necesar și plăcut lui Dumnezeu. Sinodul își terminase lucrările când au sosit ei, însă a discutat cu dânsii din Scriptură și i-a convins. Rezultatul discuțiilor, cuprins în șase puncte, îl duc cu dânsii în scris românește. Lucrul de căpetenie este ca slujbele să le facă în limba românească ca să înțeleagă credincioșii, căci așa poruncește și Măria Sa principele. La fel fac și brașovenii care țin de trei ani un predicator "creștin", elev de al său. Pe cei care nu se vor supune să-i înlăture din fruntea parohiilor, cum a hotărât "țara" (dieta). În închieierea scrisorii episcopul roagă Sfatul să trimită la dânsul și pe protopopul, și-l anunță că acolo, în părțile Teiușului, sunt mulți "preoți români creștini" adică de aceia cari au primit noile învățături (11).

Facerea slujbei numai în românește cum porunceau principele Ioan Sigismund și episcopul numit de dânsul, însemna completa *reformare* a bisericii românești, reducând slujba numai la citirea și explicarea *Evangheliei* și *Apostolului*, la botez, împărtășanie și cununie, administrate însă după ritualul cuprins în *Molitevnicul* din 1564 tipărit cu cheltuiuala reformatului Forro Miclăuș, căci singurele cărți românești tipărite până la această dată erau, în afaiă de cele două catechisme și de *Molitevnicul* amintit, *Evanghelia* din 1561, *Lucrul apostolesc* (Praxiul) din 1563 și *Tâlcul Evangheliilor*, cu predicile lui atât de agresiv antiortodoxe (12). De acest

(10) *Monumenta comitialia Regni Transilvaniae*, II, p. 341.

(11) HURMUZACHI-IOGA, *op. cit.* XV, i p. 627-28.

(12) Este deci fundamental greșită afirmația atât de stăruitor repetată de tinerii istorici maghiari că principii ardeleni n'au urmărit *calvinizarea* bisericii românești ci numai *romanizarea* ei. *Romanizarea* nu putea însemna atunci decât *calvinizare*, această biserică neputându-se altfel romaniza decât părăsind complet între-

lucru și-a dat seama perfect de bine principele și de aceea impune atât de amenințător facerea tuturor slujbelor numai în românește.

Gheorghe de Sângeorz a murit la sfârșitul anului 1568 sau în primele zile ale anului următor, căci la 8 Februarie 1569 Ioan Sigismund comunică, din Mediaș, autorităților numirea unui nou *superintendent general al bisericilor românești*, Paul Tordasi poruncindu-le să-l ajute în opera lui de răspândire a Cuvântului lui Dumnezeu, și de reformare a sacramentelor și a tuturor ceremoniilor conform învățăturilor lui Christos (Ad docendum verbum Dei et reformanda sacramenta et ceremonias iuxta institutionem Christi) (13). Reședința noului episcop a fost, la început, în *Lancrăm*, unde, cum s'a văzut, principele, i-a dăruit în 2 Iulie 1569 casa fostului Vlădică Sava. De aci scrie în 9 Decembrie 1570 bistrițenilor, invitându-i, din ordinul principelui, să trimită preoții la sinodul ce-l convocase pe ziua de 1 Ianuarie 1571 (14). Deși privitor la această casă avea o a doua diplomă de donație din 4 Noembrie 1570, a fost, totuș, nevoit din cauza continuilor neplăceri pe care i le făceau Sașii din Sebeșul învecinat, a o vinde acestora în vara anului 1574 pentru suma de 49 floreni și a se muta în alt loc (15).

Ca venit episcopesc, dieta ținută la Târgul Mureș între 6-14 Ianuarie 1571 fixează pentru noul episcop un floren pe an dela fiecare preot, după ce dieta ținută în anul precedent la Turda hotărîse ca fiecare credincios român care a primit credința adevărată să dea preotului câte o claie de grâu pe an (16).

Încă în primul an al păstoririi sale (1569), superintendentul Paul Tordasi a chemat la sinod, în Aiud, pe ziua de 16 Octombrie, din ordinul lui Ioan Sigismund, pe toți preoții români pentru a reforma "slujba Leturghiei" și pentru alte "statuta et ordinationes" ale bisericii românești. Hotărîrile sinodului ne sunt cunoscute din confirmarea principelui care a urmat la 30 Noembrie 1569. Ele ne desvăluiesc mijloacele cu care se credea atunci că poate fi smuls un popor întreg din așezarea sufletească în care trăise un mileniu. Sinodul stabilește, în locul întâiu, principiul general ca tot ce are temei în Scriptură să fie păstrat, tot ce este însă adaos și invenție omenească să fie eliminat. Evident, adaosuri și invenții omenești sunt toate ceremoniile și riturile care se întemeiază pe tradiția Sf. Părinți

gul ei ritual ortodox bizantin și reducând numărul tainelor la două, singurele pe care le putea administra românește dintr'o carte *calvinească* și aceasta.

(13) HURMUZACHI-IOGA, *op. cit.* XV, 1, p. 635.

(14) *Ibidem*, p. 645-46.

(15) A. BUNEA, *Ierarhia Românilor din Ardeal și Ungaria*. Blaj 1904, p. 304-205.

(16) *Monumenta comitialia Regni Transilvaniae*, II, 265 și 379.

ai bisericii și pe hotărârile vechilor soboare. Ca o primă consecință a acestui principiu, este hotărîrea de a se suprima slujbele și rugăciunile pentru morți precum și chemarea într'ajutor " a sfinților morți ". Singurele lucruri care trebuiesc învățate și explicate sunt *Crezul* și *Tatăl Nostru*. Slujba Liturghiei redusă la ceea ce găsește în Scriptură, adică la citirea și interpretarea Evangheliei și a scrierilor Apostolilor, trebuie făcută în limba română. Credincioșii care nu vor asculta în biserici, Cuvântul lui Dumnezeu propovăduit de preoții adevărați adică de preoții de legea nouă, să nu fie împărtășiți în ceasul morții. Preoții care continuă a disprețui hotărârile dietelor și poruncile principelui și slujesc " sârbește " să fie pedepsiți cu asprime iar preoții văduvi, care se dovedesc ascultători și evlavioși să li se dea voie să se căsătorească a doua oară (17).

Centrul, căruia Paul Tordasi pare a-i fi dat o atențiune specială, a fost Brașovul. Aci propovăduia încă din 1565 un predicator, elev al lui Gheorghe de S. ngeorz, aci apăruseră cărțile atât de revoluționare prin cuprinsul lor antiortodox, *Tâlcul Evangheliilor* și *Molitevnicul*, aci lucra de atâția ani tipografia românească condusă de neobositul diacon Coresi și aci funcționa o veche și bună școală românească, de unde, sigur, ieșeau mulți din preoții satelor. În 13 Ianuarie 1570 Tordasi se găsea în Brașov primind darurile Sfatului, și tot aci îl găsim la 31 August și la 1 Septembrie al aceluiaș an (18).

Cu prilejul unei astfel de vizite a poruncit diaconului Oprea să copieze, pentru folosul " ucenicilor care învață dascălia ", *Octoichul* pe care biserica Scheilor îl avea mai de mult într'o traducere românească. Cheltuiala copiilor destinate a fi trimise și altor biserici, a dat-o cancelarul Mihail Csáki (19).

Nici predicile predicatorului trimis de superintendentul Gheorghe, nici vizitele lui Pavel Tordasi nu au impresionat pe brașovenii strănși în jurul bisericii lor și atât de legați prin cotidiene legături de Români din cele două principate. Chiar în timpul acela unul din preoții de aci întocmise instrucțiunile despre felul cum trebuiesc primiți aceia care voesc " să vie către a noastră credință " și să se lepede de " legea latinească și de a lui Martin Ereticul și de toate ereziile lor " cu " carele hulesc pe Duhul Sfânt și pe Precesta și pre sfinții lui Dumnezeu și pre sfintele icoane ". Cel întors la " a noastră credință trebuie să mărturisească credința " într

(17) Hotărârile sinodului împreună cu aprobarea principelui în HURMUZACHI-
IORGA, *op. cit.* XV, p. 638-39.

(18) HURMUZACHI-IORGA, *Documente XI*, pp. 806-807.

(19) N. SULICA, *Cea mai veche școală românească în Omagiu lui Constantin Kirițescu*, București 1927.

sfânta Troiță după voia lui Dumnezeu” și să se închine “Precestei de Dumnezeu născătoare de pururea față Maria și tuturor sfinților și sfințelilor obraze”, și să jure că primește “posturile și zilele de post Miercuri și Vineri” (20).

Pentru 1 Ianuarie 1570 Pavel Tordasi a convocat un nou sinod la Cluj. Și acest sinod este convocat la ordinul principelui fiindcă preoții nu vestesc cu adevărat pe Christos și fiindcă sunt mulți prooroci mincinoși, și, episcopul adaogă, că aceștia sunt preoții înșiși. Felul invitației dovedește rezistența dârză încă a preoțimei românești față de încercările de învoire ale principelui. Episcopul atrage atenția preoților, că aceia dintre dânșii care vor lipsi dela sinod vor fi pedepsiți “în vitele lor”, ca să fie pildă și altora. Cei care vor participa vor trebui să aducă bani pentru a-și cumpăra *Psaltirea* și *Liturghierul*, prima costând un floren iar a doua numai 32 dinari. Este vorba, evident, de *Psaltirea* tipărită de Diaconul Coresi la Brașov între 6 Februarie și 27 Mai 1570 (21). Incercarea de a răspândi aceste cărți într'un sinod convocat și condus de un episcop numit ca să reformeze “sacramentele” și “ceremoniile” bisericii românești, dovedește cât de puțin își dădea seama chiar acela care se angajase la această operă de mijloacele acțiunii sale. *Liturghierul* românesc de care vorbește scrisoarea lui Tordasi nu poate fi decât acela tipărit de Coresi în 1570; ori acest *Liturghier*, cum ne asigură N. Sulică care posedă singurul exemplar al lui, nu este decât *traducerea Liturghierului slavon tipărit de Macarie în 1508 la Târgoviște, adică Liturghiarul folosit în bisericile ortodoxe* (22). Acest Liturghiar însă cuprinde invocări ale sfinților Ion Botezătorul, Vasile cel Mare, Gregorie Teologul, Ioan Gură de Aur, Nicolae Arhiepiscopul dela Mira Liciei, ale sfinților mărișilor și bine învingătorilor martiri și ale tuturor sfinților, cuprinde rugăciuni pentru morții care “au adormit întru nădejdea învierii și vieții de veci”; în el “cina de taină” are caracter de jertfă, preotul invitând credincioșii să stea cu sfială la aducerea “sfintei jertfe” și rugându-se pentru cei cari aduc și pentru care se aduce “sfânta jertfă”, și cuprinde și alte numeroase “adaosuri și invenții omenești” cum le numise sinodul ținut la Aiud în 16 Octombrie 1569 precum cuprinde și *Octoichul* a cărui răspândire în copiiile făcute de diaconul Oprea o impusese superintendentul Pavel cu prilejul visitei sale la Brașov.

Tot pe timpul acestui zelos “superintendent general” al bisericilor

(20) N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, I. București 1940 p. 60.

(21) V. MANGRA, *Cercetări literare și Istorice*, București 1896 p. 5; și de *Liturghierul* tipărit în acelaș an de Coresi, tot acolo (N. SULICA, *O nouă publicație românească din sec. XVI-lea; Liturghierul diaconului Coresi tipărit la Brașov la 1570*. Târgul-Mureș 1927.

(22) N. SULICA, *op. cit.* p. 14.

românești s'a tadus și tipărit, probabil la Oradea, între 1570-1573, cartea de *Cântări bisericesti* a predicatorului calvin Szegedi Gergely, care nu numai din cauza caracterului latin al literelor ci, mai ales, din cauza limbei traducerii a trebuit să rămână fără nici un răsunset în sufletele românești. Căci nu de versuri ca acestea puteau fi impresionați credincioșii din acele vremuri ai bisericii românești:

Ferikatzi dom domnezeu woy omen pagany
 Ferikatzi pre iel totzy omen si szementze
 Ke pre noy sze ademeverasze mezerere luy
 Si ramane en vecziae dreptate luy (23).

Paul Tordasi, despre a cărui activitate nu mai știm nimic în afară de ce s'a arătat până aci, a murit, probabil, la începutul anului 1577, fiindcă dieta ținută la Turda în 21-21 Aprilie al acestui an, după ce constată că sunt multe sate românești care, luminate de Dumnezeu, au părăsit "crediința grecească" ascultând Cuvântul Domnului în limba proprie și că superintendentul lor a decedat, le dă dreptul să-și aleagă altul pentruca răspândirea credinței adevărate să nu sufere scădere ci să progreseze (24). Astfel a fost ales Mihail Tordași, a cărui singură amintire o avem în prefața *Paliei* tipărite în 1582 la Orăștie. *Palia*, care cuprinde primele două cărți ale lui Moise, nu are, evident, nimic agresiv. Prefața însă, care nu e lipsită de duioșie, atrage atenția cititorilor că pe Dumnezeu trebuie să-l cinstim "numai cu aceea cu care el a lăsat, nici adaugem nici să luăm, că e urât înaintea lui alta numai ce au el tocmit", ceeace, fără îndoială, e o aluzie la "iscodirile omenești" atât de fără cruțare combătute de aderenții reformei. Cheltuiala tiparului au purtat-o "domnul de steag și vestit viteaz Gesti Freanți" din Deva cu alți "oameni buni" (25).

Prea bogată nu a putut fi nici activitatea lui Michail Tordasi precum n'a putut fi bogată, dela 1571 înainte, nici activitatea antecesorului Pavel, fiindcă murind la 14 Martie Ioan Sigismund, care, născut și crescut catolic, îmbrățișase pe rând luteranismul, calvinismul și, în urmă, unitariasmul medicului sau Blandrata, tronul Ardealului a fost ocupat de catolicul Stefan Bathory. Noul principe se putea gândi la orice numai la răspândirea între Români a reformei nu, deși dieta ținută la sfârșitul anului la Cluj hotă-

(23) Singurul fragment ce ni s'a păstrat din această *Carte de cântări* a fost tipărit de Sztripszky Hiador și Alexica György în *Szegedi Gergely énekeskönyve a XVI századbeli román fordításban*, Budapest 1911 pp. 146 sq.

(24) *Monumenta comitialia Regni Transilvaniae* III p. 118.

(25) *Bibliografia românească veche* I, p. 930 sq. cfr. și Ioșif POPOVICI, *Palia dela Orăștie*, București 1911.

răște (art. 44) ca situația creiată episcopului și preoților români de legile votate sub principele răposat, să rămână neschimbate (26). Cu moartea lui Mihail Tordasi, întâmplată la o dată necunoscută, episcopia română-calvină a încetat.

Cu toate măsurile atât de necruțătoare luate de principele Ioan Sigismund și de dieta țării pentru purificarea, în sens reformat, a bisericii românești roadele acestei acțiuni nu au putut fi strălucite deși atât episcopul cât și dieta vorbeau de preoți mulți și de sate numeroase care ar fi părăsit "rătăcirile grecești" acceptând noile dogme și noile rituri. Nici preoțimea română, nici credincioșii români nu erau, în vremile acelea, frământați de subtilele probleme dogmatice, care au provocat nesfârșita serie de dispute între preoții și unii din fruntașii mireni ai celorlalte biserici din Transilvania. Preoții români ardeleni continuau a îndeplini un ritual moștenit și cu adânci rădăcini seculare în conștiința obștească fără scrutarea temeiurilor biblice, dogmatice sau filozofice ale lui. Liturgia cu rugăciunile și cântările ei, administrarea tainelor cu vechiul ceremonial atât de pitoresc și atât de mișcător prin simbolurile lui, cultul icoanelor și al sfinților, slujbele și rugăciunile pentru răposați, făceau atunci, cum fac și astăzi, parte din patrimoniul sufletesc al poporului nostru, care nu poate fi transformat cu porunci și cu sancțiuni oricât de aspre ar fi ele. În timp ce calvinii tipăreau *Agenda* lor (1564), între preoții români circulau, în copii manuscrise, traduceri ale *Molitevnicului* ortodox cu pătrunzătoarele lui rugăciuni, pline de duioșie și de misticul parfum al veacurilor îndepărtate (27). Nici Gheorghe de Sângeorz nici Pavel și Mihail Tordasi nu au avut darul arhieriei, ci erau *superintendenți* însărcinați cu supravegherea și îndrumarea operei de "purificare" a bisericii românești în spiritul reformei, întreaga lor putere întemeindu-se pe numirea de către șeful Statului ori, cum a fost, probabil, Mihail Tordasi pe lângă o astfel de numire și pe alegerea unui număr de "pastori".

Cazuri ca acela al preotului Francisc Achim din Voevodeni care a luat parte la sinodul calvinesc ținut în 1569 la Oradea (28) sau ca al lui Stefan Herce și Moise Peștișel "propovăduitorii Evangheliei lui Christos", cum îi numește prefața Paliei dela Orăștie, și anume, întâiul în Caransebeș și al doilea în Lugoj, cari ca și superintendentul lor, erau simpli predicatori

---

(26) *Monumenta comitialia Regni Transilvaniae* II, p. 507.

(27) A se vedea ca pildă fragmentul de cel mai vechiu Molitevnic românesc publicat de N. Drăgan în *Dacoromania* II, pp. 302-312.

(28) Fr. Adolphus LAMPE, *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*, Trajecti ad Rhenum 1728 p. 92 (aci numele satului e scris Vajdakaba. Cfr. și RÁCZ KÁROLY, *A szarándi egyházmegye története*. Arad 1880 p. 26.

fără darul preoției, erau cu totul izolate, ele formând neînsemnate devieri dela marele fluviu al vieții spirituale românești (29).

Dârzenia cu care Românii au rezistat oricărei tentative, ce urmărea desfacerea lor de legea românească a fost remarcată chiar de contemporani, temeinici cunoscători ai realităților ardelen. Iezuitul Possevino scria la 12 Septembrie 1583 din Cracovia Secretarului de Stat al Sf. Scaun, Galli, că Stefan Bathory i-a spus că "*con tutto che in Transilvania sia stata si lungamente la religione catolica et poi le heresie ... non pure si sia convertito un Valacco*" (30). În anul următor iezuitul Ferrante Capeci, rectorul colegiului din Cluj scria generalului ordinului său, Claudio Aquaviva, "*i Valachi né per alcum conto han potuto esser giammai contaminati d'heresia*" (31). La 7 Februarie 1584, un alt iezuit scria din Alba Iulia că au sosit aci doi trimiși ai nobililor români din provincia Valahă a Lugojului și Caransebeșului ca să ceară preoți pentru românii din 60 de sate de acolo "*qui non volunt liberos suos are haereticis baptisandos*" (32).

(29) Sinodul calvinesc din Debrețin amintit de Paul Hunfalvy în *Az oldhok története* II, p. 333, care a adus hotărîrea de a se numi protopopi între români care să supravegheze ca întoarcerea la reformă a preoților lor să se facă din convingere, nu *propter visum libertatis*, nu poate fi din veacul al XVI-lea. În acel timp preoții convertiți nu se bucurau de nici un privilegiu special. Întâiul care s'a gândit să remunereze pe preoții români trecuți la reformă a fost Sigismund Rakoczy, care în diploma din 12 Ianuarie 1608, dată cu prilejul trecerii la calvinism a preotului din Voevodeni, Mihail, un urmaș al celui Francisc Achim care a luat parte, cum s'a văzut, la sinodul calvinesc ținut la Oradea în 1569, spunea că în viitor cei ce se vor converti la această credință se vor bucura de toate drepturile, privilegiile și libertățile preoților unguri (Cipariu, *Arhiv pentru Filologie și Istorie*, pp. 609-610). Mai târziu, cum vom vedea, Gavrilă Bethlen a inobilat pe toți preoții reformați și pe descendenții lor, extinzând apoi acest privilegiu și asupra preoților români trecuți la calvinism. Prin urmare numai după aceste două date putea aduce un sinod reformat o hotărîre ca aceea amintită de Hunfalvy (De altfel acesta spune în nota 404 că nu a văzut actele sinodului, ci informația i-a dat-o prin 1860 istoricului calvinismului maghiar Révész Imre cu prilejul unei călătorii ce o făcuse dânsul, Hunfalvy, la Debrețin. (Cfr. JUHASZ ISTVAN, *A reformacio az Erdélyi románok között*, Cluj 1940, pp. 87-88). O astfel de hotărîre identică cu aceea citată de Hunfalvy a adus sinodul calvinesc din Debrețin în 9 Iunie 1630. Textul ei a fost publicat în *Századok* din 1886 p. 60. Insemnarea din 1655, publicată de revista clujană *Rövaşul*, V (1907) p. 433, pe care o tipărise și I. Bo-roş în *Unirea din Blaj* (a 1900 Nr. 38) este foarte suspectă. Este într'adevăr greu de presupus că parochul Grigorie Vlad să fi putut scrie în 1655 că biserica din Turdaş din Coastă "*incă dela Daci rămase Românilor*", asemenea că abia în 1652 principele să fi luat averile dela biserica românească ca să le dea celor trecuți la calvinism în 1582, care sigur, erau toți morți la cea dată. Apoi savantele maghiarizări de nume prea seamănă a veacul al 19-lea.

(30) A. VERESS, *Documents, privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*. II, p. 275-76.

(31) A. VERESS, *Epistolae et acta Jesuitarum Transylvaniae* II Budapest 1913, p. 57.

(32) *Ibidem*, p. 30.

Urcarea pe tronul Ardealului a lui Stefan Bathory nu a însemnat numai potolirea acțiunii calvinismului între Români, care, lipsit de sprijinul oficial al principeului și al dietelor, a ajuns să se întemeieze numai pe zelul unor autorități locale, cum au fost banii Caransebeșului și Lugojului, întemeietorii și susținătorii "școalei de dascălie" din capitala Banatului sau ca Geszti Ferencz dela Deva, ci a însemnat începutul unei noi și mai statornice organizări a ierarhiei bisericeii ortodoxe.

Cu diploma din 5 Octombrie 1571 noul principe dă călugărului Eftimie cunoscut prin învățătura și moralitatea sa și recomandat și de unii consilieri, dreptul să predice în bisericile românești prețutindeni în ținutul de sub stăpânirea Măriei Sale și să săvârșească toate slujbele religiunii lui ca să nu înceteze răspândirea adevărului Evangheliei și grija îndreptării moravurilor. Activitatea sa va trebui însă să și-o desfășoare numai cu asentimentul domnilor locului (accedente consensu patronorum) (33). Acest Eftimie este, probabil, identic cu acela pe care-l găsim la 1553 în fruntea mănăstirii Neamțului din Moldova și care a scris, la porunca lui Alexandru Lăpușneanu, istoria Moldovei dintre anii 1541 până la 1553 (34). În vara anului 1566 când pretendentul la tronul acesteia, Sava Mâzgă, a năvălit în țară străbătând până în împrejurimile Neamțului, egumenul Eftimie s'a alăturat la cetele năvălitorilor, iar după dezastrul suferit de aceștia, s'a refugiat în părțile Bistriței, la un anume Lazăr, între satele Bâtgău și Sângeorz, de unde-l reclama Lăpușneanu cu scrisoarea din 17 Iulie al aceluiaș an adresată bistrițenilor. Scrisoarea vorbește de *scleratus monachus nomine Iephtimia* pe care numitul Lazăr ar fi trebuit să-l prindă ca pe un trădător și să-l predea Sfatului orașului Bistrița (35). Eftimie a rămas în Ardeal, remarcându-s sprin știință și viața sa cucernică, ceea ce i-a adus numirea din 5 Octombrie 1571. Dânsul nu avea însă darul arhieresc, ci era ca și colegul său Paul Tordasi, un fel de superintendent și predicator general.

Fiind sfințit de către Patriarhul Macarie al Ipecului, Stefan Bathory îl numește pe Eftimie la 3 August 1572 episcop plin. Sigur, pentru a nu trezi sentimentele de revoltă ale domnilor unguri, secui și sași, cari îmbrățișeaseră reforma în una din cele trei forme ale ei, luteranism, calvinism sau unitarism, principiile îi dă lui Eftimie jurisdicție numai asupra credincioșilor de pe proprietățile cetăților sale și de pe proprietățile nobiilor,

(33) HURMUZACHI-IORGA, *Documente XV*, 1, p. 647-4

(34) Istoria e publicată de Ioan Bogdan, în *Vechile surse moldovenești până la Ureche*, București 1891, pp. 212 sq.

(35) HURMUZACHI-IORGA, *Documente XII*, p. 588-589

care primesc învățăturile lui (ale episcopului) (36). În iarna anului 1574 Eftimie era în Tara Românească de unde întorcându-se, sosește la Brașov la 26 Ianuarie 1574 însoțit de 10 persoane (37). Exact peste o lună, la 26 Februarie 1574 vlădica, se găsea iarăși la Brașov în drum spre Moldova, însoțit de un sol al lui Ion Vodă cel Cumplit, pentru a destitui un episcop din această țară (38). Eftimie a rămas în Moldova fiind așezat în fruntea Episcopiei Romanului, unde întâlnim la 1574 un arhiepiscop cu acest nume (39).

În urma acestei plecări de bună voie (*per spontaneum discessum*, spune principele în diploma sa) a lui Eftimie din țară, Stefan Bathory a numit în locul dânsului pe preotul Christofor. Numirea este adusă la 6 Iunie 1574 la cunoștința tuturor călugărilor și preoților români, precum și a credincioșilor de orice stare sau condițiune socială, cari mărturisesc credința grecească, să-l accepte ca pe episcopul legiuit al lor și să i-se supună în toate cele drepte, îngăduite și obișnuite. (În omnibus justis, licitis et consuetis) Jurisdicția lui nu mai e restrânsă ca aceea a lui Eftimie numai la credincioșii de pe proprietățile cetăților principelui și de pe proprietățile nobililor cari vor mărturisi credința episcopului, ci "*ubivis in ditione nostra*", adică pretutundeni în țara de sub stăpânirea lui Bathory. Diploma cuprinde însă o altă restricție: funcțiunea vlădicească a lui Christofor va dura numai atât timp cât îi va plăcea principelui (durante beneplacito nostro) (40).

Bathory nădăjduia într-o revenire a lui Eftimie și astfel voia să lase deschisă posibilitatea reazășării lui în scaunul pe care-l părăsise, ori, poate Christofor nu-i inspira suficientă încredere. Eftimie s'a întors, într'adevăr, după moartea tragică a lui Ioan Vodă cel Cumplit (jumătatea lui Iunie 1574) și a fost așezat, din partea aceluiaș principe, în fruntea vechei episcopii a Vadului, unde a rămas până la moarte (1576).

Reședința lui Eftimie, în întâia lui păstorire, precum și a urmașului său Christofor, a fost în Alba Iulia, în aceea *domus episcopi Valachorum*, așezată la marginea orașului, de care vorbește un document din 1585, în

(36) Ubique in pertinenciis arcium nostrarum ac etiam nobilium eorum qui videlicet doctrinam et religionem suam amplecti voluerint. HURMUZACHI-IORGA, *Documente XV*, 1, p. 653.

(37) Es war auch kommen der Jeftyme Wladika zworwck aus der Wallahey selb 10-ter. *Socotelile Brașovului* în HURMUZACHI-IORGA, *op. cit.* XV, p. 810.

(38) War auch wiederum kommen der Wladika mit einem moldneischen Potten daselber einen Wladika abzuseczen, *Ibidem*, p. 811.

(39) N. IORGA, *Istoria bisericeii românești I*, ediția II-a București 1929 pag. 183.

(40) HURMUZACHI-IORGA, *Documente XV*, 1, p. 659-60.

care s'au adăpostit și succesorii lor până când Mihai Viteazul a "înălțat dintru a sa temelie" mănăstirea și biserica în interiorul orașului, în apropiere chiar de reședința principelui și de catedrala catolică. În capitala Ardealului l-a găsit pe vlădica românesc *come metropolita* și izeutil Possevino în anul 1584. Astfel în timp ce episcopia calvinească întemeiată de Ioan Sigismund pentru Români se ofilia din cauza lipsei sprijinului Statului și din cauza lipsei credincioșilor, ortodoxia românească obținuse două episcopii, care cuprindeau pe toți Români din teritoriul supus stăpânirii principilor ardeleni. Apoi dieta ținută la Turda în 21-24 Octombrie 1579 dă preoților români dreptul să-și aleagă, ei, vlădică pe cine vor voi și pe cel ales să-l întăreas că domnitorul țării (41). La acest câștig se adaogă și acela de o covârșitoare importanță pe care i l-a dat ortodoxiei românești de aci tratatul din 25 Ianuarie 1595 dintre Sigismund Bathory și Mihai Viteazul, care pune biserica românească din Transilvania sub jurisdicția mitropolitului țării românești, *legalizând* astfel o situație de fapt care dura de sute de ani (42).

În anarhia cumplită care a urmat în Transilvania după asasinarea lui Mihai Viteazul, nimeni nu mai avea răgazul să se gândească la o acțiune de calvinizare a bisericii românești, precum nu a avut acest răgaz nici sub scurta domnie războinică a lui Stefan Bocskay. Urmașul acestuia, bătrânul blajin Sigismund Rákoczy a încercat cu diploma din 12 Ianuarie 1608, de care am vorbit mai sus, să deschidă noi perspective acțiunii de convertire a preoților români, făgăduind aceloră dintre ei cari vor îmbrățișa noile învățături, că se vor împărtăși de toate privilegiile, drepturile și libertățile preoților unguri calvini și dându-le dreptul de a-și alege — conform obiceiului — episcop și protopopi ca să nu mai atârne de episcopi și de protopopii altor biserici, și mai ales nu de episcopii și protopopii români ortodoxi. Peste două luni însă Sigismund Rákoczy a fost răsturnat de Gavrilă Bathory, un nepot al Cardinalului Andrei Bathory, asasinat de Secui după marea înfrângere dela Selimberg. După o domnie de 5 ani plină de răscoale, de sânge și de aventuri, Bathory a fost înlocuit de Turci, în 1613, cu Gavrilă Bethlen.

Gavrilă Bethlen a fost, sigur, un mare calvin, calvinismul ardelean datorindu-i mai mult decât oricăruia dintre urmașii săi, și el a imprimat, prin personalitatea sa și prin participarea la răsobiul de 30 de ani ajungând până sub zidurile Vienei, principatului ardelean caracterul unui stat protestant. Calvinismul său însă n'a fost nici exclusivist nici intolerant,

(41) *Monumenta comitilia Regni Transilvaniae III*, p. 144.

(42) HURMUZACHI, *Documente III*, 1, pp. 212.

interesele politice și marea-i ambiție, înfrânată numai de robustu-i spirit realist, impunându-i atitudini și gesturi, care, altfel, ar părea inexplicabile. Față de biserica românească a avut o atitudine, care, având în vedere pe aceia a urmașilor săi, poate fi numită binevoitoare. Nu numai că nu s'a gândit la restaurarea episcopiei calvinești pentru români, întemeiată de Ioan Sigismund, dar n'a urmărit nici politica iritantă a Rakockzy-eștilor față de episcopii și preaoțimea ortodoxă. N'a tipărit cărți românești de propagandă și când s'a gândit să dea bisericii românești una, a ales *Biblia*, pregătind traducerea ei întreagă — până aci se tipăriseră numai primele două cărți ale ei în *Palia* din 1582 — pe care dacă nu ar fi murit la o vârstă când se aștepta mai puțin (49 de ani!) probabil ar fi tipărit-o.

În anul 1614 Gavrilă Bethlen așează în fruntea episcopiei românești a Belgradului (Alba Iulia) pe călugărul Teofil. Diploma de numire nu o cunoaștem, cunoaștem însă diploma din 21 Februarie al anului următor, cu care jurisdicția lui Teofil a fost extinsă și asupra comitatelor Turda, Dobâca, Solnocul dinlăuntru și Solnocul de Mijloc, Maramureș, Crasna și Bihor, precum și asupra districtului Bistriței și al Gurghiului adică asupra teritoriului episcopiei Vadului. Diploma se referă, în introducere, la hotărîrea dietei din Februarie al aceluiaș an, care cerea o mai intensă păstorire a credincioșilor bisericilor recunoscute (az recepta religion valokat) și mai ales cerea ca episcopii și protopopii să viziteze cât mai des parohiile, să îndrepte moravurile îndemnând pe cei buni și pedepsind pe cei rătăciți. Diploma citată se referă direct la această hotărîre a dietei, dându-i lui Teofil "*pro more ritu et consuetudine ... antiquitus observata*" a bisericii românești dreptul să sfințească preoți cari să răspândească credința sănătoasă despre Dumnezeu adevărat, Fiul și Duhul Sfânt; să judece cauzele matrimoniale și orice fel de alte cauze care aparțin forului spiritual, să îndrepte greșelile preoților să-i pedepsească pe cei neascultători și să îndeplinească toate funcțiile vlădicești (43). Diploma nu cuprinde nici cea mai mică aluzie la datoria episcopului de a reforma biserica în sens calvinist. Ea poruncește, în schimb, autorităților publice să-i dea episcopului întreg sprijinul și să intervină ca să se restituie bisericilor românești bunurile care îi vor fi fost înstrăinate. Și nici o condiție n'a pus nici în diploma dela 1 Iunie 1623, cu care a confirmat numirea făcută de fratele său, guvernatorul Stefan Bethlen, a episcopului Eftimie dela Vad (44). Apoi la o dată, pe care nu o cunoaștem în fruntea aceleasă episcopii nu-

(43) N. DOBRESCU, *Fragmente privitoare la istoria bisericii române*, Budapesta 1905, p. 922.

(44) *Ibidem*, p. 24-25.

mise pe călugărul moldovean Augustin, precum din Moldova venise și vlădica Bălgradului Dosoftei (1622?-1627).

Acesta, Dosoftei, ținuse în ultimul an al păstoririi sale un sinod ale cărui hotărâri ni s'au păstrat. Ele nu cuprind nimic calvinesc, ci din potrivă multe impun lucruri cu totul opuse doctrinei calvine, pentru a căror înlăturare principii următori și superintendentii au luat cele mai aspre și necruțătoare măsuri. Astfel sinodul prevede că "cel ce nu va ispovedi omul de 4 ori pe an; cel ce nu va posti 4 posturi întru an fie de care post birșag (pedeapsă) șapte florinți; "popa de nu va sluji liturghia cu șapte prescuri, birșag 12 florini". Sinodul fixează apoi zilele de sărbătoare, "în carele nime să nu cuteze a lucra nici șie nici în clacă, că cine va lucra să fie de glubă (gloabă = pedeapsă) 6 florinți iar popa de nu va spune sărbătoare birșag 12 florinți". Intre aceste sărbători sunt 1 Septembrie (s. Simion Stâlpnicul), 14 Septembrie (Inălțarea Sfintei Cruci), 26 Septembrie (S-Nilus), 14 Octombrie (Cuvioasa Paraschiva), 24 Octombrie (s. Areta), 1 Noembrie (ss. Cosma și Damian), 13 Noembrie (s. Ion Gură de Aur) etc. Sunt apoi sărbători Vinerile Mari între care și Vinerea înainte de 40 de Mucenici, înainte de Buna Vestire, înainte de Sf. Petru (45). Petre Maior care ne-a păstrat hotărârile acestui sinod, bănuia că fixarea atâtor sărbători s'a făcut "pentruca cu acelea mijloace să arăta mai vârtos prin semne din afară deschilinirea între credința cea pravoslavnică și între erezul cel calvinesc, la carele tocmai era primejdie în vremile acelea să nu se alunece românul. Aceia e adevărat că sărbătorile și icoanele sfinților precum și posturile vârtos au apărat pe românii cei proști de a cădea în zisul erez, carele toate acestea le leapădă" (46).

La 25 Iunie 1614 Gavrilă Betheln confirmă, fără nici o condițiune, diploma din 9 Iulie 1609, cu care Gavrilă Báthory dăduse preoților români, chiar de origine iobăgească fiind, dreptul să se mute cu soția și copiii, fără autorizația stăpânului, în satul, care-i va alege parohi; asemenea îi scutește de toate sarcinile iobăgești afară de darurile obișnuite a se da stăpânului pe a cărui moșie trăesc (47). În 1624 Bethlen scutește pe preoții români din Tara Făgărașului de dijmele convenite fiscului (48).

(45) CIPARIU, *Acte și fragmente*, Blaj 1855, pp. 151-squ.

(46) *Ibidem*, p. 155.

(47) Diploma lui G. Bathory în CIPARIU, *Arhiva pentru filologie și istorie* pag. 150-151; în traducerea românească la Șincai, *Cronica Românilor* la acest an. Confirmarea lui Bethlen la Cipariu, *op. cit.* p. 654.

(48) CIPARIU, *l. cit.*, p. 551. Pesti Frigyes în cunoscuta sa *A szörényi bánóság és Szörény vármegye története*, I, Budapest, 1878, pag. 362 spune că la 18 Septembrie 1624 Gavrilă Bethlen ar fi scutit preoții români din țara întreagă de dijme și că dieta din 3 Aprilie 1625 ar fi aprobat această scutință numai cu condiția ca episcopul român să fie supus superintendentului calvin. Informația este prea

Problema convertirii la reformă a Românilor ardeleni l-a preocupat totuș și pe Găvrilă Bethlen fără a se gândi însă să recurgă, în vederea realizării ei, la mijloace de constrângere. Indată la începutul domniei sale, cu diploma din 17 Februarie 1614, a dat preoților români trecuți la reformă din comitatele Bihor, Crasna și Solnocul de Mijloc privilegii egale cu acelea ale preoților maghiari calvini cu deosebirea că Bethlen renunță la ideea creierii unei organizațiuni bisericești proprii pe seama preoților și credincioșilor români trecuți la calvinism, aceștia urmând a fi supuși superintendentului și "seniorilor" (protopopilor), reformați maghiari (49). Diploma este cum vedem, o repetare a aceleia date înainte cu 16 ani de antecesorul său Sigismund Rákoczy.

După moartea lui Dosoftei care venise din Moldova, unde ortodoxia se păstra în forma cea mai curată, în fruntea episcopiei ardeleni a fost așezat, la recomandarea superintendentului Keserii Dajka Iános, Ghenadie Bradi (Ghenadie II) un călugăr de aci, care n'a fost deci crescut în tradițiile ortodoxiei riguroase și intransigente. Principele îi pusese cu prilejul numirii lui unele condițiuni, găsite mai târziu de fanaticul superintendent a lui Gheorghe Rákoczy I, Geleji, insuficiente, și încercase să facă din noul vlădică, un instrument al calvinizării bisericii românești (50). Ghenadie în fața insistențelor principelui, i-a arătat acestuia că nici o încercare făcută în sensul eliminării unor părți din ceremoniile obișnuite în bisericile românești și introducerea unor inovațiuni inspirate de reformă nu ar putea rămâne neobservată și ea i-ar atrage nu numai revolta credincioșilor de acasă ci și intervenția căpeteniilor ortodoxiei din celelalte țări și, aceea de care se temea mai mult, a patriarhului din Constantinopol. Patriarhul era în vremea aceea Ciril Lukaris, cunoscut prin simpatiile deosebite de care se bucura în lumea protestantă a Occidentului.

Bethlen s'a adresat deci direct patriarhului. Scrisoarea lui către acesta nu o cunoaștem, cunoaștem însă răspunsul din 2 Septembrie 1629 a lui Lukaris, din care cuprinsul scrisorii principelui se poate desprinde ușor. Bethlen îi descriesese incultura preoților români care nu știu nici să citea-

---

precisă, iar autorul ei prea serios pentru a îndreptăți o îndoială. Observ totuș că nici în *Monumenta Comitativa Regni Transilvaniae* nici în *Erdelyi egyháztörténelmi adatok* I, Cluj 1860 a lui Weszely Karoly, care publică toate hotărârile cu caracter bisericesc ale dietelor ardeleni, n'am găsit nici o urmă a hotărârii citate de Pesti Frigyes.

(49) JUHÁSZ József, *A reformáció az erdélyi románok között*, Cluj 1940, p. 139.

(50) Condițiile în număr de cinci, puse de Găvrilă Bethlen lui Ghenadie sunt amintite în diploma din 9 Aprilie 1638, cu care Gh. Rákoczy I a confirmat scutimintele date preoților români de Sigismund Bathory în 4 Iunie 1595 și de Găvrilă Bathory în 9 Iunie 1609. Textul în I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, 194-198.

scă și cu atât mai puțin pot înțelege și răspândi adevărurile evanghelice. De aci urmează o mare stricăciune a moravurilor și scădere a credinței creștine (*summa morum religionisque christianae depravatio in dies magis excrescenda*). Dânsul ar dori să îndrepte aceasta " *summe nocivam ignominiosamque Valachorum subditorum sortem* " în sensul calvinismului său. Vlădica Ghenadie nu s'ar opune dacă ar fi sigur că Patriarhul, fără a-l aproba fățiș, ar închide ochii și și-ar astupa urechile în fața acțiunei sale (51).

Ca să-l convingă, principele a explicat lui Lukaris, că Turcii nu ar privi cu ochi răi o astfel de acțiune de convertire, că preoții și călugării români acum nu au nici o credință și deci ar fi mai bine să îmbrățișeze calvinismul, care, și el, e o religie creștină, că interesul țării reclamă unitatea religioasă a cetățenilor și, că, în fine, o astfel de atitudine binevoitoare a lui, a Patriarhului, ar fi bine privită de regele Suediei, de ducele de Brandenburg și de mulți principii germani.

Răspunsul patriarhului e politic în formă și nu prea categoric și hotărât în fond. Il doare nespun situația preoțimei române din Transilvania și ar veni însuș să-i viziteze și îndrumeze dar n'o poate face din cauza multelor greutăți de acasă și nu poate trimite nici misionari fiindcă nu are. Nu poate consimți nici chiar în taină, la o acțiune calvinistă a lui Ghenadie, fiindcă de cele mai multe ori și cele mai mari secrete se descoperă (*secreta quoque sua habere solent saepissime fata*). Se îndoește că Turcii ar privi nepăsători dacă s'ar încerca convertirea numai a Românilor fiindcă o astfel de încercare nu poate fi făcută fără tulburarea și iritarea sufletească a credincioșilor celorlalte biserici (*id sine prejudicio aliarum sectarum in ditione Serenitatis Vestrae existentium, iis demque iuribus gaudentium sine animorum turbatione ac irritatione effectuari nequeat*). Pentru a putea realiza opera de convertire trebuie apoi rupte legăturile de sânge și sentimente care leagă atât de strâns pe Românii din Transilvania cu cei din Tara Românească și Moldova. Principii acestor două țări nu vor admite nici odată convertirea ardelenilor și, dacă nu vor interveni cu armele, vor interveni, sigur, pe căi ascunse (52). Patriarhul îi dă dreptate lui Bethlen că țările sunt cu atât mai fericite cu cât sunt mai puține deosebiri religioase între cetățeni, însă acest principiu politic al

(51) Ghennadius facile ad tacendum, proinde ac ad agendum inducendus sit, dummodo nos oculos auresque nostros obcludamus.

(52) ... rumpi deberet ante omnia sanguinis, affectumque nexus, qui inter Valachos ditionis Transylvaniae ac incolas terrarum Valachiae Moldaviaeque clancularius quamquam ast arctissime viget. Id sane principes vicini dictarum terrarum nunquam concedent obicesque, si non armis, saltem occultis suggestionibus certo certius ponent.

stăpânilor lumești nu poate fi o poruncă și din punct de vedere bisericesc căci noi, spune dânsul, nu putem sacrifica credința de dragul bunurilor pământești: "salus enim animae praevallet salutem terrenam". Nu se îndoiește că planul principelui place regelui Suediei, ducelui de Brandenburg și multor principii germani însă ceea ce pare unora folositor poate aduce pieirea altora. Cyril Lukaris nu încearcă cu nici un cuvânt să abată pe Bethlen dela planul său, ci după ce îi spune că dânsul nu-i poate da nici un concurs și după ce îi atrage atențiune asupra dificultăților, pe care le va întâmpina dacă stăruie în planul ce-și propusese, încheie cu cuvintele: quid în tanta rerum sententiarumque discrepantia sequendum quidve omitendum sit, id prudentia Serenitatis Vestrae optime perpendit", adică să facă principele cum va socoti dânsul că e mai bine. Gavrilă Bethlen, chiar dacă i-a ajuns sub ochi scrisoarea patriarhului, n'a mai putut face nimic fiindcă la 15 Noembrie 1629 a murit (53).

IV. CALVINISMUL ȘI BISERICA ROMÂNEASCĂ DELA MOARTEA LUI GAVRILĂ BETHLEN PÂNĂ LA SFÂRȘITUL VEACULUI AL 17-LEA

După domnia agitată de abia 11 luni a Ecaterinei de Brandenburg, văduva lui Gavrilă Bethlen și după domnia de 2 luni a lui Ștefan Bethlen, fratele principelui răposat, tronul Ardealului a fost ocupat de Gheorghe Rakoczy I (1630-1648). La data când Rakoczy, care nu era ardelean ci era din partea de nord a Ungariei, unde stăpâna imense averi, a ajuns în fruntea țării, vlădica român al Belgradului era, începând cu anul 1628, Ghenadie II. Episcopia veche a Vadului era desființată, căci Eftimie, a cărui primă și ultimă amintire o avem din 1 Iunie 1623, n'a avut urmași. Astfel jurisdicția episcopului dela Alba Iulia se întindea asupra întregii țări. Abia în 1634 s'a desfăcut de dânsul Maramureșul, alegându-și episcop propriu, pe un Dosofteiu, căruia i-a urmat Demetriu Pop, pomenit în procesele verbale ale comitatului în toamna și iarna anului 1637, pentruca

(53) Răspunsul lui Cyril Lukaris în SZILÁGY A. - SZILÁGYI S., *Török-magyar-kori történelmi emlékek* II, p. 137-40 și de aci, în I. ARDELEANU, *Istoria diecezei române greco-catolice a Orăzii*, II, Blaj 1888 pag. 86-88, în traducerea românească în I. LUPAS, *Documente istorice transilvane* I, Cluj 1940, pp. 177-79 sau IDEM, *Lecturi din izvoarele istoriei române*, Cluj 1928, p. 161-164). Pentru legăturile lui Cyril Lukaris cu calvinismul cfr. I. MIHAILESCU, *Les idées calvinistes du patriarche Cyrille Lukaris*, în *Revue d'histoire et de philosophie religieuse*, Strasburg 1931, pp. 506-520. Poate fi consultată cu folos și T. BODOGAE, *Din istoria bisericii ortodoxe de acum 300 de ani*. Sibiu 1943, pp. 29-62.

în 1639 să ajungă din nou, pentru scurt timp, sub jurisdicția episcopului rutean dela Muncaci.

Primii ani ai domniei noului principe au fost tulburați de numeroșii pretendenți la tron și de conflictele cu antecesorul său Ștefan Bethlen și cu Ecaterina de Brandenburg, apoi situația nu-i era deplin consolidată la Constantinopol, iar Curtea din Viena, unde cuvântul hotărîtor în chestiunile ardelenne îl avea palatinul Eszterhazy, îi era dușmană fiindcă, supus al ei fiind, acceptase, fără să obțină autorizația cuvenită, un tron străin după ce, cu puțin înainte, în calitate-i de consilier regal, făcuse jurământ de credință față de regele său, de Ferdinand II. După ce situația îi devenise mai sigură, a început, ajutat, sfătuit și îndemnat de superintendentul Ștefan Katona Geleji (6 Iunie 1633 - 12 Decembrie 1649), opera de calvinizare a bisericii românești cu mijloace care seamănă, prin violența lor, cu acelea folosite de Ioan Sigismund între 1566-1571. A fost o acțiune metodică și calculată, continuată și de urmașii săi, de desființare a ortodoxiei noastre și a autorității episcopului ei. S'au tipărit noi cărți de propagandă, teritoriul eparhiei românești a fost sfârticat în bucăți iar episcopii degradați la rolul de unelte docile în mâna superintendentșilor calvini, cari, dânsii, erau adevărații ierarchi cu puteri nelimitate ai bisericii românești. Geleji se intitula încă în 1634 *episcop al Românilor ortodoxi* (= calvini) (1), iar cu decretul din 9 Aprilie 1639 Gheorghe Rakoczy supune pe episcopul român însuș autorității superintendentului său Geleji, sau cum traduce Samuil Micu Klein : "să fie ascultător de vlădica bisericii ungurești de legea dreaptă" (2).

La 3 Septembrie 1640 moare vlădica Ghenadie și moartea lui dă posibilitate superintendentului Geleji să-și pună în practică, sprijinit de principe, planurile ce le avea față de biserica românească. Ghenadie știuse rezista, punându-se sub scutul fricei de patriarhul din Constantinopol, lui Bethlen însuș, într'un timp când acesta se găsea în culmea gloriei și a puterii și începuse cu puțin înainte de moarte retipărirea cărții de predici *Evangelia cu învățătură*, apărută în 1581 sub păstorirea antecesorului său, Ghenadie I, carte al cărei caracter ortodox este înafară de orice îndoială, fiind compilată după Omiliile patriarhului Ioan Caleca (1334-1347) (3). În ziua următoare, Geleji comunică lui Rakoczy moartea "după multe chinuri", a episcopului. Stim, scrie superintendentul, că unii vor interveni

(1) Pykoly I. *Ax erdélyi reformatus egyházy története* II, Budapesta 1904 p. 71.

(2) *Din Istoria Românilor* a lui S. Micu Klein, reprodusă de V. MANGRA în *Mitropolitul Sava Brancovici*, Arad 1906 pp. 12-13. Cfr. și A. BUNEA, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Blaj 1906, p. 32.

(3) VASILE GRECU, *Isvodul principal bizantin pentru Cartea cu învățătură a Diaconului Coresi din 1581*, București, ed. Academiei române 1930.

pe lângă Măria Ta, să fie numiți în locul lui, însă va trebui numit un om care să știe ceva, neputând fi atâtea mii de suflete date pe mâna unui ignorant, pentru că Românii deși sunt proști (balgatagok), totuși sunt și ei oameni și Măria Ta, ca principe creștin, ai o datorie de conștiință să te îngrijești de sufletele lor. Ștefan Cernatoni, întors din Țara Românească, îl crede potrivit pe un egumen care știe grecește și care, auzind de moartea lui Ghenadie, va sosi aci în curs de 5-6 zile, fiindcă nădăjduște și el să fie ales. Poate, continuă Geleji, ar fi mai bine să se dea vlădicia unui străin decât unuia simplu de aci, prea legat de superstițiile valache și ar fi bine ca noul vlădică să fie un grec, fiindcă biserica grecească nu este atât de coruptă ca cea românească, care e plină de superstiții. În prealabil ar trebui examinat din chestiunile de credință, ar trebui apoi să-ți fie prezentat Măriei Tale și ar trebui ca Măria Ta să convoce pe toți protopopii, să le citești condițiunile care îi vor fi puse viitorului vlădică, atrăgându-li-se atențiunea că dacă nu le vor accepta, vor fi repuși în starea de iobagi. " Altfel mă tem — își încheie Geleji scrisoarea — că Dumnezeu ne va cere socoteala dacă vom neglija pe acești oameni simpli " (4).

Egumenul sosește, într'adevăr, peste câteva zile, și, cum rezultă din amăruntelile pe care le dă Geleji despre el, nu poate fi decât Meletie Macedoneanul, tipograful lui Mateiu Basarab. Este un om onorabil, de vârstă potrivită — scrie superintendentul la 13 Septembrie principelui — care, în Țara Românească, a tipărit Biblia și alte cărți în românește (e vorba, sigur, de *Psaltirea* slavonească tipărită la Govora în 1637 și de *Pravila* tipărită în primăvara anului 1640). A răspuns în scris la câteva întrebări ce i-au fost puse tot în scris. În unele puncte, cum de altfel știam și eu, se apropie mai mult de catolici, în altele se apropie de noi. Promite că va învăța dela noi și, dacă va fi numit, își va da silința să elimineze multe din superstițiile bisericei românești. Preoții îl vreau pe protopopul Hațegului, dar acesta este un om de nimica (hitvány ember). Ei nu vreau un străin fiindcă își scoate averea din țară și se tem că va introduce înouri și va fi prea aspru. Mai este un candidat, un moldovean, recomandat de voevodul de acolo (Vasile Lupu). Geleji îl recomandă pe egumenul din Țara Românească fiindcă e tipograf și dacă l-ar lăsa voevodul acelei țări să vină în Ardeal ar putea fi folosit la tipărirea cărților românești. A atras atențiunea protopopilor și preoților români, că fără voia principelui să nu îndrăznească a alege vlădică. În ziua următoare îi scrie din nou lui Rakoczy: Dumnezeu îi binecuvântează domnia, căci biserica se întărește, ceea ce e o mare fericire. De ar putea face ceva și cu Românii. Dânsul,

(4) Revista *Uj Magyar Muzeum* 1859, I, p. 203-204. Traducerea românească I. LUPAS, în *Documente istorice transilvane*, I, 204-205.

Geleji, nădăjduște că Dumnezeu va binecuvânta și silințele pe care principele le face pentru convertirea lor (5).

La 21 Septembrie Geleji comunică principelui că preoții români au renunțat la protopopul Hațegului, dorind acum să le fie vlădică călugărul Popa Ștefan din mănăstirea Bălgradului. Localnicii spun că-l acceptă, însă, adaugă dânsul, asta nu depinde de ei (6). În sfârșit, la 22 Septembrie superintendentul îi prezintă lui Rakoczy condițiile care vor trebui impuse lui Meletie, dacă dorește să obțină numirea și pe care va trebui să se lege cu jurământ că le va observa. Condițiunile fixate de Geleji, care au format linia conducătoare a politicii principilor ardeleni față de biserica românească, sunt următoarele: 1) Episcopul va întemeia în Alba Iulia ori în alt loc potrivit o școală românească cu vreo trei profesori învățați, cunoscători ai limbilor latine, grecești și românești, care să-i învețe pe elevi latinește și să fie în stare a le preda și învățăturile creștine. 2) Va ține o tipografie în care va tipări cărțile necesare pentru școală și biserică. 3) Va elimina limba străină din biserică, îngrijindu-se ca toate slujbele să fie făcute în românește. 4) Se va îngriji ca preoții să predice românește de două ori pe săptămână, Miercurea și Vinerea. 5) Va traduce și tipări în românește rugăciunile zilnice, atât cele de dimineața cât și cele de seara și va lua măsuri ca acestea să fie recitate în toate bisericile. 6) Va copia și va tipări cântările românești traduse și folosite de bisericile din Lugoj și Caransebeș și se va îngriji ca pretutindeni să fie cântate înainte și după predică. 7) *Catechismele* deja traduse în românește le va tipări și va lua măsuri ca băeții și fetele să le învețe în ore determinate. 8) Se va îngriji ca la împărțășanie să se dea separat pâinea și separat vinul, iar nu amestecate cum se face acum în bisericile românești. Pâinea să o dea credincioșilor cari se împărțășesc în mână, iar vinul din potir. 9) Să facă pe credincioși să înțeleagă folosul învățăturilor pe care le pot primi dela calvini. 10) Să nu împărțășească copiii nevârșnici, ci numai oameni bătrâni cari își pot da seama de sfințenia tainei. 11) Botezul să fie săvârșit în forma simplă cum l-a întemeiat Christos, cu apă curată în Numele Tatălui, al Fiului și al Duhului Sfânt, fără lumânări, fără ungerea cu mir și fără alte adausuri papistășești. (12) Să elimine liturghisirile, afumatul cu căldelnița, sunarea clopoțelilor și alte superstiții rămase dela papistași. 13) Va elimina din biserici răzimatul de cârje (7). În biserică credincioșii, bărbați și femei,

(5) *Ibidem*, pp. 206-207 și 211.

(6) *Ibidem*, p. 211.

(7) Obiceiul se mai găsea, până curând, în unele biserici, în care nefiind scaune, credincioșii oboșiți de munca câmpului se rezimau în cursul lungii slujbe de Duminică și sărbători în cârji.

să şadă iar în cursul rugăciunilor să îngenucheze. 14) Nu va cunoaşte alt mijlocitor între Dumnezeu şi om decât pe Isus Christos, deci va elimina cultul sfinţilor şi al îngerilor. 15) Se va îngriji ca morţii să fie îngropaţi în forma simplă creştinească, fără bocete, predică, tămâiere şi alte superstiţii; nu va îngădui să li se pună în sicriu ban pentru drum, alimente şi altele. 16) Va interzice satelor "proaste" să aşeze lumânări pe morminte şi să se bocească după morţi. 17) Va opri credincioşii să îngenucheze, să se închine şi să sărute crucile ridicate la încrucişarea drumurilor, fiindcă şi Dumnezeu opreşte astfel de lucruri. 18) Va învăţa credincioşii să nu aştepte mântuirea dela post, să nu postească pentru iertarea păcatelor, ci să se roage cu zel, căci fără rugăciune postul nu are nici o valoare şi să nu creadă că, în sine, carnea ar fi mai necurată decât alte mâncări; celor curaţi toate le sunt curate. 19) Va face să fie părăsit obiceiul românesc de a sărbători Vinerea. 20) Va lua măsuri ca credincioşii să jure numai în numele sfânt al lui Dumnezeu. 21) Va elimina cu totul obiceiul alegerii reginei Rusaliilor şi ospetele ce se organizează cu acest prilej (8). 22) Va elimina din biserică obiceiul de a se da mirilor miere la cununie. 23) Nu va despărţi căsătoriile, soţului părăsit cu necredinţă îi va reda însă libertatea. 24) Va depinde de episcopul calvinesc; va cere sfatul acestuia şi va primi instrucţiunile pe care i le va da din când în când. Pe preoţii români cari vor cununa, vor despărţi, vor boteza ori vor înmormânta maghiari, îi va destitui fără cruţare (9).

Egumenul Meletie aştepta în Alba Iulia hotărîrea principelui. La 24 Septembrie Geleji îi scrie din nou comunicându-i că l-a examinat mult pe candidatul său şi-şi dă bine seama de ce este capabil. I-a fixat şi în scris câteva condiţiuni care însă nu erau acelea din scrisoarea precedentă, fiindcă, spune dânsul, nu se găseşte nici unul care să-şi schimbe credinţa dintr'odată "in fundamentalibus", pentrucă l-ar excomunica patriarhul şi ar împedeca sfinţirea lui, iar credincioşii nu l-ar primi. De aceea trebuie să se mulţumească cu unul dispus a elimina din mijlocul credincioşilor orbi superstiţiile. Cu timpul îi va lumina Dumnezeu şi vom putea face un

ε) Petru BOD, în opera sa manuscrisă, *Brevis Valachorum Transylvaniam in colentium historia*, lib. I Cap. 6 *De Festis*, vorbind de obiceiurile dela Rusalii ale românilor scrie că în ziua doua sau a treia a acestei sărbători credincioşii ies în frunte cu preoţii, cu prapuri şi cântări la câmp la binecuvântarea semănăturilor, apoi se urcă pe un deal ales mai dinainte, unde au dus butoaie cu vin "ibique hilariter convivantur, inebriantur ac tandem concertunt, unius pagi cum alterius pagi incolis congregiuntur, se invicem verberant, vulnerant ut raro aut numquam hanc celebritatem absque sanguinis effusionem peractam meminerim". Alegerea reginei Rusaliilor, nu mai era, se vede, în uz pe timpul lui Petru Bod (1712-1769).

(9) *Uj Magyar Museum*, 1859, I, pp. 216-218. Traducerea românească la I. LUPAS, *op. cit.*, pp. 206-209.

pas înainte ; mai ales dacă se vor trimite copii la școală și vor învăța latinește. De altfel în ceea ce privește credința însăși, înafară de purcederea s. Duh, de cultul sfinților și al icoanelor, nu e mare deosebire între Greci și calvini. Marea deosebire stă în ritualul exterior și în superstiții. Superintendentul propune ca Meletie, care e grec, dar a venit din Macedonia de copil în Țara Românească, ar trebui așezat în mănăstirea din Bălgrad ca să-l cunoască cei de aici și să se împrietenească cu el, apoi ar trebui trimis la mitropolitul Țării Românești care să-l sfințească episcop și după întoarcere, principele să cheme în sobor pe toți preoții și să-l impună ca vlădică al lor (10).

Gheorghe Rakoczy a hotărât altfel : a numit pe Ilie Iorest, candidatul lui Vasile Lupu, fără să mai întrebe și să-l consulte pe Geleji (11). Acesta scrie necăjit, la 8 Octombrie 1640, principelui : “ Văd cui ai dat Măria Ta vlădicia românească, regret numai că e din Moldova ” (12).

În timp ce superintendentul Geleji era preocupat de găsirea mijloacelor cu care ar putea fi răspândit calvinismul între Români, celalt mare calvin, Gheorghe Csulai, preotul de curte al lui Gheorghe Rakoczy se îngrijea de tipărirea în românește a unui catechism calvinesc, în tipografia întemeiată de principele la Alba Iulia cu ajutorul preotului muntean Dobre. Catechismul a fost pus sub tipar la 25 Iulie 1640 și el nu apăruse încă la data când Geleji își întocmise “ *condițiunile* ” pentru Meletie Macedoneanul. Catechismul e traducerea cunoscutului catechism de Heidelberg, făcută după textul maghiar tipărit într’o întâie ediție la Alba Iulia în 1636, iar în a doua tot acolo la 1639 (13).

Catechismul, tipărit de același popă Dobre, iar cu “ *scrisoarea* ” adică traducerea ostendindu-se Popa Gheorghe din Sec, cuprinde pe scurt expunerea învățăturilor calvinești, socotite necesare pentru mântuirea sufletească a Românilor. În el se spune că “ Fiul lui Dumnezeu din toate limbile și-a ales șieși gloată spre vieța de vecie, care o ține cu Duhul și cu Cuvântul cel sfânt (predestinația !) ”, că omul își ispășește păcatele numai prin credință în Isus Christos, care înseamnă “ nu numai cunoscă-

(10) *Ibidem*, pp. 214-215. Traducerea românească I. LUPAS, *op. cit.*, pp. 209-211.

(11) Principele a trecut peste călugărul Meletie Macedoneanul, probabil, și din cauza informațiilor rele ce i se dăduse despre dânsul. Despre aceste informațiuni vorbește și Celeji în scrisoarea din 26 Septembrie. Ele l-au determinat pe superintendentul să nu mai stăruie pentru candidatul său, adăugând că tot ce a făcut a făcut din ordinul principelui. *Ibidem*, pp. 219-220.

(12) *Ibidem*, pp. 223-224.

(13) Cfr. HUNFALVY PÁL, *Az oldh katé în Századok XV* (1886), pp. 459 squ. ; MOZES ANDRÁS, *Az erdélyi román reformacio Kátéirodalma*, Cluj 1902 și TAMÁS LAJOS, *Fogarasi István Kátéja*. Cluj 1942 pp. 9 squ.

tura cu care crez toate câte a arătat Dumnezeu în Cuvântul său ci și anădejde devărată cu care crez iertarea păcatelor” și că Christos a rânduit numai două “semne sfinte” (taine), botezul și împărțășania (14).

Ilie Iorest, asupra căruia s'a oprit alegerea lui Gheorghe Rakoczy, era, cum spun arhierii și egumenii cari i-au dat în Iunie 1645 scrisoarea de recomandație către țarul Mihail Fedorovici, “născut în partea Țării Ungurești (adică în Transilvania) și din copilărie dat și crescut pentru învățatură de carte în țara noastră a Moldovei în mănăstirea Putnei” (15). Principele spune în diploma din 10 Octombrie 1643 cu care a fost numit vlădică Simeone Stefan, că și Iorest fusese numit “*iuxta quaedam sibi praescripta*”. Care au fost aceste *praescripta* nu știm, fiindcă actul de numire a lui nu este cunoscut. În nici un caz ele nu puteau fi acelea stabilite de Geleji, fiindcă acesta spune însuș cu scrisoarea din 28 Septembrie 1640, că nu se găsește în întreg clerul român nimenea care să fie dispus a-și schimba credința *in fundamentalibus*. Ne putem face totuș face o idee de condițiunile, care îi puteau fi puse, din diploma cu care a fost confirmat la 30 Septembrie 1641 Avram Burdanfalvi în demnitatea de episcop al bisericilor românești din comitatul Bihorului. Lui Avram Burdanfalvi i s'au pus numai condițiunile următoare: 1) să depindă de superintendentul calvinesc și, mai de aproape, de protopopul și de sinodul protopopesic calvinesc al Bihorului, 2) să propăvăduiască adevărul evanghelic adevărat în limba română și 3) în aceeași limbă să fie săvârșite, în forma curată, deci fără “adăugiri omenesti”, tainele (16). Condițiuni similare au fost puse, probabil, și lui Ilie Iorest: ascultarea de superintendentul calvin și propăvăduirea credinței *adevărâte* în limba română.

Păstorirea lui Ilie Iorest a fost scurtă: la sfârșitul anului 1642 sau la începutul anului următor, a fost destituit și aruncat în temniță, de unde a eșit numai plătind 1000 de taleri. G. Șincai, reproducând din analele sasului Hermann partea în care spune că Iorest a fost osândit pentrucă în cursul vizitațiunilor canonice “a făcut necurățiri”, adaugă că protopopii și preoții care l-au condamnat erau calvini și că vlădica pătimise fiind-

(14) Catechismul îl cunoaștem numai în ediția doua, retipărită în 1656 deodată cu răspunsul la critica ce i-o făcuse mitropolitul Varlaam al Moldovei. A fost reeditat de Gh. Barițiu sub titlul *Catechismul calvinesc impus clerului și poporului românesc sub domnia principilor Gheorghe Rakoczy I și II*, Sibiu 1879.

(15) S. DRAGOMIR, *Contribuțiuni privitoare la relațiile biserice românești în Rusia în veacul al XVII-lea*, București, 1912, p. 105.

(16) Textul diplomei l-am publicat în revista *Cultura Creștină* (Blaj), a. XVI (1936), pp. 516-518; în 1940 a fost publicat împreună cu traducerea românească și de I. LUPAS în *Documente istorice transilvane*, I, pp. 213-217. Un scurt rezumat, greșit, în DOBRESCU, *op. cit.*, pp. 26-27.

că n'a primit catechismul calvinesc (17). Părerea lui Șincai este confirmată de recomandăția dată de mitropolitul Varlaam al Moldovei, de episcopii de Roman, Rădăuți și Huși și de egumenii mănăstirilor Putna, Moldavița, Slatina și Bistrița, în scrisoarea citată mai sus, în care spun că "dacă au trecut trei ani — dela alegerea lui Iorest de episcop al bisericei românești ardelene — a sculat diavolul care urăște cele bune, pe popa cel mare al regelui, anume Gheorghe Csulai, care se află în erezul luteran în care sunt și craiul și toți Ungurii. Și l-a clevetit pe Iorest, arhiereul creștinilor români la craiul Rakoczy Gheorghe. Și a adus mărturii mincinoase și i-a făcut mare nedreptate și tot ce a avut au luat dela el și l-au legat și l-au închis în temniță nouă luni, a pățimit, fiind izgonit și cu el o mulțime de preoți creștini nu pentru altă vină decât pentru credința creștină voind să-l convertească la luteranism" (18).

Devenind vlădicia iarăși vacantă Geleji a renunțat la planul său de a așeza în fruntea ei o persoană străină. Atențiunea și-a îndreptat-o deci asupra călugărului din mănăstirea Bălgradului, Popa Ștefan, unul din candidații din 1640. Mijloacele de terorizare și siluire a noului candidat și a preoțimei române ni le arată superintendentul însuș în extrem de interesanta scrisoare pe care a trimis-o la 4 Martie 1643 lui Gheorghe Rakoczy. În ea Geleji îi raportează principelui discuțiile avute în aceeași zi cu Popa Ștefan, care era deja desemnat vlădică și cu o mulțime de preoți. Pregătise pentru el, pentru Ștefan, un "reversal" pe care acesta l-a acceptat, apoi le-a citit condițiunile stabilite pe seama episcopului și a bisericei românești. În legătură cu aceste condițiuni au început discuții aprinse. Mai întâiu candidatul a întrebat că dânsul cu ce mai rămâne dacă din 20 de protopopiate câte are biserica românească 17 sunt scoase de sub jurisdicția lui și supuse direct superintendentului. Geleji a răspuns tăios: asupra acestora nu-ți dau nici o putere, mai ales că aci protopopii au dat "reversal". Trei din acești 17 protopopi, cari sunt pe câmpie (e vorba de câmpia din centrul Ardealului) și cari au primit scrisori de confirmare dela principele în urma intervenției lui Csulai, s'au ridicat, spunând că ei nu se despart de vlădica și au aruncat scrisorile pe masa superintendentului. Intre timp intrase în sală și Csulai și cei trei protopopi văzându-l și-au reluat scrisorile însă au refuzat să dea "reversal". Cei din Țara Făgărașului au declarat, și ei, că punându-se sub protecția principelui, nu s'au separat de vlădică, pentrucă i-ar ucide credincioșii cu pietre. Măria

(17) *Cronica*, la a. 1638.

(18) S. DRAGOMIR, *op. cit.*, p. 106. Privitor la această chestiune cfr. și Z. PAULIANU, *Condămnarea Episcopului Ilie Iorest în Cultura Creștină* a. II (1912), p. 135-140.

Sa poate face ce va vroi cu dânșii, dar nu se despart de vlădica lor ; dacă cel din Galați face altfel, e treaba lui. “ Cei de sub jurisdicția mea, cari făcuseră declarațiuni scrise, că mi se supun, n'au îndrăznit să protesteze ”, spune Geleji, dar ce au în sufletul lor știe numai Dumnezeu și ei inșiși ”.

După multe discuții, protopopii au cerut amânarea lucrului, adică amânarea acceptării condițiilor, până la Sf. Gheorghe, fiindcă se tem că preoții lor nu vor consimți. Până la Sf. Gheorghe îi vor convoca în sinoade și-i vor îndemna și pe dânșii pe preoți. să le iscălească. Zicând acestea, protopopii au părăsit sala. “ Eu, continuă Geleji, am alergat după dânșii și i-am întors înapoi și le-am zis : ați venit la moară și nu ați măcinat, ne-ați obosit și pe noi și pe Măria Sa. Dacă pierdeți ocaziunea aceasta nu știu când vă veți mai întâlni din nou cu ea și veți rămâne atâta timp picioare fără cap ”. Le-a propus apoi celor prezenți să semneze condițiunile, pe care le pot discuta, cu prilejul sinoadelor din ziua de Sf. Gheorghe și cu preoții lor ca să se declare și ei. “ I-am spus și lui Popa Ștefan : dacă nu semnezi “ reversalul ” nu vei fi vlădică iar ziua de Sf. Gheorghe e încă departe ”. Răsgândindu-se au iscălit toți afară de protopopul Hunedoarei, care plecase mai înainte. Ștefan a iscălit și “ reversalul ” și condițiunile rugându-l pe Geleji să-i dea din ambele câte un exemplar ca să le traducă în românește.

În sfârșit, superintendentul scrie lui Rakoczy că intenționează să-l trimită pe vlădica în satele supuse lui, superintendentului, dându-i cu el pe popa Gheorghe și pe Molodici — cu acesta ne vom mai întâlni — fără de care să nu poată lua contact cu nici un preot, și în prezența lor să convoace pe preoții fiecărui protopopiat și să-i îndemne să primească și “ reversalul ” și condițiunile, căci fără de el nu fac nimic și să le poruncească să nu-i atace pe protopopii cari iscăliseră. După împlinirea acestei misiuni, Ștefan s'ar retrage și satele ar reveni sub jurisdicția lui Geleji (19).

Opera de convingere cu mijloacele arătate de scrisoarea superintendentului a durat mult, pentrucă noul episcop, *Simeon Ștefan*, și-a primit diploma de numire abia la 10 Octombrie 1643. Diploma, care începe cu înșirarea păcatelor pentru care a fost înlăturat Ilie Iorest, nu cuprinde restricțiile teritoriale pe care voia să le impună Geleji. Jurisdicția care i se dă se întinde asupra comitatelor Alba, Crasna, Solnocul de mijloc și Solnocul din lăuntru, Dobâca, Cluj, Turda și Târnava, apoi asupra districtelor Chioarului, Bârsei și Bistriței, Scaunelor Secuiești și săsești. Nu sunt supuse jurisdicției lui Bihorul, unde funcționa Avram Burdanfalvi, Mara-

(19) Scrisoarea lui Geleji în *Erdélyi protestáns közlöny* din Cluj a. 11 (1881) p. 6-7, reproducă, dându-i și traducerea româneană de S. Lupaș în *Documente istorice transilvane* I, pp. 218-223.

mureșul, care cu diploma din 6 Maiu 1643, fusese dat noului episcop al Muncaciului, Ioan Juszko (20) și au fost scoase prin însăș diploma de numire de sub jurisdicția lui Simeon Stefan "bisericile" (protopopiatele) din Alămor, Orăștie, Hațeg, Hunedoara, Ilia și Criș, precum și trei protopopiate din Țara Făgărașului, asupra cărora va avea numai atâta putere câtă îi va da superintendentul calvin.

În afară de această țărnamire teritorială a jurisdicției, lui Simeon Ștefan i s'au impus și cea mai mare parte a condițiilor stabilite de Geleji în toamna anului 1640 și pe care vlădica le primise și semnase, cum am văzut, la 3 Martie 1643. Aceste condițiuni sunt următoarele: 1) Cuvântul lui Dumnezeu va fi propăvăduit în Duminicile și sărbători atât în biserici cât și la înmormântări și pretutindeni unde va fi necesar numai după textul Bibliei. 2) Va fi impusă tineretului învățarea *Catehismului* tipărit în 1640 cu cheltuiala lui Gheorghe Csulai. 3) Botezul va fi administrat cu apă simplă, deci nu cu apă sfințită și fără ungere cu mir și celelalte ceremonii obișnuite în biserică românească. 4) Impărtășania va fi dată numai adulților și celor cu vieață curată. 5) Isus Christos va fi venerat ca unicul mijlocitor între Dumnezeu și oamnei. 6) Crucilor și icoanelor din biserici nu li se va da un cult religios ci vor fi socotite numai ca simple podoabe și ca unele ce amintesc patima Mântuitorului. 7) Vor fi eliminate superstițiile dela înmormântări acestea făcându-se "după obiceiul creștinilor", folosindu se, când va fi nevoie, cântări religioase și predici. 8) Căsătoriile vor fi anunțate, înainte, de trei ori în biserică în fața popoului pentru a se putea descoperi eventualele piedeci ce s'ar opune încheerii lor. Cununia va fi făcută cu jurământ. Căsătoriile nu vor fi desfăcute, însă dacă un soț își părăsește "perfid" pe celalt și pleacă departe, atunci după 4-5 ani soțul părăsit poate fi declarat liber după obiceiul observat în biserică ungurească de legea lui Calvin. 9) Răufăcătorii vor fi scoși din biserică. 10) Aceia dintre Români, preoți sau mireni, cari luminați de Duhul Sfânt vor dori să îmbrățișeze credința calvinească și să treacă sub jurisdicția superintendentului calvin, vor fi liberi să o facă. 11) Vlădica va convoca în fiecare an un sinod, în care va desbata toate chestiunile importante, cerând însă și sfatul superintendentului calvin. 12) Protopopii vor fi aleși cu votul unanim al consistorului și cu aprobarea superintendentului și nici unul dintre ei nu va fi judecat și pedepsit fără această

---

(20) HODINKA ANTAL, *A munkácsi görög katolikus püspökseg okmánytára I*, p. 146.

(21) Textul diplomei în CIPARIU, *Archiv pentru filologie și istorie* pp. 628-632, iar, recent după original în JUHÁSZ ISTVÁN, *A reformáció az erdélyi románok között*, Cluj, 1940, p. 246-251.

aprobare. 13) Cu prilejul vizitațiunilor canonice va judeca, împreună cu protopopii, care îl însoțesc, cauzele mai importante ce se vor ivi. Cei judecați pot apela la Scaunul de judecată vlădicească, care va supune deciziunile sale censurii episcopului calvin. 14) Preoții români nu vor cununa, boteza și înmormânta credincioși maghiari, afară de cazul când un român se însoară cu o unguroaică și ține să fie cununat de preotul român (21).

Aceste condițiuni au fost aduse tot atunci, și la cunoștința întregii preoțimi, care avea datoria să le observe cu strictețe (22). Ele modifică esențial întreg ceremonialul bisericii românești ortodoxe și mare parte din structura ei dogmatică. Fiind obligatorie învățarea catehismului din 1640. Românii trebuia să admită numai două taine, în loc de șapte, să nege orice valoare a faptelor bune, mântuirea putând fi dobândită numai prin credință, după dogma calvină ca *sola fides iustificat*, să creadă în predestinație, să elimineze cultul Sfinților recunoscând un singur mijlocitor între Dumnezeu și om, pe Isus Christos, să nu se închine crucii și icoanelor, să introducă jurământul mirilor la cununie, să elimineze toate ceremoniile dela Botez, iar Liturghia însăși să cuprindă numai citiri din Biblie și explicarea lor, ca în bisericile calvinești. De altă parte vlădica român devenia un simplu vicar al superintendentului, fără a cărui autoritate nu poate lua nici o măsură importantă, nu poate numi și destitui protopopi și nu poate da sentințe definitive în nici un proces, ajuns pe cale de apel înaintea scaunului de judecată vlădicesc.

Acțiunea de distrămăre a Bisericii românești nu s'a mărginit la această diplomă și la condițiunile ei. În 11 Ianuarie 1644 principele nobilitează pe popa Petru, protopopul Hașegului, care "singulari pietatis laude munus suum administrasse". Într'o diplomă dela 1 Ianuarie 1644 Petru e intitulat "pastor ecclesiae orthodoxae valachicae Haczakiensis", ceea ce înseamnă păstor al bisericii române calvine, fiindcă numai biserica reformată calvină era socotită biserică ortodoxă (23). La 7 Iulie 1647 principele ia sub protecția sa atât contra vlădicului românesc cât și contra altora pe protopopul Neacșu din Alba Iulia însăși, care funcționa de 12 ani. Acum Rákoczy îl confirmă în slujbă, cu condiția ca să predice, el și popii lui, românește, să impună învățătura catehismului calvinesc, să înlătore superstițiile dela Botez și Cununie, să respecte punctele diplomei din 10 Octom-

(22) Un exemplar al lor cu titlul *Conditiones episcopi ecclesiarumque valahicarum* se păstrează în arhiva parohiei reformate din Făgăraș de unde le-a publicat istoricul POKOLY în *Magyar protestans egyháztörténelmi adattár VIII* (1910) pp. 107-109.

(23) JUHÁSZ Jozsef, *op. cit.*, p. 252-54, unde cititorii găesc textul primei diplome.

brie 1643 și să fie întru toate supus superintendentului calvinesc. Protopopiatul lui Neacșu cuprindea satele Mihălț, Lupu, Roșia de Secaș, Șpring, Conța, Cut, Tibru, Tâmpăhaza (azi Rădești) și încă câteva ale căror nume nu sunt indicate în decretul de confirmare. Toate aceste sate au fost scoase deci de sub jurisdicția vlădicului Simeon Ștefan (24). Sub aceleași condițiuni au fost confirmați tot atunci protopopii Laurean, Filip, Todincă și Simeon, iar la 7 Iunie 1648 protopopul Ioan din Crăciunel (lângă Blaj), care avea 11 sate (25). În aceeași zi au fost confirmați sub aceleași condițiuni protopopii (seniores valachicales) Ioan din Galați, Mihai din Patrihaza, Gheorghe din Ilia și Oprea din Ormeniș. În fruntea întregii țări a Făgărașului a așezat la 21 Mai 1647 pe protopopul Ștefan din Berivoi, cu atârnare directă de principile țării (26), ceea ce nu l-a împiedicat însă ca după o lună, în 8 Iulie 1647, să-l confirme pe Ioan din Țichindeal protopop peste 19 sate, supunându-l jurisdicției superintendentului Geleji, reducând astfel și teritoriul lui Ștefan din Berivoiu (27).

Pentruca preoții să aibă la îndemână *Biblia* unicul izvor al credinței în concepția reformată Ștefan Geleji s'a îngrijit de traducerea și tipărirea *Noului Testament*. La 5 August 1643 acesta scrie protopopilor români de sub ascultarea sa, să încaseze în grabă dela preoți florenul obicinuit, rămas în restanță din timpul lui Ilie Iorest, căci are nevoie de bani ca să poată plăti pe traducătorul din grecește al *Noului Testament* (28). Traducătorul a fost, la început, călugărul Silvestru. Întâmplându-i-se în curând moarte, cum spune vlădica Simeon Ștefan în prefața cărții, traducerea a fost continuată de alții. În 27 August 1644 principele scria din Tokaj soției sale Susana Lorántfy, să dea popii care traduce biblia în românește 50 floreni și postav pentru un palton (29). În 1646 traducerea încă nu era gata, cum rezultă din scrisoarea dela 7 Ianuarie al acestui an trimisă de Rákoczy din Făgăraș lui Toma Debreczeni, administratorul averilor sale în Ungaria, în care-i spune că "acum traducem Biblia în limba română" (30). Opera a apărut, cum se știe, în 1648.

Tot sub domnia lui Gheorghe Rákoczy I s'a tipărit cu cheltuiala lui

(24) Diploma e tipărită de JUHÁSZ în *op. cit.*, pp. 255-256.

(25) *Ibidem*, p. 159. Reprodușă împreună cu traducerea română în I. LUPAS, *Documente istorice transilvane* I, 238-241.

(26) I. LUPAS, *Principile ardelean Acațiu Barcsai și Mitropolitul Sava Brancovici*, București 1913, p. 9-10.

(27) *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj* a. II, 1923, p. 38-39.

(28) I. LUPAS, *Documente istorice transilvane*, I, 227-228.

(29) BALLAGI ALADÁR, *A magyar nyomdászati történelmi fejlődése*, Budapest 1878, p. 235.

(30) *Századok* din 1871 p. 718.

Acatiu Barcsay, "al Lugojuului și Caransebeșului Mare Ban, al comitatului Severinului comite suprem", cum îl numește prefața cărții, *Catechismul calvinesc* tradus de Ștefan Fogarasi. Catechismul îi avea în vedere, în primul rând, pe elevii școalelor românești calvine, care funcționau în aceste două orașe încă din veacul al 16-la, ceeace, evident, n'a împiedicat încercarea de a-l răspândi și în alte părți. Catechismul a fost tipărit cu litere latine și cu ortografie ungurească, care îi face lectura, chiar și pentru cărturarii de azi, foarte anevoioasă. Catechismul, tradus din ungurește, are, afară de *Introducerea* despre cărțile sfinte ale Vechiului și Noului Testament, trei părți. Partea I vorbește "Despre nevoia sau dovada omului care arată ce pofteste dela noi Dumnezeu" (iubirea lui Dumnezeu și iubirea aproapelui), partea II, "Despre slobozitura omului", dă Crezul cu comentările necesare, apoi învățătura despre Taine, care sunt, firește, numai două: Botezul și Cina Domnului, iar partea III "Dătătura de har către Dumnezeu" și "Despre legea lui Dumnezeu", cele zece porunci și Tatăl Nostru. Urmează încheierea cu "alduitura (binecuvântarea) mesei" și "dătătura de har după masă". Răspunsul la fiecare întrebare a Catechismului e ilustrat cu citate din s. Scriptură (31).

Prefața dedicată de traducătorul Ștefan Fogarasi editorului A. Barcsay cuprinde unele eșuri bătaioase împotriva acelor cari "nesocotesc învățătura cea de Dumnezeu dată și de Profeți și Apostoli scrisă, cea în toate marginile lumii predicată". Este interesant, că într'o carte scrisă pentru convertirea la calvinism a Românilor ortodoksi se atacă *Rosarium*-urile și *Breviarium*-urile necunoscute în Biserica ortodoxă, ele fiind folosite de catolicii de ritul latin. "În locul adevăratei învățături creștinești a credinței, care i-ar fi întărit prin pildele din Sfânta Scriptură — spune Prefața lui Ștefan Fogarasi — trăiesc numai cu cele multe *Rosariumuri* sau mai bine zis *spinetumuri*, cari mai mult strică decât să însuflețească sufletul omului; cu multe *Breviari-umuri* că deja e brevis via: adică drumul e scurt, dar întrebi, la ce? Nu spre cer, ci spre iad cu multele legende sau mai bine zis *ablegende*. Dar unde e Catechismul? Nu e! Ci sunt multe *Breviariumuri*, în care sunt rugăciunile Sfinților, Sfinții însă nu sunt calea noastră spre cer, ci singur Christos" (32).

Din cauza alfabetului, a ortografiei și a limbei românești neînteligibile în care, a fost scris, Catechismul lui Ștefan Fogarasi n'a putut avea nici

---

(31) Textul e retipărit în fotocopie și transcriere de TAMÁS LAJOS în *Fogarasi István Kátéja*. Cluj 1942, pp. 43-65, iar MOZES ANDRAS în *Az erdélyi román reformáció kátéirodalma*, Cluj 1942 îl reproduce cu textul maghiar, de pe care a fost tradus pp. 46-67.

(32) *Bibliografia românească veche I*, p. 162-63.

o influență asupra obștei ortodoxe a vremii. Iată câteva mostre de limbă din această bizară carte :

öntrebare : “ Kuket dreptensze desztoinits szentem prae betej szau bintetjalae de o vreme szau trupaszke si pra bintetujale de veatsiae dare jaeste vro kale praen kare ku Dumnedzeu szene putem empeka ? ”

Sau : “ Ketse puny și atszazta enke lenge atsajas Pogori pre pekurae ? ” Răspuns : “ Jum jen en iszpitturile grele a mele premine ku atszazta veszliture szeme haeneszk, kum Domnul mjeu Iesus Christus ku sztrinsurile si ku dsutrujale nezs pusze a inimijeji a szueffletuluj luj pre mine de kinurile si de dsudrujale a peku-rijeji eman szlobodnitume ”.

Cititorii își pot da seama înșiși, citind textele reproduse, de felul cum a putut fi înțeleasă de simpli credincioși români și în ce măsură i-a putut influența opera de propagandă a predicatorului Fogarasi.

Și nu puteau impresiona și impune acest fel de cărți nu numai din cauza neînțelesei și a bizarei lor ortografii, ci și pentru că aceia dintre preoți și mireni cari aveau preocupări de natură teologică, dispuneau acum de o mulțime de publicații, românești și ele, de cel mai pur ortodoxism. Astfel vlădica Ghenadie, care știuse rezista îndemnurilor lui Gavrilă Bethlen de a iniția însuș opera de calvinizare a Bisericii, a început în ultimul an al păstoriei sale — 1640 — cu sfatul preoților cari “ foarte se jeluiau ” de lipsa ei, retipărirea *Evangeliei cu învățatură* a omonimului și antecesorelui din 1580-81. Murind “ când au început a se tipări aceste cărți ” a lăsat ca opera să fie dusă la bun sfârșit de urmașul său. Acest urmaș a fost, cum am văzut, Ilie Iorest, venit din Moldova lui Vasile Lupu, sub care cartea a și apărut în 1641 ” ca să se înmulțească Cuvântul lui Dumnezeu și prin toate bisericile să fie preoților de propovedanie ”, cum spune editorul în epilogul ei (33).

În anul următor — 1642 — apare la Govora *Evangelia învățatoare* cu predici, tradusă din rusește, pentru toate Duminicile și sărbătorile anului. Traducătorul, ieromonahul Silvestru, pare a fi avut în vedere și victimele propagandei calvine de peste munți, pentru că în prefața către cititori spune că ceea ce l'a îndemnat să traducă în românește această carte a fost “ că văzui în neamul nostru mulți unii ce aceia oameni de amândouă cetele, proști și sufletești, cari pentru necuviința *se depărtară cu învățaturi străine* și cu proastă și scurta mintea lor răzlaşuindu-se din credința adevărată, potrivnică bisericii lui Dumnezeu cu ereticii împreunându-se și ca musca la dulceața mierei așa și ei înșelători de spăsenia proștilor și întiu amărăciunea veninului cel purtător de moarte necând și ucigând sufletele lor și

ale oamenilor”. Rostul cărții este “*să fie propovedanie creștinătății noastre a sfintei biserici apostolească a Răsăritului*” și, ca “o spadă de amândouă părțile ascuțită” să “taie toată fără de legea și necurăția și hulele ereticilor” (34). În acelaș an apar în Câmpulung *Invățăturile preste toate zilele* traduse din grecește și tipărite de ieromonahul Melchisedec, în care se vorbește cititorilor despre *pocăință*, despre *spovedanie* și despre *închinarea Crucii*, tot atâtea lucrări socotite de propaganda calvină scornituri omenеști.

Cartea care a avut în Transilvania cea mai mare răspândire din toată literatura noastră veche, au fost *Cazaniile* mitropolitului Varlaam al Moldovei tipărite în 1643 la Iași cu cheltuiala voevodului Vasile Lupu. Aceste *Cazanii* au fost până târziu în veacul al 19-lea în numeroase sate hrana sufletească a credincioșilor. Episcopii de mai târziu ai Blajului, Atanasie Rednic și Gregorie Maior au găsit-o cu prilejul vizitațiilor lor canonice din 1767, 1769 și 1776 în părțile Bistriței ca și în Sălaj și Țara Oltului, iar exemplare din ea se găsesc și azi în atâtea din bisericile Maramureșului. În nici una din aceste biserici nu s'a găsit însă nici *Catechismul* lui Csulai din 1640 și nici *Catechismul* din 1648 al lui Ștefan Fagarasi.

În cărțile acestea, apoi în *Evanghelia învățătoare* tipărită în 1644 la mănăstirea Dealului, din care exemplarul din Vișăul de mijloc (Maramureș) poartă iscălitura calvinizantului Mihail Molodeț însuș (35) și *Șapte taine* apărute în acelaș an la Iași, preoțimea ardeleană, asaltată din toate părțile de-o propagandă necruțătoare și neobosită, găsea interpretarea largă a întregii credințe ortodoxe.

Și putea găsi această interpretare, dată în legătură directă cu catechismul, a cărui răspândire i se impunea, în *Răspunsul* la catechismul calvinesc din 1640, răspuns redactat și tipărit de Mitropolitul Varlaam al Moldovei în anul 1645. Lucrarea ierarhului moldovean se adresează “iubiților creștini și cu noi de un neam Români, pretutindeni tuturor ce se află în părțile Ardealului și în alte părți pretutindenea ce sunteți cu noi într'o credință”, ... “ca nu cumva să se întâmple să fie neșcine sfătuit și amăgit de viclesugul șarpelui adică al ereticilor” și să cadă îndepărcându-se “de Biserica noastră cea pravoslavnică”. Rostul *Răspunsului* este să arate “strâmbătura și tâlcul cel rău” al ereticilor cari “tâlcuiesc rău și strâmbează sfânta Scriptură”, nădăjduind “cei din afară de pravoslavie” că Românii se vor speria și se vor lăsa înșelați de “eresia cea rătăcită”. Varlaam se adresează cu nespuse iubire fiilor săi întru Hristos de peste munți, îndemnându-i să se păzească de aceia cari vreau “cu dăscăliile lor

(34) *Ibidem*, pp. 121-123.

(35) I. BARLEA, *Inscripții din bisericile Maramureșului*, București 1909, p. 209.

cele ucigătoare de suflete” să vă afunde întru erezia lor cea rea și să păstreze ceea ce “am luat dela moși și dela strămoși și de Duhul Sfânt cu luminatele soboare a sfinților părinți mărturisite”, murind, dacă va fi nevoie, “cu credința cea dreaptă întru Christos” (36).

Răspunsul întocmit “cu adunare și sobor”, adică în soborul convocat la Iași de Varlaam îndată după ce i-a căzut în mână “cărțulia plină de otravă de moarte sufletească” și la care au luat parte episcopii din amandouă principatele, combate într’un stil, care e departe de limpezimea aceleia din Cazanii, învățăturile Catechismului calvinesc referitoare la necesitatea faptelor bune pentru mântuire, la cultul sfinților, pe care nu-i chemăm în ajutor ca pe niște Dumnezei și ca pe niște slujii și prieteni ai lui Dumnezeu, la cultul icóanelor, la superioritatea “curății” față de căsătorie, la taine etc. “Biserica lor, a calvinilor, scrie *Răspunsul* nici o sfinție nu are, nici preoție nici are cele șapte taine. Nici săbornicească că nu-i în toată lumea, nici din toate limbile adunată. Nici apostolească că nu-i dela apostoli ci-i de curând și nouă ... Apostolii învață curăția să fie mai mare decât căsătoria, care ci strică și silesc pe toți oamenii să se căsătorească. Apostolii învață că popa să fie bărbat unei muieri, iară ei până în șapte muieri iau și-s tot popi”. În încheiere sunt îndemnați din nou să țină cu tărie la ceea ce “a legiuit și ce a tocmit biserica cea adevărată ce să chiamă a soborului și a apostolilor” iar pe aceia cari “scad și adaug din câte au tocmit și au legat acele sfinte șapte soboare” să-i gonească din biserica lui Hristos ca pe niște eretici (37). Aceia dintre preoții ardeleni cari știau slavonește se puteau lămuri asupra credinței ortodoxe în comparație cu cea calvină și din micul catechism tipărit la Iași în 1642 (38). Cât de doritori erau preoții cărturari români din Ardeal de a avea cărți cu ajutorul cărora să poată răspunde propagandei calvinești ne-o arată și faptul că în 1680 i s’au adresat patriarhului Dosoftei al Ierusalimului care petrecea în Țara Românească să le dea o astfel de carte. Patriarhul, ocupat cu alte chestiuni care i se păreau mai importante, le-a dat abia în 1690, când calvinismul nu mai constituia o primejdie, o carte

---

(36) Un exemplar al *Răspunsului* lui Varlaam se găsește în Biblioteca Academiei Române, Cărți vechi Nr. 48. Prefața a publicat-o N. Drăgan după copia manuscrisului Codicelui lui Gheorghe Ștefan din Biblioteca centrală arhiepiscopalească din Blaj în *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj III* (1924-25), pp. 245-49.

(37) Un rezumat al *Răspunsului* la N. Drăgan *l. cit.*, p. 251-252. Privitor la *Răspunsul* lui Varlaam cfr. și N. I. GHITESCU, *Trei sute de ani dela Răspunsul lui Varlaam la Catechismul calvinesc*. București 1945.

(38) *Bibliografia românească veche* IV, p. 23-24.

scrisă în grecește nădăjduind că unii dintre boieri o vor traduce "în limba valahă" ca să poată fi de folos întregii biserici (39).

Gheorghe Rákoczy I a murit în toamna anului 1648, urmându-i fiul său cu acelaș nume care-i fusese ales urmaș de dieta din 1642. Schimbarea în domnia țării nu a adus nici o schimbare în politica față de Biserica românească. Cei doi mari inspiratori ai acțiunii de "reformare" a ei, superintendentul Geleji și preotul curții domnești Gulai au continuat a rămâne în slujbele lor, precum a rămas în slujba lui și slăbănogul Simeon Ștefan, îndurând toate umilirile și ale persoanei sale și ale Bisericii pe care o păstorea mai mult din mila principelui și a sfetnicilor lui decât din mila Duhului Sfânt.

Cu diploma de numire din 10 Octombrie 1643, Simeon Ștefan obținuse, cum s'a văzut, jurisdicție vlădicească asupra comitatelor Alba, Crasna, Solnocul din lăuntru și de mijloc, Dobâca, Cluj, Turda și Târnava, asupra districtelor Chioarului, Bistriței și Bârsei și asupra Scaunelor Secuești și Săsești. Jurisdicția lui nu cuprindea deci Banatul unde stăpânea Banul Acațiu Barcsay, editorul catechismului tradus de Ștefan Fagarasi, asupra comitatului Hunedoarei, cu cele patru protopopiate ale lui, Orăștie, Hațeg, Hunedoara și Ilia și nici asupra Țării Oltului, cari atârnavu de superintendentul reformat. Asemenea nu-i era supus comitatul Bihorului, unde, probabil, continua să păstorească Avram Burdánfalvi sau vre-un urmaș al lui și nici Sătmarul, unde reforma pare a fi câștigat, cum rezultă din diploma dela 17 Februarie 1614 a lui Gavrilă Berhlen, o mulțime de preoți români cari au rămas supuși superintendenței calvinești de aci (40). Maramureșul se ținea la aceea dată, — 1643 — de episcopia ruteană a Mucaciului, iar asupra părților arădane, păstorea până în vare anului vlădica sârb Longhin din Mănăstirea s. Nicolae din Inău.

La 12 Aprilie 1650, Gheorghe Rakoczy II crează din districtul Chioarului și din comitatele Solnocul de mijloc și din lăuntru, Maramureș și Sătmar, o nouă episcopie românească, în fruntea căreia îl așează pe Savul Popa care — spune diploma de numire — "deși este supus greșelilor bisericii grecești, totuși este insuflețit de dorința îndreptării sfinte" (licet illius religionis defectibus obnoxio, nihilominus cupidine accensus perhibetur). Noul vlădică va fi dator, conform diplomei de numire, să predice cuvântul lui Dumnezeu Românilor românește și Rutenilor rutenește, să silească sub pedeapsa destituirei pe preoți să-și cumpere *Testamentul Nou*, *Catechismul și Psaltirea* (apărută numai în anul următor) și să propovă-

(39) D. STANILOAIE, *Viața și activitatea Patriarhului Dosoftei al Ierusalimului și legăturile lui cu țările românești*. Cernăuți, 1929 p. 46.

(40) Ștefan JUHÁSZ, *op. cit.*, p. 139.

duiască din acestea învățăturile sfinte, părăsind superstițiile ; căsătoriile să le desfacă numai pentru adulter, cerând când va fi nevoie, sfatul și îndrumările superintendentului calvin din Alaba Iulia și ale vlădicului românesc de aci, cărora este dator să li se adreseze în toate chestiunile importante ; să participe la sinoadele anuale pe care le va convoca vlădica Simeon Ștefan iar în guvernarea eparhiei să asculte de sfatul seniorilor (protopopilor) (41).

Din motive necunoscute dar bănuite, vlădica Savul a părăsit proaspătul scaun, trecând în vare anului următor (1651) în Moldova. La 17 Iunie principele scrie Bistriștenilor să cerceteze pe ce căi ascunse a izbutit vlădica să treacă munții și să nu creadă cele ce le-a spus despre cauzele plecării lui din scaun, fiindcă dânsul, principele, s'a purtat cu bunăvoință față de el. În fine, adaugă Rakoczy, dacă nu-i trebuie vlădicia, asta e treaba lui (42).

După plecarea în Moldova a lui Savul Popa principele a restituit lui Simeon Ștefan, cu diploma din 7 Iunie 1651, jurisdicția asupra Chioarului, a Solnocului de mijloc și din lăuntru, supunându-i acum și Sătmarul.

În aceeași zi a fost numit însă episcop al Maramureșului cunoscutul Mihail Molodeț, omul de încredere al lui Geleji, pe care îl destinase ca însoțitor al lui Simeon Ștefan în vizitațiile ce urma să facă pentru a-și îndemna preoții să accepte grelele condiții pregătite pentru biserica românească. Și lui Molodeț i s'au impus aceleași sarcini ca și lui Savul Popa (43). În anul următor a fost redusă și jurisdicția lui Molodeț, luându-i-se protopopiatul Sighetului, în fruntea căruia a fost așezat protopopul Simeon Pătrașcu, sub cunoscutele condițiuni de a impune învățarea catehismului calvinesc din 1640 și de a elimina "superstițiile" dela botez și cununie și de a atârna de superintendentul reformat, care dela 1649 înainte era Gheorghe Csulai, fostul preot al Curții (44). Simeon Molodeț a stat în fruntea bisericii maramureșene până la sfârșitul anului 1661 sau începutul anului următor, când pare a fi fost destituit pentru unele fapte "scandaloase și necuviincioase" (botránykoztáto és illetlen). Despre păstoriarea lui aci nu avem nici o informație afară de câteva însemnări păstrate

---

(41) N. DOBRESCU, *Fragmente privitoare la istoria bisericii române*. Budapesta 1905, pp. 31-33.

(42) HURMUZAKI-IORGA, *Documente XV*, 2 p. 1199 Nr. 2248. N. Iorga publicând această scrisoare a lui G. Rakoczy II face în notă observarea, că ea e "un adaus la biografia lui Sava Brancovici". Afirmatia este inexactă. Sava Brancovici a ajuns vlădică numai în 1656 și deci nu-și putea părăsi scaunul în 1651.

(43) N. DOBRESCU, *op. cit.*, pp. 34-36.

(44) Petru BOD, *Szmirnai szent Polykarpus*, p. 92-93 sau CIPARIU, *Archiv pentru filologie și istorie*, p. 610-611.

pe vechi cărți de slujbă bisericească și afară de o vagă amintire într'o hotărîre din 25 Aprilie 1658 a Comitatelor (45).

Tot Gheorghe Rakoczý II scoate și Zarandul de sub păstorirea vladicului românesc, așezând în fruntea lui cu Diploma din 15 Decembrie 1648 pe protopopul Petru Csucsy, cu condiția ca să atârne de superintendentul calvinesc, să predice românește, să impună învățătura Catechismului calvinesc și să elimineze superstițiile dela botez și cununie (46).

Pentru a completa numărul cărților necesare reformării liturghiei care, după doctrina calvină, trebuia să constea numai din citirea și explicarea Scripturii și din cântări scoase din Scriptură, Gheorghe Rakoczý II s'a îngrijit să dea bisericii românești o nouă traducere a Psalmilor. Traducerea a apărut în 1651 în tipografia din Alba Iulia. În Prefața cărții se arată, ca și în prefața *Noului Testament* din 1648, necesitatea folosirii limbii poporului în slujbele bisericești. Cine folosește o limbă străină se aseamănă "cinghiilor, bucinilor, trâmbițelor și alăutelor ce sună numai și nu dau osebitură", acela oprește pe ascultători ca să nu poată zice *amin* pe rugăciunea lui cumu-i obiceiul, că pre ce nu înțelege nu poate zice *amin* ca să întărească cu aceea și să pecetluiască rugăciunea lui". Liturghiile, rugăciunile și cântările și alte slujbe dumnezeiești "înaintea lui Dumnezeu încă nu-s voite" dacă sunt făcute în limbă străină "cum fac papii de Râm și cei barați leneși și Pateri ce se cheamă Părinți și deavestăvnici și călugărițe care nimica nu știu carte și încă cântă Tatăl Nostru și Ave Maria și psalmi în limba străină fără de toată știința". Aceștea sunt ca "gaițele și ca pasărele cari-le-s fără de toată știința și vor să grăiască ca și omul". Prefața care cunoaște numai taina botezului și a Cinei Domnului se bucură că "tot cinul bisericilor românești și grecești iaste din Psaltire" și de aceea laudă foarte acest obicei "că cu slujbă și rugăciuni din Scriptura sfântă nu din aflături omenești, că adevăr în deșert îl cinstesc pe Dumnezeu cu aflături omenești" (47).

Un răspuns trebuia apoi dat și criticei pe care sinodul vlădiceasc din cele două principate a făcut-o în 1645 Catechismului calvinesc din 1640. Răspunsul a venit cu o întârziere cu totul inexplicabilă de unsprezece ani, fiind tipărit abia în anul 1655 sub titlul: *Scutul Catechismului cu răspuns din Scriptura Sfântă împotriva răspunsului a două țări fără Scriptură Sfântă*. În lunga "predoslovie" autorul *Scutului* se adresează episcopilor celor

(45) Pentru cea dintâiu vezi I. BARLEA, *op. cit.*, p. 43 Nr. 164, p. 101 Nr. 358 și p. 209 Nr. 778. Pentru a doua Al. CZIPLE, *Documente privitoare la episcopia Maramureșului*, București 1916 p. 55.

(46) Marki SÁNDOR, *Aradvármegye és Arad szabád kiralyi város története II*, Arad 1895 p. 237.

(47) *Bibliografia românească veche I*, 184-189.

două țări, cărora li se pare aurul plumb și lumină întuneric, acuzându-i că umblă în veștimente de oi iar înlăuntru sunt lupi răpitori, se feresc de carne și se îmbată de vin ” din care iaste curvia ”, că n’au atâția peri pe cap câte obiceiuri au și propăvăduiesc contra legii lui Pavel. “ Care apostol v’a învățat — îi întreabă *Scutul* — când botezați de scuipiți și suflați pe apă și puneți peceți de ceară în capul porobocului și-l ungeți cu mir și-l învățati de trei ori prejur de masă și-l închinați icoanelor, căci Christos ne-a învățat în alt chip a boteza ? Care apostol v’a învățat, la petrecania morților de puneți icoane pe pânțele și le sărutați și cereți bani și le puneți cruce de ceară, în mână și ban și le dați merinde și udați cu vin și începe popa a trage lut pe el și alte nebunii multe ca acestea ? În ce Scriptură Sfântă ați aflat la căsătoria oamnilor de-i încingeți cu brâu și le puneți cununi în cap și lumini în spate și le îmbucați miere ” ?

După acest necruțător rechizitoriu, urmează răspunsul însuș. Mai întâiu se arată într’o expunere confuză, plină de repețiri și cu nenumărate citate din Scriptură, că omul nu poate îndeplini poruncile, care ni s’au dat numai “ ca să ne fie nouă oglindă întru care să ne vedem păcatele ”, fiindcă “ omul după căderea lui Adam cu care am căzut și noi, iaste mort în păcate și nici se poate mișca spre bine cum nu se mișcă, trupul mort ”. De aceea omul nu se mântuește cu faptele lui bune ci numai cu credința în Isus Christos : “ nici Avram, nici David nici altul nime nu s’a îndreptat din ținerea legii ci numai din mila lui Dumnezeu ”. Se expune apoi învățătura calvină despre *biserica* cea adevărată și semnele care o deosebesc de “ soborul sătanei ”, despre *curăție* sau *devăstăvnicie* (abstinența dela căsătorie), despre post și despre spovedanie. Un capitol special vorbește despre *icoane*, cultul sfinților și al Crucii. “ Iară unde aduceți Crucea lui Christos că o cinstiți fiindcă s’a vărsat sângele lui Christos pe dânsa, faceți idolie mare dând cinste lui Christos unui lemn ” ... “ Dacă ziceți crucei că este făcătoare de vieață și o cinstiți așa tare pentrucă a fost așternutul lui Christos și și-a vărsat sângele pe ea, dară ca ce nu scriiați și pe Iuda și să-l cinstiți și să-l sărutați, că el vându pe Christos să-și verse sângele pentru noi și el fu mai vârtos oca (cauza) morții lui Christos și ca ce nu cinstiți și pe Pilat și pe toți jidovii cari omorîră pe Christos ? ”

În partea doua *Scutul* reproduce învățăturile catechismului din 1640 despre taine, apoi se explică cele zece porunci, Tatăl Nostru și se dau câteva rugăciuni (48).

(48) *Scutul* a fost retipărit de Gh. Barițiu sub titlul *Catechismul calvinesc impus clerului și poporului românesc sub domnia principilor Gheorghe Rakoczy I și II. Sibiu 1879.*

La data apariției *Scutului* vlădica Simeon Ștefan, probabil, nu mai era în viață. Ultima amintire despre el o avem din 22 Maiu, când numește protopop al Hunedoarei pe Ioan Popa (49). În locul lui, Gh. Rakoczy II îl numește la 28 Decembrie 1656, în ajunul aventurii din Polonia, care a adus prăbușirea și a lui și a țării Ardealului, pe Sava Brancovici. Numirea nu se face ca aceea a lui Simeon Ștefan, în urma alegerii sinodului preoților români, ci numai la stăruința deosebită (singulari intercessionem) a superintendentului calvinesc Gheorghe Csulai. Jurisdicția noului vlădică se întindea, spre deosebire de aceea a antecesorului, și asupra comitatelor Hunedoarei și asupra Zarandului, Bihorului, a Maramureșului — unde continua totuș să păstorească Mihail Molodeț — și a Severinului, care în 1658 va ajunge sub stăpânirea turcească, fără a cuprinde însă Satu Mare, care pare a fi ajuns din nou în atârnare de superintendenția calvinească de dincolo de Tisa, precum nu cuprindea nici districtul Făgărașului. Asemenea nu este scos de sub păstoria lui nici protopopiatul Alămorului, cum fusese scos în 1643 de sub păstoria lui Simeon Ștefan.

Diploma de numire a lui Sava Brancovici nu cuprinde cunoscutele 15 condițiuni impuse antecesorului, ci numai condiția de a tipări cărți românești și de a întreține școli. Condiții speciale, necuprinse în diplomă, i-au fost totuși impuse căci de ele face amintire diploma lui Mihail Apafi din 23 Aprilie 1662, cu care Sava a fost numit a doua oară în fruntea episcopiei românești a Belgradului, spunând că e dator "conditiones per reverendum quondam Georgium Csulai ... prescriptas observare" și care, condițiuni, având în vedere pe autorul lor, nu puteau urmări decât vechiul ideal de reformare a bisericii românești (50).

Peste câteva zile — în Ianuarie 1657 — Gheorghe Rakoczy II pornește pe o iarnă cumplită cu o armată rău echipată pentru cucerirea tronului Poloniei. Infrânt, se întoarce acasă și este înlocuit, la cererea Porții, de către dieta din 15 Octombrie, cu Francisc Rhédey. Incepe apoi anarhia pustiitoare cu luptele principilor rivali și cu năvalirea în țară a Turcilor și a Jătarilor, până în Septembrie 1661, când dieta îl alege pe *Mihail Apafi* impus de pașa Ali, comandantul trupelor turcești, care invadaseră principatul. Anarhia pătrunsese și în biserica românească ortodoxă, care avusese într'un moment doi episcopi, pe Sava Brancovici, care trecuse de partea lui Gh. Rákóczy și pe Ghenadie III, omul lui A. Bacsay, care nici în cele mai dramatice momente ale vieții sale și ale țării, nu a pierdut din

(49) N. DOBRESCU, *op. cit.*, p. 42.

(50) Diploma de numire a lui Sava în CIPARIU, *Archiv pentru filologie și istorie*, pp. 648-650, iar Diploma din 23 Aprilie 1662 în A. BUNEA, în *Vechile episcopii românești*, Balj 1902, pp. 120-122.

vedere interesele reformei. În diploma din 15 Februarie 1660, cu care l-a numit în fruntea bisericii românești pe Ghenadie III, A. Barcsay, îi impune condiții de calvinizare, care nu sunt cu nimic mai îngăduitoare decât acelea fixate în 1643 de Ștefan Geleji pe seama lui Simeon Ștefan și a clerului său. Noul vlădică va îngădui răspândirea cuvântului lui Dumnezeu numai în limba română, va elimina superstițiile, administrând tainele care sunt numai două, botezul și cina Domnului, "așa cum scrie la Scriptură", va predica numai învățăturile Scripturii și de aceea fiecare preot va avea *Noul Testament* și *Catechismul* eșit cu câțiva ani mai înainte (1640), va atârna întru toate de superintendentul calvin, a cărui jurisdicție asupra bisericii românești rămâne neatinsă (51).

Un nou sprijin a primit acțiunea de calvinizare a bisericii românești dela Susana Lórántfy, văduva lui Gheorghe Rakoczy I, stăpâna, după moartea soțului său, a districtului Făgărașului. Aceasta, în timp ce armatele fiului său mai mare, erau înfrânte în Polonia, înființează în Făgăraș o școală românească, ale cărei rosturi sunt stabilite în statutele publicate la 3 Aprilie 1657. Localul școlii românești este în apropierea școlii maghiare, ca astfel inspectarea ei să fie mai ușoară și elevii români să poată învăța ungurește și elevii unguri, cari voiesc, să poată învăța românește. Dascălul și elevii români vor avea locuințe, săli de învățământ și curte proprii. Școala românească se bucură de toate privilegiile și favorurile celei maghiare.

Magistrul școlii e numit de către stăpânitorul cetății și e supus consistorului reformat din Făgăraș. Trebuie să aibă pregătire temeinică, câștigată în școala reformată, să știe ceti, vorbi și scrie bine românește. Pe elevi îi va învăța a scrie și, mai ales, a ceti fără greș *Testamentul Nou*, *Psaltirea* și *Catechismul* calvinesc tipărit în 1640 la Alba Iulia, apoi *Tatăl Nostru*, *Crezul*, *Zece porunci*, le va explica taina botezului și a Cinei Domnului și, în sfârșit, cântările bisericesti, care se cântă în bisericile din Lugoj și Caransebeș și principiile Catechismului. Magistrul e dator a trăi în relațiuni bune cu magistrul școlii maghiare, asemenea și elevii cu elevii aceleia. În Duminici și sărbători va conduce elevii la biserică unde va lua parte la serviciul divin cântând cântările sfinte în românește. Tot dânsul e dator a traduce rugăciunile obișnuite a se recita zilnic și a le cânta în biserică.

Pentru controlarea învățământului se instituie o comisie compusă din 2-3 membrii ai consistorului reformat, cari știu românește, și din câte doi

(51) HURMUZAKI-IORGA, *Documente* XV, 2 p. 1291-93, Nr. 2391. Asupra lui vezi și I. LUPAS, *Principiile ardelean Acație Barcsay și Mitropolitul Sava Brancovici*, București 1913 pp. 16 sq.

boieri și preoți învățați. Aceștia sunt datori a vizita școala de cel puțin două ori pe lună. În fiecare an se vor ține două examene publice: unul primăvara, cu două săptămâni înaintea Paștilor și al doilea toamna, cu două săptămâni înainte de culesul viilor. La examene vor fi invitați preoțimea, boerimea districtului și alți oamnei învățați.

Statutele fixează apoi salariul magistrului școlii, pe care îl plătește parte principesa parte boerii români din district. În viitor în acest ținut al Făgărașului preoți și învățători pot fi numai cei eșiți din școala aceasta. Satele și protopopii cari vor primi preoți străini se pedepsesc (52).

Cu o zi înainte, la 2 Aprilie 1657, Susana Lórántfy, o presbiteriană fanatică neîngăduind în teritoriul care-l stăpânea amestecul nici unui episcop, dăduse un regulament despre vizitarea parohiilor și preoților români din districtul Făgărașului (53).

Cât timp a funcționat școala Susanei Lórántfy, nu știm. Ultima amintire a ei o avem din 23 Iunie 1662, când Mihail Apafi poruncește să se mențină salariul magistrului Mihail Szilvasi, pe care funcționarii cetății voiau să-l reducă. Școala pare a fi avut un număr mărișor de elevi, pentru că la 16 Maiu al aceluiaș an, principele dăduse ordin să se ridice un nou local școlar mai mare și mai corespunzător (54).

După ce, în urma morții în luptă a rivalului său Ioan Kemény (22 Ianuarie 1662), a ajuns stăpân pe situația pe care n'a visat-o niciodată, Mihail Apafi a început a face ordine și în biserica românească. Noul principe socotea scaunul vlădicesc al Bălgradului vacant "*propter vicissitudinem*

(52) Statutele au fost publicate de I. POKOLY în *Magyar protestáns egyház-történelmi adattár VIII* (1910), pp. 112-117. Privitor la documentele publicate aici de Pokoly cfr. Z. PACLISANU, *Documente privitoare la istoria bisericii române aflate în arhiva parohiei reformate în Făgăraș* în revista *Cultura creștină* din Blaj I (1911) p. 285 squ.

(53) I. POKOLY, *l. cit.*, pp. 110-111. Procesul verbal al unei astfel de vizitații din Februarie 1658 în *Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj VII* (1936-1938), pp. 586 squ.

(54) I. POKOLY, *l. cit.*, pp. 118-119. De altă parte trebuie observat, că în registrul de cheltuieli ale cetății Făgăraș din 1662 școala română nu mai figurează. Aci e amintit numai *magyar schola mester-ul și scholabeli magyar diákok*. Revista *Erdélyi Múzeum* (Cluj) din 1891, p. 631. Scrisoarea din 10 Octombrie 1694 dată de conducerea bisericii reformate din Ardeal lui Constantin Brâncoveanu, în care unii cred că găsesc o amintire a acestei școale, este în partea care ne interesează atât de defectuos publicată încât e cu totul neinteligibilă: "*... suae celsitudini permitteretur, ut templum graecanicae religionis, quod nunc in oppido Fogaras, sola per leges Regni exercitii solidi templi parochiae et scholae jure gaudet tamquam dictae religionis ...*" pare a spune cu totul altceva. Pare numai, căci în realitate te tul nu înseamnă nimic. Scrisoarea e tipărită de Ilarion Pușcariu în *Documente pentru limbă și istorie*, II, Sibiu, 1897, pp. 358-359. Cert este numai că în diploma din 19 Martie 1701 împăratul Leopold I poruncește episcopului Atanasie Anghel, trecut la unirea cu biserica Romei, să înființeze o școală în Făgăraș. N. Nilles, *Symbolae* etc. I.

temporum et rerum ". La început se gândea să așeze în fruntea ei un călugăr din Moldova și s'a și adresat Mănăstirilor de acolo să-i recomande o persoană potrivită. Acestea îi recomandă cu scrisoarea din 10 Noembrie 1661, iscălită de Sofronie, egumen la Dobrâmera (?) și Teodosie egumen la Cășin, pe Daniil " părinte dintre frații noștri " socotindu-l " destoinic și învățat întru toată legea creștinească " (55). Un sinod al preoților români l-a ales însă din nou pe Sava Brancovici " unanimi voto et consensu ", iar Apafi pe baza acestei alegeri, l-a numit cu diploma din 23 Aprilie 1662 pe dânsul. Din noua diplomă de numire lipsește comitatul Severinului, supus dela 1658 înaintea Turcilor, precum lipsește ca și din diploma din 1656, Sătmarul. E scos de sub jurisdicția lui districtul Făgărașului, în fruntea căruia așezase cu trei zile înainte pe călugărul Daniil, cu condiția de a fi supus superintendentului calvin și de a observa cu sfințenie și strictete toate punctele condițiunilor obicinuite, impuse episcopiiilor românești (56). În urma intervenției parohului reformat din Făgăraș, Petru Szakmári, Mihail Apafi reduce autoritatea vlădicească a lui Daniil numai la satele din jurul orașului, neîngănduindu-i să se amestece în viața bisericii românești din orașul însuș, care, bisercă, rămâne supusă, ca și înainte, consistorului reformat local (57). Păstorirea lui Daniil și asupra districtului devenise în curând o ficțiune, căci cu ordinul din 11 Aprilie 1665, Ana Bornemisza, soția principelui, proprietară a cetății și districtului Făgăraș, supune din nou bisericile românești de aci consistorului din Făgăraș, compus din predicatorii și inspectorii bisericii reformate, care au dreptul, conform regulamentului întocmit de Susana Lorantfy, să viziteze pe preoții români și să conducă pe protopopii și bisericile românești potrivit învățăturilor s. Scripturi (58). Cu toate acestea dânsul, deși venit dintr'o țară cu ortodoxia imaculată, continuă a rămâne în această situație nedemnă și umilitoare, căci îl găsim aci până în vara anului 1672. Noua diplomă îi impune lui Sava Brancovici respectarea condițiunilor pe care i le-a pus la întâia numire superintendentul Gheorghe Csulai, precum și tipărirea cărților românești și întreținerea școalelor (59).

(55) N. IORGA, *Acte românești din Ardeal în Buletinul comisiei istorice a României* II (1916) pp. 263-64.

(56) Diploma de numire A. BUNEA, *op. cit.*, pp. 113-14.

(57) POROLY în *Protestáns egyháztörténelmi adatok VIII* (1910).

(58) Rendeltük azert, hogy a Fagaras földi oláh ecclesiak és azoknak minden rendbeli tagjai a Fagaras városi reformata ecclesia praedicatoriból és inspectoriból álló consistoriumtól függjenek. Plena authoritást adván a megnevezett consistoriumnak az idvezült Rákoczy György fejedelemasszony rendelése szerint az oláh papok visitatiojára és az oláh esperstek és ecclesiak szent irás szerint való igazgatására. *Ibidem*, p. 129.

(59) Textul diplomei în A. BUNEA, *Vechile episcopii*, pp. 120-122.

Sprrijinit de superintendentul Gáspár Tiszabecsi, care luase locul lui Csulai, dispărut după prăbușirea lui Gh. Rakocy II în Ungaria încât nu i se cunoaște nici anul nici locul morții, de Petru Kovásznai, Gáspár Tiszabecsi și de Mihail Tofeus (Tofői), Mihail Apafi a continuat în lunga-i domnie cu fanatism și neînfrântă energie politica de calvinizare a bisericii românești, inaugurată de Ștefan Geleji și de Gh. Rákocy I, luând măsuri și dând porunci la care aceia nu s'au gândit nici odată. Ca instrument al acestei opere a încercat să-l facă, după pilda antecesorilor, pe șeful însuș al bisericii românești, pe vlădica Sava Brancovici. Autoritatea lui a fost redusă cum n'a fost redusă autoritatea nici unuia din vlădicii cari l-au precedat, făcând din dânsul o simplă păpușă în mâinile superintendentului calvin.

Astfel cu ordinul din 24 Maiu 1667 principiile poruncește " ctitorilor " mânăstirii din Alba Iulia, întemeiată de Mihai Viteazul, în care își aveau vlădicii români reședința, să ieie din mâinile lui Sava administrarea tuturor bunurilor mânăstirii, să-i ceară socoteala de felul cum le-a administrat până acum, să nu-i îngăduie să meargă nicăeri fără voia lor și să nu poată sfinți preoți înainte de a se convinge ei, ctitorii, de vrednicia candidaților. Și, fiindcă sunt o mulțime de preoți cărora episcopul le-ar fi adus înjurii (*injurialtattak volna*, spune textul maghiar) Apafi poruncește celor patru ctitori, din care doi, Ioan Zoba și Toma Topai erau preoți iar doi, Dumitriu Logofăt și Grigorie Kira, mireni, să convoace de urgență un sinod care să le asculte plângerile și să le dea satisfacție (60). Vlădica este deci pus în cele mai de căpetenii două funcțiuni ale sale, visitațiile canonice și sfințirile de preoți, în atârnare de doi preoți și doi credincioși mireni ai săi, cărora principele le dă dreptul și de a asculta plângerile preoților contra eventualilor abuzuri ale episcopului (61).

În curând principele merge și mai departe : cu Diploma din 20 Februarie 1669 adaugă, la propunerea superintendentului Kovásznai, patru noi condițiuni la cele cincisprezece puse de Gh. Rakoczy I episcopului și clerului românesc în 10 Octombrie 1643. Dintre acestea cea mai importantă este condițiunea a patra care prevede ca episcopul românesc să depindă de superintendentul calvin nu numai în chestiunile privitoare la sfințirea preoților, la destituirea ori reprimirea în slujbă a celor cari au dat dovezi de îndreptare, la vizitațiunile canonice și la soluționarea cauzelor matrimoniale ci și în ceea ce privește convocarea și conducerea lucrărilor

(60) Textul în *Monumenta comitialia regni Transylvaniae*, XIV, p. 267-68.

(61) Înainte cu trei ani, la 20 Maiu 1664, Mihail Apafi ridicase pe Ioan Zoba, pentru credința și serviciile credincioase ale lui în rândul nobililor țării. I. LUPAS, *Studii, Conferințe și comunicări istorice I*, București 1928, p. 195-97.

sinoadelor. După fiecare sinod episcopul e dator să meargă cu câțiva preoți la sinodul calvin și să-i supună acestuia spre aprobare hotărârile sinodului său (62). În fine, la 14 Iunie 1674 acelaș principe face cunoscut episcopului, protopopilor și preoților români că l-a investit pe superintendentul Gáspár Tiszabecsi cu dreptul să inspecteze toate bisericile românești, să le conducă și îndrepteze după a sa conștiință greșelile ce le va găsi. Episcopul, preoții și protopopii sunt deci datori să-l primească și când vor fi invitați să se prezinte în fața dânsului sunt datori să se supună și să urmeze dispozițiunile ce va da (63).

Autoritatea episcopului român fusese, astfel, complet desființată, conducătorul, de fapt, al bisericii române fiind superintendentul calvin (64).

Felul cum a încercat vlădica Sava Brancovici să pună în practică poruncile de reformare a bisericii românești cuprinse în diplomele citate ni-l arată, hotărârile sinodului său din anul 1675. Și sinodul poruncește ca Cuvântul lui Dumnezeu să se vestească “ în biserică și unde va trebui și va fi de lipsă ” românește; cărțile tipărite până acum, între care se găsește și Catechismul calvin din 1640 și cel din 1648 și Răspunsul din 1656, să fie explicate în biserici și în alte locuri creștinilor; botezul să se facă cu apă și foc (?), căsătoria “ să se înceapă cu Cuvântul lui Dumnezeu și cu Jurământ ” necunoscut în biserică ortodoxă; “ bobonoșagurile ” (superstițiile) care nu au temei în Scriptură, diferitele obiceiuri dela înmormântări, apoi molitvele “ pe dobitoace ” și alte o mulțime de vechi obiceiuri, să fie eliminate (65).

Mihail Apafi nu s'a mulțumit, numai cu aceste măsuri de ordin general, ci a intervenit uneori și în viața internă a parohiilor românești. Astfel d. p. la 19 Septembrie 1662 îl vedem scriind căpitanului și celorlalți slujbași ai cetății Deva să oprească pe preoții români să înalțe cruci, să facă pomeni după morți și alte rituri contra Scripturii, căci — spune ordinul — nu pot sta împreună Christos și Belial (66). Porunci similare se vor fi dat, sigur, și în alte părți.

Din mijloacele de convertire ale prințepului nu puteau lipsi nici mo-

(62) CIPARIU, *Archiv*, p. 611-12.

(63) *Ibidem*, p. 575.

(64) O informațiune din 1697 vorbind de autoritatea vlădicilor români pe timpul principilor calvini spune: *nulla episcopo aut iurisdicendi vis in ecclesiasticis rebus aut statuendi potestas, sed tota in Transylvaniae intendente supremo Calvini alumno, cui etiam obedientiae subjectionisque sacramentum jurejurando confirmatum dicere cogitur*. N. NILLES, *Symbolae*, I, p. 146.

(65) Actele sinodului în CIPARIU, *Acte și Fragmente*, p. 145-180.

(66) Orig. în arhiva parohiei reformate din Deva. Acte originale Nr. 251. Tipărit de I. Lupaș în *Documente istorice transilvane*, I pp. 308-309.

melile. La 20 Decembrie 1673 scutește pe preoții români, deși trăesc cufundați în întunericul unei religii greșite (în erroneae confessionis tenebris) de dijele convenite fiscului din toate produsele atât ale pământurilor proprii cât și ale pământurilor bisericești. Le dă această scutire în nădejdea că, pe încetul, Dumnezeu îi va lumina ca să lucreze cu mai mult folos pentru mântuirea poporului (67).

Faima teroarei deslănțuite de calvinismul ardelean împotriva bisericii românești ajunse a fi cunoscută în întreg Orientul ortodox. Astfel patriarhul Dositei al Ierusalimului în cartea sa *Scutul ortodoxiei* (Ἄσπις ὀρθοδοξίας) aprobată de sinodul ținut în 1672 în cetatea sa de reședință, vorbește în termeni deosebit de violenți de tirania cu care Calvinii din Ungaria, conrupători ai Evangheliei, îi silesc, îndemnați de diavolul, pe ortodoxi să se convertească la nebunia lor (τῆ ἐκείνων ἀπονοία) (68).

Din motive asupra cărora nu putem stărui aci și care par azi destul de lămurite (69), Sava Brancovici a fost scos din Scaun în urma unei sentințe de condamnare a sinodului preoțesc ținut la 2 Iulie 1680. Același sinod a ales ca urmaș al lui pe Iosif Budai de Pișkinț, pe care Apafi l-a și numit cu diploma din 28 Decembrie al aceluiași an. Jurisdicția lui se întindea asupra întregii Transilvanii și județelor vecine cu excepția Sătmarului și a Districtului Făgărașului, în care continua să stăpânească, până la moartea ei, întâmplată în vara anului 1688, principesa Ana Bornemisza. Noului vlădică i s'au impus nu numai condițiunile diplomei din 10 Octombrie 1643, cu care a fost numit Simeon Ștefan, ci și noile condițiuni din diploma din 20 Februarie 1669 (70). Păstorirea lui Iosif Budai de Pișkinț a fost scurtă, durând abia un an și câteva luni, precum scurte au fost și păstoririle succesivilor săi, grecul Iosafat, Sava Veștemeanu și Varlaam, care s'au perindat în fruntea bisericii românești până la începutul ultimului deceniu al veacului al 17-lea. Diploma de numire o cunoaștem numai pe aceea al lui Vaillaam din 10 Aprilie 1686. În această diplomă principele

(67) Fors Deus illos dietim illuminans utilius populi aedificationem laborabunt. CIPARIU, *Archiv*, p. 573-74.

(68) Textul grecesc împreună cu traducerea latină a lucrării lui Dositeiu e publicată în Harduin, *Acta Conciliorum XI*, Paris 1715 pp. 179-282. Locul citat e la p. 219-20.

(69) Cfr. Z. PACLISANU, *Cu privire la Sava Brancovici în Cultura Creștină* din Blaj a XIX (1939) pp. 573 squ.

(70) Textul în CIPARIU, *Acte și fragmente*. Blaj, 1855 pp. 60-70.

(71) ... praedecessorum videlicet nostrorum vestigia prementes, in eo operam nostram existimavimus locandam, quatenus ad normam sacrosanctae Scripturae et directionem ecclesiasticam concedentem ritus ipsorum quoque revocare valeremus; porro quo magis scandalis eorum e medio sublatis, erronea etiam consuetudo tolleretur. Textul diplomei în *Monumenta comitialia regni Transilvaniae XVIII*, pp. 486-493.

Mihail Apafi își expuse principiile care i-au călăuzit politica față de biserica românească. Una din grijile de căpetenie, care l-a preocupat mereu în meditațiile sale asupra vieții veșnice — spune diploma — a fost scoaterea din întunericul superstițiilor a supușilor săi Români, Greci și Ruteni. Merghând în acțiunea de “reformare” a acestora pe urmele înaintașilor, și-a ținut de datorie să le schimbe ritul după normele s. Scripturi și, eliminând scandalele din mijlocul lor, să elimineze și obiceiurile greșite (71). Pentru a-și putea realiza acest plan socotește necesar să așeze în fruntea bisericilor românești, grecești și rutene, un conducător potrivit, pe care l-a găsit în persoana lui Vasile Varlaam, acceptat și de sinodul acelor biserici. Jurisdicția noului episcop se întinde asupra întregii țări, cu excepția Districtului Făgărașului și va păstori observând cu strictețe toate cele 19 condițiuni, pe care le găsim și în diploma de numire al lui Iosif Budai din 28 Decembrie 1680.

Mărturisirea lui Apafi din introducerea diplomei cu care l-a așezat pe Varlaam în fruntea vlădiciei românești avea acum o valoare pur platonice. Puterea turcească, pe care se răzima domnia principelui, se găsea în ajunul prăbușirii. În 1686 armata împăratului Leopold I recucerise Buda și în același an trupele lui Carol de Lotharingia intră în Ardeal, care devine în curând provincie a Austriei *catolice*. Astfel s'a ales praf din toate planurile de calvinizare a bisericii românești, calvinismul însuș trebuind să lupte, nu peste mult, împotriva asaltului amenințător al catolicismului.

Ca un semn al vremilor schimbate, tipografia românească din Alba-Iulia, unde apăruseră în 1640, 1648 și 1656 catechismele destinate a fi izvoarele culturii teologice în sensul reformei a preoților și credincioșilor români, tipărește în 1687 *Ceaslovodul, care are intru sine slujbele de noapte și de zi, scoase de românie depre slavonie*. Marea criză abătută asupra țării se resimte și în prefața cărții, care accentuează nevoia rugăciunii mai ales acum, “*că ne vedem a fi între foc și apă*”. În același an și tot acolo apare *Rânduiala diaconstvelor, ... scoase și tocmita de pre limba slovenească*”. Scopul tipăririi este “*ca toți preoții și diaconii să poată cunoaște pe lesne de a sluji cum se cade, pe orânduiala lor*”. Această orânduială este rânduiala bisericii ortodoxe ! (72).

În ordinul său circular din 27 Iunie 1688 vlădica Varlaam, pentru a da mai mare greutate dispozițiilor sale, spune că aceștea au aprobarea și a superintendentului Horti Istvan. Invocarea argumentului este rămășița unui trecut prea proaspăt de umilințe precum este o simplă formulă de cancelarie repetirea în diploma din 18 Decembrie 1692, cu care guver-

(72) Pentru aceste două cărți vezi *Bibliografia românească veche* I, p. 279-80.

natorul Transilvaniei, Gheorghe Banfi, l-a numit pe vlădica Teofil, succesorul lui Varlaam, a cunoscutelor 19 condițiuni (73).

Cu toate eforturile făcute în curs de atâția decenii, cu toate poruncile date și cu toate perspectivele de bunăstare puse în vederea acelor care se vor converti, calvinizarea bisericii românești n'a izbutit. Comunitățile din cele două centre bănățene, Caransebeș și Lugoj, care au luat ființă în veacul al 16-lea în urma stăruințelor unor *bani*, fanatici aderenți intoleranți ai reformei și care au fost date mult timp ca pildă, s'au prăbușit după ce ținutul a ajuns în 1658, sub stăpânirea turcească. Prăbușirea a fost cu atât mai ușoară că pre, cum rezultă din rapoartele contemporane ale misionarilor iezuiți, întreg calvinismul se întemeia aci numai pe câteva familii ungurești. Câțiva români calvinizați s'au refugiat din aceste două orașe în 1684 de frica năvălirilor turcești, la Deva. Ca să nu rămână fără pastor, biserica reformată de aci scrie la 22 Martie principesei Ana Bornemisza rugându-o să-l trimeată paroch pe predicatorul Mihail Eperjesi din Aiud fiindcă *știind românește îi poate păstori și pe Români, refugiați din Caransebeș și Lugoj* (74).

Mai mult pare a fi durat calvinismul Românilor din Hațeg, infripat și el împreună cu școala, în acelaș veac al 16-lea sub ocrotirea lui Francisc Geszti, cu a cărui cheltuială s'a tipărit *Palia* din 1582. Aci găsim un protopop român calvin, Petru, și la 1644 ; protopopul Gheorghe însă semnează manifestul dela 1 Octombrie 1698, de unire cu catolicismul (75).

Câteva mici cuceriri răslețe a făcut calvinismul între preoții din regiunea de margine a pământului românesc. Astfel s'a convertit preotul Ioan Siiat din Ucuriș (Oköntó) județul Bihorului, căruia Gheorghe Rákóczy al II îi dă din acest motiv, la 2 Aprilie 1650 diploma nobilitară (76). Diploma accentuiază că noul nobil deși a fost născut și crescut în credința românească, " s'a întors de câțiva ani la mărturisirea adevăratei credințe ortodoxe (calvinești) în care a muncit cu mare perseverență și nădăjduște că în viitor va lucra cu și mai mult spor. (... ipse a primis iuvenilis aetatis suae temporibus annis plurimis in ecclesia valahali, iam vero ab

(73) Ordinul circular al lui Varlaam în Cipariu *Acte și Fragmente* p. 261 ; diploma guvernatorului Bánfi în N. NILLES, *Symboles* I, pp. 153-160.

(74) Gh. BARITIU, *Părți alese din Istoria Transilvaniei* I, 716-17. Români calvini din Lugoj și Caransebeș sunt amintiți și într'o *Relatio de moderno statu religionis catholicae in Transylvania* din 1666 : " *Erant quoque catholici et calvinistae Valachi multi in districtu Lugos et Caransebes, sed nunc illa loca per Turcam sunt occupata* ". Haus-Hof und Staatsarchiv din Viena, Illyrico-Transylvanica tom. XXVII.

(75) M. NILLES, *op. cit.* I, 210.

(76) Textul în JUHÁSZ ISTVÁN *op. cit.*, pp. 257-58. In rezumat în N. DOBRESCU, *op. cit.*, pp. 29-30.

aliquot annis ad genuinam fidei orthodoxae professionem ope divina conversus iuxta mensuram possibilitatis suae in eadem ecclesia quoque magna perseverentia magnaue animi proptitudine circa vocationis suae officia praestiterit et exhibuerit, eundemque in futurum quoque paria et maiora dehinc et excellentiora praestitutum et exhibiturum non ambigimus). Actele sinoadelor calvinești din superintendenția de dincolo de Tisa, ne-au păstrat numele preoților români trecuți la calvinism și trimiși în satele lor ca *pastori* calvini. Astfel în sinodul din 1631 a fost, "ordinat" Mihail Tatarosi "natione valahus" și trimis în comuna Brusturi (jud. Sălaj). Această familie a dat o serie întreagă de preoți români calvini: în 1635 este "ordinat" de sinodul calvinesc din Oradea Petru Tatarosi, în 1671 de sinodul din Debrețin Ioan Tatarosi pentru parohia Ciutelec (jud. Bihor) și în 1675 de sinodul din Csátár, Moise Tatarosi pentru Brusturi. Au mai fost "ordinați" apoi la 1635 de sinodul din Oradea preoții româno-calvini Petru Papfalvi și Ioan Czégény, fără a se indica satele unde sunt trimiși; la 1671 de sinodul din Debrețin Petru Kövesdi pentru comuna Petreu (Jud. Bihor); la 1673 de sinodul din Diosig Callus Dedai "valachus" pentru Uifalău; la 1675 de sinodul din Csátár "valahi" Gheorghe Varallyai pentru Kamut (?), Mihail Szoarhegyi pentru Sársig (jud. Bihor), Dumitru Tótfalosi pentru Sârbi (jud. Bihor); la 1678 de sinodul din Leta Mare "valahi" Mihail Sárszegi pentru Sársig, Ioan Tankafalvi pentru Tankafalva (?) și Gavrilă Királyi pentru Chirălău (jud. Bihor); la 1679 de sinodul din Szoboszló "valahus unicus" Gal (77) Pop pentru Almaș, iar sinodul precedent, din Leta Mare, îngăduise protopopilor români (senioribus valchis) Mihail Pop și Andrei Nagra să "ordineze" ei pe următorii trei *candidatos valachios*: Ioan Debreceeni (78) pentru Debrecsen (?), Petru Isopallagi pentru Isopallag (79) și Gheorghe Guncskai pentru Funcska (probabil toate trei în județul Bihor); în sinodul din 12 Ianuarie 1681 la Mărghita a fost "ordinat" și Teodor Olah "Valahus" pentru un sat al cărui nume nu se indică (80).

Câțiva preoți români calvini s'au menținut în părțile bihorene până târziu la începutul veacului al 18-lea. Astfel în 1727 găsim în Brusturi pe Moise, care poate fi cel "ordinat" de sinodul din Csátár, îndeplinind slujba de "senior" (protopop). Fr. Adolphus Lampe în a sa *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania* apărută în 1728, spune că

(77) Lista publicată de Hunfalvi în *Századok* din 1886 pp. 487-88, are Pal.

(78) La Hunfalvi, *l. cit.*, Debrecseni.

(79) La Hunfalvi, Kospallagi.

(80) BOROVSZKY SAMU, *Tiszántúli ev. reformatus papok (1597-1679)*, Budapesta 1898, pp. 17, 20, 26, 38-40, 42-43 și HUNFALVI, *loc. cit.*

atunci erau "ecclesiae Valachorum purae reformatae", în afară de Brusturi, următoarele: Lăzăreni, unde păstoria "seniorul" Petru, care îndeplinea și slujba de vicar între Români al superintendentului calvinesc, Sârsig, Ciutelec, Petreu și Francsika (probabil Funcska din actele sinodului din 1679) (81).

Un caz bizar de "convertire" este acela al Alămorului (jud. Sibiu). Șincai scrie în *Cronica* sa la anul 1643: "Eu însumi am citit cărțile nobililor din Alămor, care așa sunt date de Rakoczy că cât se vor lăsa de sfânta unire cu pravoslavicii adică cu Calvinii, îndată să-și piardă și neșugul și iosagul (averea)". Cum am văzut, protopopiatul Alămorului a fost scos cu diploma din 10 Octombrie 1643 de sub jurisdicția lui Simeon Ștefan și supus jurisdicției superintendentului calvinesc Ștefan Geleji.

O atențiune deosebită s'a dat în cursul acțiunii de calvinizare a Românilor, districtului Făgărașului, ceea ce se datorește, sigur, faptului că acesta era dela un timp, proprietatea soțiilor principilor (Ecaterina de Brandenburg soția lui Gavrilă Bethlen, Suzana Lorantfy soția lui Gheorghe Rakoczy I apoi Ana Bornemisza soția lui Mihail Apafi).. Pentru a înlesni opera de convertire a Românilor de aci, districtul a fost, dela moartea vlădicului Ghenadie I (1585) înainte, cu puține întreruperi, supus mereu, cum s'a văzut, ori superintendentului ori consistorului reformat din Făgăraș. Chiar și în împrejurările cu totul schimbate din anul 1694, căpeteniile reformate, în frunte cu Mihail Apafi II, au îngăduit lui Constantin Brâncoveanu să zidească o biserică românească ortodoxă în Făgăraș numai cu condiția ca "nici acum nici în viitor să nu aducă vre-un prejudiciu drepturilor bisericii reformate din Făgăraș și jurisdicției superintendentilor reformați asupra bisericilor grecești din Transilvania" (82). Însă și în acest district, cu legăturile atât de strânse cu principatul vecin al Țării românești, — biserica din capitala însăși a lui număra între binefăcătorii ei pe Mihnea Vodă, pe Constantin Basarab și pe Șerban Cantacuzino cu familia lui — cu marele lui număr de *boeri* liberi și mândri pe libertatea lor, asalturile statornice ale calvinismului au rămas zadarnice.

(81) Cfr. și ȘTEFAN TASEBAN, *Sate și preoți calvinești în Bihor*, în revista *Rd-vașul* din Cluj, VII (1909), pp. 382-384 și procesul verbal al marei investigații din vara anului 1727 în M. FIRU, *Biserica ortodoxă română din Bihor în lupta cu unirea. 1700-1750*. Caransebeș, 1913, pp. 26-46.

(82) Ne hoc ullo modo vel nunc vel imposterum in reformatae religioni in Fogoras iuri, uti et iurisdictioni, qua hactenus reformati superintendentes in sacerdotēs graecanicae religionis in Transilvania usi sunt, praedudicium trahatur. Ilarion PUSCARIU, *op. cit.*, p. 359.

V. PENTRU CE NU A ISBUTIT REFORMA ÎNTRE ROMÂNII?

Din capitolul prin al acestei lucrări s'a văzut că împotriva tuturor măsurilor luate de regi, dintre care n'a lipsit nici pedeapsa cu moartea și confiscarea averilor, și cu toată intervenția promptă a autorităților bisericesti, popoarele Transilvaniei au părăsit credința în care au fost crescute și au trăit sute de ani. Acțiunea de distrugere a catolicismului a durat abia patru decenii, credincioșii lui împărțindu-se pe rând și treptat în cele trei confesiuni protestante: luteranism, calvinism și unitarism. Cu Românii lucrurile s'au petrecut invers: autoritatea Statului, principe și dietă, au *impus dânselor* părăsirea ortodoxiei românești și părăsirea nu s'a produs nici sub presiunea amenințărilor nici sub influența mirajului beneficiilor și privilegiilor. Acțiunea de "reformare" a bisericii românești, încercată cu toate mijloacele morale și materiale de care dispunea stăpânirea țării, s'a frânt de rezistența mută, liniștită și sigură de sine a poporului nostru.

Care au fost cauzele acestui fenomen de o excepțională importanță? S'a susținut că insuccesul reformei între Români s'a datorat faptului că propagatorii ei, lipsiți de experiența misionară, au impus modificarea formelor exterioare ale cultului ortodox de care credincioșii, complect ignoranți în ceea ce privește temeiurile dogmatice ale ortodoxiei, ar fi fost profund legați. Cultul sfinților, al icoanelor și al crucii și rugăciunile pentru cei morți constituiau, pe lângă credință într'un Dumnezeu atotputernic răsplătitor al faptelor omenști bune și rele, milostiv și răscumpărător prin moartea pe lemnul Crucii a Fiului, fondul însuș al vieții sufletești al poporului nostru. Ori, propaganda calvină cerea eliminarea chiar a acestor elemente de bază și de aceea ea n'a isbutit.

Sigur, afirmațiunea cuprinde mult adevăr. Se uită însă că acelaș cult al sfinților, al icoanelor, al statuilor, al crucii îl aveau și Sașii și Maghiarii catolici, cari, nici ei, nu înțelegeau fondul dogmatic al credinței lor, se rugau ca și Românii pentru cei morți și credeau în necesitatea faptelor bune pentru mântuire. Cu toate acestea la întâia atingere a vântului reformei, au sfărmat statuile și icoanele și au suprimat posturile, cum au făcut locuitorii din Brașov, Bistrița, Alba Iulia și alte părți ale țării, iar raportul din Iunie 1526 al decanului Thonhäuser și al parohului Huet din Sibiu vorbește de țărani din împrejurimile orașului cari își bat joc de pătrunzătoarele slujbe catolice din Duminica Floriilor și din Vinerea Patimilor. Și ca asemănarea să fie mai deplină, amintim că și Românii ortodocși și națiunile conlocuitoare ascultau slujbele în limbi străine, aceia în slavonă iar aceștia în latinește.

S'a mai atribuit eșecul reformei între Români ardeleni sprijinului pe care ortodoxia de acolo l-a primit de dincoace de munți. Sprijinul, sigur, n'a lipsit, dar sprijin a primit și catolicismul ardelean. L'a primit din Ungaria, unde stăpâneau Habsburgii, iar în Transilvania însă a domnit după moartea (1571) lui Ioan Sigismund, catolicul Ștefan Báthory care a adus în țară pe iezuiți. Totuș acest sprijin n'a împiedecat trecerea la reformă sub diferitele ei forme a populației maghiare și săsești.

S'a mai invocat apoi pentru explicarea rezistenței românești față de acțiunea de calvinizare starea de complectă incultură în care se găseau masele poporului nostru și care-l lăsa cu totul indiferent față de marile mișcări și curente de idei ce frământau și agitau spiritele contemporanilor. Fără îndoială, incultura acestor masse populare era reală, însă la fel de reală era incultura și a celorlalte masse populare, ceea ce nu le-a împiedecat să se dedea la acte de surprinzătoare barbăre față de instituțiunile, de bunurile și de personalul bisericii vechi.

Cauzele eșecului acțiunii de "reformare" a bisericii românești ardeleni, acțiune care a durat un veac întreg, au fost, credem, de altă natură.

Imbrățișarea reformei de către marile masse populare a fost o mișcare insurecțională produsă de profunda nemulțumire nu cu subtilitățile dogmatice și cu nenumăratele teorii filosofice inventate pentru explicarea lor, ci de profunda nemulțumire cu oamenii ierahiei bisericești, cu vieța și cu apucăturile lor. Această ierahie forma o *castă*, stăpână pe mari privilegii sociale și politice, așezate *deasupra* poporului, *distanțată* de dânsul, trăind din *dîșmele* și din *exploatarea muncii* lui, dar predicând, în acelaș timp, mila, răbdarea, iertarea și iubirea între oamnei, cari sunt toți egali înaintea lui Dumnezeu. În prăbușirea acestei ierarhii massele populare vedeau sdrobirea unuia din factorii esențiali ai exploatării și impilării lor. Reforma a fost pentru poporele Transilvaniei continuarea pe alt plan a revoluției din 1437 și a revoluției proaspete din 1514.

Dacă nația noastră a avut motive să participe intens și vijelios la cele două revoluții amintite, n'a avut nici un motiv să participe la revoluția cea nouă. Ierahia bisericească superioară a ei era abia la începuturile înfiripării și acei câțiva episcopi pe care i-a avut erau bieți oameni tolerați în funcțiunile lor, fără castele, fără latifundii, fără mii de robi și fără banderiile în fruntea cărora să mărșăluiască îmbrăcați în zale. Ei nu luau parte la conducerea țării, la făurirea legilor și la exploatarea și ținerea în robie a mulțimilor. Iar preoțimea de rând, departe de a forma o castă privilegiată, avea soarta comună a credincioșilor, muncind acelaș ogor aspru al domnilor, plătind, până târziu, aceleași dijme, și fiind legați, iarăș până foarte târziu, de aceeaș glie pe care nu o puteau părăsi nici preoții

nici copii lor fiindcă făceau parte din averea mișcătoare a stăpânului pământului.

Nici vlădicii nici preoții satelor nu făceau deci parte din clasa asupritorilor, ei nu puteau impila pe nimeni și nu trăiau din rodul ostenenilor credincioșilor. Astfel nu puteau trezi în sufletele acestora sentimente de invidie, de ură și de răsbunare, care să-i îndemne la revolta distrugătoare de altare și icoane și la părăsirea bisericii ai cărei slujitori erau la fel de impilați și de storși.

La aceasta s'a mai adăugat apoi un alt fapt. Fără a avea o cultură teologică și, deci, fără a fi sbuciumat de problemele subtile de metafizică și teologie, care frământau mințile cărturarilor din Occident și pe ale atâtor din cărturarii popoarelor conlocuitoare, poporul nostru avea o uimitor de bogată viață sufletească exprimată și exteriorizată în nenumărate rituri și simboluri, unele cu temeuri în Scriptură și în tradiția bisericească și altele venind din adâncul preantecreștin al originilor îndepărtate. Vieța sa se desfășura într'o permanentă comuniune cu lumea sfinților din împărăția lui Dumnezeu și cu lumea sufletelor celor trecuți peste pragul morții. Intreaga lui existență, dela intrarea în lume și până la eșirea din ea, purta semnul acestei comuniuni, pe care o simțea vie, intervenind la fiecare pas în rosturile lui. Dumnezeu Tatăl, cu Fiul Său și cu Duhul Sfânt, îngerii și sfinții Lui nu erau entități abstracte, impuse de necesitatea explicării logice a cauzei și sfârșitului lucrurilor văzute și nevăzute, ci realități apropiate, pe care le simțea în firicelul de iarbă, în ploaia care face câmpiile să rodească, în vuetul furtunii, în boale și năpaste, în naștere și moarte. Relele și nenorocirile care vin asupra noastră sunt semnele mâniei lui Dumnezeu și pedeapsă a păcatelor, care trebuiesc ispășite. Ispășirea se face prin fapte de milostenie, prin posturi rugăciuni și slujbe și se face cu mijlocirea sfinților lui Dumnezeu și, mai ales, cu mijlocirea Maicii Domnului, a sfintei și de-a pururea Fecioarei Maria și a sfintei Cruci pe care a atârnat Domnul și pe care a stropit-o cu sângele său.

Cei plecați dintre noi au nevoie de ajutorul nostru și după eșirea din viața pământească și de aceea mortului i se pune ban în mână, se dau pâini peste sicriu, se aprind luminări și se arde tămâie pe morminte, se fac slujbe și rugăciuni și se dă pomană pentru ei.

Sigur, o viață sufletească similară aveau și celelalte popoare conlocuitoare, dar ea nu era trăită atât de intens și nu făcea parte organică din însăși ființa lor cum făcea din ființa poporului nostru. De aceea în mijlocul lor reforma a prins repede și de aceea n'a putut clinti din vechea albie viața nației noastre. Căci reforma, cum s'a văzut, asta o urmărea. Reforma ne învață să ne batem joc de sfinți, de cruce, de icoane, de

posturi, să nu ne aducem aminte cu fapta de morții dragi și să nu-i ajutăm pe calea fără sfârșit pe care au pornit. Trecerea la reforma lui Calvin ar fi însemnat golirea sufletului românesc de întreg cuprinsul de sensibilitate și duiosie și smulgerea din rețeaua infinitelor fire care-l legau de lumea transcedentală a spiritelor, înlocuind toate acestea cu conștiința existenței unui Dumnezeu implacabil care ne-a fixat dela începutul veacurilor, indiferent de faptele noastre bune ori rele, osânda vecinică ori fericierea vecinică.

Propaganda calvină sprijinită cu porunci și cu momeli de stăpânirea țării Ardealului urmărea deci complectă transformare a firii însăși a poporului românesc și de aceea ea n'a izbutit și n'a putut izbuti. Fără îndoială starea de inferioritate culturală, care l-a ținut departe de frământările ideologice ale vremii i-a fost, din acest punct de vedere, de mare folos, precum de mare folos i-a fost și contactul zilnic cu ortodoxia din principatele românești vecine, fără însă ca acești doi factori să constituie izvorul însuși al puterii lui de rezistență în fața asaltului propagandei calvinești.

Cap. I.

Unirea Românilor (1697-1701)

I. ÎNCEPUTURILE ACȚIUNII DE UNIRE ÎNTRE ROMÂNII ARDELENI DUPĂ 1688

În primăvara anului 1688, când reprezentanții Transilvaniei semnau, sub impresiunea răsunătoarelor biruințe ale armatelor imperiale împotriva Turcilor și a prezenței pe pământul însuș al țării a unor puternice trupe puse sub comanda faimosului general Antonie Caraffa, declarația de supunere și fidelitate față de împăratul dela Viena, renunțând la protecțiunea Porții Otomane și la orice legături cu dânsa și cu oricare alți dușmani ai Casei de Habsburg și acceptând, în schimb, scutul și protecțiunea acesteia, provincia avea din punct de vedere religios caracter protestant de nuanță pronunțat calvinistă. Aceasta se datora nu numai superiorității covârșitoare numerice a aderenților calvinismului față de luterani și față de infimul număr de unitarieni (antitrinitari), ci, mai ales, faptului că în ultimele opt decenii toți principii și, în primul rând, aceia cari i-au dat țării bună stare și prestigiu au fost zeloși și unii chiar fanatici credincioși ai calvinismului.

Alături de cele trei biserici protestante libere, bogate și mândre pe libertățile și privilegiile lor, vegeta sfoasă și umilită, biserica, atât de puternică altă dată, catolică și biserica ortodoxă română, impilată și tolerată ca și nația românească însăși, numai *propter regni emolumnetum* și *usque ad beneplacitum dominorum*.

Formal și legal catolicismul făcea parte din confesiunile "recipiate", cărora legile le garantau o deplină libertate. Cartea de legi *Approbatæ Constitutiones Regni Transylvaniae* adoptată de dieta din Alba Iulia la începutul lui Ianuarie 1663, spunea (partea I, Tit. I art. 2) că cele patru confesiuni, evanghelică — reformată (calvinistă), luterană, catolică și unitariană, care au fost recunoscute până acum de dietele țării, rămân recunoscute și în viitor, îngăduindu-li-se liberul exercițiu al cultului lor. În realitate însă, din cauza politicei dușmănoase a conducătorilor țării, situația bisericii catolice era desosebit de precară. Episcopia de Alba Iulia fusese desființată în iureșul entuziasmului fără frâu al neofiților protestanți

la jumătatea veacului al 16-lea (1556), vechea catedrală de aci fusese ocupată de reformați, averile episcopiei și ale capitlului secularizate iar călugării siliți să părăsească țara. Aceleași *Approbatæ*, care garantau libertatea celor patru confesiuni, le interzice catolicilor să aibă episcop dându-le dreptul de a alege un simplu vicar care să controleze activitatea preoților și să inspecteze bisericile. (P. I. tit. I art. 9). În Cluj și în alte orașe preoților catolici nu li-se dă voie să se așeze, ei putând merge acolo numai pentru cercetarea bolnavilor, pentru spovedanii, botezuri și înmormântări. După săvârșirea acestor ceremonii, și numai a acestora, sunt datori să părăsească imediat localitățile amintite. (P. I. tit I art. 10). Catholicismul, lipsit astfel de orice sprijin al autorității statului, a fost redus la câteva parohii în părțile secuești, mai ales în județul Ciuc, întreaga vieță spirituală a lor fiind organizată în jurul mănăstirii călugărilor franciscani diu Șumuleu. Disciplina clericală, în lipsa unei autorități superioare, care s'o impună, a dispărut cu totul încât dieta ținută la începutul anului 1649 în Alba Iulia a adus (art. 33) hotărîrea bizară că protopopul catolic poate fi și *necăsătorit*, dacă-l aleg *preoții cei căsătoriți* (83).

Conducătorii Transilvaniei doriau să mențină situația aceasta și sub stăpânirea Habsburgilor și de aceea dieta ținută la Făgăraș, în memoriul dat la 1 Iunie 1688 generalului Caraffa pentru a fi înaintat împăratului, cerea ca " quatuor receptæ religiones nullo unquam tempore et prætextu in suo libero exercitio turbentur, sed omnes ecclesiae, templa, scholae, parochiae, in suis usibus, cultibus, terminis proventibus, privilegiis et consuetudinibus hactenus usitatis ita etiam eorum ministri in suo ministerio, honore et libertate, intacte conserventur " (84). Dieta cerea cum vedem, păstrarea intactă a tuturor legilor aduse în veacul al 16 și 17-lea împotriva bisericii catolice și, în acelaș timp, și situația privilegiată a confesiunii reformate. Cancelarul Nicolae Bethlen propunea în proiectul său fantezist *Columba Noe* ca împăratul să restabilească autonomia completă a Transilvaniei sub un *principe reformat*, respectând *situația bisericilor așa cum se găsea ea pe timpul marelui calvinist Gavrilă Bethlen*, iar menținerea drepturilor provinciei să fie garantată, în afară de cuvântul imperial, și de statele protestante, Anglia, Suedia, Danemarca, Prusia, Olanda și Elveția (85). Chiar și în cursul

(83) Pentru situația catholicismului în Transilvania cfr. Veszely Karoly, *Erdélyi egyházitörténelmi odatok*, Cluj 1860 și *Az erdélyi katolicismus multja és jeleme*. Diosánmartin 1925 pp. 61-82).

(84) C. Szaz, *Sylloge tractatum*, Cluj 1833 p. 10.

(85) Textul maghiar al lui *Columba Noe* a fost tipărit de Ladislau Szalay, *Graf Bethlen Miklos önéletirasa II*, Budapesta 1860 pp. 396-415. O analiză a lui cu bogate reproduceri a textului latin în Ferdinand Zieglauer, *Hartenek, Graf der sächsischen Nation und die siebenbürgischen Partei Kämpfe seiner Zeit* (1691-1703), Sibiu 1869 pp. 23 sq.

tratativelor care au avut loc la Viena pentru aranjarea definitivă a situației Transilvaniei, șeful delegației trimis de dieta ardeleană, Petru Alvinczy, primise instrucțiuni categorice să asigure pe seama țării un guvern compus în majoritate covârșitoare din reformati (86).

La început se părea că idealul urmărit de puternica partidă calvinistă maghiară se va realiza. La 15 Aprilie 1690 moare principele Mihail Apafi și Turcii numesc în locul lui pe Emeric Tököly, care vine în Ardeal, înfrânge armatele imperiale în lupta dela Zărnești în 21 August iar la 8 Octombrie Turcii reocupă Belgradul. Sub impresiunea acestor evenimente, împăratul fixează în diploma din 16 Octombrie pe care Nicolae Bethlen urma să o aducă dela Viena și să o împărțasească dietei, principiile de bază ale viitoarea organizației a Transilvaniei. Importantul document menține în întregime situația confesiunilor așa cum s'a dezvoltat ea sub principii reformați. Art. 1 al Diplomei spune textual: In causa receptorum ibidem religionum, templorum, scholarum, parochiarum aut introductionis cuiuscunque alterius cleri et personarum ecclesiasticarum quam ibi nunc existunt nihil alterabitur, contradictionibus quibuscumque sive sacri sive profani ordinis nihil unquam in contrarium valentibus". Textul este limpede: orice încercare din orice parte va veni de a modifica situația de drept și mai ales situația reală a bisericilor din Transilvania este declarată, în prealabil, neavenită. Împăratul catolic se gândește, totuși, la piedicile cari stau în calea liberului exercițiu al cultului catolic și de aceea acelaș articol al diplomei le face credincioșilor catolici concesiunea neînsemnată, dându-le dreptul de a-și putea zidi, pe propria lor cheltuială și fără a aduce vreo jignire celorlalte culte, o biserică în Cluj, de a restaura și folosi biserica dărmată și părăsită, zidită de Christofor Bathory în Alba Iulia și de a-și exercita liber și public cultul lor în localitățile unde sunt în număr considerabil, cum și-l exercită și celelalte culte recunoscute, iar unde sunt mai puțini, să se poată închina în locuințele lor particulare.

Deosebit de important era însă art. 2 al Diplomei care confirmă toate donațiunile, privilegiile, titlurile, beneficiile, făcute de principii țării particularilor sau "*cuicumque ex receptis religionibus addictae ecclesiae, parochiae vel scholae ... etiam si aliquando ad aliquam ecclesiam, conventum vel capitulum pertinuerint*". La sfârșit, articolul repetă că "*unusquisque ea quae nunc habet et possidet in posterum etiam teneat et possideat*" (87). Toate bunurile bisericeii catolice, biserici, școli, moșii care i-au fost luate în cursul vremii și date reformaților ori alteia dintre confesiunile protestante, rămân și în viitor în stăpânirea acestora, Diploma eliminând dela început posibi-

(86) F. Zieglauer o. cit. p. 72.

(87) Textul diplomei în C. Szász o. cit. pp. 67-78.

litatea unei restituțiuni. În fine artivolul 3 declară că puterea colecției de legi *Approbatæ* și *Compilatæ* rămâne inviolabilă (în vigore inviolabili permansura declaramus). Triumful concepției reformatilor privitor la viitorul confesional al Transilvaniei părea deci complet și definitiv.

După sosirea lui Nicolae Bethlen acasă cu textul diplomei, se convoacă pe 10 Ianuarie 1691 dieta la Făgăraș. În urma multor discuții lungi, dieta hotărăște acceptarea diplomei, depunerea de către toți locuitorii a jurământului de credință față de împăratul și trimiterea la Viena a unei delegațiuni, care să solicite introducerea câtorva modificări în textul diplomei și eliberarea în forma solemnă a acesteia.

Între timp însă situația politică s'a schimbat cu totul: Tököly a fost alungat din țară iar, de altă parte, catolicii folosindu-se de faptul că acum țara a ajuns sub stăpânirea unei dinastii catolice și încrezători în sprijinul unor puternici protectori din capitala imperiului, au pornit marea acțiune, hotărâtă și statornică, pentru a modifica situația umilitoare în care a adus biserica lor domnia atât de dușmănoasă a principilor reformați. Astfel fiindcă unul din cei trei trimiși de dietă la Viena, Ladislau Gyulafi, era catolic, coreligionarii săi i-au dat instrucțiuni speciale ca să lucreze acolo pentru repararea situației precare a catolicismului ardelean. În acelaș timp au cerut și sprijinul primatului Ungariei, al magnaților Ungariei și al conducătorului cancelariei aulice ungare. În scrisoarea adresată acestuia din urmă, catolicii ardeleni se plâng că reformatul Nicolae Bethlen, care, cum am văzut, adusese dela Viena textul diplomei din 16 Octombrie 1690 a urmărit "etiam libertate ecclesiastica quam habuimus sub principibus acatholicis Transylvaniae nos spoliare et ad ultimam servitutis redigere" și de aceea l-au însărcinat pe Ladislau Gyulafi să le prezinte plângerile și să le susțină interesele în fața Curții împărătești (88).

Într'adevăr, împăratul a adăugat la sfârșitul articolului al 3-lea al textului definitiv al diplomei date la 4 Decembrie 1691 următoarele cuvinte: cum autem ipsimet status, tum ratione religionis tum etiam constitutionum suarum ac privilegiorum inter se discrepent; et catholici in praefatis primo et secundo articulis gravatos esse existiment, ... duximus ut difficultates .... amicabili compositione et concordia, sub ratificatione nostra caesareo-regia complanare (Status) studeant; hac vero non succedente, auditis partibus opinioneque consiliorum nostrorum Transylvanorum desuper intellecta, reliquum nobis erit... decernere quod justum et aequum comperit sit" (89). Împăratul nu voia deci să soluționeze, dânsul, nemulțumirile catolicilor ci a lăsat să încerce cele patru confesiuni înseși

(88) Scrisorile în *Monumenta comitialia regni Transylvaniae*, XXI, pp. 70-72.

(89) Textul în C. Szász o. cit. pp. 118-129.

găsirea unei soluțiuni, rezervânduși numai deciziunea finală. Revizuirea situației confesionale a provinciei devenise astfel o problemă deschisă.

Dieta convocată de guvernatorul Gheorghe Banfi, după primirea diplomei împărătești, pe ziua de 15 Martie 1692 la Sibiu a început tratativele cu catolicii. Cererile acestora prezentate în 22 Martie au fost: 1) să li se dea voie să aibă și dâșii episcop cum au celelalte confesiuni "recunoscute" și chiar și "nerecunoscute"; 2) Să aibă dreptul de a înființa și întreține colegii, școli și academii cum au celelalte confesiuni; 3) clerul bisericii catolice să se bucure de aceleași libertăți și privilegii ca și preoții celorlalte biserici; 4) Să fie și catolicii numiți în servicii publice în număr egal cu credicioșii celorlalte confesiuni; 5) În orașe și în alte localități, unde sunt mai multe biserici, să li se dea și lor cel puțin una; unde nu sunt, să aibă dreptul să-și clădească; 6) Toate ordinele călugărești care au existat în Transilvania, să aibă dreptul să vină din nou dacă doresc (90).

Tratatativele între catolici și reprezentanții confesiunilor protestante (reformați, luteranieni și unitarieni) începute în Sibiu și continuate în Cluj au durat până în jumătatea a doua a lunii Iunie. Catolicii, îndemnați de mitropolitul primat al Ungariei, contele Széchenyi, de cardinalul Kollokich și de foarte influenții protectori din Viena, n'au cedat, ci încă în 19 Aprilie (1692) s'au adresat cu un memoriu direct împăratului iar după încheerea tratativelor au trimis acolo pe omul lor de încredere, Gregorie Baranyai (91).

În lipsa unei înțelegeri între confesiunile interesate, guvernul a hotărît să supună, conform prevederilor diplomei din 4 Decembrie 1691, întreaga chestiune deciziunii împăratului. O delegație specială a fost deci trimisă la Viena sub conducerea lui Petru Alvinczi și având ca membrii pe Ioan Dalnoky și pe Ioan Zabanius, contele Hartenek de mai târziu al națiunii săsești (92). Rezoluțiunea împărătească a venit abia la 9 Aprilie 1693, când Leopold I a dat așa numita *Diploma suppletorium de negotiis religionis*. Diploma asigură celor patru confesiuni recunoscute liberul exercițiu al cultului și respectarea tuturor drepturilor, libertăților și privilegiilor (art. 1), aprobă cedarea către catolici a bisercii reformate și a colegiului unitarian din Cluj, a bisercii vechi zidite de Christofor Bathory în Alba Iulia precum și cumpărarea pe seama lor a domeniului Mânăstur, pe care-l vor folosi pentru nevoile lor școlare și bisericesti (art. 2). Imparatul se angajează apoi să aibă grijă ca în școlile pentru educația tineretului catolic să fie folo-

(90) *Ibidem* p. 165-66.

(91) Actele tratativelor în C. Szasz o. cit. pp. 165-230, memoriul către Leopold I în *Monumenta comitialia regni Transylvaniae XXI* pp. 96-98, corespondența cu cercurile vieneze *ibidem* pp. 98-115.

(92) Activitatea delegației la Viena, pe baza ziarului lui I. Zabanius în Ferd. Zieglauer o. cit. p. 59 sq.

site persoane care să nu poate fi suspecte, pe dreptul, credincioșilor celorlalte culte și, în fine, ca în fruntea bisericii catolice să fie așezat un *vicar apostolic*, înzestrat cu toate puterile unui episcop (art. 3). În încheiere li se recunoaște catolicilor dreptul de a zidi biserici pretutindeni unde se ivește nevoia (93).

Lucrurile nu s'au oprit însă aci. În 1694 catolicii au cerut, prin delegatul lor, Mihail Sava, împăratului să le dea *episcop*, cum au avut până în 1556, și cum au celelalte confesiuni (94). În anul următor se înființează la Viena cancelaria aulică transilvană și în fruntea ei este așezat catolicul Samuil Kalnaki, apoi în acelaș an este numit mitropolit primat al Ungariei puternicul și influentul cardinal Kolonich, al cărui rol în renașterea catolicismului ardelean a fost hotărîtor. În 19 Ianuarie 1696 împăratul a numit *episcop catolic* al Ardealului pe Andrei Illyés, care obținuse înainte cu câțiva ani și demnitatea de *prepozit* al Sibiului și acum se și grăbise să vină în țară, acum, în calitate de episcop, făcând vizitațiuni canonice în Secuime, fără a putea însă rămâne aci din cauza opoziției dărze a guvernului. Apoi în locul principelui Vandemont, care luase locul generalului Veterani, mort la 21 Septembrie 1695, venise în fruntea trupelor imperiale din Ardeal energicul general Rabutin.

Art. 3 al diplomei din 9 Aprilie 1693, care spunea că în școlile catolice vor fi folosite persoane *nesuspecte* celorlalte confesiuni, le-a dat reformaților impresia că prin această dispozițiune se împedică și pentru viitor așezarea în țară a iezuiților. Și aceasta a rămas o simplă iluzie, pentrucă la 23 Decembrie al aceluiaș an, guvernatorul Banfi comunică fruntașilor reformați ordinul secret, primit dela Curtea împărătească, în care i se spune că ar fi mai prudent să ia dânșii, reformații, inițiativa îngăduirii în țară a iezuiților, decât să le fie impus acest lucru de împăratul (95). La această dată însă iezuiții se aflau în țară. În Sibiu s'au stabilit în 1691 deschizând în anul următor și o școală, în Cluj catolicii le-au încredințat lor biserica pe care o obținuseră dela reformați și tot atunci par a se fi așezat și în Alba Iulia iar în 1694 s'au așezat în Brașov, deschizând și aci o școală.

În timpul când Transilvania trecea prin aceste mari prefaceri politice și religioase, biserica românească, deși ortodoxia nu făcea parte din cultele recunoscute, ci era numai tolerată, avea, din unele puncte de vedere, o situație cu mult mai bună decât aceea a bisericii catolice. Înaintea de toate în fruntea ei se găsia un episcop, care putea hirotoni preoți, sfinți mirul și bisericile, avea un însemnat număr de mănăstiri, apoi exercițiul cultului

(93) Textul la C. Szász *o. cit.* p. 380-81.

(94) Pokoly Jozsef, *Az erdelyi reformatus egyház története* III. Budapest 1904 p. 31.32.

(95) Bethlen Miklos *önéletirasa* II p. 133.

ortodox nu era limitat numai la anumite regiuni sau la anumite localități, ci credincioșii puteau avea pretutindeni în cuprinsul țării preoți și biserici. În schimb însă, din alte puncte de vedere, situația ei era cu mult mai precară decât situația bisericii catolice. Ea nu dispunea de numărul însemnat de fruntași mireni, bogați, culți și cu înalte situații în viața publică a țării, care să-o ocrotească și să lupte cu hotărâre pentru drepturile și libertățile ei, cum avea catolicismul și, ceea ce era mai grav, biserica întreagă, cu toate instituțiile și ierarhia ei, se găsea sub teroarea proselitismului calvinesc. Conducătorul adevărat al ei era superintendentul calvin fără a cărui autorizație vlădica nu putea sfinți preoți, nu putea pedepsi pe cei vinovați, nu putea vizita bisericile și nu putea soluționa nici o cauză bisericască mai importantă. Hotărârile sinoadelor românești trebuiau supuse aprobării superintendentului și vlădica era dator să participe, împreună cu un număr de preoți, la sinodul calvinesc ca să-i supună spre revizuire hotărârile propriului sinod și ca să-și însușească aci cunoașterea deplină a "credinței celei adevărate" (96). Apoi vlădicii și preoții erau datori să elimine din ritualul bisericii ortodoxe tot ce era contrar concepțiilor reformate, să recunoască numai taina botezului, care trebuia administrat cu apă simplă — nu sfințită — fără ceremoniile obișnuite, și Cina Domnului, să elimine cultul sfinților și cinstirea icoanelor, care trebuiesc socotite numai ca podoabe ce amintesc patimile lui Christos, asemenea să elimine ceremoniile și obiceiurile dela înmormântări și, mai presus de toate să impună învățarea catechismului calvinesc. La acestea se adaugă o preoțime lipsită cu totul de cultură, pentru că nu avea unde și-o însuși, trăind din munca brațelor și suportând aceleași sarcini iobăgești ca și credincioșii. Mai ales în timpul din urmă contribuțiile speciale impuse preoțimii românești pentru acoperirea nevoilor de războiu ale împărăției deveniseră cu totul excesive. Astfel dieta ținută dela 5-25 Ianuarie 1689 la Sighișoara a stabilit pentru preoții români o contribuție de 6.250 floreni, 300 cubuli de grâu (1 cubul = 1.875 litri), 500 cubuli ovăz, 15 vase de vin, 200 măji carne și 150 care de fân (97), dieta ținută dela 15 Iulie la 5 August al aceluiaș an la Iernut le mai fixează un impozit de 2.000 floreni, cu a cărui încasare a fost însărcinat episcopul (98), ca o nouă dietă ținută între 24 Noembrie și 19 Decembrie să le ceară o nouă contribuție de 5.000 floreni, 400 cubuli de grâu, 400 cubuli de ovăz, 14 vase de vin, 50 care de fân și 100 măji carne (99). În 1690 dieta ținută în 4 Aprilie la Făgăraș

(96) Condiția 19 din diplomele de numire a lui Varlaam și a lui Teofil din anii 1868 și 1692, întâia în *Monumenta comitialia Regni Transylvaniae VIII* p. 491, a doua în N. Nilles, *Symbolae I* p. 158.

(97) *Monumenta comitialia regni Transylvaniae XX* p. 159 și 164.

(98) *Ibidem* p. 257 și 258.

(99) *Ibidem* p. 317.

impuse preoților numai plata sumei de 500 floreni (100) apoi peste câteva luni dieta ținută la Christian le mai impune, de data aceasta pentru nevoile armatei lui Tököly, să dea 400 cubuli de grâu, 3.450 cubuli de ovăz și 300 vite, 70 vase de unt, colectarea acestora căzând în sarcina episcopului (101). În anul 1691, dieta dela Făgăraș (10 Ianuarie - 15 Februarie) i-a impus 500 cubuli grâu, 1.000 cubuli ovăz, 300 care fân, 300 măji carne și 30 vase vin și 100 floreni (102) iar dieta ținută la Turda dela 1-21 August îi mai obligă la plata unei contribuțiuni de 600 floreni (103). În anul 1692 dieta ținută tot acolo între 25 Septembrie - 6 Octombrie, le mai cere 400 cubuli grâu, 800 cubuli ovăz, 240 care fân, 24 vase vin și 240 măji carne (104). La sfârșitul anului următor (19 Decembrie 1693 - 6 Ianuarie 1694) dieta din Târgu Mureș având în vedere greutățile cu care se strâng alimentele dela preoții români, le impune plata contribuției în bani și anume 4.000 floreni (105). Dieta dela Cluj din 1694 (25 Februarie - 6 Aprilie) revine la plata contribuției în cereale, obligând preoțimea să dea 400 cubuli grâu, pentruca o nouă dietă, ținută în Decembrie la Tg. Mureș să o oblige din nou să plătească suma de 4.000 floreni (106). În 1695 dieta ținută la Tg. Mureș urcă contribuția la 5.000 floreni (107). Dieta dela Alba Iulia din 19 Septembrie - 28 Noembrie 1696 le impune preoților români plata unei contribuții de 4.000 floreni iar dieta din 9 Martie - 13 Aprilie al anului următor le pretinde 400 cubuli ovăz și 400 floreni (108).

Si ca și când nimic nu s'ar fi schimbat în țară, la patru ani după ce dietă făcuse jurământul de fidelitate față de împăratul *catolic* dela Viena și la doi ani după moartea principelui calvin (Mihail Apafi), guvernatorul Banfi numește la 18 Decembrie 1692 pe Teofil în fruntea bisericii românești cu aceleași condițiuni de calvinizare cu care au fost numiți și antecesorii săi pe timpul stăpânirii principilor reformați.

Toate acestea se petreceau în timpul când ocrotit de Curtea împărătească, catolicismul isbutise, sub ochii chinuitei preoțimi românești, să realizeze izbânzile pe care le-am arătat.

În acelaș timp în ținuturile vecine, supuse și ele aceluiaș împărat dela Viena, se petreceau lucruri deosebit de importante. În 1689 camera din Zips vorbește într'o adresă a sa din 12 Noembrie, de "*sacerdotes nationis*

(100) *Ibidem* p. 367.

(101) *Ibidem* pp. 416, 418 și 420.

(102) *Ibidem* p. 438 și 444.

(103) *Ibidem* p. 455.

(104) *O. cit.* vol. XXI p. 121.

(105) *Ibidem* p. 162.

(106) *Ibidem* p. 195 și 219.

(107) *Ibidem* p. 244.

(108) *Ibidem* p. 278, 287-88.

Valachorum”, supuși protopopului Monasterli din Sătmar; trecuți la unire cu catolicii și propune ca aceștia să fie scutiți de sarcinile iobăgești ca și preoții catolici și să nu fie constrânși să dea dijme preoților necatolici (109). La începutul anului următor în fruntea Rutenilor trecuți la unire a fost așezat episcopul Ioan de Camillis, care la 1 maiu ține sinod la Sătmar. La sinod au luat parte 60 de preoți cari fac mărturisirea de unire cu catolicismul, iar sinodul hotărăște ca în viitor *nici un preot unit “ tamquam rusticus vel mercenarius laboret in aliena terra ”* *pentru că acest lucru este incompatibil cu demnitatea preoțească*. Și fiindcă dominiile din comitat au hotărât în chiar ziua sinodului ca preoții uniți să le plătească “ le portioni ”, episcopul roagă la 15 Maiu pe cardinalul Kollonics să intervină să fie scutiți de aceste sarcini (110).

Sigur, în urma intervențiilor influentului cardinal, împăratul Leopold I dă la 23 August 1692 importanta diplomă în care stabilește scutițele și drepturile preoților ruteni cari se uniseră sau se vor uni cu catolicismul. După ce accentuează că este just ca aceia cari trăesc în comunitatea aceleiași biserici și sub aceeaș căpetenie spirituală să nu fie lipsiți de drepturile lor, și după ce constată că unii domni de pământ îi tratează pe preoții uniți ca și când ar fi iobagii lor, punându-i la munci alături de servitori, îi arestează, îi bat și-i supun la diferite pedepse și îndrăznesc să săvârșească și alte fapte injurioase nu numai contra preoților ci și contra bisericilor și a altor lucruri sfinte, diploma spune că în viitor preoții uniți și bunurile bisericii unite se vor bucura de aceeaș imunitate pe care canoanele și jurământul domnitorului le garantează preoților și bunurilor bisericilor catolice. Diploma poruncește apoi tuturor autorităților administrative și judecătorești să asculte și examineze plângerile ce le vor fi făcute de preoții uniți referitoare la nerespectarea imunităților lor și să le dea satisfacție ca și preoților catolici. Tot odată dispune ca să li se dea uniților terenuri potrivite pentru biserici, case parohiale, cimitire și școli și copii preoților, ca unii cari sunt născuți din *părinti liberi*, să nu fie ținuți în stare iobăgească și dacă au fost ținuți până acum să fie declarați liberi (libertati integre restituantur). Împăratul își exprimă nădejdea că nu numai Ruthenii ci, imitând pilda lor, și celelalte națiuni de sub stăpânirea sa se vor întoarce la unirea cu biserica lui Christos catolică (111). La 6 Iunie al anului ur-

(109) A. Hodinka, *A munkacsi görögkatholikus püspökség okmánytara I*, Budapesta 1911 p. 291.

(110) Hotărârile sinodului din Sătmar *ibidem* p. 300-302, iar scrisoarea lui de Camillis către Kollonics p. 303-4. Vezi și ziarul lui de Camillis în *Történelmi Tar* din 1895 p. 705. In Nilles *Symbolae* II, 860 sinodul are data, gresită de 3 Maiu.

(111) Textul *ibidem* p. 347-350; fragmente în Nilles, *Symbolae* I, p. 164-65 și 848-49.

mător Cancelaria aulică scrie la ordinul împăratului, consiliului de războiu să pună în vedere comandanților trupelor să dea imediat, când li se va cere de cei în drept, întregul concurs contra acelor care nu vor respecta scutițele și privilegiile date preoțimei rutene unite (112).

La sfârșitul anului 1693 se pare că De Camillis a venit personal în Transilvania ca, înarmat cu diploma din 23 August 1692, să încerce a răspândi și aci, între Români, ideea unirii cu biserica Romei. Pentru acest scop a cerut autorizația guvernului care a supus cererea dietei întrunită în e 19 Decembrie 1693 - 6 Ianuarie 1694 la Târgul-Mureș. Dieta a discutat cererea în ședința din 2 Ianuarie, respingând-o. Episcopul a revenit din nou, cu o nouă cerere, care a fost și ea discutată în ședința din 5 Ianuarie, când a fost iarăși respinsă. Faptul că la un refuz din 2 Ianuarie episcopul răspunde imediat, dovedește prezența dânsului în localitate (113).

Neisbutind să-și desfășoare acțiunea în Transilvania, De Camillis și-a îndreptat atențiunea asupra Românilor din comitatele de margine. În ziarul său atât de pripit redactat, De Camillis notează că în luna August 1690 i-a scris protopopul din Crasna, care nu putea fi decât protopopul român, cu 16 preoți, recunoscându-l ca vlădică al lor (114). În 2 Maiu 1691 îl găsim iarăși în Sătmar (*Ibidem* p. 710). În 29 August 1692 îl numește protopop al districtului Baia Mare pe românul Damian Mihalca (115). În 17 Octombrie al aceluiaș an călugărul Isaia, grec ca și episcopul, pe care-l așezase cu patru zile înainte în fruntea parohiei Debreținului și l-a pus mai mare peste preoții din Bihor, a mers la dânsul însoțit de un preot român, care în numele preoților din părțile Orăzii "in comitatu Bihoriensi usque ad Gialmar" (Dealul Mare?) și l-au recunoscut ca șef spiritual al lor (116). La 1 Maiu (1692) sfințise pe preotul, sigur român, Gheorghe

(112) A. Hodinka, *o. cit.* pp. 362-363.

(113) *Ziarul lui Gheorghe Vass de Țaga în Monumenta Hungariae historica*, S. II (Scriptores) XXXV. Budapesta 1896 p. 178-179. Procesul verbal al dietei observă că membrii catolici ai dietei nu au aprobat soluțiunea care s'a dat cererii episcopului. *Monumenta comitialia Regni Transylvaniae XXI* p. 163. Lui de Camillis pare a-i fi venit ideea de a se interesa de Transilvania din informațiile pe care i le dăduse la Roma în Octombrie 1689, înainte deci de a fi numit episcop, Cardinalul Kollonics, privitor la rolul său viitor. Cardinalul îi spunea atunci că în Ungaria mai sunt două episcopii de ritul grec, la Alba Iulia și Svidnice, în afară de acelea de sub ocupația turcească pe care nu le cunoaște, și că va avea "la corrispondenza con quelli e come arcivescovo et metropolita di quelli l'inspection circa il rito, divini officii, cura d'anime et con tempo la visita e corretione di quelli secondo le congiuntore et oportunita del tempo. Hodinka *o. cit.* p. 287.

(114) *Törtelnelmi Tar* din 1895 p. 709.

(115) *Ibidem* p. 713 cfr. și p. 716.

(116) *Ibidem* p. 709.

Ursu (Ursus) din localitatea Porno (?) situat în comitatul Sătmar (117) La 18 Ianuarie 1693 a hirotonit pe preotul Dumitru din Beiuș iar la începutul lui Septembrie a hirotonit patru preoți româno-calvini din Bihor, cari funcționau numai pe baza "sfințirii pastorilor reformați". În Ianuarie 1694 numește vicar pentru Românii din părțile unghurești (in partibus Hungariae supra Valachos) pe cunoscutul Isaia, care acum petrecea în Carei, de aceea îl intitulează *Isaia de Caroli* (118). În 29 Aprilie hirotonește un român pe Ioan "*ex pago Palin (?) Valachum in comitatu Bihar*". Cu prilejul unei investigații oficiale din 1727 au fost găsiți preoți români uniți hirotoniți de De Camillis în Margine, Ciuteleac Homorog, Spinuș, Lazuri, Monospetri, Kiralyi, Kisjenö (? , credem că nu poate fi Chisinăul de lângă Arad) și Bogdanzovarhegy (119). La 21 Martie 1695 raporta Congregației de Propaganda Fide că a isbutit să aducă la unire 40 de preoți români din părțile Bihorului și ale Crasnei (120). În Iunie anul următor, îl roagă pe Kollonics să-i întindă jurisdicția și asupra Choarului, a Solnocului superior și inferior, Crasna, Zarand și Maramureș (121). Protopopul unit Monasterli obținuse în 27 Octombrie 1689 dela Consiliul de război din Viena "*litterae passuales*" ca să poată vizita bisericile din comitatele Sătmar, Ugocea, Szabolcs din Cioar și Bihor (122).

Pretențiunile de stăpânire ale Calvinilor (și în 19 Iunie 1689 sinodul general al păstorilor calvini ținut la Alba Iulia s'a plâns dietei ardelene, că Românii zidesc biserici și în satele unde este predicator și sunt credincioși calvini, Történeti Lapok I - 1875 - p. 454) o stăpânire care anihila orice autoritate a vlădicului și pretindea schimbarea întregului ritual al

(117) *Ibidem* p. 713.

(118) Privitor la acest Isaia, care pe urmă s'a așezat în mănăstirea Bixadului desfășurând de aci o propagandă împreună și cu inutile și stricăcioase violențe, din care cauză a și fost asasinat în însuș așezământul său călugăresc cfr. I: Basilovitz, *Brevis notitia fundationis Theodori Koriathovits II*, Cassoviae 1790, pp. 118-120. Basilovits dă ca dată a asasinării lui Isaia 15 Mai 1703, care este greșită. Evenimentul s'a petrecut în 1701 fiindcă de el vorbește Gavril Nagyszegi în memoriul său din 9 Noembrie 1701. S. Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a Românilor din Ardeal*, I. Sibiu 1920, anexe p. 11. La 3 Iunie 1701 o mulțime de protopopi și preoți români îi scriu lui De Camillis că răposatul Isaia de Carei umbla anul întreg prin sate însoțit de 13-14 persoane și nu cruța nici pe cei bogați nici pe cei săraci ci toți trebuiau să-i dea de băut și de mâncare câte 3-4 zile. Mulți au fost nevoiți să-și vândă vitele ca să-l poată ospăta iar vreo 9-10 preoți cari nu puteau purta acest "jug", au fugit din satele lor. Duliskovici *Istoriciski certej ugro-russki*, Ungvar 1877 III p. 17 nota.

(119) Cfr. Studiul lui St. Taședan, *Icoane din viața poporului român din Bihor* în revista *Răvașul* (Cluj) 1909 p. 404 nota 8.

(120) Mi transportai cola e nelli due contadi di Bihor e di Kraszna mi venne fatto di redder all'unione una quarantina di parohi Valahi, Hodinka o. cit. p. 382.

(121) *Ibidem* pp. 392-393.

(122) *Ibidem* pp. 312-313.

bisericeii ortodoxe, de o parte, moartea principelui calvin Mihail Apafi și neîngăduirea suirii pe tron a fiului său cu acelaș nume, revirimentul rapid, sub protecția împăratului, a bisericii catolice ardelenne și situația pe care și-a creiat-o prin unire biserica ruteană din comitatele vecine, de altă parte la care se adaugă propriile sarcini tot mai grele, a trebuit să-l pună pe gânduri și pe vlădica Teofil și pe fruntașii preoțimeii românești din Ardeal.

În condițiunile acestea a început acțiunea discretă, asiduă și deosebit de abilă de a câștiga pe conducătorii bisericeii ortodoxe române pentru o unire cu catolicismul(123).

(123) Pentru mai buna înțelegere a împrejurărilor, care au dus la unirea cu catolicismul, credem util a reproduce următoarele din cartea atât de frumoasă și prea repede uitată *Sate și preoți din Ardeal*, alui N. Iorga, apărută în anul 1902 : " Istoria unirii, pe care au întunecat-o și complicat-o patimi, ușoare de înțeles, dar dăunătoare statornicirii adevărului istoric, e nu se poate mai simplă, precum simple erau împrejurările și simplă firea poporului a cărui aristocrație de popi foarte pușin cărturari a luat, în mai multe rânduri, sub doi vlădici unul după altul, aceleași măsuri pe care le porunceea vremea ".

" Oști împărătești intrau în Ardeal și încă din 1691 sătenii jurară în limba lor patriarhală credința unui nou stăpân. Față de acesta, alții, cari locuiau în cuprinsul aceleași țări, găsiu un sprijin în vechi diplome, în obiceiuri ce nu se mai puteau înlătura, în bogăție, în cultură, în deprinderea de a purta armele. Românii aveau cu dâșșii numai numărul, de care guvernul împărătesc ținu seamă, dar numărul singur nu prețuește nimic fără conștiința care luminează și organizarea, care adună puterile. În vecinătate erau Domni de acelaș neam, cari erau deprinși să se amestece în afacerile bisericeii din Bălgrad, forma unică sub care se înfățișu în vederea tuturor a întreg poporul românesc din Ardeal ..... Un cuvânt venit dela Iași sau București, nu mai putea ajuta nimic la nevoile întâmplătoare ale celor de un neam cu noi ".

" Două lucruri se puteau face : să se urmeze vechea legătură cu calvinii sau aceasta să fie lepădată pentru a face o alianță religioasă cu noul domn al țării. De Calvinii erau sături Românii. Le jertfise, de voie sau de nevoie, atâtea, încât în multe lucruri singuri nu vor fi știut care e legea cea adevărată, venită dela Părinții Bisericeii și dela soboare și care e schimbarea adusă printr'o hotărîre a dietei sau o poruncă a Craiului. În schimb, ce se căpătase ? Nici drepturi de oameni pentru toți, nici o vieață materială cinstită pentru preoți, nici școli pentru cine voia să învețe. Starea, peste tot, a Românilor din Ardeal era cea mai proastă ..... Preoții stăteau și ei pe marginea sălbăticiei. Erau câte șase la un sat, întăriți cine știe unde, printr'o *singhelie* căpătată cu câțiva potronici. Numai potcapul de culoarea albastră pentru popii de rând, neagră pentru protopopi îi deosebea de ceilalți săteni ..... Arau, semănu și culegeau ce li se îngăuia a culege deavalma cu satul. Ei atârnuu mai mult de domnul locului decât de protopop sau de vlădică ..... Protopopii până târziu scriau, cei mai mulți dintre dâșșii, cu degetele amorțite pe condei, buchi înspăimântătoare. Insuș vlădica nu se deosebea întotdeauna prin cunoștinți și frumoase purtări ..... Pentru această stare de lucruri rușinoase înduraseră atâtea vlădicii români ai Ardealului, în tot cursul veacului XVII-lea : pentru ca astfel de urmași să păstorească prin astfel de preoți, țărani atât de nenorociți și acoperiți de disprețul tuturor. Se mai putea găsi cineva care să ție, acum când puterea trecuse în mâinile altora, la calvinismul superintendenților și domnilor rămași, atunci când principele dispăruse ? ..... Era o deosebire de purtare între catolici și calvini, care trebuia să măgulească pe frații noștri chiar și înafară de

Inercarea au făcut-o iezuiții, cari dintre toate ordinele călugărești catolice, aveau în acel timp cea mai vastă experiență și obținuseră chiar în lumea care aparținea bisericii răsăritene, succese răsunătoare.

După ce mitropolitul primat al Ungariei, Lippay, izbutise să convertească o parte a Rutenilor, iezuiții provinciei austriace, căreia îi aparțineau și aceia din Ungaria, scriau în *Analele* lor la anul 1664: *hoc anno spes affulserit Rascianorum et Valachorum ..... a graeco schismate ad ecclesiae unionem adducendorum*” (124). Speranța aceasta a convertirii Românilor și-o întemeiau, sigur, nu numai pe influența pe care pilda unirii Rutenilor o putea avea asupra bisericii românești și ci pe faptul că în unele regiuni (Maramureș, Sătmar, Ugocea) aceste două popoare trăiau amestecate.

După alungarea Turcilor de sub zidurile Vienei și, mai ales după eliberarea Budei (1686) care stătuse sub ocupația turcească 155 de ani, când se prevedea sau, în orice caz, se nădăjduia izgonirea lor din țară întreagă, călugărul iezuit Francisc Ravasz întocmise un vast plan, mergând până în detalii, a unirii celor două biserici: catolică și ortodoxă. Titlul proiectului, pe care autorul l-a prezentat în 1687, cardinalului Kollonich, este “*Aliquot capita ad reducendam, propagandam stabiliendamque s. graeco-catholicorum cum Romano-catholicis unionem*” (125). Convertirii popoarelor ortodoxe din Ungaria și Transilvania, ajunse acum sub stăpânirea habsburgică, i-a dedicat și cardinalul Kollonich o parte însemnată în faimosul său *Einrichtungswerk* din anul 1689, în care expunea planul de reorganizare a întinselor teritorii eliberate. Cardinalul atrage dela început atențiunea asupra primejdiilor care se pot naște din faptul că la granițele țării, atât în Nord cât și Răsărit, în teritoriile de curând câștigate, sau nu există episcopi catolici sau există numai episcopi eretici și schismatici. Răul poate fi înlăturat numai prin unirea cu catolicismul a popoarelor locuitoare acolo. Inceputul s'a făcut cu episcopia ruteană a Munkaciului. Opéra trebuie însă continuată și în celelalte părți. Aceste popoare și în primul rând preoții lor, trebuiesc convinși că prin unire își asigură nu numai mântuirea sufletului ci dobândesc și o altă situație socială, fiind ridicăți în rândurile nobilimei, cum sunt ridicăți, conform legilor țării, toți preoții catolici de ritul latin. Având în vedere că preoții ortodoxai sunt dispre-

marile făgăduieli. Calvinii “Craiului” bătuse din picior, catolicii împăratului făceau propuneri. Cei dintâi ameninșau cu temnița și bătăile ..., aceștia alții făceau să se zărească începutul unei ere de libertate și lumină. Pentru popii noștri ..... legea erau posturile, sărbătorile, icoanele, calendarul cel vechiu, limba cu care se deprinsese în slujbă, adică limba neamului lor. Inainte de toate acestea trebuiau să rămână neatinse” (pag. 166-171 ; 175-176).

(124) Hodinka, *A munkacsi görög katholiku spúspökség okmanyara* I p. 207.

(125) Textul e tipărit de Nilles în *Symbolae II*, p. 780-786.

tuiți, impuși la munci iobăgești, sunt bătuți și legați în lanțuri, autorul memoriului crede că perspectivele libertății și ale smulgerii de sub tirania domnilor va avea o influență hotărâtoare asupra atitudinii lor față de problema unirii cu catolicismul. Pentru garantarea statorniciei în unire și a evitării greșelilor, episcopii uniți trebuiesc supuși jurisdicției unui mitropolit catolic de ritul latin, care să le supravegheze activitatea atât din punctul de vedere bisericesc cât și din punctul de vedere politic, ca adică activitatea lor să nu aducă prejudicii intereselor imperariului (126). Am stăruit mai mult asupra ideilor expuse de cardinalul Kollonich în opera sa citată, fiindcă autorul ajungând în 1694 mitropolit primat al Ungariei, care i-a adus și titlul de *Legatus natus* al s. Scaun pentru problemele în legătură cu unirea, aceste idei au influențat hotărâtor și opera de unire a Românilor.

Cu toate deosebirile care existau între diferitele popoare și cu toate deosebirile determinate de împrejurările politice și sociale locale, iezuiții, cari acționau între ortodocși, trebuiau să țină seamă în opera lor misionară de anumite norme fixe, stabilite de Scaunul Papal. Astfel *Monita ad missionaries in partibus orientalibus* tipărită de Congregația de Propaganda Fide în 1669 prevedeau că unirea trebuie să se facă *in credință* (convertendi fide Deo uniantur) iar semnul văzut al acestei uniri este recunoașterea Papei ca șef suprem al bisericii lui Christos în lume, fiind urmașul direct al s. Petru, căpetenia Apostolilor. Alte dispozițiuni ale s. Scaun impuneau respectarea ritului și disciplinei bisericilor orientale (peculiaris ecclesiae orientalis ritus in tota sua integritate et puritate ab unitis retinerentur et observerentur), a posturilor, sărbătorilor, obiceiurilor, ceremoniilor, rugăciunilor etc. ale lor. Al treilea principiu esențial, pe care misionarii trebuiau să-l aivă în vedere era evitarea de a îndemna pe orientali să treacă la ritul latin și de a nu îngădui astfel de treceri fără autorizație specială, data dela caz la caz, de s. Scaun însuș (127).

În ceea ce privește punctele dogmatice, care deosebeau pe orientali de catolici, ele au fost fixate de Conciliul dela Florența (1439): 1) Primatul papal, 2) purcederea s. Duh și dela Fiul, 3) existența purgatorului și 4) valabilitatea pâinei nedospite (azima) ca materie a Euharistiei.

Pe aceste temeuri dogmatice și în limitele acestor norme s'a încercat de către călugării, iezuiți din Alba Iulia, unde se găsea reședința vlădicilor, și unirea Românilor ardeleni. Întâiul despre care avem știri, că ar fi desfășurat o anumită activitate în această direcțiune a fost Nicoale Ratkay,

(126) Des Königreichs und Reichsinteresse praejudicieren. Textul părții bisericesti din *Einrichtungswerk* în Hodinka o. cit. p. 292-96.

(127) Nilles, *Symbolae* pp. 111-112.

care a petrecut acolo șapte ani, și, cum spun *Analele Casei* din 1689, a compus un “*Libellus controversisticus*”, deci o carte despre controversele dogmatice dintre Occidentali și Orientali, și cu banii cerșiți (emendicatis) dela credincioșii zeloși (a piorum liberalitate) a tipărit-o de mai multe ori în limba română și a răspândit-o (128). Nu cunoaștem nici un exemplar din acest *Libellus*, însă din titlul lui ne putem ușor imagina cuprinsul, care, sigur, se ocupa de dovedirea cu argumente din Scriptură și tradiția bisericească a adevaiului celor patru puncte.

II. VLĂDICA TEOFIL ȘI SINODUL DIN 1697. MOARTEA LUI TEOFIL

Acela însă care a isbutit să ducă la bun sfârșit acțiunea de convertire, în condițiuni politice cu totul schimbate, a fost călugărul, iezuit și dânsul, Ladislau Baranyi. Scrisoarea din 8 Noembrie 1701 trimisă de Atanasie Anghel și de sinodul său Papei spune că *octavus iam volvitur annus* adică se împlinesc opt ani decând iezuiții din Alba Iulia au început a lucra pentru unire (129). La data aceea — 1693 — în fruntea bisericii românești se găsea noul vlădică Teofil, care i-a urmat lui Varlaam, mort, probabil în anul 1691. Despre Teofil știm foarte puțin. Stim că a fost originar din Teiuș (jud. Alba) că înainte de călugărie se numea Toma șică tatăl său Simeon era preot în Teiuș (130), că în vara anului 1692 a fost ales vlădică și că în 18 Septembrie a fost sfințit la București unde a mers însoțit de protopopul Opre și de preotul Siicu din Brașov, de către mitropolitul Țării Românești. În Octombrie îl găsim iarăși în Brașov, în drum spre casă (131).

În București, cu prilejul sfințirii sale, Teofil s'a legat să primească “cele șapte sfinte săboare, care s'au adunat și s'au făcut pentru întărirea credinței creștinești”, să păzească “câte canoane și câte tocmele au întărit acei sfinți Părinți ce s'au adunat atunce la acelea șapte săboare și toate sfintele tocmele și învățături câte după bogate vremi s'au îndreptat de sfinții Părinți”. Si s'a mai legat, făgăduind: “cu mintea, cu dragostea dumnezeiască și cu frica lui Dumnezeu .... și de câte tocmele ce are Scaunul Ungrovlachiei să le păzesc neschimbat întru toată eparhia mea” (132).

Intors acasă, episcop sfințit, obține la 18 Decembrie 1692 și numirea

(128) *Ibidem* p. 139.

(129) *Ibidem* p. 125.

(130) Cipariu, *Acte și fragmente*, Blaj 1855 p. 266.

(131) Stere Stinghe, *Istoria bisericii Scheilor Brașovului*, Brașov 1899 p. 21.

(132) Tipariu T. o. cit. p. 239. Textul legământului identic cu acela făcut de Iosif Budai la 23 august 1680 e la p. 236.

din partea guvernatorului Ardealului Gheorghe Banfi. Condițiunile impuse în diploma de numire sunt cele vechi, încocmite în 1643 de superintendentul Geleji, pe seama lui Simeon Stefan, întregite mai târziu, de răposatul principe Mihail Apafi și care urmăreau calvinizarea complectă, în dogme, rit și ceremonii, a bisericii românești. Noul vlădică va fi dator, ca și antecesorii săi, să fie supus superintendentului calvin, fără a cărui încuviințare, nu va hirotoni și numi preoți, nu va pedepsi pe cei rătăciți, nu va face vizitații canonice și nu va rezolva nici o chestiune importantă a bisericii sale; va fi dator să impună învățarea catechismului calvinesc tipărit în românește la 1640, să înlătore cultul sfinților, al crucii și icoanelor, și să recunoască numai două taine, Botezul și Cuminicătura, care însă vor fi administrate nu conform Molitvenicului bisericii răsăritene, ci conform ritualului calvinesc și, în fine, toate hotărârile sinoadelor românești vor fi supuse aprobării sinodului calvinesc, la care, pentru a se instrui, va lua parte și dânsul — vlădică — împreună cu câțiva preoți ai săi (133).

Condițiile pe care i le impune în diploma de numire guvernatorul Gheorghe Banfi sunt deci diametral opuse aceluia ce i-au fost impuse la București de mitropolitul Teodosie cu prilejul sfințirii. Acolo se legase "cu mintea, cu dragostea dumnezeiască și cu frica lui Dumnezeu" să păziască învățăturile și tocmelile celor șapte soboare ecumenice și ale sfinților Părinți, rânduielile Scaunului Mitropoliei Tării Românești și cu totul să se plece și să urmenze "învățăturile cele bune ale Preasfințitului său stăpân Teodosie al Ungrovlachiei", aci, dimpotrivă, i se cerea să urmeze învățăturile șefului bisericii reformate și să "păziască" nu tocmelile celor șapte soboare și ale s. Părinți, ci tocmelile catechismului calvinesc din 1640 și ale bisericii calvinești.

Că aceste condițiuni de supunere către superintendentul calvinesc, care i-au fost impuse lui Teofil și antecesorului lui nu erau simple figuri de stil, se vede din pastorala dela 27 Iunie 1688 a vlădicului Varlaam, în care se referă mereu pentru dispozițiunile ce dă, la hotărârile "cinstiului pișpecului (= superintendentului) Horti Istvan." și din felul cum e însărcinat popa Ioan din Hunedoara cu conducerea, până la viitorul sinod, a protopopiatului de acolo, fiindcă protopopul de până aci, Nicolae, murise. La 9 Aprilie 1697 episcopul Teofil trimite credincioșilor scrisoarea cu ordinul convenit, scrisoarea avea însă pe pagina a doua și ordinul de numire, redactat în ungurește, al superintendentului Veszprémi Istvan, care semnează "*episcopul ardelean reformat maghiar și român (erdelyi reformatus magyar és olah püspök)*". Superintendentul spune că-l însărcinează pe popa Ioan cu conducerea protopopiatului numai provizoriu, până când

(133) Textul diplomei în Nilles I, p. 153-160.

se va întruni sinodul calvinesc, care-l va așeza definitiv și-i va lua jurământul (134). Asta se petrecea la două luni după sinodul, care acceptase unirea cu catolicismul, unire, care nu devenise încă definitivă.

Indată după așezarea lui Teofil în Scaun a început acțiunea lui Baranyi, care avea acum în mână și textul diplomei din 23 August 1692 a împăratului Leopold cu scutiunile și privilegiile date preoților uniți ruteni și preoților ce se vor uni în viitor. Istoria manuscrisă a casei iezuitilor din Alba Iulia povestește câteva lucruri interesante privitor la această acțiune. La început Baranyi s'a apropiat de Teofil, căruia i-a devenit *familiaris* și după ce a observat, cu timpul, buna dispoziție a episcopului, a luat contact cu protopopii, pe rând și unul câte unul, și cu alți fruntași ai bisericii românești. Legăturile acestea de lămurire și de persuasiune au durat patru ani încheiați (1693- începutul lui 1697) (135).

Deși nu ni s'a păstrat nici o însemnare privitoare la discuțiunile care au avut loc între Barányi, vlădica Teofil, protopopii și preoții fruntași români, cunoscând instrucțiunile pe care misionarii în părțile orientale le primiseră dela Roma, nu este greu să ni le imaginăm. Barányi le-a arătat, sigur, deosebirea fundamentală între condițiile unirii cu Calvinii, la care erau aduși cu sila, și condițiile unirii voluntare cu catolicismul. Acesta din urmă lasă neatins întreg ritualul bisericii românești, calendarul, posturile, ceremoniile, obiceiurile, cultul sfinților, al crucii și icoanelor, țainele rămân aceleași fiindcă le are și catolicismul și vor fi administrate ca și până aci. Prin urmare rămâne nealterat tot ceea ce constituie *Legea românească*. Dificultate insurmontabilă nu a putut forma nici recunoașterea supremației patriarhului din Roma, fiindcă un șef suprem avea și biserica românească, pe patriarhul din Constantinopol. Azima nu-i privea pe Români, fiindcă nu li se cerea să o folosească dânsii, ci numai să admită că occidentalii folosind la împărtășanie pâinea nedospită în locul celei dospite din biserica orientală, nu sunt eretici. În ceea ce privește purgatoriul lucrul era mai simplu, fiind o chestiune numai de numire, căci și Români se rugau pentru cei morți, dedeau pomană și făceau slujbe pentru ei, ceea ce dovedea că credeau că toate acestea le pot fi de folos. Ori, celor din iad nici rugăciunile nici faptele bune ale celor vii nu le pot folosi, fiindcă Scriptura vorbește de vecinicia focului lui, iar cei din raiu nu au nevoie de ele. Prin urmare, chiar după credința răsăriteană manifestată prin fapte, trebuie să existe un loc al sufletelor celor morți, unde ajutorul celor vii le poate fi folositor. Purcederea s. Duh și dela Fiul, nu numai delă Tatăl, nu putea fi socotită ca având vre-o legătură cu vieța cotidiană și

(134) Pastorală lui Varlaam în Cipariu *o. cit.* p. 264 iar actele de numire a popii Ioan p. 254-55.

(135) Nilles *o. cit.* p. 162-63.

practică a bisericii și nu se cerea, cum nu li se cere uniților nici azi, introducerea în *Crea* a cuvântului *Filioque*, pe care-l au apusenii.

Paralel cu aceste lămuriri și explicațiuni de natură dogmatică, Barányi le va fi arătat, fără îndoială, și marile avantajii lumești pe care biserica românească le-ar obține unindu-se cu biserica apuseană. În fruntea țării nu se mai află un principe calvin ca până aci, țara fiind supusă împăratului catolic dela Viena, care a biruit oștile turcești și acest împărat dă o ocrotire specială celor de o credință cu dânsul. Dovadă e situația pe care începe a și-o crea catolicismul în Transilvania și dovadă e diploma dată preoților ruteni trecuți la unire și ordinul dat autorităților militare de a interveni imediat pentruca scutițele date acelor preoți să fie respectate. Dovadă e apoi hotărîrea sinodului unit ținut la 1 Maiu 1690 la Satu Mare, care a interzis preoților să mai lucreze ca mercenari și iobagi pământ străin, fiind aceasta nepotrivit cu demnitatea preotească. Argumentele nu au putut rămâne fără efect asupra preoților români cari chiar în acești ani erau storși mereu cu infinitele contribuții, pe care le-am văzut. Si probabil va fi fost utilizat de Barányi și faptul că la 30 Ianuarie 1689 principile Constantin Brâncoveanu — socotit patron al episcopiei Ardealului —, încheie cu împăratul Leopold I pactul de amicitie, jurându-i credință și ascultare, lăsând ca ostateci la Viena pe spătarul Iordache Cantacuzino și pe căpitanul Șerban Cantacuzino și că în 1695 voevodul obținuse titlul de *Principe al Imperiului*. (136).

După pregătirea în cursul atâtor ani, stăruitoare și devotată a episcopului și a tuturor elementelor hotărîtoare din biserica românească, pregătire făcută discret, prin convorbiri și discuții particulare, când terenul fusese complect pregătit, ideia unirii a fost pusă față și public. Aceasta s'a întâmplat în sinodul ținut în luna Februarie 1697 la Alba Iulia, la reședința vlădicească. Nu putem ști, din lipsa documentelor, dacă a fost un sinod general, obișnuit, care se ținea în fiecare an ori a fost un sinod convocat numai pentru discutarea unirii. Având în vedere numărul mare al proto-popilor absenți — 12 — care au semnat ulterior declarația de unire, credem că atunci a avut loc numai un sinod convocat *ad hoc* pentru problema unirii cu catolicismul. Din darea de seamă care ni s'a păstrat despre lucrările acestui sinod, rezultă că unirea a fost discutată în două ședințe. În ziua întâia episcopul a arătat starea bisericii românești sub principii calvini, eforturile făcute de aceștia pentru a-i schimba credința și ritualul și, la urmă, a indicat — folosul și binele care ar rezulta din unirea oferită de împăratul —. În ședința a doua, care a avut loc în ziua următoare,

---

(136) Giurescu C. - Dobrescu N., *Documente și regeste privitoare la C. Brâncoveanu*. București 1907. Introducerea pp. IV-V și XXXII.

s'a trecut la stabilirea până în cele mai mici amănunte a condițiilor unirii. S'a cerut ca nu cumva să se schimbe, cu încetul, ritul sau disciplina bisericii românești și să se înlocuiască cu ritul și disciplina bisericii latine, să se mențină calendarul cel vechiu atâta timp cât îl vor păstra și neuniții; uniții să poată avea în toate locurile biserici de ritul lor și acolo unde sunt puțini, să nu fie siliți a primi tainele dela preoții latini, ci să poată chema pe preotul din vecini al ritului lor; iar judecățile în biserica unită să se facă nu după dreptul canonic al latinilor ci după Pravila bisericii grecești. În rezumat, uniții să nu fie obligați a primi nimic dela latini afară de cele patru puncte dogmatice, cunoscute.

După stabilirea acestor condițiuni de natură bisericească, membrii sinodului au purces la fixarea condițiilor de natură politică cerând să li se dea bisericilor și persoanelor bisericești, unite, aceleași drepturi și libertăți pe care le au bisericile și persoanele bisericești catolice, ca Românii să nu mai fie socotiți ca tolerați ci ca adevărați fii ai patriei, mireunii uniți să fie primiți în toate slujbile publice ca și membrii celorlalte națiuni și biserici, fii lor să se primească în școlile și fundațiunile catolice iar episcopului să i se asigure subsistența cuvenită. Sub aceste condițiuni sinodul a declarat că primește cele patru puncte, care despărțiau biserica Păsăritului de biserica Apusului.

În ședința a treia decide ca hotărârile aduse în ședința precedentă, adică hotărârea de unire să fie comunicată împăratului și cardinalului Kollonich (137).

Pe baza acestor hotărâri unanime ale sinodului, a întocmit vlădica la 21 Martie 1697, cu o întârziere ale cărei cauze nu le cunoaștem — să fi fost, prudența lui ori a lui Barányi de a aștepta reacțiunea protopopilor cari nu su fost prezenți? — declarația oficială și solemnă de unire, pe care a semnat-o Teofil, prevăzând-o cu pecetia episcopescă și cu aceea a sinodului. Textul ei, pe care-l reproducem în arhaica traducere românească al lui Samuil Klein este următorul :

“Noi Teofil cu mila lui Dumnezeu episcopul bisericii românești din Ardeal și din părțile Tării ungurești lui împreunate și tot clerul aceleiași biserici, lăsăm pomenire prin scris aevea aceasta tuturor căroră se cuvine cumcă în trecuta lună alui Februarie când am avut săbor mare la Bălgrad cu o inimă am așezat ca să ne întoarcem în sânul sfintei Maicii biserici româno-catolicești și iarăși să ne unim cu ea, toate acelea primindu-le și crezându-le

---

(137) Textul românesc al hotărârilor sinodului în Treboniu Laurian, *Documente istorice despre starea politică și ieratică a Românilor din Transilvania*. Viena 1850 pp. 136-141 sau Laurean-Bălcescu, *Magazinul istoric pentru Dacia*, II pp. 272,-275; latinește fără ședința a treia în Nilles *o. cit.* I pp. 165-169.

care ea le primește, le mărturisește și le crede. Si mai întâiu mărturisim acelea patru puncte, în care până acuma ne-am împerechiat :

a) Cunoaștem cum că Papa dela Roma este cap văzut a toată biserica lui Christos, care peste toată lumea e lățită.

b) Mărturisim cumcă afară de cer, scaunul celor fericiți și afară de iad, temnița celor osândiți, al treilea loc este, în care și sufletele celor ce încă nu sunt curățite se țin și se curățesc.

c) Cumcă pânea azimă este destulă materie a Cinei Domnului și a jertfei Liturghiei, nu ne îndoim.

d) Credem cumcă Duhul sfânt, a treia față în Treime, dela Tătăl și dela Fiul purcede. Si primim, mărturisim și credem toate celelalte, care sfânta maica biserică romano-catolică primește și crede”.

După această mărturisire se cere dela împăratul :

a) “ Ca pe preoții și călugării cei de legea grecească să-i facă părtași acelorasi privilejuri și scutințe, care le au nu numai preoții romano-catolici ci și Arianii, luteranii și calvinii.

b) Ca în fiecare sat, în care este preot, să aibă biserica casa preoțească, ca să nu caute preotul în casă străină sau în loc străin a locui.

c) Ca toată cârma și rânduiala preoților să fie la episcop și nici decum la mireni, cum a fost până acuma.

“ Noi, adică cei mai înainte numiți — încheie actul —, Teofil și clerul tot, dela Preainălțatul împărat acestea acum foarte cu smerenie le cerem și la cele mai sus pomenite puncturi ne îndatorăm înaintea cinstitului părinte Barányi, plebanul (parohul) bisericii romano-catolicești a Balgradului, întru a căruia lucru credință și tărie cu mâna noastră ne-am iscălit și cu pece-tea cea episcopască și cu a soborului am întărit. Dată în Bălgrad, 1697 zile 21 Martie. Teofil episcop și tot clerul ” (138).

Călugărul Barányi a trimis îndată Cardinalului Kollonich, cu o bucurie ușor de înțeles, hotărârile sinodului, rugându-l să intervină pe lângă împăratul ca să satisfacă dorințele exprimate în acelea privitor la libertățile și privilegiile preoților și privitor la admiterea mirenilor români uniți în slujbile publice. Între timp acțiunea pentru câștigarea adeziunii și a protopopilor cari au lipsit dela sinodul din Februarie, continuă. Rezultatele nu s’au lăsat mult așteptate : la 10 Iunie declarația de unire este acceptată de încă 12 protopopi cari îl roagă și dâșii pe Cardinalul să exopereze în grabă (quam citissime) dela Leopold I favorurile amintite. Dăm aci numele acestor protopopi după iscăliturile a căror fotocopie o publică Nilles (o. cit I p. 174) pentru a se vedea regiunile de unde veneau

(138) T. Cipariu, *Acte și fragmente* p. 79-81. Latinește în Nilles o. cit. II p. 169-70.

și de altă parte, fiindcă lectura unora din acele nume este greșită în transcrierea latină a lui Nilles. Aceștea sunt : David din Noțig (jud. Sălaj), Ioan din Vizocna (Ocna Sibiului), Costin din Tagul Mare, (jud. Cluj), Cabor din Suareș (jud. Solnoc Dobâca), Gavrilă din Bistra (jud. Tarca Arieș), Ionașcu din Orăștie (jud. Hunedoara), Costin din Cincul Mare (jud. Târnava Mare), Țodor din Poșaga (jud. Turda Arieș), Ion din Giomal (jud. Alba), Șimion din Sarsig (Sălaj), David din Uifalău (? sate cu acest nume erau patru : unul în județul Bistrița Năsăud, al doilea în județul Cluj, al treilea în județul Solnoc Dobâca și al patrulea în județul Târnava Mică), Macaveiu (Nilles citește Pantalion) din Nimigia (jud. Bistrița Năsăud) și Simion din Slivaș (= Silivaș. Sate cu acest nume sunt în Județul Sălaj, în județul Hunedoara — două ! — și în județul Turda).

Un raport din 1697 al serviciului preoțesc de pe lângă armata lui Rabutin, serviciu condus și el de ieziuiți, spune că după săvârșirea actelor amintite în legătură cu unirea, preoți români au stărut pe lângă Barányi să meargă la Viena ca să intervină personal pentru confirmarea hotărârilor sinodului și pentru darea de către împăratul a scutițelor și drepturilor cerute. Mergerea urgentă a lui Barányi la Viena era necesară, adaugă raportul, și din cauza că mitropolitul Teodosie al Tării Românești aflând de unirea lui Teofil încerca pe toate căile să-l înlătore din vlădicie. Astfel, se credea, ca aprobarea unirii și recunoașterea lui Teofil de către Leopold I și cardinalul Kollonich ca episcop al bisericii române unite, îl pune la adăpost de orice primejdie (139).

Precauțiunea devenise de prisos fiindcă în iulie 1697 Teofil a murit (140). Deși pare a fi fost în vârstă destul de înaintată, unii contemporani bănuiau că ar fi murit otrăvit.

III. ALEGEREA LUI ATANASIE ANGHEL, SFINȚIREA LUI LA BUCUREȘTI ȘI INSTRUCȚIUNILE PATRIARHULUI DOSOFTEIU AL JERUSALIMULUI

Un sinod convocat în grabă l-a ales în locul lui pe Atanasie Anghel, fiul popei din Bobâlna (județul Hunedoara). Cancelarul Nicolae Bethlen spune în memoriile sale că la data alegerii Atanasie era "încă tinerel", că "atunci învăța gramatica în școala cea calvinească din Bălgrad" și

(139) Raportul în Nilles *o. cit.* I, p. 179-180.

(140) Ziua morții nu o cunoaștem, iar luna iulie o dă cartea *Ortus et progressus variarum in Dacia gentium et religionum*, a cărei întâie ediție a apărut la Cluj în 1730. Cfr. ediția II-a, Cluj 1764 p. 11.

că alegerea s'ar fi datorat faptului că părintele său împrumutase cu o mare sumă de bani pe Stefan Nalaczi, din care, sumă, partea cea mai bună a luat-o guvernatorul Gheorghe Banfi. Respectul acestor doi domni — adaugă Bethlen — l-a făcut vlădică (141). Mare crezare nu poate fi dată acestei afirmațiuni, fiindcă autorul era un calvin fanatic iar atitudinea de mai târziu a lui Atanasie i-a cauzat și dânsului, ca de altfel tuturor coreligionarilor, mari decepțiuni. Sincai însuși scrie despre el și despre cronicarul Mihail Cserei: "Așa dară cititorule, de vei ceti pe Bethlen Miklos și Cserei Mihail să nu le crezi, că aceștia numai cleвете scriu .... pentrucă ne ura neamul, credința și legea ca niște calvini" (142). Dindar, secretarul lui Constantin Brâncoveanu, spune că Atanasie era preot, hirotonit de vlădica Varlaam (143). De altă parte Atanasie însuș scria în 30 Noembrie 1711 cardinalului Cristian August de Saxonia că înainte cu 25 de ani adică în 1686 cumpăraseră o căsuță (domuncula) în Alba Iulia, pe care a dăruit-o bisericii (144). Prin urmare la aceea dată trebuie să fi ajuns la maturitate.

După alegere noul vlădică a mers, ca și antecesorii săi, în București la sfințire, care a avut loc la 22 Ianuarie 1698 (145).

Din capitala Tării Românești Atanasie Anghel s'a întors acasă nu numai cu frumoasele daruri, "haine și scule bisericesti" pe care, spune Samuil Micu Klein, că i le-a dăruit C. Bncovrâeanu ci și cu foarte interesante *Instrucțiuni* dăruite de Dosofteiu, patriarhul Ierusalimului, care petrecea atunci acolo. Aceste instrucțiuni sunt, având în vedere timpul când au fost date, interesante mai mult prin ceea ce nu spun, decât prin cuprinsul lor. În dânsule s'a văzut, de obicei, măsuri luate de patriarhul pentru a-l pune pe Atanasie la adăpost de primejdia propagandei catolice, care cum am arătat, isbutise a câștiga pe reprezentanții bisericii românești ardelenene. Nimic mai greșit decât această părere. *Instrucțiunile sunt îndreptate, dela început până la sfârșit, împotriva primejdiei calvinești și în dânsule nu se găsește nici cea mai mică aluzie la catolicism ori la cele patru puncte cunoscute care îl deosebeau de ortodoxia orientală.*

(141) La Sincai, *Cronica Românilor* a. 1698.

(142) *Ibidem* a. 1698.

(143) Nilles o. cit. I. p. 193.

(144) N. Iorga, *Două scrisori ale lui Atanasie Anghel*, București 1932 p. 8.

(145) T. Cipariu o. cit. p. 243. Informația dată de Radu Tempea în *Istoria bisericii Scheilor Brașovului* (ed. St. Stinghe p. 44) pe care au acceptat-o și unii istorici contemporani că mitropolitul Teodosie l-ar fi "zăbovit" pe Atanasie 7 luni în București până când l-a sfințit nu poate fi exactă. Teofil a murit în Iulie 1697, convocarea și adunarea sinodului electoral a reclamat timp, asemenea a reclamat timp și dobândirea confirmării din partea Guvernului mai ales că pare a fi avut și un contra-candidat, pe Ioan Circa, precum timp a reclamat și drumul la București. Sfințirea a avut însă loc, cum s'a văzut, în 22 Ianuarie 1698.

Calvinii recunoșteau ca singur izvor al credinței s. Scriptură. Dosofteiu, în opoziție cu această învățătură a reformatilor, îl îndeamnă pe Atanasie ca în afară de s. Scriptură, Veche și Nouă, "și cele spăsitoare și părintești orânduiele, adicăte canoanele și hotărârile sfințelor săboare și ale s. Părinți" să le primească cu brațele deschise și să le cinstească fiind "ca niște table scrise de Dumnezeu". La fel învață și catolicismul. Reformații propăvăduiau și propăvăduiesc că Scriptura trebuie să o citească fiecare credincios explicând-o după capul său și pricepera sa. Dosofteiu îl îndeamnă "să tâlcuiască sfânta Scriptură nu într'alt chip ci precum o au tâlcuit și o au tâlm cit sfinții Părinți". Exact aceeași concepție o are privitor la interpretarea Scripturii și biserica apuseană. Principii și superintendenții calvini puneau în diplomele de numire a vlădicilor români condiția să facă toate slujbele bisericesti în limba română, și asta într'o vreme când nu erau încă tipărite în românește cărțile esențiale de slujbă (Liturghierul, Molitevnicul, etc), era tipărit însă de către calvini Molitevnicul calvinesc (1564) și cântările bisericesti folosite în bisericile calvinești. În opoziție cu poruncile principilor, Dosofteiu îl îndeamnă pe Atanasie să predice credincioșilor în limba lor și în aceeași limbă să se citească și Evanghelia, slujbele însă să se facă "toate pre limba slovească sau elinească, iară nu românește sau într'alt chip". În acest îndemn nu putem vedea nimic anticatolic, dar nici nu putem vedea o pornire contra limbii românești, cum cred unii. Calvinii impuneau recunoașterea numai a două taine, Botezul și Cuminicătura; patriarhul îi spune lui Atanasie să grijească "să se facă cele șapte taine ale soborniceștii biserici, să se slujească și să se săvârsească după orânduile sfinței biserici și după învățăturile și închipuirea sfinților Părinți". Șapte taine au și catolicii, iar săvârșirea lor se face, ca și în biserica răsăriteană, după orânduiala sfinței biserici și după învățatura sfinților Părinți.

Singur în p. 10 al instrucțiunilor pare a face aluzie la catolici, îndemnându-l pe vlădica să facă Cuminicătura cu pâine dospită. Pare numai, căci niciodată și nicăeri catolicii nu i-au îndemnat pe răsăriteni să facă Cuminicătura cu pâine nedospită și nici nu au învățat și nu *pot* învăța că pâinea dospită nu ar fi materie valabilă pentru Cuminicătură.

Calvinii interziceau Românilor rugăciunile pentru morți; deaceia instrucțiunile spun lui Atanasie ca la înmormântări "să se facă cântările, slujbele, cazaniile și alte ce sunt tocmite de soborniceasca biserică și asemenea să se facă pomenile și liturghiile și milele pentru ceia ce pre nădejdea de viața veșnică au răposat". La fel învață și catolicismul. Calvinii opreau cultul icoanelor, îngăduind folosința lor numai ca po-doabe, care amintesc scene din viața lui Christos. Făcând aluzie directă la această doctrină calvinească, Instrucțiunile lui Dosofteiu învață că

“ sfințele icoane nu sunt pre la biserici numai spre podoabă ci spre cinste ” precum a hotărît soborul ecumenic al VII-lea ale cărui hotărîri se citează. Aceeași e și învățătura catolică. Calvinii interziceau cultul sfinților și rugăciunile pentru chemarea lor în ajutor, spunând că între om și Dumnezeu este un singur mijlocitor, Isus Christos. Dosofteiu, din potrivă, îl îndeamnă să învețe poporul că Isus Christos ne-a mântuit însă avem către Dânsul “ mijlocii și solitori pre sfinții Apostoli, proroci, Mucenici și pre alții după învățătura sfintei Scripturi și a sfinților Părinți ”. Aceași este și doctrina catolică. Reformații propăvăduiau că faptele bune nu ajută la mântuire ci singură credința mântuește (sola fides justificat). Dosofteiu ia atitudine și împotriva acestei învățături, îndemnându-l pe Atanasie să-și învețe credincioșii că temelia mântuirii este într’adevăr credința, însă “ la credință urmează vieța cea credincioasă, adică bunele fapte fără de care credința este moartă ”. Aceasta este și învățătura catolică. În fine Dosofteiu îl îndeamnă pe Atanasie să citească pentru a se lămuri în toate chestiunile dogmatice *Pravoslavnica Mărturisire*, “ care de curând s’au scos pre limba românească și s’au tipărit românește ”. E vorba de importanta *Mărturisire ortodoxă* a lui Petru Movilă tradusă românește de Radu Greceanu și tipărită la Buzău în 1691. Ori, știm, că această carte fusese scrisă ca răspuns la acțiunea de calvinizare a patriarhului Cyril Lukaris (146).

Instrucțiunile nu cuprind, cum s’a văzut din larga lor analiză, nici un cuvânt și nici o aluzie la opera de convertire începută de iezuiții ardeleni. Cauzele acestei rezerve a lui Dosofteiu sunt greu de explicat. Să-i fi rămas mișcărilor din biserica românească ardelenă necunoscute sau știind că Atanasie a obținut vlădicia cu sprijinul guvernatorului calvin Gheorghe Banfi și că și-a făcut studiile în școală calvinească să fi fost îngrijorat numai de primejdia care putea veni din această parte, nu știm

IV. ACȚIUNEA LUI BARANYI LA VIENA. ATANASIE ANGHEL PRIMEȘTE UNIREA. SINODUL DIN 1698

În timpul când Atanasie era ocupat cu dobândirea confirmării din partea guvernatorului Banfi și cu călătoria la București pentru sfințire, călugărul Barányi surprins de moartea neașteptată a lui Teofil a continuat acțiunea pe lângă protopopii și pe lângă frunțașii preoțimei române ca să salveze ceea ce se mai putea salva din opera atât de promițătoare a unirii. Un raport al serviciului preoțesc al trupelor din Transilvania

(146) Textul Instrucțiunilor la Cipariu o. cit. p. 240 squ.

spune că toți cu care a vorbit s'au declarat hotărâți a rămâne statornici în dorința de a se uni, cei mai mulți însă se îndoiau de atitudinea noului vlădică pe care-l știau protejat și susținut de calvini. Cu toate acestea Barányi pare a fi intrat în legături și cu Atanasie înainte chiar de plecarea lui la București, rămânând cu impresii bune (147).

Deodată cu declarația de unire, sinodul din Februarie adresase împăratului, cum am văzut, și câteva cereri de natură politică pe care le-au repetat și cei 12 protopopi cari au semnat în 10 Iunie adeziunea la unire. Barányi socotea împlinirea acestor cereri indispensabilă pentru izbânda acțiunii începute și, nădăjduind că obținerea grabnică a unor rezultate concrete, atât de mult dorite de preoțimea întreagă, îi va îngreuna lui Atanasie, după ce se va întoarce din Tara Românească, luarea unei atitudini contrarii aceleia a antecesorului său, a plecat la Viena. Înainte de plecare a obținut și sprijinul Status-ului catolic ardelean. Acesta într'un memoriu din Februarie către împăratul pe care l-a dus Barányi însuși, cerea "diploma ... pro unione Graecorum et Valachorum in Transylvania existentium" cari nu doresc altceva decât ca preoții și călugării lor să beneficieze de drepturile și privilegiile de care beneficiază nu numai clerul catolic, ci și clerul luteran, arian (unitarian) și calvinesc (148).

În Viena petreceau atunci și guvernatorul țării Gheorghe Banfi, cancelarul Nicolae Bethlen, amândoi calvini și vistiernicul Ștefan Apor, care era catolic. Chestiunea scutițelor preoților români s'a pus în discuție întâia oară în conferința pe care cei de mai sus au avut-o cu contele Kinski, cancelarul imperiului, în 4 aprilie 1698, când s'au discutat taxele pe care urmau să le plătească deținătorii diverselor servicii publice. Între alții s'a fixat pentru vlădica din Ardeal o taxă de 100 floreni, pentru cel din Maramureș (Iosif Stoica) 50 floreni, iar pentru protopopi 12 floreni. Conferința a hotărât ca preoții români dacă se vor uni cu catolicii, se vor bucura de scutițele acestora, dacă se vor uni cu alte confesiuni religioase, se vor bucura de scutițele de care se bucură preoții acelora, iar dacă rămân în starea în care se găsesc, vor plăti taxă (149). În ziua ur-

(147) Nilles o. cit. p. 192-93.

(148) Textul memoriului în Veszely Karoly, *Az erdélyi romai katolikus püspöki megye autonómiaja*, Alba Iulia 1893 p. 48; Originalul în *Hofkammerarchiv* din Viena, Siebeabüngen 1695-98. La Al. Cziplé, *Documente* privitoare la episcopia din Maramureș, București 1916 p. 67, găsim o hotărâre a comitatului Maramureș din 18 Decembrie 1695 care vorbește de intervenția aceasta. Data nu poate fi exactă fiindcă hotărârea vorbește și de rezoluția împăratului, care a fost dată numai în 14 Aprilie 1698. De altfel autorul arată că a găsit hotărârea între actele anului 1698.

(149) *Ministri graeci aut Valachi, si catholicis accesserint gaudebunt iure catholicorum, si alia religioni fruentur illius privilegiis, si vero manserint in statu, quo nunc sunt, dabunt taxam. Monumenta comitialia regni Transylvaniae XXI*, p. 352.

mătoare hotărîrea, aprobată de împăratul, a fost comunicată celor trei reprezentanți ai Transilvaniei. (Banfi, Bethlen și Apor).

Deocamdată, cum vedem, era vorba de scutirea preoților români numai dela anumite taxe ; principiul egalității cu preoții cultelor cu care se vor uni era însă stabilit. Hotărîrea generală de a-i face părtași, în toate privințele, de privilegiile preoților cultului cu care se vor uni, a fost luată numai în 14 Aprilie și a fost comunicată guvernului ardelean la 28 Maiu 1698 (150). Peste câteva zile, la 2 Iunie, cardinalul Kollonich adresează Românilor o lungă scrisoare pastorală, pe care a împărit-o și a răspândit-o în toate părțile, oferindu-le sprijinul său deosebit dacă se vor uni cu biserica Romei, primind cele patru puncte, însă păstrându-și ritul propriu. Ii asigură apoi că, în acest caz, se vor împărtași, potrivit hotărîrei împărătești, de toate privilegiile și drepturile preoților catolici și că împăratul va pedepsi strașnic pe oricine va îndrăzni să nu respecte aceste privilegii (151).

Sigur, atât Kollonich cât și Barányi au stăruit ca hotărîrea imperială să-i cuprindă numai pe preoții ca se vor uni cu catolicismul, au întâmpinat însă opoziția celor doi conducători calvini ai țării, Gheorghe Banfi și Nicolae Bethlen, cari erau prezenți și cari voiau să asigure posibilitatea unei uniri a Românilor și cu calvinismul, sub aceleași condițiuni a scutirilor și privilegiilor. (152).

Barányi s'a întors în Ardeal aducând cu sine copia rezoluției împărătești din 14 Aprilie și toate informațiile de care avea nevoie pentru continuarea acțiunii începute. Situația proaspătului vlădică n'a fost, sigur, ușoară. Ajuns în fruntea bisericii românești cu sprijinul puternic al calvinilor — catolicii s'au plâns împăratului că aprobarea alegerii lui a dat-o guvernatorul Banfi fără știrea și fără a se consulta cu consilierii catolici ai guvernului, ci numai cu cei calvinești — se găsea acum în fața unei rezoluții împărătești, care atingea de aproape interesele preoțimeii sale dornice de o viață mai omenească și care se declarase odată pentru unirea cu catolicismul. Instrucțiunile scrise, date de patriarhul Ierusalimului cu prilejul sfințirii, nu-i puteau fi de nici un folos pentru că unirea cu biserica Romei nu-i cerea nimic ce nu s'a fi potrivit cu învățăturile și îndemămurile cuprinse în acelea. De altă parte în luna Maiu s'au întors dela Viena și cei doi fruntași ai calvinismului (153) și întemeiați pe aceeași

(150) Nilles *l. cit.* I, p. 195.

(151) Textul românesc în Șincai, *Cronica* la a. 1698 ; textul latinesc la Nilles *o. cit.* I. p. 196-198 sau T. Țipariu, *o. cit.* pp. 73-76.

(152) Pentru discuțiile din conferință cfr. Nilles I, p. 195 și *Memoriile* lui N. Bethlen în traducere românească la Șincai, *Cronica* a. 1697.

(153) *Monumenta comitialia regni Transylvaniae* XXI p. 52.

rezoluție împărătească, care acordă privilegiu și scutiri și preoților ce se vor uni cu biserica reformată, vor fi încercat, sigur, și dânșii să-l atragă în partea lor. În joc erau și mari interese politice: partea cu care s'ar fi unit Românii ar fi câștigat o deosebită importanță politică, fiindcă distribuirea demnităților publice urma să se facă în raport cu numărul credincioșilor celor patru culte recunoscute și astfel cine izbutea să-i câștige pe Români domina numericeste întreaga vieată publică a țării. Împotriva unirii cu calvinii vorbea nu numai instrucțiunile date de Dosofteiu, ci vorbea și un trecut prea recent de umilințe și de proselitism, care urmăria să răstoarne tot ceea ce constituia *Legea românească*.

Nici un document nu vorbește de frământările acelor luni, afară doar de câteva rânduri din scrisoarea dela 20 Iunie 1698 a patriarhului Dosofteiu către Țarul Rusiei, în care-i spunea că "în Ardeal vreau (catolicii) să izgonească pe arhiereul drept credincios și să pună peste toți pe episcopul papistaș" (154). În acelaș timp dieta continua cu cererea contribuțiilor. Astfel aceea ținută, în 14 Iulie la Alba Iulia îi impune pe preoții români cari locuiau în afara Pământului crăiesc (Fundus regius) cu 1.325 cubuli de grâu și 1.500 floreni, apoi pe toți, indiferent de locul unde sunt stabiliți, cu 500 cubuli ovăz, iar pe cei din Tara Oltului, cu o cotă însemnată din impozitul general de 1.500 floreni, al districtului (155).

Pentru limpezirea situației, Atanasie a convocat un nou sinod la începutul lunii Octombrie. Atât prin durată cât și prin compunerea lui, acesta pare a se fi deosebit cu totul de sinoadele precedente. Din documentele prea puține și nu suficient de lămuritoare care ne stau la dispoziție, ar rezulta că la început au fost invitați, ca de obicei, numai protopopii, apoi, avându-se în vedere importanța hotărârilor care urmau a fi luate, sinodul a fost întregit cu preoții și cu câte 2-3 fruntași din fiecare parohie. O însemnare păstrată în Analele misiunii dacice a iezuiților spun că la hotărârile sinodului au aderat 2270 parochi și fruntași, care au făcut *pe rând* profesiunea de credință catolică (156). Informația este confirmată de un raport din 23 Iulie 1759 al lui Petru Pavel Aron către Maria Terezia, în care spune că la sinodul din 1698 *preoțimea* din 36 protopopiate, *adunată în mare număr la Alba Iulia* a făcut mărturisirea de credință, la care apoi s'au adăugat și *câte trei bătrâni din fiecare sat*,

(154) S. Dragomir, *Relațiile bisericii române cu Rusia în secolul XVII*, București 1912 p. 72. Informația este, evident, greșită deoarece catolicii înșiși nu aveau atunci episcop iar la izgonirea lui Atanasie nu se gândea nimeni, toată lumea dându-și seama că unirea se poate face numai prin episcopul legiuit.

(155) *Monumenta comitialia regni Transylvaniae XXI* p. 391-93.

(156) *Emissa per vices est publica fidei professio a bis mille ducentis eorundem Valachorum parochis et curionibus. Nilles o. cit.* I, p. 212.

trimiși de parochiilelor, cari și ei, urmând pilda episcopului și a preoților, au primit unirea (157). Aceeași informație o dă cu câțiva ani mai târziu, în 12 Octombrie 1771, Atanasie Rednic, succesorul lui P. P. Aron, călugărului Vasile Keresztesi, misionarul său în Timișoara, scriind: *eodem anno 7 Octobris episcopus Athanasius cum archidiaconis et clero synodaliter congregato Albae Iuliae seu Carolinae s. Unionem publice amplexus et professus est. Paulo post de singulis coloniis valachicis ternarius seniorum numerus ut idipsum exemplo antistitis sui praestarent eo accersitus et convocatus est, quod etiam exposit factum est et ecclesiae omnes, sacerdotibus iam unitis, velut unitae consignatae sunt populusque ipsos audiens totus s. Unioni se addixit* .... (158). De participarea din fiecare sat a câte trei delegați cari au primit unirea în numele satelor lor vorbește și memoriul din 1771 al Comisiunii ilyrice către împărăteasa Maria Teresia. Organizarea pe această bază largă a adesiunii publice la unire a fost făcută, sigur, pentru a nu i se putea aduce acuzația că unirea au acceptat-o numai episcopul cu protopopii, cum s'au petrecut lucrurile în eparhia rutenă a Muncaciului, cu câteva decenii mai înainte. De aceea s'a recurs la o adevărată consultare populară, cu totul neobișnuită în vremile acelea și, în orice caz, fără precedent în istoria unirilor religioase.

Dela început (7 Octombrie) s'a fixat textul declarației de unire, care este deosebit de semnificativ prin marea grijă a sinodului de a asigura, de o parte, libertățile și privilegiile preoțimei și, de altă parte, păstrarea neschimbată a obiceiurilor, ceremoniilor, sărbătorilor, posturilor, calendarului, adică a tot ceea ce constituia *Legea românească*, precum și a dreptului de alegere a episcopului. Iată textul acestei declarațiuni:

“Noi mai jos scrișii vlădica, protopopii și popii bisericilor românești dăm în știre tuturor căroră se cuvine, mai vârtos Țării Ardealului.

Judecând schimbarea acestei lumi înșelătoare și nestarea și neperirea sufletelor căruia în măsura mai mare trebuie a fi decât toate, *din buna noastră voie* ne unim cu Biserica Romei cea catolicească și ne mărturisim a fi mădularele acestei biserici sfinte, catolicească a Romei prin această carte de mărturie a noastră, și cu acelea privilegiuri voim să trăim cu care trăesc mădularele și popii acestei biserici sfinte, precum înălția sa împăratul și coronatul craiul nostru în milostenia decretumului înălțimei sale ne face părtași, care milă a nălției sale ne având a o lepăda, cum se cade credincioșilor nălției sale și țării Ardealului o dăm înainte, pentru care mai mare tărie dăm și scrisorile mâinilor noastre. S'a dat în Bălgrad în anii Domnului 1698 în 7 zile a lui Octombrie”.

(157) Orig. în archiva mitropoliei din Blaj.

(158) Șt. Lupșa, *Știri și documente despre biserica ortodoxă ardeleană după 1761*, Sibiu, 1945, p. 38.

Aceeași mână adaugă apoi în continuare cu un scris mai mărunț

“ Însă întru acest chip ne unim și ne mărturisim a fi mădularile sfintei catolicești biserici a Romei, cum pe noi și rămășițele noastre din obiceiul bisericii noastre a răsăritului să nu ne clătească ci toate ceremoniile, sărbătorile, posturile cum până acuma așa și de acum înainte să fim slobozi a le ține după calendarul vechiu, și pre cinstitul vlădicul nostru Athanasie nime până la moartea sfintiei sale să n'aibă putere a-l clăti din scaunul sfintiei sale. Ci tocmai de i s'ar tâmpla moarte să steie în voia soborului pre cine ar alege vlădică, pre care sfinția sa papa și înaltul împărat să-l întărească și patriahul de sub biruința înălției sale să-l chirotonească și dregătorilor protopopilor carii sunt și vor fi nici într'un fel de lucru nime să nu se mestece, ci să fie cum și până acum. Eară de nu ne vor lăsa pre noi și pre rămășițele noastre într'această așezare pecetile și iscăliturile noastre care am dat să n'aibă nici o tărie. Care lucru l-am întărit cu pecetia mitropoliei noastre pentru mai mare mărturie ”.

Urmează, într'adevăr pecetia vlădicii (159). Si ca și când atâta nu ar fi fost suficient, după iscăliturile celor 38 de protopopi se mai adaugă :

“ Si așa ne unim acei ce-scriși mai sus cum toată legea noastră, slujba bisericii, liturghia și posturile și carindarul nostru să stea pe loc. Iară de n'ar sta pre loc acele nici aceste puncte să naibă nici o tărie asupra noastră și vlădica nostru Atanasie să fie cap și nimeni să nu-l hărbu-tăluască ” (160). Apostila e întărită și ea cu o pecetie, care pare a nu fi a vlădiciei fiind cu mult mai mică și cu totul iligibilă.

Hotărârile sinodului au fost semnate de protopopii: Gheorghe din Hațeg, Ioan din Hunedoara, Iancu din Giomal (Alba), Nicolae din Sebeș (Alba), Ilie din Criș (Zărand), Stefan din Cășeu (Solnoc-Dobâca), Macoveiu din Nemigea (Bistrița Năsăud), David din Ujfalău (?), Ion din Calean (Cluj), Grigoraș din Bistrița, Costea din Hopârta (Alba), Gabor din Soareș (Solnoc-Dobâca), Gavrilă din Bistra (Turda-Arieș), Mihai din Calata (Cluj), Mateiu din Lăpuș (Solnoc-Dobâca), Gheorghe din Daia (Alba), care era și “ notarășul ” (secretarul) clerului și al sinodului (161) ; Mihăilă din Armeni (Alba), Stefan din Chioar, Ionuț din Coruia (probabil Căruia de lângă Șomcuta din jud. Sătmar), Simeon din Săcal

(159) Fotocopia în Nilles o. cit. I. p. 208.

(160) Pentru lectură cfr. și J. Lupaș, *Studii istorice* IV. Sibiu 1943 p. 198.

(161) Gheorghe din Daia pare a fi avut un rol cu totul deosebit în acceptarea unirii. În predica pe care a rostit-o la înmormântarea lui, în Iunie 1700, Barányi, om în măsură a cunoaște lucrurile, spunea: credința împreună cu știința (subiectul predicii a fost: *Fides cum scientia et fides sine scientia*, întemeiat pe cuvintele lui Pavel: *Scio cui credidi* din 2 Tim. 1, 12) l-a dus pe răposatul, ca, *cel dintâi*, să promoveze și să realizeze unirea și înțelegerea cu adevărata biserică creștină a Romei”. (P. Barányai Pál, *Imago vitae et mortis II*. Nagyszombat 1719 p. 583).

(? avem Săcalul de Câmpie în jud. Turda-Arieș și Săcalul de Pădure în jud. Mureș-Turda), Oane din Cheța (Jud. Turda-Arieș), Radu din Colun (Făgăraș), Ionașcu din Mohu (Sibiu), Toma din Racoviță (Sibiu), Sava din Săliște (Sibiu), Radu din Făgăraș, Stănilă din Făgăraș, Daniil din Ilia (Hunedoara), Toma din Vinț (Alba), Toader din Gurghiu (Mureș-Turda), Aron din Tichindeal (Sibiu), Idomir din Berchis (Turda-Arieș), Ion din Lepindea (Târnava Mică), Costaca din Șisuța, Bistrița Nășăud, Stefan din Sîn Mihai (? probabil cel din jud. Cluj), Simeon din Slivaș (= Silivaș care poate fi cel din jud. Alba sau cel din Solnoc Dobâca), Gheorghe din Ohaba (Alba), și Adam din Cugir (Hunedoara) (162).

Toți protopopii și preoții prezenți și probabil și bătrânii satelor, au făcut apoi mărturisirea de credință, pe rând și unul câte unul — per vices, cum spune informația contemporană. Operația aceasta a durat până aproape de sfârșitul lunii Octombrie, căci se pare că sinodul s'a terminat abia în 24 a lunii amintite, cum ne lasă să bănuim o scrisoare trimisă de Atanasie împăratului la sfârșitul lucrărilor, în care-i comunică rezultatul sinodului și-l roagă să dea și pentru Români o diplomă ca aceea care a dat-o la 23 August 1692 pentru Ruteni cari, și ei, acceptaseră unirea cu Roma (163). La sinod a luat parte, în afară de călugărul Baranyi, și Gavrilă Hevenesi, care în acel timp era șeful casei iezuiților din Viena și prin care declarația de unire, întărită de vlădică și de cei 38 de protopopi și din care s'a întocmit, pentru uzul celor din capitala imperiului o redacție în limba latină, — redacție deosebită ca formă dar identică în fond, în jurul căreia s'a făcut, din cauza aceasta, atâta sgomot cu totul nejustificat din partea unor istorici mai vechi și mai noi — a fost trimisă cardinalului Kollonich. Cardinalul este rugat să poarte și în viitor grija bisericii românești și să apere preoțimea de dușmanii, de cari de când s'au declarat pentru unire, este tot mai mult atacată. Scrisoarea către Kollonich este din 16 Noembrie 1698. Alte scrisori au fost trimise la 17 Noembrie nunțului din Viena și cancelarului imperial contelui Kinski. Acestuia din urmă vlădica și protopopii și ceilalți preoți îi mulțumesc pentru stăruințele care le-a depus pe lângă împăratul ca să dea rezoluțiunea din 14 Aprilie (164).

(162) Numele protopopilor iscăliți le-am dat după lectura lui N. Densușianu din *Independența bisericească a mitropoliei române de Alba Iulia*, Brașov 1893 pp. 20-21.

(163) Nilles, *o. cit.*, I, p. 200-201. Actele sinodului s'au păstrat, ca și ale aceluia din toamna anului 1700, în arhiva mitropoliei Blajului, până în 1846. Atunci, la ordinul n. 4852 dela 1 Maiu al guvernatorului Teleki, au fost trimise guvernului. Acesta cu adresa din 25 Iunie 1846 confirmă primirea lor, numind sinodul din 1698 *synodus nationalis*. Orig. în arhiva mitropoliei Blajului.

(164) Toate trei scrisorile în Nilles, *o. cit.* I, pp. 213-15.

V. ATITUDINEA DIETEI ARDELENE FAȚĂ DE UNIRE. APROBAREA EI DE CĂTRE ÎMPARATUL LEOPOLD I

Protecția lui Kollonich, a nunțiului și a lui Kinski era într'adevăr necesară. Serviciul preoțesc al trupelor ardeleno raporta că locuind cei mai mulți români pe moșiile domnilor calvini, aceștia încercau cu cele mai violente mijloace să-i facă să se unească cu biserica lor. "Incarcerati popae, uxores eorum afflictas, vincula, verberationes, exilia nonnullorum secuta, nihil non actum, ut Valachorum quisque a schismatis ad haeretica potius quam romano-catholicae signa transiret" (165).

În 20 Octombrie, deci în timpul când protopopii, preoții și delegații credincioșilor, continuau să se adune și să discute chestiunea unirii, s'a deschis, în aceeași Alba Iulie și lucrările dietei ardeleno, care au durat până la 12 Decembrie. Dieta urma să se ocupe, în legătură cu noile contribuțiuni ce se cereau pentru nevoile trupelor cantonate în țară, și de rezoluțiunea împărătească din 14 Aprilie, comunicată guvernului ardeleno la 28 Maiu care declara, cum am văzut, pe preoții români părtași la drepturile și privilegiile preoților confesiunii cu care se vor uni, sau neunindu-se cu nici una, vor rămâne în starea în care se găsesc. Gheorghe Vass scrie în ziarul său că în 23 Noembrie, după liturghie, guvernatorul Banfi i-a invitat la dânsul pe membrii calvini ai dietei ca să discute atitudinea ce trebuia luată fiindcă Românii s'au unit cu catolicii (166). În aceeași zi dieta a și luat în desbatere rezoluțiunea împărătească, hotărînd (art. 10) să roage pe împăratul să renunțe la punerea pe pîcior de egalitate a preoților români, chiar dacă s'ar uni cu vre-unul din cultele recunoscute, cu polaiii acestora, să nu pună nația română și preoții ei în rîndul națiunilor recunoscute și să nu dea nici nației nici preoților ei mai mare libertate decât aceea avută până aci, căci asta ar constitui o injurie, un prejudiciu și un prilej de umilire pentru cele trei națiuni. Dieta decide apoi că, până se va pronunța împăratul din nou, preoții români, chiar și uniți, să plătească nu numai contribuțiunile către stat ci și dăjdile pe care le dădeau până aci domnilor (167). Tot atunci s'a hotărît trimiterea la Curte a lui Gh. Vass (calvin) ca să o convingă de nedreptatea care se face națiunilor privilegiate prin protecția ce se dă Românilor.

Călugărul Barányi și vlădica au reacționat și dânsii imediat. La 27 Noembrie, deci după abia patru zile, Barányi, după ce se consultase îndelung, în ziua precedentă cu Atanasie și cu câțiva protopopi cari se aflau

(165) *Ibidem*, p. 218.

(166) *Monumenta Hungariae historica* S. II (Scriptores) XXXV p. 284.

(167) *Monumenta comitialia regni Transylvaniae* XXI p. 407.

lângă el, scrie cardinalului Kollonich, comunicându-i planurile calvinilor. Ca măsură de precauțiune dânsul propone ca vlădica împreună cu protopopul Gheorghe din Daia și Ion din Alba Iulia și mireanul Stefan Rațiu “udvarbirăul Bălgradului” (administratorul bunurilor fiscale de aci), cum îl numește prefața *Chiriadromion*-ului din 1699, să fie chemați la Curte. Chemarea lor la Viena i-ar întări pe Români și i-ar face pe “eretici” să se rușineze. O cerere către Kollonich ca să fie invitat la Curte făcuse, în 26 Noembrie, Atanasie însuș, motivând nevcia unei călătorii a lui în Capitala Imperiului cu nenumăratele rele (mala), care se îngrămădesc asupra bisericii și care-l fac să dispereze (168). De altfel s’a protestat în numele întregii preoșimi românești împotriva bănuelii că aceștia ar intenționa să revină asupra declarației de unire, iar doi preoși au mers chiar în aceeași zi, 27 Noembrie, la președintele dietei, predându-i declarația de unire și rugându-l să o prezinte într’una din ședințele ei (169).

Răspunsul împăratului și al lui Kollonich la memoriile sinodului, ale lui Atanasie și ale lui Barányi, întârzia. Între timp pe 20 Ianuarie 1699 se convoacă o nouă dietă la Sighișoara. Membrii ei, în majoritate covârșitoare calvini, se țin de hotărîrea dietei precedente și neprimind încă rezoluția împărătească îi supun din nou pe poeații români la impozite, care numai în cele șapte comitate ale Ardealului, se urcau la 4950 floreni. Guvernul n’a avut însă curajul să procedeze la încasarea ei, așteptând “*clementissimam suae maiestatis resolutionem*” (170).

În fine a venit și *clementissima resolutio*. La 16 Februarie 1699 împăratul Leopold, luând cunoștiință de unirea Românilor, dă și pentru folosul lor o diplomă asemenea aceleia pe care a dat-o la 23 August 1692 pentru Rutenii din Ungaria. “Prin aceasta milostivește am voit să orânduim — spune împăratul — ca și bisericile și fețele bisericesti și lucrurile celor de lege grecească ce sunt uniți cu s. Biserică a Romei în numitele mai sus țări, Ungaria, Croația și Slovenia precum și în Ardeal și în părțile împreunate, aceeași scutință bisericască să o aibă, care se cunosc bisericile, fețele bisericesti și lucrurile binecredincioșilor celor de lege latinească a o avea după sfințele canoane și după privilegiurile

(168) N. Iorga, *Două scrisori ale lui Atanasie Anghel*, București 1932 p. 6.

(169) Scrisoarea lui Barányi în Nilles o. cit. I, p. 219-20.

(170) *Monumenta comitialia regni Transylvaniae* XXI, p. 411 și nota 1. Pentru cititorii să-și poată da seama cât de excesivă era această contribuție a preoșilor români numai din comitate — deci fără aceea de pe Pământul crăesc și din Secuime — amintim că suma cu care au fost impuse orașele Alba Iulia, Tgul secuiesc, Sfântul Gheorghe, Mercurea Ciuc, Odorheiul, Hunedoara, Hațegul apoi bogatele companii grecești din Sibiu și Brașov, Evreii și Armenii, făcea în total, 5787 floreni deci numai cu 800 floreni mai mult decât contribuțiile preoșilor români din șapte comitate. *Ibidem* p. 411.

oblăduitorilor pământești. Pentru care noi și mai încolo ..... mai cu de-a-dinsul și mai tare poruncim, ca ..... nimenea de ori ce stare, autoritate, vrednicie, prerogativă și putere va fi, să nu îndrăsnească a se împotrivi mai sus zisei scutiței acesteia a uniților de legea grecească, aieva sau într'ascuns supt orice pretexte nici pentru că înainte de a se uni a fost obiceiul ; nici să cuteze cineva pe preoții românești cei cu biserica Romei uniți a-i mâna ca pe iobagi la robote și la lucru sau a-i sili la dări iobăgești, încă nici cu titlul de cinste, nici să cuteze cineva a-i prinde, cu mult mai puțin a-i goni și a-i lipsi de loc, de folos sau de parohie, pentru unire, tocmai sub acelea pedepse despre partea judecătorilor și bisericăști și mirenești și a noastră, de va fi de lipsă, cu care se pedepsesc cei ce vatămă scutița bisericească a binecredincioșilor de legea latinească, după legi și după obiceiul”. Impăratul poruncește apoi ca diploma să fie publicată pretutindeni în adunările comitatelor, ale scaunelor săsești și secuesti “ ca să vină la auzul tuturor acelora, care trebuie să le știe ” (171).

După obținerea diplomei, Atanasie a întreprins o vizitație canonică de propagandă în părțile Făgărașului, regiunea care fusese mai strâns legată de calvinism, fiind scoasă decenii de-arândul de sub jurisdicția vlădiciei Bălgradului și supusă consistorului reformat din capitala districtului ori unor episcopi locali și în Brașov a cărei populație românească, cu viață atât de intens legată de principatul Țării românești, părea mai refractară față de încercările de unire. În Brașov a sosit la 21 Martie, după Analele iezuiților din localitate, sau la 20 Martie după însemnările lui Martin Ziegler, rămânând aci până în 25, după ce a încercat zadarnic “ Valachorum ad catholicos pontificios defectionem”, cum spune Ziegler (172). Despre vizita la Făgăraș din 1699 vorbește, afară de Freiburger, și iezuitul Rudolf Brenszki în memoriul său *De statu Transilvaniae*

(171) Traducerea românească în Șincai, *Cronica* la a. 1699 ; textul latinesc la Nilles *o. cit.* I pp. 224-27.

(172) *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, VI pp. 326-27 și 241. Despre vizita la Brașov vorbește și Freyberger în manuscrisul său *Historica relatio unionis valachicae cum romana ecclesia*, care dă amănunte și despre felul primirii lui, cu totul neplăcut, unde, când a început să predice, credincioșii au ieșit din biserică. Agitația a fost mare încât nici viața vlădicului nu era în siguranță (in hoc plebis furore parum vitae securus) și oamenii au jurat, că dacă va mai încerca să predice Mnirea îl vor ucide. Iureiurando nonnulli assererent vitam se erupturos episcopo si unionem cum romana ecclesia urgere ut coeperat perseverat. Orig. în Haus Hof und Staatsarchiv din Viena, Hungarica Nr. 364 p. 28-29. Freiburger pune vizita lui Atanasie după 23 Octombrie 1699, ceea ce este evident greșit. Si *Analele* iezuiților din localitate și însemnările lui Ziegler spun că a sosit în Brașov în 20 ori 21 Martie și a plecat de aci în 25 Martie. *Analele* iezuiților adaugă că din cauza dușmăniei vrășmașilor unirii vlădica n'a îndrăsnit să mai revină nici odată în oraș.

din anul 1701 unde spune că vlădica a găsit preoți “preoțiți” de către ofițerul comandant calvin al cetății fără nici o legătură cu vre-un episcop (173).

Pentru a aduce preoțimei românești la cunoștiință marea veste a scutirii de robote și de dădii iobăgești și a punerii ei, a bisericilor și bunurilor bisericești, pe picior de absolută egalitate cu preoțimea catolică, Atanasie a convocat pe ziua de 20 Maiu 1699 un sinod general special. Diploma a fost, în urma ordinului lui Kollonich, prezentată sinodului de vistiernicul Stefan Apor însoțit de călugărul iezuit Barányi, care și comunică apoi la 28 Maiu cardinalului iar în 31 Maiu împăratului bucuria cu care preoțimea românească a primit diploma împărătească. În 29 Maiu vlădica mulțumește și dânsul lui Leopold I pentru marea milă făcută clerului și bisericii sale (174). Sinodul a hotărît apoi ca vlădica să meargă însuși la Viena însoțit de doi protopopi pentru a se prezenta cardinalului și împăratului. La 31 Maiu De Camillis comunica Congregației de Propaganda Fide că “au început și Românii din Transilvania cari sunt mai numeroși decât Ungurii să se unească cu biserica apuseană”. Dacă se vor bucura de o bună protecțiune contra stăpânilor lor cari sunt eretici și-i amenință, are informațiuni că se va uni în scurt timp și această națiune (175).

La 28 Februarie împăratul trimise diploma și guvernului pentru a o publica în Dieta țării potrivit obiceiului. Impresia produsă în sânul națiunilor ardeleni de ridicarea preoților români din vechea lor stare de iobagi și scutirea lor de numeroasele dijme și contribuții a fost deosebit de dureroasă (176). Pe lângă pierderile materiale pe care le aveau, prin această unire, proprietarii satelor, fără deosebire de confesiune, la reformați se mai adăuga și o importantă considerație de natură politică: Românii declarându-se uniți cu catolicii, dânsii — reformații — își pierdeau preponderanța numerică și ca urmare și preponderanța în guvernarea și administrația Principatului. Pentru a liniști spiritele, împăratul repetă

(173) *Collectio minor manuscriptorum historicorum* a contelui Kemeny tom. XXII p. 10 în Archiva Muzeului ardelen din Cluj.

(174) Scrisorile în Nilles *o. cit.* I, pag. 229-301. Cfr. și scrisoarea din 30 Maiu alui Atanasie *Ibidem* p. 270-71.

(175) Hodinka *A munkacsı görög hatholikus püspökség okmanytara* p. 395.

(176) Într'un raport din 14 Iulie 1699 trimis lui Leopold I, guvernul ardelen scria că nația românească, barbară și gata la orice fără de lege — barbara et ad omne nefas prona — nu are nici o credință și unirea cu catolicismul nu înseamnă pentru acesta nici un câștig ci urmărește numai răsturnarea legilor țării și aruncarea pe umerii altora a sarcinilor publice pe care le suportau preoții români (... tantum ad legum transylvanicarum eversionem publicorum quae isti sacerdotes portabant onerum, reliquorum humeris impositionem) Hurmuzachi, *Documente V*, 1 p. 538.

la 26 August 1699 rezoluțiunea din 14 Aprilie a anului trecut, accentuând din nou că Româniilor sunt liberi să se unească cu oricare din bisericile recunoscute ori să rămână ca și până aci. Dacă se vor uni cu una din bisericile recunoscute, preoții lor beneficia de privilegiile și drepturile bisericii cu care se vor uni, dacă nu se vor uni cu nici una, vor rămâne în situația în care se găsesc (177). În aceeași zi scrie și comandantului trupelor ardeleni, generalului Rabutin, că a aflat cu mâhnire că Româniilor sunt împedecați cu toate mijloacele să se unească cu catolicismul iar cei trecuți sunt ademeniți să părăsească unirea și să treacă la una din confesiunile protestante. Împăratul îi poruncește să vegheze, ca Româniilor cari vor să se uniască cu biserica latină să nu fie împedecați (178).

Primii cari au încercat, cu mijloace pașnice, să atenueze urmările materiale ale scutițelor obținute de preoții români au fost catolicii. La 29 Martie 1699, deci cu mult înainte de publicarea diplomei în sinodul bisericii românești, Status-ul catolic s'a adresat direct lui Atanasie dându-i instrucțiuni cum să aplice dispozițiunile cuprinse în diploma împărătească. Status-ul îl roagă să pună în vedere preoților ca : 1) nici unul din ei să nu-și ia lângă sine rudele sau alte persoane cu scopul de-a le scuti de impozite și de alte sarcini ; 2) În satele mici să fie scutiți de sarcini numai un preot iar în cele mai mari cel mult doi preoți, mai mulți, la nici un caz nu ; 3) dacă preotul nu locuiește pe terenul bisericii ci pe terenul unui proprietar, să se înțeleagă cu acesta și să-i dea darurile cuvenite, fiindcă nici preoții celorlalte biserici nu pot locui gratuit pe pământul cuiva ; 4) Dacă preotul român lucrează pământul unui proprietar, trebuie să-i plătească dijmă fiindcă așa fac și preoți catolici cari lucrează pământul cuiva ; 5) Preoții să se unească cu adevărat iar nu să se prefacă numai că sunt uniți pentru a beneficia de privilegiile date de împăratul (179).

Atitudinea față de diplomă și-au fixat-o națiunile Ardealului, fără deosebire de confesiune, în dieta din Alba Iulia care și-a început lucrările la 8 Septembrie. În ședința din ziua întâia, guvernul a prezentat diploma din 16 Februarie, de care membrii, ținând seamă de tonul foarte categoric și imperativ al ei, a luat act fără nici o observație. Într'o altă ședință însă a ținut să fixeze ea, dieta, condițiile de funcționare a preoților români. Art. 4 al hotărârilor ei prevăd ca : 1) În satele mici să fie numai un preot în satele mari cel mult doi ; 2) vlădica să nu hirotonească pentru bani, ci să hirotonească numai persoane potrivite. Candidații la preoție vor fi supuși unui examen, pe care-l vor da nu numai înaintea preoților

(177) Nilles o. cit. I, p. 235.

(178) Hurmuzachi *Documente* V, 1 p. 540.

(179) Textul în Nilles o. cit. I, p. 227-229.

români ci la examinare va participa și un preot distins al confesiunii cu care se vor uni ; 3) fiindcă acum Românii nu au școli bune, aceia cari vor să se preoțească trebuie să învețe în școala confesiunii cu care se vor uni ; 4) Preoții cari nu au parochii, chiar liberi fiind, dacă nu au pământ propriu pe care să-l lucreze, să stea în mânăstire, nu în sate ; 5) preoții cari lucrează și alte terenuri înafară de celea bisericesti, sunt datori să dea după acestea dijme proprietarilor, asemenea sunt datori să plătească impozite după pământul propriu, cum plătesc și preoții celorlalte confesiuni ; 6) pentru delictele de drept comun preoții români vor fi judacați de instanțele comune potrivit legilor țării ; 7) episcopul să nu mai facă abus cu excomunicările și să nu tolereze nici abuzurile cu ele ale preoților ci să se conformeze confesiunii cu care se vor uni (180). Observăm că și această dietă a stabilit unele contribuțiuni pentru armată, dela preoții români, ele nu au mai fost însă cerute. Tot atunci guvernul a hotărît că pentru a constata cu cine doresc să se unească, preoții și locuitorii români din fiecare sat să se prezinte, la datele și locurile ce li se vor indica, în fața unei comisii compusă din reprezentanții celor patru confesiuni recunoscute și fiecare să declare, individual, dacă vrea să rămână în credința veche ori vrea să treacă la alta și la care anume.

În 26 Septembrie, când pare că era întrunit un nou sinod la Alba Iulia, dieta care și-a continuat lucrările până în 6 Octombrie, a delegat pe patru din membrii săi și anume pe contele Laurentiu Pekri, catolic, pe baronul Ioan Kemény, reformat, pe Ioan Sachs, luteran, și pe Nicolae Horvath, unitarian, care să comunice sinodului hotărârile dietei traduse în românește, să-l roage să le facă cunoscute în toate bisericile și în acelaș timp, să dea dispozițiuni ca credincioșii să se prezinte în fața comisiei de anchetă de care am vorbit mai sus (181). În aceeași zi însă, sinodul care aflase de intenția guvernului de a trimite delegați în toate satele care să ancheteze sentimentele Românilor, a redactat un violent protest împotriva acuzațiilor ce se aduceau preoțimei române, că ar fi înșelat pe împăratul, unindu-se cu catolicismul numai pentru a obține privilegiu și drepturi. Protestul afirmă că Românii s'au unit de bună voie și liber, numai de dragul credinței adevărate fără nici o considerație omenească și că doresc să rămână statornici în această unire. De aceea refuză să se prezinte în fața oricărei comisii de anchetă instituită de guvern ori de dieta ardeleană (182). La 30 Aprilie sinodul întocmește un nou pro-

(180) *Monumenta comitialia regni Transylvaniae* XXI, p. 427-29.

(181) Nilles *o. cit.* I, p. 237-38.

(182) Mex ul *ibidem* di 2 0- 1.

test nu numai împotriva instituirii comisiunii de anchetă, ci și împotriva hotărârilor aduse de dietă privitor la preoții români (183).

Încă înainte de închiderea dietei și guvernul și Status-urile celor patru confesiuni, pentru a asigura putința aplicării hotărârilor referitoare la preoții români și la funcționarea comisiunii de anchetă au cerut sprijinul cardinalului Kollonich însuș cu scrisorile din 3 Octombrie 1699 (184). Cardinalul a răspuns abia în 7 Februarie 1700. Răspunsul este deosebit de abil. Privitor la punctul 1 al hotărârilor, dânsul spune că nu e necesar ca numărul preoților români să fie sporit peste nevoi, însă acum, acolo unde sunt mai mulți, trebuiesc lăsați să beneficieze de toate privilegiile preoților lăsați să beneficieze de toate privilegiile preoților catolici. Ca să se evite hirotonirea persoanelor nepotrivite, la examinarea candidaților va asista și un preot latin pe care îl va delega vicarul acestei biserici. În ceea ce privește școlile, și acum învață mai mulți tineri români în școlile catolice și cu timpul vor învăța și mai mulți încât în viitor se vor găsi elemente mai instruite pentru preoție. Preoții fără parohii nu pot fi trimiși în mănăstire, fiindcă sunt căsătoriți, apoi împăratul nu dorește ca aceștia să ajungă, în urma unirii, într'o situație mai rea decât înainte, ci, dinpotrivă, dorește să-i protejeze. În ceea ce privește preoții cari lucrează pământ străin se va proceda față de ei, ca și față de preoții latini. Aceia dintre ei cari vor săvârși vre-un delict vor fi tratați la fel cum își tratează biserica latină preoții săi. Aceeași procedură se va aplica și în cazul excomunicărilor (185).

Între timp agitația calvinilor făcuse necesară o nouă intervenție a împăratului. Pentru a pune capăt svonurilor că s'ar urmări unirea Românilor exclusiv cu catolicii, Leopold I dă la 12 Decembrie 1699 o nouă diplomă, în care după ce amintește că " niște iubitori de tulburare a păcii publice cutează a împrăștia vorbe că intențiunea noastră ar fi ca numiții Români să fie constrânși a se uni cu religiunea catolică " își manifestă " voința, mintea și intențiunea imperială " că Români " au deplină libertate de a se uni cu una dintre cele patru religiuni permise în Transilvania sau de a rămâne în starea lor cea de acum ..... " Nimeni, continuă împăratul să nu îndrăsniască, a tulbura pe Români sau a-i îngreuna în această libertate sub pedeapsa mâniei noastre căci voim ca fiecare să poată trăi în pace. La sfârșit poruncește ca diploma să fie publicată în țara întreagă (186).

(183) Traducerea românească a lui S. Micu Klein în Sincai, *Cronica* a. 1699. Textul latin la Nilles *o. cit.* pag. 241-42.

(184) Textul în Nilles *o. cit.* pag. 233-34.

(185) *Ibidem* p. 238-40.

(186) Textul în traducere românească în Tr. Laureanu, *o. cit.*, p. 160-162.

Guvernul ardelean cu tot protestul lui Atanasie, n'a renunțat la facerea anchetei pentru a sili pe fiecare locuitor român să declare, personal, dacă vrea să rămână în legea veche sau să se uniască cu una din cele patru religii recunoscute și cu care anume. În acțiunea aceasta a lui se întemeia pe ordinul din 26 August al împăratului, care recunoaște românilor acest drept și acum dânsul, guvernul, vroia să știe chiar și în vederea stabilirii definitive a situației preoților față de obligațiile lor către stăpânii proprietarii ai satelor și față de sarcinile fiscale, care sat cu cine se unește și care rămâne în starea de până aci. Reformații, dintre cari făceau parte și guvernatorul Banfi și cancelarul Bethlen, mai nădăjduiau apoi, întemeiați pe faptul că cea mai mare parte a nobililor proprietari ai satelor românești erau reformați, că sătenii și preoții se vor declara uniți cu dânsii.

Operațiunea vastei anchete a fost pusă sub conducerea a patru comisari speciali numiți la 6 Octombrie 1699 și anume Ladislau Bethlen, Sigismund Balog, Sigismund Kun și Daniel Ustgyárto, după ale căror îndrumări lucrau zece comisiuni regionale, din care făceau parte și câte un preot din fiecare religie recunoscută. În 7 Octombrie s'a trimis de către guvern ordin tuturor autorităților administrative să execute dispozițiunile date de conducătorii comisiei de anchetă iar în ziua următoare au fost fixate normele de procedură, pe care comisiunile regionale urmau să le respecte (187).

Cunoaștem unele, prea puține, din procesele verbale întocmite de aceste comisiuni. Răspunsurile pe care le-au dat preoții și sătenii români, sunt, în general, acelea care se puteau aștepta în împrejurările de atunci. Majoritatea covârșitoare a lor au declarat că doresc să rămână în *legea veche* adică în orânduelile, ceremoniile, posturile și obiceiurile de până aci, pe care unirea le lăsase neatînse și vreau să depindă de vlădica românesc din Alba Iulia. Din multe sate nu s'au prezentat în fața comisiei de anchetă nici preoții și, fără dânsii, nici sătenii. Alții, iarăși, au declarat simplu, că cred ceea ce crede vlădica. Protopopul Mihai din Calata declară că nu-și schimbă legea *dar se roagă pentru papa*. Popa Stefan din Molosig și popa Simeon din Călățele spuneau că vreau să rămână în legea pe care o au Grecii și Rușii. Răspunsuri precise, potrivnice unirii par a fi dat credincioșii români din Tara Făgărașului și Tara Bârsei ale căror sentimente le cunoscuse Atanasie cu prilejul vizitei din primăvară (188).

(187) *Monumenta comitialia regni Transylvaniae XXI*, p. 431-34 și S. Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a Românilor ardeleni în secolul al XVIII*, I Sibiu 1920 p. 23.

(188) S. Dragomir, *O. cit.*, p. 15-18 și Stefan Meteș, *Câteva contribuțiuni la istoria unirii Românilor cu Roma în Revista Arhivelor III* (1939) p. 363-65.

Între timp știri despre treceri la unire veneau și din comitatele vecine. La 12 Iunie 1699, 26 preoți români din districtul Chioarului declară că neavând în partea aceea episcop propriu de rital grecesc îl recunosc pe De Camillis episcopul Muncaciului și primesc și mărturisesc cele patru puncte propuse de diploma împărătească socotindu-se uniți cu catolicii. Declarația este semnată de protopopul Teodor din Rușeni "cum tota synodo", compus din 12 preoți și din protopopul Teodor din Lemn (?) iarăși *cum tota synodo* compus și acesta ca și cel precedent tot din 12 preoți (189). La 14 Aprilie 1700 li se alătură alți 58 preoți din aceleași părți sătmărene adunați în "congregatione" sub conducerea protopopului din Rușeni amintit mai sus. Acum ni se indică și satele în care păstoreau acești preoți. Ele sunt: Finteușul (Mare? Mic?), Săcălășeni, Coaș, Remetea, Curtuiuș (care?), Cărbunar, Cernești, Bozinta, Pribilești, Mestea-căn, Capnic, Mogoșești, etc. (190).

VI. SINODUL DIN 1700

Ancheta pornită de guvernul ardelean, care a trebuit să răscolească adânc vieța satelor românești, acțiunea tot mai îndrăzneată a unor elemente din Tara Hațegului, care continuau a se socoti unite cu calvinii apoi rezistența hotărîită a preoților din jurul Brașovului și din Tara Făgărașului, l-au determinat pe Atanasie și pe misionarii iezuiți să creadă necesară o nouă manifestație publică și solemnă pentru unire. Astfel a fost convocat pe ziua de 4 Septembrie 1700 un alt sinod la Alba Iulia, la care au luat parte protopopii, fiecare cu "jurarul" său (191), și cu câte doi preoți, apoi din fiecare sat câte trei fruntași țărani. Aceeași dare de seamă afirmă că după ce vlădica a adus din nou în discuție, în ziua întâia a sinodului, problema unirii, cea mai mare parte a celor prezenți, între cari și *boerii* din Tara Făgărașului s'au declarat pentru ea. Mai greu s'au lăsat convinși cei din județul Hunedoara și din Scaunele săsești ale Brașovului și Sibiului. În ziua a doua (5 Septembrie) sinodul, ca și cele precedente, a ținut să afirme din nou, că afară de cele patru puncte

(189) I. Duliskovici, *Istoričeskija certy ugro-russki* III p. 15 nota 1. Textul original însă fără semnături în Hodinka o. cit. p. 396.

(190) Duliskovici o. cit. III 15-16 și Hodinka o. cit. p. 399-400 care dă numai câteva iscălituri, La Duliskovici se găsesc toate.

(191) *Quilibet archidiaconus cum jurato suo*, spune darea de seamă contemporană, (Nilles o. cit. I, p. 247). Juratul scaunului protopopesc era consilierul protopopului, după cum jurații scaunului vlădicesc erau consilierii vlădicului. Privitor la instituția juraților cfr. Al. Grama, *Instituțiile calvinești în biserica românească din Ardeal*, Blaj 1895 p. 121 sq.

dea Klein are însă Gligoraș dela Biton cu 35 preoți). Din Maramureș au participat : protopopul Ilie din Saldobaș (Klein în mssul din Oradea are Simon dela Saldobiș) care avea sub el 9 preoți, Luca din Săliș (Klein în mssul din Oradea : Suliș) cu 9 preoți și Vasile din Comliș cu 41 preoți (Klein în mssul din Oradea adaugă că în ținutul Sighetului erau 22, în Poiana Cobia (?) 9 și în Groșul Tesi (?) 44 preoți).

Prezența la marele sinod de unire a reprezentanților preoțimii și mirenilor din toate părțile țării Ardealului a avut o importanță excepțională pentru dezvoltarea ulterioară a lucrurilor și, în special, are o importanță deosebită pentru înțelegerea caracterului luptelor religioase care au urmat. Episcopii uniți, succesori ai lui Atanasie și Atanasie însuși i-au considerat, din cauza felului cum a fost compus sinodul de unire, pe toți Românii din Ardeal uniți cu catolicismul și astfel aceia care într'o formă sau alta, s'au ridicat mai târziu împotriva unirii au fost socotiți impostori și tulburători ai ordinii publice. Această concepție se desprinde din toate memoriile, protestele și măsurile lor până târziu în jumătatea a doua a veacului al 18-lea.

După terminarea discuțiilor privitoare la unire se pare că preoții și reprezentanții mireni ai satelor au plecat la casele lor, rămânând numai protopopii cari compuneau sinodul general propriu zis. Sedințele au continuat până la 14 Septembrie — dacă informația publicată de Tr. Laurian (194) este exactă—votând o mulțime de măsuri de natură disciplinară.

VII. CĂLĂTORIA LUI ATANASIE LA VIENA

Atanasie ceruse, cum am văzut, în repetate rânduri să fie chemat la Viena și Barányi însuși îi arătase odată cardinalului Kollonich utilitatea mergerii în capitală a vlădicului. Călătoria la Curte devenise acum, după a treia mare manifestație pentru unire, necesară și din cauza situației personale a episcopului. Dânsul fusese ales, șfințit și recunoscut de guvernul țării ca vlădică al bisericii românești ortodoxe. Această biserică însă acceptase unirea cu catolicismul fără ca să se fi produs un singur act din partea împăratului, prin care să fi fost recunoscut ca episcop și al bisericii, acum unite. Acestei situațiuni precare trebuia, în interesul însuși al consolidării operei începute, să i se pună capăt, biserica trebuia să aivă un șef recunoscut care să poată lucra cu toată autoritatea necesară atât față de subalterni cât și față de autoritățile publice, politice și administrative ale Statului.

(194) O. cit. p. 168.

(194 bis) Textul lor *ibidem* p. 168-174 și în Nilles o. cit. I p. 250-255.

După sinodul din Septembrie, dorința i-a fost împlinită : vlădica a fost invitat la Viena. Înainte de plecare și-a mai strâns odată protopopii la sfat în sinodul care s'a ținut la 6 Ianuarie 1701. Micul sinod, căci la el au participat un număr redus de protopopi, i-a fixat vlădicului 8 cereri cu însărcinarea de a le supune Curții împărătești. În acelaș timp, Atanasie, pentru a se asigura că nu va fi răsturnat din fruntea bisericii a luat și o declarație a sinodu-lui în care membrii lui " fac în știință tuturor " că-l poftesc pe dânsul să-și țină Scaunul în pace și nici mirenii nici străinii să nu aibă dreptul a se amesteca în lucrurile vlădicești. Declarația e semnată de 29 protopopi, între care și protopopul Crastea, fiul protopopului Stancu din Brașov, care pofteste cu tot sufletul și cu toată tăria împreună cu cei 26 preoți ai săi pe vlădica Atanasie (195).

Întărit cu această declarație a sinodului, vlădica a plecat la începutul anului 1701 spre Viena, în sunetele clopotelor și însoțit de urările a aproape 20 protopopi și 100 preoți cari se adunaseră la Scaun ca să asiste la acest mare eveniment. În lungul drum a fost întovărășit de vicarul Melinte, de iezuitul Carol Neurauter, de cunoscutul Stefan Rațiu și de secretarul " *homo quidam calvinus* " al cărui nume ne este necunoscut precum necunoscut ne este cum a putut ajunge în împrejurările acelea un calvin secretar al lui Atanasie (196).

A sosit la Viena în 5 Februarie 1701 (după Freiburger în 7 Februarie). Peste câteva zile este invitat la o conferință la care au luat parte cardinalul Kollonich, contele Samuil Kálnoky, șeful Cancelariei Aulice transilvane, Ioan Fiath, secretarul cancelariei amintite, călugărul iezuit Gavrilă Hevenesi, șeful casei iezuiților dela s. Ana din Viena, sfetnicul și confesarul lui Kollonich, vicarul Melinte și iezuitul Carol Neurauter. Vlădica a expus conferinței cele 8 puncte pe care i le dăduse sinodul înainte de plecare. Întâiul era : comunicarea hotărârii, de atâtea ori manifestată, de a rămâne unit, dânsul și biserica sa, cu biserica latină.

A cerut apoi să fie întărit de majestatea sa imperială în demnitatea vlădicească, să fie confirmate din nou privilegiile și drepturile episcopului și ale preoțimei române și, mai ales, o nouă confirmare a acelor cuprinse în diploma din 16 Ianuarie 1699 fiindcă cu toate dispozițiunile categorice ale ei, preoții români continuă a fi aruncați în închisori, bătuți, alungați din satele lor iar copii și soțiile supuse la munci alături de slugile domnilor eretici ; a cerut ca cei 30.000 floreni, cât făcea prețul ali-

(195) Textul după copia lui N. Densușianu dela Academia Română în Alexandru Pop, *Desbinarea în biserica română din Ardeal și Ungaria*, București 1921, pag. 54-56 cfr. și N. Iorga, *Studii și documente privitoare la istoria Românilor IV*, pag. 171-172.

(196) Nilles *o. cit.* I, p. 272.

mentelor date trupelor împărătești în cursul luptelor cu Turcii, să fie restituiți națiunii române pentru întreținerea unei școli în Alba Iulia unde să poată învăța tinerii români; să i se recomande în mod cu totul special generalului comandant al Transilvaniei (Rabutin) protecțiunea bisericii unite. A cerut apoi să se precizeze termenii rezoluțiunii din 14 Aprilie 1698, care lasă Românilor libertatea de a se uni cu oricare din religiunile recunoscute, preoții beneficiind de privilegiile preoților acesteia, ori de a rămâne în starea veche, fiindcă se fac o mulțime de abuzuri, mulți declarându-se uniți cu calvinii fără a primi nimic din doctrinele lor și numai atârănarea de superintendentul calvin (197) și, în fine, a cerut scutirea de dijme a sa și a preoților săi. Cardinalul s'a declarat foarte mulțumit de hotărîrea episcopului și a clerului de a păstra unirea și a promis satisfacerea tuturor cererilor; i-a spus că împăratul îl va face pe dânsul și pe urmași consilieri ai lui, că-i va da, în semn de mare prețuire, o medalie cu chipul său împărătesc care să rămână amintire succesorilor și va cumpăra pe seama episcopiei un domeniu cu 6.000 floreni (198).

Partea cea mai grea avea să urmeze abia de acum: înainte de confirmarea în slujba vlădicească, Atanasie trebuia să treacă prin purgatorul procesului canonic obișnuit în biserica apuseană cu prilejul tuturor numirilor de episcop. Atunci ca și azi, prietenii și dușmanii se grăbeau să arunce cei mai colțuroși bolovani în calea candidaților la marea demnitate ecleziastică. De acești bolovani nu a fost scutit nici vlădica român Atanasie din Bălgradul Ardealului.

Cu mult înainte de plecarea la Viena au fost trimise acolo o mulțime de denunțuri împotriva vredniciei de a fi menținut în fruntea bisericii unite, descoperindu-i-se vini și reale și, sigur, multe imaginare. Aceste denunțuri au fost adunate cu grije și orânduite metodic, urmând ca vlădica să răspundă la fiecare și, în acelaș timp, să-și găsească martorii cari să dea asigurări că are însușirile trebuincioase unui bun păstor. A fost acuzat că face crâșmă în mănăstire, în care organiza dansuri cu femei și țigani și la un ajun de Crăciun i-a silit pe protopopii și preoții cari se găseau acolo să danseze și dâșii, că ia parte la vânătoare sgomotoase, că risipește banii bisericii dându-i rudelor care se poartă rău cu preoții, că hirotonește pentru bani preoți cari nu știu nici Tatăl Nostru, ține în parohii preoți însurați a doua oară, desparte căsătoriile pentru bani, în-

(197) Reformații au renunțat acum la vechile condiții impuse episcopilor români de a elimina "superstițiile", declarând în 26 Noemvrie 1700 "quod in sitibus eorundem conservabuntur (Valachi) et adversus quosvis libertatem eorundem perturbantes protegentur". P. Bod, *Brevis Valachorum Transylvaniam inco-lentium historia*, lib. 2, cap. 2.

(198) Darea de seamă despre conferință, *ibidem*, I, pp. 274-279.

greunează preoțimea cu taxe mari — pentru drumul la Viena a luat dela fiecare popă câte 2 slotți (duos slotones) adică câte doi floreni iar mai târziu le-a mai cerut câte “ unum imperialem ” — își ține secretar calvin (pe care am văzut că l-a luat și la Viena) și, ceea ce era într’adevăr grav, nu e sincer unit, cum dovedește faptul că a lăsat să se tipărească decurând o carte în care se spune că s. Spirit porcede numai dela Fiul (199), că i s’a cerut să înființeze o școală și a refuzat și, în fine, ține corespondență cu Principele Țării Românești dela care a primit și un sat (e vorba de Merișanii din Argeș) fără știrea Cardinalului și a generalului comandant. Autorii denunțurilor se tem că după ce va strânge bani mulți, va trece în Țara Românească la moșia pe care o are acolo (Merișani). Privitor nu numai la însușirile ci în general privitor la aptitudinile, cultura și caracterul lui Ațanasie se ceruseră informații și dela iezuiții din Ardeal.

Comisia care avea să judece procesul canonic al episcopului, se compunea din Cardinalul Kollonich, iezuiții Kapi, Hevenesi, Gebhard și Neurauter, la proces asistând și contele Kálnoki șeful Cancelariei Aulice transilvane împreună cu ajutorul său Ioan Fiath, apoi vicarul Melintie și Stefan Rațiu “ procuratorul ” bisericii unite. Procesul s’a terminat repede, hotărându-se menținerea lui în Scaun și o confirmare împărătească care să-i recunoască această calitate, deși îi lipsea și pregătirea teologică și experiența și cultura care i se cerea unui episcop catolic. În această privință însă, Cardinalul își avea punctul său de vedere pe care îl comunicase și s. Scaun în formula : dacă nu se găsesc elemente foarte potrivite (capacissima) trebuesc căutate cele cel puțin potrivite și, pentru moment, necesare deci mulțumitoare până când se vor găsi unele foarte potrivite. Dacă i se va impune ținerea unui teolog catolic numit de dânsul și plătit de împăratul, episcopii puțin potriviți vor deveni cu timpul și cu ajutorul teologului foarte potriviți (Nilles *o. cit.* I pag. 257-58). De altă parte iezuiții ardeleni cari fuseseră consultați au declarat aproape toții că o schimbare a persoanei episcopului ar primejdi opera unirii și ar produce mari tulburări nu numai în Ardeal ci și în Moldova și Țara românească. Si într’adevăr cu diploma din 19 Martie 1701 Atanasie a fost numit episcop al “ națiunei românești ” (*episcopus nationis valachicae*) și consilier împărătesc cu condiția ca să fie supus s. Scaun al Romei și arhiepiscopului de Strigon, să facă, el și urmașii lui, mărturisirea de credință catolică și nici

---

(199) E vorba sigur, de *Bucovna* tipărită la Alba Iulia în 1699 care cuprindea și Crezul, Zece Porunci și Tainele, și în care episcopul armeno-catolic Verzi-rescu se spune că ar fi găsit greșeli contra unirii. Privitor la această bucoavnă cfr. Gr. Silași, *Abecedariu românesc din sec. XVII*, în *Transilvania*, XIV (1883), pp. 74-75 și O. Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, I, *Bucoavnele*, București, 1916, p. 8 sq.

el nici urmașii să nu ceară numirea vlădicească dela altcineva ci numai dela dânsul, împăratul, care e și rege apostolic (200). În cursul procesului Kollonich a declarat că biserica unită va avea și în viitor dreptul de a-și alege păstorul, propunând trei persoane, din care împăratul va numi una, obținând, firește, și confirmarea papală. În acelaș timp i s'a pus însă în vedere episcopului, că va trebui să facă o nouă mărturisire de credință, după formula stabilită de Conciliul Tridentin, la liturghie să pomenească, în viitor, pe papa, nu pe patriarhul din Constantinopol și să recunoască mitropolit al său pe primatul Ungariei iar nu pe exarhul din București.

Pentru teologii vienezi, s'a pus însă, în legătură cu Atanasie, o foarte importantă problemă: a fost sfințirea lui de episcop valabilă ori nu, sau cu alte cuvinte, trebuie recunoscut Atanasie ca valabil sfințit episcop ori trebuie sfințit din nou? Soluțiunea problemei depindea de alta de ordin general și anume: trebuiesc recunoscute ca valabile sfințirile făcute de episcopii ortodocși de sub ascultarea patriarhului din Constantinopol ori nu? Problema a fost trimisă pentru soluționare s. Scaun. Intârziind răspunsul acestuia, teologii vienezi, ținând seama de necesitatea întoarcerii urgente a episcopului acasă, în mijlocul credincioșilor, au propus ca Atanasie să fie sfințit a doua oară "sub conditione" adică sfințire condiționată de valabilitatea sau nevalabilitatea sfințirii permise la București în Ianuarie 1698. Propunerea a fost acceptată și astfel Atanasie a fost hirotonit, în 24 Martie 1701 în capela iezuiților dela s. Ana din Viena preot "sub conditione" de către cardinalul Kollonich, iar în ziua următoare, 25 Martie, a fost sfințit episcop iarăș "sub conditione" de către acelaș cardinal, asistat de episcopii din Győr și Nyitra. După sfințire cardinalul i-a dat din partea împăratului, medalionul de aur cu chipul acestuia, o cruce împodobită cu pietre scumpe, deodată cu titlul de consilier imperial (201). Hirotonirea și sfințirea au fost inutile, fiindcă s. Scaun declarase că "i vescovi di rito greco se si convertono non devono esser ordinati nemmeno sotto conditione, ...". Acest lucru fusese comunicat înainte cu aproape o jumătate de veac și episcopului din Chelm (Ucraina): *ordinatos a schismaticis non esse reordinandos* (202).

(200) *Ibidem* p. 289-290. Atanasie Rednic în marea lui *Relatio de Statu ecclesiae Fogarasiensis* din anul 1771, care se păstrează în archiva mitropoliei Blajului spune (p. 129) că pe timpul lui, originalul diplomei de numire alui Atanasie se păstra în "*archiva episcoporum umitorum*" și după apostila care se găsea pe ea rezultă că a fost publicată, conform obiceiului, în dieta Ardealului la 15 Iunie 1701. Cu acest prilej status-urile au cerut ca vlădica să nu facă parte din consilierii provinciei (membrii guvernului ei) și să nu aibă *praecedentia* față de slubașii mireni.

(201) Freiburger în istoria manuscrisă citată p. 46.

(202) Nilles, *o. cit.*, I, p. 110.

VIII. "REVERSALUL" LUI ATANASIE ȘI DIPLOMA A DOUA LEOPOLDINĂ. INTROARCEREA ACASĂ ȘI INSTALAREA LUI ATANASIE

Lucrurile nu s'au terminat aci. Trebuiau luate toate măsurile ca, pe de o parte, să se garanteze puritatea doctrinei catolice între Români, și, de altă parte, să se evite în viitor toate greșelile pe care, potrivit denunțurilor și informațiilor primite, le săvârșise vlădica în trecut și, în fine, trebuiau confirmate din nou toate drepturile și privilegiile preoțimei române, cuprinse în diplomele și rezoluțiunile imperiale anterioare. Este sigur că nici iezuiții, cel puțin nu toți, nu aveau încredere deplină în însușirile arhieresti ale lui Atanasie, unii nici chiar în sentimentele lui catolice, iar cardinalul Kollonich nu avea, în general, încredere în întâia generație de uniți, de a căror lipsă de statornicie în credință se convinsese din propria-i experiență. La 17 Decembrie 1701 însuș scrie Papei că deși a încercat diferite căi pentru convertirea răsăritenilor și a izbutit să facă pe mulți să accepte unirea totuș "tum ob nimiam eorum sacerdotum et episcoporum ignorantiam tum ob nationis inconstantiam saepe delusus, quos optime etiam edita fidei professione unitos habebam, brevi ad vetera dogmata relapsos cum dolore sum conatus experire" (203). Tot atât de convins era însă pe de altă parte, că unirea nu poate fi susținută și întărită în mijlocul orientalilor de către preoții latini (204) și de aceea stăruise atât de mult la Roma ca s. Scaun să îngăduie trecerea la ritul grecesc a unui număr de iezuiți — în aceștia aveau încredere absolută — pe care sa-i trimită ca misionari între Români și celelalte popoare unite din monarhie. Imposibilitatea preoților latini de a lucra cu succes între orientali o atribuia profundei aversiuni pe care aceștia o aveau față de latini. Călugărul Hevenesi care i-a fost lui Kollonich sfetnic și confesar, povestește într'un memoriu trimis s. Scaun că acesta, cardinalul, a făcut odată următoarea încercare: a trimis în biserica de ritul grec din Strigon un preot latin. Toți credincioșii au fugit. Pe același preot l-a trimis a doua oară în aceeași biserică, îmbrăcat însă ca preoții greci (more Graecorum indui curavit). De data aceasta a fost primit cu bunăvoință și dacă ar fi vrut să slujească după ritul grec i-ar fi îngăduit să o facă (205).

Deși era convins de aversiunea orientalilor față de latini și de imposibilitatea întăririi unirii prin preoții de ritul occidental, a făcut totuși

(203) *Ibidem*, p. 15.

(204) "Stabilem unionem non posse per latini ritus sacerdotes", scria la 11 Noembrie 1702 marelui teolog grec, profesor la universitatea din Padova N. C. Papadopol. *Ibidem*, p. 23.

(205) *Ibidem*, p. 35.

marea greșeală, absolut neînțeleasă? de a introduce în biserica unită românească instituția *teologului* iezuit. Gabriel Kapi, superiorul misiunii pentru Dacia a iezuiților, pe care îl consultase în prealabil, l-a sfătuit în foarte interesanta scrisoare din 14 Martie 1701, care dovedește nu numai un mare spirit realist ci și mult bun simț, să renunțe la așezarea lângă vlădicul unit a unui teolog iezuit arătându-i primejdiile ei. Nu-i bine să se așeze în coastele episcopului un astfel de teolog, spune Kapi, fiindcă acest lucru i-ar fi spre greutatea și aceluia, și episcopului și a națiunii române, căreia i s'ar da fără să ceară, un îndrumător și s'ar da impresia că e condusă nu de unul ci de doi episcopi (206). Cardinalul Kollonich a făcut totuși să

(206) *Ibidem* I. p. 264. Pentru o frază a acestei scrisori a fost mult atacat și autorul ei și întreaga politică unionistă a iezuiților. Kapi scria cardinalului Kollonich, după ce arătase dificultățile unirii: *credo sufficere nunc de sola substantia summa unionis huius laborare: ut omnes valachorum etiam graves abusus tolantur, vel periculosissimum vel plane impossibile esse. Ideo episcopus et ceteri etiam eorum profesionem fidei unionisque facturi, sufficere si in communi promittant se dependere velle ab ecclesia romana illiusque substitutis officialibus, ritumque graecum iuxta normam aliis etiam in regionibus ab ea approbatum sequi velle, non alium. Nostrum erit deinde futuris temporibus multa in moribus ipsorum et forte etiam liturgia ac sacris sensim emendare, ostendendo ipsis ea irrepsisse per ruditatem et nequitiam ministrorum in his partibus, non esse propria ecclesiae graecae ne quidem schismatica, immo esse cum recta ratione, fide et religione christiana repugnantia*". În fraza subliniată, reproducă de obicei trunchiată fără partea care începe cu cuvintele *non esse propria ecclesiae graecae*, s'a văzut mărturisirea deschisă a intenției ca Românilor trecuți odată la unire pe lângă promisiunea făcută la început cu viclenie de a le păstra neatins ritul grecesc să li se modifice pe încetul acest rit sau cu alte cuvinte se vede aci intenția de a latiniza biserica românească. Interpretarea care s'a dat și continuă a se mai da frazei citate atât de limpezi din scrisoarea dela 14 Martie 1701 a călugărului Kapi este cu totul greșită. Am arătat în alt loc care erau instrucțiunile categorice ale s. Scaun date misionarilor, în special, iezuiților, cari lucrau între națiunile aparținătoare bisericii grecești: *respectarea cu sfințenie a ritului lor și interzicerea formală de a îngădui trecerea celor de ritul grec la ritul latin fără aprobarea dată dela caz la caz de s. Scaun însuș.* Ori, nu ordinul, atât de cunoscut prin disciplina lui de fier, al iezuiților putea urmări scopuri opuse celor ale autorității lor supreme. De altă parte am văzut cât de convins era și cardinalul Kollonich de imposibilitatea menținerii și promovării unirii prin preoți de ritul latin, căci de aceea ceruse Romei să aprobe trecerea iezuiților cari activau între Români la ritul grecesc. În biserica românească însă, se strecuraseră unele obiceiuri necunoscute ritului grecesc și contrare nu numai rațiunii ci credinței creștine în general. Să ne gândim la obiceiul de a pune morților bani în mână pentru a avea cu ce plăti vama când trec pe lumea cealaltă ori a-i da merinde ca să nu flămânzească până ce ajunge în locul odihnei de veci, reminiscențe dintr'un îndepărtat fond păgân dar păstrate cu sfințenie ca o ceremonie creștină; la credința că până la judecata din urmă sufletele morților rătăcesc undeva în văzduh ca pasările cerului și la alte multe credințe de acest fel, fiecare dând naștere unor ceremonii și obiceiuri speciale adecvate. Vlădica Sava Brancovici însuși luase măsuri în Sinodul din 1675 împotriva "oamenilor sau muerilor", cari "vor face foc în curte la Joia mare sau la Blagoveștenii și vor pune masă și pâne și zic că vin morții să se încălziască și aruncă apă pre pajiște să beie morții" (Cipariu, Acte și fragmente, p. 147. Iezuiții cari trăiau în Ardeal cunoșteau toate aceste lucruri, căci

i se impună lui Atanasie și succesorului lui ținerea lângă dânșii a unui teolog iezuit. În acelaș timp i s'a cerut episcopului declarații solemne că va evita greșelile de care fusese acuzat că le-ar fi săvârșit în trecut și va lua unele măsuri concrete în vederea întăririi unirii. N'a fost uitată nici noua confirmare — solemnă și aceasta — a drepturilor și privilegiilor preoților și bisericii românești. Toate aceste garanții, și pentru unii și pentru alții, au fost cuprinse în diploma din 19 Martie 1701 a lui Leopold I, numită și diploma a doua leopoldină și în jurământul și reversalul iscălit de Atanasie la 7 Aprilie 1701.

Diploma, după o lungă introducere în care amintește biruințele câștigate de împăratul împotriva Turcilor care au dus la eliberarea Ungariei și a Transilvaniei de sub jugul lor și de datoriile ce le are ca singurul dintre regii creștini cari se bucură de prerogativele unui rege apostolic, față de biserica adevărată a lui Dumnezeu și după ce amintește trecerea Românilor, prin primirea celor patru puncte, la unirea cu catolicismul, fixează drepturile dar și datoriile episcopilor, clerului și bisericii românești. Biserica unită și personalul ecleziastic al ei vor beneficia de toate privilegiile, scutițele și prerogativele de care beneficiază, pe baza legilor, episcopii, clerul și bisericile catolice de ritul latin. Preoții vor fi deci scutiți de orice fel de sarcini publice, de dări, de vămi la trecerea peste râuri și de dijme ca și nobilii țării (207), mirenii uniți vor face parte din Status-ul catolic și astfel vor fi socotiți între status-urile țării fiind prin aceasta făcuți capabili pentru orice beneficiu public conform legilor, și devenind fii ai patriei în loc de tolerați cum erau considerați până aci. Diploma accentuiază că-și atrag mânia regească toți cari nu vor respecta aceste privilegii și imunități, cari, din orice motiv și sub orice titlu, vor îndrăzni să trateze pe preoții români ca pe iobagi punându-i la munci sau silindu-i să le plătească oricē fel de dajdie sau onorarii.

După articolele acestea — trei ! — cari stabilesc drepturi și privilegii urmează articolele cari pun condițiuni. Catechismele pline de greșeli cari

---

întocmiseră o lungă listă a lor, care nu au nimic cu adevăratul rit grecesc. Iși dădeau însă seama că poporul lipsit de cultura teologică ține la ele, că aceste obiceiuri și credințe bizare fac parte din intimul său tezaur sufletesc, ele primind în cursul vremii un adevărat caracter folkloric. De aceea spuneau că nu e numai primejdios să se încerce acum modificarea lor și că această modificare ar fi imposibilă. Eliminarea ori modificarea lor va putea fi încercată în viitor, când cei trecuți la unire vor avea altă cultură religioasă și când li se va putea arăta că atâtea din ceremoniile lor au pătruns în biserică din cauza ignoranței, că ele nu se găsesc în ritul grecesc adevărat și că unele sunt contrarii și minșii sănătoase și credinței creștine în general. Asta o spune limpede și foarte înțelepțește iezuitul Kapi și nu vedem cum ar fi putut vorbi altfel un cunoscător al realităților viei din timpul său.

(207) *Veluti alios praerogativa nobilitari gaudentes.*

s'au tipărit până acum în românește (e vorba evident, de catechismul calvinesc 1640, de ediția doua a lui din 1656 și de catechismul, calvinesc și el al lui Fogarași din 1648) vor fi luate din mâinile uniților și li se vor da catechisme potrivite cu învățăturile bisericii unite. Pentru evitarea greșelilor săvârșite de preoți și, poate, și de episcop, din cauza necunoașterii canoanelor, se va numi pe lângă vlădica un teolog prudent și cunoscător al dreptului canonic, care va fi *causarum auditor generalis*, va lua parte la sinoade și va supraveghea ca episcopul și preoții să nu se depărteze dela linia canoanelor și a poruncilor bisericii. Vlădica și clerul său întreg va depinde apoi direct de arhiepiscopul din Strigon ca de un ocrotitor special. Ca să se evite orice bănuială, nu va ține nici o corespondență cu principele Țării Românești, cu nici un patriarh și cu nici o persoană necatolică. Dacă interesele sale particulare, nu însă acelea ale bisericii sau națiunii, vor face necesară o astfel de corespondență, scrisorile le va arăta în prealabil teologului. Vlădica nu va spori inutil numărul preoților, cauzând astfel prejudicii proprietarilor satelor, nu va hirotoni preoți bigami, nici persoane care nu au împlinit vârsta de 25 de ani; nu va încasa mai mult de 1 floren pe an dela preoți, pe aceștia nu-i va trata despotic, nu-i va pedepsi fără știrea teologului și dacă va fi silit să dicteze cuiva pedepse în bani, jumătate din aceștia vor fi ai lui — ai episcopului — iar jumătate vor fi folosiți pentru nevoile bisericilor, nu va excomunica și nu va divorța fără știrea aceluiș teolog, va ține în serviciul său numai persoane unite ori catolice, rudele pe care le are lângă sine nu vor avea nici o putere asupra preoților. Cărțile ce se vor tipări vor fi supuse cenzurii teologului (toate aceste condițiuni sunt scoase din denunțurile trimise împotriva lui Atanasie la Viena, înainte de călătoria sa acolo).

Impăratul își exprimă apoi dorința ca, pentru educația tineretului unit, să se înființeze școli în Alba Iulia, Hațeg și Făgăraș și îngăduie să se zidească biserici pretutindeni unde sunt Români în număr mai mare. Episcopul nu va pedepsi și muta pe protopopi și preoți fără motive evidente și fără voia sinodului, nici nu-i va trimite pentru vini spirituale în judecata forurilor civile, ci plângerile de această natură le va comunica, prin mijlocirea teologului, arhiepiscopului din Esztergom.

De o deosebită importanță este art. 11, care spune că cine dorește să beneficieze de scutirile și privilegiile date de diplomă, trebuie să facă mărturisirea de unire înaintea episcopului și a teologului. Nu este suficient ca cineva, pentru a beneficia de privilegiile unei confesiuni recunoscute din Transilvania, să declare numai că vrea să se unească cu ea, ci trebuie să creadă și mărturisească tot ce crede și mărturisește aceea, altfel nu poate beneficia de privilegiile ei. "Fiindcă Românii de ritul grecesc nu-și vor părăsi nici liturghia lor, nici posturile, nici semnul s. Cruci,

nici cultul s. Fecioare Născătoare de Dumnezeu și al sfinților, nici credința în s. Treime, este sigur că nu se pot uni nici cu biserica reformată, nici cu cea luterană și unitariană, pentru că e altceva a te uni cu o biserică și altceva e a te pune sub protecțiunea ei (208).

Art. 12 dă drept bisericii unite de a propune, în caz de vacanță a Scaunului, trei persoane din care împăratul va numi una. În fine, împăratul poruncește tuturor autorităților administrative și judecătorești și, mai ales, generalilor comandanți să facă să fie respectate drepturile și privilegiile clerului și ale bisericii românești unite și să dea imediat concursul lor când li se va adresa cineva cu vre-o plângere împotriva nerespectării acestora. Articolul ultim poruncește ca diploma să fie publicată în toate comitatele, districtele și scaunele săsești și secuiești în care locuiesc români uniți ca dispozițiunile ei să ajungă la cunoștiința tuturor (209).

După întocmirea acestei diplome cu un rol atât de important în istoria bisericii române unite și după ce, la câteva zile, Atanasie fusese sfințit din nou, *sub conditione*, episcop, cardinalul Kollonich l-a făcut să semneze la 7 Aprilie (1701) *Jurământul și reversalul* care dovedește nu numai prestigiul prea puțin vrednic de invidie a lui înaintea cercurilor diriguitoare ale bisericii catolice ci și gradul de umilință la care bietul vlădică a fost silit să se coboare. După ce recunoaște, înșirându-le, marile bineficeri primite de dânsul, de preoțimea și biserica sa dela împăratul, episcopul promite pe credința sa preoțească și vlădicească, supunere arhiepiscopului de Strigon, mitropolitul său adevărat și legiuit, că în interesul statornicirii și întăririi unirii va respecta și va face să fie respectate de către supușii săi următoarele: 1) Îndată după întoarcerea acasă va face însuș și va stăruii să facă și protopopii și preoții mărturisirea de credință catolică după formula stabilită de conciliul tridentin și se va îngriji ca nici unul din preoții săi să nu beneficieze de privilegiile date de împăratul dacă nu va face această mărturisire de credință. 2) Va fi supus până la moarte căpeteniei bisericii creștine Papei Clemente XI și urmașilor lui. Va elimina din pomelnicul

---

(208) Dispoziția aceasta a diplomei este satisfacerea dorinței exprimate de vlădică în conferința care a avut loc îndată după sosirea sa la Viena. De altfel, precizarea sensului unirii cu una din bisericile recunoscute o ceruse Atanasie și în scrisoarea din 26 Octombrie 1700 trimisă lui Kollonich. Această precizare o socotea necesară fiindcă în comitatul Hunedoarei se aflau 10 preoți cari s'au declarat uniți cu calvinii însă, cu toate acestea, "liturgiām ut ante celebrant, sanctos colunt, festa celebrant, jejunant aliaque omnia, ut prius, practicant quae tamen calvinistae detestantur" Nilles *o. cit.* I p. 221.

(209) Textul în Nilles *o. cit.* I, 292-301. Autenticitatea acestei diplome, care a fost atâta timp contestată este astăzi în afară de orice îndoială după documentele publicate de Nilles *ibidem* p. 311 sq. cfr. și Kurt Wessely, *A doua diplomă leopoldină*. București 1938 care dă fotocopia originalului și articolul meu *In jurul diplomei a doua leopoldine* în *Cultura Creștină* din Blaj XVIII (1938) pp. 464-472.

dela Liturghie pe Patriarhul dela Constantinopol și va introduce în loc pe papa dela Roma. 3) Va distribui preoților și mirenilor catechismul tipărit în românește cu cheltuiala cardinalului Kollonich (e vorba de catechismul tradus de iezuitul Szumyog și tipărit la Tyrnavia în 1696), iar catechismele tipărite până acum și care cuprind greșeli de ale ereticilor ori schismaticilor le va strânge, cărțile tipărite de el însuș (aluzie la *Bucovna* din 1699) în care s'au strecurat greșeli le va îndrepta iar cele pe care le va tipări în viitor, le va supune censurei teologului. 4) Fiind necesar, pentru întărirea unirii ca greșelile care s'au strecurat în biserica românească în cursul atâtor veacuri de stăpânire turcească, să fie eliminate, primește lângă sine în calitate de sfetnic, un preot de ritul latin, fără a cărui prezență nu va ține sinoade și nu va face vizitații canonice; fără aprobarea acestuia nu va excomunica, nu va despărți căsătoriile, nu va pedepsi pe nimeni, preot ori mirean, nu va hirotoni preoți nu va numi protopopi, nu va muta preoții din parohie în parohie, cu un cuvânt va urma întru toate sfaturile teologului. 5) Intrerupe orice prietenie sau legătură cu toți ereticii și schismaticii, chiar și cu voevodul Tării Românești; nu va avea cu ei nici o corespondență și nu va recunoaște pe arhiepiscopul din București ca mitropolit al său ci va fi supus și va recunoaște pe arhiepiscopul din Strigon. Dacă va fi nevoit să scrie principelui sau altui schismatic, va arăta, în prealabil, scrisoarea teologului. 6) După întoarcerea acasă va întocmi lista tuturor preoților și-o va trimite cardinalului, apoi, cu ajutorul teologului, va arăta și numărul celor necesari pentru administrația parochiilor. Nu va hirotoni nici un candidat înainte de a fi examinat de teolog și de preoții mai bătrâni și se va dovedi potrivit pentru preoție; nu va hirotoni bigami. Cu preoții se va purta uman nu despotic, și nu va admite ca rudele sale, părinte și frați, să aibă vre-o putere asupra preoților și să strângă bani dela dânșii. 7) Nu va lua dela preoți mai mult de un floren pe an, iar din pedepsele în bani, pe care le va dicta când va crede util teologul, jumătate își reține sieși iar cealaltă jumătate o lasă bisericii. 8) Nu va primi în slujba și în casa sa decât uniți sau romano-catolici. Pe toți ereticii ori schismaticii pe care îi are acum, îi va înlătura. 9) Se va îngriji să se deschidă o școală în Alba Iulia, în care vor fi întrebuințați dascăli cunoscători ai limbei române și latine. 10) Chestiunile personale ale preoților nu le va trimite în judecata instanțelor civile, ci consultându-se cu teologul și dacă va fi cazul le va deferi mitropolitului său din Strigon. 11) Adulții se pot împărtași cu s- Taine și în afară de Paști. 12) Pentru botez, spovedanie împărtașanie și maslu nu va lua nici dânșul și nu va îngădui să ieie nici preoții vreo taxă. Pentru spovedania dela Paști, fiecare penitent va plăti un ban (unum nummum); taxele pentru cununii, înmormântări și binecuvântarea femeilor după naștere le va stabili cu sino-

dul și teologul. 13) Venitele bisericești vor fi administrate de ctitori, care însă nu vor putea face nici o cheltuială fără aprobarea vlădicului și a teologului și cari vor da seama de bani sinodului în fața teologului. 14) Va trăi o vieță pilduitoare pentru cler și popor. Nu va îngădui dansuri și femei în reședința episcopescă, nu va lua parte la vânătoare sgomotoase, va primi observațiile ce-i va face teologul și tot ce va socoti teologul că trebuie îndreptat în biserica românească, va îndrepta.

La sfârșit Atanasie admite că dacă după a treia observație pe care i-o va face arhiepiscopul de Strigon, mitropolitul său, nu va îndrepta cele ce i se vor cere să fie îndreptate, să fie înlăturat din Scaun. Dreptul de a-l înlătura i-l recunoaște mitropolitului său și în cazul când acesta va socoti că înlăturarea este reclamată de interesele bisericii unite (210).

Cardinalul Kollonich și sftnicii săi au întrecut orice măsură; condițiunile ce i-au fost impuse vlădicului român fac mai mult impresiunea unor aspre sancțiuni aplicate unui delinquent și sunt fără precedent în istoria unirlor religioase. Situația lui Atanasie devenise cu atât mai delicată pentru că punctele din jurământ și reversal au fost cuprinse și în Diploma din 19 Martie, pe care, cum am văzut, împăratul poruncise să fie publicată în toate comitatele, districtele și Scaunele săsești și secuști unde locuiau Românii. Toată lumea de acasă, Români și neromâni, știau de acum, că șeful real și adevărat al bisericii românești este teologul iezuit, care o ținea cu mult mai strâns în mână decât cum o puteau ține superintendenții calvini pe baza condițiunilor impuse de principi la numirea episcopilor. *Legea românească* se păstra, e adevărat, neatinsă, episcopul însă și sinodul său devenise o simplă păpușe decorativă.

Din fericire, situația aceasta a durat prea puțin, pentru că succesorii lui Atanasie, aveau ceea ce-i lipsia cu totul dânsului: pregătirea teologică și demnitatea arhierescă și astfel înțelegeau să fie stăpâni ai eparchiilor. Greșeala lui Kollonich, al cărui mare zel catolic și devotament pentru operă unirii, nu poate fi contestat, s'a plătit scump, ea constituind una din cele mai eficace elemente ale propagandei împotriva unirii.

De odată cu diploma de numire, Leopold I dăduse și ordinul adresat contelui Stefan Apor, visternicul Ardealului, să-l introducă pe Atanasie în Scaunul vlădicesc, iar mai târziu, în 19 Aprilie va da autorităților publice din Transilvania un ordin de a asigura episcopului, însoțit de teolog, precum și celor doi ctitori ai bisericii unite, Mihail Puiu și Stefan Rațiu puțința vizitarii bisericilor (211).

---

(210) Textul în Nilles *o. cit.* I p. 281-86. Textul românesc, publicat de G. Popovici în *Unirea Românilor din Transilvania* (Lugoj 1901) pp. 152-159, după copia dela Academie a lui N. Densușianu este aproape ininteligibil.

(211) Textul amândurora în Nilles *o. cit.* p. 390-91 și 307-308.

La începutul lui Maiu, vlădica a plecat spre casă, însoțit de călugărul Carol Neurauter. A sosit în Alba Iulia la 15 Maiu (st. n.), a doua Duminică după Paștile românești. La 25 Iunie a avut instalarea cu o extraordinară pompă, fiind de față protopopii, o mulțime de preoți și credincioși mireni apoi înalți reprezentanți ai autorităților publice. În rândul autorităților se găsea, în prima trăsură de gală, care deschidea cortegiul și păr. Ioan din Bobâlna, tatăl vlădicului alături de protopopul Gheorghe dela Hațeg, iar în ultima, Atanasie cu contele Stefan Apor. După instalare, protopopii și preoții s'au adunat în sinod, a ascultat citirea diplomei de numire din 19 Martie și o scrisoare a cardinalului Kollonich apoi au făcut, împreună cu vlădica, mărturisirea de credință după formula tridentină. Cei care nu au fost de față au făcut mărturisirea de credință în sinodul care a fost convocat pentru 8 Noembrie, deunde s'au trimis și scrisori de mulțumire cardinalului, împăratului și o adresă omagială papei Clemente al XI (212).

IX. REACȚIUNEA ÎMPOTRIVA UNIRII. ION ȚIRCA ȘI GAVRIL NAGYSZEGI

Marile greutate și marele lupte și frământări încep abia de aci înainte. Căci unirea, care, formal, s'a socotit încheiată definitiv prin actele dela Viena și prin instalarea atât de fastuoasă din Alba Iulia, a avut, dela început atât în țară cât și înafară de granițele ei dușmani deosebit de puternici și cu influență hotărâtoare. Dușmanii neîmpăcați ai ei au fost, înainte de toate, aderenții celor trei biserici protestante și în primul rând reformații cari dețineau nu numai cele mai importante slujbe în stat, ci stăpâneau și cel mai mare număr al satelor românești. Fiecare sat era proprietatea cuiva și, în organizarea feudală a societății de atunci, proprietarul era stăpânul aproape absolut al tuturor rosturilor lui. La interesul de natură politică pe care-l aveau de a împedea unirea Românilor cu catolicii, dacă nu-i pot determina să se uniască cu dâșii, (cu reformații) și astfel de a menține echilibrul de forțe moștenit din trecut, se adaugă și interesul material: unirea cu catolicii însemnând, conform diplomelor împărătești, pierderea câtorva mii de brațe de muncă, brațele preoților și ale membrilor familiilor lor (soție și copii), pierderea dijmelor și diferitelor onorarii pe care le încasau dela aceștia, apoi, preoții fiind scutiți și de multele contribuții către stat, sumele pe care le plăteau dâșii până aci, se repartizau asupra restului populației. În acest punct, interesele protestanților se întâlneau cu interesele catolicilor, cărora unirea supușilor români le cauza aceleași prejudicii materiale ca și protestanților. Chiar și după mai bine de o jumătate de veac, în 1767, generalul Hadik scria împărătesei Maria Teresia că proprietarului catolic îi este neplăcută unirea fiindcă crede că iobagul unit este mai protejat de către dregătorii politici când e vorba de prestarea robotelor, decât iobagii neuniți (213).

Devenise această unire și mai urgentă din cauza primejdiei care amenința cu prăbușirea sistemul constituțional al țării, pe care se întemeia

---

(213) Der Katholische Grundherr ist wegen seinen grundherrlichen Gefällen in der Beförderung derselben — der Union — darum meistens launlich, weil er den nicht Unirten Unterthanen weniger Magistratual-Schutz wider die Bedrückung zu widerfahren glaubet als den Uniten. A. BUNEA, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacrocici*. Blaj 1902 p. 57-58 nota 5.

exclusivitatea privilegiilor națiunilor și confesiunilor recunoscute. Art. 3 al Diplomei din 19 Martie 1701 o spunea limpede că “oricine, chiar și *mirenii și oamenii neliberi*, dacă se vor uni cu biserica sfântă catolică să fie imediat încorporați status-ului catolic și astfel să fie socotiți între status-uri și să nu mai fie, ca până acum, numai tolerați, ci să fie capabili de toate drepturile și beneficiile legale ca și ceilalți fii ai patriei”. Ori, conform constituției ardeleni Români erau socotiți tolerați *usque ad beneplacitum dominorum* și asta numai *propter regni emolumentum*, ei neputând fi astfel capabili de nici un drept și de nici o libertate publică. Introducerea în rândurile Status-urilor a unui popor atât de numeros, mai numeros decât toate celelalte națiuni împreună, însemna răsturnarea întregii vieți publice, politice și administrative a statului și, pe încetul, transformarea și a caracterului etnic și confesional al lui. Sentimentul acestei primejdii îl aveau permanent națiunile dominante ale Ardealului și de aceea când vlădica Inochentie Micu a pus problema deschis în fața dietei, reprezentanții lor au avut izbucnirile de revoltă nestăpânită, pe care le vom vedea mai târziu. De altfel printr’o atitudine statornică și hotărâtă, izbutiseră să scoată din vigoare apoi să facă să fie cu totul uitată primejdioasa diplomă.

Dușmani ireductibili ai unirii au fost apoi Români din cele două Principate și, în primul rând, cei din Țara românească. Vlădica român din Bălgradul Ardealului era în dependență canonică de mitropolitul Țării românești, biserica de aci care-i slujea de catedrală fusese ridicată de Mihai Viteazul iar urmașii lui, între cari hrisovul din 25 Maiu 1698 al lui Constantin Brâncoveanu amintește pe Mateiu Basarab, pe Constantin Șerban și pe Antonie Vodă (din Popești), și-au adus mereu aminte cu ajutoare și daruri de Scaunul vlădicesc al acestei țări. Mitropolit al Țării Românești era în vremea aceea bătrânul Teodosie, ardelean de origine și dânsul, apoi acolo petrecea de multă vreme fanaticul apărător al ortodoxiei, Dosofteiu, patriarhul Ierusalimului, care asistase și la sfințirea în 1698 a lui Atanasie, dându-i cu acel prilej instrucțiunile cunoscute. Domn al Țării era bogatul și mândrul Constantin Brâncoveanu, stăpânitor de sate și moșii în ținutul Făgărașului, proaspăt proprietar de case în Brașov — în cercurile conducătoare vieneze se vorbea chiar că ar fi urmărit anexarea la principatul său a Țării Făgărașului și a Țării Bârsei — și care în 1698 făcuse episcopiei ardeleni ce “se învâluește ca o corabie în mijlocul valurilor mării, fiind între multe feluri deeretici necredincioși și se năpăstuește dela dânsii în multe chipuri”, cum spune hrisovul, o rentă perpetuă de “bani 6.000”, pe cari trimisul ei îi va ridica la 1 Septembrie al fiecărui an (214).

Patriarhul Cyril Lukaris al Constantinopolului atrase în Septembrie

1629 atențiunea lui Gavrilă Bethlen, care se ocupa cu planuri de convertire a Românilor ardeleni la calvinism, că pentru a putea realiza această operă va trebui să rupă legăturile de sânge și sentimente, care leagă atât de strâns pe Românii din Transilvania cu cei din Moldova și Țara românească, căci principii acestor țări nu vor îngădui niciodată convertirea ardeleenilor și, dacă nu vor interveni cu armele, vor interveni, sigur, pe căi ascunse ca să apere pe conaționali lor (215). Profeția din 1629 a lui Cyril Lukaris s'a împlinit întocmai după săptezeci de ani, în împrejurări cu totul schimbate. Dușmănia față de unire a căpeteniilor bisericești și lumești din vecina Țară românească era cu atât mai primejdioasă, cu cât aci nu puteau interveni nici autoritățile vieneze nici cele provinciale ale Ardealului.

În comitatul vecin al Maramureșului, care deși avea alte tradiții de dezvoltare istorică și de organizație socială, se ținea totuși de Transilvania, păstoria dela 1690 înainte, bucurându-se, în chiar anii când se înfiripa între Ruteni și între Români opera unirii, de sprijinul cancelarului calvin Nicolae Bethlen, care era și comite (prefect) al comitatului, vlădica Josif Stoica. Nici intervențiile stăruitoare ale lui De Camellis și ale puternicului cardinal Kollonich nu l-au putut mișca din Scaunul său, pe care-l deținea în urma numirii primite dela ultimul principe calvin, Mihail Apofi I. Astfel acest îndepărtat colț de țară devenise în curând un loc de adăpost și de întărire pentru mulți din aceia cari, din eparchia Muncaciului și din eparchia Bălgradului, refuzau din orice motive să accepte noua orientare a bisericii lor.

Dușmănia protestanților și tendința isvorită din ea, de a împiedeca adesiunea la unire a preoțimei românești ori rămânerea în ea a celor cari aderaseră, nu se manifesta în acțiuni directe ci, pe de o parte în persecutarea sângeroasă a lor, în refuzul de a ține seamă de scutințele lor dela diferitele munci și dăjdii iobăgești, și pe de altă parte, în agitarea preoților contra vlădicului și a credincioșilor contra preoților cari au trecut la "*legea papistășească*". Era, aceasta, o enervantă luptă cotidiană, ce se da în fiecare sat, al cărui stăpân aparținea uneia din cele trei confesiuni protestante (calvină, luterană și unitariană), care nu putea fi urmărită de aproape și împotriva căreia posibilitățile de apărare erau minime. Încă în 26 Octombrie 1700 Atanasie se plângea cardinalului Kollonich că de când Românii s'au declarat uniți, preoții sunt alungați din parochii, bătuți,

---

(215) Scrisoarea patriarhului în *Török-Magyarokori történelmi emlékek* II, p. 137-140; în traducere românească în I. LUPAS, *Documente istorice transilvane* I, Cluj, 1940 p. 177-79 sau *IBIDEM*, *Lecturi din izvoarele istoriei române*, Cluj 1928 p. 161-164.

aruncați în închisori și li se iau vitele și sunt dărâmate bisericile și clopotnițele (216).

Sigur, la îndemnul calvinilor s'au ridicat împotriva unirii și cei zece preoți din comitatul Hunedoarei, cari s'au declarat uniți cu ei, deși slujeau liturghia ca și înainte, țineau posturile și sărbătorile și cinsteau sfinții ca și biserica grecească. Agitația acestora și declarația lor că sunt uniți cu biserica reformată l-a determinat pe Atanasie și soborul său să ceară cardinalului și împăratului să definească sensul unirii cu una din confesiunile recunoscute, de care vorbea cunoscuta rezoluțiune împărătească și atâtea din diplomele date de Leopold I, definiere care s'a și dat, cum am văzut, în art. 11 al diplomei din 19 Martie 1701.

Cu mult mai multă agitație și mai multe tulburări a produs, cu acțiunea sa, Ion Țirca din Gâmbuț. Privitor la persoana și activitatea lui în acești ani, informațiunile sunt foarte contradictorii. Cancelarul Nicolae Bethlen, care l-a cunoscut personal, spune în *Autobiografia* sa că era om "învățat în limba ungurească și latinească" și că ar fi fost contracandidatul lui Atanasie la alegerea de vlădică din 1697, plătind pentru a obține Scaunul 50 de galbeni guvernatorului Banfi (217). Despre lupta lui pentru vlădicie vorbește și Atanasie Anghel în scrisoarea trimisă la 20 Octombrie 1700 cardinalului Kollonich, spunând că cu adesiunile și iscăliturile false ale unor protopopi români, ar fi trecut în Țara românească solicitând sfințirea de către mitropolitul Teodosie. Din cauza acestor falsuri spune Atanasie, a fost citat să dea seamă în fața sinodului. Refuzând să se prezinte, sinodul a hotărît în unanimitate să fie prins (e vorba sigur, de sinodul cel nou din 7 Octombrie). Vlădica l-a prins cu ajutorul slugilor sale și l-a dus în Alba Iulia, de unde nefiind bine păzit, a fugit la început în colegiul reformat din localitate, apoi în colegiul din Aiud (218). Nicolae Bethlen povestește că prinderea lui Țirca ar fi avut loc în 1702 — ceea ce este evident greșit — că a fost ținut în lanțuri și că chiar dânsul — Bethlen — l-a trimis pe ascuns în Aiud, unde a fost "ținut pe neștiute" două săptămâni, trimițându-l apoi într'o parohie româno-calvină din comitatul Hunedoarei (219).

---

(216) Longum foret enarrare adversitates ac molestias quibus ecclesia nostra impetita est ab eo tempore quo sanctae romano-catholicae ecclesiae nos unitos declaravimus. Alii sacerdotum ex parochia pulsati, alii verberibus affecti, alii incarcerati, alii pecora adempta et, quod longe maximum, templa et campanilia disjecta et funditus eversa, quod nunquam ante unionem factum. Querelas plurimis vicibus inclyto Gubernio deposuimus, sed nullum adhibitum remedium. NILLES, *op. cit.* I, p. 220.

(217) LA ȘINCAI, *Cronica a. 1703.*

(218) NILLES, *op. cit.* I, p. 220-221.

(219) LA ȘINCAI, *loc. cit.*

Cu totul altfel expun lucrurile cei trei mari protectori ai calvinismului, guvernatorul Gheorghe Banfi, cancelarul Nicolae Bethlen însuș și cancelarul Stefan Nalaczi, în plângerea trimisă la 8 Iulie 1700 generalului Rabutin. Aceștia scriu că Țirca a fost preot în Batiz (jud. Hunedoara) că înainte cu câteva zile s'a prezentat în fața sinodului calvinesc și s'a declarat unit cu calvinii cerând protecțiunea lor. Auzind aceasta Atanasie l-a arestat, l-a pus în lanțuri (pedes in ferreos compedes et collum in catenam ferream compingi curavit). Cei trei cer eliberarea lui, precum și apărarea preoților din comitatul Hunedoarei, cari asemenea se declaraseră uniți cu calvinismul (220). Inainte cu două zile, deci în 6 Iulie, guvernul ardelean, primind plângerea superintendentului Stefan Veszpremi privitor la arestarea lui Țirca, a scris și lui Atanasie, cerându-i informațiuni amănunțite, fiindcă arestarea lui este "injurioasă pentru biserica reformată" (221). Orientarea sigură, în fața acestor informațiuni date toate de contemporani, este imposibilă. Cert este numai, că I. Țirca s'a unit cu calvinii, că s'a ridicat contra unirii, că a ajuns pastor într'o parohie româno-calvină și de aci i s'a pierdut urma, ca să revină peste câțiva ani producând noi turburări, de data aceasta cu mult mai mari, cum vom vedea mai târziu (222).

Cu mult mai primejdioase decât aceste mișcări, cari au putut fi înăbușite repede și fără urmări momentane deosebite, au fost acelea pornite din biserica românească însăși. Inceputul l-au făcut chiar locuitorii din orașul de reședință al lui Atanasie, Alba Iulia. Un număr de credincioși — dintre ei n'au lipsit Grecii și Sârbii care se aflau aci —, n'au vrut să recunoască unirea, nici pe vlădica unit ca șef al lor spiritual și au refuzat serviciile preoților uniți. Asta s'a întâmplat îndată după întoarcerea lui Atanasie dela Viena și instalarea pompoasă a lui. Vor fi contribuit, sigur, la rezistența lor și îndemnurile lui Pater Ianos, proprietar de moșii în Muntenia și de mari turme de oi, socru al faimosului agent Dindar, care — Dindar — făcea servicii de spionaj și Curtții vieneze și lui Constantin Brâncoveanu. Pater Ianos petrecea atunci în Alba Iulia și Atanasie, plecând la începutul anului 1701 la Curte, îl lăsase "ca să-i grijească din ce i-ar fi cu putință în urma Sfinției Sale", adică un fel de administrator al lucrurilor sale. Acesta, aflând de condițiunile ce i se puneau vlădicului în capitala imperiului și de angajamentele pe care era gata să le asume, i-a scris la 13 Martie 1701 o foarte interesantă scrisoare, atrăgându-i aten-

---

(220) NILLES, *op. cit.* I, p. 222-23.

(221) Textul în I. HINTZ, *Geschichte des Bisthums der griechisch nicht-unirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen*, Sibiu 1850 p. 98. Traducerea românească în Ion PUSCARIU, *Ioan Circa de Gambutz*. București 1901 p. 4.

(222) Cfr. și studiul meu, *Din istoria bisericească a Maramureșului în Cultura creștină* din Blaj a. III (1913) p. 265-66.

țiunea asupra primejdiei sufletești la care se expune, abătându-se dela credința Bisericii Răsăritului. "Iată ce înțelesesem, scrie Pater Ianos, cumcă ar cere să te iscălești în niște lucruri care în instrucțiunile ce ți s'a dat a ține Răsăritul nu le-a avut (aluni la *Instrucțiunile* pe care i le-a dat, cu prilejul sfințirii la București, patriarhul Dosofteiu). De care lucru foarte pe scurt însemnăm Sfinției Tale : dacă iubești sufletul sau cinstea, au de socotești cuvintele Evangheliei (și de ți-i voia să te avem după porunca Evangheliei) care zice : oricât veți lega pe pământ, legate vor fi și în ceruri iproci ; de socotești că acei sfinți Părinți ce au legat lucrurile și articole credinții rău : strică ; iară, de socotești că și aceia au avut darul Duhului Sfânt, precum te ții că ai Sfinția Ta, toți îți zicem : să nu te amesteci ... Stim că Înălțatul Impărat sau Măria Sa Cardinalul silă nimănuui nu face. Ci trebuie când nime nu face silă, nici Sfinția Ta să nu silești ca pentru care să te faci pildă. Adu-ți aminte, de ai citit Sinaxarul Sfinților, câte bogății, câtă cinste li se făgăduia și sta până în vărsare de sânge. Adu-ți aminte că ai făgăduit în mijlocul mitropoliei Bucureștilor și socotește însuși ce-ți va veni dela 4 patriarhi și dela toate ce-s reschirate de legea grecească în lume, că dela toate îți va veni blestem și afurisanie și să nu socotești că vei trăi ani mulți de vei îndrăsni a rumpe vreo pecete a legăturii. Adu-ți aminte că cu greu este a cădea în mâna viului Dumnezeu. Nu te întări ca să iai slavă lumească ... De poștești cinste, stai înarmat și vei vedea că o vei dobândi dela Dumnezeu. Cinstea omenească este scurtă și cu grijă și mai ales că Sfinției Tale va să fie cu ponos de toată lumea Păcatelor străine nu fi părtaș". În continuare, după ce spunea că unirea o doresc numai preoții pentru a-și asigura avantajii, Pater Ianos continuă : "Și apoi socotește că mai mulți îs mirenii decât popii. Noi pentru nemeșugul popilor n'om primi mai mult de ce avem dat, cum au trăit până acum, trăiască " ... Scrisoarea încheie cu declarația că dacă împăratul va cere " să-i slujim cu trupurile, lut ne vom face sub tălpile și sub biruința Înălției Sale. Iară legea, au rea avem, au bună, nimica nu vom mișca, nici avem primi mai mult, până nu va fi cu voia și a tuturor mirenilor nu numai a popilor. Iar, de primește Sfinția Ta și popii, numai voi să fiți, iar noi nu vom fi "

Atitudinea aceasta a lui Pater Ianos, pe care voevozii Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu îl numeau în hrisoavele lor "*priiatinul nostru*" și a cărui activitate antiunionistă nu se va fi mărginit la trimiterea acestei scrisori, a avut fără îndoială o influență hotărâtoare asupra credincioșilor din localitate (223). De altfel Atanasie însuș spunea că între auto-

(223) Asupra lui Pater Ianos, vezi studiul lui Al. LAPEDATU, *Un agent al lui Brâncoveanu împotriva unirii : Pater Ianos în Prinsoa lui D. A. Sturza*, București

rii "tumultului" făcea parte și Andrei Ban, o rudă a lui Dindar, deci înrudit și cu Pater Ianos.

Din protestul adresat de acești credincioși guvernului ardelean la 25 Septembrie și din scrisoarea dela 11 Septembrie 1701 (după Silviu Dragomir data scisorii ar fi 8 Noembrie), apoi din informațiile, pe care le dă cancelarul Nicolae Bethlen în *Autobiografia* sa, lucrurile par a se fi desfășurat astfel. În Alba Iulia se aflau atunci două biserici românești: una mare și una mică. Pe cea mai mică, cercetată de cei cari refuzaseră să primească unirea, vlădica a închis-o. Dânsul spune că aceștia erau Greci și Sârbi "advenae et vagabundi". Recunoaște însă că între ei erau și Români, la a căror insistență a redeschis biserica până la viitorul sinod, care urma să hotărască definitiv. Credincioșii au refuzat însă să accepte să le facă slujbele preoți uniți și să îngăduie să fie pomenit episcopul unit la liturghie. Ei cereau preoți trimiși de mitropolitul din Țara românească, singurul de care erau dispuși să asculte. Atanasie n'a cedat. Astfel au murit oameni neimpărtășiți și morții au fos îngropați fără preot (224).

Lucrurile s'au complicat într'o formă cu totul neașteptată, din cauza amestecului lui Gavrilă Nagyszegi, un mic nobil român și o figură care cuprinde multe însușiri de îndrăzneată aventură. Atanasie în scrisoarea citată către generalul Rabutin spune că Nagyszegi a fost câțiva ani în serviciul lui Teofil, antecesorul său, de care a fost gonit din cauza unui furt. Mai târziu, în urma unor intervenții, l-a primit în slujbă sa și Atanasie. Furând din nou, după doi ani, l-a înlăturat și a stat câteva săptămâni în temniță în Sibiu. Acum trece la catolicism, nădăjduind vre-o nouă slujbă. Neputând-o obține, s'a întors la ortodoxie. Nicolae Bethlen spune numai că era "nobil sărac, altminterea om învățat și din papistaș se făcuse român" (225). Pe acesta și l-au ales credincioșii nemulțumiți din Alba Iulia să le prezinte și apere interesele. Nagyszegi prezintă într'adevăr la 25 Martie guvernului un protest împotriva închiderii de către Atanasie a bisericii celei mici din oraș. Protest pe care îl iscălește însă ca *împuțernicit al tuturor credincioșilor de ritul grecesc din Transilvania și Partile Ungurești*. Protestul a fost înregistrat din neglijență, unii bănuiesc că din rea credință, de protonotarul Ioan Sarosi, eliberându-i-se o copie în numele majestății sale împăratului Leopold I. Protestul nu se mărginea

---

1903, pp. 303-310, reprodus și în volumul *Un mănunchiu de cercetări istorice*, București 1915, pp. 16-22.

(224) Scrisoarea lui Atanasie în NILLES, *op. cit.* I, p. 339-40; protestul credincioșilor în S. DRAGOMIR, *Istoria desrobirii religioase a Românilor ardeleni* I, Anexa p. 3-4. *Autobiografia lui Bethlen la SINCAI, Cronica la a. 1701.*

(225) LA SINCAI, *Cronica, la a. 1701.*

numai la cazul bisericii din Alba Iulia, ci în el se declara în numele tuturor, pe care Nagyszegi afirma fals că-i reprezintă, că nu renunță "*per totam ditionem Transilvanicam*" la bisericile lor, că vor face pretutindeni slujbele ca și în trecut și că vor rămâne statornici în vechea lor credință. Protestul a fost multiplicat într'o mulțime de copii, prevăzut cu o ștampilă, falsă și ea, comandată atunci și împrăștiat în diferite părți ale țării, credincioșii fiind invitați să se prezinte în număr cât mai mare la o întrunire, în care, probabil, autorul avea de gând să organizeze rezistența contra unirii (226).

Din cauza abuzului cu procura și cu sigilul și din cauza răspândirii în țară a copieii protestului și a invitării credincioșilor la marea adunare, Nagyszegi a fost arestat de către generalul Rabutin și aruncat în temnița din Sibiu (227). Au fost arestați și câțiva bătrâni fruntași dintre credincioșii din Alba Iulia precum și protonotarul Sarosi care a înregistrat un act întocmit cu nerespectarea procurei, care fusese dată numai de credincioșii din Alba Iulia iar nu de toți credincioșii de rital grecesc din Transilvania și Părțile ungurești. Cazul Nagyszegi și al lui Sarosi, pe care nu-l putem urmări aci, a preocupat mult timp cercurile oficiale ardeleni și cercurile vieneze, și el a avut unele repercursiuni și în Țara Românească. Colonelul Wallenstein scria la 7 Februarie 1702 din Brașov generalului Gokelsberg, că boerii munteni par foarte nemulțumiți și văd în arestarea lui Sarosi și al altor Români, — numele lui Nagyszegi le era deci cu totul necunoscut — o persecuție religioasă. De aceste nemulțumiri vorbește peste câteva zile și Rabutin, în raportul trimis la 12 Februarie 1702 Consiliului de război din Viena (228).

(226) Vezi raportul din 1702 al Cancelariei aulice ardeleni în S. DRAGOMIR, *op. cit.* anexe p. 13-14.

(227) Imprăștierea în țară a protestului contra unirii și invitarea credincioșilor la o mare întrunire, a produs emoții chiar și în cercuri înalte militare ale monarhiei, care se temeau de o răscoală generală. Asta rezultă dintr'un raport din 1702 al Consiliului de război către Cancelaria Aulică: *Ex quo nisi vigilantia dicti domini generalis (Rabutin) malum in herba, ut dicitur, suffocasset, magna animorum in diversas religionis partes separatorum agitatio et populi valahici ob crassam eiusdem ignorantiam facile seductibilis atque de coactionis sui ad unionem cum catholica religione constanter persuasi tumultuatio exoriri potuisset*". Tóth ANDRAS, *Az erdélyi román kerdés a 18 században*. Budapest 1938 p. 21, n. 65.

(228) C. GIURESCU - N. DOBRESCU, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, București, 1907, p. 121 și 123.

X. REACȚIUNEA BISERICII DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI A PATRIARHULUI DOSOFTEIU AL IERUSALIMULUI

O importanță cu totul deosebită a avut, prin amploarea și urmările ei, reacțiunea față de unire a bisericii din Țara românească și a voievodului acestei țări, Constantin Brâncoveanu. Cercurile conducătoare, bisericesti și politice de aci urmăreau cu atențiune și erau, sigur, informate de tot ce se petrecea în viața bisericească a Românilor ardeleni. Astfel nu le-au rămas necunoscute nici atitudinea față de catolicism și acțiunile lui Atanasie Anghel. Chiar în anii aceia, Constantin Brâncoveanu, dovedise o grije deosebită pentru vlădicia Bălgradului, făcând în 1698 pe seama ei fundația de 6.000 bani pe an, iar în 1700, cu nădejdea că-l va putea opri pe Atanasie dela desăvârșirea acțiunii începute, dăruiește vlădiciei moșia Merișani din Argeș (229). Pentru a pune la dispoziție preoților ardeleni un mijloc de apărare împotriva propagandei catolice, voievodul tipărește în 1699 în tipografia Snagovului traducerea românească a cărții lui Maxim Peloponesianul împotriva catolicismului. Lucrarea a apărut sub titlul: *Carte sau lumini cu drepte dovediri din dogmele bisericii Răsăritului asupra desghinării Papistașilor*. Atacul împotriva bisericii catolice îl începe prefața însăși a cărții, care acuză pe latini că “și ale Scripturii, și ale Părinților și încă și ale sfintelor soboare învățături le strămută și le izvretesc, uneori tâlcuindu-le rău, alteori rupându-le și împiedicându-le din orânduiala lor”. Cuprinsul cărții se ocupă de cele patru deosebiri fundamentale dintre biserica apuseană și cea răsăriteană: primatul papei, căreia îi sunt dedicate 164 de pagini din 210, purcederea s. Spirit, azima ca materie a Impărtășaniei și Purgatoriul (230).

În primăvara aceluiaș an s'a produs și o altă intervenție, directă și violentă, în chestiunea unirii: mitropolitul Teodosie a trimis brașovenilor “o carte cu mare și înfricoșată afurisanie” oprind dela preoție pe cei trei preoți ai lor, protopopul Siiu, popa Vasile și popa Florea (231). Motivul acestei strașnice măsuri a mitropolitului Țării românești este greu de lămurit: protopopul Brașovului n'a luat parte la sinodul de unire din Octombrie 1698 iar vlădica Atanasie a fost primit, cu prilejul vizitei pe care a făcut-o aci în jumătatea a doua a lunii Martie 1699, cu atâta dușmănie încât

(229) De altfel și prefața *Chiriadromionului* tipărit la 1699 în Alba Iulia cu cheltuiala lui Atanasie și a lui Ștefan Rațiu, îl numește pe Constantin Brâncoveanu, *patronus adevărat al mitropoliei Bălgradului*. Bianu-Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, p. 375.

(230) BIANU-HODOS, *Bibliografia românească veche*, I, 370-372. O analiză, cam bombastică, a ei în studiul lui I. Mateiu, *O carte din 1699 contra desbinării religioase în Revista teologică din Sibiu*, 1938, pp. 298-302.

(231) Sterie STINGHE, *Istoria bisericii Scheilor Brașov lui*, p. 22.

Analele iezuiților din localitate spun că din cauza acestei dușmăanii, fiindu-i și vieța în primejdie, vlădica n'a mai îndrăznit niciodată să viziteze orașul (232). Cu mare greutate mitropolitul a ridicat afurisenia preoților îngăduindu-le să slujească dar numai la Paști, urmând ca îndată după sărbători "să meargă de față înaintea părintelui vlădică Teodosie și a Măriei Sale Vodă să-și dea seamă". Și într'adevăr, îndată după Paști, toți trei preoții însoțiți de câțiva "gocimani" (ctitori) au mers la București unde au fost primiți de mitropolitul, care "văzând dreptatea lor" le-a dat multe învățături sufletești, de stolnicul Constantin Cantacuzino și de spătarul Mihai Cantacuzino "arătând și către dumnealor tot adevărul și toate întâmplările" iar în 30 Aprilie de Măria Sa Vodă", dela care au aflat că informațiile despre nestatornicia lor în ortodoxie care a provocat intervenția atât de dramatică a lui Teodosie le avea din niște scrisori "ce au fost trimis ăi străini" fără știrea orășenilor. Lămurindu-se lucrurile deplin delegația s'a întors acasă încărcată de blagoslovenii și de sfaturi (233).

Legăturile cu Scaunul vlădicesc al Bălgradu-lui au fost menținute și după această călătorie de lămurire la București, căci la sinodul convocat de Atanasie în Maiu 1700, brașovenii și-au trimis delegații lor, "din preoții noștri și cu gocimanii noștri și cu alți bărbați". După întoarcerea acestora acasă și după ce au aflat că Episcopul continuă a se socoti unit cu biserica apuseană, brașovenii îi trimît, în Iunie, declarația semnată de gocimani și de o mulțime de credincioși, în care îi fac cunoscut că dâșii nu primesc această unire. "Iar pentru oare care cuvinte ce se aud prin oameni pentru părintele vlădica — spune declarația — cum că s'au plecat spre partea bisericii apusului și au lăsat a Răsăritului, să fie Sfinția sa sănătos, slobod este tot omul a se face ce va vrea, iar noi numai aceasta ce am avut aceea vom ține, de Biserica răsăritului noi nu ne vom despărți, precum și înainte nemeșilor țării credința ne-au dat, că noi altă lege nu vom lua, nici vom primi măcar ce ar fi, iară noi de-am afla pre vreun preot de ai noștri umblând într'acele lucruri a legii mestecând, unul ca acel preot noi nu-l vom primi, nici îl vom ține să ne fie preot ci va fi lipsit de orașul nostru și de biserica noastră" (234).

La marele sinod de unire din 5 Septembrie 1700 ia parte și semnează cum am văzut și protopopul Vasile din Brașov, care avea sub ascultarea lui 25 de preoți. Probabil din cauza aceasta, brașovenii, nefind Vasile încă întărit în situația sa, — antecesorul Siiu murise în 1699 — vroiau să-și

(232) *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, VI, p. 327.

(233) St. STINGHE, *op. cit.*, p. 23-24.

(234) St. STINGHE, *Documente privitoare la trecutul Românilor din Șchei I. Brașov* 1901, p. 5-8.

aducă un protopop de peste munți. Atanasie aflând, le trimite scrisoarea foarte tare din 10 Noembrie : “ Noi în nici într’un chip nu îngăduim a pune om străin, scrie vlădica, ci dintre preoții cari slujesc acelei s. biserici, pre care vom socoti noi și-l vom pune noi și precum au fost obiceiul dintâiu. Mai vârtos, continuă furioasa scrisoare, pomenim acelora, cari au umblat pe la domnii de afară și pohtesc ca să aducă om străin a fi protopop de acolo, unii ca aceia voiu să mă recunoască, cumcă noi suntem vlădică și noi poruncim într’acele lucruri, de vreme ce fiind noi vlădică aci și pre noi nu ne-au căutat să ne fie făcut știre de acest lucru, ci au umblat prin ascuns pre noi nebăgându-ne în seamă așa-mi pare că noi poruncim ... pentru care lucru toți cari s’au amestecat în lucrul acesta și sunt neascultători și îndărătnici poruncii noastre cu amar voi să le plătesc și alt protopop acolo nu va încăpea, numai pe care vom pune noi ...”. Scrisoarea încheie cu strașnica amenințare : “ până acum am fost fiul păcii, cari dacă mă veți mânia voiu să fiu ca un leu trădat de fii săi ” (235). Conflictul s’a aplanat repede. După ce părintele Vasile a dat garanții suficiente brașovenilor și conducerii luterane săsești a orașului că va rămâne în vechea credință, l-au ales “ a fi destoinic și ispravnic mai mare între preoți ” și au cerut lui Atanasie confirmarea lui. Confirmarea a urmat în 10 Decembrie 1700. În ea acesta spune că a făcut “ după pohta și voia județului (magistratului orășenesc) a preoților și a dumnea-voastră ” (236).

Desfacerea complectă și definitivă a brașovenilor de vlădica unit s’a produs numai după ce aceia aflaseră de lucrurile petrecute la Viena. Intâia informație o primiseră dela Andriaș Banole, care la 7 Maiu 1701 le scria “ einstiților preoților, gocimanilor și negustorilor cari vă aflați în Scheiu de “ lucrul cel mare care au făcut vlădica spre pierderea legii creștinești ”. Atanasie, informează Banoli, “ s’au popit papistășește și s’au vlădicit, apoi l-au pus și au natematicit (anatemizat) biserica Răsăritului și câți cred într’ânsa ”. Autorul face apel la concetățenii săi “ să fie împreună cu toții să nu lăsăm să piară legea creștinească din astă țară ” (237)

Intre timp vlădica întors la reședință a invitat pe protopopi, pe preoți și din fiecare sat câte 2-3 fruntași mireni la marele sinod de instalare Brașovenii au cerut îndată sfatul lui Constantin Brâncoveanu și al omului lor de încredere pe lângă dânsul, David Corbea, comunicându-le și informațiile primite dela Andriaș Banoli. Răspunsul lui Brâncoveanu nu-l cunoaștem, cunoaștem însă răspunsul lui David Corbea (238). Acesta le

(235) *Ibidem*, p. 8-9.

(236) *Ibidem*, p. 10-11.

(237) St. STINGHE, *Documente*, I, pp. 11-13.

(238) De altfel David Corbea fusese personal în Brașov la sfârșitul lui Martie,

scrie — scrisoarea n'are decât data "leat 1701" împărtășindu-le un amănunțit plan de acțiune, care a și fost respectat cu sfințenie. Preoții din Țara Bârsei să meargă la sinod ducând cu dâșii și mireni, vreo 50 de inși, oameni îndrăzneți cari să răspundă "cu îndrăsnire în săbor" și să grăiască "pentru dreptate". Preotul care va rămâne acasă, în Brașov, "să înceapă sărindari cu acaftisturi și cu paraclise ... pentru învingerea vrășmașilor văzuți și nevăzuți". În sobor, cei cari merg, vor declara că vor să trăiască "în sânul maicii noastre celei pravoslavnice până la sfârșit", pentru că împăratul nu face silă nimănu și nici vlădica nu va avea putere să le facă ceva, ci numai "atunci va avea putere a vă omori și a vă duce în iad cu sine, când îi veți asculta poveștile și vă veți supune după voia lui". Tot odată Corbea le trimite și trei memorii: unul care va fi dat vlădicului să-l citească în sobor, al doilea pe care delegații vor spune că l-au primit din adunarea credincioșilor și pe care îl vor prezenta dâșii soborului și al treilea, redactat în latinește și românește, cuprinde declarația, care urmează a fi prezentată guvernului, și în care brașovenii își mărturisesc hotărîrea de a rămâne în vechea lor credință (239).

Lucrurile s'au desfășurat exact după indicațiile lui Corbea: brașovenii au mers la Alba Iulia la sinod și împreună cu delegații Țării Bârsei și ai Țării Făgărașului au declarat că nu primesc unirea, dar au fost "împinși de spate" și scoși din mânăstire (240). Câțiva s'au așezat la ușa mânăstirii protestând de acolo împotriva așezării în biserica ridicată de domnia Țării românești, a unui vlădică unit cu catolicismul (241). A doua zi după instalarea lui Atanasie (27 Iunie), delegații Brașovului, ai Țării Bârsei și ai Țării Făgărașului, au depus, conform instrucțiunilor primite dela Corbea, în mâinile cunoscutului protonotar Sarosi, cerând înregistrarea ei și eliberarea unei copii oficiale, textul *Declarației*, așa cum îl redactase sfătuitorul bucureștean. *Declarația* sau protestul, cum i se spunea în stilul vremii, este semnată de preoții Vasile (protopopul), Cârstea și Florea din Brașov, Stan din Făgăraș, Petru și Aldulea din Zărnești, Ion din Tohan, Staicu

ca trimis al lui C. Brâncoveanu pentru a se interesa de casele cumpărate de către voevod aci, dela "feciorul jupânului Franțescu". HURMUZACHI-IOGA, *Documente*, XV, 2, p. 1482.

(239) Textul scrisorii, *Ibidem*, pp. 17-21.

(240) St. STINGHE, *Istoria Bisericii Scheilor*, p. 27. Cfr. și N. IOGA, *Insemnări de cronică ale clericilor din Scheii Brașovului în Buletinul comisunii istorice a României*, XII (1933), pp. 74-76.

(241) Verum longe atrocius — scrie relația contemporană — ad ipsas ecclesiae fores Graeci duo schismatici cum popa ... julatu et insanis clamoribus viciniam omnem implebant vociferantes: ferre se et videre non posse, ut eo ipso in templo, quod principum Valachiae, ab Romanae ecclesiae quam longissime aversorum, impensis a fundamento surrexerat, num Valachorum episcopus ecclesiae romanae sacramento devinctus inauguraretur in praesulem. NILLES, *op. cit.*, I, p. 322.

din Râșnov și patru mireni greci (trei din Brașov și unul din Făgăraș) alături de doi gocimani brașoveni.

Declarația spune, în numele tuturor, "oameni și popi, cari țin de legea grecească, cari șed lângă Brașov sau lângă Făgăraș sau cei ce țin de compania Grecilor" că nu primesc "punctumurile care lor de vlădica Atanasie li s'au pus înainte", nu se unesc nici într'un chip cu catolicii cum a făcut vlădica, nici odată nu se vor numi uniți, ci "se pun împotriva" legăturilor unirii. Nu vor primi și nu vor socoti păstori și învățători ai sufletelor lor, pe preoții cari s'au unit, nu vor recunoaște ca ispravnică ai bisericii românești ce ține de legea grecească pe Stefan Rațiu și pe Mihail Puiu și nu-i vor asculta, precum nu vor asculta nici de "vlădicia vlădicăi" și de preoții cari s'au unit cu catolicii și se lapadă de dâșii (242).

În scrisoarea trimisă lui Atanasie, care și ea a fost redactată de David Corbea, brașovenii spun că dâșii "papistași" nu se fac și nu primesc altă învățătură și altă lege decât aceea în care s'au născut; preoții ce se vor uni să nu se mai întoarcă acasă, "iar aci la noi n'au ce căuta, căci, cum zicem gata suntem sângele să ni se versă decât legea părinților noștri să pierdem". Tot la sfatul lui Corbea s'au trimis petiție generalului și împăratului Leopold I (243).

Este foarte interesant, că atât brașovenii cât și cei din Tara Bârsei și a Făgărașului, aveau de gând, la început, să continue a plăti lui Atanasie taxele vlădicești, recunoscându-l, cum spun în scrisoarea către împăratul, căpetenie întru toate "numai afară din rândul legii", adică numai în ceea ce privește credința, nu. Asemenea nu au mai trimis preoți la hirotonire în Alba Iulia ci la mitropolitul din București.

Intorși acasă brașovenii l-au informat imediat pe Constantin Brâncoveanu despre cele întâmplate la sinodul din Bălgrad și despre atitudinea și acțiunea lor de acolo. Voievodul le răspunde la 5 Iulie, lăudându-le statornicia "păzind legea curată cea pravoslavnică". Ii asigură că pentru aceasta nu vor avea de pățimit "căci-adaugă dâșul-" și dela curtea împărătească dela Beci avem știre că dumnealui episcopul (Atanasie) n'are voie împărătească ca să facă silă oamenilor" (244).

Încă în toamna anului 1700 (8 Noembrie), mitropolitul Teodosie informa pe patriahul Adrian al Moscovei despre mișcările din biserica românească din Ardeal și Ungaria unde iezuiții și alții cari se numesc "bărați", "ca lupii răpitori ascunși în piele de oaie se întrec fără încetare și fără de odihnă" să convertească la *unie* poporul și adevărata turmă

(242) Textul în St. STINGHE, *Istoria bisericii Scheilor*, p. 29-32.

(243) Textul tuturor în STINGHE, *Documente I*, 22 squ.

(244) *Ibidem*, p. 15-16.

a lui Christos ” (245). Și tot, Teodosie l-a informat și pe patriarhul Calinic al Constantinopolului despre desfacerea definitivă alui Atanasie și a soborului său de legăturile cu biserica răsăriteană, despre a doua lui sfințire la Viena și despre strașnicul jurământ și reversal pe care l-a iscălit acolo. Calinic, șeful suprem ierarhic al acestei biserici, sau, cum se întitula însuș “a toată lumea patriarh”, a strâns îndată în sinod pe cei 9 vlădici, pe care îi avea la îndemână, și la 5 August 1701 a rostit grea afurisenie asupra vlădicului din îndepărtatul Ardeal, care a fost comunicată printr’o lungă scrisoare pastorală credincioșilor de aci. Atanasie, pe care-l numește Satanasiie, este atacat cu deosebită violență, numindu-l lup mâncător de sânge în mijlocul oilor lui Christos”, care se silește “a jiuunghia și a pierde turma”. Este afurisit nu numai el ci toți cari “ar cuteza a se îmbrăca cu dânsul, au a sluji împreună, au ca pe un arhieru a-l cinsti au mâna a-i săruta, sau blagoslovenie și sfințenie dela dânsul ar primi, sau venit bisericesc a-i da” să fie afurisiți de Dumnezeu și “după moarte nedeslegați”.

Teodosie trimite ardelenilor pastorala lui Calinic, poruncind preoților să o vestească în biserici iar cine nu o va vesti să fie și el afurisit (246). La 3 Maiu 1702 mitropolitul scrie și lui Atanasie. Este o scrisoare plină de durere și amărăciune. Teodosie îi aduce aminte de legământul făcut în București cu prilejul sfințirii. “Să știi că timpul acestei vieți este scurt și după sfârșitul lui vei merge în iad cu toți aceia cu cari te-ai despărțit de comunitatea credincioșilor. ... Înșelat de onorurile lumești calci în picioare sfânta Maică biserică răsăriteană ... Ai crezut că printr’o nouă sfințire vei dobândi mai mare cinste și cinstea aceasta te-a orbit ca să nu vezi că aceea n’a fost sfințire ci comedie și prin ea ai luat asupra ta lanțul de foc al iadului și ai pornit pe calea întunericului părăsind calea luminii ... Iți scriu această scrisoare cu lacrimi isvorite din adânsul inimii pe care, alăturea de mine, le varsă mulți fii ai bisericii răsăritene pentru marea fărădelege pe care ai săvârșit-o”. Nu-i trimite Ohtoihul cerut precum nici Voevodul nu-i trimite Triodul și Pentecostarul pe care asemenea le ceruse. “Faceți-vă tipografie, scrie cu indignare bătrânul mitropolit, falsificați cărțile cum voiți și veți vedea cum veți arde odată în focul iadului”. La scrisoare este anexată și excomunicarea patriarhului Calinic și a episcopilor lui (247).

La 3 Iulie al aceluiaș an 1702, intervine și Dosofteiu, patriarhul Ieru-

(245) S. DRAGOMIR, *Relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul al XVII-lea*, București 1912 p. 163.

(246) Textul în STINGHE, *Istoria Bisericii Scheilor*, p. 37-40.

(247) Scrisoarea lui Teodosie o cunoaștem numai în traducerea latinească publicată de NILLES, *op. cit.* I, p. 344-48.

salimului, adresând credincioșilor din Brașov și Sibiu și toată Țara Ardealului o scrisoare pastorală, semnată și de mitropolitul Teodosie, în care comunicându-le afurisenia cu care patriarhul Țarigradului l-a lovit pe "mincinosul mitropolit și vânzător de credință și noul Iuda Atanasie" îi îndeamnă să evite orice legături cu el și pe preoții cari vor asculta de el "să-i considere ca pe niște necreștini căci sunt anatemizați și lepădați de toată sfânta lui Dumnezeu biserică" (248). În Noembrie al anului precedent (1701) Dosofteiu trimisese o lungă scrisoare lui Ștefan Rațiu despre care aflase că s'a făcut "vânzător și dușman al adevărului și al ortodocsiei, uneltitor împotriva sfintei credințe și potrivnic lui Isus Cristos și pe lângă acestea călăuză a dușmanilor crucii lui Cristos". Patriarhul îl îndeamnă să se întoarcă în sânul ortodocsiei. "Iar dacă vei rămâne statornic în hotărîrea ta — continuă scrisoarea — ...te afurisim ... și te declarăm blestemat și neiertat în veacul de acum și cel viitor și pe tine și casa ta și averea ta și sufletul tău și vieța ta ... să aibi blăstămurile tuturor sfinților părinți și să aibi afurisenia tuturor sfinților apostoli, partea ta să fie cu vânzătorul Iuda și cu cel ce au pus pe cruce pe Domnul...(249) Tot atunci scrisese și lui Atanasie. Scrisoarea îi amintește vlădicului de călătoria la București pentru sfințire, când "te-am înțeles că ești om rău și că inima ta nu era dreaptă cu Dumnezeu" și de "înfricoșatele jurăminte" cu care "ne-ai mișcat și pe noi și pe ceilalți ce te-au ales arhieru", de mărturisirea pe care a făcut-o atunci "înaintea îngerilor și arhanghelilor și a lui Dumnezeu" că va avea credință în sfinții Părinți și în sfânta catolică a lui Cristos biserică", apoi cum la Viena a liturghisit cu cardinalul Kollonich și cu alți "popi frânțești", cum s'a lepădat de biserica răsăritului, cum, întors în Ardeal, s'a instalat cu pompă, făgăduind preoților iertare de dăjzii "numai să fie uniți ceeace e tot una ca și a fi despărțiți de Dumnezeu". Dosofteiu, după ce îi face aspre muștrări spunându-i că s'a făcut începător al răutății, călăuză a pieirii, dușman al sfinților părinți, înstrăinat și apostat fățiș al sfintei biserici a lui Cristos" îl îndeamnă să-și vină în simțire, să nu se teamă de jurămintele făcute la Viena ci de acelea făcute când s'a sfințit arhieru și să se întoarcă la ortodocsie "ca să fii episcop ortodocs și adevărat episcop și să înveți pe cei ce sunt în ortodocsie a rămâne în ea nestrămutați" (250).

(248) STINGHE, *Documente I*, pag. 34-37.

(249) HURMUZACHI, *Documente XIV*, 1 pag. 340-41.

(250) *Ibidem*, p. 342-44. Agitația aceasta împotriva unirii era sprijinită și de sultanul turcesc. De Ferriol raporta la 2 Octombrie 1702 din Pera guvernului francez că "le grand Seigneur (Sultanul) s'est fait un point politique de ne pas souffrir le changement de religion parmi ses sujets". Cauza acestei atitudini sunt, între altele, și "les Grecs de Transylvanie, qui se sont reunis à l'Eglise romaine depuis que l'Empereur a conquis cette province". Sultanul se temea că dacă

Dosofteiu al Ierusalimului a venit personal în anul 1701 în părțile Brașovului și Făgărașului cerșind milă și vânzând pe bani grei indulgențe — tatăl lui Sincai cumpărase însuș una cu 40 de lei — și agitând împotriva unirii până când la ordinul împăratului a fost aruncat peste graniță (251).

Pornirea cercurilor diriguitoare ale Țării românești împotriva unirii a fost, în curând, sporită de scrisoarea cu totul inutilă și lipsită de moderațiune trimisă de cardinalul Kollonich în 5 Iulie 1702 bătrânului mitropolit Teodosie ca răspuns la excomunicarea cu care l-a lovit pe Atanasie (252). Stilul plin de aroganță și amenințările scrisorii au făcut o impresie atât de penibilă asupra lui C. Brâncoveanu însuș, încât catolicii din Muntenia se temeau de represalii împotriva lor. Hrisant, nepotul patriarhului Dosofteiu, care învățase împreună cu un nepot al voevodului la Padova, scria din București fostului său profesor Papadopol că l-a găsit pe principe "alienato da Latini" din cauza acelei scrisori "inumana, sciocca e inconsiderata" iar în toamna anului 1702, că tot din cauza ei "in Valachia si grida alla cruciata contro i Latini" (253).

Aceste strașnice măsuri împotriva lui Atanasie, a preoților și aderenților lui de orice categorie socială, venite dela doi patriarhi și atâția episcopi, pe care dușmanii interni ai unirii și în primul rând, calvinii și luteranii le vor fi făcut cunoscute în toate părțile, nu au produs nicăeri o mișcare similară aceleia a Brașovenilor. Preoții au continuat prututindeni a sluji aceleași slujbe din aceleași vechi cărți, păstrând același ritual, aceleași ceremonii și obiceiuri. În viața bisericească și religioasă a satelor nu s'a produs nici o schimbare, care să fi putut trezi bănuiala credincioșilor îndemnându-i la acte de revoltă ori nesupunere. Atâta doar că la liturghie în locul patriarhului Calinic se pomenea patriarhul Clemente. Ori, pentru marile masse această înlocuire de nume nu putea prezenta nici o importanță, ele cunoscând tot atât de puțin pe unul ca și pe celălalt.

Răspândindu-se în țară s'vonul că împăratul ar voi să silească pe Români să se unească numai cu catolicii — s'von a cărui existență o confirmă și cronicarul contemporan M. Cserei - Leopold I a dat la 12 Decembrie

Muntenii și Moldovenii urmează pilda Ardelenilor, ar putea chema într'o zi pe împăratul (Leopold I) în țările lor, fiind că, adaugă, de Ferriol "rien ne les ayant tenus jusqu'ici attachés à la Porte que la haine qu'ils ont toujours eue pour l'Eglise romaine". HURMUZACHI, I, *Supliment* 1 p. 355-56.

(251) SINCAI, *Cronica* la a. 1701 cfr. și Ep. MELCHISEDEK, *Papismul și starea actuală a bisericii ortodoxe în România*, București 1883 pag. 31 și D. STANILOAE, *Vieața și activitatea patriarhului Dosofteiu al Ierusalimului și legăturile lui cu Țările românești*, Cernăuți 1929, p. 59-60.

(252) Textul în NILLES, *op. cit.* I, p. 353-54.

(253) Virginia VASILIU, *Constantin Brâncoveanu e il catholicismo în Ephemeris Dacoromana* III (1925), p. 110-128.

1701 un nou decret, în care lucrurile sunt prezentate limpede și fără nici un echivoc. Împăratul referindu-se la rezoluția din 14 Aprilie 1698 și la Diploma din 26 August 1699, referindu-se apoi la svonul amintit pe care îl divulgă unii iubitori de dezordine și tulburători ai liniștei publice, ține să precizeze din nou că Românii sunt absolut liberi să rămână în credința lor veche ori să se unească cu oricare din cele patru biserici recunoscute. Vrem, spune împăratul, ca fiecare să poată trăi liniștit în credința sa. De aceea poruncește să fie pedepsiți toți cari ar îndrăzni să nu respecte această libertate a Românilor iar celor jicniți să li se dea cât mai urgent deplină satisfacție. La sfârșit cere ca ordinul să fie publicat în toate părțile ca toți să poată lua cunoștință de el. Pentru a înlesni această operă de informare a masselor populare decretul a fost tipărit și în limba românească și răspândit în toate părțile țării (254).

XI. ORGANIZAREA BISERICII ROMÂNEȘTI

În împrejurările acestea, care nu dădeau mari nădejdi de liniște și pace, și-a început Atanasie, ca vlădică unit, confirmat de împăratul și de cardinalul Kollonich și impus tuturor, păstorirea. Teritoriul asupra căruia se întindea jurisdicția lui cuprindea, conform diplomei de numire, Transilvania întreagă și "*Părțile anexe*". În Maramureș însă, care și el aparținea atunci Transilvaniei, continua să păstorească cunoscutul Iosif Stoica, bucurându-se de sprijinul cancelarului Nicolae Bethlen, care era, cum s'a văzut, și prefectul (comitele) comitatului. Sigur, la îndemnul lui, ale lui Stoica, preoțimea românească s'a declarat, cu prilejul anchetei instituite de guvernul țării, unită cu calvinii, cu cari a trăit, cum spune o hotărîre din 23 Februarie 1713 a comitatului, în armonie frățească (255). La sinodul dela începutul lui Septembrie 1700 din Bălgrad au luat parte și au semnat și maramureșenii Ilie din Soldobiș, care avea sub ascultarea lui 9 preoți, Luca din Seliș, care avea sub sine 9 preoți și Vasile din Comliș având sub dânsul 41 preoți. Soldobiș-ul este sigur în Maramureș (pe Tisa lângă Vișc) dar Comliș-ul nu poate fi decât Comloș-ul din Ugocea de lângă Nagy-Szolos, iar Seliș e probabil Săliștea maramureșeană. Felul cum au putut ajunge acești 3 protopopi la sinodul de unire din Bălgradul Ardealului este cu totul nelămurit. Cert e că mult timp vlădica de aci

(254) Textul latinesc în NILLES, *op. cit.* I, p. 341-342. Un exemplar al ediției românești a descoperit I. Ursu și l-a publicat sub titlul *Un manifest român tipărit cu litere latine al împăratului Leopold I* din anul 1701, București 1912.

(255) Al. CZIFLE, *Documente privitoare la episcopia din Maramureș*, București 1914, p. 91-92.

n'a exercitat nici o jurisdicție asupra Maramureșului, Stoica luând însuș titlul de " *administrator al mitropoliei Bălgradului* " (256). În părțile sătmărene activa greoul plin de temperament și neastâmpăr, De Camillis dela Muncaci, care-și întinsese sfera de activitate și asupra Bihorului deși Atanasie încercase, după instalarea în Scaun, să intre în legături cu preoțimea de aci, scriind la 20 Iulie 1701 protopopului Dumitru din Oradea, căruia-i amintea de drumul său la Viena și că împăratul i-a supus lui toate bisericile românești din Ardeal și părțile vecine, deci și Bihorul cu Oradea. Ii poruncește să convoace preoții toți, să le aducă la cunoștință acest fapt, luându-le adeziunile întărite ou sigiliul fiecăruia. Promite că în scurt timp va merge la ei și atunci le va isprăvi toate. Ii comunică apoi că a scris și episcopului latin (257).

Numărul protopopiatelor în care era împărțit acest vast teritoriu, este, din cauza lipsei documentelor precise, imposibil de stabilit. După " *statul clerului* " din anul 1701, despre care Samuil Micu Klein și Șincai spun că se găsea în " *protocolul episcopului Atanasie* ", eparchia avea, în afară de acelea îndoelnice din Maramureș, 52 protopopiate și anume: 1) protopopiatul Iliei, 2) al Crișului, 3) al Bistrei, 4) Vințului de jos, 5) Hunedoarei, 6) Hațegului, 7) Sebeșului, 8) Daiei, 9) Armenilor, 10) al Seliștei, 11) Sibiului, 12) Avrigului, 13) Viștei, 14) Barivoiului, 15) Brașovului, 16) Trei Scaunelor, 17) Calborului, 18) Țichindealului, 19) Borghișului, 20) Ohabei, 21) Subpădurei, 22) Lepindei, 23) Vidrasăului, 24) al Gurghiului, 25) al Orăștiei, 26) al Calianului, 27) Columului, 28) Seuliei, 29) Minigei, 30) al Nitoil-ului (?), 31) al Chiveștilor, 32) al Lăpușului, 33) Lemniului, 34) Râușorului, 35) Sarvadului, 36) al Simleului, 37) al Băseștilor, 38) al Băcaiei, 39) al Călatei, 40) al Turzii, 41) Sângeorzului, 42) Sacalului, 43) Silivașului, 44) Uifalăului, 45) al Săn-Mihaiului, 46) al Sântului, 47) al Lazurilor, 48) al Bălgradului, 49) al Soarului (Soarăș), 50) al Cugirului, 51) al Giomalului și 52) al Hopârtei. Treboniu Laurian are însă în loc de Vidrasau, Vidra, în loc de Gurghiu-Geogiu, în loc de Seulia-Siocuț, în loc de Sângeorz-Sâncel, apoi are un protopop Grigore din Bitu (?) care la Klein și Sincai lipsește (258). De altă parte la sinodul din 1698 au participat și protopopii din următoarele protopopiate, pe care lista din " *protocolul episcopului Atanasie* " din 1701 nu le are: Caseiu (= Coșeiu), Bistrița, Chioar, Corul, Cața, Mohu, Racovița, Făgăras (doi protopopi !) și Sisuța sau Sisuț. Hotărârile sinodului din 1697 le-au sem-

(256) N. IORGA, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*. I. București 1906, p. 298.

(257) NILLES, *op. cit.* I, 387-88.

(258) *Documente istorice despre starea politică și ierarhică a Românilor din Transilvania*, p. 166-167.

nat, ulterior, și protopopii din Moțiș, Vizocna (Ocana Sibiului), Țagul mare, Cincul mare, Poșaga și Sarsig, care asemenea lipsesc din lista amintită. Apoi actele sinodului din Ianuarie 1701 au fost semnate între alții și de protopopul din Varedie (Oradea?), Fărăgău și Sânger (și între semnăturile date de Nilles pentru sinodul din 1700 găsim pe protopopul Ioannes ex Szengyel = Sânger). Nici protopopiatele acestea nu se găsesc în lista dată de Samuil Micu Klein și Șincai.

Cu mult mai greu, dacă nu chiar imposibil, este a stabili numărul parochiilor fiindcă "*statul clerului*" dat de Klein și Șincai din archiva Mitropoliei Blajului indică nu numărul *parochiilor* pe care fiecare protopop le avea sub ascultarea lui ci numărul *preoților*. Ori, știm că unele sate aveau 2-3-4 și mai mulți preoți. Astfel din numărul preoților cuprins în lista citată este cu neputință de a stabili numărul parochiilor.

În ceea ce privește activitatea vlădicească alui Atanasie, aceasta era considerabil zăgăzuită atât de *Reversalul* pe care îl semnase la Viena și de dispozițiunile Diplomei II Leopoldină din 19 Martie 1701 cât și de tutoratul teologului iezuit, fără de care vlădica nu putea lua nici o măsură, nu putea vizita bisericile, nu putea ține sinoade, hirotoni preoți, numi protopopi și pedepsi nici clerici nici mireni și nu putea despărți căsătoriile. Candidații la preoție trebuie să dea un examen în fața unei comisiuni compusă din preoți mai bătrâni și din teologul iezuit și trebuiau să fi împlinit vârsta de 25 ani. (art. VII al Diplomei și VIII al *Reversalului*).

Atitudinea teologului față de vlădica și față de biserica românească în general, a fost fixată în instrucțiunile pe care i le-a dat cardinalul Kollonich. În biserica română, spune cardinalul, din cauza robiei în care au trăit Românii în cursul atâtor veacuri, când preoțimea era supusă slujbelor iobăgești și nu era nimeni să facă instrucția religioasă a credincioșilor, s'au strecurat o mulțime de abuzuri și greșeli. Aceste nu pot fi eliminate și îndreptate dintr'odată. De aceea teologul va proceda cu mult tact și cu multă răbdare ca nu cumva prin acțiuni pripite să distrugă întreaga operă a unirii. Totdeauna să aibă înaintea ochilor faptul că atât voevodul Țării românești cât și protestanții din Transilvania sunt dușmanii neîmpăcați ai unirii și vor folosi orice prilej pentru a o distruge. Teologul va trebui să se silească să câștige iubirea episcopului și preoțimei, căci odată această iubire câștigată va putea realiza foarte mult. Pe vlădica îl va sfătui cu delicateță (suaviter), instruindu-l în materie de credință și arătându-i cum să se poarte și ce rânduială să țină în casă. Să aibă mereu la sine *Reversalul* semnat de episcop în Viena, să-l examineze și să urmărească cu atențiune ca acesta să se țină strict de obligațiile ce și le-a luat, să informeze mereu pe cardinalul, care este mitropolitul vlădicului, despre starea

acestui și a preoțimei. Kollonich dă o deosebită importanță privilegiilor date de împăratul preoțimei românești unite. De aceea în punctul 5 al instrucțiunilor, după ce atrage atențiunea teologului că domnii calvini ardeleni se vor opune ca episcopul și preoții să beneficieze de privilegiile amintite, îi impune să ia totdeauna partea preoțimei și să stăruiască pentru respectarea scutintelor date prin diplomele din 1699 și 1701 (259).

Teologul îl va însoți pe episcop în toate visitațiunile canonice și va observa cu multă atențiune cum trăiesc preoții și cum își îndeplinesc datoria. Dacă va observa greșeli, le va comunica episcopului, ca îndreptarea lor să pornească dela dânsul. Nu va îngădui ca vlădica să bată preoții cu atât mai puțin să-i arunce în temniță, ci pe cei rătăciți și cari greșesc să-i îndrepte cu blândețe. Nu va îngădui să încaseze dela preoți mai mult de un floren pe an. Va asista la toate lucrările sinoadelor, șezând imediat lângă episcop, va îngriji ca aci să domnească ordinea și disciplina, și va interzice cu strictete vociferările și certele. Dacă în sinod domnesc păreri diferite, majoritatea covârșitoare având o părere, chiar opusă părerii episcopului, teologul se va alătura la părerea majorității pentru că îi va fi cu mult mai ușor, pe urmă, să-l împace pe unul singur, ori pe cei puțini, decât pe cei mulți, a căror ură, dacă și-ar atrage-o, poate avea urmările cele mai grave. Va griji ca îndată după întoarcerea acasă a episcopului — instrucțiunile erau scrise pe când acesta se găsea la Viena — să înființeze o școală în Alba Iulia în care tinerimea să fie instruită “in litteris latinis et valachicis”. Dacă nu se va găsi un profesor potrivit unit, va fi utilizat unul catolic de ritul latin. Toate cărțile ce se vor tipări în tipografia românească din Bălgrad vor fi cenzurate de teologul și fără această cenzură nu se va tipări acolo nimic. Acum să se tipărească cu cheltuiuala cardinalului Catechismul românesc și să se distribue gratuit, iar catechismul cel vechiu, plin de greșeli să fie luat, întru cât se va putea, din mâinile cititorilor. Va îngriji ca episcopul să nu aibă corespondență cu schismaticii, nici chiar cu principele Țării românești, cu eretici sau cu persoane suspecte. Dacă va fi nevoit să întrețină o astfel de corespondență, ea va fi arătată în prealabil teologului. La hirotonire vor fi admiși numai candidații care vor trece examenul în fața preoților mai bătrâni și a teologului, care nu va îngădui să fie hirotoniți cei găsiți nepotriiviți. Teologul va ține registrul exact al tuturor preoților și va lua informațiuni despre purtarea lor; nu va îngădui în eparchie preoți vagabonzi, inutili, suspecti și turbu-

(259) Cât de puțin sigur era Atanasie de respectarea de către “domnii” din Ardeal a privilegiilor date de Leopold I, o arată faptul că a cerut acestuia să confirme diploma principelui calvin Michail Apafi I din 24 Martie 1668, prin care a scutit preoțimea română de plata “decimae”-lor. Împăratul a confirmat-o într’adevăr la 25 Ianuarie 1703. HURMUZACHI-IORGA, *Documente*, XV, 2, p. 1494.

lenți. Măsurile împotriva acestora nu le va lua dânsul, ca să nu-și atragă ura protectorilor lor, ci va face ca măsurile să fie luate de sinod și de episcop. Nu va îngădui, sub nici un motiv, ca vlădica să hirotonească mai mulți preoți decât sunt necesari pentru administrarea parohiilor, fiindcă sporirea inutilă a numărului preoților cauzează multe rele și nedreptăți. În fine, teologul în îndrumările și sfaturile ce le va da episcopului și preoțimei va ține totdeauna seamă de canoanele și ale bisericii românești și ale celei universale catolice. În nici un caz nu va admite ca vlădica ori preoții să despartă căsătoriile. Când cineva va trebui excomunicat, sentința să o formuleze teologul, dar va lăsa să o pronunțe episcopul (260). Nu-i va îngădui să schimbe protopopii după plac, sau să mute preoții dintr'o parohie mai bună într'una mai slabă ci aceste schimbări și mutări să fie făcute numai de sinod. Suma pedepselor în bani să o stabilească totdeauna teologul (261).

Întâiul vlădică unit, era, cum vedem, o figură pur reprezentativă și decorativă, lipsit de orice putere reală și de orice inițiativă.

Primul teolog, numit în această calitate, al lui Atanasie a fost iezuitul C. Neurauter, introdus în slujbă numai la sfârșitul lui Octombrie 1701. Până aci, sftenicul episcopului era cunoscutul L. Baranyi, de care, fără a fi numit încă teolog, atârnavu preoții români, cum spune Kapi în scrisoarea citată, mai mult decât de vlădica însuș. Neurauter moare la câteva zile după instalare, "în 2 Noembrie 1701" (262) și în locul lui a fost numit, acum și formal, Baranyi însuș. Acesta după câțiva ani a fost transferat la Pesta, luându-i locul Ioan Prenthaler, ca după abia un an să-i urmeze Francisc Szunyog (263)

În conferința care a avut loc îndată după sosirea lui Atanasie la Viena, cardinalul Kollonich promisese că va cumpăra pe seama episcopilor uniți un domeniu cu 6000 floreni. Promisiunea a rămas neîmplinită. Astfel venitul vlădicului se compunea din florenul pe care-l încasa în fiecare an dela toți preoții din eparchie și din jumătatea pedepselor în bani la care erau condamnați unii preoți și mireni (cealaltă jumătate revenea bisericilor). Înainte de unire venitele erau cu mult mai mari, căci se plăteau taxe pentru hirotonie, pentru numiri în parohie, pentru desfacerea căsătoriilor, etc, după unire însă controlul ager al teologului făcea imposibilă

(260) Abuzul cu excomunicările n'a încetat nici după unire, căci în 10 Ianuarie 1703 îi vedem pe Sași plângându-se guvernului, că "poparum valachicorum insolentes et irracionales excommunicationes, mortuorum neglectae sepulturae, etc. non cessant". HURMUZACHI-IORGA, *Documente*, XV, 2, p. 1496.

(261) Textul condițiunilor în NILLES, *op. cit.* I, pp. 308-313.

(262) Vezi pag. 113.

(263) Cfr. lucrarea mea *Din istoria bisericească a Românilor ardeleni. Teologul vlădicilor uniți*, București, 1923, p. 3.

luarea altor taxe afară de florenul amintit și afară de jumătatea pedepselor în bani, a căror sumă era fixată, cum am văzut, de acelaș teolog. Episcopia avea apoi o berărie (braxatorium = fabrică de bere) într'o căsuță (domuncula) pe care o cumpărase vlădica înainte cu vre-o 15 ani și o dăruise bisericii. Aci începuse a fabrica bere (braxare cerevisiam) pe care era liber să o vândă oriunde, până târziu în 1711, când comisarul împărătesc Igan-tiu Haan, sub pretextul că e pe teren fiscal, încerca să-l împedece (264).

În 1711 Atanasie a primit dela împăratul o mică moșioară în comuna vecină Oarda de jos, care aparținea fiscului (265). Ca loc de reședință vlădica a cerut și primit în acelaș an vechea casă ruinată (ruinosam domum) în oraș, în care pe timpul principilor era locuința administratorului domeniului Alba-Iuliei (266).

Grija administrației averilor bisericești o aveau ctitorii sau economii cum îi numește Atanasie în *Reversalul* său, instituție introdusă pe timpul supremației și a influenței calvinești în vlădicia lui Sava Brancovici (267). Ctitorii se alegeau "de săborul mare cu voia și cu sfatul a toți protopopii" și se confirmau de către principele țării (268). De împăratul au fost confirmați și întâii ctitori uniți, Ștefan Rațiu și Nicolaie Puiu, cum rezultă din *Salvus-conductus*-ul pe care li l-a dat acesta la 19 Martie 1701 unde îi numește "episcopatus bonorum ac proventum oeconomii, *per nos ad id specialiter deputati et declarati*" (269). Apoi ei înșiși spun într'o scrisoare

---

(264) Scrisoarea din 30 Noembrie 1711 a lui Atanasie către mitropolitul primat Cristian August de Saxonia, succesorul lui Kollonich, în N. IORGA, *Două scrisori ale lui Atanasie Anghel*, București 1932, p. 7-8. La această "berărie" face aluzie denunțurile trimise la Viena împotriva lui Atanasie care spun că a făcut cârciumă în reședință (mănăstire) și de ea vorbește cancelarul Nicolae Bethlen în *Autobiografia* sa. Vezi SINCAI, *Cronica* la a. 1701: "Vlădicul acesta ... preste crășma guvernului încă ținea crășmă de vin și și-au făcut berărie. Cât necaz am avut eu pentru dânsul numai Dumnezeu știe. Când era adunat tot guvernul, guvernatorul (Gheorghe Banfi) cu vorba toate le făcea asupra lui, adică: îi trăgea jos cighirul, îi spârgea buțile și îi istryca berăria, până ce odată prin guberniu a chemat pe Nagyszegi Gabor cu toată compania lui din Cluj ca el să facă aceasta. No, acum te ține vlădicule! Dar din toate fu o nimica mare. De altă parte, când era rândul meu să fiu la guberniul cel substituit, nu înceta a mă îndemna să lucrez mai aspru, ci eu n'am putut lua toată pricina asupra mea, fără am pus în preajma mănăstirii haiduci cari să ia vinul dela cei ce-l vor căra și să le frângă vasele, dar mai încolo n'am cutezat a păși, temându-mă ca nu cumva să meargă nemții din cetate într'u ajutorul mănăstirii și haiducii încă se se pună în primejdie. Așa pierdu guvernul crășmăritul din Bălgrad".

(265) I. KEMENY, *Transylvania possessionaria*, I, sub voce Maros-Varadgya. Mss. în *Arhiva Muzeului ardelean din Cluj*.

(266) *Ibidem* sub voce Alba-Iulia.

(267) ... iar ctitorii adevărați și jurați s'au rânduit în vlădicia mitropolitului Sava Brancovici citim în *Zaonic ce se zice cartea legilor*. CIPARIU, *Acte și fragmente*, p. 257.

(268) *Zaonicul* citat, *ibidem*, p. 258.

(269) NILLES, *op. cit.*, I, p. 308.

din 13 Decembrie 1714 că sunt “ *a Leopoldo imperatore curatores valachorum creati* ” (270). Aceștia nu puteau face nici o cheltuială fără aprobarea teologului și a episcopului și erau datori să dea seama înaintea sinodului de toate veniturile și cheltuielile.

Ctitorii aveau tot odată și controlul tuturor averilor parochiilor din eparchie, ceea ce se vede din faptul că Brașovenii în declarația lor împotriva unirii înregistrată la 27 Iunie 1701, spun că pe Ștefan Rațiu și Mihail Puiu, trecuți la unire “ cum să fie ei ispravnici bisericii românești care ține de legea grecească nu-i vor ține și nici îi vor asculta ” (271) și se vede mai ales din ordinul citat al împăratului Leopold către autoritățile din Ardeal ca să-i lase să circule liber în toată Țara Ardealului și Părțile alipite ei. Intre atribuțiunile ctitorilor era și aceea de a fixa, împreună cu vlădica, data ținerii sinoadelor. Canonul I al sinodului din toamna anului 1700 prevede : “ *când va rândui vlădica și cu titorii carii vor fi jurați lângă vlădica de sobor de toți protopopii țării, atunci etc.* ” (272).

Consilierii vlădicului în chestiuni administrative-bisericești erau *asesorii* sau *jurații*. Instituția o găsim și înainte de unire, în veacul al XVII-lea și de “ *cinstiții frați protopopi jurați* ” vorbește, după unire, Ioan Giurgiu Pataki în scrisoarea cu care a trimis protopopului Nicolae din Voila, hotărârile sinodului din 26 Februarie 1725 (273). Aceștia, al căror număr în primii ani ai unirii nu-i cunoaștem, formau consistorul vlădicului. Intre ei pare a fi făcut parte cu un rol deosebit de important, fiind *primus inter pares*, notarășul (secretarul) soborului, slujbă pe care o îndeplinea unul din protopopii mai apropiați de reședința episcopescă, de obicei, protopopul din Daia. Astfel vedem, că la 19 Octombrie 1701, episcopul aduce o sentință în conflictul dintre popa Ioan din Archid (Sălaj) și un anume Lazar Ferent care începe în felul următor : noi vlădica Atanasie împreună cu pater Boroni (Baranyi) theologul cinstitului sobor împreună cu cinstitul notar Gheorghe și cu alți cinstiți protopopi etc ” (274)

Cel mai important for administrativ și judecătoresc al eparchiei era *soborul mare* sau *sinodul general* (synodus generalis, cum îl numesc actele latinești ale vremii). Se ținea de obicei în fiecare an și când nevoile cereau și de mai multe ori. Era convocat de episcopul și prezidat de dânsul asistat de teologul iezuit. Membrii ai soborului erau toți protopopii și câte doi preoți bătrâni din fiecare protopopiat. Hotărîrea citată din 1700

(270) *Ibidem*, p. 404.

(271) St. STINGHE, *Istoria Bisericii Scheilor*, p. 31.

(272) Petru MAIOR, *Istoria bisericii Românilor*, Buda 1813, p. 355.

(273) I. M. MOLDOVANU, *Acte sinodale ale bisericii române de Alba Iulia și Făgăraș*, II, Blaj, 1872, p. 108. Privitor la instituția ctitorilor și juraților cfr. Al. Grama, *Instituțiunile calvinești*, pag. 121 sq.

(274) *Buletinul comisiei istorice a României* II (1916) pag. 266-67.

spune : când va rândui vlădica și cu titorii cari vor fi jurați lângă vlădica zi de sobor, de toți protopopii țării, *atunci tot protopopul cu doi preoți bătrâni să-se afle la ziua cea numită a soborului*". Fiecare preot era dator sub grea pedeapsă să dea protopopului câte două duce (*duca sau dutca* era o monetă care făcea unul a 25 parte dintr'un floren sau patru krutzeri) pentru acoperirea cheltuelilor călătoriei la sobor (275).

Atribuțiunile soborului erau conform art. 12 al diplomei a doua leopoldine propunerea a trei persoane pentru ocuparea Scaunului vlădicesc, din care împăratul numea una. El alegea pe cei doi ctitori și probabil și pe jurații Scaunului, stabilea norme (canoane) de administrație bisericească, alegea pe protopopi, judeca procesele disciplinare ale lor și ale preoților și cauzele mai grave ale credincioșilor, cum arată canonul al șaptelea al sinodului din 1700 : *care mireni se vor duce cu puterea pe casa popii sau pe femeile lui sau pe marha lui (vita), fără de știrea vlădicăi sau a protopopului, unii ca aceia să fie fără de lege până își dă seama și a cui va fi vina birșagul (pedeapsa) soborului mare 66 florenți*" (276). De competența exclusivă a lui se țineau procesele pentru desfacerea căsătoriilor, căci sinodul din 1700 dispune (can. IV) : *protopopii să nu facă despărțenie ... fără numai când va fi sobor mare în Bălgrad, iar care ar face să fie scăzut din toată cinstea lui*". Soborul lua, în fine, toate măsurile de ordin general reclamate de interesele și nevoile eparchiei (277). În afară de soborul mare, care reprezenta eparchia întreagă, fiecare protopopiat își avea soborul său, numit *soborul mic*, care era convocat și prezidat de protopopul, participând la el toți preoții protopopiatului.

În cuprinsul vlădiciei Bălgradului se găseau la acest început de veac nou și de eră nouă, în afară de mănăstirea din orașul însuș care slujea și de reședință vlădicescă, o mulțime de mici mănăstiri și schituri, locuite de 2-3 călugări, fără nici o cultură și cari trăiau de obicei, din cerșit. Așezământul mănăstiresc se compunea din câte 1-2 odăițe mici, în majoritatea cazurilor, în regiuni muntoase sau păduroase, cele mai multe din ele neavând nici un călugăr preot... Astfel de pildă "mănăstirea" din Arpaș avea și în anul 1726 un călugăr și o călugăriță, soț și soție, el orb de amândoi ochii iar ea oarbă numai de un ochiu, cea din Lisa avea în 1748 un călugăr bătrân pe care-l îngrijeau copiii lui, iar celălt cerșetor (278). Uneori trăiau de avalma călugări și călugărițe ; astfel în mănăstirea Arpașului de jos se găseau în 1748 5 călugări și 6 călugărițe (279). Averea

(275) Petru MAIOR, *loc. cit.*

(276) Petru MAIOR, *Ibidem* p. 356.

(277) Cfr. și Al. GRAMA, *op. cit.*, p. 23 squ.

(278) St. METES, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, pp. 75-81.

(279) A. BUNEA, *Petru Pavel Aron și Dionisei Novacovici*, Blaj, 1802, p. 333.

celor mai multe din ele se reducea la câțiva stupi, o livadă de câțiva stânjani și 2-3 vite. Astfel rolul lor în viața culturală, socială și morală a populației a fost, cu excepția câtorva, cu desăvârșire nulă. O situație mai înfloritoare avea mănăstirea din Sâmbăta de sus (jud. Făgăraș) întemeiată de Constantin Brâncoveanu și, vechea mănăstire a Prislopului (jud. Hunedoara) întemeiată pe la anul 1400 de călugorul Nicodem, întemeietorul și al mănăstirilor Vodița și Tismana din Țara Românească.

Mănăstirile a căror existență este dovedită documentar în preajma anului 1700 sunt: 1) *Mănăsturul* - Cluiului. Mănăstirea de aci a fost întemeiată de un negustor Pavel din Macedonia, stabilit în Clui și de gine-rele său "Georgius Literatus Christofor". Singura ei amintire o avem în scrisoarea cu căfe vlădica Teofil dă din soborul ținut la 17 Iunie 1696 întemeietorilor dreptul de patronat asupra ei. (Orig. în Biblioteca centrală arhiecezanală din Blai). 2) *Daia-română* (iud. Alba) Aci se găseau două mănăstiri: una mai veche amintită mai întâiu în 1636, când, la 6 Maiu, prânzesc în ea principele Gheorghe Rakoczy I și Găvrilă Haller (280). A doua a fost întemeiată de protopopul Gheorghe, mort în anul 1700. Iezuitul Baranyi spune în predica rostită la înmormântarea lui că proto-popul a "zidit pe cheltuială proprie în pădurea din Daia o biserică frumoasă de piatră și lângă ea e mănăstire mică pentru călugări" (281). 3) *Feleac* (jud. Cluj). Mănăstirea a existat, probabil și în veacurile 15-16, când locuiau în ea vlădicii Marcu, Daniil și Petru. Este amintită și în inscripția din 24^a Iulie 1685 de pe o carte religioasă, care se păstrează în biserica din localitate (282). Pe timpul lui Grigore Maior (1772-82) averea mănăstirii consta dintr'un pământ arabil de aproximativ două jughăre și dintr'o livadă de un car de fân (283). 5) *Lupșa* (Jud. Turda) Episcopul Aron spunea într'o scrisoare adresată la 9 Octombrie 1762 generalului Buccow că e "*perantiquum monasterium*". Până târziu către sfârșitul veacului al 18-lea se găsea în ea o școală de cântăreți bisericești (284). 6) *Nicula*. Se spune că mănăstirea de aci ar fi fost întemeiată pe la 1659 (285). În 1699 a lăcrimat icoana Fecioarei Maria din biserica mănăstirii. Plânsul i-a durat din 15 Februarie până în 15 Martie. Contele Sigismund Kornis a luat icoana și a dus-o în capela castelului său din s. Benedict. Mai târziu, fiind dat, pentru aceasta, în judecată de săteni și

(280) Ziarul lui Haller în Szabo KAROLY, *Erdelyi történelmi adatok IV*, Cluj 1862, p. 33 : 1639 majus 6. Ebéden az oldh barátok klastrománál Dálya mellett.

(281) Báranyai PAL, *Imago vitae et mortis II*. Nagyszombat 1719 p. 583).

(282) N. IORGA, *Inscripții ardeleni și maramureșene II*, p. 292.

(283) Z. PAULISANU, *Vechile mănăstiri românești din Ardeal*, Blaj 1919 sub voce.

(284) A. BUNEA, *op. cit.*, p. 247.

(285) *Ibidem*, p. 332.

pierzând procesul, a pierdut și icoana care a fost apoi dăruită de primatela Kollonich iezuiților. Aceștia au așezat-o în biserica lor din Cluj (biserica universității de azi) unde se găsește acum, la Nicula fiind numai o copie a ei. Icoana făcătoare de minuni a fost zugrăvită, se spune, de preotul Lucaciu din Iclod și a donat-o mănăstirii Ioan Cupșa din Nicula (286). 8) *Plosca* (Jud. Hunedoara). În 1695 se stabilește aci zugravul și dascălul moldovean Vasile Sturza, unde-l vedem copiind un *Octoich* românesc (287). 9) *Prislop* (în hotarul satului Silvasul de sus, jud. Hunedoara). A fost întemeiată pe la 1400 de Nicodim, care întemeiase și mănăstirile Tismana și Vodița. În veacul al 16-17 -lea a adăpostit și câțiva călugări învățați cum a fost acel Ioan de Prislop care a ajuns în 1685 vlădică al Bălgradului. Trei călugări de aci, Teodosie, Ghedeon și Macedonie călătoresc în 1629 după milă la Țarul Rusiei, luând cu ei scrisori de recomandare dela principale Gavrilă Bethlen (288). Fiindcă vlădicii Bălgradului aveau în titlul lor și pe acela *al Silvașului*, nu este exclus ca misteriosul Ioan din Peșteana, care a mers în 1553 la sfințire în Țara românească să fi rezidat în mănăstirea Prislopului. 10) *Sâmbăta de sus* (jud. Făgăraș) a fost întemeiată în 1700-1701 (vleat 7209) de Constantin Brâncoveanu. În 1748 avea 5 călugări și 5 călugărițe, mănăstirea rămânând statornic ortodoxă (289). 11) Strâmba (jud. Someș). Egumenul Nichifor dela mănăstirea de aci spunea în petiția adresată în 1761 episcopului Aron că mănăstirea “*a trecentis prope annis stat et stabat*”, cum adeverește o inscripție de pe un perete al ei (290). Era o mănăstire binișor înzestrată, căci în 1765 avea 4 case, 2 păduri, o livadă de 16 care fân și pământ arabil de aproximativ 40 jughere (291). 12) Strâmbu (jud. Someș). Aci se găsea o mănăstire veche, care a fost dărâmată, probabil, la intervenția episcopului Ioan Giurgiu Patachi (292). 13) Geoagiul de sus (jud. Alba). Rezidând aci pe la mijlocul veacului al 16 vlădicii Christofor, Sava și Gheorghe, probabil satul a avut și o mănăstire. Nu avem însă nici un amănunt despre ea până târziu în veacul al 18-lea. 14) Râmeți (jud. Alba). O inscripție dela intrarea bisericii fostei mănăstiri spune că biserica a fost zugrăvită în anul 6895 (1486-87) în zilele Craiului Mateiu Corvinul (293).

(286) I. KADAR, *Szolnok-Dobokavármegye monographiája* V Dej 1901 p. 180. Privitor la icoană vezi și Kovacs GYAIRFAS, *A nikolai máskép Kolosvári csodatevő sz. Szűz kegyképének történeti vázlatá.* Gherla 1898.

(287) St. METES, *op. cit.*, p. 102-103.

(288) Silviu DRAGOMIR, *Relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul al XVII-lea.* București 1912, p. 11-12 și 77-79.

(289) Z. PACLIASNU, *op. cit.*, sub voce.

(290) Orig. în archiva mitropoliei Blajului.

(291) *Conscripția* din acest an a episcopului Rednic în aceeaș archivă.

(292) I. KADAR, *op. cit.* IV, p. 42.

(293) IORGA, *op. cit.* p. 158. Fotografia inscripției în METES, *op. cit.*, p. 54.

Intâia amintire a ei o avem din 9 Iunie 1614 când Gavrilă Bethlen dăruiește călugărilor Sava și Toma Moisin livada numită Hopaț (294). 15) Săcădate (jud. Sibiu). Mânăstirea de aci primise dela Mihail Apafi scutirea de dijmă (295).

Lipsite de o conducere și de o organizație centrală, trăindu-și fiecare din ele vieța amărâtă, dezolată și izolată, mânăstirile amintite nu au însemnat nimic în anii aceia grei de început de veac nou în atât de multe privințe. În toată frământarea din jurul unirii ele nu există nici în preocupările vlădicului nici în acelea ale împăratului și ale conducătorilor Ardealului și nici chiar în preocupările sinoadelor. Erau neînsemnate cantități neglijabile cu care nimeni cu credea util să-și piardă timpul.

Lipsa complectă a documentelor nu ne îngăduie să vedem mijloacele încercate de vlădica Atanasie și de teologul său pentru a face față imenselor dificultăți create de împrejurări și de oameni și pentru a conduce spre un nou destin biserica românească unită cu Roma. Sinodul dela începutul lui Septembrie 1700 care proclamase pentru a treia oară unirea cu catolicismul, a stabilit și câteva norme (canoane) de natură administrativă. Cunoaștem aceste norme și în ele nu găsim nimic deosebit, pentru că autorii lor sunt tot oamenii căii vechi, vlădică și protopopi, iar călugărul iezuit Baranyi ocrotitorul de fiecare zi al lui Atanasie și sfetnicul lui, nu avea atunci nici o calitate oficială în biserica românească, decât calitatea pe care i-o da prietenia cu vlădica și dorința lui de a vedea unirea înfiripată.

Sinodul hotărăște ca cei cari vor să se preoțească să știe Psaltirea, glasurile și tainele bisericii și, pentru pregătire, să stea 40 de zile la vlădicie, înainte de hirotonire. Parohie să le caute protopopul căruia îi vor da ca onorar o piele de vulpe. Preoți din alte țări să nu se primească fără carte dela vlădica de acolo; preoții să nu treacă dintr'un protopopiat în altul, fără autorizația protopopului. Protopopul să nu desfacă căsătoriile, acest drept fiind rezervat sinodului. Preoții să poarte potcapu și haine lungi și să nu umble beți prin târguri, nerespectarea acestei dispoziții atrage după sine pierderea preoției. Mirenii să nu pârască pe preoți înaintea instanțelor civile ci înaintea protopopului și a vlădicului. Fiecare sat să aibă țârcovnic, pe care să-l scutească de "slujbele satului". Fiecare familie (casă) să dea preotului o claie de grâu, o ferdelă (20litri) de ovăz și să-i muncească 2 zile pe an. Preoților li se impune sub pedeapsa destituirii, să facă în Duminici și sărbători cele trei slujbe (utrenia, liturghia și vecernia), Vinerea și Miercurea câte două iar în posturi în fiecare zi.

(294) N. DOBRESCU, *Fragmente privitoare la istoria bisericii românești*, Budapesta, 1905, pp. 17-18.

(295) S. DRAGOMIR, *op. cit.*, I, Anexe, pp. 36-37.

Slujba vor face-o *cât vor putea românește*. În fiecare Duminică și în sărbători preotul va "povesti din Păucenie" (adică va citi o predică). Altfel se pedepsește cu 12 florinți și dacă nu se va îndrepta va fi lipsit de preoție. Credincioșii cari fără cauză binecuvântată lipsesc dela liturghie Duminica și în sărbători, se vor pedepsi de către popa și primarul întâia oară cu 1 floren, a doua oară cu 3 floreni, a treia oară va fi "lăpedat dela biserică ca un păgân, cât nici la moartea nici la îngropăciunea lor popa să nu meargă". Aceleași pedepse se vor aplica și credincioșilor cari nu se spovedesc, nu știu Tatăl Nostru, Crezul și Poruncile. Alte "canoane" impun respectarea sărbătorilor, a posturilor, interzic preoților "*tragerea tabacului*" (fumatul) și poruncesc ca în fiecare biserică să fie icoana Domnului Hristos, a Preacuratei, a s. Nicolae (296). Duhul cel nou nu se simte încă în biserica românească ardeleană.

Cu totul alte preocupări a avut sinodul din 8 Iunie 1702, ale cărui hotărâri le cunoaștem numai dintr'o scurtă dare de seamă făcută de serviciul preoțesc al armatei, condus și el de călugării iezuiți. Sinodul la care a luat parte, ca invitat al lui Atanasie teologul de mai târziu C. Neurauter (297), a hotărât înființarea în Alba Iulia, lângă reședința vlădicească, a unor școli românești cu banii pe care preoții urmau să-i primească, conform promisiunii făcute episcopului în Viena, ca răscumpărare a cerealelor date de ei pentru nevoile armatei. A hotărât apoi ca 5 tineri, cei mai bine înzestrați, să fie trimiși la școlile mari din Viena, Târnavia și Roma "ad artium liberalium studia et ad sacras literas diligenter informandi". Tot atația să fie recomandați în acelaș scop, și cardinalului Kollonich. A mai hotărât apoi să se tipărească cât mai multe cărți în tipografia bălgrădeană. În fine, s'a discutat problema scutirii preoților de dijme, scutire pe care domnii protestanți nu o respectă și s'au pedepsit câțiva preoți cari au despărțit căsătorii (298).

În ceea ce privește școala din Alba Iulia, care preocupase atât de mult și pe principii calvini, a cărei înființare o ceruse Atanasie și în conferința din Viena dela începutul anului 1701 și care de altfel îi fusese impusă prin diploma a doua leopoldină (art. 8) și o ceruse și Kollonich în instrucțiunile date teologului iezuit, vlădica a cerut în 1703 împăratului să-i dea pentru ea casa destinată în 1700 ca monetărie și găsită spre acest scop nepotrivită (299). Leopold I, în urma raportului favorabil al comisarului cameral contele Ioan Ehrnreich von Seeau, care spune că fără o astfel de școală condusă de iezuiți cu greu s'ar putea menține unirea din

(296) Petru MAIOR, *op. cit.*, p. 355 sq.

(297) Deci nu a murit în 1701? Vezi pag. 103.

(298) Darea de seamă în NILLES, *op. cit.* I, 351-52.

(299) *Convorbiri Literare* a. XL, p. 627 sq.

cauza multelor secte eretice și din cauza legăturilor Românilor de aci cu cei de peste munți, dă la 28 August 1703 lui Atanasie și întregii națiuni române casa cerută. Ordinul de predare a ajuns în mâinile vlădicului abia în 1705, când din cauza revoluției lui Francisc Rakoczy II nimeni nu-i putea lua nici un folos. Astfel școala nu s'a înființat niciodată (300).

Primirea tinerilor uniți în școlile catolice străine îl preocupa mereu pe cardinalul Kollonich. Încă în 8 Septembrie 1700 făcuse o fundațiune importantă din care o parte urma să fie pusă la dispoziția iezuiților din Transilvania pentru a întreține tineri convertiți în colegiul lor din Cluj (301). după ce cu câteva luni mai înainte spunea, în legătură cu pretențiile formulate de dietă față de preoții uniți, că "Valachorum filii iam actu complures scholas romano-catholicas frequentant" La 3 Octombrie 1703 scria papei Clemente XI că s'a îngrijit ca în seminariul din Târnavia să fie primiți pentru studii teologice tineri de ritul grecesc (302). Aci face într' adevăr în 22 Februarie 1704 marea fundație de care s'au împărtășit atâția din viitorii fruntași ai bisericii române unite între cari și vlădicii Ion Inochentie Micu Klein și Ion Bob. Apoi în 20 Iunie 1705 Oratio Olivieri, iezuit, rectorul colegiului grecesc din Roma, îi scria că ar putea primi în colegiul său "qualche giovinetto di tenera età, ma di buona indole e di miglior ingegno ... per ritornar poi a far del bene nelle sue parti e convertiri li suoi nazionali". Ar fi întreținuți acolo gratuit, trebuind numai să aibă cheltuelile de drum (303).

Dacă din cauza grelelor împrejurări din țară tinerii români n'au putut încă lua drumul străinătății, în colegiul iezuiților din Cluj învățau încă în 1703 45 elevi români, al căror nume nu le cunoaștem deși lista lor ni s'a păstrat (304).

În ceea ce privește hotărârea sinodului privitoare la tipărituri, încă în acelaș an 1702 a ieșit de sub teascurile tipografiei din Alba Iulia catechismul tipărit cu cheltuiala cardinalului Kollonich, *Pâinea pruncilor sau învățătura credinții creștinești ... care o au scris în mici întrebăciuni și răspunsuri ungurești cinstitul Pater Boroneai Laslo parochusul bisericii catolicești dela Bălgrad. Si s'au întors în limba românească de Duma Ianeș dela Bor-*

(300) Hotărârea împărătească în CIPARIU, *op. cit.*, p. 14-15, în românește la SINCAI, *Cronica* la a. 1705. Contele accentua mai târziu, în 1706: Sollte mit der Zeit diese Union in sein echte esse kommen, so müssen nothwendig walachische Schullen hier aufgerichtet, damit die Jugend in moribus et rebus fidei unterrichtet und daraus mit der Zeit Popen genommen werden". S. DRAGOMIR, *Istoria desrobirii religioase* I, anexe p. 15.

(301) NILLES, *op. cit.*, I, p. 365-68.

(302) *Ibidem*, p. 27-28.

(303) *Ibidem*, p. 49-50.

(304) I. Toth ZOLTAN, *Az erdelyi román nacionalismus első százada. 1697-1792*. Budapest, 1946, p. 169.

bant (*Bărdăbanți*). Cărticica s'a distribuit, conform instrucțiunilor cardinalului date teologului iezuit în 1701 când ea se găsea sub tipar, în mii de exemplare (305). În anul următor, s'a tipărit la Cluj, în ediția a doua, de către călugării iezuiți *Catechismul* lui Petru Canisius. Noua tipăritură este închinată lui Atanasie, arhiepiscopul din Țara Ardealului, "așisdere și sfetnic mai din lăuntru al Înălțatului împărat" (306).

Aceste începuturi de activitate nouă au fost frânte de marea svârcolire a revoluției lui Francisc Rakoczy II.

Cap. II

Sub Episcopul Atanasie Anghel

I. BISERICA ROMÂNEASCĂ UNITĂ ȘI REVOLUȚIA LUI FR. RAKOCZY II. DEFECȚIUNEA DIN 1711. MOARTEA LUI ATANASIE

Răscoala începută în părțile de miazănoapte ale Ungariei a cuprins repede și Ardealul unde i s'au alăturat țărani, fără deosebire de neam, storși de biruri, micii nobili sărăciți și o parte din ungarimea, în care numele conducătorului, — fiul vitreg al lui Emeric Tokoly, nepotul de fiu al lui Gheorghe Rakoczy II iar prin mamă descendent al lui Zrinyi, bătrânul, eroul dela Szigetvar, — deștepta amintirea uncr vechi vremuri de luptă pentru libertate împotriva neamțului cotropitor din Viena imperială. Cete de răsculați înarmați cu ce aveau la îndemână jefuiau satele și târgurile, răspândind pretutindeni anarhia și teoarea. Jafului răsculaților îi răspundea jaful soldaților generalului Rabutin, cantonați în orașele săsești și în cetățile întărite din diferitele părți ale țării. Țara însăși își schimbase de câteva ori stăpânul, după cum norocul armelor era de partea insurgenților ori a trupelor imperiale. Guvernul se mutase la Sibiu, unde s'a retras și Rabutin și era condus acum de comisarul împărătesc Haller în locul ușuratecului, molatic și chefliu, Gheorghe Banfi, iar în Alba Iulia o dietă convocată pe 15 Iulie 1704 îl proclamă pe Francisc Rakoczy principe al Transilvaniei. În mâinile trupelor imperiale se găseau numai orașele săsești și câteva fortărețe, până târziu după biruința câștigată de generalul Herbeville la Jibău în 11 Noembrie 1705 asupra răsculaților care a dus treptat la recucerirea întregi provincii. La începutul anului 1706 însă Rabutin pornește spre Ungaria. Lipsa lui este folosită de Rakoczy care vine personal în Transilvania și în dieta convocată la Târgu Mureș în Aprilie se instalează în calitate de principe al ei. Rabutin revine și în cursul toamnei 1707 reocupă din nou țara. Aceste permanente invazii, când ale unora când ale altora, la care s'a adăugat cumplita iarnă 1708-1709 urmată de holeră au dus provincia, și altfel secătuită până la măduvă, pe marginea prăpastiei.

(305) Ion MUSLEA, *Pânea Pruncilor, Belgrad. 1702. Din istoria unei vechi cărți românești*, în *Omagiu lui Ioan Luțaș*, București, 1943, pp. 617-631.

(306) A. VERESS, *Bibliografia româno-ungară*, I, București, 1931, pp. 149-150.

În mijlocul acestor pustiitoare svârcoliri, preoțimea unită pare a fi rămas neclintită în unirea ei cu catolicismul printrucă o vedem cerând contelui Simeon de Ghimeș, comandantul trupelor rakociene, să i se respecte privilegiile obținute dela împăratul Leopold I. Și într'adevăr acesta dă la 4 Maiu 1705 din tabăra de lângă Mediaș ordinul cu care ia preoțimea unită sub protecțiunea sa, oprește încartiruirea soldaților în locuințele preoților, rechiziționarea dela ei a alimentelor și supunerea lor XIX la orice fel de impozite sau taxe. Ordinul este semnat și de protopopul Vasile din Daia "notarășul" clerului (307).

Acum apare din nou Ion Țirca, care dela început, ca cei mai mulți din protectorii săi calvini, a trecut în rândurile răsvrățiților. După biruințele lui Herbeville fugе în Moldova, de unde, iscăbind "Ardealului Episcop Românilor", îi scrie la 20 Iulie 1706 lui Rakoczy să nu-l uite "fiind gata a sluji Măriei Tale în tot ceasul" și dorindu-i ca Dumnezeu să-i întărească "arma" ca să-și biruiască dușmanii "cum a biruit David Craiu pizmașii săi" (308). În cursul aceluiaș an ori la începutul anului următor, când norocul favorizase un moment armele lui Rakoczy, Țirca vine în Ardeal, se așează în Alba Iulia și ocupă scaunul vlădicesc, părăsit de Atanasie, care se retrăsese la Sibiu, unde era guvernul țării. Cu câțiva preoți strânși în jurul lui, Țirca voia să ocupe sau chiar a ocupa reședința Status-ului catolic. Rakoczy, informat repede, intervine scriind superintendentului calvin să oprească astfel de nelegiuiri pe care dânsul, principele, nu le poate tolera (309). Un raport contemporan iezuit recunoaște că din cauza teroarei desfășurate de Țirca cu ajutorul curuților lui, întreaga operă a unirii era amenințată cu prăbușirea (310). Cum rezultă din scrisoarea din 1714 a teologului Szunyog, dintre aderenții lui Țirca făcea parte și cunoscutul ctitor al bisericii unite Stefan Rațiu (311). La 28 Aprilie 1708 Atanasie care se găsea tot în Sibiu, vorbește într'o scrisoare trimisă vice primarului Mathias Werner din Bistrița de pseudoepiscopul Țirca care susținut de generalul lui Rakoczy, Pekri, a jefuit catedrala din Alba Iulia și a destituit protopopi și preoți, numind în locul lor alții "pessimos". Intre cei înlocuiți a fost și protopopul Matei din Scaunul Bistriței care

(307) *Archiva Someșeană* Nr. 1 (1924) pag. 23-24.

(308) N. IORGA, *Studii și Documente* IV, pag. 72.

(309) Zsilinski MIHALY, *A magyar országgyűlések vallásügyi t rgyalásai* IV, pag. 230, apud S. DRAGOMIR, *op. cit.*, pag. 75, nota 1.

(310) *Nec longe a periculo aberat quominus universa unio in manifestum discrimen adduceretur.* NILLES, *op. cit.* I, pag. 372.

(311) Silviu DRAGOMIR, *op. cit.* Anexa, p. 16.

mergând la Sibiu a destăinuit locul unde a ascuns Țirca lucrurile furate (312).

Pentru refacerea situației zdruncinate a bisericii unite, după întoarcerea lui Rabutin și alungarea trupelor răsculaților, cu care a plecat și Țirca, a fost convocat în toamna anului 1707, la stăruință iezuiților, în aceeași Alba Iulia un sinod la care a participat 33 protopopi asistând și superiorul misiunii pentru Dacia, Andrei Horvath din Cluj. Iezuiții prezenți au arătat protopopilor întruniți că trăesc vremuri de mari încercări care le dă prilejul să-și dovedească statornicia și sinceritatea credinței. Provincia va reveni stăpânului ei legitim, care va adăuga noi privilegii pe lângă cele obținute până acum. Indemnurile și-au produs efectul: toți cei 33 protopopi au semnat o nouă declarație de unire, l-au declarat pe "sceleratissimum inpostorem" Țirca nedemn de mitra vlădicească și și-au mărturisit alipirea și supunerea față de vlădica Atanasie (313).

Răscoala lui Rakoczy s'a terminat în anul 1711 prin pacea dela Sătmăre. În cursul ei mor, pe rând, împăratul Leopold I (1705) și marele protector al unirii, cardinalul Kollonich (1707), iar în anul biruinței definitive asupra răsculaților (11 Aprilie 1711) și împăratul Iosif I, căruia i-a urmat Carol VI. În acest an, în împrejurări pe care nu le cunoaștem în amănunte, s'a produs în biserica românească însăși o violentă încercare de prăbușire a unirii încă atât de plăpânde. O scurtă însemnare contemporană, datorită iezuiților, spune că "*Valachorum unio ... turbata per Transylvaniam hoc anno (1711) mense Iulio coepit*". Tulburarea este pusă în legătură cu războiul ruso-turc căruia, sigur, Românii îi doreau un alt sfârșit decât acela pe care l-a avut. Pe tronul Rusiei să găsea în acele vremi Petru cel Mare al cărui prestigiu în urma reformelor îndrăznețe și în urma succeselor militare obținute era imens în toate părțile lumii creștine răsăritene. În primăvara lui 1711, Turcii, la stăruințele neîncetate ale lui Carol XII, regele Suediei, care după înfrângerea dela Pultava se găsea adăpostit în Benderul din vecinătatea noastră și ale lui Ludovic al XIV-lea, a declarat războiul Rusiei. Pe la mijlocul lui Maiu Marele Vizir pleacă din Istanbul în fruntea armatei înspre regiunile destinate a fi câmp de bătălie. Moldovenii, cu voevodul lor Dimitrie Cantemir, trec de partea țarului, care vine însuș, la 4 Iulie, la Iași unde petrece mai multe zile cu strălucita sa suită împărătească (314).

Prezența pe pământ românesc a țarului Rusiei ortodoxe, care luase

---

(312) *Archiva Samoseana* Nr. citat pag. 28.

(313) NILLES, *op. cit.* I, 372-73.

(314) Privitor la acest război cfr. N. IORGA, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, Gotha, 1911, p. 303 sq.

în imaginația popoarelor creștine asupra locului vechilor împărați bizantini și spre care și Românii ardeleni priveau încă din veacul al XVII-lea ca spre suprema lor nădejde în vremuri de grele încercări (315), a avut, sigur, o influență hotărâtoare asupra stării sufletești a unei părți din preoțimea ardeleană, deși războiul s'a terminat cu înfrângerea armatei rusești și cu pacea umilitoare din 23 Iulie de lângă "Vadul Hușilor". N'au lipsit firește nici îndemnurile calvinilor ale căror nădejdi fuseseră spulberate de înfrângerea răscoalei lui Rakoczy. Apoi la biserica românească se găseau încă în funcțiune unii din protopopii aderenți ai lui Țirca sau numiți în slujbă de el.

În împrejurările acestea s'a întrunit faimosul sinod — se pare, toamna 1711 — în care protopopii prezenți îndemnați de frații Vasile și Petru, protopopi amândoi, *intentatis minis et terriculamentis*, spune relația iezuiților, au iscălit o declarație de revenire la ortodoxie (ad subscribendum veteri schismati compulerint). Situația devenise excepțional de gravă fiindcă declarația a iscălit-o și Atanasie cu toate sfaturile contrarii ale teologului care era prezent. Gestul vlădicului este explicat cu frica de a nu pierde cu totul adeviziunea protopopilor (316). Episcopul la insistențele și după explicațiile teologului, a revenit repede. Încă în cursul aceluiaș sinod, și a revocat iscălitura, și-a făcut din nou, în catedrală, în fața altarului, mărturisirea de credință catolică. Acelaș lucru l-au făcut și protopopii iar conducătorii acțiunii pentru părăsirea unirii au fost destituiți și scoși din sinod (317). Așa povestesc desfășurarea dramatică a acestui sobor scurt și concentrat, rapoartele amintite ale iezuiților. La 18 Noiembrie 1711 Atanasie dă la mâna lui Gavrilă Hevenesii, care deținea atunci funcțiunea de provincial al ordinului, declarația că, precum a făgăduit când era în Viena să țină toate punctele iscălite, așa promite și acum. Va rămâne ceea ce a fost și ce este, iar hotărârile sinodului recent, contrare "legii și ritului" le va lua din mâinile în care se găsesc și le va nimici (318).

Cu câteva zile, înainte de pacea dintre Ruși și Turci, la 20 Iulie 1711, peste 400 de boeri și nobili români din districtul Făgărașului *întăreau* cu iscăliturile și sigiliile lor adeviziunea la unire. Am văzut că protestul din 27 Iunie 1701 împotriva unirii l-au semnat, alături de Brașoveni, și popa Stan din Făgăraș împreună cu negustorul Ladislau Fogarasi.

(315) Un raport francais din Viena din 27 Februarie 1717 spunea că Petru cel Mare este *l'idol de tous les grecs, de ceux que les catholiques appellent les grecs schismatiques*. HURMUZACHI, *Documente*, XVI, p. 403.

(316) *Inopinato timore percussus ne eorum a se omnino abalienaret animos.*

(317) NILLES, *op. cit.* I; 385-87.

(318) *Ibidem*, p. 387.

Districtul Făgăraşului a fost mult timp scos de sub jurisdicţia vlădicilor din Bălgrad şi supus ori superintendentului calvin ori consistorului reformat din Făgăraş, chiar şi atunci când cu numele avea episcopul său propriu. Deşi nu avem informaţii precise ca despre Braşoveni, credem totuşi că şi boerii de aci l-au primit la fel de duşmănos pe Atanasie când i-a vizitat în primăvara anului 1699 însoţit de Baranyi. Manifestul de unire din 5 Septembrie 1700 e semnat numai de protopopii din Berivoi şi Viştea nu şi de cel din Făgăraş care semnase însă în 1698. Petru Maior explică trecerea la unire a boerilor făgărăşeni, care aveau până aci legături atât de strânse cu calvinii, cu dispoziţia lui Leopold I ca aceia care se unesc cu vreuna din confesiunile recunoscute trebuie să-i primească toate învăţăturile. "Românii nemeşi din pământul Făgăraşului scrie P. Maior... dedaţi a se supune ascultării superintendentului celui calvinesc... de toate dogmele credinţei calvineşti ca de celea ce sunt cu totul străine de către credinţa răsăritului îngrozindu-se şi ei primiră credinţa cea catolicească care puţin de cea până aci ținută a răsăritului credinţă să desclinea (se deosebea) (319).

Când s'a produs această declaraţie de unire? Dispoziţia împăratului privitoare la sensul unirii este cuprinsă în art. 11 al diplomei din 19 Martie 1701. Trecerea lor la unirea cu catolicismul a avut loc în acelaşi an sau în anul următor după publicarea diplomei amintite, căci la 11 Noembrie 1702 cardinalul Kollonich scria lui Papadopol la Padova că nădăjduşte într'o sporire considerabilă a numărului uniţilor şi ca pildă îi comunica ştirea primită atunci din Transilvania unde 442 familii nobile române au îmbrăţişat unirea (320). Care este atunci explicaţia actului din 20 Iulie 1711 prevăzut cu cele peste 400 semnături? Explicaţia o găsim în agitaţia care cuprinsese preoţimea şi pe credincioşii din Transilvania în urma prezenţei lui Petru cel Mare în Moldova, de care vorbeşte informaţia amintită mai sus: *Valachorum unio cum romana ecclesia ... turbare per Transilvaniam* HOC ANN (1711) MENSE IULIO caepit quando moscovitarum cum Turcis praelium imminebat (321). În mijlocul acelei agitaţiuni s'a crezut necesară o nouă întărire, cum o numeşte Şincai (322).

(319) *Op. cit.*, p. 87-88.

(320) *Huius solatii praegustum, quem proxime e Transylvania accepi communico : ubi quadrigentae quadraginta duae nobiles familiae, greco hactenus schismati addictae, ad unionem catholicam amplectendam sunt adductae*". NILLES, *op. cit.* I, 245 cfr. şi J. DRAGONIR, *op. cit.*, p. 85.

(321) NILLES, *op. cit.* I, p. 385.

(322) *Cronica* la a. 1711 : În 20 Iulie din anul acesta 1711 au INTARIT şi boerii din Tara Oltului unirea, prin o scrisoare în care mai mulţi s'au iscălit decât şi-a pus peceţiile, totuşi peceţi se află într'insa 411. Subscrierile au fost publicate de N. DENSUSIANU în *Revista Critică şi Literară* din Iaşi a. I (1893) p. 477-87 după originalul care se găseşte în colecţia Hevenesi din Biblioteca Universităţii din Bu-

De aci înainte un întuneric greu se lasă peste istoria bisericii româno-unite. privitor la care nu mai știm nimic. Pe Atanasie îl mai întâlnim la începutul anului următor, 1712, când trimite în 4 Ianuarie o mulțime de instrucțiuni protopopilor, preoților și mirenilor. În acestea poruncește ca cele șapte taine "foarte tare și nemișcate să țineți". Botezul copiilor să nu fie amânat peste ziua a 8-a; în toate Duminicile și sărbătorile, "preotul să facă cazanie totdeauna". Fiecare credincios "cu mare cu mic" după împlinirea a opt ani să se spovedească în tot postul, după porunca Bisericii sfinte și să se împărtășească; toți, tineri și bătrâni, să știe Tatăl Nostru, Crezul și Zece Poruncile. Cine nu le va ști "unul ca acela să nu se îngroape pre lângă biserică unde se îngroapă ceilalți creștini pravoslavnici, ci să se îngroape afară de biserică, nici popa să nu-i slujească că nu-i destoinic". Protopopii să nu despărță căsătoriile și "de s'au și făcut, să se îndrepte la loc". Cauzele de despărțire le va judeca soborul.

dapesta. În studiul cuare însotește publicarea acestei liste de iscălituri, N. Densușianu, pornind din negăsirea alături de subscrieri a nici unui text care să explice rostul lor, afirmă că presupunerea unirii subscriitorilor ar fi un fals răspândit de iezuți. Cei peste 400 de boeri și nemeși nu s'au unit. Afirmăția lui N. Densușianu, care era atât de pornit să descopere pretutindeni falsuri, mai ales de ale uniților, este complect greșită. Boerii fâgărășeni erau uniți. Acest lucru apare limpede din următoarele: 1) La 20 Maiu 1712 Ion Giurgiu Pataki, atunci misiionar în Făgăraș, scrie de aci mitropolitului primat, cardinalului Cristian August de Saxonia "plures ipsorum (Valachorum) nobiles veram unionem amplexi sunt et confitentur, nam bojerones seu nobiles omnes manu propria ... subscripserunt et sigillo muniverunt se esse veros unitos, quorum cathalogum reverendissimus pater provincialis Societatis Iesu, dum hic esset, secum accepit" (N. IORGA, *Inscripții ardeleni și maramureșene*, I, p. 286). Textul este limpede: Pataki care se găsea în Făgăraș știa că boerii au dat o declarație în care se mărturisesc uniți într'adevăr, că această declarație au semnat-o și că ea a fost dusă de Hevenesii. 2) N. Densușianu spune că boerii au dat o declarație în care se mărturisesc uniți într'adevăr, că această că lângă "catalogul" cu semnăturile boerilor nu se găsește nici un text care să explice rostul lor și că acest text nu era acolo nici în 1802 când l-a văzut Schwartzner, directorul din acel timp al bibliotecii Universității. Neprezența lui acolo în 1802, constituie dovada că textul n'a existat. Concluzia este evident nelogică. Din lipsa în Biblioteca din Budapesta a textului explicativ rezultă numai că el ori nu a fost depus în Bibliotecă ori că cineva l-a sustras din ea, nu că el n'a existat. Textul explicativ a fost în Biblioteca amintită. Acolo l-a văzut Petru Maior, care după ce afirmă că boerii fâgărășeni primiseră credința cea catolică, adaugă: "Vede-se întâmplarea aceasta în manuscriptul cel din 20 Iulie 1711 carele se ține în Biblioteca Universității dela Pesta unde 315 boeri se văd iscăliți la unire". Dacă Maior ar fi văzut numai "catalogul" pe care l-a văzut Schwartzner, l-a copiat și publicat N. Densușianu nu avea de unde să știe că acei boeri primiră credința cea catolică. Asemenea nu putea cunoaște rostul iscăliturilor nici Gh. Sincai dacă ele nu ar fi fost însoțite de un text explicativ, căci și dânsul scrie că în 20 Iulie 1711 "au întărit și boerii din Tara Oltului unirea cu biserica Romei, prin SCRISOARE în care mai mulți s'au iscălit etc.". Șincai a văzut și copiat scrisoarea căci spune că va publica-o când va vorbi de familia sa. 3) Faptul că boerii fâgărășeni erau într'adevăr uniți, îl arată rolul pe care l-au jucat în cursul luptelor pentru alegerea successorului lui Atanasie de care va fi vorba îndată.

“ Iar care protopop ar face vre-o despărțenie să știe că necum protopop ci nici popă mai mult nu va fi și toate bucatele i se vor lua ”. Preoții însurați a doua oară nu pot liturghisi, “ nici la alte slujbe preoțești să nu se tindă ”. Cei cari vor merge în alte țări la hirotonie, “ să fie lipsiți de toate trebile preoțești și de bucatele lor ”. Poruncile le încheie cu amenințarea : “ care ar face într’alt chip să știe că mulți se vor mira de petrecerile acelora și vom găsi pe alții în locul acelora cari vor mai bine asculta de porunca noastră ” (323). În cursul aceluiaș an preoții au fost invitați din nou, după întâmplările anilor trecuți, să facă mărturisirea de credință catolică (324). În vara anului 1713 îl găsim în Sibiu unde aduce o judecată în conflictul dintre doi preoți din Armeni (325).

Vlădica Atanasie moare la 19 August 1713, după ce îndemnase pe preoții cari se găseau în jurul lui să rămână statornici în unire. Relația contemporană spune că înmormântarea a fost făcută “ pro dignitate personae ”. Au ținut cuvântări și doi iezuți, unul vorbind latinește și celălalt ungurește (326).

---

(323) Petru MAIOR, *op. cit.*, p. 373-75.

(324) NILLES, *op. cit.* I, 389.

(325) *Buletinul Comisiunii Istorice a României* II, pag. 271.

(326) NILLES, *op. cit.* I, 390.

II. BISERICA ROMANEASCĂ DIN MARAMUREȘ ȘI BIHOR

Cu mult mai bogate sunt știrile pe care le avem în acest timp despre situația bisericească a Românilor din comitatele vecine. În Maramureș continua să păstorească cunoscutul Iosif Stoica, pe care nu l-a putut clătina nici răscoala lui Francisc Rakoczy al II-lea. L-au clintit însă, după o păstorire de peste 15 ani, propriile păcate și propriile fărădelegi, dovădite în cursul unor anchete, cu prilejul cărora au fost audiați sub jurământ 678 martori, preoți și mireni, bărbați și femei, bătrâni și tineri, nobili și iobagi, din 43 sate. Actele acestor anchete ni s'au păstrat și ele ne dau o icoană înspăimântătoare despre viața și activitatea lui Stoica. Despărțea căsătorii pentru bani și fără știrea sinodului, hirotonia preoți veniți din alte părți, mai ales din Ardeal, așeza în sate preoți pentru bani, încât în unele numărul lor se urca până la zece; bea și se îmbată de nu se trezește trei zile, spune un martor iar alții că l-au văzut în sinod beat de nu-și "putea mișca limba în gură" și că uneori nici la liturghie nu putea merge din cauza beției. S'a arătat că vlădica invita preoții la sinoade, care apoi nu se puteau ține, pentru că dânsul petrecea în alte părți cu femei (327).

Înainte de începerea anchetei Stoica fusese aruncat în temniță din ordinul căpitanului cetății Hust, Gheorghe Dolhai, fiind eliberat abia la sfârșitul anului 1705 sau la începutul anului următor, în urma intervențiilor stăruitoare pe lângă Francisc Rakoczy II, ale comitatului (328), ai cărui conducători calvini aveau cel mai mare interes ca Stoica să rămână în fruntea bisericii românești de aci. Eparchia vecină a Muncaciului era aproape întreagă unită iar în Ardeal preoțimea românească primise și ea unirea și astfel în fața primejdiei care se apropia din două părți de Maramureș, conducătorii nu se puteau despărți ușor de un episcop, la ale cărui îndemnuri Românii de aci se declaraseră uniți cu calvinismul.

(327) Actele anchetei sunt publicate în Hodinka, *A munkácsi görög katolicus puspöksegek okmánytára* pp. 425-47, 448-63.

(328) Privitor la intervenții Al. Cziplé, *o. cit.* p. 76-77.

În Maramureș s'a refugiat însă și Ion Țirca, când trupele răsculaților, cu al căror sprijin se așezase pentru câteva săptămâni în Scaunul vlădicesc al Bălgradului, au fost alungate din Ardeal. Între cei doi s'a stabilit repede o înțelegere, mai ales că Țirca pare a se fi bucurat de protecția specială a principelui și conform informației lui Petroniu Kaminski, episcopul așezat de Fr. Rakoczy în fruntea episcopiei Muncaciului, cuprinsă în scrisoarea trimisă la 16 Noembrie 1709 episcopului Vinicky din Priemisl, Țirca și-a rezervat partea de dincoace de Tisa a Maramureșului precum și ținuturile românești din jurul Orășii, iar Stoica s'a mulțumit cu hirotonirea celor veniți din afară, din Polonia și Ungaria și, sigur, din Transilvania. Numărul preoților străini hirotoniți de el se urca, spune Kaminski, la 400 (329).

Țirca însă nici aci, după atâtea pribegii și aventuri, nu și-a știut stăpâni vechile pasiuni. În fața unor lungi investigații, pornite în toamna anului 1709, în cursul cărora s'a dovedit că a prădat în tovărășia preotului calvinizant Stefan Oros din Mănești mănăstirea Uglea, că a oprit sate întregi dela biserică ridicând pedeapsa numai pentru bani, pentru cari despărțea căsătorii și lăsa în slujbă preoți însurați a doua oară, că a scris scrisori false în numele soborului și al protopopilor și altele care nu pot fi reproduse, Țirca a dispărut din comitat, pierznându-și urma pentru totdeauna (330). Astfel în fruntea bisericilor de aci a rămas iarăși Iosif Stoica singur, până în toamna anului 1711 când a murit (331).

După moartea lui preoțimea l-a ales pe Stefan Petrovan Serafim, protopopul Erașului de sus. Toată vieța noului episcop a fost o luptă continuă pentru a-și păstra situația în mijlocul marilor primejdii ale vremii. Astfel se explică nestatornicia sa și atitudinea nehotărîtă pe care a dovedit-o în cursul scurtei sale păstoriri de abia cinci ani. Nu știa nime și poate nu știa nici el însuș ce credință mărturisește. Catolicii îl credeau ortodox cu simpatii calvinești și deci primejdios propagandei lor; calvinii îl socoteau agent al catolicismului și lucrau cu toate mijloacele ca să-l răstoarne din Scaun.

Cunoscând bine situația bisericii din Maramureș, care era considerată ca făcând parte din biserica ungurească a Calvinilor și astfel supusă mereu amestecului reprezentanților acesteia, văzând apoi puternicul sprijin împărătesc de care se bucura vlădica unit din Transilvania, Serafim a încercat să se pună sub scutul catolicismului. Îndată după alegere a mers

(329) A. Hodinka *o. cit.* p. 522.

(330) Actele la Al. Cziplé *l. cit.* pp. 78-90.

(331) Scrisoarea din 6 Octombrie 1711 alui Polycarp Filippovici, vicarul apostolic al Muncaciului către cardinalul Paulucci în A. Hodinka *o. cit.* p. 566.

la Bălgrad unde a intrat în legătură cu Atanasie și cu iezuiții cari se găseau acolo, câștigându-și informațiile necesare asupra modalităților trecerii la unire. Aci teologul Szunyog i-a citit mărturisirea de credință catolică, pe care s'a declarat gata să o accepte. Însoțit de același teolog iezuit l-a vizitat pe generalul comandant Steniville care l-a primit cu multă bunăvoință, dându-i și o recomandatie către generalul Montecuccoli. Atanasie comunica toate aceste lucruri mitropolitului primat, cardinalului Christian August de Saxonia, rugându-l să-l primească pe Serafim și biserica să în sânul bisericii catolice și să esopereze și pe seama lui și a preoțimei de acolo privilegiile obținute prin mijlocirea lui Kollonich, de vlădica și preoțimea ardeleană (332).

Întors acasă, Serafim îi scrie și dânsul la 25 Noembrie 1711 primatului, cerând aceleași lucruri pe cari le propusese Atanasie în scrisoarea sa (333). Cardinalul cere informații dela iezuitul Hevenes, care răspunde la 14 Decembrie al aceluiași an. Serafim fiind ales numai de preoțimea și poporul maramureșean are nevoie de confirmarea împărătească, apoi fiind sfințit de mitropolitul Moldovei, trebuie sfințit a doua oară "sub conditione" cum s'a făcut și cu Atanasie. Este însă o mare dificultate, adaugă Hevenes: iezuiții nu au o mănăstire în Maramureș și astfel teologul care va fi așezat lângă vlădica nu are din ce trăi fiindcă acesta nu are venituri suficiente, iar de altă parte fiind de ritul grecesc, nu mănâcă niciodată carne (!) (334). De altfel iezuiții nu aveau mari speranțe în unirea Maramureșului deoarece — ziceau dânsii — preoțimea era foarte simplă și neînvațată, ci toată nădejdea și-o puneau în generația tânără, care învață la școlile lor (335).

La 24 Decembrie 1711 mitropolitul primat a comunicat Congregației de Propaganda Fide dorința lui Serafim de a fi primit în sânul bisericii catolice, împreună cu preoții săi, al căror număr e de 200. La 25 Ianuarie 1712 Congregația hotărăște să scrie mitropolitului primat să pună în vedere episcopului maramureșean, că trebuie înainte de toate să se lapede de schismă, apoi să facă mărturisirea de credință catolică. Pentru rezolvirea grabnică a chestiunii lui Serafim a intervenit la 21 Noembrie 1711 și Policarp Philippovitz, vicarul apostolic al Muncaciului, fiindcă, spune dânsul, e primejdie să fie numit peste Maramureș un episcop schismatic (336).

(332) N. Iorga, *Două scrisori ale lui Atanasie Anghel*, p. 7.

(333) Textul în N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*, I, pp. 283-284.

(334) *Ibidem*, pp. 284-285.

(335) *Zeitschrift für Katholische Theologie*, Innsbruck, 1880, p. 785.

(336) Colecția Armearu.

Încercările de unire ale lui Serafim au ajuns în curând la cunoștința credincioșilor din comitat, care protestează violent contra intențiilor lui de a introduce în biserică inovații contrare datinei și legilor vechi (337). Mișcarea credincioșilor nu pare a-l fi impresionat pe episcopul, care a rămas pe lângă vechile-i planuri. Astfel vedem că și peste un an și câteva luni, la 23 Februarie 1713, comitatul aduce hotărîrea de a scrie delegaților la dieta ardeleană ca să intervină la guvern să apere pe credincioșii români uniți cu calvinismul împotriva acțiunii primejdioase a vlădicului lor (338). Temându-se că acțiunea viguroasă a comitatului și a credincioșilor poate avea urmări cu mult mai serioase decât cum își închipuia la început și lipsindu-i și sprijinul cardinalului care voia să vadă Maramureșul supus Jurisdicției Episcopiei de Muncaciu, Serafim și-a schimbat atitudinea, acomodându-se împrejurărilor pe care nu le putea nici schimba, nici stăpâni. Astfel dându-le garanții suficiente, preoții l-au ales din nou episcop în sinodul ținut în 9 Martie 1713 la Sighet, iar în 16 Maiu a urmat și recunoașterea comitatului (339).

Răscoala lui Rakoczy a spulberat și în Bihor micile rezultate, pe care pare a le fi obținut între Români episcopul catolic Benkovics (+1702). La 17 Octombrie 1705 De Camillis scrie protopopilor și preoților români din comitat că le trimite vizitator pe Andrei Bacsinszky, fiindcă a auzit că unii din ei "*in ceperunt frigescere in fide catholica*", revenind la vechea unire cu calvinismul, aruncă icoanele din biserici și-și iau a doua soție înainte de a muri cea dintâiu (*antequam prima moriatur*) (340).

În acelaș sens raportează în 3 Decembrie 1706 și vicarul rutean I. Hodermarszky Congregației de Propaganda Fide, comunicându-i că în districtul Beretelui din Bihor, 16 sate întregi nu numai au părăsit unirea ci au trecut la calvinism, au distrus și ars icoanele, crucile, cărțile sfinte și altarele. Pilda lor pare a fi urmată și de Români din județul vecin al Sătmarului (341).

După prăbușirea răscoalei rakoczyene, noul episcop catolic al Orăzii, contele Emeric Csàki, a încercat și dânsul să răspândească unirea în satele românești. Vicarul său Mihail Kebell pe care-l trimise în acest scop la

(337) A. Cziplé, *o. cit.*, p. 91.

(338) *Ibidem*, pp. 91-92.

(339) *Ibidem*, p. 92-93.

(340) Hodinka, *o. cit.*, p. 463-64.

(341) ..... in tantum labefactata est unio sacra ut iam 16 integri pagi cum suis sacerdotibus in comitatu Bihar, in districtu Beretö dicto non solum ab unione ad schisma, verum ad calvinismum sunt prolapsi et nuperiis diebus imagines, crucis, libros, altaria in unum cumulum congregarunt et taliter confregerunt, concularunt et combusterunt. Eisdem imitari et sectari videntur Valachi, ipsis vicini in comitatu Szatmariensi". Hodinka *o. cit.*, p. 469-70.

Beiuș îi raportează însă în Maiu 1711, că nu poate obține nici un rezultat fiindcă preoții români la toate ofertele de unire răspund că până nu primesc poruncă dela Aftatim (Antim ?) din Țara Românească rămân cum au fost (342). Influență hotărâtoare a avut în atitudinea preoților de aci față de unire venirea în Bihor a episcopului sârbesc dela Arad, deși Leopold I încă din 8 Octombrie 1701 interzise categoric orice amestec al patriarhului sârbesc, fie direct, fie prin trimișii săi, în chestiunile bisericesti ale ortodocșilor depe teritoriul eparhiilor episcopilor latini (343). Acest lucru îl confirmă vicarul rutean Hodermarszky, care încercase însuș să viziteze județul, în scrisoarea trimisă la 5 Iunie 1713 din Oradea mitropolitului primat, cardinalului Christian August de Saxonia, spunând că peste 300 preoți români s'au întors la ortodoxie "per ingressum pseudo-episcopi Aradiensis" și că dânsul — Hodermarszky — a fost atacat de 500 țărani români în părțile Beiușului (344). De altfel și o altă informație din 1711 amintește preoți români cari au părăsit catolicismul (345).

Cap. III.

Sub Episcopul Ioan Giurgiu Pataki

I. ALEGEREA ȘI NUMIREA LUI IOAN PATACHI. INFIINȚAREA EPISCOPIEI FĂGĂRAȘULUI

Moartea lui Atanasie a aruncat biserica unită încă atât de plăpândă, într'o situație deosebit de critică și precară, care a durat zece ani încheiați (Ioan Giurgiu Pataki s'a instalat abia în vara anului 1723 !). Cauzele acestei neobișnuit de lungi și primejdioase vacanțe au fost crâncena luptă electorală, provocată de dorința Status-ului catolic, a guvernului, a Cancelariei aulice și a Curții de a așeza în fruntea bisericii românești pe Ioan Giurgiu Pataki, care dorință se lovea de dârzenia neînfrântă de nimeni și de nimic a protopopilor de a alege pe cehul Venceslav Franz, secretarul dela 1699 înainte, al vlădicului răposat, apoi de interminabilele discuții dintre Curtea vieneză și Curia papală privitoare la felul însuși de organizare a bisericii unite și la dreptul de patronat al lui Carol VI. Inverșunata luptă electorală pe care o cunoaștem în toate detaliile a fost însoțită de toate apucăturile ce le poate inventa în astfel de împrejurări interesul sau pasiunea.

Dela început chiar cercurile diriguitoare ale țării precum și Status-ul catolic urmăreau așezarea în Scaunul vlădicesc vacant a lui Ioan Giurgiu Pataki. Acesta se născuse la 1682 în comuna Strâmbu, ungurește Horgospatak, de aci numele Pataki, din părinți ortodocși. Rămânând orfan de tată, a fost luat și crescut de iezuiți în colegiul lor din Cluj, trecând la ritul latin, apoi în Győr (Ungaria), cum afirmă succesorul său Ioan Inochentie Klein într'un memoriu din 24 Maiu 1734, trimis nunțiului vienez (346). De aci a fost trimis la Viena în institutul Pazmaneum unde a fost întâiul dintre cei peste 300 colegi iar în toamna anului 1705, în urma recomandăției lui Hevenes, a fost primit în Collegium Germanico-Hungaricum din Roma. La începutul lui Septembrie 1710, ca teolog în anul al 4-lea, a părăsit institutul, fiind trimis de Congregația de Propaganda

---

(342) Bunytay V., *Bihárvármegye és oldxai és a vallásaino*. Budapest 1892, p. 35-38.

(343) *Ibidem*, p. 47-48.

(344) Hodinka, *o. cit.*, p. 600.

(345) *Az igaz romai egyháztól elpártolt oláh papok*. Bunytay, *l. cit.*, p. 35.

(346) Colecția Șt. Pascu.

Fide " ad missiones apostolicas ... per Transylvaniam et Valachiam " (347). La 3 Iunie al anului următor scrie din Deva, unde se opriese venind dela Viena, cardinalului Josif Sacripantes și secretarului Congregației de Propaganda Fide, Ioan Gavalieri, spunând că ținutul este locuit numai de Români, cari sunt foarte puțin instruiți în materie religioasă, că predicându-le a constatat la ei înclinarea de a îmbrățișa unirea cu Roma și de aceea dacă va avea cele necesare pentru traiu și îmbrăcăminte, nădăduiește că activitatea sa de misionar va da roade bogate (348). Fiind supus jurisdicției mitropolitului primat al Ungariei, acesta i-a dat în 1711, dreptul de a catechiza și predica, de a asculta spovedaniile, afară de acelea ale călugărițelor, de a deslega și cazurile rezervate mitropolitului primat, de a binecuvânta sfintele vase necesare liturghiei (Potir, patenă, etc) și de a sluji pe altar portativ (super altare portatili) (349). În 1712, după ce a cutreerat țara un an de zile, se stabilește în Făgăraș, pentru că, cum spunea în scrisoarea din 20 Maiu trimisă cardinalului, " districtus Fogarasiensis sit ferme totus valachicus " (350). Aci se ocupa dela început cu gândul întemeierii unei școli românești, pentru ca tineretul să nu fie silit să cerceteze școala calvinească. Comandantul cetății i-a făgăduit 200 floreni pentru cumpărarea terenului potrivit. În urma intervenției cardinalului Ptolomei, căruia îi comunicase acest plan, Congregația de Propaganda Fide a hotărât la 22 August 1712 să-i dea, prin Nunțiatuara din Viena, un ajutor, care să nu depășiască suma de 100 scudi, pentru întemeierea școlii (351). După moartea lui Atanasie, la 20 Decembrie 1713, scrie din nou cardinalului Christian August de Saxonia solicitând reînnoirea delegației de misionar și exprimându-și în termeni destul de transparentți, dorința de a ajunge în fruntea vlădiciei vacanțe (352). De altfel, pe când era teolog în Roma, se impusese atât de mult, încât unii îl credeau potrivit să fie numit succesor al lui De Camillis în fruntea episcopiei Muncaciului (353).

(347) A. Keress, *Matricola et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium*, II, Budapest, 1917, p. 110. Tatăl său se numea Ioan iar mama sa Salomea născută Ilea.

(348) Z. Pâclișanu, *Scrisori din bătrâni*, în revista *Libertatea*, București, III, 1935, p. 257.

(349) Nilles, *o. cit.*, I, p. 407.

(350) N. Iorga, *Inscripții ardelenne și Maramureșene*, I, p. 286.

(351) Colecția N. Armeanu.

(352) " Pro altiori ad Valachos jurisdictione de genu humillime supplicarem Eminentiam Vestram, si non timerem sapientissimae Eminentiae Vestrae occulta judicia ; ne igitur magna petendo perdam et minora, me sapientissimae Eminentiae Vestrae arbitrio humillime submitto ". Nilles, *o. cit.*, I, p. 407.

(353) Vezi scrisoarea nunțiuului vienez Santini din 26 Octombrie 1709 către Congregația de Propaganda Fide: " Mi viene indicato a tal titolo il sacerdote Giov. Pataki, alunno del Colegio di S. Apollinare supponendosi essere teologo del IV anno, di ottimi costumi e di molta abilità ..... ". Hodinka, *o. cit.*, p. 520.

Fără îndoială, Giurgiu Pataki era singurul preot român cu temeinică pregătire teologică și, din acest punct de vedere, singurul potrivit a urca în Scaunul vlădicesc. Curtea vieneză și guvernul aveau însă și alte motive foarte puternice de a-l impune cu toate mijloacele. Pe Atanasie unirea îl găsisse în Scaun, la numirea lui Roma n'a avut nici un amestec, pentru ea neexistând încă o episcopie română unită. Confirmarea lui în Scaunul vlădicesc unit s'a făcut de către împăratul la propunerea lui Kollonich care era *delegatus natus* al S. Scaun pentru soluționarea chestiunilor în legătură cu trecerile la catolicism. Pentru succesul problema se punea cu totul altfel, cum a arătat-o cazul episcopiei Muncaciului care, când a fost vorba să se numească în fruntea ei un episcop *unit*, Roma a ridicat-o mulțime de obiecțiuni între cari principala era că pentru dânsa nu există încă o episcopie cu acest titlu. De aceea De Camillis a fost numit episcop titular *de Sebaste* cu jurisdicție asupra teritoriului care forma vechea episcopie ortodoxă de Muncaci. Nici în Transilvania nu exista pentru S. Scaun decât o singură episcopie de Alba Iulia, aceea de rital latin. Episcopia nouă catolică de rital grecesc trebuia deci creată.

În legătură însă cu o nouă episcopie, se punea problema foarte importantă pentru Curtea Imperială: dreptul ei de patronat, adică dreptul de a numi episcopi se întinde și asupra episcopiiilor noi ori el rămâne limitat la episcopiile vechi istorice, a căror întemeiere se datora întâilor regi ai Ungariei? Interesul deci de a avea în fruntea proaspetei biserici românești unite o persoană care prin educația și pregătirea sa să ofere garanții certe de neclintită credință catolică, garanții pe care Atanasie, cum a dovedit-o furtuna din vara anului 1711, nu le oferea, apoi interesul de a nu complica, prin așezarea în fruntea ei a unei persoane necorespunzătoare vederilor S. Scaun, soluționarea favorabilă a celor două probleme amintite, explică atitudinea cercurilor conducătoare ale țării în cursul luptei electorale care a urmat după moartea lui Atanasie.

Cu totul altul era punctul de vedere al fruntașilor preoțimei românești unite. Aceștia se aflau într'o situație cu totul nouă. Până la unire biserica românească își *alegea* episcopul conform hotărârii dietei dela Turda din 1579. Acum însă, conform articolului 12 al Diplomei a doua leopoldine, ea nu avea decât dreptul de a propune trei persoane potrivite (*aptas et idoneas*) dintre care împăratul numea pe una. Soluția aceasta a fost un compromis între dreptul regelui de a numi episcopii catolici și între dreptul preoțimei noastre de a-și alege episcopul ei. Acest drept i-a fost redus la dreptul de propunere precum redus a fost și dreptul împăratului, care nu

putea numi pe oricine ci numai una din cele trei persoane recomandate de reprezentanții preoțimei. Nici Diploma a doua leopoldină, nici vre-o altă dispoziție nu fixa însă procedura alegerii iar cazuri de precedentă nu existau. Astfel nu era precizată compunerea sinodului care trebuia să aleagă, articolul 12 al Diplomei amintite spunând numai că “modernis pariter et futuris temporibus in futura vacantia, tres personas pro dignitate episcopali aptas et idoneas nostrae Majestati Regiae proponant ...”. Nici un cuvânt deci despre aceia care aveau dreptul să propună, asemenea nu se indica cine trebuie să-i convoace ca să facă propuneri, când și unde și cine prezidează adunarea lor, etc.

În situația aceasta confuză un număr de protopopi mai bătrâni s’au adunat la începutul lui Noembrie 1713, deci abia după două luni și jumătate dela moartea lui Atanasie, la sfat în Alba Iulia și au oferit scaunul vlădicesc iezuitului Szunyag, fostului teolog al vlădicului răposat. Acesta referindu-se la statutele ordinului său care nu îngăduie membrilor să ocupe demnități în afara tagmei, a refuzat. Astfel protopopii l-au ales în unanimitate pe secretarul lui Atanasie, cehul Venceslav Franz, care petrecea între dânișii din 1699, învățase limba românească și obiceiurile românești și prin purtarea sa față de preoții cu cari venea zilnic în contact și-a câștigat simpatiile tuturor. Din adunarea lor, protopopii au scris în 9 Noembrie mitropolitului primat, rugându-l să intervină la împăratul pentru a fi numit în grabă, fiindcă au început să se prezinte candidați din Țara românească, și orice întârziere în ocuparea Scaunului aduce mari primejdii pentru unire. În acelaș sens scria în ziua următoare cardinalului și Szunyag (354).

N’a fost, deci, un *sinod electoral* ci o consfătuire a câtorva protopopi mai bătrâni. Acest lucru rezultă limpede din scrisoare lor către cardinalul: “*nos seniores protopopae universam sinodum nostram repraesentantes consultari necessitatibus nostris his diebus conflueramus*”. Și Szunyag vorbește

---

(354) Ambele scrisori în Nilles, *o. cit.*, I, pp. 394-396. Din scrisoarea trimisă de guvernatorul Ardealului, S. Kornis, la 25 Octombrie 1713, Cardinalului Secretar de Stat al S. Scaun, rezultă că un sinod a avut loc înainte de această dată — 25 Octombrie — când a fost propus în locul întâi Venceslav Franz și în locul al doilea Ioan Patachi. Guvernatorul stăruie pentru numirea acestuia din urmă, fiindcă e cel mai potrivit să consolideze unirea și, de altă parte, și ordinea în stat căci Românii sunt poporul cel mai numeros al țării (potiorem incolarum numerum natio haec Valachica constituit), care ascultă orbește de preoți, iar preoții de episcop. Congregația de Propaganda Fide, căreia i s’a comunicat scrisoarea guvernatorului, a hotărât la 19 Decembrie să aștepte informațiuni dela mitropolitul primat al Ungariei și dela Nunțiul din Viena. Colecția N. Armeanu.

în scrisoarea citată că “ *his diebus seniores protopoporum statuerunt unanimiter etc.* ” Al doilea lucru care trebuie remarcat este că împotriva dispozițiunii art. 12 din diploma a doua leopoldină care dă bisericii unite dreptul să propună trei candidați, sfatul protopopilor a ales o singură persoană, ceea ce însemna limitarea și mai mare a dreptului de patronat pe care îl revendica împăratul. Apoi, dâșii au ales *un mirean*, care nu făcuse niciodată studii teologice și prin urmare nu avea nimic comun cu biserica română untiă decât doar faptul că fusese secretarul șefului acesteia. Astfel, deși alegerea lor a fost călduros sprijinită de mitropolitul primat, Curții i-a fost foarte ușor să nu țină seamă de hotărîrea protopopilor adunați la Alba Iulia.

Sub pretextul că alegerea s'a făcut prea curând după moartea lui Atanasie și astfel cei în drept de a alege nu au avut timpul suficient să examineze temeinic lucrurile, Curtea a respins propunerea făcută de protopopii adunați la începutul lui Noembrie 1713. A fost convocat deci un sinod electoral pe ziua de 16 Aprilie 1714. De data aceasta Curtea și-a dat gândul pe față ; vice-cancelarul Kaszoni trimise sinodului prin teologul Szunyag care pare a fi convocat și condus lucrările lui o scrisoare în care comunica dorința împăratului ca să fie propus și Ioan Giurgiu Pataki. Szunyag a prezentat scrisoarea, stăruind și din partea sa în senzul dorinței împărătești. Intervenția a fost însă zadarnică : protopopii au rămas pe lângă Venceslav Franz și pentruca să se conformeze dispozițiunii art. 12 din diploma din 19 Martie 1701, alături de el i-au mai propus pe protopopul Dumitru din Alba Iulia și pe protopopul Pavel din Hațeg. La 20 Aprilie Szunyag scrie vicecancelarului : protopopii s'au încăpățânat în prima lor hotărîre refuzând să-l candideze pe Pataki (admodum R. D. Pataki candidare absolute noluerunt), cu toate stăruințele sale (355).

Încă în aceeași zi — 16 Aprilie 1714 — sinodul scrie mitropolitului primat comunicându-i rezultatul alegerii și rugându-l să intervină ca națiunea care numără peste 300.000 suflete să nu rămână fără păstor în mijlocul atâtor lupi răpitori. Tot atunci a scris și vicecancelarului că și acum stau ferm pe lângă Venceslav Franz care deși nu e din neamul lor, totuși știe bine românește, cunoaște ritul românesc și a muncit cu zel 15 ani în biserica unită și pentru ea (356). O altă petiție a trimis-o împăratului (357). Metropolitul primat a intervenit și dânsul în 16 și 10

---

(355) Original în Archiva Cancelariei Aulice Transilvane Nr. 111-1716.

(356) Orig. *Ibidem* nr. 128-1715.

(357) Originalul *Ibidem* sub acelaș număr.

Maiu 1714 la Cancelaria aulică pentru numirea secretarului ceh. În scrisoarea a doua dânsul accentuează că întrucât alegătorii au procedat conform dispozițiilor diplomei împărătești nu li se poate impune alt episcop în afară de cei propuși de sinod, afară de cazul că s'ar intenționa să li se dea prilej să părăsească unirea. Cardinalul se miră însuș, că Giurgiu Pataki n'a primit nici un vot și ține să-i comunice vicecancelarului "sub rosa" că din informațiile ce le are din Roma rezultă că acesta ar fi intervenit pe lângă un cardinal ca S. Scaun să nu recunoască dreptul de patronat al împăratului în Transilvania și în locul lui Martonfi, numit de dânsul episcop latin în Alba Iulia, să fie numit el, Pataki, direct de către s. Scaun (358). La 28 Maiu mitropolitul primat, scrie în acelaș sens și guvernatorului Ardealului: Incercarea de a impune bisericeii unite un episcop nedorit de ea o poate determina să părăsească unirea (359).

După sinodul acesta din 16 Aprilie au plecat la Viena și cei doi ctitori, Ștefan Rațiu și Mihail Puiu, cari, deși scriu de aci la 13 Decembrie 1714 mitropolitului primat că dacă ar fi fost și dânsii în sinodul amintit ar fi stăruit și poate ar fi isbutit să facă să primească și Pataki un număr de voturi, totuși, se pare, că au intrigat și împotriva acestuia și împotriva cehului Venceslav Franz. Cel puțin așa rezultă din scrisorile vicecancelarului Kászoni trimise iezuiților Szunyag și Laurențiu Petz, superiorul iezuiților din Alba Iulia.

Nici stăruințele protopopilor nici ale mitropolitului primat n'au putut frânge rezistența guvernatorului Kornis și a vicecancelarului Kászoni. Cel dintâiu scria în 20 Iunie 1714 mitropolitului primat că toată nobilimea română și mare parte a preoțimei îl voesc pe Pataki, iar Kászoni într'un lung raport trimis conferinței ministeriale îndată după sinodul din 16 Aprilie, face o adevărată apologie a meritelor și virtuților lui. Vicecancelarul atrage atențiunea și asupra faptului că episcopia română unită nu e canonicizată, că dreptul de patronat al regelui asupra ei e discutabil, fiindcă nu are nici o fundație dela regii Ungariei, ci episcopul trăește din contribuțiile preoțimei iar reședința a zidit-o principele Țării Românești, Mihai,

(358) Orig. ambelor scrisori *Ibidem* nr. 111-117 Acuzația aceasta o repetă peste câteva zile mitropolitul primat și în scrisoarea trimisă guvernatorului Ardealului. Ea este însă falsă. Cardinalul căruia îi scrisese Pataki a fost Ptolomeus (Tolomei) pe care îl avuse profesor în Roma. Aflând de svonorile răspândite privitor la Pataki, Ptolomeus scrie mitropolitului primat la 21 Iulie 1714: *liberum omnino esse Dominum Pataki ab huiusmodi culpa suisque in literis ad me datis neque mentionem unquam fecisse de episcopatu Transylvaniae neque de novo domino episcopo eius diocesis.* Orig. *Ibidem*, nr. 128 - 1715.

(359) Orig. *Ibidem*, Nr. 111 - 1716.

când a avut și Ardealul sub stăpânirea sa, că Alba Iulia e rezidența a încă unui episcopat catolic — a celui latin — și astfel ar fi foarte cuminte ca la Roma, unde chestiunea va întâmpina, probabil, multe dificultăți, să se propună o persoană potrivită din toate punctele de vedere (360).

Curtea a aprobat acest punct de vedere și a rânduit o nouă alegere. Un nou sinod a fost deci convocat pe ziua de 24 Noembrie 1714 în aceeași Alba Iulie. Cu mult înainte însă de această dată, aderenții lui Pataki au început o viguroasă acțiune de propagandă, neobișnuită în astfel de împrejurări, pentru a asigura biruința candidatului lor. Si partida lui Venceslav Franz și aceea a lui Pataki au pus la temelie agitațiilor lor o idee, care surprinde pentru vremile acelea, *idea națională românească*. Dușmanii celui dintâiu spuneau că nu-l vreau fiindcă *nu este român*, ci slav și slav fiind va slaviza biserica românească. Dușmanii lui Pataki spuneau, la rândul lor, că nu-l pot accepta fiindcă *nu stie bine românește* și fiind trecut la ritul latin, dacă va ajunge în fruntea bisericii românești, va încerca să *latinizeze* ritul acesteia. Conștiința aceasta a caracterului național al bisericii românești unite, pe care o găsim manifestându-se dela începuturile ei, îi caracterizează toate marile acțiuni viitoare și ea a făcut să aibă în evoluția vieții publice românești rolul important pe care l-a avut.

La 1 Iunie 1714, boerii din Tara Oltului trimit din adunarea lor ținută la Făgăraș vice cancelarului Kaszoni o petiție scrisă în ungurește în care, între altele, spun, că au înțeles din anumite informațiuni că în sinodul din urmă (16 Aprilie) s'ar fi spus că potrivit Pravilei liturghia trebuie slujită în bisericile românești slavonește și prin urmare că episcopul, trebuie să fie de viță slavă. Dâșii protestează și afirmă că și până acum preoții cari au știut au făcut slujbă românește. Cer să li se dea un vlădică din neamul lor. Cel mai potrivit e Ioan Pataki parochul Făgărașului. Il roagă apoi să nu dea crezământ acelora care spun că dâșii ar dori să se facă slujbele slavonește sau sârbește pentrucă, dimpotrivă, cer ca și în viitor liturghia să se slujească românește căci numai așa vor avea mângâere sufletească dacă vor înțelege ce zice preotul (361). La 12 Octombrie 1714 s'a ținut în comuna Sona o mare adunare preoțească condusă de protopopul Ionașcu din Veneția, vicarul episcopiei, la care a participat preoțimea din Scaunele Cincul Mare, Cohalm, Odorheiu și din o parte a comitatului Alba. Adunarea redactează o petiție semnată și întărită cu pecetea a 160 preoți, cari cer să li se dea vlădică de neam românesc și anume pe

(360) Orig. *Ibidem* acelaș număr.

(361) Orig. *Ibidem*, Nr. 111 - 1716.

Ioan Pataki (362). La 15 Noembrie, cu câteva zile deci înaintea sinodului electoral, boerimea făgărășeană redactează o nouă petiție cerându-l și acum pe Pataki "pentru că nu e străin ci e din sângele nostru și din neamul nostru" (363).

Despre sinodul din 25 Noembrie 1714 avem informațiuni mai amănunțite, care deși nu sunt totdeauna obiective — fiecare informator prezintă cu prea multă pasiune interesele candidatului său — totuși ele ne îngăduie să înțelegem întreaga frământare a reprezentanților bisericii românești unite. Sinodul s'a ținut în prezența delegaților Statu-ului catolic, cari au prezentat și ordinul împărătesc adresat protopopilor, în care aceștia sunt îndemnați să-l voteze pe Pataki. Au participat 39 protopopi — acela al Veneției, Ionașcu, a fost scos dela ședință de iezuitul Uyházi, care spunea că în prezența lui, recunoscut ca un fanatic agitator pentru Pataki, protopopii nu îndrăsnesc să-și spună liber părerile — cari au votat toți pentru vechiul lor candidat Venceslav Francz (364).

Nici sinodul acesta, în care protopopii au dovedit o atitudine atât de energetică și hotărâtă și o statornicie care le făcea mai mare cinste, știind rezista tuturor îndemnurilor, chiar când acestea veneau dela Curtea împărătească, n'a putut pune capăt luptelor electorale. Aderenții lui Pataki văzându-se sprijiniți de Curtea din Viena, de cancelaria aulică, de guvernul ardelean și de Status-ul catolic au continuat lupta cu și mai multă îndărătnicie și cu prea puține scrupule în alegerea mijloacelor. În urma acestor agitații numărul aderenților lui Patachi a început să crească. În 10 Decembrie 1714 protopopul Aron din Jichindeal aduce la cunoștința celor în drept că "votulnim" pe pater Patachi Ianos și pe protopopul Pavel din Tușteia (Hațeg) și protopopul Dumitru din Bălgrad iară pe Franți nu-l votulnim. Încă ne plecăm după zisa înălțatului împărat. "Declarația este întărită cu pecețile și semnaturile a 20 preoți, cari, și dânșii, declară că "ne plecăm toți la poala înălțatului împărat și primim ce ne va dărui nălția sa". Asemenea și protopopul din Cergău: "Eu protopop Simeon at Cergău voesc pe Pater Patachi să fie vlădică". Urmează și aci iscăliturile a 14 preoți (365).

În ziua când Aron din Tichindeal cu cei 20 de preoți ai săi se pleca la "poala înălțatului împărat", protopopii din jurul Alba Iuliei primesc dela guvernatorul Kormis, prezidentul Status-ului catolic, o scrisoare, în

(362) Originalul în arhiva cancelariei aulice transilvane Nr. 128 - 1715.

(363) Mivel ő kegyelme a mi vérünk és nemzettségünk, nem idegenünk. Orig. *Ibidem*, sub acelaș număr.

(364) În arhiva cancelariei aulice Nr. 128 - 1715 se păstrează traducerea latinească a listei de votare.

(365) Orig. în *Ibidem*, Nr. 111 - 1716.

care sunt invitați să indice o zi potrivită pentru ținerea unui nou sinod, în care, conform poruncii împăratului, să fie ales Ioan Pataki. Sinodul se va ține, zice scrisoarea, în Sibiu pentru că aci protopopii vor putea ține mai ușor legătura cu Status-ul catolic (366). Cei patru protopopi pe care sinodul din 24 Noembrie i-a ales ca să urmărească executarea hotărârilor lui, scriu încă în aceeași zi mitropolitului descoperindu-le planul guvernatorului și protestând împotriva amestecului lui ilegal în afacerile bisericii române unite (367).

Mulți protopopi au declarat că nu vor merge la Sibiu și nu vor lua parte la un alt sinod decât în cazul când acesta va fi convocat de Majestatea Sa împăratul. Si într'adevăr la adunare — căci sinod nu se poate numi — care a avut loc în 28 și 29 Decembrie 1714 la Sibiu, în casele contelui Mikés, reprezentantul Status-ului catolic ardelean, au luat parte foarte puțini protopopi. Adunarea a declarat nul sinodul din 24 Noembrie și a strâns voturi pentru Patachi. Au votat pentru el protopopul Costea din Hopârta, Radu din Colun, Stan din Armeni, Petru din Somfalău, Oprea din Rășinari, Nicolae din Biia, Ioan din Racovita și Niculae din Voila. Tot atunci au fost prezentate și patru declarații : una iscălită de 33, a doua de 116, a treia de 21 și a patra de 22 preoți, cari toți îl vor pe Patachi. Protopopul Petru din Daia și Avram din Vințul de jos au fost și acum împotriva lui. Acesta din urmă, a zis : dacă Majestății sale nu-i place nici unul din cei trei candidați ai noștri, deie-ne libertatea să alegem alții. Pe părintele Patachi nu-l cunosc (368).

Scopul adunării din 28 și 29 Decembrie a fost numai anularea hotărârilor sinodului din 24 Noembrie și propaganda pentru Patachi. Mai mare importanță nu i-au dat nici chiar convocatorii ei, care pe baza voturilor primite aci nu s'au simțit îndreptățiți să ceară Curții împărătești numirea candidatului lor. Li s'a părut deci necesară convocarea unui nou sinod, nu la Alba Iulia ci la Sibiu. "Protopopii mai bătrâni" scriu în 2 Ianuarie 1715 din nou lui Kaszoni protestând împotriva nelegiuirilor guvernului, care vrea să le impună într'un mod nepotrivit și neobișnuit și cu folosirea celor mai nebănuite violențe (insolito et inconvenienti more inexcogitabilibusque adhibitis modis et violentiis) pe Ioan Patachi și rugându-l să le dea sprijinul său puternic ca să se poată apăra contra acestor încercări (369). Protestul a rămas și de data aceasta zadarnic : la 9 Ianuarie 1715 s'a ținut la Sibiu un nou sinod electoral sub președinția con-

---

(366) Scrisoarea din 10 Decembrie 1714 a lui L. Petz către Kaszoni. *Ibidem*, Nr. 111 - 1716.

(367) Orig. *Ibidem*.

(368) Toate listele de votare *Ibidem*, Nr. 128 - 1715.

(369) Orig. *Ibidem*, Nr. 111 - 1716.

telui Mikes, asistat de interpretul Ion Boer. La sinod pare a nu fi participat decât câțiva protopopi cari îl voiau acum pe Patachi. Petiția trimisă împăratului este semnată numai de patru inși, cari, evident, toți îl cer pe dânsul. La sinod s'au prezentat și 12 preoți din protopopiatul Biei, dând o declarație întărită cu iscăliturile și pecețile lor în care spun că vreau să le fie vlădică Ioan Patachi.

Agitația a continuat și după aceasta. În 12 Ianuarie boerii din Tara Făgărașului țin o nouă adunare la Voila, de unde trimit împăratului o petiție semnată de Ioan Stoica și Gavrilă Sirvacy cerând numirea lui Patachi (370). În 18 Ianuarie 1715 Vanceslav Franz pentru care preoțimea română a luptat cu atâta statornicie, scrie vicecancelarului Kaszoni că renunță la vlădicie (371).

După "sinodul" din 15 Ianuarie Kaszoni a prezentat Curții împărătești un lung și amănunțit raport despre luptele purtate în jurul Scaunului vlădicesc, recomandându-l cu multă căldură pe Ioan Patachi" (372). Conferința ministerială ținută la 24 Martie a primit propunerile vicecancelarului și l-a propus pe Patachi împăratului pentru numire. Pe referatul conferinței împăratul a scris hotărâtorul "*placet Carolus*" și astfel chestiunea a fost pentru forurile de acasă rezolvată (373).

La 23 Decembrie 1715 împăratul scrie Papii, că murind episcopul Atanasie, l-a numit, întemeiat pe dreptul său de patronat pe Ioan Patachi "tamquam personam idoneam ac bene meritam" constituindu-i ca beneficiu episcopesc bunuri imobile din bunurile fiscale cari îi aduc un venit anual de 3.000 floreni. Il roagă pe papa să-l confirme, să-i dea autorizația de a putea sluji după amândouă riturile (latin și grecesc) și bula de numire să i-o dea fără plata taxelor obișnuite fiindcă are venituri mici (374). În aceeași zi îi scrie și Mitropolitului primat, cardinalului Christian August de Saxonia și "oratorului" pe lângă Vatican, contele Gallás, rugându-i să intervină pe lângă S. Scaun în acest sens (375). La 28 Martie 1716, cardinalul Schrattenbauch, îi scrie din Roma împăratului că ieri, în 27 după amiază, a fost la papa și conform instrucțiunilor din 4 Martie, a stăruit pentru numirea celor doi episcopi ardeleni (Martonfi și Patachi). Privitor la acesta din urnă a ridicat "einige Difficultät". Chestiunea va

(370) Orig. *Ibidem*, Nr. 128 - 1716.

(371) Copie în *Collectio Maior manuscriptorum historicorum* a contelui Kemeny A. tom. XXVIII pag. 534-35 în Archiva Muzeului ardelean din Cluj.

(372) Orig. în archiva Cancelariei aulice transilvane, Nr. 111 - 1715.

(373) Copia în colecția citată a contelui Kemény tom. XXVIII p. 536-38.

(374) Nilles *o. cit.* I p. 413-415.

(375) Intăia *Ibidem* p. 409-411, a doua în copie în colecția citată a contelui Kemeny p. 492-96.

merge la Congregația de Propaganda Fide și de aci la Congregația s. Oficiu (376).

Dificultățile au fost acelea care se bănuiau dela început: Roma spune că nu pot fi doi vlădici catolici în acelaș oraș (Alba Iulia) ori pe acelaș teritor (377), că episcopul de ritul grecesc trebuie să fie călugăr, că dreptul de patron al împăratului nu se întinde și asupra noii episcopii și că Pataki ar trebui să treacă dela ritul latin la cel grecesc ceace Romei asemenea nu-i convenea. În jurul acestor probleme au început lungi și plictisitoare tratative între Curia din Roma și Curtea din Viena, care nu se cunosc încă în amănunte și care au durat până în vara anului 1721 când, în sfârșit, prin bulla *Rationi congruū*, a fost creată pe seama Românilor uniți o nouă episcopie. Episcopia n'a fost creată la Alba Iulia, unde rezida celalalt episcop catolic, ci, la propunerea conferinței ministeriale care a avut loc după ce s'a aflat din informațiile cardinalului Schrautenbach, opoziția s. Scaun față de întemeierea unei noi episcopii catolice în acest oraș, la Făgăraș. În primul moment conferința s'a gândit că dificultatea ar putea fi înlăturată dacă episcopia cealaltă s'ar numi *episcopatus latini ritus Hungarorum* iar cea nouă *episcopatus graeci ritus Valachorum*. Ideia

---

(376) Orig. în archiva cancelariei aulice transilvane Nr. 128 - 1715 copia în colecția citată a lui Kemeny p. 611-612.

(377) Dificultatea aceasta emana din hotărîrea conciliului ecumenic IV dela Lateran din 1215 care prevedea că: Prohibemus omnino ne una eademque civitas sive dioecesis diversos pontifices habeat, tamquam unum corpus diversa capita .... Sed si propter praedictas causas (diversitas rituum et linguarum) urgens necessitas postulaverit, pontifex loci catholicum praesulem nationibus illis conformem provida deliberatione constituat sibi vicarium in praedictis, qui sibi per omnia sit obediens et subiectus". Intemeiat pe această dispoziție a conciliului amintit, episcopul latin al Ardealului, Martonfi, numit de curând, intervenise mereu la Roma ca viitorului episcop unit să i se dea titlul dela o episcopie *in partibus infidelium*, cum a avut De Camillis titlul de episcop de Sebaste sau episcopul armean Vizirescu care era *episcopus Aladiensis*, apoi să-i fie supus dânsului (mihi subordinatum reddere) cum este supus episcopul Muncaciului episcopului latin din Eger. "Oppidum enim Fogaras meae jurisdictioni subiectum alium ordinarium de jure agnoscere non potest, neque una eadem ecclesia duos sponso cum bigamia patitur, unde dioecesis Transilvaniensis nunquam praeter unicum Alba Juliensem episcopum habuit". (Scrisoarea din 8 Octombrie 1718 a lui Martonfi către cardinalul Sacripantes, prefectul Congregației de Propaganda Fide în Nilles I, 421-422). La 24 Octombrie, Ioan Patachi a atras atențiunea mitropolitului primat asupra încercărilor episcopului latin de a împiedeca înființarea episcopiei românești unite, comunicându-i informațiile pe care le primise în această chestiune din Roma dela un anume Lucio Amato Torrini (*Ibidem* I, pag. 418-20). Episcopul latin a continuat lupta contra episcopiei unite până în ajunul înființării ei, căci și în 1721 scria episcopului de Oradea, contelui Emeric Csaki, care petrecea în Roma, să intervină ca vlădica român să fie supus ca sufragan autorității dânsului — dependenter suffraganeusa legyen az erdélyi püspöknek — cum este supus și episcopul rutean, Bizanczi, episcopului de Eger. Bunyitai V o. cit. p. 56.

a fost părăsită propunându-se soluția ca beneficiul făgăduit să fie dat la Făgăraș unde se găsește și biserică potrivită pentru catedrală și ținutul este locuit de Români (378). Astfel ca oraș de reședință bulla papală fixează Făgărașul iar biserica de aci e declarată catedrală, având hramul S. Nicolae în locul s. Treimi pe care îl avea vechea catedrală bălgrădeană. Beneficiul episcopiei îl constituie satul Beșimbac (în realitate Sâmbăta de jos) și domeniul Gherlei dăruite spre acest scop de către împăratul Carol VI în anul 1717 din bunurile fiscale, aducând un venit anual de 3083 floreni. Pe baza acestei fundațiuni împăratul amintit și succesorii lui vor avea dreptul de patronat asupra episcopiei. Se va zidi în cel mai scurt timp o reședință potrivită cu suma de 4000 floreni destinați pentru ea (379). Și se vor așaza acolo călugări de ritul grecesc cari să țină locul canonicilor din episcopiile latine. Este de remarcat că noua episcopie nu e supusă ca sufragană nici unei mitropolii, deci nici mitropoliei din Estergom, al cărei titular a continuat să exercite jurisdicția asupra ei numai pe baza art. 5 al diplomei a doua leopoldine care prevedea că "*episcopus ritus graeci directe ab archiepiscopo Strigoniensi, tamquam singulari patrono eorundem cum toto clero principalem habebit dependentiam*". Bulla de numire a lui Pataki îi dă acestuia autorizația de a trece la ritul grecesc și-i impune înființarea unui seminar teologic pentru pregătirea preoților (380). O diplomă împărătească de numire Patachi n'a avut, cum au avut toți antecesorii și urmașii săi. Conferința ministerială din 30 Decembrie 1723, ocupându-se de chestiunea diplomei și văzând că aceea cu care a fost numit Atanasie în 1701 cuprinde și condiția atârării lui de mitropolitul primat din Esztergom, nu îndrăznește nici să o omită din diploma lui Patachi fără o autorizație prealabilă a împăratului, nici să o introducă pentru a nu da naștere la noi discuțiuni cu S. Scaun. Conferința propune să se întocmească diploma de conferire numai a bunurilor episcopești (beneficiorum temporalium). Pe hotărîrea aceasta a conferinței Carol VI pune apostila: *placet opinio conferentiae in omnibus punctis propositis*" (381). Așa se explică faptul că în loc de diplomă, împăratul a făcut cunoscută numirea lui

(378) Orig. Archiva Cancelariei aulice transilvane Nr. 111 - 1716.

(379) Suma de 4000 floreni pentru zidirea unei reședințe în Făgăraș a fost dată de Carol VI în anul 1720 (I. Kemény, *Transylvania possessionaria* I, sub voce Balazsfalva). Reședința nu s'a zidit precum nu s'a zidit nici localul pentru mănăstire, deși vlădica Pataki strânsese o parte din materialul necesar, pe care l-a folosit apoi pentru casa din Sâmbăta de jos, unde pare a fi locuit cea mai mare parte a timpului. A. Bunea, Episcopul Ioan Inocentiu Micu Klein. Blaj, 1900 p. 13-14.

(380) Amândouă bulele în Nilles *o. cit.* I p. 431-442. Intâia și în Petru Maior *o. cit.* p. 193-196.

(381) Orig. Archiva Cancelariei aulice transilvane nr. 80 - 1723.

Patachi prin ordinul special din 28 Septembrie 1723 trimis guvernului ardelean. Ordinul spune însuș că "expediendi diplomatis rationem occurrerit consideratio, quae ulteriorem sui requirit discussione, hinc quoad superinde nostra sequetur resolutio, vobis interea hisce benigne mandamus, quatenus praectactum fidelem nostrum Ioannem Nemeș Lib. Baronem de Patak pro vero, reali et indubitato ..... episcopo Fogorasiensi ..... agnoscere ....". Ordinul a fost citit în ședința dela 1 Februarie 1724 a guvernului și el a ținut loc diplomei de numire (382). În schimb Patachi a fost ridicat, ca și colegul său de ritul latin, la rangul de baron, fiind distins, în acelaș timp, și cu titlul de consilier împărătesc, titlu cu care s'a întors dela Viena în anul 1701 și antecesorul Atanasie Anghel.

Luarea bisericii din Făgăraș și declararea ei de catedrală a episcopiei unite a produs profunde amărăciuni și mari nemulțumiri. Românii de aci nu au primit unirea ; protopopul Stan protestase chiar alături de preoții brașoveni, împotriva ei în 27 Iunie 1701. Apoi biserica era ctitoria lui Constantin Brâncoveanu ale cărui sentimente față de unire erau cunoscute și care lăsase în 1699 pe seama preoților ei o fundație de 250 de taleri ce urmau să fie încasați în fiecare an din venitele vămii domnești dela Rucăr și Dragoslave, însă numai până când preoții "vor ține legea aceasta pravoslavnică iar de cumva ar schimba legea și n'ar fi întru a răsăritului bisericii și credință să fie lipsiți de această milă ce am făcut". Credincioșii ortodocși au protestat mereu împotriva luării bisericii lor, a protestat și văduva ctitorului în repetate rânduri. Toate protestele au rămas zadarnice cecece evident a creat noului episcop o atmosferă foarte puțin favorabilă și amicală în chiar locul reședinței sale. Acest fapt apoi dușmănia cu care aproape unanimitatea protopopilor au luptat cu atâta hotărîre împotriva alegerii lui, a făcut ca instalarea în vlădicie a lui Patachi să aibă loc fără entuziasmul obișnuit în astfel de împrejurări, în ziua de 17 August 1723, la zece ani, deci, după moartea antecesorului Atanasie. (S. Dragomir în a sa *Istoria desrobirii religioase* I p. 99 și 102 vede o contradicție între afirmația lui Patachi că s'a instalat 16 *Calendas Septembris* și între informația cronicarului brașovean Radu Tempea că instalarea a avut loc în 6 August, informație pe care o confirmă și un raport oficial din 1724 spunând că instalarea s'a făcut în "vara anului 1723". Domnia sa pornește, evident, din convingerea că 16 *Calendas Septembris* = 16 *Septembrie* precum în alt loc crede că 15 *Calendas Iunii* = 15 *Iunie*. Greșeala este surprinzătoare. 16 *Calendas Septembris* este 17 *August*. Patachi a folosit în scrisoarea sa către mitropolitul primat stilul nou. Ori 17 *August stil nou* 1723 este 6 *August stil vechi* 1723. Prin urmare este exactă și afirmația

---

(382) Orig. în Archiva Guvernului ardelean nr. 14 - 1724.

lui Patachi — ar fi și absurd a presupune că acesta ar fi uitat ziua instalării sale în Scaunul vlădicesc — și informația lui Radu Tempea. Greșeala lui Silviu Dragomir este cu atât mai de neînțeles, căci scrisoarea amintită a lui Patachi e din *VIII Idus Septembris* ceea ce înseamnă 6 *Septembrie*. Ori dânsul nu putea raporta în 6 Septembrie că a fost instalat în 16 Septembrie al aceluiaș an). Răceala cu care a fost primit noul vlădică apare din însăși scrisoarea, foarte scurtă și foarte sobră, pe care a trimis-o la 6 Septembrie mitropolitul primat și care se deosebește cu totul de loquacitatea și efuziunile sentimentale ce caracterizează celelalte scrisori ale sale. Intreaga dare de seamă despre instalare cuprinde abia 12 rânduri. (Textul în Nilles *o. cit.* I, p. 462-463. Cfr. însă descrierea din *Insemnările* de cronică ale clericilor din Scheii Brașovului, care vorbesc totuș de marea pompă a instalării, vlădica fiind primit de preoți “și cu toți orașenii !! *Buletinul comisiunii istorice a României*. XII (1933) p. 76-77).

Românii de aci au continuat a rămâne ortodocși și sub păstorirea lui Patachi. În 1734 episcopul Klein scria că biserica din Făgăraș este închisă din cauza lipsei de credincioși (A. Bunea *o. cit.* p. 34). Abia în 1734 a primit unirea protoșopul Vasile Baran după ce i-se asigurase de către stat plata sumei de 100 “imperiali” pe care o încasa mai înainte din venitele vămii Rucărului, potrivit fundației lui Constantin Brâncoveanu. (Suma de 100 “imperiali” s'a aprobat de către împăratul Carol VI în anul 1734 iar nu în 1738 cum spune A. Bunea, *o. cit.*, p. 136. Acest fapt rezultă din scrisoarea dela 18 Martie 1734 a unui anume Sebastiani prin care episcopul era pus în curent cu vederile nunțiului papal și care îi scrie la data de mai sus “Praeter omnem spem favorable iam emanavit decretum, vi cuius domino parochio Fogarasiensi ab axcelsa Camera ad proximum Triennium pro singulis annis centum Imperiales assignati fuerunt, quam notitiam quia gratissimam futuram esse non dubito, idcirco illam Illmae ac Rmae Dominationi Vestrae praesentibus perfero.....” Orig. în arhiva Mitropoliei Blajului. După *Insemnarile* brașovene citate, Vasile Baran a trecut la unire după căsătoria cu fata lui Ionașcu, protopopul Veneției, vicar al lui Atanasie și unul din cei mai entuziaști aderenți ai lui Patachi. Tatăl lui Vasile Baran a fost Florea Băran protopopul Brașovului. După căsătoria cu fata lui Ionașcu s'a întors la Brașov, unde a slujit un timp ca dascăl la biserica de acolo. Simțind însă credincioșii că ar fi unit nu l-au mai tolerat în slujbă. De aceea a mers la Făgăraș unde a ajuns protopop. *Buletinul comisiunei istorice a României* XII 1933 p. 71).

În timpul vacanței neobișnuit de lungi conducerea eparhiei revenea de drept vicarului episcopului răposat, protopopului Ionașcu din Veneția, care trebuia să fie asistat, ca și vlădica, de teologul iezuit. Împăratul nu s'a mulțumit cu atâta ci a instituit un *director* al bisericii române. Acesta

a fost, la început, superiorul iezuiților sibieni Iosif Bardia, iar după moartea lui, întâmplată în 1716, Gheorghe Regai, care a deținut această slujbă până la numirea, în 1721 și de către papa a lui Patachi, pe lângă care a continuat a funcționa în calitate de teolog (383). Conducerea reală a bisericii române unite au avut-o fără îndoială cei doi iesuiți. Astfel vedem că guvernul se adresa în chestiunile bisericii românești unite nu vicarului, ci lui Regai (384). Dar nu numai *directorul* se amesteca în viața bisericii ci și alți iezuiți cari nu aveau nici o calitate oficială pentru astfel de amestecuri. În 23 Octombrie 1722 Antoniu Kiffer, superiorul iezuiților sibieni, muștră pe preotul din Mohu (385). Tot el dă însărcinări preoților să conducă parochiile (386). Protopopul Ionașcu sta în Veneția lui, ocupat cu grijile protopopiatului și ale parohiei sale. Scaunul vlădiceasc era însă la Bălgrad, unde pare că se stabilise și Regai (387) și preoțimea era obișnuită a merge acolo și a aștepta sprijin și îndrumări de acolo. Toate informațiunile contemporane sunt unanime în a accentua marea primejdie pe care o prezenta pentru biserica unită și pentru unirea însăși lunga vacanță a Scaunului vlădiceasc. Zece ani încheiați n'a avut cine să sfințească mirul, cine să sfințească biserici și să hirotonească preoți. Candidații la preoție treceau munții în Tara Românească și Moldova, mergeau în Maramureș la Stoica sau Țirca ori la episcopul sârbesc din Arad pentru a primi hirotonia. Intr'o scrisoare către împăratul Patachi arată că numărul acestora se urcase la 400 (388). Acești 400 de preoți hirotoniți de episcopi ortodocși, dușmani toți ai unirii erau evident tot atâtea elemente de disoluție. De altfel Patachi însuș mărturisește în scrisoarea citată că "Id haud negari potest schisma adhuc multis in locis inter clericum vigere" și că "ex senioribus popis et plurimis recenter a schismaticis ordinatis ..... admittere difficultant .... se in persona sua ab episcopali per Transylvaniam unitorum jurisdictione dependere posse .....". Sigur nu va fi lipsit nici agitația protestanților, cărora amânarea numirii episcopului și trecearea conducerii bisericii în mâinile iezuiților le oferea și prilej și motive suficiente pentru acțiunea lor de distrămăre a operii unirii.

(383) Nilles, *o. cit.* I, p. 398.

(384) Hurmuzachi-Iorga, *Documente* XV, 2 p. 1597.

(385) *Ibidem*, p. 1596.

(386) *Ibidem*, p. 1597.

(387) De aci scrie în 12 August 1722 Sibiienilor plângându-se că nu se respectă scutițele preoților uniți. *Ibidem*, 1593.

(388) Nilles, *o. cit.* I, p. 464. În 1720 din 22 preoți români câți se găseau în satele din Scaunul Săliștei, 8 au fost hirotoniți de episcopul sârb din Arad. Hurmuzachi-Iorga, *O. cit.* XV, 2 p. 1578. Numărul de 400 preoți sfințiți peste hotare nu este exagerat. O statistică din 1716 arată că din 2747 preoți români câți se găseau atunci în Ardeal, uniți erau 2260 iar ortodocși 456. S. Dragomir, *o. cit.*, p. 108.

După ce împăratul aprobase propunerile din 24 Martie 1715 ale conferinței ministeriale de a-l numi pe Patachi episcop al bisericii unite, acesta a plecat la Viena unde a rămas până în vara anului 1723. Intr'o petiție din 1718 adresată Camerei aulice spune că se găsește de aproape trei ani departe de patrie. (Orig. în Archiva Cancelariei aulice transilvane Nr. 47-1718). Aci, în Viena, îl găsim în 24 Octombrie 1718, când scrie mitropolitului primat, în 31 Maiu 1719, când îi scrie din nou, iar în 17 Aprilie 1720 Ioan I. Bornemisza de Kaszon scrie iezuitului Iosif Bardia că Patachi se află încă în capitala imperiului " sedulo suo in negotio allaborans " (389). Abia în 26 Aprilie 1723 conferința ministerială vorbea de apropiata plecare acasă a episcopului (390).

Cu toate complicațiile enervante și dificultățile care se iveau, aproape în fiecare zi, în calea confirmării lui de către s. Scaun, Patachi și-a îndreptat, în timpul petrecerii la Viena, atențiunea și asupra nevoilor celor rămași acasă fără păstor. Astfel într'un lung memoriu, a cărui dată nu o cunoaștem exact, — probabil din 1718 — după ce mulțumește în numele clerului pentru fundația făcută pe seama episcopiei unite, prezintă o mulțime de cereri, care nu sunt lipsite de interes. Mai întâi arată că scutimțele dela diferitele contribuții și taxe pe care le-a dat preoțimei unite Leopold I nu sunt respectate. Sunt supuși la astfel de taxe și contribuțiuni nu numai preoții "supranumerari", ci și preoții necesari conducerii parochiilor. După ce se va întoarce acasă va lua măsuri ca numărul celor dintâi să fie redus, dar, deocamdată, cere ca toți, indiferent de situația lor, să fie tratați în conformitate cu privilegiile diplomelor împărătești. Cere apoi ca preoții să nu fie siliți să încârtiruiască în locuințele lor pe diverșii funcționari cari merg în misiuni oficiale în satele românești. Aceștia se încârtiruesc în casele preoților uniți nu fiindcă nu ar găsi alte case potrivite în sate, ci mulți o fac numai ca să se răsbune pe dânșii din cauza primirii unirii. În comitatul Maramureșului și în Chioar preoților li se îngăduie să se adune în sinoade — e vorba de sinoadele protopopești — numai în prezența și sub președinția unor funcționari de altă credință și dușmani ai unirii. Nu se respectă privilegiile bisericii unite mai ales în Scaunele săsești. Aci preoților li se iau și casele, cum s'a întâmplat în localitatea Miercurea (jud. Sibiu) unde preoții au fost alungați din locuințele lor, apoi preoții sunt supuși la taxe la care nu sunt supuși preoții de ritul latin deși Leopold I i-a declarat pe preoții uniți absolut egali în cece privește scutimțele și privilegiile cu preoții catolici. Tot acolo credincioșii români sunt siliți să dea dijme nu preoților lor, cum ar fi firesc, ci preoților luterani.

(389) Nilles, *o. cit.* I, pag. 427.

(390) Orig. Archiva Cancelariei aulice transilvane, Nr. 80 - 1723.

În alte părți proprietarii nu îngăduie credincioșilor români să dea preoților taxe obișnuite și refuză să dea teren pentru zidirea bisericilor. Asta o fac nu pentru că ar avea vreo pierdere îngăduind plata taxelor preoțești ori dând o mică bucată de teren, ci numai pentru a împiedeca exercițiul cultului unit. Este adevărat, continuă episcopul, că proprietarii sunt stăpâni absoluți ai moșiilor lor și că prin urmare orice amestec aci ar fi dificil. totuși înțelepciunea împărătească trebuie să găsească o soluție pentru ca să nu sufere cultul divin (391). Împăratul este rugat apoi să ia sub protecția sa pe văduvele preoților și să le lase să beneficieze și ele de scutițele de care s'au bucurat soții lor răposați.

Cea mai importantă cerere este aceia în care împăratul este rugat ca, după ce a adus atâta mângâere clerului și națiunii române prin înzestrarea episcopiei, să confirme dispozițiunea antecesorului său, conform căreia atât clerul român cât și națiunea română în urma unirii face parte dintre membrii celorlalte status-uri ardelenene și să elimine din legile *Approbatæ si Compilatæ* dispozițiunile prejudicioase ritului grecesc (392).

Intr'un alt memoriu, iarăș fără dată, episcopul cere ca preoțimea română să fie scutită de a da cele 2000 cubuli de grâu, cu care a fost impusă. Este adevărat că o astfel de contribuție a fost impusă și preoților celorlalte culte, însă să nu se uite că aceștia au averi bisericesti, pe când preoții români trăiesc ca și țărani, credincioșii lor, din ceea ce câștigă cu sudoarea feței, muncind zi de zi pământul (393).

În 1718 episcopul se adresează Camerei aulice comunicându-i că se găsește în Viena de aproape trei ani, că având mijloace de traiu modeste a fost silit să trăiască din împrumuturi. Având însă în vedere că la 29 Decembrie 1717 împăratul a fixat bunurile cari constituiesc beneficiul său episcopesc, cere să-i dea acele bunuri (moșii) împreună cu roadele lor, ori dacă aceasta nu s'ar putea să-i dea o sumă corespunzătoare veniturilor anului trecut (394).

---

(391) Hoc jus territoriale tam lati non esse sensus ut per eius extensionem divini cultus exercitium a convenienti arceri loco aut altaris beneficio per subtractionem iuris stolæ prejudicare posse videatur.

(392) ..... dignetur Majestas Vestra ..... gratiose statuere quatenus tam clerus valachicus unitus quam ipsa natio jure unionis per novam, quam humillime imploramus, diplomatis confirmationem statui catholico aggregatus inter reliqua statuum et ordinum Transylvaniae membra connumeretur ac simul articuli quidam contra ritum hunc graecum prejudiciose conditi in Approbata et Compilata conditionibus adhuc extantis aut expurgantur aut per contrarios articulos in perpetuum tollantur : Copie în *Collectio Maior manuscriptorum historicorum a contelui Kemeny tom. XXVIII p. 559-566.*

(393) Hic clerus unitus non nisi eo vivit quod instar aliorum colonorum diem rurali labore et sudore congerit". Copie, *ibidem*, pp. 566-569.

(394) Orig. în *Archiva Cancelariei aulice transilvane*, nr. 47 - 1718.

În anul următor, 1719, i se și dă suma de 600 floreni cu condiția că după ce va primi aprobarea papală și va intra în folosința beneficiului episcopesc, să-i restituie (395).

Înainte de a pleca spre casă, Patachi a mai prezentat împăratului un lung memoriu în care, întemeiat pe diplomele din 1692 și 1699 ale lui Leopold I, cere ca preoții români să fie făcuți într'adevăr egali cu preoții catolici de rital latin nu numai în aceea ce privește privilegiile și scutimțele ci și în aceea ce privește posibilitățile de traiu, dându-le mijloacele necesare de care dispun preoții celorlalte biserici recunoscute, apoi să li se dea și Românilor terenuri pentru cimitire, pentru școli, case parohiale și biserici. Il roagă apoi pe împăratul să ia măsuri ca să înceteze amestecul primejdios al episcopului din Maramureș și al aceluia din Arad în biserica română unită și, în fine, îi trimite în traducere latinească scrisorile preoților și fruntașilor români din părțile Banatului trimise răposatului general Steinvill și teologului, în care cer să fie scoși de sub păstorirea episcopilor sârbi cari îi maltratează până la sânge și să fie primiți în sânul bisericii unite.

Memoriul a fost discutat în conferința ministerială din 26 Aprilie 1723 care a hotărît să se ceară informațiuni dela guvernul ardelean și dela generalul comandant de acolo. Hotărîrea a fost aprobată de împăratul: "*placet in toto votum conferentiae*" (396).

Informațiunile despre activitatea de acasă a lui Patachi în cei 4 ani cât a stat în fruntea bisericii unite, sunt foarte puține. Frământări mari în viața internă bisericească din Ardeal nu par a se fi ivit în cursul scurtei sale păstoriri. Revolta produsă cu luarea cu forța a bisericii brâncovenești din Făgăraș a avut un caracter local, deși protestele împotriva acestui act au fost semnate și de Românii din Brașov și de Grecii din mai multe orașe ardelenesti, și astfel ea nu a putut tulbura liniștea generală a bisericii. Brașovenii și Românii din Tara Bârsei au continuat să plătească taxele vlădicesti episcopului unit, au luat parte chiar și la instalarea lui, însă alte legături cu dânsul nu aveau, păstrând în toate chestiunile "legii" atârnaarea de mitropolitul Tării Românești care le hirotonea și preoții (397).

(395) I. Kemény, *Apparatus ad lexicon diplomaticum rerum hungaricarum et transylvanicarum*, III, sub voce *Valachi*, mss. în Archiva Muzeului ardelean din Cluj.

(396) Orig. și al memoriului și al propunerii conferinței ministeriale în Archiva Cancelariei aulice transilvane Nr. 80 - 1723.

(397) Privitor la deosebit de intimele legături zilnice ale Brașovenilor și ale Românilor din Tara Bârsei cu mitropolia Tării Românești cfr. St. Stinghe, *Documente I*, p. 41 sq. mai ales scrisorile din 3 August și 2 Decembrie 1709 din 15 Februarie și 17 Maiu 1713 ale mitropolitului Antim. La alegerea unui gociman în Decembrie 1709 asistă și delegatul lui Mihai Cantacuzino (*Ibidem* p. 46-47).

În 13 Ianuarie 1717 protopopul Florea Baran și preoții Ioan și Radu Tempea fac strașnic jurământ “ pe Dumnezeu Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, pe Maica Precistă, pe 12 Apostoli și 4 Evangheliști, pe soborul celor 70 de Apostoli, pe cele sfinte și a toată lumea soboare a sfinților Părinți și pe patru Posturi că nu se vor depărta de legea cea pravoslavnică ca să se mute în alte dogme sau uniri sau erezuri ” și mai ales “ să se păzească foarte tare de unie până la moarte ” (398). La 5 Maiu 1723 un jurământ similar fac nu numai Românii din Șcheii Brașovului ci și cei din Țara Bârsei, supunându-se mitropolitului Țării Românești și legându-se că “ nici sabia, nici focul, nici închisoare, nici sărăcia, nici nevoia, nici goana, nici moarrea ” nu-i va despărți de credința lor. Legământul e semnat, în afară de preoții și gocimani din Brașov, de preoții și fruntașii satelor Zărnești, Tohan, Râșnov, Turchiș, Feldioara Satul Lung, Târlungeni și Țințari (399). Legământul se repetă la 15 Ianuarie 1724, semnând acum, pe lângă satele amintite, și Preajmărul (400). Pentru a-și asigura deplină libertate de a rămâne în situația veche trimit un delegat special la Viena, pe Criștov Voicu, cu care întrețin în tot cursul misiunii o foarte vie corespondență iar contra unor încercări de amestecal lui Patachi au cerut intervenția lui Gheorghe Cantacuzino pe lângă generalul Tiege. Incercarea lui Regai făcută în 1720 cu Jipa Grid, fiul fostului protopop Vasile, răposat în 6 Ianuarie 1717, de a ține legate de unire satele din district — Jipa Grid fusese admis protopop numai a acestor sate, având orașul protopop propriu — a dat greș. La 26 Octombrie 1722 sfatul orașenesc scria universității săsești că Românii din Brașov și cei din districtul lui au rămas în legea veche și nu s’au unit cu nimeni (401). Hărțuit mereu în urma strașnicei afurisenii cu care îl lovise mitropolitul Daniël, Jipa Grid, de care și fratele său, preotul Vasile, jurase în 25 Septembrie 1725 să se “ depărteze și să se păzească ca de foc, știindu-l că iaste de tot străin de legea și de biserica noastră ” (402), a sfârșit prin a se întoarce, în 1728, la ortodoxie.

Atârnarea Brașovenilor de mitropolitul Țării Românești a durat numai până în 1724, când la porunca generalului Königsegg, comandantul trupelor împărătești din Transilvania, au fost siliți să rupă legăturile canonice cu dânsul și să nu-l mai pomenească la liturghie, fiindcă mitropolitul se găsea în “ Țara Turcului ” ci să se supună jurisdicției episcopului din Râmnic care se găsea în Oltenia, supusă după pacea dela Passarovitz din 21 Iulie 1718, stăpânirii Impăratului dela Viena ca și Ardealul (403).

(398) *Ibidem*, p. 53-54.

(399) *Ibidem*, pag. 66-82.

(400) *Ibidem*, p. 83-88.

(401) Hurmuzachi-Iorga, *o. cit.*, p. 1601.

(402) Textul jurământului în St. Stinghe, *Istoria bisericii Scheilor*, p. 60-62.

(403) *Ibidem*, p. 79 sq.

sistorului reformat, fiindcă românii de aci s'au unit cu calvinii iar acum episcopul a încercat să sfarme această unire și să-i convertească la catolicism (406). În timpul cât a fost închis Serafim, conducerea bisericii românești o avea preotul Ion din Moiseiu, care a fost ales în 10 Octombrie 1714 de către adunarea comitatului "inspector" al bisericilor românești (407).

Cu toată paza severă, Serafim a izbutit să fugă din închisoare — "*abreptus aufugit*", scrie Hodermarszki — cum a fugit înainte cu câțiva ani Ion Țirca din închisoarea din Alba Iulia. Urmările s'au văzut îndată: deși atât ruteanul Hodermarszki cât și rivalul său Bizánczi încercaseră, ajutați de puținii iezuiți cari se găseau în comitat, să răspândească unirea cu catolicismul, preoții adunați în sinod s'au declarat toți împotriva acestei uniri (408) Comitatul totuși nu s'a putut împăca cu o nouă păstorire alui Serafim și astfel a poruncit preoțimei să-și aleagă un nou vlădică, cecece s'a și întâmplat în sinodul ținut la începutul anului 1715, obținând cele mai multe voturi popa Andrei din Jerașul Casoului. După alegere, comitatul scrie din adunarea ținută la 15 Martie în Sighet, concistorului reformat rugându-l să intervină la guvern pentru confirmarea lui Andrei, care i-a întrecut pe toți *tam moribus quam suffragiis*, ca astfel să se pună capăt frământărilor și neregulilor cari stăpânesc aci de atâția ani, dela moartea lui Stoica (409).

Împăratul, ale cărui planuri erau ca Maramureșul, primind unirea, să treacă sub jurisdicția episcopiei Munkaciului, n'a confirmat alegerea lui Andrei. Serafim, deși iscălește în 19 Iunie 1715 *episcop*, n'a mai putut ajunge niciodată în fruntea bisericilor din Maramureș. Cu numele lui ne mai întâlnim o singură dată în 9 Aprilie 1717 când comitatul a poruncit, din motive pe care nu le cunoaștem, să fie aruncat în temniță (410).

La începutul anului 1716 în fruntea episcopiei Muncaciului a fost așezat Ghenadie Bisanczi, care a isbutit să obțină dela Curtea împărătească jurisdicție și peste puținii credincioși maramureșeni, care primiseră unirea cu catolicismul. Faptul acesta a fost adus îndată de către Cancelaria Aulică ungară la cunoștința comitatului, care deși s'a declarat gata să se supună poruncilor împărătești, a cerut totuși în 26 Februarie 1716 sfatul guvernului ardelean, fiindcă Maramureșul aparținea Transilvaniei (411). Iar când Procopiu Hodermarszki, fratele lui Josif, vine, în primăvară, în

(406) Al. Cziple, *o. cit.* p. 93-94.

(407) *Ibidem*, p. 95.

(408) Hodinka, *o. cit.*, p. 647.

(409) A. Petrov, *Materialy dla istorij Ugorskij-Rusi*, St. Petersburg 1905 I, pag. 22-23.

(410) Al. Cziple, *o. cit.* p. 100.

(411) *Ibidem*, p. 97.

Maramureș, având *salvus conductus* dela consiliul de războiu, ca să propage unirea, comitatul a intervenit din nou în 4 Iulie 1716, la guvernul ardelean, protestând împotriva tendinței ruteanului de a supune pe preoții de aci păstoririi unui episcop din Ungaria, călcând astfel în picioare drepturile episcopiei unite ardelene și ale guvernului ardelean (412). Argumentul a prins, căci în 6 August, guvernatorul Ardealului scrie Cancelariei aulice transilvane să intervină la consiliul de războiu să nu mai sprijinească pe Hodermarazki care “ cum se vede nu este bine informat asupra stării acelu comitat și a jurisdicției principatului ardelean asupra lui. Din punctul de vedere al *unirii*, scrie guvernatorul, comitatul este supus episcopiei unite ardelene ” (413). Hodermarszki în cursul activității sale de aci a izbutit, cu mijloace care nu au fost lipsite de violență, să convertească la unire vreo 60 de preoți (414).

La sfârșitul anului următor apare în comitat un nou dușman, primejdios mai mult prin prezența decât prin activitatea sa, pentru răspândirea catolicismului : Dosofteiu Teodorovici, un bătrân de 70 de ani, cel din urmă vlădică românesc al Maramureștului. A fost sfințit la sfârșitul anului 1717 și pe la Crăciunul aceluiaș an și-a început activitatea vlădicească. Reședința lui era mănăstirea Uglea și de aceea îl vedem iscălitindu-se *Ugolsky* (415).

Episcopul rutean Bizánczi a început îndată a lupta cu toate mijloacele ca să-l scoată din comitat pe bătrânul dușman al acțiunii sale de unire. Ca să-și câștige mai întâiu simpatiile preoțimei și să facă imposibil amestecul autorităților calvine — care aveau tot interesul să împiedice unirea cu catolicii și să mențină pe aceea făcută cu biserica lor — în afacerile bisericesti ale credincioșilor uniți, scrie în 1718 împăratului arătând persecuțiile și asupririle la care sunt supuși aceștia din cauza trecerii lor la unire. Împăratul văzând în aceste persecuții o ofensă îndreptată împotriva persoanei sale (416), poruncește la începutul anului următor guvernului ardelean să ia măsuri ca astfel de abuzuri să nu se mai repete, ci domnii

(412) *Ibidem*, p. 97.

(413) ... *antefatus episcopus (Bizánczi) non satis, ut apparet, de statu illius comitatus et jurisdictione in eum principatus Transylvaniae informatus ..... Respectu etiam unionis Transylvaniae episcopo Graeci ritus Valachorum ..... subiectos (fideles) esse*”. A. Hodinka, *A munkacsı görög katholicus püspökség története*, Budapesta 1910, p. 554-55 nota 3.

(414) *Ibidem*, p. 556.

(415) Câteva iscălituri în lucrarea citată alui Petrov I, p. 20-21. Într'o singhelie din 29 Iunie 1719 iscălește : Dosofteiu din mila lui Dumnezeu arhiepiscop pravoslavnic al Maramureștului, administratorul Mitropoliei Moldovei ” (Mitropolitul Moldovei era în acel timp Gheorghe de Agapia !

(416) *Cuiusmodi injuriae subditis principis terrae religionem profitentibus illatae ipsum etiam dominantis sicque Caesareo — regiae majestatis nostrae laederent.*

calvini să trăiască în marginile legii și ale modestiei (417). Bizanczi s'a adresat apoi și comitatului să împiedice activitatea lui Dosofteiu. Comitatul însă, ca de obicei, a intervenit și acum la guvernul ardelean, să nu îngăduie nici într'un chip știrbirea jurisdicției Ardealului de către un episcop, care, fiind din Ungaria, nu are nici un drept să se amestece în treburile unui comitat ce aparține Transilvaniei (418).

Bizânczi pierzându-și răbdarea s'a îndreptat iarăși spre Curtea Împărătească și astfel Carol VI cu decretul din 22 August 1720 supune credincioșii de rital grecesc din Maramureș jurisdicției episcopiei Muncaciului și poruncește să fie împiedicată orice activitate a lui Dosofteiu, care nu se știe cu a cui autorizație a intrat în comitat și, uzurpând jurisdicția spirituală asupra credincioșilor, desface căsătoriile și săvârșește și alte scandaturi (419). Decretul a fost prezentat comitatului abia în 14 Maiu 1721. Probabil, întârzierea aceasta a fost cauza că Bizânczi a scris în 27 August 1720 Cancelariei aulice rugând-o să poruncească baronului Kuckländer, căpitanul cetății Hust, să-i pună la dispoziție puterea armată, dacă nu va isbuti cu mijloace mai blânde să facă să fie respectat decretul împărătesc.

Decretul era într'adevăr greu de respectat și aplicat. Deși consiliul de războiu în urma ordinelor primite dela Cancelaria aulică a dat lui Kuckländer înputernicirea de a folosi, în caz de nevoie, forța armată, acesta n'a putut isprăvi nimic. Dosofteiu se bucura de sprijinul de fiecare zi al funcționarilor comitatului și mai ales al comitelui (prefectului) Iosif Bethlen care, spune Kuckländer, a primit dela vlădica în schimbul acestui sprijin 100 floreni. De aceea la 21 Martie 1721 Bizânczi recurge la ajutorul primatului Ungariei. La îndemnul acestuia mitropolitul de Eger, Endrödy, al cărui sufragane era episcopul Muncaciului, îi dă, în 5 August, scrisori de recomandație cu care Bizânczi însuș vine în Maramureș și începe a predica unirea (420). Trecerea lui prin comitat a fost un adevărat marș triumfal: la 24 Octombrie comunica cu mare bucurie primatului că numărul preoților uniți a crescut dela 60 câți erau până aici la 144 (421).

(417) ..... serio mandamus, quatenus vos, re bene ac diligenter examinata, pro aequitatis exigentia excessus corrigere remque ita ordinare, ut ulterior quaerimoniae causa propediatur comitatenseque reformatae religionis intra debitae observantiae ac modestiae cancellos contineantur. Al. Cziplé, o. cit. pag. 102.

(418) *Ibidem*, p. 103-104.

(419) *Ibidem*, pp. 104-105.

(420) Scrisoarea de recomandație în Dulișcovici, o. cit., III, pp. 61-62.

(421) Hodinka, o. cit., p. 557. La 29 Iunie 1722 Bizânczi scrie procuratorului general al Ordinului basilitan, la Roma, că s'au unit 150 preoți din Maramureș, dar că domnia continuă a-i supune la munci iobăgești. O intervenție a Congregației de Propaganda Fide pe lângă împăratul ca să facă să fie respectate privilegiile preoțești ar fi necesară. Bizânczi mai cere un lucru, pe care Congregația

Comitatul stăpânit de calvini era nevoit să privească neputincios cucerirea catolicismului și singura rezistență pe care o putea opune era sprijinirea lui Dosofteiu. În curând însă acesta și-a câștigat un nou dușman, pe vlădica unit din Ardeal Ioan Patachi. Pe Patachi frământările din Maramureș îl interesau demult. Am văzut, că pe timpul când petrecea în Viena, așteptând Bulla papală de confirmare, se plânsese împăratului că în comitatul Maramureșului și în Chioar autoritățile nu îngăduie preoților români să țină sinoade, decât în prezența unui funcționar de altă credință, dușman al unirii. În cursul conflictelor cu Hodermarszki și cu Bizánczi, comitatul își justifica atitudinea față de amestecul acelora cu argumentul că Maramureșul aparține Transilvaniei, iar din punctul de vedere al unirii bisericești, episcopiei unite de aci. Comitatului îi convenea această situație fiindcă Hodermarszki și Bizánczi erau aproape, pe când episcopia unită din Ardeal era departe și era vacantă, iar iezuiții cari o conduceau nu-și băteau capul cu stările din Maramureș. După urcarea în Scaunul vlădicesc, Patachi a intervenit îndată ca să i se respecte drepturile vlădicesți și asupra Maramureșului. În 1723 scrie în această chestiune Mitropolitului primat din Esztergom, care și intervine la 19 Noembrie la guvernul ardelean, iar acesta scrie comitatului ca și în trecut — deși între timp împăratul dăduse decretul din 22 August 1722 — că potrivit adresei citate a primatului, Maramureșul se ține de jurisdicția episcopiei unite a Ardealului. Primatului i s'a adresat și Bizánczi (24 Oct. 1723) cercând să-și apere drepturile asupra Maramureșenilor. O anchetă din 1725 condusă de Procopiu Hodermarszki și de călugărul minorit Albert Kovács, în cursul căreia au fost ascultați 38 preoți dintr'un singur protopopiat, s'a arătat că Maramureșul a fost supus Muncaciului de pe timpul episcopului Vasile Tarassovici (1634-1648), că Atanasie dela Bălgrad n'a avut nici o jurisdicție asupra comitatului și că unirea n'a răspândit-o el, ci Hodermarszki (422).

Patachi, nemulțumit cu rezultatele acestei anchete, s'a adresat Nunțiatului apostolic din Viena, care la rândul ei cere în 14 Aprilie 1725 instrucțiunile Congregației de Propaganda Fide. Aceasta răspunde la 7 Mai, că episcopia Făgărașului a fost întemeiată în 1721 pentru credincioșii uniți din Ardeal, iar vicariatul apostolic al Muncaciului a fost înființat la 1689 pentru credincioșii uniți din eparhia Muncaciului și din alte părți recucerite ale Ungariei. Întrebarea e, adaugă Congregația, cui aparține Maramureșul,

---

nici n'a vrut să-l discute și anume, ca S. Scaun să tolereze căsătoria a doua a preoților români din Maramureș. (Colecția păr. Armeanu).

(422) Procesul verbal al anchetei în Dulișcovici, *o. cit.*, p. 63 squ.

Ardealului ori Ungariei? (423) În toamna anului 1727 Patachi a murit și astfel chestiunea a rămas nerezolvată, iar Bizânczi a continuat a păstori prin vicarul său și biserica unită din Maramureș.

Patachi n'a stăruit numai pentru scoaterea Maramureșului de sub jurisdicția lui Bizânczi, ci și pentru împiedicarea activității bătrânului vlădică Dosofteiu, care hirotonia pe ascuns preoți din eparhia Făgărașului. La intervenția lui Patachi, guvernatorul Sigismund Kornis scrie în 18 Noembrie 1726 comitatului să-l prindă pe Dosofteiu și să-l trimită "sub honesta custodia" la Cluj.

Deosebit de agitată, chinuită chiar, a fost viața bisericească a satelor românești din părțile bihorene. Spre deosebire de agitațiile din celelalte regiuni unde ele se mărgineau la vlădici și preoți, aci au răsculat și masele populare care au participat la ele intens și cu fanatism. Păstoria Bihorului o revendica și vlădica din Ardeal, a cărui jurisdicție se întindea, conform diplomei de numire, asupra întregii Transilvanii și a *părților* alipite (424) și o revendica și episcopul rutean al Muncaciului, fiindcă papa Alexandru VIII l-a numit pe De Camillis la 5 Noembrie 1689 vicar apostolic al eparchiei amintite și al altor locuri din Ungaria recucerite dela Turci (*aliisque locis acquisitis in Hungaria*), între care se număra și o mare parte a Bihorului. Atanasie, cum am văzut, scrisese în 1701, după întoarcerea din Viena, protopopului Dumitru din Oradea dându-i porunci și făgăduindu-i că în curând va merge acolo. De altă parte De Camillis hirotonia și el preoți în Bihor, destituia pe aceia cari trecuseră la calvinism, fusese însuș la Oradea și, cum s'a văzut, a trimis în părțile acelea vizitatori.

Stăpânii reali ai populației românești bihorene erau însă episcopii catolici de aci, fiindcă cea mai mare parte a ei locuia pe întinsele moșii ale episcopiei și ale Capitlului și fiindcă episcopii erau în acelaș timp și comiții comitatului. Obiectivul principal și al lui Benkovics, întâiul episcop al Orăzii după eliberarea de sub ocupația turcească și al successorului său, era, ca și al fruntașilor Bisericii catolice ardelene, sporirea numărului catolicilor prin convertirea românilor, cari din punctul de vedere al ierarhiei aveau o situație cu totul nelămurită. Unii preoți erau hirotoniți de De Camillis dela Muncaci, deși era unit, alții de Atanasie și cei mai mulți de

---

(423) La chiesa di Fogaras fu eretta nel 1721 per i..... qui graecum ritum sequuntur et per Transylvaniae provinciam commorantur. Essendo persequita l'istituzione di vicariato apostolico di Moncatz ..... per i greci esistenti in quella diocesi e nei luoghi di nuove conquiste in Ungaria, si stima necessario d'intendersi più precisamente, se il contrati Marmarusiense sia compreso con le sudite conquiste e più tertio sia unito alla Transylvania. A. Hodinka, *o. cit.*, p. 561.

(424) *Partes eidem annexae*, spune diploma de numire a lui Atanasie, din 19 Aprilie 1701 și la fel spune și bulla din 18 Maiu 1721 cu care a fost numit Ioan Patachi de către papa Inochentie.

episcopul sârbesc din Arad. După încercările neizbutite și, întru cât izbutise în unele părți, spulberate de răscoala lui Rákoczy II, episcopul Emeric Csáki a încredințat misiunea propagandei între ei canonicului Paul Laszlo, un secui care cunoștea bine limba românească. Cu neînfrântă statornicie și cu un devotament de iluminat, acesta cutreera satele românești ale comitatului, neținând seamă de primirea dușmănoasă pe care o întâmpina din partea populației satelor. În unele locuri preoții fugeau de acasă, la știrea venirii lui, în altele țărani nu-i îngăduiau să intre în biserică și, iarăși, în altele găsea bisericile sigilate și fără chei. Mulți din preoții cari intraseră în legătură cu el au fost alungați și bătuți de țărani. Într'o scrisoare din 1721 Paul Lászlo scrie episcopului că a văzut însuș mai mulți preoți (din părțile) Beiușului bătuți de țărani și cari — preoți — i-au arătat cămășile pline de sânge (425).

După o activitate misionară dârză și neobosită de ani de zile, bucurându-se de sprijinul larg al episcopului său, contele Csáki, care întreținea însuș pe preoții uniți neprimiți de popor și folosind, conform obiceiului vremii, ici colo și violența, Paul Lászlo a izbutit să câștige, mai ales în regiunea Beiușului, centrul marelui domeniu episcopesc catolic, câteva sate pentru unire (426). În tot acest timp populația trăia într'o tulburătoare fierbere, privitor la care găsim informații deosebit de interesante în procesul verbal al marelui investigații ce s'a făcut în vara anului 1727 din ordinul Cancelariei Aulice. Țărani țineau mereu întruniri — la una ținută în comuna Margine se spune că ar fi participat șapte mii de săteni, cifră evident exagerată — ștafete mergeau și veneau dela Arad și Carlovitz, aducând scrisori îndemnătoare la rezistență și se adunau bani pentru cheltuiala trimișilor la Curte ca să ceară apărarea dreptului de a rămâne în "legea veche". Adunările de țărani hotărau, în general, ca pe preoții *papistasi*, adică trecuți la unire, să-i alunge din comitat. La cea din Margine sătenii au prins vreo 15 preoți, i-au băgat într'un coteț unde i-au ținut 2 zile, silindu-i să se supună episcopului sârbesc ortodox dela Arad, nu vicarului papistaș dela Oradea și amenințându-i că cine va mai ține legături cu acesta va fi omorât fără milă ori alungat din comitat. Astfel de adunări au avut loc în Deda, Spinuș, Bogei, Marginea, Ciutelec, Satulbarbă, Picleu, Ciuhoiu. Oradea. Sârbi, Săcădat, Lugaș, Țețchea etc. (Procesul verbal în rezumat românesc la N. Firu, *Biserica ortodoxă română din Bihor în luptă cu unirea 1700-1750*. Caransebeș 1913 p. 24-26). În vara anului 1723 episcopului Csáki, care era la dieta din Bratislava (Pozsony), i se raporta de acasă că țărani români din eparhia lui, aflând de rezoluția împă-

(425) Bunytay V. o. cit., p. 42.

(426) *Ibidem*, p. 42.

rătească care-i scutea de a mai da dijme preoților catolici, “ *undique congregati suos popas alioquin unitos ad abjurandam fidem et unionem armata manu coegerunt* ”. (Ziarul abatelui Sagho Benede în *Történelmi Tár* din 1901 p. 529). De-acelaș fanatism erau stăpâniți și cei trecuți la unire. Astfel, uniții din jurul Beiușului au închis drumul pe unde urma să meargă la ei, în 1727, episcopul sârbesc Ioanovici al Aradului și i-au junghiat calul pe care călărea (Bunyitay *o. cit.* p. 48).

În cursul anilor 1724-1725 Lászlo a vizitat 77 sate din comitatul Bihorului, despre care prezintă la 18 Iulie 1725 un amănunțit raport episcopului său. Cei mai mulți preoți au fost hirotoniți la Arad (30), alții (10) la Alba Iulia de către Atanasie, alții iarăș la Muncaciu (9) de către De Camellis. În Maramureș au fost hirotoniți 3, unul de către Dosoftei și 2 de către Stoica. Câțiva (4) au mers la hirotonire la mitropolitul din Carlovitz. Unul a venit din Moldova, hirotonit de un vlădică de acolo. Bisericele sunt, în majoritate, de lemn acoperite cu paie. Abia 2-3 au clopote. Potirele sunt cele mai multe de cositor. Găsim și potire de lemn. Cea din Lăzarea are potir de argint aurit, iar cea din Nogiorid potir de argint. În unele sate preoții s’au ascuns la știrea sosirii misionarului și astfel auspra lor nu poate da nici o informație. Spre deosebire de Ardeal, în Bihor satele — cu excepția a 2-3 — au numai câte un singur preot. (Raportul în Bunyitay - Málnáši, *A váradi püspökség története IV*, Debreczen 1935, p. 451-460).

III. INCERCĂRI DE UNIRE ÎN BANAT

După pacea dela Passarovitz din 21 Iulie 1718, care a urmat strălucitelor biruințe ale lui Eugen de Savoia împotriva Turcilor, Banatul ajunsese, după o ocupație turcească de 165 ani, sub stăpânirea Casei de Habsburg. Vasta regiune era locuită cu excepția părților de lângă Tisa și a celor dela miazăzi dealungul Dunării, de o covârșitoare populație românească. La memoriul adresat de Ioan Patachi la începutul anului 1723, înainte de plecarea spre casă, împaratului Carol VI, episcopul îi anexase în traducere latinească scrisorile trimise de preoții și de juzii satelor românești din părțile Caransebeșului și ale Lugojului generalului Steinville și teologului bisericii unite ardelenе, iezuitului Régai. În părțile amintite catolicismul prinsese rădăcini, cum rezultă din scrisorile misionarilor iezuiți cari activau acolo înainte de cucerirea turcească, și între români. Acum ajunseseră sub păstoria vlădicilor sârbi cari se purtau față de dânșii cu crâncenă asprime. Auzind de trecerea la unire a Românilor ardeleni și de protecția de care se bucură aceștia din partea Curtii împărătești, ideia

unirii și-a găsit aderenți și propăvăduitori și între dânșii. Vlădica sârbesc descoperind mișcarea, a deslănțuit împotriva autorilor ei o prigoană de sângeroasă ferocitate. Asta i-a determinat să se adreseze contelui Steinville, generalul comandant al trupelor din Transilvania și iezuitului Régai. Scrisoarea către generalul este semnată de 42 de juzi din 47 de sate și de 9 preoți, iar în scrisoarea a doua din 11 Februarie 1721 către Régai își arată suferințele lor și ale credincioșilor 17 preoți. Un delegat special al lor a fost trimis la Bălgrad ca să spună acestuia și cu gura dorințele și necazurile oamenilor de acolo.

În scrisorile lor juzii satelor și preoții se plâng că vlădica ține rânduială turcească; dacă vede că cineva are bani și nu-i dă cât cere, îl afurisește, când hirotonește un preot ia bani, îl lasă apoi în parohie un an și după un an cere din nou. Ia bani dela flăcăii cari se însoară; dacă un fruntaș bogat e bolnav pe moarte și nu-i dă bani vlădicului, acesta interzice popii să-l împărțăsească și să-l înmormânteze. Dacă e sărac și nu are ce da, moare neîmpărțășit și neprohodit ca o vită. Lui Régai i-se plânge popa Pavel că i-a tuns jumătate capul și barba "și m'a lovit de moarte, fiindcă n'am avut destule nuști ca să-i dau bani". Pe popa Ion din Topliț l-a lipsit de toate "fiindcă n'am avut deunde să-i dau bani gata 30 de floreni".

Un popa Petru și un popa Ion se plâng că i-a bătut și i-a ținut trei zile "în obezi" fiind el, vlădica, beat. Pe un popa Moise l-a lovit cu 200 toiage și l-a afurisit, fiindcă nu i-a dat 100 floreni și a murit afurisit. Un alt popă, Petru, se plânge că l-a afurisit, l-a gonit din biserică, l-a legat în lanțuri și l-a bătut până i-a curs sângele pe nas și pe gură, fiindcă a auzit că e unit și, scrie părintele, "tot ce am avut am fost silit să vând ca să-i dau 30 de galbeni și o casă care prețuește 6 galbeni". Pe popa Ipașoș l-a pedepsit cu 80 de floreni și i-a ținut nevasta cu copil mic în obezi 3 săptămâni până ce i-a dat banii. "Și pe români sau vlachi, continuă plângerea, îi numește păgâni și zice că nu au Dumnezeu. Pê mireni pe care-i știe că au ceva bani, până nu-i dă câte 17 floreni nu le dă voie preoților să le facă înmormântarea. Nu îngăduie să învețe oamenii carte, decât dacă-i dau câte un galben și mai mulți oameni sunt afurisiți decât blagosloviți".

Și în scrisoarea către Steinville și în aceea către Régai juzii și preoții cer să li se dea, ca în Ardeal, episcop care să fie sub ascultarea sfintei maicii Biserici a Romei (427).

Un impuls pentru acțiunea lor vor fi primit fruntașii satelor și preoții

---

(427) Copie în *Collectio Maior Manuscriptorum historicorum* a contelui Kemény, tom. XVIII p. 591-603. Scrisoarea către Steinville și la Nilles *o. cit.* I, p. 445-46.

și din prezența acolo a atâtor misionari iezuiți și franciscani pe cari împăratul i-a trimis pentru consolidarea bisericii catolice. În anul 1721 iezuiții propun într'o conferință care a avut loc la Timișoara în prezența mitropolitului și a doi episcopi ortodocși sârbi și a autorităților administrative și militare, 17 puncte cari să asigure un modus vivendi între diferitele culte. În aceste puncte, acceptate de mitropolitul și de vlădicii ortodocși prezenți și aprobate de generalul Wallis, se prevedea că preoții și credincioșii ortodocși pot intra în bisericile catolice și pot asista aci la slujbele religioase și la predică; preoții ortodocși să nu fie împiedecați a intra în legături cu cei catolici și a se împrieteni cu dânșii; nici vlădicii nici mitropolitul ortodox nu au dreptul să aresteze sau să maltrateze pe un preot catolic sau unit; preoții și credincioșii cari trec la unire nu pot fi urmăriți sau pedepsiți de foștii lor vlădici; tineretul ortodox nu poate fi împiedecat dela cercetarea școlilor germane ori latine; dacă un bolnav ortodox dorește să fie chemat la patul său un preot catolic, acesta va fi chemat și cine va împiedeca pe bolnav să-l cheme, va fi pedepsit; preoților catolici li se recunoaște dreptul de a predica oricând și oriunde vor crede de cuviință învățăturile Bisericii lor (Nilles *o. cit.* p. 800-802).

Se pare că Patachi întemeiat pe aceste scrisori venite din părțile bănățene, a încercat, după întoarcerea acasă, să-și întindă jurisdicția și asupra Românilor supuși păstoririi episcopilor sârbi din Arad-Ienopole și să încaseze și dela dânșii obișnuitele taxe vlădicești. Încercările au produs nemulțumiri cari au ajuns să fie discutate și de Consiliul de război din Viena, căci la 3 Iunie 1724 acesta intervine la Cancelaria aulică transilvană rugându-o să pună în vedere episcopului, că episcopia sa a fost întemeiată numai pentru uniții din Transilvania și că prin urmare nici dînsul, direct, nici prin oamenii săi, nu poate exercita nici o jurisdicție asupra neuniților și nu poate încasa dela ei taxe. Cu deosebire nu o poate face aceasta în regiunile supuse episcopului de Arad — Ienopole. Consiliul de război mai cere apoi ca episcopul să fie sfătuit să nu răspândească unirea cu forța, ci cu cuvântul, cu predica și fapta (... eum ad conversionem schismaticorum non vi sed verbo, praedicatione et opere effectuantam admonere. Orig. în arhiva Cancelariei aulice transilvane Nr. 52 - 1724). Textul scrisorii Consiliului de război către Cancelaria aulică transilvană pare a îndreptăți bănuiala că vlădica ar fi mers însuș în părțile amintite. De altfel zelul misionar l-a purtat până departe în regiunile de Nord-Vest ale țării, căci în 3 Iunie 1724 îl găsim în Șomcuta, iar la 7 Iunie în Băsești (S. Dragomir, *Istoria desrobirii religioase* I, p. 104) și pare a fi vizitat și Maramureșul, pentrucă în sinodul din 1728 vorbește de promisiunea pe care Dosofteiu i-a făcut-o lui Patachi, că nu va mai hirotoni preoți din Ardeal (P. Maior *o. cit.* p. 96); promisiune pe care n'a putut-o face decât dânsului per-

sonal în Maramureș ; apoi în 12 Decembrie 1727 preotul din Irholț cere să se restituie bisericii lui odăjdiile luate de episcopul. Și asta presupune prezența lui acolo. (A. Cziplé, *o. cit.*, p. 117).

Vizitația de aci a fost tulburată de intervenția episcopului Bizáncki dela Munaciu, cum rezultă din scrisoarea dela 14 Aprilie 1725 a Nunțiului vienez către Congregația de Propaganda Fide (Da monsignor Patacki vescovo Fogarasiense di rito greco nella Transylvania mi fu già scritto che havendo voluto visitare il contado Marmarusiense, il quale asserisce essere soggetto alla sua giurisdizione, gli si oppose Monsignor Vescovo Sebastiano Vicario apostolico de' Greci uniti di Moncatz..... Colecția părintelui Armeanu).

IV. LUPTA LUI IOAN PATACHI PENTRU DREPTURILE PREOȚIMEI

Patachi continuase și după instalare, cu curajul pe care i-l da titlul de baron și de consilier împărătesc, lupta pentru a asigura pe seama preoțimei privilegiile și scutințele pe care le primise prin cunoscutele diplome, și pe care națiunile privilegiate se arătau foarte puțin dispuse să le respecte. Încă în 1699 sau la începutul lui 1700 națiunea săsească (die gesammte sächsische Nation in Siebenbürgen) trimite împăratului Leopold I o lungă petiție în care se plânge că dacă preoțimea unită va fi scutită, într'adevăr, de plata dijmelor, dâșii — Sașii — vor avea o pierdere anuală de 3000 floreni. Dacă Maiestatea sa voiește să ușureze soarta preoțimei române să o facă fără știrbirea intereselor materiale ale națiunii săsești și de aceea să se milostivească a o despăgubi pe aceasta din mijloacele statului. Tot atunci au trimis Curții din Viena memorii în acelaș sens și scaunele Sebeșului săsesc, al Nocrichului și Orăștiei. Curtea răspunde la 20 Ianurie 1700 că preoțimea unită trebuie scutită iar cea neunită va plăti ca și până aci (428). La sfârșitul anului 1700 Sașii intervin din nou expunând situația tristă a națiunii lor. Acum pierderea suferită prin scutirea preoților români e de 5000 floreni, a cărei restituire continuă a o cere din alte surse " damit der Popen Consolation nicht den armen Sachsen zum aggravis gedeye " (429). Acelaș lucru îl cer Sașii și în memoriul trimis dieței convocate la Alba Iulia în 15 Ianuarie 1701, spunând că pierderile sufe-

(428) Orig. în Archiva Ministerului comun de finanțe — Hofcammerarchiv — din Viena, Siebenbürgen 1700-01. Ne putem ușor imagina cât de mare era interesul sașilor de a împiedeca trecerea preoților români la unire.

(429) Orig. *Ibidem*.

rite în cei din urmă 3 ani de când preoțimea română e scutită de contribuții se urcă la 9000 floreni (430). Plângeri identice au trimis acestei diete și celelalte două națiuni (maghiară și secuiască) cerând ca după ce preoțimea unită păstrează și acum vechile superstiții să fie supusă sarcinilor publice ca și până acum (431).

Curtea din Viena pare a nu fi dat prea mare atențiune acestor "gravamine", iar de altă parte cele trei națiuni nu respectau nici ele privilegiile cuprinse în diplomele împărătești și astfel nu făceau, în cele mai multe locuri, nici o deosebire între preoții uniți și între misera plebs contribuens. Comitatul Clujului de pildă hotărăște în adunarea din 1710 ca în fiecare an să fie scutit numai un preot de orice fel de contribuție, ceilalți vor plăti după averile private, după cele bisericesti nu (432). Comitatul Albeide-Jos s'a dovedit mai liberal căci în statutele sale din 1712 îi scutește atât pe toți preoții români cât și pe cei maghiari și sași de contribuții după averea bisericască, după cea persoanlă, nu (433).

Dieta ținută la 7 Ianuarie 1714 la Sibiu voia să aranjeze pe calea legislativă situația preoțimei unite și astfel a înaintat Curții spre sancționare un proiect de lege care prevedea că, după ce preoții români primesc la sine nu numai rudenii ci și străini ca să-i scape de contribuții și nu plătesc dijme nici din veniturile personale nebisericesti, iar episcopul hirotenește și persoane nevrednice și fără învățătură, să fie trimiși în satele românești funcționari publici cari să constate la fața locului câți preoți se află în fiecare sat, ce pământuri cultivă și întru cât sunt în detrimentul proprietarilor și al sătenilor. Rezultatul investigației să fie comunicat guvernului care pe baza lui să intervină la vlădica și să pună capăt abuzurilor (434). Nici propunerea aceasta a dietei ardeleni n'a primit aprobarea împăratului.

În fine, la 2 August 1715, intervine și generalul Steinvillle comunicând preoțimei române unite că până la noi dispozițiuni e scutită de dijme numai după veniturile bisericesti nu însă și după veniturile averilor de altă

(430) Orig. în Colecția *Diaetalia* a contelui Miko vol. VII în Archiva Muzeului ardelean din Cluj.

(431) Orig. *Ibidem*: az olah papak az adozással lött exemtioja veghetetlen gravaminokat nemz, azért mivel csakugyan a régi superstitiokban maratak s maig is vadnak, kiványuk hogy elébbeni portiozás alá és állapottyokra redealni cogaltasának.

(432) Kolozsvári-Ovári, *Corpus statutorum municipalium* I, Budapesta 1885 p. 339.

(433) *Ibidem*, p. 341.

(434) Orig. în Colecția citată a Contelui Miko tom VII ; cfr. și I. Benko, *Transilvania* II, Viena 1778, p. 238.

natură (435). Lupta pentru subjugarea economică a preoțimei române unite n'a încetat nici după măsura luată de Steinville. În 1717 comitatele ardelene trimit dietei convocate pe 1 Maiu la Sibiu un memoriu în care se repetă vechile acuzații împotriva preoților uniți. Aceștia, spune memoriul, în punctul 18, țin la sine o mulțime de persoane, rudenii și străine, pentru a le scuti de plata contribuțiilor. În unele sate sunt 2-3 și chiar mai mulți preoți, dintre cari numai unul face slujbe preoțești iar ceilalți, deși au avere, uneori mai multă decât satul întreg, și sunt numai cu numele preoți, nu voiesc să plătească nici un fel de contribuție. Comitatele amintesc apoi proiectul din 1714 pe care Curtea din Viena a refuzat să-l aprobe (436). În 1720 și comitatul Târnavei aranjează prin statutele sale situația materială a preoțimei române: în fiecare sat vor fi scutiți de contribuții doi preoți și un diacon, ceilalți vor trebui să plătească contribuția convenită după vite și cereale (437).

La 4 Martie 1722 reprezentanții celor trei națiuni cuprind din nou, în scris, plângerile lor împotriva preoțimei unite, și le trimit iezuitului Régai. În memoriul lor, după ce se plâng că în unele sate sunt câte 6-12 preoți, cari toți vor să fie scutiți de contribuțiuni, cer ca să fie îngăduiți a îndeplini funcțiuni bisericesti numai preoții hirotoniți de Atanasie; preoții să fie opriți a încasa taxe prea mari pentru cununii, înmormântări și alte slujbe bisericesti, căci prin aceasta fac pagube atât proprietarilor cât și credincioșilor; protopopii să nu viziteze atât de des satele și când le vizitează să nu vină însoțiți de o suită atât de numeroasă fiindcă îi îngreunează pe bieții credincioși cu cheltuieli cari întrec puterile lor (438). Intervenția aceasta pe lângă Régai n'a avut nici un rezultat cum o dovedește plângerea din 3 Februarie 1724 a națiunii săsești (439).

Nici una din națiunile ardelene n'a luptat cu atâta înverșunare împotriva emancipării preoțimei române ca Sașii (440). În 2 Iulie 1722 protopopul Atanasie al Năsăudului se plânge sfatului orășenesc al Bistriței că preoții au fost puși la bir, deși noi, scrie bietul protopop, "nu avem simbrie ca ălalți preoți cari sunt în țară, ci slujim satelor fără simbrie" (441)

(435) Hurmuzachi-Iorga, *Documente XV*, 2 pag. 1558.

(436) Orig. în *Archiva Guvernului ardelean*, nr. 114-117.

(437) Koloszvári-Ovari, *o. cit.*, I, p. 371.

(438) Orig. în *Archiva Guvernului ardelean*, nr. 515 - 1724.

(439) Orig. *ibidem*, nr. 519 - 1724.

(440) Sinodul săsesc luteran din 1712 a hotărât să interzică Românilor chiar și ridicarea crucilor din satele lor și la răspântiile drumurilor (... porro fit mentio quod Valachi in terra regia habitantes vulgares suas erigant cruces, quibus omnino sit interdicendum. *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskundes*, XXXVI, 1913, p. 31.

(441) Hurmuzachi-Iorga, *o. cit.* p. 1592.

În același an s'au plâns și preoții din jurul Sibiului lui Régai că sunt siliți fără nici o considerație la diplomele împărătești să plătească dijmele. Regai intervine îndată, însă Sibienii răspund că după lege numai doi preoți sunt scutiți într'un sat, cari dacă au și alte averi afară de cele bisericesti trebuie să plătească dijmă (442). După răspunsul acesta Regai a cerut sprijinul guvernatorului Kornîș, care la 6 Decembrie 1722 trimite Sibienilor un adevărat ultimatum, poruncindu-le să respecte dispozițiile diplomelor împărătești. Ni se raportează, spune guvernatorul, că încercați în diferite feluri nu numai să stabiliți regule privitoare la preoții uniți și să le fixați numărul, ci neținând seamă de dânșii, așezați în fruntea parohiilor preoți schismațici, îi maltratați, îi puneți în lanțuri, le luați vitele, îi siliți la munci iobăgești și îi siliți să plătească datoriile făcute în alte localități de către alții, fără nici o considerație față de diploma Majestatății sale care asigură preoților uniți anumite privilegii și scutiri. De aceea, în virtutea slujbei și autorității mele, vă poruncesc odată pentru totdeauna și pentru ultima oară să vă abțineți nu numai dela abuzurile arătate ci și dela orice violare cât de mică a privilegiilor preoțimei unite (443).

Sașii luterani nu se potolesc nici după acest strașnic avertisment al guvernatorului, ci la 3 Februarie 1724 trimit guvernului ardelean un nou memoriu în care cer împlinirea propunerilor cuprinse în scrisoarea către Regai, din 14 Martie 1722, la care mai adaugă acuma câteva puncte noi și anume : 1) vlădica românesc — care între timp se instalase — să nu poată face vizitații canonice și anchete pe Pământul Crăiesc decât numai cu știrea și în prezența funcționarilor sași ; 2) paraclisierii bisericilor (cârșniicii) să nu fie numiți numai de către preoți, ci să fie aleși de credincioși și confirmați în slujbă de autoritățile civile ; 3) în nici un sat să nu fie scutiți de contribuție mai mult de doi preoți ; 4) preoții să fie datori a contribui la plata datoriilor publice ale națiunii săsești (444). În acelaș an trimit și comitatele dietei convocate pe 10 Ianuarie la Sibiu un pățimaș memoriu contra preoțimei românești, repetând vechile și cunoscutele plângeri (445).

Toate intervențiile și ale lui Regai și ale guvernatorului au fost zadarnice. În vara anului următor preoții din Săcădate și Mohul se plâng

---

(442) *Ibidem*, p. 1593.

(443) ..... vi officii et autoritatis mae, pro hinc et nunc, semel pro semper et ultimatum..... serio adhortor et commonefacio, prout etiam mando et committo ut his perceptis se illico ab omnibus non modo praerecensitis ausibus, sed et ab omni alio, quo vel minimum immunitatis ecclesiasticae poporum praedictorum laedi possent, abstineant ..... *Ibidem*, p. 1594.

(444) Orig. în Archiva guvernului ardelean, Nr. 519 - 1724.

(445) Orig. *Ibidem*, Nr. 534 - 1724.

de data aceasta într'o încălцитă limbă germană, direct Sfatului orășenesc al Sibiului de nedreptățile pe care le îndură din partea funcționarilor sași. Sunt supuși la contribuții ca și țărani de rând, funcționarii le-au intrat cu forța în casă și curte, le-au luat doi boi pe cari i-au dus la Sibiu, aci i-au tăiat și au vândut carnea. În anul trecut strângătorul de dijmă l-a luat la bătaie pe popa Radul cel tânăr, când i-a arătat scrisoarea dela superiorul iezuit care spunea că nu trebuie să dea nici o dijmă (446).

În timpul când Patachi petrecea în Viena, l-a însărcinat pe iezuitul Ladislau Tár din Cluj cu misiunea de ocrotitor al preoților români uniți din regiunile situate la nord de Mureș. În această calitate i se adresează în 1723 (luna nu o cunoaștem) săteanul Vasile Rai, în numele preoților din districtul Bistriței, plângându-se că satele mai bogate aveau înainte doi și chiar trei preoți, acum însă "conscriptorii" lasă numai câte unul în fiecare sat, trecând chiar și pe fiii preoților în rândul iobagilor și înlocuiesc pe preoții bătrâni. Ca pildă citează chiar cazul comunei sale Zagra, unde dânsul a întemeiat o mănăstire și în sat se mai găsește încă două biserici. Cu toate acestea "conscriptorii" au lăsat numai un singur preot. Ladislau Tar intervine la 11 Maiu al aceluiaș an pe lângă primarul Bistriței, comunicându-i însărcinarea pe care a primit-o dela Patachi și rugându-l să nu îngăduie să se săvârșească abuzuri ca acelea amintite în scrisoarea lui Vasile Rai pe care o anexează. Conscriptorii nu au alt drept decât să constate numărul preoților și unde socotesc că sunt prea numeroși să raporteze episcopului, singurul în drept a lua măsuri (447).

Nelegiuirile și persecuțiile continuă și după întoarcerea episcopului. În vară, preoții din Sad, Săcădate și Cârța se plâng lui Patachi că Sașii, din ordinul celor mai mari ai lor, le iau dijmă din cereale. Episcopul scrie la 23 Iulie comes-ului săsese Teutsch, atrăgându-i atențiunea că dijme nu pot fi luate, conform vechilor diplome ale principilor calvini, nici chiar dela preoții ortodocși cu atât mai puțin pot fi luate, acum, după privilegiile date de împăratul Leopold I, dela preoții uniți (448). Primarul Sibiului, — nu comes-ul — răspunde la 7 August. Este un răspuns de o uimitoare perfidie. Dijmele, scrie primarul, sunt un drept al principelui, care, cerându-le Sașilor, așteaptă dela dânsii contra valoarea. Pentru a putea achita această contra-valoare preoții români trebuie să dea dijme

(446) Hurmuzachi-Iorga, *o. cit.*, p. 1609-10. Documentul nu este din 1725 ci anterior venirii lui Patachi în țară. Asta se vede limpede din aliniatul ultim al lui, în care preoții cer scutul Sfatului sibian *bis zur Ankunft unsers Herrn Bischofs*. La data când s'a scris plângerea, episcopul deci nu venise încă. Instalarea lui a avut loc, cum știm, în 17 August 1723. Scrisoarea e deci anterioară acestei date.

(447) *Archiva someșană*, Nr. 1 (1924) pag. 29-33.

(448) Hurmuzachi-Iorga, *o. cit.* p. 1605-06.

Sașilor. După bunurile bisericești ele nu se încasează (449). Sofistica este evidentă: domnitorul însuș, stăpânul dijmelor, i-a scutit pe preoții români de plata lor, de altă parte, ele, chiar pe Pământul crăiesc, nu se încasează dela preoțimea nici unei biserici și conform vechilor scutițe din veacul al 17-lea nu trebuiau să le plătească nici chiar preoții ortodocși.

În anul următor, 16 Iulie 1725, vlădica Patachi intervine din nou la comitele săsesc Teutsch, arătându-i că pastorul luteran din Cisnădie îl silește pe preotul român unit din Sad să-i dea dijmă din grâul său. Peste câteva zile, la 25 Iulie, comes-ul răspunde că pastorii nu depind de dânsul și deci nu poate da nici un ordin. Il roagă pe episcopul să-l cruțe pe viitor cu astfel de chestiuni, fiindcă ei, Sașii, au drept la dijmele supușilor și deci le vor încasa până când nu va da împăratul alte dispozițiuni. Răspunsul îl uitase pe vlădica de Făgăraș, care după câteva zile îi scrie din nou lui Teutsch. Scrisoarea e plină de energie și demnitate. M'ați rugat să vă cruț, scrie Patachi, te rog și eu pe Dta și pe toți domnii funcționari ai națiunii săsești să aveți mai mult respect față de credința Majestății sale și să împliniți poruncile nu numai ale dânsului ci și pe acelea ale predecessorilor, cari au scutit preoțimea românească din Fundus regius de plata dijmelor. Dacă preoțimea luterană săsească are dreptul să se refere la privilegiile ei, acelaș drept îl are și preoțimea românească să invoace diplomele și privilegiile ei. Știm că națiunea săsească a luat dela fisc dijmele în arendă dar mai știm că pierderile ei nu pot fi plătite jicnind drepturile și privilegiile preoților români (450).

Situația devenise, cum vedem prea încordată și comes-ul săsesc se convinsese, se pare, să noul vlădică baron nu e un Atanasie oarecare. De aceea a încercat ca prin tratative cu dânsul să găsească o soluție potrivită care să evite conflictele viitoare. Pentru aceste tratative episcopul l-a delegat pe David Maxai, om de legi și curatorul bisericii unite. Nu cunoaștem aceste tratative, nici rezultatul lor. Vedem însă dintr'o serisoare a comesului Teutsch către Sibieni din 6 Decembrie 1726 că discuțiile sunt în curs. În scrisoare atrage atențiunea că în Mohu preotul român a fost scos din casă și a fost încartiruit în ca un locotenent. Ii roagă ca preoții români să fie lăsați în pace și apărați contra sătenilor ca să nu se irite din nou episcopul baron Patachi (451).

Intre timp acțiunea contra privilegiilor preoților români a fost continuată și de celelalte națiuni. Astfel la 9 Aprilie 1725 dieta ardeleană însăș

(449) *Ibidem*, p. 1607-08.

(450) Intreg acest schimb de scrisori *Ibidem*, pag. 1610-1612.

(451) .... um den Herrn Bischof B. Pataki nicht von neum zu irritiren. *Ibidem*, p. 1614-1615.

intervine pe lângă guvern cerând ca în viitor numirea preoților să nu atârne numai de bunăvoința protopopilor ci să fie întrebați și credincioșii și proprietarii satelor, ca preoții dacă au neplăceri cu credincioșii să nu-i părăscă înaintea forurilor bisericești, ci a celor civile și ca nici într'un sat să nu fie scutiți de contribuție mai mult decât doi preoți. Dacă vor fi scutiți toți atunci numărul lor va crește atât de mult, spune dieta, încât bieți credincioși se vor ruina cu totul (452).

Probabil pentru a spulbera acuzațiile privitoare la numărul prea mare al preoților români David Maxai a trimis guvernului o mică statistică a lor. Dânsul arată că preoții români ardeleni sunt 2304; numărul satelor care au preot e de 1255; numărul satelor românești fără preoți e de 284; numărul tuturor satelor românești e de 1539. Prin urmare dacă în fiecare sat ar fi numai doi preoți, numărul acestora ar trebui să fie de 3078. În realitate sunt numai 2304 deci cu 774 mai puțini (453).

Ca preoțimea să aibă un apărător permanent care să-i reprezinte în fața instanțelor civile atunci când se socotesc jigniți în interesele lor, micul sinod din 26 Februarie 1725 a hotărît angajarea unui avocat (procurator) "carele să poarte de grije tuturor câți or avea nevoie". Găsirea și numirea lui "pe ce se va putea tocmi Măria Sa", a fost lăsată în seama vlădicului, care după ce-l va angaja "va face veste pe la toți protopopii" (454).

Procuratorul a și fost numit și anume Francisc Hunyadi, care urma să fie salariat, conform hotărîrii sinodului din 1728 din așa numitul *census cathedralicus*, adică din florenul ce trebuia să dea anual fiecare preot episcopului (455).

V. VIEAȚA INTERNĂ A BISERICII UNITE SUB PĂSTORIREA LUI IOAN PATACHI. MOARTEA EPISCOPULUI

Această dușmănoasă atitudine statornică a reprezentanților celor trei națiuni ardeleni, a dietei țării și a organelor administrative față de scutimțele și privilegiile, pe care preoțimea românească le obținuse încă de pe timpul principilor calvini ai veacului al XVII-lea și pe care împăratul Leopold I numai le confirmase și le lărgise, a constituit una din cauzele prin-

(452) "Ugy elfognak szaporodni hogy a szegénység utolso pusztulársra jut miatta". Orig. în *Archiva Guvernului ardelen*, nr. 369-1725.

(453) Orig. *ibidem*, nr. 287 - 1725.

(454) P. Maior, *Istoria bisericii Românilor*, pp. 378-379.

(455) P. Maior, *o. cit.*, p. 94.

cipale ale slăbirii unirii. Preoțimea română îmbrățișase unirea socotind-o ca un mijloc sigur de eșire din starea de umiltoare inferioritate socială și morală în care era ținută, căci unirea însemna acceptarea credinței împăratului biruitor a cărui putere avea în imaginația ei proporții de mit. Împăratul cu poruncile lui era însă prea departe și nu dânsul le putea aplica pe teren. Mai puternic decât împăratul era în fiecare sat, în fiecare district și comitat proprietarul calvin sau luteran și chiar și cel catolic, erau funcționarii aleși și susținuți de ei, erau "conscriptorii" și strângătorii de dijme și contribuții. Pentru asigurarea privilegiilor și scutinelor lupta trebuia purtată cu infinitul număr al acestora și trebuia purtată în fiecare zi și în fiecare sat de către o preoțime prea mult crescută și obișnuită cu umiliința și deci lipsită de curajul reacțiunii cu orice preț. Ea cunoștea numai calea jalbelor sfoase și se întemeia numai pe sprijinul Scaunului vlădicească pe care fatalitatea l-a ținut atâta timp vacant. Astfel încrederea în sfințenia diplomelor și a poruncilor împărătești, dătătoare de mari nădejdi acelor care se uniseră cu biserica împăratului și a generalilor lui, a început a se măcina și împreună cu ea și entuziasmul pentru unire. Decepțiile au fost cumplite iar urmările s'au arătat tumultuos abia peste câțiva ani.

O altă preocupare importantă a lui Ioan Patachi a fost, în afară de asigurarea pe seama preoțimii a privilegiilor date de Leopold I, cei preste 400 de preoți care fuseseră hirotoniți în cursul lungii vacanțe a Scaunului de episcopii ortodocși din vecini. Aceștia erau răspândiți în toate părțile eparhiei funcționând, sigur, fără nici o legătură cu vlădica dela Făgăraș precum funcționaseră înainte de instalarea lui fără nici o legătură cu "directorul" iezuit al bisericii unite și fără să fi petrecut 40 de zile la Scaunul vlădicesc înainte de hirotonire cum prevedea canonul al II-lea al Sinodului din toamna anului 1700. Stabilirea exactă a numărului lor și a locului unde funcționează era deci o necesitate. Sinodul convocat de Patachi pe ziua de 26 Februarie 1725 hotărăște să-i socotească scoși din tagma preoțească pe toți aceia "cari n'au venit să-și ia blagoslovenia dela arhierul său și al nostru și s'au lepădat de sobor având vreme destulă să-și ia blagoslovenia". Nefăcând acest lucru "săborul mare încă se lapădă de dânsi, să facă de aci încolo ce vor ști. Că săborul de grije mai mult nu le va purta nici la o nevoe". Episcopul comunicând această hotărâre protopopilor le poruncește stăruitor să aibă grija "de a pune în catastih toți popii care s'au hirotonit printr'alte țări și până acum n'au venit la noi să-și ia blagoslovenia nici dela noi n'au păucenii" (456).

---

(456) Scrisoarea lui I. Patachi către protopopul Miclăuș dela Voila în P. Maior, *Istoria bisericii Românilor*, p. 378.

În acelaș timp s'au strecurat în țară o mulțime de călugări cari, așezați pe la mănăstiri, atrăgeau credincioșii satelor. Aceștia își părăseau preoții lor și pentru diferitele slujbe bisericești se adresau acelor călugări, despre cari nimeni nu știa dacă au darul preoțesc, cine li l-a dat și de unde vin. Răul pare a fi luat proporții îngrijorătoare pentru că acelaș Sinod din 26 Februarie 1725, singurul de sub Patachi ale cărui acte le cunoaștem și care pare a fi fost mai mult un consistor, compus din câțiva protopopi fruntași, iar nu un sobor mare, cum erau acelea de până aci, a luat măsura foarte aspră ca "unii călugări fără de ispravă ca aceia să iasă din țară și să n'aibă a șede pe la mănăstiri nici cum" iar credincioșilor cari vor cuteza "a duce jertfa la vreun călugăr amăgitor ca acela lăsându-și preotul de sat cel vrednic" preoții să nu le mai facă nici o slujbă (457).

Sinodul amintit mai ia o mulțime de măsuri menite a întări disciplina și ordinea în biserică. Interesantă este dispoziția din Can. IV care hotărăște confiscarea "oriunde se va găsi în Țara Ardealului fie la mirean, fie la popă" a cărții episcopului Damaschin de Râmnic *Invățătura despre cele șapte Taine*. Cauza acestei confiscări a fost faptul că vorbind despre Taina împărtășaniei, cartea lui Damaschin învață că transformarea substanței pâinei și vinului în Trupul și Sângele Domnului se face nu atunci când rostește preotul "luați mâncați *acesta este trupul Meu*" și "beți dintru acesta toți, *acesta este sângele Meu*", ci în cursul rugăciunii care urmează când preotul invocând pe Tatăl Ceresc zice: "*și fă pâinea aceasta scump Trupul Cristosului Tău și ce este în potirul acesta scump sângele Cristosului Tău, prefăcându-le pe dânsule cu Duhul Tău cel Sfânt*". Este cunoscută problemă a *Epicilesei* atât de mult discutată între teologii bisericii catolice și răsăriteni (458).

Cu toată temeinica pregătire teologică și filosofică pe care o avea și care-l impusese atât de mult și în Viena și în Roma unde își făcuse studiile, Patachi a fost silit, și dânsul, să se supună art. 5 al Diplomei leopoldine din 19 Martie 1701 și să accepte tutoratul teologului iezuit. Dacă

(457) *Ibidem*, p. 379-80.

(458) Raportul din 3 Iunie 1727 al lui Patachi în care spune că a rugat pe unii preoți întâiu cu blândețe să nu mai folosească formula aceea de consacrare însă nu s'au supus și de aceea a fost silit să-i suspende până se vor îndrepta (S. Dragomir o. cit. anexe p. 22) este greu de înțeles, căci problema nu e folosirea ori nefolosirea acelor cuvinte ci *credința* că transsubstanțiația se face prin ele. Invocarea care cuprinde acelea cuvinte o au și *Liturgierele* tipărite de biserică unită și ea e cetită și de preoții uniți. Astfel o găsim în Liturghierul tipărit în Blaj 1757 cu binecuvântarea lui Petru Pavel Aron la pag. 115-116 precum o găsim și în *Dumnezeestile și sfintele Liturghii* tipărite tot acolo în 1905 cu binecuvântarea mitropolitului Victor Mihalyi, pag. 107. Să fi interzis Patachi cetirea acelei invocări a Tatălui? Este greu de crezut.

sub Atanasie Anghel care avea numai modesta și defectuoasă pregătire teologică obișnuită a preoților români din vremurile acelea, putea fi justificată așezarea lângă el a unui sfințit și îndrumător destoinic și învățat și restrângerea puterii vlădicești, acum când cârja era în mâinile unei persoane pe care puternici factori ai bisericii latine o credeau potrivită, fiind numai student, să fie așezată în fruntea episcopiei rutene a Muncaciului, unde instituția teologului era necunoscută, tutoratul umilitor al iezuitului nu mai avea nici un rost. De aci înainte prezența lui a devenit simbolul umilirii și — pentru ce nu am spune-o? — subjugării bisericii române unite. Teologul lui Patachi a fost cunoscutul Regai, a cărui funcțiune de director al bisericii unite încetase după confirmarea de către papa a numirii lui în Scaunul Făgărașului, fiind numit teolog în 1722 de către primatele din Esztergom (459). Privitor la relațiile dintre dâșii — dintre Patachi și Regai — nu avem nici o informație directă. Inochentie Micu Klein, a cărui vrășmășie nepotolită împotriva iezuiților este cunoscută, spune în decretul diu 1746 cu care l-a excomunicat pe teologul său Iosif Balog, că Regai având în timpul absenței lui Patachi (1716-1721) conducerea bisericii românești a încasat dela preoți taxele convenite episcopului și le-a folosit pentru alte scopuri decât acelea ale bisericii unite. Patachi întors acasă i-a cerut socoteala banilor, iar Regai refuzând a fost silit să-și părăsească slujba și astfel — ne asigură Klein — vlădica s'a mântuit de puțin simpaticul teolog (460).

Sinodul din 1702 hotărîse cum am văzut, să trimită 5 tineri "ab ingenio dotati" în școlile mari catolice din Apus. Imprejurările grele care au urmat între 1703-1711 (răscoala lui Rakoczy), moartea, după doi ani, a lui Atanasie, lunga vacanță a scaunului până la numirea și instalarea lui Patachi par a fi făcut imposibilă realizarea acelei hotărîri. Cel puțin până acum nu cunoaștem numele nici unui tânăr român ardelean unit care să fi făcut în acest timp studiile în Viena, Roma ori Târnavia. Destul de mare pare a fi fost în schimb numărul elevilor români la școlile catolice conduse de iezuiții din Ardeal. Astfel un raport din 1718 despre școala din Alba-Iulia spune că dintre cei peste 100 de elevi ai ei au fost "*Graeci ritus multi*" a căror menire era să propage și să întărească unirea. Un alt raport din 1720 arată că din cauza ciumei care bântuia în provincie numărul elevilor a fost scăzut. Intre aceia cari, totuși, s'au îndreptat spre învățătură în școala amintită au fost și români. Au continuat apoi să învețe mulți în colegiul iezuiților din Cluj și probabil unii în școala lor din

---

(459) Nilles, *o. cit.* I pag. 303 Nota 6.

(460) Z. Păclișanu, *Corespondența din exil a episcopului Inochentie Micu Klein*. București 1924, pag. 35.

Braşov (461). Din colegiul clujan a trecut la Târnavia, sub păstoria lui Patachi, acela care i-a devenit mare urmaş, Ion Micu.

La 29 Octombrie 1727 după o păstorie scurtă de abia patru ani, în care timp a fost, cum spune Samuil Micu Klein, "naşiei româneşti bun părinte şi milostiv", Patachi s'a stins repentin în vârstă de 46 de ani. David Maxai care l-a cunoscut de aproape, fiindu-i sfetnic în chestiunile juridice, spune în biografia pe care i-a scris-o la 30 decembrie 1730 că era "vir maximis dignus laudibus ..... in quo castimonia vitae cum ingenii doctrina et abundantia certare videbantur ; humanus praeterea et affabilis ..... theologus, philosophus, jurista, concionator, politicus, oeconomus et ecclesiasticus insignis". Era însă iute la mânie, greşală pe care, după ce-şi revenea, o plângea cu lacrimi (gemitibus detestabatur) (462). Sigur această greşală apoi faptul că, fiind educat în mediul cu totul străin de realităţile din biserica românească, a fost de o severitate necruţătoare, i-a câştigat mari adversităţi în sânul preoşimeii. Aşa se explică criticile violente care s'au adus păstoririi lui în sinodul electoral din 4 Iunie 1728 şi propunerea bizară pe care protopopii au făcut-o în acel sinod ca în viitor sentinţele aduse de vlădica român în cauzele mai grave ale preoşilor şi protopopilor să poată fi supuse revizuirii episcopului latin din Alba Iulia iar dela acesta să se poată face apel la mitropolitul din Kalocsa (Ungaria) (463).

Cap. IV.

Sub Episcopul Inocențiu Micu-Klein

I. BISERICA UNITĂ DELA MOARTEA LUI IOAN PATACHII PÂNĂ LA IOAN INOCENȚIU MICU-KLEIN

După moartea lui Patachi conducerea eparhiei a trecut în mâinile celor doi vicari, protopopul din Daia și protopopul din Juc și a teologului Regai. La 24 Noembrie al aceluiaș an, Cancelaria aulică transilvană intervine pe lângă împăratul rugându-l ca pentru a se evita "confuziunea" ce s'ar putea produce în timpul vacanței Scaunului, să dea ordin Statusului catolic și capitulului din Alba Iulia să supravegheze deaproape și cu atențiune preoțimea unită, ca nu cumva să se producă tulburări primejdioase unirii, să nu îngăduie ținerea nici unei adunări a lor și cu atât mai puțin a unui sinod general fără autorizația și porunca împărătească (Concept în Arhiva Cancelariei aulice transilvane Nt. 116 - 1727). Teama de mișcări potrivnice unirii o avea și Status-ul catolic însuș, care într'un memoriu adresat lui Carol VI în 7 Decembrie 1727, cere grabnica numire a noului episcop, pentrucă o mulțime de preoți merg pentru hirotonire la episcopul sârbesc din Arad și, întorși acasă, trag în "schismă" poporul prea puțin instruit în chestiunile adevăratei unirii. (Orig. Ibidem Nr. 84 - 1727). Apoi, îndată după ce a aflat știrea morții episcopului, Bizancki dela Muncaciu, a cerut Congregației de Propaganda Fide, ca, fiind vecin "di esser dichiarato amministratore" al episcopiei vacante până la numirea titularului căci aceasta — episcopia română din Ardeal — e inconjурată de vlădici schismatici și astfel nu e exclusă primejdia ocupării ei de către unul din aceia. La 19 Ianuarie 1728 Congregația aproba cererea și astfel la 6 Februarie papa "si e benignamente degnata di conceder la permissione che..... monsignor Gennadio Byzancki vescovo Sebastiano e vicario apostolico di Monkatz in Ungheria..... sino al provista del nuovo vescovo di Fo-

---

(461) Nilles I, pag. 455.

(462) Colecția Kaprinay în biblioteca universității din Budapesta vol. 42. Am publicat-o în revista *Cultura creștină* din Blaj a. XVI (1936), p. 522-23.

(463) S. Dragomir *o. cit.* p. 111 nota 2. Acesta este sensul exact al informației din Colecția Rosenfeld, nu acela pe care i-l dă S. Dragomir care spune că sinodul a cerut în unanimitate supunerea episcopului român jurisdicției episcopului latin de Alba Iulia.

garas eserciti in quella Diocesi le stesse faculta che gli compietono per la sua propria. (Col. părintelui Armeanu, cfr. și Hodinka Antal, *A Munkácsi görög katolikus püspöksegi története* p. 561).

Impăratul poruncește, la 17 Aprilie 1728, să se facă alegerea succesorului lui Ioan Patachi. Sinodul electoral va fi prezidat de episcopul latin din Alba Iulia, Antalfi, asistând și superiorul iezuiților ardeleni și va alege trei persoane potrivite dintre care dânsul va numi una (Nilles *o. cit.* II p. 479-499). Sinodul a avut loc la 4 Iunie 1728 și, după informațiunile pe care le dă David Maxai, se pare că și de data aceasta s'a repetat cazul din 1713, oferindu-se vlădicia călugărului iezuit Adam Fitter căci dânsul asistase, fiind superiorul Ordinului în Ardeal, conform poruncei împărătești din 17 Aprilie, la alegere. A refuzat să primească ca și Szunoyg atunci, continuând însă să exercite o influență hotărîtoare asupra atitudinii protopopilor prezenți. Maxai afirmă ca alegerea celor trei candidați s'a făcut *iuxta mentem et conceptum* dânsului (ibidem p. 499-500). A fost propus în locul întâi cunoscutul Iosif Hodermarszki, care vânașe atâta timp și cu atâtea ardoare scaunul episcopesc al Muncaciului, fără a putea însă a înfrânge rezistența s. Scaun ; în locul al doilea tânărul teolog de anul III din Târnavia Ioan Micu, iar în locul al treilea preotul făgărășean Ladislau Hatos (A. Bunea *o. cit.* p. 2).

A urmat apoi și după această alegere o lungă vacanță a Scaunului, succesorul lui Pataki instalându-se abia în 27 Septembrie 1732. Pare că o cumplită fatalitate urmărea începuturile Bisericii Române Unite Ardelene ! Ca și în prima lungă vacanță, conducerea ei a încăput iarăș pe mâinile iezuiților deși eparhia avea doi vicari a căror activitate trebuia să fie supravegheată de teologul Regai. La 15 August 1728, Cancelaria Aulică Transilvană invocând știrile primite despre mișcările primejdioase care s'au ivit în diverse locuri contra Unirii și despre părăsirea ei de către unii, a propus Impăratului așezarea în fruntea Bisericii Unite, în calitate de "director", cum funcționase și Regai, a directorului Colegiului iezuit din Cluj, Adam Fitter, care petrecând mai mulți ani în Ardeal cunoaște bine mentalitatea și obiceiurile preoțimei române, este om blând și cu maniere fine (*modum agendi suavem habet*). În aceiaș zi Fitter a și fost numit cu atribuțiunile pe care le a avut și antecesorul său în "directorat" (464).

Știrile pe care le primise Cancelaria Aulică despre mișcările din Ardeal nu erau exagerate. Intr'un ordin trimis comitatelor la 17 Septembrie 1728, guvernatorul Sigismund Kornis vorbește de marea confuzie care s'a iscat după moartea lui Pataki printre preoții uniți, fiindcă mulți au trecut în Țările românești, în Banat și Maramureș, de unde, hirotonindu-se de către

---

(464) Nilles I, 480-483.

episcopi schismatici, s'au întors producând multe excese. Pentru a împiedica întinderea răului, guvernatorul poruncește ca preoții hirotoniți de către episcopii ortodocși cari nu pot produce certificate dela Atanasie, Pataki ori dela alt episcop unit și aceia care încercă să alunge pe preotul unit și prin asta să provoace confuziune, să fie supuși la plata tuturor contribuțiilor și chiar și la munci iobăgești (465).

Informațiuni mai amănunțite găsim privitor la mișcările și agitațiile împotriva Unirii în actele Sinodului convocat de Adam Fitter pe ziua de 15 Noembrie 1728 la Mănăsturul Clujului, în reședința călugărilor iezuiți. Nici acesta n'a fost sobor mare, ca cele vechi, ci un soboraș restrâns, ca acela convocat de Pataki în 1725. Au luat parte numai cei doi vicari generali, doi prezece " *assessores* " și doi protopopi. Petru Maior care a avut în mână actele sinodului spune că în total au participat numai 16 persoane, deci înafară de vicari și de " logofătul " (secretarul) și de cei 12 " *assessores* " a mai luat parte o singură persoană. Din actele păstrate vedem că *maximus unitorum persecutor* era popa Mailat din Șona, " *schismaticus turbulentus* ", care deși a fost invitat de către vicarul Petru din Daia să se prezinte în fața sinodului, a refuzat să vină. Sinodul hotărăște ca directorul Adam Fitter să ceară intervenția forței publice pentru a-l prinde și a-l pedepsi potrivit faptelor săvârșite. Actele sinodului, care a durat 4 zile și a ținut 7 ședințe, mai vorbesc de preoți schismatici cari s'au lepădat de Unire, au luat dela uniți bisericile cu forța și au săvârșit și alte violențe, ale căror fapte urmează a fi anchetate de protopopul Nicolae din Biia și de preotul Ladislau Hatos din Făgăraș, însoțiți de doi funcționari ai guvernului. Asemenea vorbesc de călugări cari, cutreerând satele sub pretextul că strâng milă, răspândesc schisma și vorbesc și de vechiul și cunoscutul Dosoftei din Maramureș, care continua a hirotoni preoți din Ardeal deși promisese lui Pataki că nu o va mai face. În afară de măsurile represive împotriva popei Mailat din Șona și împotriva călugărilor cerșetori, sinodul a hotărât ca protopopii să convoace, în timpul cel mai scurt, pe toți preoții în sinoade protopopești, să-i examineze privitor la felul cum țin Unirea iar pe aceia despre cari se vor convinge că s'au lepădat de ea să-i denunțe directorului Fitter ; preoții hirotoniți oriunde după moartea lui Pataki să fie oprți a sluji, să nu fie îngăduiți în parohii și cu atât mai puțin să turbure pe cei uniți sau să-i scoată din parohii. Acești preoți pentru faptul că, împotriva dispozițiilor date de repetate ori, au mers la hirotonie la episcopi schismatici să se pedepsească cu 14 floreni,

(465) S. Dragomir, *o. cit.* Anexă pag. 22-23 ; cfr. și *Arhiva Someșană* No. I (1924) pag. 33-35 unde ordinul are data de 17 Decembrie 1728. În Hurmuzachi-Iorga, *o. cit.* XV, 2 p. 1627 are data de 12 Decembrie 1729 !.

din care jumătate vor fi ai protopopului iar cealaltă jumătate se vor da celor doi vicari pentru acoperirea cheltuielilor împreunate cu ancheta de care a fost vorba mai sus. Protopopii sunt datori sub pedeapsa de 66 floreni ca până la Paștele viitoare să viziteze toate satele protopopiatelor lor și să supravegheze activitatea și purtarea preoților, aplicându-le sancțiuni stabilite de episcopul răposat. Se vor interesa de toți aceia cari îi batjocoresc pe adevărații uniți numindu-i papistași și producându-le prin acesta multe greutăți (466).

Intr'un memoriu din 8 Maiu 1734 episcopul Ioan Inochentie Klein înșiră între cauzele care au determinat atâția preoți să părăsească unirea următoarele : 1) Măsurile luate de autorități ca în satele mari să se admită numai 2 preoți iar în cele mici unul singur ; 2) nerespectarea scutiunilor și privilegiilor date de diplomele împărătești și supunerea preoților sarcinilor iobăgești (467). Asupra primejdiei pe care o reprezenta pentru statornicia unirii marea deziluzie pe care a produs-o pierderea încrederii în cuvântul și în promisiunile împărătești, am stăruit mai sus. Urmări dezaastroase a trebuit să aibă, fără îndoială, și recunoașterea numai a doi preoți uniți scutiți în satele mari și a unuia singur în satele mici. Ce puteau face cei nerecunocuți sau supranumerari cum erau numiți? Să părăsească preoția era prea greu căci ori cât ar fi fost de precară situația lor, tagma le oferea totuși anumite avantajii și, în orice caz, un anume prestigiu, ridicându-i deasupra țăranilor de rând. Pentru a-și păstra deci o situație câștigată cu jertfe și greutăți, aceștia își făceau dânșii credincioși, rupând dela preoții recunoscuți și constituindu-și parohie proprie. Cine îi putea împiedeca să o facă? Stăpânii satelor, calvini, luterani ori unitarieni, nu, fiindcă interesul lor era să fie cât mai puțini preoți uniți, căci unirea însemna pentru unii din aceștia scutirea de dijme și de alte taxe pe care cei neuniți li le plăteau. Funcționarii erau pe Pământul crăiesc luterani ca și stăpânii satelor iar în comitate și în secuime acești funcționari erau în dependență de proprietarii, a căror majoritate covârșitoare aparținea uneia din confesiunile protestante amintite. Vlădicia era vacantă iar amestecul "directorului" ori a teologului iezuit oferea o nouă armă de agitație, spunându-se că aceștia urmăresc schimbarea *legii românești* și înlocuirea ei cu cea latinească.

Din punctul de vedere al intereselor unirii așezarea în fruntea bisericii românești a directorului iezuit și lăsarea atâta timp a conducerii ei în mâna lui și a teologului a fost, sigur, o mare greșeală. Petru Maior care a trăit

(466) Actele sinodului în P. Maior *o. cit.* pag. 93-97 sau I. M. Moldovanu, *Acte sinodale ale bisericii române de Alba Iulia și Făgăraș* II. Blaj 1872, pag. 101-107.

(467) A. Bunea, *o. cit.*, p. 33.

mai aproape de împrejurările și de atmosfera acelor vremi, scrie în stilul său pitoresc : “ Nu puțini erau între Români, carii avea acum greată de făcută unire cu biserica Romei ; însă nemica nu au vărsat afară, până nu luară a treia scandală dintr’acela că murind vlădica Ioan Patachi, măcar că Românii avea din neamul lor doi vicari, cum se zic, generali, totuși puterea și stăpânirea peste cler și peste toți Românii, în celea duhovnicești, fiind scaunul arhieresc lipsit de vlădică, fu prăvălită la paterul rector al iezuiților din Cluj ..... Cu întâmplarea aceasta mulți dintre Români crezând că nu numai strămoșeasca lege și tocmla cea bisericească, de care până astăzi foarte sunt alipiți cu inima Românii, așa în cât și de umbră în treaba asta încă se sperie, se va schimba în lege și tocmlă latinească sau popistășească, ci și acel vifor nălucindu-și că se apropie cât, precum mai de mult pre superintendentul calvinilor, așa de aci înainte pre pater Rector al iezuiților protopopii Românilor rădicat în scaun vor fi siliți a-l duce pe umerii lor în sobor și cunoștințelor (conștiințelor) se va face silă, mulți, zisei, dintre uniții Români nu numai mireni ci și preoți socoteau că mai bine va fi de cu bună vreme să rumpă unirea, cea cu biserica Romei făcută, decât strămoșeasca lege și tocmlă să o sufere a se schimba. De aceea dacă mai înainte numai câte unul și pre cătinel și mai mult cu cârtirea decât cu fapta s’au împotrivit făcutei uniri, acum cu gloata și cu larmă au început a scădea dela unire, ba încă și silă a face acelora ce vrea să rămână în unire ” (468).

La toate acestea trebuie adăugată, în primul rând complectă lipsă de pregătire teologică a preoțimei, pentru care unirea sau neunirea nu constituia o *problemă dogmatică*, adică o problemă de convingere doctrinară, ci o problemă de forme pur exteioare care erau aceleași și în unire și în neunire. Prin urmare, rupând legăturile ierarchice cu un vlădică și intrând în legături cu alt vlădică nu avea, atâta timp cât *legea*, ritual cu toate ceremoniile și datinele lui erau păstrate, conștiința tulburătoare a postaziei. Ea însemna o simplă schimbare de stăpân. Si când se întâmpla, cum a fost cazul după moartea lui Patachi, ca stăpânul părăsit să nu fie de *legea românească*, părăsirea lui putea părea o datorie.

Conscrierea făcută în 1733 de episcopul Ioan Inochentie Micu Klein ne îngăduie să fixăm cu aproximație proporțiile rezistenței împotriva unirii precum și regiunile unde ea s’a manifestat cu mai multă dârzenie. La data amintită preoți români se găseau în 1432 sate ; numai preoți uniți aveau 1065 sate, numai preoți neuniți aveau 176 sate iar preoți și uniți și neuniți aveau 191 sate. 645 sate nu aveau nici un fel de preot român. Preoți uniți erau în total 2255, preoți neuniți 486. Cifrele acestea mai arată

un lucru foarte important și anume că rezistența față de unire nu era de dată recentă ci de dată recentă era numai îndrăzneala manifestărilor ei. Numărul preoților neuniți fusese în 1716 de 456, prin urmare în 17 ani el abia sporise cu 30, urcându-se în 1733 la 486. În ceea ce privește *geografia* rezistenței, din conscrierea lui Klein putem face o constatare deosebit de interesantă. S'ar putea crede că cea mai mare rezistență a fost opusă unirii în județele mărginașe cu Tara Românească și Moldova. Realitatea a fost însă alta. Cea mai hotărâtă opoziție a întâmpinat-o în protopopiatul Trei Scaune unde față de 11 sate cu preoți neuniți găsim numai 4 cu preoți uniți. Urmează protopopiatul Odorei, care cuprindea o parte din teritoriul comitatului Sălaj, în care, protopopiat, găsim 28 sate cu preoți uniți și 57 sate cu preoți neuniți, iar 3 sate aveau și preot unit și neunit. Protopopiatul Vimei din județul Solnoc Dobâca avea 18 sate cu preoți numai uniți, 12 sate cu preoți numai neuniți, și 9 cu preot și unit și neunit. Protopopiatul Veneției (jud. Făgăraș) avea 28 sate cu preot unit, 11 cu preot neunit și 12 sate cu preot și unit și neunit. Foarte tare se ținea ortodoxia în Munții Apuseni, căci în protopopiatul Bradului găsim față de 10 sate cu preoți uniți 8 sate cu preoți neuniți și 6 sate care aveau preot și unit și neunit. În schimb nu găsim nici un sat care să aibă numai preot neunit în protopopiatele Cluj-Mănăstur, Năsăud, Lăpușul român, Daia, Cerghidul mare, Biia, Alba Iulia, Turda, Sacalul de Câmpie, Colun, Copru, Broșteni, Sebeșul săsesc, Porcești și Balomir. Aveau numai câte 1 sat cu preot numai neunit protopopiatele Tichindeal, Rășinari, Nirașteu, Sângerul de munte, Bistra, Hunedoara și Vinț. Poate nu va fi lipsit de importanță să mai amintim că din cei 486 preoți neuniți, 78 erau bigami (căsătoriți a doua oară). În protopopiatul Sânmărtin de pildă, din 10 preoți neuniți 7 erau bigami, în protopopiatul Coășului erau bigami 7 preoți neuniți din 11, în protopopiatul Alba Iulia erau bigami 3 din 5, în protopopiatul Turda 2 din 4, în protopopiatul Dobra 5 din 6, în protopopiatul Hunedoara erau bigami 3 preoți neuniți din 6. Fără îndoială că aceste cifre pot lămuri anumite atitudini (469).

---

(469) Conscriptia lui Klein a publicat-o N. Togan în Revista *Transilvania* din Sibiu XXIX (1898) p. 169-213 și mai complet A. Bunea *o. cit.*, pag. 305-415.

II. EPISCOPUL IOAN INOCENȚIU MICU-KLEIN

După ezitări de aproape opt luni, împăratul Carol VI l-a numit cu diploma din 25 Februarie 1729 episcop unit al Făgărașului pe Ioan Micu, pe care sinodul electoral din 4 Iunie al anului precedent îl propusese, la stăruințele lui Adam Fitter, în locul al doilea. Diploma de numire îi pune noului vlădică condițiile să fie ascultător și supus Papei și împăratului, să atârne în cele spirituale, conform diplomei din 9 Martie 1701 a lui Leopold I, de mitropolitul din Esztergom, să țină lângă sine "teolog", să respecte punctele unirii și să încaseze dela credincioși taxe numai cu știrea și aprobarea membrilor catolici ai guvernului ardelean (470).

Ioan Micu se născuse în comuna Sad din Scaunul sășesc al Sibiului în anul 1692. Ultimele cinci clase secundare le făcuse în Colegiul iezuit din Cluj, undel-l găsim în 1719 ca "poeta" iar în 1724 "metaphysicus" (471). De aci a trecut, în anul următor, la seminarul teologic din Târnavia (Nagyszombat) ca bușier al fundației Janiane-Kollonichiane, întemeiată pentru educarea teologilor uniți (472).

Sigur, Adam Fitter nu bănuia când a propus sinodului alegerea tomaticului elev al ordinului său, apriga luptă îndârjită pe care acesta va purta-o peste câțiva ani împotriva iezuiților, precum nu bănuia nici împăratul când a iscălit diploma de numire, marea furtună răscolitoare pe care va deslănțui-o în viața nației românești din principatul Transilvaniei. Și, iarăș sigur, nici protopopii strănși în sinodul din Alba Iulia, dând votul unui tânăr și necunoscut student, nu puteau, nici dânsii, bănui vârtejul în care-i va arunca neînfrânta energie luptătoare, gata a înfrunta orice risc și orice primejdie, a viitorului lor stăpân.

Spre deosebire de antecesorul său Ioan Patachi, — născut într'un mic sătuleț, fără tradiții, căci fusese întemeiat abia la sfârșitul veacului al 16-

(470) Textul fragmentar în I. M. MOLDOVANU, *op. cit.*, p. 177.

(471) Toth ZOLTÁN, *Az erdélyi román nacionalismus első százada*, p. 169, nota 6.

(472) Samuil Micu Klein spune că Ioan Micu ar fi intrat în ordinul iezuiților și ar fi făcut și novițiat un an de zile, dar "pentru slăbiciunea ochilor au eșit". *Istoria* manuscrisă, vol. IV, în Biblioteca episcopiei unite, mss. nr. 70 partea 10, p. 24.

lea, și trecut dela un proprietar la altul, care și în 1703 avea abia 18 familii de iobagi săraci, plătind impozit, toți împreună, numai după 7 boi, 12 vaci, 1 cal și 37 oi (473), — Ioan Micu venea dintr'o regiune cu oameni liberi, crescuți în aerul tare și proaspăt de munte. Cel dintâiu descindea dintr'o modestă familie de mici nemeși sărăciți și, rămas de copil orfan, fusese crescut de un frate, mic slujbaş la conacul din Sânbenedic al Guvernatorului Sigismund Kornis. Educația și-a făcut-o din cea mai fragedă copilărie la iezuiții din Cluj, apoi, într'o școală, sigur tot de a iezuiților, la Győr în Ungaria, și, în urmă, la Viena și Roma, deci într'un mediu cu totul străin de realitățile aspre ale vieții românești. Ioan Micu, în schimb, era vlăstarul unei familii de țărani liberi cari aveau conștiința mândră a unei ascendențe ce număra 11 generații și cari credeau că în vinele lor curge sânge de al Basarabilor întemeitori de țară. În școli străine a ajuns la vârsta când caracterul e deplin format și personalitatea nu mai poate fi transformată de influența noului mediu, ci numai adâncită și conturată mai plastic și mai viguros. Copilăria și tinerețea și-a petrecut-o într'un robust mediu românesc, obișnuit cu revolta împotriva nedreptății și a asupririi. Era, sigur, în Sad-ul său în vara anului 1724 — avea 32 de ani și terminase atunci cursul secundar — când cei trei preoți ai lui, între cari Coman și Oancea erau moșnegi — întâiul nu mai auzea și al doilea nu mai putea umbla din cauza bătrâneții — protestau contra funcționarilor sași cari le dijmuiseră cerealele și în vara anului următor aflase că aceiași funcționari au silit pe cei trei preoți să dea dijmă pastorului luteran din Cisnădia vecină și va fi cunoscut și răspunsul sfidător dat, la intervenția în această chestiune a episcopului Patachi, de către comes-ul națiunii săsești Iohann Teutsch (474).

Dijmuirea aceasta a roadelor pământului preoților români uniți pentru folosul pastorilor luterani nu se făcea numai în Sad-ul nașterii și al tinereții sale, ci se făcea pretutindeni pe Pământul crăiesc, precum pretutindeni pe acel pământ Românii nu erau primiți în breslele meseriașilor, nu li se îngăduia folosința apelor, a munților și a pășunilor. Din toate satele românești vecine cu al lui se auziau aceleași glasuri de protestare și de plângeri împotriva unor nedreptăți, în fața cărora se dovedeau neputincioase și ordinele împărătești și intervențiile episcopului baron din Făgăraș. Drumul la Cluj și înapoi și, în urmă drumul la Târnăvia, l-a dus dealungul comitatelor cu aceleași nesfârșite masse românești și totuși comitatele formau, după normele constituționale ale țării, *natio hungarica*, pre-

(473) KADÁR Jozsef, *Szolnok-Dobokavármegye monographiaja* IV. Dej 1901, p. 38 seq.

(474) HURMUZACHI-IORGA, *Documente* XV, p. 2 1605-1608 și 1610-12.

cum Pământul crăesc, deși majoritatea covârșitoare a populației era românească, forma *natio saxonica*.

Copleșit de aceste impresiuni înfpte adânc în sufletul și mintea tânărului de 33 de ani, Ioan Micu ajunge în seminarul iezuit. Aci face cunoștință, fiind unul din rosturile trimiterii lui acolo, cu diploma împărătească din 16 Februarie 1699, în care Leopold I spunea că preoții români uniți, cari mărturisesc aceeași credință ca și catolicii, sunt fii ascultători ai aceleiași mame și supuși aceleiași căpetenii, trebuie să fie părtași aceluiași privilegii și scutite (475). Studiul lui *Jus naturae*, care ocupa un loc atât de important în învățământul teologic al vremii, l-a dus la cunoașterea marilor principii de dreptate pe care trebuie să se întemeeze orice societate omenească și l-a făcut să înțeleagă în lumina unor eterne idei filosofice, — căci *lex naturalis* fiind *participatio legis aeternae in rationali natura*, este eternă și imuabilă și ea, — marea nedreptate ce se făcea nației sale. Apoi atâtea cărți care nu puteau lipsi din biblioteca seminarului său, vorbeau de originea romană a neamului românesc, urmaș al coloniștilor aduși în Dacia de Traian biruitorul și iezuiții înșiși aveau tot interesul, ca într'o școală pentru pregătirea misionarilor, să accentueze această origine romană pentru a arăta că locul lui nu poate fi decât în biserica Romei. Aceste observații, experiențe, studii și meditații plantate pe conștiința descendenței din dinastia dătătoare de legi și datini a Basarabilor, explică tulburătorul fenomen care a fost Ioan Inochentie Micu Klein și personalitatea tare și aspră a omului, pe care altfel n'o poate explica nici tradiția și duhul popolit al vremii și nici societatea încadrată și călăuzită de vechi norme înțepenite.

La data numirii sale în fruntea bisericii românești, Ioan Micu era încă pe băncile școlii deși avea vârsta de 37 de ani. Acest salt ar fi amețit pe oricine, căci a se pomeni peste noapte, pe neașteptate și nevisate, din modest student bursier, înălțat la rangul de prinț bisericesc al unui mare popor și consilier al Majestății sale imperiale, era un caz fără precedent în trecutul nației noastre. Deși diploma de numire fusese semnată la 25 Februarie 1729, lui Micu i-a fost comunicată abia în 12 Iulie, sigur, pentru a-i îngădui să-și termine în liniște studiile. După primirea numirii noul vlădică a fost chemat, cum ar rezulta din scrisoarea din 17 Februarie 1729 a Cancelariei aulice ardelenne către Cancelaria aulică aus-

(475) *Justum videri ut quos eadem fides et caritas in eiusdem sanctae Ecclesiae catholicae unitate coniunxit, eiusdemque Sanctae matris obedientes filios eodem gremio fovet, eodem denique sub capite eiusdem membra vivificat, exindeque divini aequae ac humani favoris pariter reddit capaces, jure suo non destituantur.* NILLES, *op. cit.*, I p. 224.

triacă, la Viena (476). Fiindcă antecesorul său fusese înălțat la rangul de baron, Micu, fiind în Viena, solicită și dânsul acest titlu, fiindcă, spune în petiția sa, baronatul împrumută o strălucire nouă demnității episcopoești și-i dă purtătorului ei un prestigiu mai solid înaintea poporului (477). Împăratul îi împlinește cererea și cu diploma din 5 Septembrie 1729 Ioan Micu este înălțat la rangul de baron (478). La ordinul lui Carol VI s'a retras apoi în mănăstirea ruteană din Muncaciu pentru a se călugări căci, conform obiceiului bisericii grecești, episcopii sunt călugări. În 23 Septembrie al aceluiaș an a fost hirotonit preot iar după un an de noviciat, a făcut în 25 Septembrie 1730 profesiunea monahală, luând numele de Inochentie (479). Între timp fuseseră înlăturate și dificultățile ivite la Roma în legătură cu numirea lui, — S. Scaun se împăca greu cu gândul că un mirean să fie ridicat de odată la treaptă episcopoească, fără a fi dovedit printr'o bogată activitate într'un grad ierarhic inferior aptitudinile necesare vlădiciei — și astfel primind bulla de numire obișnuită din 13 Septembrie, a putut fi sfințit, la 5 Noembrie 1730, episcop, în aceeași mănăstire a Muncaciului în care-și făcuse noviciatul, de către ruteanul Bizancki (480).

Sigur, în cursul anului de noviciat și în liniștea, cu grije păzită, a mănăstirii, a pus stăpânire pe noul vlădică conștiința răspunderii cutremurătoare, pe care o are față de soarta și destinele nației sale al cărei unică și supremă căpetenie era. Și tot aci a făcut în linii mari planul acțiunilor și al luptelor lui viitoare, plan întemeiat pe suferința văzută, pe înlăturarea dela drepturi și beneficii dar nu și dela sarcini și obligațiuni a celui mai vechiu și numeros popor al țării, și pe marile principii ale dreptului firii — *ius naturae* — la care s'a adăugat ca element formal diplomele împărătești și, în special, diploma a doua leopoldină din 19 Martie 1701. În interesul izbândeii, credea necesar ca întreaga nație din Ardeal și comitatele vecine, unită și neunită, să-i fie supusă lui și numai lui, ca să poată vorbi în numele totalității ei. Faptul că hotărîrea de a se arunca în lupta cea mare a luat-o aci și că aci a fixat și obiectivele principale ale ei, îl dovedește activitatea desfășurată în capitala imperiului în timpul ce

(476) Scrisoarea spune că numirea episcopului unit și a celui latin va urma în curând și că cei numiți se vor prezenta, conform obiceiului la Curte. HURMUZACHI-IOGA, *op. cit.*, p. 1623.

(477) *Quod talis baronatus dignitatem episcopalem novo elegantique splendore illustret, quod solidam apud populum existimationum personae praesulis trubuat ...* TÓTH ANDRÁS, *Az erdelyi roman kérdés a 18 században*, p. 52, nota 3.

(478) A. BUNEA, *op. cit.* p. 9, unde se dă și descrierea insigniilor.

(479) *Ibidem*.

(480) NILLES, *op. cit.*, II p. 506-07.

a urmat după sfințire și până la instalarea, care a avut loc, abia la 28 Septembrie 1732.

III. ACTIVITATEA LUI IOAN INOCHENȚIU MICU-KLEIN ÎNAINTE DE INSTALARE

După sfințire, Ioan Inochentie Micu a mers din nou la Viena unde a petrecut aproape un an și jumătate, făcând aci începutul marelui lupte politice și culturale, care a ținut atâta timp încordată atențiunea întregii națiuni române din principatul Transilvaniei, răscolind de altă parte atâtea patimi și dând naștere la atâtea uri.

Fiind încă în Muncaiu, în așteptarea sfințirii de vlădică, trimite împăratului un scurt memoriu, în care cere măsuri severe pentru a se împiedeca amestecul bătrânului Dosofteiu și al episcopului sârbesc din Arad în vieța bisericească a Românilor, amestec care se manifesta, mai ales, prin hirotonirile de preoți. Despre Dosofteiu spune, că aflând de numirea sa în fruntea bisericii românești, a trimis la dânsul — la Klein —, sigur în timpul când își făcea noviciatul, pe fiul său, însoțit de un protopop. ca să-l roage să-i îngăduie să se retragă într'o mănăstire, făgăduind că nu va mai hirotoni preoți de nicăeri. Klein a consimțit și bătrânul s'a ținut un timp de cuvânt. Acum a început din nou a hirotoni " indignos idiotas, rudes et inhabiles " cari merg la el din eparchia Făgărașului. De aceea roagă pe împăratul să dea ordin comandantului cetății Hust să-l oprească dânsul cu mijloacele de care dispune. Acelaș lucru îl face și episcopul sârbesc din Arad, pe care Consiliul de războiu l-a luat sub protecția sa, însă această protecție nu-i dă nici o jurisdicție asupra uniților din eparchia Făgărașului, cu atât mai puțin asupra acelor care merg în taină din Transilvania la el și pe care îi hirotonește, oricum ar fi, numai să plătească (481). La 14 Octombrie 1730 Cancelaria aulică transilvană intervine, într'adevăr, la Consiliul de războiu ca să dea ordine comandanților din Arad și Hust să împiedece orice fel de amestec al episcopilor amintiți în chestiuni care se țin de jurisdicția episcopului unit din Transilvania (482).

Nu știm ce măsuri se vor fi luat împotriva episcopului sârbesc Vichentie Ivanovici dela Arad, care în anii precedenți răscolise întreg Bihorul cu vizitațiile sale, făcute sub scutul unui ordin al Consiliului de războiu. Probabil, și în urma intervenției lui Klein, la care s'au adăugat protestele

(481) Memoriul în A. CZIPLE, *op. cit.*, p. 122-23.

(482) HURMUZACHI-IOGA, *Documente XV*, 2 p. 1630.

episcopiei catolice de Oradea, toate încercările lui Vichentie Ivanovici din anul 1730 de a mai obține odată autorizația unei vizitații în Bihor, au rămas zadarnice (483). În ceea ce-l privește însă pe Dosofteiu din Maramureș, știm, că memoriul lui Klein a fost trimis în copie guvernului ardelean, care la 14 Februarie 1731 dă autorităților comitatului porunca foarte aspră să interzică “semel pro semper, severe et peremptorie” orice activitate vlădicească “bătrânului și neascultătorului episcop schismatic” (szofogadatlan vénschismaticus püspök). Dacă va mai fi prins o singură dată că hirotonește preoți să-l aresteze și trimită la comandantul cetății Hust, care are ordin dela Curtea împărătească cum să procedeze cu el (484). Bătrânul nu s'a astâmpărat nici de data aceasta, căci în 25 Ianuarie 1731 îl vedem dând o nouă dalterie preoțească, acum din mănăstirea Drăgueștilor, popii Ionașcu din Săcel (485). De aci înainte îl mai întâlnim o singură dată pe Dosofteiu, în toamna anului 1733, când Maramureșul nu mai aparținea Transilvaniei și când intervine, din partea locotenenței regești, contele Iona Palfy, ca să fie oprit de a-și continua vechiul obiceiul al hirotonirii preoților (486), căci slăbit de bătrânețe — avea 85 ani ! — și de sbuciumul unei vieți atât de agitate s'a stins în 1735 în liniștea blândă a unei modeste și simple chilii din mănăstirea Uglea.

Sosit în Viena, Ioan Inochentie Micu Klein a încercat să-l scoată din Maramureș și pe episcopul unit Bizanczi, dela care primise cu un an înainte darul arhieresc. În 1731 se plânge atât mitropolitului primat din Esztergom cât și Congregației de Propaganda Fide, că episcopul dela Muncaci continuă, pe baza autorizației primite în 1728, a hirotoni preoți din Ardeal deși Ardealul are acum episcopul propriu, apoi revendică jurisdicția asupra Maramureșului care se ține de episcopia Făgărașului. Invitat și de Congregație și de mitropolitul primat să-și dovedească drepturile pe care pretinde că le are asupra acestui comitat, Klein arată că Maramureșul a aparținut și pe timpul “schisme” episcopiei românești ardelenene ceea ce apare limpede din faptul că preoții de aci au plătit obișnuitele taxe vlădicești episcopilor din Ardeal, că la 1697 s'au unit și ei împreună cu vlădica de atunci a cărui jurisdicție a recunoscut-o cum a recunoscut și pe aceea a antecesorului Ioan Patachi; apoi episcopia ardelenă are diplome împărătești în care se spune că jurisdicția ei se întinde asupra Transilvaniei și a *Părților anexe*, deci și asupra Maramureșului; și,

(483) Privitor la activitatea lui aci cfr. articolul lui ST. TAȘEDAN, *Icoane din viața poporului român din Bihor (1726-1748)* în *Cultura Crestină* din Blaj III (1913) p. 13-18.

(484) Al. CZIPLE, *op. cit.*, p. 121-122.

(485) Revista *Răvasul* din Cluj V (1907) p. 683-84.

(486) Al. CZIPLE, *op. cit.*, p. 124.

în fine, o episcopie a Muncaciului nici nu există (487). La argumentele lui Klein, Bizanczi invitat și dânsul de Congregație, a opus argumentele sale (488). Roma nici acum n'a rezolvat chestiunea, a rezolvat-o însă, în curând, împăratul Carol VI alipind Maramureșul Ungariei, alipire acceptată și de dieta ardeleană din 1733; și astfel acest îndepărtat colț de țară românească a trecut definitiv sub jurisdicția episcopului rutean al Muncaciului, sub care a rămas până în anul 1853. Un imens vâl de întuneric greu s'a lăsat dela aceea dată asupra vieții spirituale a Românilor de aci.

În memoriul din 1731, în care se plânse împotriva amestecului lui Bizanczi în chestiunile bisericii unite din Transilvania și împotriva pretențiilor lui asupra Maramureșului, Klein a mai cerut să-i fie supuși lui și Românii din teritoriile de curând recucerite dela Turci, sub cari înțelegea, probabil, ținutul Orășii mari și Banatul. În anul următor aceeași dorință de a stăpâni întreg elementul românesc din Transilvania îl determină să ceară împăratului ca să-i supună pe Românii din Brașov și Țara Bârsei, cari întotdeauna au fost în dependență de episcopia Bălgradului și acum atârnă de un vlădică de dincolo de munți, căruia îi trimit și obișnuitele taxe vlădicești (census cathedralicus). Episcopul nu pretinde unirea lor cu orice preț, adică să-i fie supuși și în chestiunile spirituale, sau ale *legii* cum spuneau ei, ci să-i fie supuși cel puțin *in externis*, la fel cum sunt supuși în Ungaria ortodocșii episcopilor catolici (489).

Bulla *Rationi congruit*, cu care a fost înființată episcopia Făgărașului, prevedea, cum am văzut, întemeierea unei mănăstiri de călugări. În 1731 Klein amintește împăratului această dispozițiune, solicitându-i împlinirea ei, călugării, cari nu pot fi decât cei răsăriteni din ordinul s. Vasile, urmând a ține locul canonicilor din biserica latină și a-l ajuta pe episcopul în administrarea vastei eparhii, a învăța în școli, a proclăvădui credința și, în timpul vacanței Scaunului, să guverneze biserica (490).

Tot cu prilejul acestei petreceri în Viena episcopul a pus și problema respectării în întregime a privilegiilor făgăduite Românilor cu diploma din 19 Martie 1701. Nu cunoaștem toate memoriile prezentate Curții împărătești în această chestiune, cunoaștem însă cuprinsul succint al lor din ordinul dela 11 Decembrie 1732 al lui Carol VI trimis guvernului ardelean, căruia îi cere constituirea unei comisii care să ancheteze plângerile episcopului și să-i dea informațiuni amănunțite asupra lor. Cum rezultă din ordinul citat al împăratului, Klein ceruse ca, potrivit art. 2 al diplo-

(487) Episcopia cu acest titlu a fost înființată abia în 1771, până atunci fiind numai vicariat apostolic.

(488) A. HODINKA, *A munkácsi görögkatholikus püspökség története*, p. 561-62.

(489) S. DRAGOMIR, *op. cit.* Anexe p. 24-25.

(490) NILLES, *op. cit.*, II, p. 533.

mei a doua leopoldine, preoții români uniți să fie făcuți întru toate egali cu preoții catolici, deci să fie scutiți de orice fel de taxe și dijme și să li se dea și lor sare gratuit cum se dă nobililor și preoților celorlalte biserici recunoscute. Episcopul citează apoi art. 3 al diplomei amintite : *omnes sive saeculares sive plebeae conditionis Valachi, rite uniti, immediate Statui catholico Transylvano connumerentur, interque principatus status computentur, atque capaces sint legum patriarum ac universorum beneficiorum neque uti hactenus solum tolerati sed instar patriae filiorum habeantur*". Gândul i s'a îndreptat apoi la cei trei preoți din satul său, siliți a da dijme pasto-rilor luterani și de aceea cere ca preoții săi să nu mai dea dijmă nimănui iar mireni români să dea dijme preoților proprii. Asemenea cere ca să se revină asupra hotărârii de a îngădui în satele mari numai doi preoți și în cele mici numai unul. Această măsură înseamnă în multe locuri desființarea serviciului divin, fiindcă slujbele în biserica grecească sunt foarte numeroase, iar preoții fiind nevoiți să-și câștige traiul de toate zilele cu munca mâinilor lor, trebuie să fie mai mulți ca să se poată perinda la slujbele bisericesti. Preoții celorlalte confesiuni au venituri care le asigură existența și în fiecare parohie a lor se găsește, în afară de preot, și câte un cântăreț, învățător și paracliser cari toți sunt scutiți de sarcinile iobăgești. Apoi, este jignitor pentru biserica întreagă și pentru episcopul ei ca mireni altor culte, lipsiți cu totul de cunoștințele ritului românesc, să decidă, ei, asupra numărului preoților români (491). În fine, înainte de a se întoarce acasă, Klein a cerut să fie numit membru al dietei ardelene în care sunt reprezentate toate celelalte națiuni, Unguri, Secui și Sași și confesiunile catolică, reformată, luterană și unitariană, numai Românii nu au pe nimenea care să le apere și susțină interesele. Cererea i-a fost împlinită, căci la 11 Decembrie 1732 împăratul comunica guvernului ardelean că episcopul unit va avea loc atât în dietă cât și în congresele publice și deci să fie invitat începând cu chiar dieta proximă (492).

O problemă deosebit de importantă, care l-a preocupat în cursul lungei petreceri la Viena și care i-a cauzat mai târziu atâta sbucium, a fost aceea a teologului iezuit. Ținerea lângă sine a acestui teolog i-a fost impusă în însăși diploma de numire, condiție care lipsise chiar și în diploma de numire a lui Atanasie din 19 Martie 1701. Lupta împotriva umilitoarei instituții a început-o încă atunci, acolo. Nu cunoaștem amănuntele acelei lupte, însă în decretul cu care l-a excomunicat pe teologul său, iezuitul

(491) NILLES, *op. cit.*, II, pp. 513-517 și HURMUZACHI-IORGA, *Documente*, XV, 2, pp. 1639-1640; cfr. și însemnarea din 9 Aprilie 1732, din care apare că episcopul a cerut într'un memoriu adresat Camerei aulice incorporarea Românilor uniți între Status-urile țării Ardealului. HURMUZACHI-IORGA, *op. cit.*, p. 1638.

(492) BUNEA A., *op. cit.*, p. 11.

Balog, o amintește spunând “cum enim finito novitiatu in episcopum consecratis Viennam venientibus nobis *successive theologi solutio delata per nos vero recusata*” (493).

La sfârșitul verii anului 1732 Ioan Micu s'a întors în Ardealul pe care-l părăsise înainte cu șapte ani ca modest student și acum cădea pe plaiurile lui ca vlădică, baron, consilier împărătesc și membru al dietei țării. În tot acest lung răstimp, care a aduns schimbări atât de extraordinare în viața lui, viața nației și a bisericii românești a rămas aceeași. Nici o ușurare nu s'a produs în soarta lor, preoții continuau să muncească ogoarele arse de soare ca să poată trăi o viață amărâtă și să poată da dijme pastorilor luterani și calvini, iar nația era tot numai tolerată *propter regni emolumentum*. Toate diplomele și poruncile împărătești care dădeau drepturi și scutinte n'au putut schimba nimic, făcându-se praf în fața dușmăniei, a disprețului și a interesului națiilor, al bisericilor și al claselor stăpânitoare. În fruntea Bisericii românești se găsea, în locul vlădicului Ioan Patachi, un călugăr iezuit, iar numărul preoților hirotoniți în cei cinci ani de vacanță a scaunului în Țara Românească, în Moldova, Maramureș și la episcopul sârbesc ortodox din Arad sporise simțitor și cu el sporise și numărul satelor desfăcute din comunitatea bisericii unite.

IV. INSTALAREA LUI KLEIN ȘI LUPTELE LUI ÎN DIETA DIN 1733-34

Instalarea noului vlădică a avut loc în 28 Septembrie 1732 în Făgăraș. În zilele următoare, 29 și 30 Septembrie au avut loc ședințele soborului mare, convocat de episcop cu prilejul instalării, la care au luat parte teologul Régai, cei doi vicari, Ștefan Pop, protopopul Jucului și Nicolae Pop, protopopul Biiei, care luase locul protopopului din Daia, și ceilalți protopopi și, cum spun actele cari ni s'au păstrat, “quam plurimi alii parochi et popae”.

Sinodul, ținând seamă de dificultățile împreunate cu convocarea lui în toate cazurile urgente când, vlădica dorește să consulte pe reprezentanții bisericii, hotărăște ca în astfel de cazuri să fie convocați, ca și pe timpul lui Ioan Patachi, numai 12 protopopi mai distinși (archidiaconi selectiores) cari să formeze *consistorul* episcopului. Se fixează apoi limitele jurisdicției celor doi vicari: cel din *Juc* să aibă sub autoritatea sa teritoriul eparhiei care se întinde dela frontiera Ungariei până la râurile Arieș și Mureș iar

(493) Z. PACLIȘANU, *Din istoria bisericească a Românilor ardeleni. Teologul vlădicilor uniți*, București, 1923, p. 7.

cel din *Bia* teritoriul între aceste râuri și Carpați și se hotărăște ca preoții hirotoniți de către episcopi străini ortodocși să plătească, fiecare, cu prilejul primirii în rândul preoților uniți, câte un "ducat", ca fiecare parohie să aibă doi preoți, un cântăreț și un paracliser, pe care să-i scutească de serviciile publice și, în fine, ca protopopii să plătească câte un galben anual secretarului clerului. Restul hotărârilor cuprind dispozițiuni disciplinare impuse de nevoile vremii, care privesc și viața preoților și pe aceea a credincioșilor (494). Nimic din ceea ce ni s'a păstrat în acte din discuțiile acestor două zile, în cursul cărora Klein a luat întâia oară contact cu reprezentanții preoțimei sale, nu trădează hotărârea marelui lupte, în ajunul căreia se găsea noul vlădică.

În Făgăraș Klein nu avea nimic afară de biserica, fără credincioși, fiind silit, ca și antecesorul său, să petreacă mai mult în Sâmbăta de jos, care forma unul din bunurile episcopiei. Într'un memoriu din 24 Maiu 1734 trimis Nunțului din Viena, în care dă o scurtă istorie a bisericii române unite, spune că i s'a dat în Făgăraș o căsuță (mansiuñcula), pentru dânsul și pentru cei din serviciul său imediat, dar aceasta este atât de mică încât în curtea ei nu încapă nici carul nici vitele de care are nevoie. În oraș nu are nici o palmă de loc, pe care vicarul său să-și poată zidi o locuință (495). De aceea întâia lui preocupare a fost zidirea unei potrivite reședințe și a unei mănăstiri, pe care o impusese și Bulla papală *Rationi congruit*. Împăratul Carol VI destinase pentru acest scop cu decretul din 17 Noiembrie 1732 noi sume și astfel în Ianuarie 1733 episcopul putuse întocmi chiar și un proiect de cheltuieli în vederea înălțării institutelor amintite, cheltuieli cari se urcau la suma de 44.433 floreni (496). La începutul lunii următoare episcopul a vizitat Brașovul, a cărui atitudine față de vlădicii uniți îl preocupa atât de mult și pe a cărui locuitori români încercase, cum am văzut, să-i câștige cel puțin *in externis* dacă nu și în lucrurile ce se țin de credință. Vizita a avut loc în 5 Februarie (st. n). Primirea pe care i-au făcut-o credincioșii de aci a fost rece și hotărâtă. I-au declarat dela început, că dâșii sunt și rămân ortodocși și deci nu poate sluji în biserica lor. În 7 Februarie vlădica a asistat la slujbă (era Sâmbăta) în biserica ortodoxă unde "a șezut într'un scaun ce-i adusesse deosebi și l-au tras în mijlocul bisericii de au șezut, că nu i s'au dat strana cea vlădicească". După liturghie episcopul a spus celor de față: "pentru mine să nu aibă nime vre-o bănuială, că n'am vrut să supăr pe nime cu nimic, numai vă zic să nu mai huliți, precum am auzit

(494) I. M. MOLDOVANU, *op. cit.*, II, pp. 96-100.

(495) Colecția Șt. Pascu.

(496) A. BUNEA, *o. cit.*, p. 14.

în trecutele zile de popa Todor, că știți că sunteți sub biruința altora și căutându-vă în judecată nu veți umbla bine”. Așa povestește lucrurile cronica contemporană a bisericii Scheilor, scrisă de protopopul Radu Tempea (497).

În curând însă preocupările acestea gospodărești au fost întrerupte de probleme cu totul de altă natură. La 26 Februarie 1733 s'a deschis dieta țării al cărei membru era și dânsul și care trebuia să discute, conform ordinului împărătesc din 11 Decembrie al anului precedent, memoriile întocmite și prezentate Curții cu prilejul petrecerii sale acolo. Klein plecase deci la Sibiu ca să ia parte la lucrările dietei. Membrii comisiei însărcinate cu examinarea plângerilor erau desemnați de împăratul însuși în ordinul citat. Aceștia erau contele Wallis generalul comandant al trupelor imperiale, președinte, episcopul latin, episcopul unit, baronul Francisc de Rebentisch, consilier al Camerlei aulice și câțiva membri catolici ai guvernului. Văzând că lucrările comisiei întârzie, iar de altă parte pentru a informa preoțimea despre acțiunea începută, vlădica a convocat din Sibiu în 29 Martie sobor mare la Gherla pe ziua de 17 Maiu. În invitația trimisă protopopilor, spunea că “ ne-am dat lucrurile și greutățile înaintea țării (a dietei) cu care pismașii noștri ne apasă și ne ridică dreptățile noastre ” și cere să se strângă și aducă toate resturile de taxe “ că acum ne trebuiesc odată bani ca să putem apuca și noi ceva înainte ” (498). Din nefericire, actele acestui sinod care trebuie să fi avut mai mult caracterul unei conferințe politice, nu ni s'a păstrat (499).

După discuții purtate într'o atmosferă de vădită dușmănie, în jurul chestiunilor : avut-a națiunea română drept la dijme, da diplma a doua leopoldină dijme preoților români și este clerul român ardelean întreg unit cu biserica Romei ?, comisia a hotărât în 25 Iunie să amâne luarea unei deciziuni definitive până când va obține informațiuni precise asupra numărului preoților români, al satelor curat românești și al celor cu populația mixtă și asupra nurnărului familiilor românești. Toate aceste infor-

(497) St. STINGHE, *Istoria bisericii Scheilor*, p. 116-18. Povestirea aceasta se deosebește de aceea pătimașe a sasului Thomas Tartler, care spune că vlădica a încercat să intre cu forța în biserică și văzând rezistența brașovenilor le-a aruncat cheile spunându-le “ Da habt ihr den Schlüssel und haltet euren Gottesdienst wie zuvor und respectirt ihr unten eure Oberen ” (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* VII p. 133). Această vizită la Brașov, apoi faptul că episcopul a trimis și preoților de acolo ordinele circulare trimise tuturor preoților din eparchie, cum e de pildă cel din 9 Februarie și din 28 Martie 1733, i-a făcut pe Brașoveni să se adreseze iarăși pentru sprijin voevodului Țării Românești și mitropolitului acelei țări. (Cfr. St. STINGHE, *Documente*, p. 155-158 și 162-63).

(498) St. STINGHE, *Documente*, I, pp. 160-161.

(499) La 18 Maiu 1733 Klein da în Gherla singhelie popii Ioan din Maior, care a fost hirotonit de către Dosofteiu din Maramureș și făcuse trecerea la unire în prezența vicarului Timandi din Juc. Copie într'un *Protocol* cu acte din timpul lui Rednic, în Archiva mitropoliei Blajului.

mașiuni trebuiesc strânse de funcționarii publici până la 1 Septembrie. Comisiunea a cerut ca vlădica să-î prezinte chatechismul destinat folosinței credincioșilor uniți ca să vadă dacă este corect din punctul de vedere dogmatic și textul mărturisirii de credință pe care o fac cei trecuți la unire. Până la primirea tuturor acestor informațiuni, s'a cerut episcopului să respecte condițiunile diplomei a doua Leopoldine și să poruncească preoților săi să nu introducă nici o schimbare în încasarea taxelro dela credincioși (500).

Prezentarea catechismului și a formulei mărturisirii de credință catolică, pe care o făceau cei trecuți la unire, nu era greu de realizat, căci episcopul avea la dispoziție *Catechismul* lui Szunyog din 1696 și *Pâinea Pruncilor* a lui Barabyi, a căror puritate dogmatică era înafară de orice discuție, precum în afară de discuție era și mărturisirea de credință redactată tot de iezuiți potrivit normelor fixate de Conciliul tridentin. Neavând încredere în zelul funcționarilor cari trebuiau să facă statistica satelor, a credincioșilor români uniți și neuniți și a preoților, a întocmit însuș, cu ajutorul protopopilor, încă în cursul anului 1733, o mare *Conscriptio*, cu toate datele de care comisiunea avea nevoie, pe care a trimis-o președintelui ei, generalului conte Wallis. În scrisoarea cu care trimite *Conscriptia*, Klein arăta pe scurt, cauzele care au determinat pe atâția să părăsească unirea: nerespectarea promisiunilor făcute de diplomele împărătești. În loc de a beneficia de scutirile și privilegiile promise, preoții s'au văzut în multe părți mai expuși urii și persecuțiilor (501).

După datele *conscriptiunii* din 1733, situația Românilor din Transilvania (fără Țara Bârsei) se prezenta astfel: numărul protopopiatelor: 44, localități cu populație românească 2078, din care curat românești 1141, cu populație mixtă 795, fără indicația caracterului etnic 142; numărul familiilor românești 85.550, numărul preoților 2743, din care uniți 2255, ortodocși 486, fără indicarea confesiunii 2. Sate cu preoți români uniți erau 1065, sate cu preoți numai ortodocși 176, sate cu preoți de ambele confesiuni 191 iar pentru un sat nu ni se indică confesiunea preotului; biserici se găseau 1594 și case parohiale numai 891, deci 484 sate nu aveau locaș de închinare și 1852 preoți nu aveau casă parohială. Apoi cei 2743 preoți dispuneau în totul de 1901 jughere fânaș și 3896 jughere teren cultivabil bisericesc. Prin urmare biserica românească putea pune la dispoziția unui preot al său ceva peste o jumătate jugăr fânaș și un jugăr și jumătate teren cultivabil! (502).

(500) A. BUNEA, *op. cit.*, p. 31-32.

(501) *Transilvania* a. XXIX (1898) p. 171.

(502) Datele sunt scoase din *Conscriptia* lui Klein publicată de A. BUNEA, *op. cit.*, p. 305-414.

Cu toate că avea acum informațiunile cerute, comisiunea nu s'a grăbit cu cercetarea plângerilor episcopului. În schimb Cancelaria aulică transilvană îi cere acestuia, la începutul anului 1734, să arate piedicile care stau în calea răspândirii și întăririi unirii. Cauzele le arătase vlădica și în scrisoarea cu care trimise contelui Wallis Conscriptia din anul precedent, dar întrebarea cancelariei îi dă acum nou prilej de a se ocupa *ex professo* cu această chestiune, folosind ca pildă lămuritoare chiar nepăsarea cu care comisia instituită de împăratul executa porunca din 11 Decembrie 1732 a lui. Klein răspunde, deci, la 8 Maiu 1734, arătând că una din piedicile principale în calea răspândirii și consolidării unirii este dispoziția de a se admite în satele mai mari numai doi preoți iar în cele mici unul singur scutit de sarcinile publice. Această măsură, apoi multele impozite și taxe care li se impun preoților uniți, împotriva promisiunilor cuprinse în diplomele împărătești, au făcut și fac unirea odioasă, determinând pe mulți să revină la ortodoxie iar pe alții să prefere a părăsi preoția devenind simpli țărani, decât să rămână într'o tagmă atât de batjocorită. Episcopul citează ca pildă cazul său: nu are locuință, biserica din Făgăraș, catedrala, stă închisă din cauza lipsei de credincioși, iar Grecii din oraș vreau cu orice preț să pună mâna pe ea. În fine, arată felul cum tratează comisia instituită de împăratul plângerile bisericii unite, cu tot ordinul categoric al aceluia (503).

V. MISIUNEA EPISCOPULUI KLEIN LA VIENA ÎN ANII 1734-35 ȘI ACTIVITATEA DESFĂȘURATĂ ACOLO

Pierzându-și răbdarea și încurajat, probabil, și de ținuta sinodului, pe care-l convocase în anul trecut la Gherla, în fața căruia, cum rezultă din invitația trimisă protopopilor, a pus problema "greutăților cu care pismașii ne apasă" și a cheltuielilor reclamate de nevoia "mergerii înainte", vlădica a plecat din nou la Viena, să se mai plângă odată direct împăratului. Înainte de a pleca spre capitala imperiului a scris la 6 Iulie din Sibiu Nunțiului apostolic povestindu-i lupta lui cu comisia amintită. I-a arătat cuprinsul ordinului împărătesc, apoi cum comisia s'a întrunit o singură dată când a citit ordinul venit dela împăratul, fără a lua nici o horărire, cum a stăruit mereu să se întrunească din nou și să ia în desbatere cere-rile preoțimei, fără a obține nimic, de o parte din cauza problemelor, care sunt delicate și, de altă parte, din cauza absenței membrilor, absență care se datorește președintelui. Astfel până azi toate stau în aer și vor conti-

(503) A. BUNEA, *op. cit.*, pp. 33-34.

nua să stea, dacă nu va veni un nou ordin împărătesc. Ne mișcăm cu picioare de broască țestoasă ori, mai exact, mergem înapoi ca racul. La sfârșit îi comunică Nunțiuului că va merge la sinodul din Pozsony (Bratislava) și de acolo la Viena și atunci va avea ocaziunea să-i dea lămuriri mai ample (Colecția lui Șt. Pascu).

Data sosirii sale la Viena nu o cunoaștem, știm însă că a stat în capitala imperiului până târziu în toamna anului 1735, desfășurând o extraordinar de intensă activitate. A redactat memorii peste memorii și petiții peste petiții — cunoaștem aproape 30 din ele ! — în care a denunțat, fără a cruța pe nime, toate nedreptățile și asupririle îndurate de nația sa și de preoțimea ei, propunând, în acelaș timp, o mulțime de soluțiuni menite a ușura soarta și a uneia și a celeilalte (504).

Înainte de toate vlădica a arătat împăratului că faimoasa comisie n'a făcut încă nimic mulțumindu-se să ceară numai informațiuni și apoi să-și amâne lucrările fără termen și a cerut instituirea altei comisii, care să procedeze cu mai multă grabă. O conferință ministerială, la care a participat și arhiepiscopul Vienei, cardinalul Sigismund Kollonich, iezuitul Vito, confesorul împăratului, baronul Bornemisza, șeful Cancelariei aulice transilvane și alții, au constatat adevărul plângerilor episcopului și vina comisiei de a nu fi respectat dispozițiunile ordinului împărătesc din 11 Decembrie 1732, ca să lămurească temeinic și din toate punctele de vedere plângerile formulate de dânsul și arătate amănunțit în ordinul amintit. Conferința propune reconstituirea comisiei sub președinția guvernatorului Ioan Haller. Împăratul a aprobat propunerile și în aceeași zi, 23 Noembrie 1734, a și trimis guvernului ardelean ordinul în acest sens. După ce-și exprimă nemulțumirea, că porunca sa nu numai n'a fost respectată ci împotriva dispozițiunilor diplomei leopoldine s'au adus grave injurii și prejudicii preoțimei române, împăratul poruncește din nou ca guvernatorul Haller, luând lângă sine doi protonotari catolici, să examineze punct cu punct plângerile amintite și dacă se va ajunge la o înțelegere să-i comunice hotărîrea luată spre aprobare. Dacă se vor ivi divergențe de păreri, să-i comunice fiecare părere cu dovezile pe care se sprijină. Acest lucru trebuie făcut repede, în curs de două luni dela data primirii ordinului. Până când se va lua o hotărîre definitivă să înceteze orice

(504) Întâmplarea a făcut ca aceste memorii și petiții să fie păstrate în copii contemporane strânse într'un volum care se găsește în archiva mitropoliei Blajului. Din nefericire volumul a rămas necunoscut lui A. Bunea, care, astfel, nu l-a putut utiliza în frumoasă și atât de onest muncita sa monografie asupra lui Ioan Inocenție Micu Klein, utilizând numai pe acelea, foarte puține, care se află în copie în colecția *Wallachische Union* a lui Rosenfeld din Biblioteca Bruckenthal din Sibiu.

învoire, violență sau ilegalitate împotriva episcopului și a preoțimei unite, menținându-se situația dela moartea lui Ioan Patachi (505).

Pentru conferința aceasta care și-a continuat lucrările și în 24 Noembrie, Klein a făcut o serie de propuneri, cuprinse în două scurte memorii: 1) în caz că dânsul nu va fi numit membru al guvernului ardelean, să se dea acestuia ordin ca să nu examineze și să nu aducă hotărâri în nici o chestiune care privește pe români, fără a fi consultat și dânsul, (nihil de nobis nobis inauditibus et absentibus in gubernio vel alibi decidatur et concludatur, prout hactenus factum est). 2) Nici un preot ori miream român să nu mai fie judecat decât de instanțele judecătorești competente și după normele legii. Aceia față de care s'a procedat altfel să fie despăgubiți. 3) Să se îngăduie zidirea unei biserici românești pentru credincioșii uniți din suburbiul Sibiului pe terenul primit spre acest scop. 4) Mireni să nu se amestece în chestiunile care aparțin exclusiv jurisdicției episcopului. 5) Românii din *Fundus regius* să nu mai fie excluși dela folosirea pădurilor și apelor și să fie admiși în serviciile publice ca și Sașii. 6) Fiindcă bisericile românești nu au pământ, să fie scutițe de impozite și taxe pământurile preoților, cum au fost scutite chiar și pe timpul principilor calvini. 7) Preoții români să nu mai fie închiși, pentru simple bănueli și fără știrea episcopului, să nu mai fie păgubiți în averile lor fără a fi judecați de instanțele legale competenete. 8) Preoții să nu fie supuși la taxe și impozite împotriva scutințelor date de diplomele împărătești; să nu fie scoși din parochiile lor de către mireni și înlocuiți cu preoți schismatici și nu mireni cari nu cunosc ritul și slujbele bisericii românești să fixeze numărul preoților necesari parochiilor. 9) Copiii preoților să nu fie împiedecați să cerceteze școala. 10) să li se dea și preoților români sare gratuită cum se dă preoților și predicatorilor celorlalte culte recunoscută. 11) să fie făcuți și preoții români părtași de dijme în *Fundus regius* și de quartae (sferturi de dijme) în celelalte părți ale țării. 12) Să fie numit un român membru al guvernului și doi sau trei protopopi membri ai dietei ardelene. Apoi fiindcă potrivit diplomei leopoldine, preoții uniți sunt ridicați în rândul nobililor, să fie scutiți și dânsii de vamă la trecerea peste poduri și în piețele Târgurilor. 13) Toți credincioșii de ritul grecesc să atârne de episcopul de Făgăraș, nu de episcopii străini de peste notare. 14) Să se dea episcopului diplomă despre domeniile dela Sămbata de jos și Gherla care au fost donate episcopiei Făgărașului ca beneficiu episcopesc. 15) să se zidească pe seama episcopului reședință

(505) P. Bod, *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia* Lib. 2, Cap. 3, VI. Copie contemporană în archiva mitropoliei Baljului cfr. și A. BUNEA, *op. cit.*, p. 34.

potrivită și mănăstire pentru calugări. 15) Preoții cari au suferit pagube cauzate de administratorii bunurilor fiscale, mai ales în districtul Făgărașului și în domeniul Zlatnei, să fie despăgubiți. 16) Să se fixeze locuință și mijloace de traiu pentru teologul iezuit. 17) Bunurile din suburbiul Bălgradului care au fost confiscate după moartea lui Patachi să se restituie episcopiei române fiindcă aceste bunuri nu au fost donație împărătească ci au aparținut de mult mănăstirei românești de acolo. 18) În fine episcopul cere confirmarea diplomei a doua leopoldine și luarea măsurilor ca dispozițiunile să fie respectate (506).

Aflând că în conferința ministerială reprezentantul cancelariei aulice transilvane ar fi spus că dijmele din *Fundus regius* ar fi un privilegiu dat în veacurile trecute sașilor de către regii Ungariei, Klein a trimis la 26 Noembrie 1734 arhiepiscopului Vienei, cardinalului Sigismund Kollonich, care și dînsul luase parte la conferință, un memoriu arătând că, da, Sașii au primit aceste dișme, dar le-au primit în calitatea lor de catolici, când aveau parochii, mănăstiri și abații catolice. Acum sunt luterani și deci nu mai au dreptul să folosească privilegiile care s'au dat pentru scopuri catolice. Locul Sașilor catolici l-au luat acum Români, singurul element catolic de acolo. Inșă fiindcă puterea Sașilor e mare, iar noi suntem slăbiți de diferitele sarcini (*vires ipsorum magnae, nos autem variis oneribus in debilitatem reddacti sumus*), continuă episcopul, și deci nu vom putea dobândi ceea ce ni se cuvine după dreptate Români să dea dișme preoților proprii cel puțin în satele care sunt românești din vechime, și dacă nu ne îngăduie nici asta atunci măcar preoții noștri să nu fie siliți să dea din produsele mâinilor lor dișme preoților luterani, cum sunt siliți de 3-4 ani încoace. Apoi mirenii români să nu fie constrânși să zidească locuințe pastorilor sași, să plăteasca pe învățătorii lor și să țină sărbătorile luterane și nici să nu fie încărcăți cu tot felul de taxe. Sașii spun că *Fundus regius* este proprietatea lor și pe Români îi pot alunga din el când vreau, ceea ce și încearcă în ascuns să o facă. Vlădica cere sprijinul puternic al cardinalului împotriva acestor nedreptăți.

Situația grea a Românilor din *Fundus Regius*, purtarea neomenoasă a Sașilor față de ei, persecuțiile și oprimările la care erau supuși mereu atât preoții cât și mirenii, era foarte bine cunoscută lui Klein. Se născuse însuși într'un sat care aparținea aceluși *Fundus Regius* și astfel cunoștea din propria experiență stările de acolo. O schimbare a lor i se părea necesară în interesul dreptății însăși și în interesul consolidării unirii. De aceea, în afară de scurtul memoriu trimis Cardinalului Kollonich, a folosit

(506) Volumul de acte citat din archiva mitropoliei Blajului. Toate datele privitoare la activitatea desfășurată de Klein în 1734-35 la Viena, dacă nu se citează altă sursă, sunt scoase din acest volum.

toate prilejurile și mijloacele ca să atragă atențiunea Cuții imperiale asupra abuzurilor, care deveniră insuportabile, săvârșite de Sași împotriva națiunii române. În primăvara anului 1735 trimite împăratului un lung memoriu de o puțin obișnuită îndrăzneală, scris într'un stil nervos, care nu e lipsit ici-colo nici de violențe contra întregii națiuni săsești. Klein arată că Sașii, cari au primit fiind *catolici*, dela regii *catolici*, unele privilegii, acum deși luterani, socotesc că aceste privilegii privesc nunnai *națiunea* lor, care și-a renegat catolicismul și că ei singuri sunt stăpâni ai pământului pe care acum îl numesc pământ săsesc, eliminând de acolo celelalte neamuri ori făcându-le slugile lor. Astfel încearcă să ne desmoștească și pe noi Români, deși noi suntem mai vechi acolo fiind locuitori ai Transilvaniei din timpurile împăratului Traian. Nu ne îngăduie să cumpărăm sau să dobândim pe altă cale bunuri în Fundus Regius. Dovadă este faptul că opresc zidirea unei biserici pe terenul ce ni s'a dat spre acest scop în suburbiul Sibiului (507). Sașii îi opresc pe credincioșii români catolici să planteze vii, să-și cultive grădinile iar pe cele plantate și cultivate le distrug, cum au făcut în comunele Sad, Tălmăul, Boița și în altele. Neținând seamă de dispozițiunile diplomelor împărătești care prevăd că credinciosul catolic să dea dijme preotului catolic, iau dijma dela catolici deși nu le prestează nici un serviciu și, nemulțumiți cu atâta, iau diverse taxe dela oamenii noștri și, pe aceia care refuză să le plătească, îi arestează ținându-i în pușcărie și maltratându-i până când ori depun o cauțiune ori se obligă prin contract că în viitor nu vor mai refuza plata acelor taxe și prestații. Pe Români uniți îi împiedică dela exercițiul meseriilor, dela folosința pădurilor și a apelor, încercându-i, în schimb, cu sarcini peste puterile lor.

Mai mult încă, continuă energic episcopul, Sașii se amestecă și în drepturile mele episcopești, încercând să-mi distrugă autoritatea. Astfel opresc sub grea pedeapsă pe credincioșii noștri să se prezinte în fața instanțelor bisericești, nu ne îngăduie să facem nici un fel de cercetare ori anchetă în Fundus Regius decât în prezența funcționarilor sași. Primarul

(507) Terenul din Sibiu îl primise Klein în Aprilie 1734 dela baroneasa Ana Maria de Hochberg și vroia să clădească pe el o biserică unită. Magistratul săsesc s'a opus, cu toate intervențiile episcopului și ale iezuiților. Despre acest refuz al Sașilor a fost informat de iezuitul Hundegger cu scrisoarea din 5 Martie 1735. Klein îi răspunde revoltat de îndrăsneala Sașilor, invocând atunci argumente pe care le va invoca mai târziu în asprul rechizitor ce-l va face purtării lor față de Români și de Biserica unită și accentuând originea străveche a noastră acolo: Nos enim a tempore Traiani, adhuc antequam natio Saxonica in Transylvaniam intrasset, in terra illa regia haeredem egimus integrasque possessiones et pagos usquedum possidemus licet millenis miseris et variis oneribus utpote a potentioribus oppressi. A. BUNEA, *op. cit.*, p. 122-23. Scrisoarea către Hundegger în NILLES, *op. cit.*, II, p. 527-29.

Sibiului n'a roșit (non erubuit) să-mi spună mie, în față, că dânsul poate face ca eu să nu am nici o autoritate episcopescă în Pământul Crăesc. Din nefericire, am verificat această putere a lui, pentru că preoții mei sunt arestați și ținuți în închisoare ani de zile, cum s'a făcut înainte cu un an cu preotul din Zoltan, pe care l-au ținut în temniță un an întreg pentru o simplă bănuială, până când a fost eliberat, fiind găsit nevinovat, la ordinul generalului comandant. Chiar acum, după ce Majestatea voastră a dat ordinul să înceteze orice asuprire a uniților, primarul Sibiului, împotriva poruncii împăratului, a arestat și ține închis pe fruntașii comunei Rășinari, până când nu vor plăti unele taxe pe care li le-a impus, ilegal, înainte cu câțiva ani. Antecesorul său a luat cu forța cârciuma pe care satul o avea din vechime și o țin ocupată până azi. Săvârșesc și alte nelegiuiri, împotriva cărora în zadar caută Românii remediul în justiție, căci, cum s'a întâmplat cu locuitorii din Săliște, în loc de satisfacție primesc amenințări și în loc de mângâiere, temniță. Astfel, abuzând de drepturile ce li s'au dat, lucrează direct împotriva religiei și demnității Majestății Voastre și se silesc să extermină cu totul credința catolică în Fundus regius.

După acest necruțător rechizitoriu, episcopul cere ca să li se impună Sașilor să înceteze imediat cu nedreptățile, să nu-i împiedice pe Români dela exercitarea meseriilor și să nu-i excludă nici dela alte beneficii, fiindcă și dânsii, Românii, poartă la fel cu ei sarcinile publice, să nu-l împiedice pe vlădica în exercițiul jurisdicției sale și să nu se amestece în chestiunile bisericești; ca garanție că în scaunele de judecată se va face Românilor dreptate să fie numiți între judecători și elemente românești, ori catolici de alt neam cari să apere, dacă nu interesele naționale, cel puțin cele confesionale ale oamenilor noștri; primarul Sibiului să fie silit să restituie cârciuma Rășinărenilor ocupată cu forța. În fine, ca să nu se mai poată spune, cum se face de obicei, că nu avem oameni pregătiți — deși avem mulți bărbați foarte distinși — să se publice diploma privitoare la fundația pe care Majestatea Voastră a binevoit a o face (e vorba de fundația pentru școlile din Blaj), să se restituie bunurile din Alba Iulia (508) care să fie întrebuințate pentru școli și călugări, cărora le-au fost destinate; să se zidească reședința episcopescă și mănăstirea pentru călugări atât de necesare instruirii poporului și, ca tineretul să fie atras spre carte, să fie înzestrate parochiile cu terenuri suficiente cari să le asigure un trai liniștit. Episcopul nu uită nici opreliștea Sașilor din Sibiu care nu-i îngăduie să zidească acolo o bisericuță pentru credincioșii uniți.

(508) Episcopul se gândește, sigur, la bunurile din comuna Oarda de Jos, situată lângă Alba Iulia, care au fost rechiziționate de fisc după moartea lui Ioan Patachi.

Memoriul este semnat de episcopul și de “*totus clerus natioque valachica unita in Terra regia existens*” (509).

La 11 Septembrie Rășinării se adresează direct împăratului plângându-se nu numai de luarea cu forța a cârciumei lor ci și de faptul că magistratul săsesc din Sibiu le-a cerut 200 floreni pe an pentru a-i lăsa să-și trimită vitele la pășune în munții comunei. Refuzând plata acestei sume, au fost arestați 20 din bătrânii satului, duși la Sibiu și aruncați în temniță. Plângându-se guvernului, acesta a dispus eliberarea lor, însă după 2-3 săptămâni au fost prinși și închiși din nou. Au fost eliberați numai după plata sumei de 200 floreni. Acum Sașii spun că această sumă e taxa pentru anul trecut și deci pentru anul în curs, 1735, trebuie să plătim din nou aceeași sumă.

Petiția a fost trimisă lui Klein ca să o prezinte, dânsul, împăratului. Acesta a și prezentat-o însoțită de o scurtă scrisoare de “recomandare” plină de nespuse tristețe. “*Misera nostra sors — începe scrisoarea — efficit, Augustissime imperator, ut iteratis lacrymis ante eiusdem thronum nostras laesiones et persecutiones deplorare non erubesceremus, nullum etenim aliud nobis superest sub sole refugium, calamitates autem nostrae dietim crescentes, imminentem nostram tristem desolationem satis manifestum reddunt.*”

Poate cel mai important dintre toate a fost memoriul, pe care Klein l-a trimis în 29 Ianuarie 1735 împăratului, Camerei Aulice și Consiliului de război, în care cere un loc în guvernul țării Ardealului. Acest gând îl preocupase de mult, dela începutul sosirii sale la Viena, fiindcă îl vedem vorbind de numirea sa între membrii guvernului și în scurtul memoriu întocmit pentru conferința ministerială din 23 Noembrie 1734. În memoriul cel nou, dânsul se ocupă numai de această problemă, dezvoltând pe larg motivele care reclamă o soluționare favorabilă a ei. Una din cele mai mari griji ale păstoririi mele, spune episcopul, este nu numai să-mi învăț credincioșii cu cuvântul și cu pilda, ci să înlătur orice le poate tulbura liniștea. Toată această muncă a mea rămâne însă zadarnică dacă nu se pune securea la rădăcină de unde răsar cele mai multe rele. Într-adevăr, dacă nația mea din Ardeal este pusă în urma luteranilor și a calvinilor, și dacă, neapărată și nesprijinită de nimeni, este silită să plângă și să geamă mereu, acest rău cere toată atențiunea și grija pentru găsirea cau-

(509) Memoriul e tipărit după copia lui Rosenfeld de Gh. BOGDAN-DUICA în *Procesul episcopului Ioan Inochentie Klein*. Caransebeș, 1896, pp. 73-78. Se găsește și în volumul amintit din archiva Mitropoliei Blajului. Memoriul e fără dată. 18 Aprilie 1735 nu e data lui, cum credea Bodan-Duică, ci data prezentării și discutării lui de către conferința ministerială. Pentru situația Românilor din Fundus regius cfr. G. MULLER, *Die Ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenbunde*, Sibiu, 1912.

zelor lui. După o reflexiune serioasă am ajuns la convingerea că răul provine din faptul că națiunea mea este exclusă din guvernul țării. Această excludere este pe cât de nedreaptă pe atât de gravă, pentru că dacă se ia în considerare numărul, Români le întrec pe toate celelalte națiuni, cuprinzând după conscripția din 1733, 85, 857 familii. Intrecându-le pe toate ca număr, este evident că le întrece și în ceea ce privește contribuția lor la veniturile Statului. Apoi, continuă episcopul, națiunea română a fost totdeauna fidelă Majestății Voastre, iar prin unirea cu biserica Romei, s'a făcut capabilă, conform diplomei împăratului Leopold, să ocupe orice slujbă publică. Cel puțin din considerație față de religiunea ei, este indecent ca ea să fie pusă într'o situație inferioară aceleia a luteranilor și calvinilor cari au locuri în guvern. Excluderea ei nu poate fi justificată nici cu pretextul că nu ar avea bărbați învățați și nobili, pentru că, în afară de preoțime, care a fost nobilitată prin diploma citată, are suficienți bărbați, cari, deși, poate, nu dispun de bogățiile de care dispun membrii celorlalte națiuni, nu le sunt întru nimic inferiori nici ca învățătură nici ca virtute și nici ca cunoașterea treburilor publice. Nici membrii guvernului numiți din celelalte națiuni nu fac toți parte din rândurile înaltei nobilimi, ci sunt între ei și cetățeni simpli. În fine, încheie episcopul, dacă nația mea nu ar avea nici un alt merit, îl are pe acela că în urma unirii, a consolidat situația catolicismului pe care-l susține și acum și contribuie zi de zi la întărirea lui. Fijnd mai multe locuri vacante în guvern episcopul cere să-l numească pe dânsul într'unul din ele ca astfel și națiunea română să aibă în sânul lui pe cineva care să-i apere drepturile (510).

Guvernul ardelean aflând de această cerere a lui Klein, a trimis la 17 Martie 1735 împăratului o lungă întâmpinare plină de acuzații și invective la adresa preoțimei și a întregului neam românesc din Ardeal. Pentru a se înțelege atmosfera de aprigă dușmănie, cu care și în care trebuia să lupte vlădica unit pentru nație și preoțimea ei, dăm un rezumat larg al acestui memoriu al guvernului ardelean. Nu suntem cu totul siguri, începe memoriul, însă se svonește că episcopul român ar fi cerut să fie numit într'unul din locurile vacante în guvernul Transilvaniei și că această cerere și-ar fi întemeiat-o pe o mulțime de argumente. Să ne fie îngăduit ca unora care suntem membri ai acestui guvern și cunoaștem realitatea la fața locului să răspundem la argumentele amintite, deși nu ne-au fost comunicate, îndeplinindu-ne astfel datoria și față de Majestatea Voastră

---

(510) Textul Memoriului în BUNEA, *op. cit.*, p. 37-38 nota. Memoriul nu are dată. Bunea crede că era din 8 Martie; ori în copia contemporană din arhiva Mitropoliei Blajului are data de 29 Ianuarie 1735.

și față de binele public al țării. Episcopul român învoacă faptul unirii, care ce bine ar fi să fie adevărată și reală! Nu numai guvernul ci țara întreagă știe că această unire nu există... Nu se găsește între mireni niciunul, nu mulți, dar care să știe cel puțin ce-i unirea, ci trăesc toți în cea mai crasă ignoranță, în schisma lor veche, plină de superstiții și de vrăji (în care se complace și cea mai mare parte a popilor cu familiile lor). Unirea acestora nu se va face niciodată, decât poate în ajunul judecării din urmă când va fi o singură turmă și un singur păstor.

În ceea ce privește pe preoți, este adevărat, că mulți din ei, nu toți, au făcut mărturisirea de credință catolică, însă nu au fost sinceri. Asta se vede din declarațiile pe care le fac mereu că au acceptat de formă unirea, numai ca să scape de sub stăpânirea proprietarilor de pământ și de diversele impozite și se vede din faptul că folosesc la slujbele bisericești tot vechile cărți schismatice, din acelea liturghisesc și predică și nu adaugă la Crez cuvântul *Filioque*. Este adevărat, că marele conciliu dela Florența nu le-a impus celor de rital grecesc obligația de a introduce în Crez acel cuvânt ci numai să creadă că Sf. Spirit porcede și dela Fiul. Dacă ar fi însă cu adevărat uniți ar folosi pe *Filioque* cum îl folosesc uniții adevărați din alte părți. Statornicia în schismă a popilor români se vede apoi din faptul că nicăeri și niciodată nu explică poporului sensul unirii și punctele ei, pe care le invoacă numai când e vorba de drepturile și privilegiile lor. Atunci se refugiază sub masca unirii ca într'o corabie de salvare (velut ad sacram refugiunt anchoram) și se mai vede din păstrarea vechilor ceremonii, din folosirea vechei formule de consacrare a pâinii și vinului și din credința pe care o au și acum că slujind 40 de liturghii pentru un mort, acesta se eliberează de pedepsele iadului. În rezumat, în fața lumii popii se mărturisesc a fi uniți cu catolicii, în sufletul lor însă, cu excepția a foarte puțini, sunt schismatici și azi cum erau înainte cu 50 de ani când nici nu se pomenia de unire. Prin urmare episcopul nu poate învoaca în unire sprijinul cererii sale.

În ceea ce privește numărul poporenilor săi (care nu pot fi numiți națiune) este adevărat că sunt mulți. Este însă o mulțime neformată (incondita), de robi, pe care Majestatea Voastră nu-i poate utiliza nici la serviciul militar, vagabonzi, nestatornici, semi-sau chiar barbari, gata la orice fără de lege, disprețuitori, și dacă ar avea prilej, persecutorii cei mai mari ai catolicilor și ai bisericii catolice. Nu au nici un aristocrat, iar nobili au puțini și aceia pe cari îi au, sunt de condiția cea mai de jos, încât nu ar fi capabili să ocupe nici o slujbuliță mică. Prin urmare pretinsa mulțime atât de fără valoare și abjectă nu poate fi motiv ca să fie reprezentată în guvernul țării.

Episcopul invoacă fidelitatea "*popularium suorum*" față de Augusta

Casă domnitoare. Ce înseamnă această fidelitate au arătat evenimentele din ultimul timp (răscoala lui Rakoczy II) când aproape toți Români, nobili și țărani, au îngroșat rândul rebelilor, luptând fiecare cu arma pe care a putut pune mâna pentru exterminarea Casei austriace. Și n'a fost mijloc de cruzime, pe care Români să nu-l fi folosit contra nobililor și domnilor de pământ aderenți ai dinastiei: le-au distrus conacele jefuindu-le, le-au devastat chiar și casele, le-au luat vitele, cerealele și, ca niște barbari, totul pe ce au putut pune mâna. Dacă ar fi fost în puterea lor ar fi exterminat și armata imperială și pe proprietarii satelor. Chiar și în timpuri de pace, dacă nu public, dar pe ascuns tulbură permanent liniștea și publică și privată, jefuesc la drumul mare, comit tâlhării înspăimântătoare ascunzându-se apoi în păduri și în munți, atacă pe toată lumea, soldați, comercianți, săraci și bogați, schingiuindu-i și jefuindu-i; nu-și fac slujbele iobăgești, își atacă stăpânii în ziua mare dar mai ales noaptea, le fură avutul și, uneori, le iau chiar viața, dau foc conacelor și caselor și magaziilor cu cereale și nu se îngrozesc să săvârșească și alte fărâdelegi. Majestatea Voastră să judece fidelitatea acestui popor care nu se teme nici de Dumnezeu nici de oameni.

Partea cea mai mare a contribuțiilor și a sarcinilor publice nu o suportă Români, cum afirmă episcopul lor, ci proprietarii și nobilii. Români se mută dintr'un loc într'altul și scapă de plata impozitelor, și dacă Tara Românească le-ar oferi un trai mai ușor, s'ar muta cu toții acolo. Fiscul deci nu are după ei folosul de care vorbește episcopul.

În cece privește persoana însăși a episcopului român, aceasta este foarte bine cunoscută întregii țări. Afară de cunoștințele teologice, vlădica nu are calitățile cerute unui membru al guvernului. Nu e nici jurist nici om politic și nu are nici știința administrării și conducerii unui stat, tot atâtea însușiri necesare acelor cari fac parte din guvern. Nu știe vorbi nici ungurește bine. Lucruri pur românești nu se discută în sânul guvernului pentrucă Români nu ocupă un teritor propriu al lor ci sunt amestecați cu celalte popoare, națiune nu sunt ca să poată avea interese speciale naționale și întrucât ar fi uniți, sunt înglobați, conform diplomelor împărătești, Status-ului catolic. Deci, nici importanța chestiunilor românești, nici însușirile solicitatorului nu pot justifica introducerea episcopului român în rândul membrilor guvernului. Un împărat atât de sublim, cum V'a făcut Dumnezeu pe Majestatea Voastră, se cuvine să numiască într'o funcțiune atât de înaltă numai persoanele cele mai învățate și mai cu experiență în problemele juridice și politice. De altfel nu s'a pomenit nicăeri sub stăpânirea Casei de Austria ca un cleric de ritul grecesc să fi fost numit într'o astfel de demnitate. Dacă acest lucru s'ar face pentru întâia oară aici, durerea care ar cuprinde atâtea mari familii distinse,

cunoscute prin devotamentul lor față de dinastie, ar fi de nedescris. Asemenea ar întrista și clerul catolic, în sânul căruia se găsesc atâtea elemente, tinere și bătrâne, cu mult mai demne de această înaltă slujbă decât episcopul român.

De altfel, continuă guvernul, este inexplicabil că un om atât de încărcat de griji vrea să ia pe umerii săi o sarcină nouă, sub a cărui povară s'ar prăbuși cu siguranță. Bunul episcop are destule griji cu preoții și cu poporul său încât, nici zece sau chiar mai mulți episcopi abia le-ar putea face față. Nu se poate spune că episcopul ar lăsa grijile bisericesti pe seama vicarilor ori a protopopilor săi, pentru că și aceștia sunt ignorați, lacomi de bani și de daruri și deci incapabili ca să se ocupe de chestiunile spirituale. Dar mai presus de toate unirea lor este foarte suspectă. De aceea, episcopul ar trebui să fie un Argus și un Atlas cu o sută de mâini și abia ar putea face față îndatoririlor sale pur episcopesti, cu atât mai puțin le-ar putea face față dacă ar fi ocupat și cu alte chestiuni. În rezumat: în sânul guvernului nu se discută chestiuni spirituale, iar cele profane are cine să le discute și soluționeze și astfel guvernul "nu are nici cea mai mică nevoie de colegul vlădică al Românilor" (*collegium guberniale minime indigeat collega Valachorum episcopo*). Apoi mai este ceva: membru al guvernului e și episcopul latin și astfel, dacă acesta ar muri, vlădica român, fiind mai vechi în slujbă, ar avea "praecedentia" față de succesorul lui. Asta ar constitui o mare jignire a ritului latin, precum ar fi jignire faptul însuș al introducerii în guvern a vlădicului românesc alături de cel latin. Episcopul Klein a fost numit membru al dietei ardelen, să se mulțumească cu atâta (511).

Acestea erau părerile stăpânilor Țării Ardealului despre neamul românesc în anul 1735 și prin prisma lor erau examinate, judecate și soluționate toate chestiunile care veneau dela el ori se refereau la el. Memoriul din 17 Martie explică mai bine decât zeci de pagini atmosfera impenetrabilă care zădărnicea orice luptă pentru a stoarce pe seama nației condiții mai prielnice de viață și dezvoltare. Vlădica Ioan Micu Klein o cunoștea și dânsul, dar a crezut că o poate frânge prin tumultoase atacuri neîncetate, întemeindu-se pe eternele principii ale lui *jus naturae*, pe sprijinul Curții, autoarea diplomelor pline de făgăduinți și pe neputința încremerii pe veci în durere și suferință a masselor românești. De aceea a încercat ca un erou și s'a prăbușit ca un martir.

Aflând de întâmpinarea guvernului, Klein roagă pe împăratul să-i comunice cuprinsul ei, pentru a putea răspunde atât la afirmațiunile care privesc persoana sa cât și la acelea care privesc națiunea română.

(511) Textul Memoriului după copia păstrată în arhiva Universității săsești în HURMUZACHI-IORGA, *Documente XV*, 2 p. 1649-52.

Cererea episcopului ca să fie numit membru al guvernului ardelean a fost examinată de conferința ministerială în ședința din 17 Iulie 1735, care a propus ca împlinirea ei să fie deocamdată amânată (512).

Activitatea la Viena a lui Klein nu s'a mărginit la atâta ci având, cum o mărturisește într'un memoriu trimis camerei Aulice și Consiliului de Răsboi, conștiința obligației contractate față de preoțimea sa prin primirea demnității vlădicești, și-a ținut de datoria să se facă avocatul ei (513). Astfel a expus într'o serie de memorii toate suferințele aceluia cler. Într'un lung memororiu dat Camerei amintite și Consiliului de Răsboi arată că preoțimea română nu are pământ bisericesc care să-i asigure existența (porțiune canonică), nu primește sare gratuită cum primesc preoții celorlalte culte, este exclusă dela participarea la quarțe din bunurile fiscale și la dijme, în Fundus regius nu beneficiază de scutirea de vamă, reprezentanții ei nu sunt admiși cu vot și sfat în dieta țării, iar copiii preoților sunt împiedicați dela cercetarea școalei. Pentru fiecare punct invoacă argumentele care fac ca nedreptatea să apară mai revoltătoare și mai insuportabilă. Astfel pentru punctul întâi arată că în conformitate cu prevederile dreptului canonic, cărora trebuie să se supună și națiunea română (națio mea), nici o parohie nu poate fi înființată, dacă nu se asigură "*congrua portio pro sustentatione parochi*". Acest lucru s'a respectat pretutindeni, nu însă și la Români și de aceea preoții sunt siliți "cum magna sui prostitutione ad rusticanos labores manum applicare, ad sorghida lucra animum intendere et ad vilissima quaeque munia obenda se abjicere". Astfel depreciază demnitatea preoțească pe care și regii trebuie să o aibă în mare cinste.

Foarte interesant este argumentul invocat la punctul al cincilea. Preoțimea mea, spune memoriul, are 40 de protopopi și aproximativ 1500 preoți, între cari se găsesc bărbați distinși prin învățătură, zel și probitate, care nu sunt cu nimic inferiori preoților nici uneia din confesiunile recunoscute și cari au cunoștința exactă și a nevoilor publice generale și a nevoilor speciale ale națiunii române. Fiind toți ridicați, prin diploma lui Leopold I, în rândurile nobililor, este de neîteles ca ei să fie excluși dela vot între Status-urile țării, mai ales că toate cauzele națiunii se tratează în dietă, unde nația nu mă are decât pe mine, care sunt prea slab să apăr cu eficacitate interesele ei față de atâția acatolici care ne impun după bunul lor plac "*jugum durum*"!

(512) A. BUNEA, *op. cit.*, p. 40.

(513) Indispensabile obligationis meae debitum, quod per assumptionem meae personae ad episcopatum Fogarasiensem cum clero jurisdictioni meae spirituali subjecto contraxi, justum mihi praebet motivum ut in iis per quorum commissionem meam sentio laedi conscientiam, illius patrocinium et advocatum suscipiam.

Episcopul arată apoi motivele care-i determină pe “domnii de ăpmânt” să oprească pe copiii preoților să cerceteze școala, deși împăratul și-a exprimat în diploma din 19 Martie 1701 dorința să se înființeze școli în Alba Iulia, Hațeg și Făgăraș. Scopul urmărit de ei este ca națiunea mea să rămână acoperită de vălul întunericului și astfel să fie incapabilă să ocupe slujbe publice și să participe la guvernarea țării (514).

Problema sării gratuite pentru preoți l-a preocupat mereu fiindcă refuzul de a le da și lor i se părea cea mai evidentă dovadă a nerecunoașterii faptului că în urma diplomei leopoldine preoții români au fost toți, ridicați în rândul nobilimei. Ori, nobilii primeau sare gratuit. La nobilitatea preoților săi Klein ținea deosebit de mult, căci odată aceasta recunoscută, consecințele practice ar fi fost de cea mai mare importanță, dânșii ne mai putând fi supuși la plata nenumăratelor taxe, de care nobilii erau scutiți. La 17 Ianuarie 1735 face Camerei Aulice propuneri concrete privitor la cantitatea de sare ce ar trebui dată preoților români. Pentru satele mari, cu credincioși mulți și cu mai multe biserici cerea să se dea 16 măji de sare (1600 kgr.). Astfel de sate sunt în total 8. Celor mai mici al căror număr e de 134, câte 8 măji, pentru celelalte sate între 6-4 măji, după numărul credincioșilor. Câte 6 măji ar primi 371 parohii, câte 4 măji 946 parohii. La 27 Ianuarie revine asupra acestei chestiuni prezentând calcule mai precise. În total există 1459 parohii, pe care le împarte în trei categorii: mari, mijlocii și mici. Mari sunt 142, mijlocii 371 și mici 946. Ar fi necesare în total 3857 măji de sare. Nu cere pentru fiecare preot cantitatea de sare pe care-o primesc preoții celorlalte confesiuni, adică minimum 8 măji de persoană, și nici nu a ținut seamă de caracterul de nobil al preoților ci numai de necesitățile mari și reale.

După problemele acestea ale preoțimei, Klein atacă marile probleme ale episcopiei însăși. Într'un memoriu adresat, ca și cele precedente, Camerei Aulice și Consiliului de război, arată că episcopia nu are însă “litere fundamentale” privitor la satul Sâmbăta de Jos și la domeniul Gherla care au fost date pentru beneficiul episcopesc și, neavându-le, nu-și poate apăra drepturile. Astfel i s'a luat din domeniul dela Sâmbăta o livadă și nu poate da în judecată pe nimeni fiindcă nu are cu ce dovedi că domeniul este al său. Nu are reședința — locum ubi caput reclinem — unde să poată locui comod între frații săi călugarii, ceace este cu totul nepotrivit cu prestigiul bisericii sale. Episcopia nu are mânăstire pentru călugări care să-l ajute în marea și greaua operă a păstoririi sufletelor, să instruiască poporul și să învețe tineretul. Mai important decât toate, continuă vlă-

---

(514) Ut natio mea ignorantiae tenebris involuta inhabilis reddatur ad obtinenda officia publica et quae cum aliis gubernare deberet.

dica, fără de care restul nu are nici o valoare (quod autem caput est rei et fundamentum sine quo omnia quae exposui consistere impossibile arbitror) este aplicarea în toate punctele ei a diplomei din 19 Martie 1701. Urmările nerespectării ei sunt din cele mai grave. Ereticii se amestecă în viața bisericii, așează preoți fără știrea Episcopului, îi scot din parohii, fixează numărul lor, îi trimet în judecata instanțelor civile etc. Toate aceste abuzuri, pe care inima mea le-a suportat cu atâta durere, explică pentru ce sunt silit să apăr prerogativele bisericii mele și autoritatea mea arhierescă, la care apărare, mă obligă jurământul pe care l-am făcut. Apărarea este însă imposibilă dacă nu mi se dă asistența necesară din partea autorității supreme a Statului.

Între timp se întrunise la Sibiu, în 17 Martie 1735, comisiunea însărcinată de Împăratul cu cercetarea plângerilor lui Klein, prezidată acum, conform ordinului din 23 Noembrie 1734, de guvernatorul Ioan Haller. Episcopul a fost reprezentat de iezuiții Anton Gallob și Gheorghe Regai. Comisia a examinat, mai întâi, catehismul și formula mărturisirii de credință, pe care o făceau cei trecuți la unire și le-a găsit bune; a trecut apoi la cererile înseși formulate de Episcopul în memoriile sale. Unele au fost satisfăcute ca de pildă să se dea și preoților uniți, gratuit, o anumită cantitate de sare, însă nu tuturor ci unui număr restrans, aplicându-se vechiul criteriu de doi preoți în satele mari și numai unul în satele mici. În total s-au aprobat 3854 măji de sare, cantitate aproape egală ou aceea cerută de Klein în memoriile sale către Camera Aulică.

Asemenea, după același criteriu s'a dat și scutirea de vamă la trecerea podurilor și în târguri. În ceea ce privește dijele, comisiunea nu s'a socotit competentă să ia o hotărâre, spunând că chestiunea atinge drepturile Status-urilor și ordinelor și deci ea poate fi soluționată numai de către Dietă. Cu privire la încorporarea Românilor uniți la Status-ul catolic și la națiunile recunoscute, comisiunea a propus ca Românii nenobili să fie supuși regimului comun al celorlalți nobili din teritoriul unde locuiesc (comitate, Fundus regius, Secuime) iar nobilii atât în ceea ce privește persoana cât și bunurile lor, regimului celorlalți nobili din teritoriul unde domiciliază. Privitor la celelalte cereri comisiunea a declarat că are nevoie de noi cercetări (515).

Klein primind dela iezuitul Gallob copia hotărârilor comisiunii, a înaintat la 27 Iulie Împăratului Carol VI un nou memoriu, supunând unei critici deosebit de judicioase, scrisă în termeni de nepotolită revoltă, care iau ici colo forme violente. Este un memoriu neobișnuit de lung și poate cel mai temeinic și mai frumos din nenumăratele memorii ale lui.

(515) A. BUNEA, *op. cit.*, p. 35-36.

În introducere, Episcopul reamintește Împăratului cererile pe cari i le-a prezentat înainte cu câțiva ani, ordinul pe care dânsul — împăratul — l-a dat la 11 Dec. 1732, felul cum comisia instituită atunci nu și-a făcut datoria și instituirea, în urma propunerii conferinței ministeriale, a unei noi comisiuni care să examineze cu toată seriozitatea plângerile preoțimei române și să propună soluțiuni menite a face să înceteze nemulțumirile. N'am avut încredere, spune Episcopul, nici în această comisiune, ceeace am și declarat Majestății Voastre, pentru că noi nu avem pe nimenea nici în sânul guvernului, nici între Status-uri, care, dacă nu ne apără, cel puțin să dea informațiuni exacte. Totuși conferința ministerială a stăruit în propunerea ei ca plângerile noastre să fie examinate de o comisiune de acasă. Ceeace am prevăzut s'a întâmplat și nici nu se putea altfel atât din motivul arătat cât și din cauză că nemulțumirile noastre se datoresc în cea mai mare parte domnilor de pământ, iar judecătorii noștri vin și ei din mijlocul lor. Ori, nimeni nu poate fi judecător contra propriilor sale interese. De aceea suntem siliți să ne adresăm din nou Majestății Voastre, punându-i sub ochi argumentele care dovedesc netemernicia hotărârilor comisiunei.

1) În ceeace privește constrângerea preoților de a da dijme din roadele pământurilor lor, comisiunea spune că o hotărâre poate lua numai dieta țării, a cărei libertate nu poate fi țărnută de o simplă comisiune. Augustissime Impărate, își începe argumentarea sa vlădica, libertatea poate fi țărnută de necesitate. Depinde, sigur, de libera voință a domnilor să țină ori să nu țină iobagi, dar dacă iobagii le sunt necesari, neputând trăi fără ei, este tot atât de necesar să se îngrijească de hrana și îmbrăcăminte lor, să le dea pentru munca prestată răsplata cuvenită. Dacă afirmă sus și tare că au zilnic nevoie de munca iobagilor, sunt datori să se îngrijească de nevoile lor sufletești, dându-le preoți în număr suficient și asigurându-le acestora traiul de toate zilele. Împăratul Leopold I a scutit de orice fel de taxe și contribuțiuni pământurile bisericesti destinate întreținerii preoților. Ori, cum bisericile noastre nu au pământ, și preoții trăesc din pământul propriu, moștenit sau cumpărat, este just ca să fie scutite aceste pământuri, fiindcă ele slujesc la întreținerea preoților. Prin urmare, Majestatea Voastră să binevoiască ori a dispune că să se dea bisericilor românești pământ suficient pentru preoții lor, ori să declare precis că, în lipsa acestora, sunt scutite pământurile care formează averea privată a preoților. Asta nu poate constitui nici o nedreptate pentru domni. Măsura să o ia Majestatea Voastră și să nu fiu trimis iarăși la Dietă căci Statusurile fiind direct interesate nu pot aduce judecata dreaptă.

2) În ceeace privește aplicarea dispozițiunilor art. 3 din diploma a doua leopoldină, care prevede că Românii uniți, preoți și mireni, să fie

încorporați Status-ului catolic, să facă parte dintre națiunile recunoscute, și astfel să fie socotiți ca fii adevărați ai patriei, capabili a ocupa orice serviciu public, iar nu numai tolerați, cum erau până aci, comisia spune că înțelesul diplomei nu este clar. Reprezentantul meu în comisiune nefătuindu-se cu preoțimea română, nu a putut da lămuririle necesare. De aceea, spune Klein, le dau eu. Textul articolului citat e clar : Români, unindu-se, devin fii ai patriei și capabili ca să ocupe orice slujbă și orice demnitate publică. Ce se întâmplă însă ? Români sunt excluși dela toate beneficiile și drepturile cetățenești, de care se folosesc adversarii noștri și ne exclud și dela libertățile care sunt îngăduite altora. Astfel ni se refuză dreptul să cumpărăm, cum o dovedește cazul dela Sibiu, să plantăm vii, să cultivăm grădini, să deprindem meserii în satele noastre, să folosim pădurile și apele, dar în același timp suntem împovărați cu taxe și contribuțiuni, cum s'a întâmplat în comunele Sad, Tălmăcel, Boița și Rășinari și în alte locuri. În Rășinari chiar în anul acesta au fost oamenii aruncați în temniță fiindcă nu au voit să plătească taxele ilegale ce li s'au impus. Astfel nu suntem tratați ca fii ai patriei și nu suntem tratați nici ca tolerați. De aceea vă rugăm Majestate să dați ordin ca art. 3 al diplomei amintite să fie executat, adică în slujbele de Stat, în comitate și Scaune să fie numiți Români în proporție cu numărul lor.

În continuare, Episcopul arată nedreptatea ce se face Bisericii românești fiind Români siliți să dea dijme preoților altor culte, care nu le prestează nici un serviciu religios, să repare casele lor parohiale și să plătească pe învățătorii lor, cum s'a petrecut în Săcădate, Bungard, Avrig, Apold și în alte sate mixte în timp ce bisericile românești zac în ruină.

3) Trecând la chestiunea dijmelor și a quartelor, episcopul explică Impăratului pe larg situația din diferitele părți ale Transilvaniei. Rostul dijmelor este definit în Sfânta Scriptură și în Canoane. Ele se dau preoților în schimbul serviciilor ce le fac credincioșilor. Români însă sunt siliți să lase bisericile lor în părăsire și să dea dijme sau alte taxe preoților unor biserici cu totul străine, care nu le fac nici un serviciu, iar preoții proprii sunt lăsați să însătoșeze gemând după dreptate (516). Văzând aceste lucruri, Impăratul Leopold I, mișcat de un impuls divin, a hotărât, ca credinciosul catolic să dea dijma preotului său catolic. Acest lucru însă nu se respectă. Comisiunea spune că întâia categorie a dijmelor este aceea care depinde direct de stăpânitorul țării și privitor la care nu există nici o dificultate, dânsul — domnitorul — putând dispune după

(516) *Nostri autem homines — coacte quidem — relictis in maximis ruinis ecclesiis suis, decimas aliosque proventus ecclesiasticos alienis a sua religione ministris, nihil ipsis inservientibus dare coguntur, ipsis vero inservientes crebro ingemiscentes sitiunt justitiam.*

plac. Astfel de dijme sunt în pământurile fiscale și în Fundus regius. A doua categorie o formează dijmele, care au fost cedate, pe cale legală, domnilor de pământ. De acestea nu pot dispune decât dâșii și de aceea ne trimite să ne înțelegem cu acești domni. Klein combate și această părere arătând că plata dijmelor a fost impusă românilor, în disprețul nației lor, înainte cu 80 ani de *Approbatæ constitutiones* [P. 3 Tit. 5 art. 2]. Acest text se anexează pentru a se vedea cât era de asuprită nația românească și cât de lipsită era de cele mai esențiale drepturi. Domnii nu-și pot deci întemeia pretențiile lor pe acea lege. Apoi, continuă episcopul, legea divină spune că dijma trebuie dată preotului care te servește; ori o lege omenească nu poate desființa legea divină. Noi nu putem îngădui să se primejduiască sufletele credincioșilor noștri și dacă domnii nu lasă ca dijmele să fie încasate de preoți, poftescă și să îngrijească dâșii de întreținerea cuviincioasă a lor.

4. Propunerea pe care o face comisiunea ca satele noastre să se unească mai multe și să întrețină împreună un preot este nu numai "deplorabilis" ci constituie o injurie la adresa cultului divin și a poporului nostru. Prin această măsură ar fi lipsiți de mângâierile religiei bătrânii și cei debili cari nu pot merge la slujbă în sate îndepărtate. Apoi, în Ardeal Românii trăesc amestecați cu Ungurii și Sașii, satele sunt departe unele de altele și despărțite de râuri, păduri și munți și nime nu poate fi silit să le străbată pentru a se împărtăși de binecuvântările bisericii. La toate acestea se adaugă intemperiile vremii, plci, frig, ninsoare. În fine, spune episcopul, pentruce crede comisia că celelalte culte pot avea în fiecare sat câte patru persoane dotate cu dijme și alte beneficii și care se împărtășesc de o mulțime de favoruri și scutiri, iar noi nu putem avea în fiecare sat un preot. Satele românești au și ele nevoie de biserici și preoți cari să dea credincioșilor mângâierile credinței. În satele cu peste 300 familii avem nevoie de 2 preoți, 2 preoți ajutători (capelani), învățător, cântăreț și paraclisier, dacă voim să nu primejduim mântuirea sufletelor credincioșilor. În încheiere episcopul roagă pe împăratul să nu mai trimită cererile lui înaintea dușmanilor, ci să le soluționeze însuș, dând și preoților români quote și dijme conform diplomei a doua leopoldine, zidind reședință vlădicească, mănăstire pentru călugări și un seminar pentru educația preoților.

Împăratul a procedat însă altfel: și noul memoriu a fost trimis guvernului ardelean, la 24 Octombrie 1735, ca să fie discutat în dieta cea mai apropiată. Urmărilor le vom vedea mai târziu.

În cursul lungii sale petreceri în Viena, Klein a pus din nou problema care-l munea atât de mult, a trecerii tuturor celor de ritul grecesc sub jurisdicția sa iar ca despăgubire pentru pierderea Maramureșului, care

fusese alipit la Ungaria și astfel supus jurisdicției episcopului din Muncaci, a cerut ca populația de rital grecesc din partea Zărandului lăsată Transilvaniei, să nu fie supusă episcopului sârbesc din Arad (517) ci episcopului Făgărașului. În chestiunea Zărandului ceruse mai înainte sprijinul și al guvernului ardelean, care-i răspunde la 31 Mai 1734 că-i dă întreg sprijinul, dar că e bine să lucreze intens și la Viena (518).

Intreprinse apoi tratative pentru schimbarea domeniului din Gherla și Sâmbăta de Jos, care formau beneficiul său episcopesc, cu acela mai mare și situat mai în centrul țării, al Blajului, tratative care au fost duse la bun sfârșit în chiar cursul anului 1734, deși contractul de schimb a fost semnat abia în 31 August 1736. Cu unele din stipulațiunile proiectului de contract Klein nu era mulțumit și intenționa să protesteze ori chiar să refuze primirea lor. La sfatul nunțiului, dat prin un anume Sebastiani, la 14 Decembrie 1734, se pare că a renunțat la orice opoziție. Sebastiani îi scria "Excellentissimus nuntius... mihi commisit ut significarem, prout veneranter facio, quod cum sibi integrum amplius non sit, contractum permutationis bonorum cum tanta solemnitate celebratum violare, suadere etiam nequeat ut inspector cameralis ab administratione fundorum monachis alumnisque assignatorum diutius arceatur, ne alioquin Aula, quae jamjam eiusdem admittendi difficultates aegre sentire incipiat, indignationem majorem concipiet et magis confirmetur in sinistra opinione, quam de isto clero fovet" (519).

Fiindcă contractul de schimb prevedea că o parte din veniturile domeniului Blajului trebuiesc destinate întreținerii la Roma, în colegiul de Propaganda Fide, a unui număr de trei studenți, episcopul scria Camerei Aulice că vrea să trimită încă acum trei tineri români acolo și de aceea cere să i se dea din cametele banilor destinați pentru școli, suma necesară pentru plata drumului la Roma și înapoi al lor, câte 200 floreni de fiecare și aceeaș sumă pentru îmbrăcămintea lor.

O altă problemă care l-a preocupat în cursul petrecerii sale în Viena a fost aceea a locuinței și întreținerii teologului iezuit. Diploma a doua leopoldină impune episcopului român unit obligația de a ține lângă sine un astfel de teolog care să-i fie sfătuitor, și prevede și felul numirii lui, însă nu s'a îngrijit de locuința și de mijloacele de întreținere. Într'un memoriu adresat Camerei Aulice, Klein cere să se rezolve și această chestiune. Teologul nu poate locui în reședința episcopescă fiind aceasta

(517) Noul episcop al Aradului Isaia Antonoevici primise jurisdicția "in districtu aradiensis, ienopolitano, magno-varadiensis et halmassiensis" deci și asupra Românilor din Zărand. HURMUZACHI IORGA, *Documente XV*, 2 p. 1637.

(518) Originalul în arhiva Mitropoliei Blajului.

(519) Orig. în arhiva Mitropoliei Blajului.

neîncăpătoare și nici nu poate lua masa la masa episcopului fiindcă acesta e silit să observe cu strictete posturile foarte severe ale bisericii răsăritene, la care nu poate fi obligat și teologul, care e de alt rit, iar de altă parte ar provoca scandal dacă i-ar servi la masa episcopescă mâncăruri gătite cu carne în zilele de post. În fine, Klein a mai intervenit odată și pentru nobilitarea fratelui său Toma, pe care în cele din urmă o și obține. A mai cerut apoi împăratului să dea ordin ca procurorul general al Ardealului (director fiscalis) să reprezinte și cauzele bisericilor și preoților români săraci.

După frământări de un an de zile, în cursul cărora a fost nevoit să lupte și cu lipsa de mijloace materiale suficiente, cum rezultă din scrisoarea sa din 8 Aprilie 1735 către iezuitul sibian Hundegger (520), vlădica a trebuit să se întoarcă acasă cu mâna goală, neisbutind să câștige soluțiuni favorabile pentru nici una din marile probleme care-l duseseră în capitala imperiului. Înainte de plecare spre țară trimite împăratului un nou mare memoriu, în care rezumă toate cererile făcute în petițiile anterioare, iar la 12 Octombrie un ultim tipăt ~~desnădăjduit~~, care amintește pe acela al lui Ioan Bob și Gherasim Adamovici din 1792 adresat și el către împăratul din Viena. S'a împlinit un an, spune vlădica, de când mă găsesc aici expunând starea de plâns a episcopatului meu și a națiunii mele. Am făcut-o împins de glasul conștiinței, de lacrimile credincioșilor mei și întemeiat pe principiile dreptății și pe diplomele împăratului Leopold I, care ne-a declarat și pe noi fii ai patriei. N'am cerut decât ca ceea ce le este îngăduit altora să ne fie îngăduit și nouă. Mă doare că n'am putut obține nimic. Ca credincioșii mei să nu cadă în disperare, mă întorc acasă ca eu neconsolatul să-i consolez pe ei cu slaba mea prezență și să amestec lacrimile mele cu lacrimile lor.

O adiesă cu aproape acelaș cuprins a fost trimisă tot atunci și Camerei Aulice.

VI. LUPTELE EPISCOPULUI KLEIN ÎN DIETA DIN 1736

După o absență de un an întreg Klein se întoarce, acasă, în modesta lui *mansiuncula* din Făgăraș, ca să se pregătească de marea bătălie care-l aștepta în anul următor. Atmosfera era acum, în țară, cu mult mai aprinsă. Guvernul și fruntașii celor trei națiuni fuseseră informați de toate memoriile și petițiile lui adresate, fiind în Viena, împăratului, Camerei

(520) NILLES, *op. cit.*, p. 530 : " hic ratione pecuniarum sim in augustiis.

Aulice și Consiliului de război, care nu cuprindeau numai cereri și propuneri ci și acuzații dintre cele mai grave împotriva autorităților, mari și mici, din Transilvania. Intre timp sosise și ordinul împărătesc din 24 Octombrie 1735, căruia îi era anexate criticile aspre și necruțătoare făcute de episcopul atitudinii comisiunii însărcinate cu examinarea plângerilor preoțimei române, comisiune prezidată de guvernatorul Ioan Haller însuș. Ordinul era prea categoric pentru a se putea încerca o amânare a executării totale a lui. De aceea guvernatorul a făcut ce a putut face deocamdată singur: la 19 Ianuarie 1736 poruncește funcționarilor publici din întreaga țară ca episcopul Klein și preoțimea unită să fie apărați împotriva oricărei nedreptăți, abuzuri, volnicii și injurii, să nu se introducă în ceace-i privește pe cei amintiți nici o inovație, rămânând neschimbată situația dela moartea episcopului precedent, până când va dispune altfel Majestatea Sa imperială. În acelaș timp însă guvernatorul ordona supravegherea strictă și de aproape a activității episcopului și a preoților săi și dacă vor obseva că aceștia încearcă, public sau în particular, să introducă vreoa inovație păgubitoare, ori să săvârșească vreun abuz, să comunice cazul imediat guvernului cu date concrete și precise (genuine, credibiliter et authentice etiam de specificis et individuis) ca guvernul să poată face la rândul său intervențiile la locurile convenite. De altfel guvernatorul spune că a acris și episcopului în acest sens. Funcționarii vor grijii, mai ales, ca preoții să nu ia pentru cununii câte trei *mariași* iar preoții care vor călca această dispoziție să fie denunțați episcopului și dacă dânsul nu va lua măsuri, cazurile să fie comunicate guvernului (521).

Klein nu era însă omul care să tolereze astfel de amestec în chestiunile interne ale bisericii sale. De aceea scrie la 10 Februarie guvernului că taxele pe care peoții au dreptul să le încaseze dela credincioși pentru diferite slujbe și ceremonii pe care li le fac, au fost stabilite de Sinodul, ținut cu prilejul instalării sale și că, de altfel, și Scaunul papal a aprobat ca preoții să încaseze o taxă moderată pentru cununii. Guvernatorul, crezând că în această chestiune episcopul s'ar fi adresat direct Romei, l-a denunțat împăratului care, și dânsul, scrie apoi episcopului să nu mai facă, în viitor, astfel de încercări fără aprobarea lui (A. BUNEA *o. cit.*, p. 41). Klein, sigur, în urma plângerilor primite dela preoți, s'a adresat de-adreptul și funcționarilor orășenești și județeni, încercând să apere punctul de vedere exprimat în scrisoarea din 10 Februarie către guvernatorul. Acest fapt l-a determinat pe guvernatorul Haller, autorul faimosului memoriu din 17 Martie 1735 trimis împăratului, să trimită la 5 Martie

(521) HURMUZACHI-IORGA, *Documente XV*, 2 p. 1663 sau *Arhiva Someșand* Nr. 1 - 1924 - p. 35-36.

1736 un ordin funcționarilor punându-le în vedere să nu țină seamă de intervenția vlădicului, căruia și el i-a comunicat că nu va îngădui să se ia taxă amintită pentru cununii (522). Interpretarea pe care au dat-o unele autorități publice ordinului guvernului, apare din scrisoarea dela 14 Noembrie 1736 a lui Klein către primarul Bistriței. Conform unui fcarte vechi obeceiu, spune vlădica toate satele românești și chiar și cele mixte, contribuiau, în semn de fiască supunere a lor către Scaunul episcopesc, cu mici sume la acoperirea nevoilor episcopiei pe care episcopul le folosea pentru cauze pioase, pentru biserici, școli etc. Acest obicei laudabil este respectat și azi pretutindeni. Protopopul Năsăudului însă se plânge că primarul orașului Bistrița nu îngăduie satelor supuse jurisdicției lui să strângă și să trimită această taxă (Ibidem p. 37-38).

În sfârșit la 11 Mai 1736, dieta ardeleană își începe lucrările la Sibiu. Încă înainte de a fi fost prezentat ordinul din 24 Octombrie 1735 al împăratului, Klein a prezentat dânsul plângerile preoțimei române — "sylva gravaninum" spune cronicarul Petru Bod — făcând, la sfârșit, următoarele propuneri: 1) În fiecare sat să fie admiși atâția preoți, scutiți de orice sarcină publică și provăzuți cu mijloace de trai, câți sunt necesari pentru săvârșirea exactă a slujbelor bisericesti conform ritului grecesc. Hotărârile dietei din 1699, care au fost abrogate de diplomele de mai târziu, să fie socotite inexistente. 2) Toți preoții de ritul grecesc din țară să depindă exclusiv de episcopul unit al Făgărașului, nu de episcopii de peste hotare. 3) Persoanele bisericesti să nu fie judecate de instanțele civile, fără știrea episcopului, să nu fie arestate pentru simple bănueli, aruncate în temniță și pedepsite, cauzându-le pagube lor și familiilor lor, ci să se procedeze împotriva lor portivit normelor legale. 4) Preoților români să li se dea pământ bisericesc — porțiune canonică — iar până când li se va da, să fie socotit pământul lor propriu, ca pământ bisericesc și deci să fie scutit de taxe și prestații, apoi nici copii preoților nici copii miren timer uniți să nu fie împiedicați dela cercetarea școlilor. 5) Pământurile, pe care bisericile le-au avut din timpuri vechi dar pe care domnii li le-au luat, să le fie restituite. Dacă aceștia au vreo pretenție asupra lor să se adreseze justiției. 6) Credincioșii chiar dacă sunt iobagi, să nu fie împiedicați să se prezinte în fața instanțelor bisericesti când sunt citați. 7) Preoții să nu mai fie supuși la plata taxelor și a onorariilor interzise de diplomele împăratești, să nu fie scoși din parohiile lor și înlocuiți cu preoți schismatici și să fie scutiți de dijme, quarte, de cartiruirii și cărăușii. 8) Români timer uniți din Fundus regius să nu mai fie excluși de la folosirea pădurilor, a apelor, a munților și dela alte beneficii de care s'au bucurta din timpuri

(522) Numărul citat al *Arhivei Someșene* p. 37.

vechi, să nu fie împiedicați dela deprinderea meseriilor și să nu mai fie excluși dela ocuparea serviciilor publice. 9) Să nu se introducă nici un fel de inovări în tratamentul preoților; aceia cărora li s'au făcut pagube *via facti*, fără calea legală, mai ales în districtul Făgărașului, să fie despăgubiți. 10) Românii să nu mai fie constrânși a da dijme, quarte și alte taxe preoților unor biserici străine și să nu mai fie siliți să lucreze în zilele lor de sărbătoare. 11) Nici un mirean să nu se mai amestece în chestiunile care se țin de jurisdicția episcopului. 12) În nici o chestiune care ne privește pe noi să nu fim judecați fără ascultarea noastră.

Toate aceste lucruri, încheie episcopul, se cuprind în diploma a doua leopoldină, a cărei respectare, în toate punctele, o cere din partea tuturor (523).

Furtuna deslănțuită de crerile acestea ale episcopului, de atitudinea dâră a lui în mijlocul nepotolitelor isbucniri de ură, de dispreț, de ironii, de țipete și râsete, a fost enormă. Scriitorul sas I. Höchsmann, descriind, pe baza însemnărilor contemporane ale membrilor ei sași, decursul acestei diete, numește remarcabilă inflexibilitatea sfidătoare cu care Klein a suportat și batjocora și insulta (524).

Intre timp a fost citit în dietă ordinul din 24 Octombrie 1735 al împăratului, care, cum am văzut fixa un termen de două luni pentru examinarea și întocmirea propunerii lor concrete privitoare la cererile românești, precum a fost citit și memoriul episcopului, care a determinat trimiterea aceluia ordin, ceea ce, evident, potențase enervarea și neliniștea membrilor ei, care afară de Klein, făceau toți part dine cele trei națiuni, maghiară, secuiască și săsească. Această enervare și agitație s'a manifestat nu numai în atitudinea lor față de orice gest și cuvânt rostit în latineasca lui puțin clasică — căci refuzase statornic să vorbească ungurește — de vlădica, în felul cum au primit în ședința din 17 Mai a dietei diploma de nobilitare a fratelui său Toma, ci mai ales, în memoriul adresat guvernului în legătură cu plângerile și cererile bisericii românești.

În memoriul lor Status-urile spun că au primit cu supunere ordinul împărătesc privitor la acuzațiile, plângerile și dorințele preoțimei românești și au ascultat cererile prezentate de episcopul român, că s'au gândit, la început, să răspundă în scris la acele acuzații, plângeri și cereri, însă constatând că cererile lor ilegale dacă ar fi împlinite — de ceea ce să păzească Dumnezeu — ar răsturna ordinea de drept a țării, ar primejdii

(523) P. BOD, *op. cit.*, Lit. 2, Cap. 3-7. Un rezumat românesc după copia lui Rosenfeld în A. BUNEA, *op. cit.*, p. 41-42.

(524) Die Unerfahrenheit mit welcher er Spott und Schimpf auf sich wirken liess. *Studien zur Geschichte Siebenbürgens aus dem 18 Jahrhundert in Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde XVI* (1880) p. 108.

privilegiile națiunilor recunoscute și ar da peste cap sistemul constituțional al Transilvaniei, au văzut că nu pot răspunde pentru că : 1) Chestiunea aceasta, în jurul căreia se învârtete toată guvernarea și activitatea întregii provincii, trebuie, în prealabil, discutată în adunările comitatelor, ale Scaunelor și comunităților și examinată în amănunte iar observațiile și dorințele lor prezentate dietei, care să le examineze și ea, apoi hotărârile ce va lua să fie comunicate guvernului pentru a fi înaintate Majestății Sale. 2) Cererile preoțimei și ale poporului românesc au fost prezentate sub forma unor plângeri concrete, pe care Status-urile nu le-au conșcut înainte și deci nu sunt în măsură să răspundă temeinic la fiecare în parte. 3) Dieta lucrează de 30 de zile și se apropie și timpul vacanțelor, deci nu are timpul suficient să rezolve o problemă atât de importantă de care depinde viitorul tuturor. De aceea status-urile cer timp și mai cer ca până atunci să se păstreze situația actuală neschimbată, și să nu i se dea preoțimei și poporului român puțința, prin împlinirea pretențiilor ei ilegale, de-a răsturna ordinea de drept a provinciei (525).

Cum vedem, reprezentanții celor trei națiuni intenționau deslănțuirea unei mari agitații în toate părțile țării, prin adunările comitatelor, Scaunelor și orașelor împotriva nației românești și a exponentului ei episcopul Klein, și examinarea cererilor prezentate de dânsul, numai după ce se vor fi pronunțat adunările amintite. Guvernul era însă legat de ordinul citat al împăratului, care ceruse categoric soluții grabnice, de aceea a arătat dietei că asupra cererilor cuprinse în ordinul împăratului și examinate deja de comisiunea instituită în acest scop, trebuia să se pronunțe și ea, dieta, acum, fără nici o amânare.

Comisiunea se ocupase, într'adevăr de partea aceea a cererilor episcopului care au fost reproduse în cunoscutul ordin al lui Carol VI din 11 Decembrie 1732, repetat în 1734 și în 1735 propunând ca : 1) Unui număr redus de preoți li se poate da scutirea de taxele vamale, pe care trebuiesc să le plătească la trecerea peste podurile râurilor și în piețele târgurilor. 2) Pot fi scutite de dijme pământurile bisericesti. Astfel de pământuri însă, ține să constate comisiunea, bisericile românești nu au. Privitor la dijmele după celelalte bunuri, comisia precizează că : 1) sunt preoți care folosesc pământul proprietate a domnilor și dela plata diferitelor taxe, datorite proprietarului, nu pot fi scutiți, căci scutirea ar constitui un prejudiciu adus acestuia ; b) pe pământurile fiscale, taxele se dau fiscoi și aci domnitorul poate dispune cum vrea ; c) în alte părți dreptul de încasare a dijmelor a fost dăruit unor persoane particulare pentru meritele lor. În astfel de locuri, de dijme pot dispune numai persoanele

amintite ; d) în unele părți, iarăș, dijmele au fost date în arendă proprietarilor, care le încasează ei, plătind însă, în schimb, arenda cuvenită. Incasarea dijmelor constituie deci un drept al acestora și nimeni nu se poate atinge, legal, de acest drept. În alte locuri sunt date unor înalți demnitari, cum sunt membrii guvernului, consilierii Tablei regești. Aceștia le încasează în urma slujbelor pe care le dețin și deci nu li se pot lua. e) În ceea ce privește dijmele din Fundus regius, încasarea lor constituie un vechi privilegiu al națiunii săsești.

Din expunerile acestea, spune comisia, apare că dijmele nu pot fi nici cedate episcopului și preoților români și dâșii nu pot fi nici scutiți de plata lor fără lezarea drepturilor altora. În ceea ce privește numărul preoților comisia își menține propunerile anterioare atât de violent combătute de Klein. Asemenea și ce privește încorporarea Românilor uniți la Statusul catolic și declararea lor de fii ai patriei (526). Mai târziu comisia a făcut totuși o concesiune și anume ca în regiunile unde preoții catolici primesc dela credincioși anumite cantități de cereale, lemne și bani pentru întreținerea lor, acolo să li se dea de către credincioșii români și preoților uniți astfel de ajutoare.

Episcopul Klein, care în tot acest timp petrecea în Sibiu (527) urmărind cu atențiune lucrările și ale comisiei și ale dietei, a intervenit prompt. Astfel într'un scurt memoriu prezentat dietei în Iunie 1736 se pronunță cu privire la propunerile comisiei. În introducere vorbind de resentimentele provocate la unii de cererile sale declară că nu a intenționat să supere pe nimeni fiindcă are tot respectul față de membrii dietei însă e dator să apere interesele nației al cărei păstor este. Acceptă ca în Secuime să li se dea de către credincioșii lui preoților ceea ce dau credincioșii latini preoților lor (528). Propunerea nu soluționează problema întreținerii preoților români decât în părțile secuiești. Cum rămân însă ceilalți din alte regiuni ale țării? Soluția lui Klein era : 1) În comitate stăpânii satelor să dea atâta pământ de cât au nevoie preoții pentru traiul lor cuviincis. Acest pământ să fie scutit de orice fel de sarcini ca dijme taxe etc. 2) În Fundus regius în satele amestecate adică în care locuiesc și Sasi și Români, aceștia din urma sa dea partea lor de dijmă preoților români. În satele cuiat românești, întreaga dijmă să se dea preoților români. Afară

(526) Textul la P. Bod, *op. cit.*, Lib. 2, Cap. 3-VIII.

(527) În 31 Mai 1736 Stefan Șincai, care era din 1733 administratorul beneficiului episcopesc, îi dă din veniturile domeniului dela Gherla 640 floreni, pentru care episcopul îi eliberează o chitanță. Originalul în arhiva Mitropoliei Blajului.

(528) Taxele de care vorbea comisia le primeau preoții catolici numai în Secuime.

(529) Copia contemporană în volumul de acte amintit din arhiva Mitropoliei Blajului.

de aceea, să nu li se mai ia preoților pământul, pe care l-au câștigat pe orice cale legală și să nu fie datori a plăti nici un fel de taxe după pământul lor (529).

Dieta, căreia, cum am văzut, guvernul îi trimise aceste propuneri ale comisiei ca să le examineze și să-și spună punctul său de vedere, a refuzat să o facă. Nu putem examina postulatele Episcopului și ale preoțimei române, răspund reprezentanții celor trei națiuni, fiindcă aceștia cer dela noi ceea ce n'a mai cerut nimeni dela antecesorii noștri și nu va putea cere dela urmașii noștri; cer lucruri contrarii privilegiilor date de vechii regi și de vechii principi, contrare *sanctiunii pragmatice* și diplomelor actualului împărat; cer lucruri cari răstoarnă drepturile și privilegiile celor trei națiuni și, care, în fine, prăbușesc sistemul constituțional al țării. Aceste postulate ne mai auzite, nu pot fi examinate în cursul actualei diete, pentru că, adăogă autorii răspunsului, trebuie să ne sfătuim cu oamenii noștri, înainte de-a ceda gratuit domnului episcop și Valachilor săi, drepturile dobândite cu sânge de părinții noștri. Și fiindcă vlădica a adus în memoriile sale prezentate Curții împărătești, o mulțime de grave acuzațiuni Status-urilor țării, nu discutăm și nu vom discuta cererile sale până nu-și va dovedi acuzațiile ori nu va da satisfacția cuvenită celor jicniți (530).

În sensul acesta au scris Status-urile, la 26 Iunie 1736 și, direct, împăratului, căruia și guvernul îi trimise, la 12 Iunie, memoriul amintit mai sus, comunicând în acelaș timp Cancelariei Aulice transilvane, că nenumăratele cereri ale episcopului român au produs agitație atât de mare, încât dieta, cu toate ordinele împărătești, refuza să se ocupe de ele (531). Episcopul Klein n'a lăsat nici acest memoriu fără răspuns. Într'o scurtă notă adresată guvernului și Status-urilor spunea: Din propunerile Status-urilor citite zilele trecute în ședință publică am înțeles că acestea trag la îndoială că cererile prezentate de mine ar avea vreun temei juridic și cred că acțiunea mea ar fi îndreptată împotriva drepturilor câștigate de părinții lor cu prețul sângelui. Doamne ferește! Eu nu doresc ceea ce este al altuia, ci vreau numai dreptatea. Cererile mele sunt nu numai juste ci sunt întemeiate pe dreptul divin, care trebuie să ocupe primul loc între creștini și pe dreptul canonic. După această scurtă introducere, episcopul arată cu citate din sf. Scriptură a Vechiului și Noului Testament, că dijele sunt ale preoților în schimbul serviciilor spirituale pe care le fac credincioșilor și că preoții, ca orice muncitor, au dreptul la întreținerea potrivită (532).

(530) HURMUZACHI-IORGA, *op. cit.*, p. 1655-56: Scurt rezumat românesc în A. BUNEA, *op. cit.*, p. 43-44.

(531) A. BUNEA, *op. cit.*, p. 44.

(532) Copie contemporană în volumul citat din arhiva Mitropoliei Blajului.

Lucrurile nu s'au oprit însă aci. Fiindcă vlădica invoca mereu, în toate memoriile sale, diplomele date bisericii unite, ai cărei preoți, afirma el, sunt puși pe picior de absolută egalitate cu preoții catolici, cineva, probabil Status-ul catolic, a redactat o extrem de violentă "*Remonstratio contrarietatis unionis graeci ritus presbyterorum cum ecclesiae romano-catholicae presbyteris*, care a fost trimisă Curții împărătești. *Remonstratio* aceasta atacă pe Klein însuș care dela începutul păstoririi sale n'a hirotonit nici un preot gratuit ci pentru bani, cecece nu fac episcopii catolici și nu s'a auzit să fi făcut nici antecesorul său Patachi; a hirotonit și hirotonește preoți fără garanția mijloacelor lor de trai (titulus ordinationis) cum prevăd canoanele, numai ca să-și umple propria pungă (ob amorem implendae propriae crumenae); a reprimi în biserică pentru bani o mulțime de preoți cari pe timpul lui Patachi trecuseră în Tara Românească unde s'au lepădat de unire; tolerează în slujbă, contra prevederilor canonice, nu numai preoți ci și protopopi însurați a doua oară. După atacurile acestea contra episcopului, *Remonstratio* trece la preoți, cari sunt acuzați că pentru a putea storce cât mai mult exagerează în spovedaniile celor bolnavi pe patul de moarte atât de mult greutatea păcatelor încât îi face pe bieții oameni să disperateze. Dacă însă bolnavul le dă să facă un *sărindar* (40 liturghii) promit că-i eliberează și de pedepsele iadului. Astfel credincioșii îngroziți nu se spovedesc viața întreagă și mor nespovediți fiindcă nu oricine poate plăti un sărindar, care costă cel puțin 20 floreni. Alții păcătuiesc fără nici o teamă fiind siguri, că plătind pe patul morții sărindarul, scapă de orice pedeapsă pe lumea cealaltă. Preoții țin împărtașania acasă și când o duc la bolnav o învâluie în pungi de pânză și s'au văzut cazuri că nu o duc ei ci o trimit ou paraclisierii. Episcopul Patachi a interzis preoților să mai încaseze câte 3 mariași pentru o căsătorie, fiindcă aceia cari nu puteau plăti ori rămâneau necăsătoriți ori trăiau necununăți. Sub actualul episcop, obiceiul acesta "a înviat din mormântul său puturos" (ex foetida sua tumba resuscitavit). *Remonstratio* revine iarăș la Klein acuzându-l că nu ține în jurul său catolici, ca antecesorii, ci numai români. În rezumat spune bizarul memoriu, tot ce afirmă episcopul despre unirea nației sale, e fantezie. Românii sunt ce au fost și înainte cu 100 de ani căci folosesc aceleași cărți atât la liturghie cât și la administrarea tainelor și la instruirea credincioșilor și au aceeaș ură împotriva catolicilor. Majestatea Sa să judece cum trebuiesc tratați acești oameni cari voesc să înșele pe Dumnezeu, Biserica, pe împăratul și țara și dacă sunt ei vrednici de răsplată sau de dispreț. Să binevoiască domnul episcop să îndrepte mai întâi toate aceste rele, să-și îndemne preoții să-i învețe pe credincioși cel puțin Tatăl Nostru, și să le dea pildă bună necercetând cărciumile, ne îmbătându-se și ne vorbind lucruri urite. În felul acesta se poate nă-

dăjdui că vor deveni cu adevărat uniți și nu se va mai putea spune despre clerul român că *pute ca pește* (ut piscis foetit) (533).

Înainte de închiderea dietei, episcopul a făcut o ultimă încercare ca să ajungă la o înțelegere privitor la plângerile preoțimeii. De aceea "ne dicamur amicabile concordiae minime studiosi", a făcut, chiar cu oarecare pagubă a clerului său, cum spune dânsul, guvernului și comisiunii instituite de împăratul, noi propuneri și anume: 1) Parochiile românești să se împartă în trei clase: mari, mijlocii și mici. Cele mari se numesc parochiile cari au 100 sau mai multe familii de credincioși, mijlocii în care numărul credincioșilor este între 50-100 familii, iar mici acelea care au între 20-50 familii; 2) Parochiilor mari să li se dea pentru casă parohială, curte, grădină un teren lung de 100 stânjeni și tot de atâția stânjeni de lat, parochiilor mijlocii un teren de 50 stânjeni de lung și 50 stânjeni de lat, iar celor mici un teren de 40 stânjeni de lung și tot atât de lat; 3) Pentru întreținerea preoților acolo unde nu li se pot da dijme, fiind acestea arendate ori cedate altora, să li se dea în satele mari câte 50 jugăre teren cultivabil și 25 jughere livadă pentru fân, în satele mijlocii 25 jughere teren cultivabil și 12 $\frac{1}{2}$ jugare livada pentru fân, iar în satele mici 20 jugăre pământ cultivabil și 6 jugăre livadă pentru fân; 4) În satele unde nu există nici dijme și, din cauza puținătății lui, nu li se poate da preoților, nici pământ, fiecare familie va da anual un cubul (aproximativ 65 kgr) grâu, 2 ferdele ($\frac{1}{2}$ cubul) ovăz și tot atâta porumb, asemenea o cantitate potrivită de zarzavat. Aceia cari nu cultivă pământul vor plăti un floren; 5) În satele unde credincioșii s'au obligat să lucreze ei pământul preoților, fiecare familie îi dă preotului un car de lemne pentru foc iar aceștia var putea ține în pășunatul comun al satului numai doi cai și două vaci pentru lapte. Altfel va ține atâtea vite de câte are nevoie.

După propunerile acestea care privesc viața materială a preoțimii, Klein a făcut și următoarele propuneri referitoare la viața morală a ei: 1) Preoții să nu mai fie chemați în fața instanțelor civile, osândiți și închiși ci să se respecte dispozițiunile diplomei împăratului din anul 1701. 2) Domnii de pământ să nu mai alunge pe preoți din parohiile lor înlocuindu-i cu preoți neuniți, cari, odată aduși, să nu aibă nici o jurisdicție. 3) Preoții să nu mai fie siliți de proprietari să le presteze munci iobăgești. 4) Aceștia să nu se amestece în chestiunile bisericești, și să nu împiedice credincioșii să-și repare bisericile deteriorate și să nu împiedice săvârșirea slujbelor bisericești. 5) Credincioșii să nu fie împiedicați a merge la biserică în zilele de sărbătoare și nici să fie siliți a lucra în aceste zile.

Episcopul își exprimă nădejdea că acceptându-se aceste propuneri, vor dispărea eternele conflicte dintre preoți și proprietarii satelor; acestora li se va putea da lista exactă a preoților recunoscuți și astfel nu se vor putea introduce alții în sate cari să ceară apoi diverse privilegii, preoții vor putea fi controlați și supraveghiați și în caz de nevoie, dacă nu-și fac datoria, înlocuiți, fiindcă urmașii își vor avea existența asigurată etc. etc. (534). Propunerile n'au fost nici măcar discutate.

Văzând că toate încercările-i sunt zadarnice, episcopul s'a adresat din nou împăratului, arătându-i că dieta nici acum n'a dat ascultare poruncilor lui și că nu mai poate nădăjdui dela ei nimic.

Carol VI porunci la 4 Octombrie 1736, acum a patra oară, guvernului să se îngrijească, fără putința unei noi amânări, ca dieta viitoare să discute toate plângerile episcopului și ale preoțimei române unite, și să găsească soluțiunile potrivite iar până atunci să nu li se mai dea prilej să se plângă (535).

Privitor la abuzurile săvârșite împotriva preoților și mai ales împotriva copiilor lor, cari erau tratați ca iobagi de rând, deși ordinul din 30 Martie 1708 al lui Iosif I spunea categoric *ne filii eorum* (ai preoților) *utpote liberis parentibus ... geniti, ad servitutum statumque eius modi adigantur et si qui hactenus adacti sunt libertate integre restituantur quoad personas*, episcopul s'a plâns și nunțului apostolic din Viena. Acesta a și făcut intervențiile necesare iar prin omul său, Sebastiani, i-a scris lui Klein, la 22 Septembrie 1736 că pentru a putea interveni mai cu succes, să dea ordin agentului său din capitală, provăzut cu procură dela întreg clerul, să întocmească, după ce se va fi consultat și cu Sebastiani, și să prezinte Curții un nou memoriu. Memoriul va trebui să cuprindă două puncte principale și anume: 1) să ceară confirmarea diplomei a doua leopoldine și executarea tuturor dispozițiunilor ei și 2) să ceară să se introducă și în Transilvania legea 69 votată de dieta ungară ținută la Pozsony (Bratislava) în 1723 privitor la fiii preoților, care prevede că fiii preoților de ritul grecesc "*in statum et conditionem calonicalem non reducuntur*", ei după o pregătire prealabilă putând fi primiți în rândurile preoțimei. Acelora însă dintre ei, cari se stabilesc pe proprietatea cuiva, după pământul pe care-l lucrează aci, li se pot cere taxe conform înțelegerii încheiate cu proprietarul (536).

Partea aceasta a doua, spune Sebastiani, trebuie să fie bine documentată, arătându-se că altfel oamenii vor evita să se facă preoți, cecece va

(534) Copie contemporană în volumul citat din arhiva Mitropoliei Blajului.

(535) A. BUNEA, *op. cit.*, p. 45.

(536) Acesta este cunoscutul decret II din 1723 al lui Carol VI, art. 69, al cărui titlu e: *de presbyterorum graeci ritus filiis*.

duce fatal la distrugerea unirii (Originalul scrisorii lui Sebastiani în archiva mitropoliei Blajului).

VII. CÂȘTIGAREA DOMENIULUI BLAJULUI. MUTAREA EPISCOPULUI ÎN NOUA REȘEDINȚĂ

Anul 1736, cu marile lui lupte și frământări și cu înverșunatele dușmăanii pe care le-a învolburat împotriva episcopului Klein, i-a adus aceștia și marea bucurie a dobândirii unui nou beneficiu vlădicesc: la 31 August semna în numele bisericii românești alături de Petru Dobra, care semna în numele fiscalului, contractul de schimb al Sâmbetei de Jos și al domeniului Gherla cu acela mai mare, mai bogat și așezat mai în centrul țării, al Blajului. Tratatul cu Curtea împărătească fuseseră duse la bun sfârșit încă în 1734 (537), pentru încheierea definitivă a contractului însă era necesară, fiind vorba de bunuri bisericesti, și aprobarea Scaunului Papal. Această aprobare fusese obținută cu sprijinul nunțului vienez. Încă în 27 Martie (1736), tezurariatul ardelean îi trimisese lui Klein un proiect privitor la folosința veniturilor anuale de 6000 floreni ale domeniului blăjan (*Projectum eventuale super 6000 florenis Rhenensibus redditibus videlicet annuis fiscalis dominii Balasfalvensis in futuras ecclesiasticas et respective spirituales usus commissionaliter partitis*). Pentru întreținerea episcopului erau destinați 3000 floreni, pentru un vicar general 200 floreni, pentru întreținerea a 12 călugări câte 150 floreni, în total 1800 floreni, pentru doi profesori cari în caz de nevoie pot preda și ritul 300 floreni și pentru întreținerea gratuită a 20 elevi, 700 floreni (originalul *Ibidem*).

Domeniul Blajului cuprindea satele Blaj, Mănărade, Spătac, Cergăul Mare, Tiur, Veza și Ciufud situate în comitatul Alba în întregime și parte din satele Sâncel, Petrisat (Petrifalău), Iclod, Cenade, Spini și Sona situate în comitatul Târnavei. Contractul stabilește și el, în amănunte, destinația veniturilor de 6000 floreni, abătându-se dela proiectul din 27 Martie al tezurariatului. Suma de 3000 floreni rămâne la dispoziția episcopului, din restul de 3000 floreni se vor întreține 11 călugări — nu 12 cum prevedea proiectul — dintre cari unul va îndeplini slujba de vicar fiind plătit cu 150 floreni pe an, iar doi slujba de profesori fiind plătit fiecare cu câte 125 floreni pe an, iar pentru ceilalți opt călugări e desti-

---

(537) Intr'o scrisoare trimisă de către Klein, după sosirea sa la Roma, în 1746, nunțului vienez, cardinalului Paulucci, spune că preoțimea și poporul român au cheltuit peste 60.000 florini ca să câștige pe seama episcopiei domeniul Blajului, încât pot afirma cu drept cuvânt, că domeniul a fost cumpărat. Colecția pâr. Armeanu.

nată suma de 800 floreni, adică câte 100 floreni de persoană. Pentru elevii, cari urmează a fi întreținuți gratuit e destinată suma de 700 floreni adică 35 floreni pentru un elev, în schimb vor fi trimiși la Roma trei studenți, călugări sau cari doresc să devină călugări. Pentru întreținerea lor acolo sunt prevăzuți 972 floreni. Trimiterea studenților la Roma se va face cu autorizația prealabilă a împăratului.

Contractul stabilește apoi datoriile călugărilor: să dea pildă bună tineretului, să-l instruiască în "bonis moribus et literatura" și să-l învețe limbile folosite în țară, ca să poată ține contact cu cetățenii de alt neam. Datoria principală este însă educarea persoanelor capabile a răspândi unirea. De aceea, precizează contractul, episcopul va primi în mânăstire numai "viroso imprimis unione professo, vitae irreprehensibiles, eruditione claros, moribus singularibusque praeditos linguarum plurium gnaros, clero et populo valachico exemplo bono praeituros". Episcopul va trebui deci să fie cu mare băgare de seamă să nu se primească în mânăstire călugări vagabonzi, veniți din Tara Românească și Moldova cu scopul de a împiedica răspândirea unirii.

Fiindcă locașul pentru călugări se va zidi numai de aci înainte, din cei 3000 floreni destinați pentru ei, se vor da 972 pentru studenții ce se vor trimite la Roma iar restul de 2028 floreni se vor folosi pentru repararea castelului, care va sluji de reședință episcopescă. Terminându-se reparația castelului și deci reducându-se cheltuelile pot fi primiți mai întâi trei călugări, cari vor avea apoi datoria să îndrumeze pe cei viitori în regulele S. Vasile cel Mare. Autorizația de primire a lor va da-o împăratul, pe baza dreptului său de patronat (538). Aci e locul să anuntim că în lipsa unei mânăstiri unite, temeinic organizată, Klein se gândia în 1734 să-și trimită candidații la vieța monahală, pentru formare, în mânăstirea Muncaci-ului unde-și făcuse și dânsul noviciatul. Cum rezultă din scrisoarea dela 14 Decembrie 1734 a lui Sebastiani atât episcopul de acolo cât și Curtea împărătească au primit cu multă bucurie acest plan care a fost pus în aplicare abia peste câțiva ani (539).

În mai 1737 Klein se mută în noua sa reședință, Blajul, care era centrul întinsului domeniu dobândit pentru întreținerea episcopilor și pentru nevoile culturale ale bisericii. Blajul se compunea atunci din vechiul castel zidit în jumătatea întâia a veacului al 16-lea de proprietarul de pe vremuri Gheorghe Bagdi — castel cu mult mai mic decât cel de azi — din câteva familii românești (în 1733 erau 23) și mai puține familii

(538) Originalul contractului provăzut cu semnătura lui Klein și a lui Petru Dobra în arhiva Mitropoliei Blajului. În traducere românească la SINCAI, *Cronica* 1. 1736.

(539) Originalul. *Ibidem*.

de iobagi, unguri, așezate în partea dinspre Apus a castelului. În fața curții lui se întindea până departe pe malul Târnavei Mari, marea "Livadă a calului" (loret în ungurește) din care partea răsăriteană, unde a avut în 1848 loc adunarea națională, se numește azi Câmpia Libertății. Vlădica locuia în micul castel cu ziduri groase de cetate, însoțit, sigur, de inevitabilul teolog iezuit, Gheorghe Regai și de călugărul grec Leontie. Mosconas, pe care i-l recomandase foarte stăruitor în 1734 nunțul din Viena prin omul lui de încredere Sebastiani (540). La 26 Mai încheie "tocmeala" cu Stefan Zugravul, "dela Ocnele Mari, din Țara Românească cea de dincoace de Olt" ca să zugrăvească "toată tâmpla sau catapeteasma" biseriței din curtea castelului împreună cu două sfetnice mari și două mai mici "cu mare cuviință și frumusețe, precum în Tara Românească la Cozia sau la Hurez se află" (541).

VIII. EPISCOPUL KLEIN ÎN DIETA DIN 1737-1738. SINODUL DIN 1737

Klein nu s'a putut bucura mult de liniștea istoricului castel, în cuprinsul căruia își serbase nunta firavul Mihail Apafi II și se semnase în 27 Octombrie 1687 condițiile de capitulare a Principatului Ardelean după marile biruințe ale armatelor împărătești, pentru că la 2 Sept. s'a deschis dieta țării, care, conform ordinului împărătesc din 4 Oct. 1736 repetat la 1 Iunie al anului curent trebuia să discute din nou importante probleme ale nației și preoției românești. Episcopul care prin memoriile, petițiile și neastâmpărul său răsboinic, deslănțuise furtuna, nu putea lipsi, mai ales că abia cu trei săptămâni înainte, la 8 August, trimisese Împăratului un nou memoriu acuzând dieta că a refuzat în cursul ședințelor din anul precedent să soluționeze cererile amintite. Dieta, ale cărei lucrări au durat, cu câteva întreruperi, până târziu în primăvara anului 1738, a

(540) Scrisoarea din 18 Martie a lui Sebastiani către Klein în arhiva Episcopiei Blajului: "Exllmus Dnus nuncius... mihi commisit ut Illmae ac Rmae dominationi Vrae Patrem Leontium Mosconas toto studio commendarem. Pro observantiae meae ratione eidem Patri commendatitias tradidi, quas quia ipsemet Illmae ac Rmae Dominationi Vrae presentaturus est, opportunam etiam habebit occasionem se ipsum sistandi suaeque in gerendis negotiis dexteritatis specimina praebendi... Câteva date despre sine, dă Mosconas însuși în scrisoarea din 20 Sept. 1750, trimisă Tezaurariatului ardelean: Non solum principissae Kantakuseneae in praelibata possessione Vojda Retsensi et Constantini Kantakuzini, patris principis quondam Valachiae Stephani, mariti dictae principissae in Valachia capellanum egerim... dum Bukarestini essem". Originalul ibidem.

(541) Originalul ibidem. Fiind acastă tocmeală un document de istorie culturală, îl reproducem aci în întregime. Anul 1737 Mai 26 zile făcutu s'au toc-

fost o continuă harță aprigă cu reprezentării celor trei națiuni. Dela început chiar admosfera era deosebit de încărcată, ceea ce se văzuse și în ședința din 27 Sept., când a fost prezentată din nou, diploma nobilitară a lui Toma, fratele episcopului, pentru a fi publicată și înregistrată. În cele din urmă diploma a fost publicată însă numai cu condiția ca noul nobil atâta timp cât va trăi în Fundus Regius, căruia îi aparținea Sad-ul, se va supune statutelor lui și va suporta toate sarcinile ce-i vor fi impuse (542). După această mică satisfacție (Vlădica nutrea sentimente de deosebită duioșie față de fratele său unic. După ce Carol VI dăduse diploma de ridicare a lui în rândurile nobilimei, Klein îi mulțumește scriindu-i că "per benegnissimam assumptionem fratris mei, quem unicum in mundo contemtor, in numerum nobilium transylvanorum meas aliquantum lacrymas abstergere dignata est". Copie în volumul citat din arhiva Mitropoliei Blajului), a doua zi a izbucnit marea furtună. Scandalul, căci a fost un enorm scandal, a fost provocat de cetirea unui nou memoriu pe care episcopul îl semnase L. B. Klein suo ac totius nationis per Transylvaniam Valachicae nomine". La auzul cuvintelor *natio valachica* membrii dietei au sărit arși țipând că nu cunosc o națiune valahă și cerînd că cuvîntul *natio* să fie înlocuit cu acela de plebs, căci nu vor îngădui citirea memoriului. Vlădica a refuzat să admită înlocuirea și memoriul n'a putut fi citit. Scena s'a repetat în ședința dînd 4 Oct., când Episcopul prezentase un

meală între Măria Sa Domnul Ion Inochentie Klein liber baron dela Sad, din mila lui Dumnezeu și Scaunului apostolicesc Vlădică a toată Țara Ardealului și sfetnicul Sfintei și Înălțării Impărației Rămului și Stefan Zugravul dela Ocnele Mari din Țara Românească cea de dincoace de Olt întru acest chip: 1) Cum numitul zugrav toată tâmpla sau catepeteasma bisericei împreună cu două sfetnice mari și două mai mici cu mare cuviință precum în Țara Românească la Cozia sau la Hurez se află să o zugrăvească spre a căreia mai cu șocoteală isprăvire au făgăduit Măria Sa cum pe seama dumisale zugravului singur îi va da casă și lemne de foc, un om de va fi plăcerea Măriei Sale care să și învețe și 25 oca de seu, o piele și jumătate de bivoli sau două piei de bou și patru oale mari. Iar după alte domnia sa zugravul să-și poarte de grije. 2) Pe ziua lui 1 Iulie (de nu mai curînd) domnul jupânul zugrav să se afle aci să se apuce numai decît la lucru. Aurul încă Măria Sa numitul Domnul îl va da însă grije să fie ca să nu pață Măria Sa pagubă. 3) Aceste toate precum s'au scris isprăvindu-se au făgăduit Măria Sa în rupt jupânului zugrav plata trei sute și zece florinți ungurești. Inșă așa cum toate să se isprăvească spre plăcerea Măriei Sale. Iară de nu s'ar isprăvi sau dumealui de vorbă nu s'ar ținea sau la hotărâtă zi nu ar veni, nu numai banii, care din simbria acum înainte i-au luat, șase galbeni, îndoite a întoarce, ci și toată paguba și rămânerea îndărăpt să fie dator a o plăti și nevrînd aceasta a face, Măria Sa numai prin tăria acestei cărți și oamenii Măriei Sale să-și poarfă ace îndestulare și răsplătire măcar unde s'ar afla jupânul zugravul spre a căreia tocmeală întărite și mai mare credință și între toate punctumurile ținare, amîndouă părțile cu iscălitura și pecețile această tocmeală o au întărit. Blaj anul și ziua scrise mai sus. Vlădica Inochentie, Stefan Zugrav".

(542) HOCHSMANN, *loc. cit.*, p. 109.

alt memoriu, în care folosea cuvintele *gens valahica*, pe care, pentru a i se putea continua cetirea, a promis, data aceasta că le va înlocui.

Din cauza morții generalului comandant contele Wallis, care îndeplinea și funcțiunea de plenipotențiar al Împăratului, Dieta și-a amânat, în 5 Oct., lucrările reluându-le abia în 7 Noembrie plenipotențiar al împăratului fiind acum principele Labkovitz, succesorul contelui răposat. Noul comandant ceruse votarea unor ajutoare pentru nevoile armatei care se încurcase într'un nou război cu Turcii. Klein, invocând scutițele cuprinse în diplomele împărătești, a declarat că preoții săi nu vor da cantitatea de cereale, pe care voia dieta să le-o impună, numai dacă vor da și nobilii. *Si dabunt nobiles et clerus meus dabit, quia sumus nobiles ... nos hoc anno nihil dedimus, nec nonuquam dabimus.* Scandal, noi țipete, injurii și insulte la adresa preoțimii românești. Evident, Status-urile biruiră și acum: preoților români li s'a impus să dea 5.000 cubuli (aproximativ 320.000 Kgr.) de grâu, nobilii și preoții celorlalte biserici fiind scutiți (543).

Dieta fiind silită să se supună poruncii împărătești, a constituit sub președinția baronului Ioan Toroczkai comisia care să examineze plângerile cuprinse în atâtea memorii ale episcopului Klein. În ședința din 3 Dec. președintele i-a pus vlădicului, care era asistat de vicarul său general Nicolae Pop din Biia și de protopopul din mănășturul Clujului, întrebarea: sunt români într'adevăr uniți, ori nu? Răspunsul a venit prompt și cu o brutală sinceritate și foarte puțin diplomatic: *Sunt dacă li se dă scutițele și privilegiile fâgăduite în diplomele împărătești.* Atunci, a continuat întrebarea președintele: *Românii sunt numai condiționat uniți?* Răspunsul a urmat iarăși tot atât de prompt, de brutal și imprudent: *Da, clerul s'a unit cu condițiunea de a obține beneficiile și foloasele de care se bucură catolicii, altfel clerul român stă pe gânduri* (544).

(543) A. BUNEA, *op. cit.*, p. 45-47 și HÖCHSMANN, *loc. cit.*, p. 110.

(544) Procesul verbal (protocolul) ședinței redă astfel declarația episcopului: *Se clerumque suum omnino sub conditione obtinendorum illorum beneficiorum et emolumentorum quibus romano-catholici sacerdotes fruuntur unitos esse, secus eundem clerum Valachicum in dubio haerere.* TOTH ZOLTÁN, *op. cit.*, p. 90 nota 1. Acelaș text îl are și colecția *Wallachische Union* cum rezultă din A. BUNEA, *op. cit.*, p. 48. Scena din comisie o cunoaștea și P. Bod, care exagerează însă răspunsul al doilea al episcopului. Iată cum povestește dânsul întâmplarea: "Non intermisit subsequenter etiam annis unitorum episcopus sua postulata urgere. Ordinata in dieta anni 1737 commissio sub directione Ioannis Toroczkai in eorum negotio, ubi cum 3-ia decembris in sessione quaestio incidisset: *An Valachi essent uniti?* Vere, respondit episcopus Klein, si ea quae enixe petunt, praestabuntur. Cui, cum objiceretur: *Ita, conditionate sunt uniti.* Omnino respondit, nam si non praestentur eorum postulata, parati sunt etiam turcicam amplecti religionem". Petru Bod adaugă că cei doi însoțitori auzind aceste răspunsuri, pe care dânsul le-a dat "*fervidius quam cautius*" l-au făcut atent asupra gravității lor și astfel la noua întrebare ce i s'a pus n'a mai insistat (Socii admonuerunt, qui tandem quaestionem propositam adfirmare desiit, *op. cit.*, Lib. 2, Cap. 3, p. 12).

Guvernul, a cărui atitudine și ale cărui păreri față de plângerile și cererile lui Klein le cunoaștem din Memoriul trimis la 17 Martie 1735 împăratului, n'a stat nici el cu mâinile în sân. La 19 Ianuarie 1736 dăduse, cum am văzut, ordin funcționarilor publici, să urmărească cu atențiune activitatea și "excesele" preoților români și să-i comunice, cu date precise, toate abuzurile pe care le vor constata. De altă parte, membrii dietei declaraseră în sesiunea precedentă, că pentru a putea examina postulatele clerului român și a se putea pronunța asupra lor, au nevoie să ia, în prealabil, contact cu adunările generale ale comitatelor, Scaunelor și orașelor. Astfel, strânsese și Guvernul și membrii dietei un bogat material informativ, care a fost pus la dispoziția comisiei pentruca acesta să poată combate mai eficace și cu mai mare răsunet cererile atât de impetuoase cu care vlădica asalta de aproape șapte ani Curtea împărătească, Cancelaria Aulică transilvană, guvernul și dieta însăși.

Pe baza acestui material, comisia a prezentat în ședința din 6 Decembrie a dietei în loc de propuneri concrete pentru soluționarea plângerilor românești, un rechizitor de-o sângeroasă violență necruțătoare, gălgăitor de ură și dușmănie. Ascultarea lecturii acestui memoriu a fost, sigur, cel mai penibil moment din viața plină de atâtea momente dramatice a episcopului Klein. Unirea nu există, spune memoriul. Preoții fac slujbele mai mult acasă decât în bisericile, pe care, în cele mai multe locuri, le-au transformat în ascunzișuri de boi furați (plurima eorum templa ipsimet popae convertunt in speluncas furtim ablatorum bovorum). Mulți dintre popii români sunt hoți și tâlhari (fures et latrones), contrabandiști de sare, argint și aur, falșificatori de bani și adulteri. Pentru fiecare specie de fărădelege și crimă se citează cazuri concrete, autorii memoriului ținând însă să adauge că, exemple mai multe de tot soiul de vicii săvârșite de clerul român se găsesc depuse în arhiva guvernului țării.

Ca să arate că dijmele se cuvin preoților pentru slujbele ce le fac credinșioșilor, episcopul a citat texte din Legea Veche. Comisia răspunde că acolo e vorba de patriarhul Avram, că de atunci au trecut 3072 de ani și că acum trăim în Legea nouă. În sprijinul aceleași afirmațiuni, mai citase decretele S. Stefan, întâiul rege al Ungariei. Comisia răspunde că decretele acestui rege nu se pot referi la Români, fiindcă atunci nu existau Valachi în Transilvania. Românii nu pot invoca nici legile ardeleni fiindcă ei n'au fost și nu sunt *națiune* nici chiar din punctul de vedere economic. Popii români se plâng că nu au cu ce să trăiască, dar cu toate acestea numărul lor sporește zi de zi și astfel slujbele pe care le fac nu-i pot nutri pe toți. De altfel sunt nedemni de preoție. Numai foarte puțini și-au dovedit vrednicia printr'un examen făcut în fața vlădi-

cului și a teologului. Cei mai mulți cred că dacă au fost înzestrați de natură cu o barbă mare, pot și trebuie să fie popi. Desfac căsătoriile pentru bani și încheie altele tot pentru bani. S'au găsit și preoți de aceia cari s'au căsătorit cu văduva propriului frate de sânge (545).

Dieta cu toată deosebita plăcere pe care i-a făcut-o raportul comisiei, nu se putea mulțumi numai cu el, căci ordinele împărătești erau prea categorice. De aceea comisia a fost invitată să facă propuneri concrete, menite a pune capăt neconținutelor plângeri ale preoțimei române. Astfel ea se întruni din nou în 7 Decembrie și fixează în amănunte taxele, pe care preoții le pot încasa dela credincioșii lor. Propunerile au fost acceptate și de dietă în ședința dela 18 Decembrie. Din cauza sărbătorilor Crăciunului lucrările dietei au fost apoi amânate până la 1 Februarie 1738 (546).

Folosind această vacanță, Klein a convocat pe ziua de 28 Ianuarie, soborul mare la Blajul noii sale reședințe. Pe când se afla la dietă în Sibiu primise adresa din 7 Noembrie 1737 a Tesaurariatului, care după ce-i reamintea marea danie împărătească (schimbul Sâmbetei de jos și a Gherlei cu Blajul) și-l anunța că pentru terminarea reședinței împăratul a dispus să se dea 36000 floreni din cassa Statului, că s'a intervenit la Căcancelaria Aulică pentru întocmirea diplomei donaționale obicinuite în astfel de cazuri, îi spune că potrivit dorinței Camerei Aulice ar fi bine ca episcopul și preoțimea să ofere un ajutor bănesc gratuit pentru zidirea mănăstirii (547). Primind acelaș sfat și dela nunțiul papal din Viena și dela "alți zeloși patroni", a crezut necesară convocarea săborului pe ziua arăntită.

Din discuțiile și hotărârile sinodului ni s'a păstrat numai partea care

(545) TOTH ZOLTÁN, *op. cit.*, p. 90 nota 2; HÖCHSMANN, *loc. cit.*, p. 111-12 mai ales nota 1 și A. BUNEA, *op. cit.*, p. 49. Reproducem din Toth un fragment din memoriul citat al comisiei. Plurium eorum templa ipsimet popae convertunt in speluncas furtim ablatorum bovorum (sic!) ut expertum est in Tibor in cottu Albensi inferiori, unde eius loci popa qua fur non pridem retro acto anno in Segesvar suspensus fuit, non secus in Sospatak in cottu Thordensi, ubi plane in sanctuario repertus fuit bos furtim ablatu, quem non abditus, sed plane popa pro tunc ipsius loci eo deduxit... sed non solum fures ac latrones ex iisdem populis enumerari possent, imo et praevaricatores tam circa sales, ut et argentum vivum ac aurum ita aequae falsarum monetarum cusores et earum distractores... reperiuntur idem et adulteri, qualis fuit popa possessionis Gerend in dicto comitatu Thorda, huic comparantur popae Tödisiensis et Berkesziensis... Quid pluribus exemplis omnium vitiorum genera acta reperiri possunt in clero valachico ut investigationes de his loquuntur in Archivum Excelsi Regii Gubernii depositae.

(546) A. BUNEA, *op. cit.*, p. 51-52.

(547) Ut Illustritas Vestra venerabilisque clerus subsidio aliquo pecuniali e gratuito ad perficiendum et ad maturandum praelibatum aedificium concurrere non renuant. Orig. în arhiva Mitropoliei Blajului.

privește contribuția preoțimei la zidirea mănăstirei. E sigur însă, că episcopul a folosit acest prilej pentru a informa pe reprezentanții clerului său, cu care nu mai luase contact direct dela sinodul ținut în Maiu 1733 la Gherla, despre activitatea sa la Curtea împărătească și în dieta Ardealului, despre aprigile sale lupte cu reprezentanții celor trei națiuni privilegiate pentru a se asigura preoților un traiu mai omenesc și folosința drepturilor cuprinse în diplomele împărătești. Și mai ales va fi informat și cerut sfatul protopopilor privitor la ultimele propuneri ale comisiunii la ale cărei lucrări luase parte și vicarul Nicolaie din Biia, unul din semnarii hotărârilor sinodului.

Protopopii hotărâsc, ca preoțimea română unită să contribuie la zidirea mănăstirei cu suma de 25.000 floreni, pe care o va plăti în curs de cinci ani. Condițiile stabilite pentru darea acestei contribuțiuni arată atmosfera în care s'au desfășurat lucrările sinodului și spiritul de care erau animați membrii lui. Ca să fim siguri, spun dânșii de stabilitatea mănăstirii și a Scaunului episcopesc și că nu vor fi nevoite să se mute mereu, episcopul nu se va atinge de banii dați de cler, până când nu se va arăta diploma împăratului, cu care se donează definitiv domeniul Blajului. În fiecare an să se cheltuiască, spune condiția a doua, rata dată de fisc și numai după aceea rata clerului. Condiția a treia cere ca mănăstirea să nu fie folosită în detrimentul ritului bisericii românești și în ea să se primească numai călugări din ordinul Sf. Vasile. Dintre aceștia, trei sau patru să aibă atribuțiunile canonicilor din biserica latină și să grijească de conservarea documentelor clerului și ale națiunii, ca să nu mai fim înșelați ca până acum, când grija documentelor noastre era încredințată unor străini. Despre păstrarea acestor documente călugarii vor da seamă preoțimei. Fiindcă mănăstirea nu moare, căci constă din mai mulți, să nu se ia nimic din bunurile ei nici după moartea episcopului (548). În fine, mănăstirea să se împărtășească de toate privilegiile de care se împărtășesc mănăstirile de ritul latin. Dacă, încheie hotărârea sinodului, ni se vor da asigurări de către Camera Aulică despre respectarea acestor condițiuni, asigurări garantate de-o diplomă împărătească, atunci preoțimea română unită va da în curs de cinci ani suma de 25.000 floreni, deși este încărcată de mii de mizerii. Hotărârea este semnată în numele clerului de cei doi vicari Stefan Pop din Juc și Nicolae Pop din Biia (549).

După sinod Klein a revenit din nou la Sibiu, ca să asiste la lucrările dietei, care au reînceput la 1 Februarie. Aci face o ultimă încercare pentru a ajunge la o înțelegere cu membrii ei privitor la îmbunătățirea

---

(548) Veniturile părții din domeniu, care era destinată întreținerii episcopului, le lua, după moartea lui, fiscul.

(549) I. MOLDOVANU, *Acte sinodali II*, p. 93-94.

situației clerului. De aceea în ședința din 27 Februarie a repetat propunerile făcute la sfârșitul dietei precedente. În caz de primire a lor, vladica își ia angajamentul ca fiecare preot la numirea în parohie va face mărturisirea de credință că nu va hirotoni iobagi fără învoirea scrisă a domnilor Icr-și, în fine, că nu le va îngăduit preoților să ia dela credincioși alte contribuțiuni afară de cele stabilite. Dieta a trimis propunerile episcopului comisiei care, după ce îl întrebuse pe acesta în ședința din 12 Martie 1728, dacă e dispus să renunțe la vreuna din propunerile sale și primise răspuns negativ, a întocmit ea un proiect nou care a fost apoi acceptat și de dietă. Privitor la numărul preoților proiectul comisiei revine la hotărîrea dietei din Mediaș din 1714, dispunând ca localitatea unde se găsesc cel puțin 30 familii unite pot zidi biserică, o casă parohială și ține un preot. Dacă biserica nu are teren pentru acest scop i se va da din terenul comunei. Satele cu peste 100 familii unite, pot ține 3 preoți, cu condiția însă ca aceștia să locuiască toți în aceeași casă. Proiectul stabilește apoi în amănunte veniturile preoților și anume: preotul va primi dela o familie cu stare bună 3 ferdele (aproximativ 50 kgr.) cereale, dela una cu stare mijlocie jumătate, iar dela una săracă 30 denari. Va primi apoi pentru botez 6 denari, pentru molitvă 3 denari, pentru înmormântare 1 floren, pentru saracustă 1 floren, cine vrea să dea, și pentru sărindar 6 floreni, la Bobotează câte 3 denari dela fiecare familie. Clăcile se desființează. În schimbul acestor "mari avantagii" episcopul trebuia să renunțe a mai reclama dijmă pe seama preoților săi și să hirotonească numai candidații cari au pregătirea necesară. Pentru a putea pregăti preoți buni va înființa școli în Făgăraș, Hațeg și Alba Iulia, care vor fi prevăzute cu profesori cu suficientă cultură teologică. În chestiunile spirituale va cere totdeauna sfatul teologului. Preoții se vor ocupa numai de preoția lor, renunțând la orice ocupațiuni laterale. Nici un candidat, nici chiar fiii de preoți, nu va fi hirotonit înainte de a-și fi plătit taxele către domnul său și fără învoirea acestuia. Preoții vor plăti taxe și contribuțiuni după pământurile lor și, în fine, în chestiunile spirituale stau sub jurisdicția episcopului, iar în cele lumești sunt supuși autorităților civile legale (550).

Klein a protestat împotriva acestor hotărîri în ședința penultimă din 29 Martie, a dietei. Au protestat însă și Status-urile contra vladicului, care face imposibilă o înțelegere în această chestiune iar guvernul, în raportul său din 31 Martie, cu care a trimis împăratului lucrările comisiei, a aruncat și el vina pe dânsul (551).

(550) HÖCHSMANN, *loc. cit.*, pp. 113-114, cfr. n. A. BUNEA, *op. cit.*, p. 51 și Izsepi Edit., *Az 1737-40 evi erdelyi orsrag gyűlések története*, Budapest, 1943, p. 77 squ.

(551) A. BUNEA, *op. cit.*, p. 54 și TOTH ZOLTÁN, *op. cit.*, pp. 90-91.

În ziua în care dieta ardeleană încheia lucrările — 30 Martie 1738 — silită de ciuma care bântuia fioros, la Viena se semna contractul cu arhitectul Curții, Ioan Martinelli, pentru zidirea la Blaj a mănăstirii și a bisericii catedrale (fără decorurile interioare, clopote, etc.) și refacerea reședinței, suma tuturor cheltuielilor acestor lucrări fiind de 61.000 floreni (552).

IX. LUPTA LUI KLEIN ÎMPOTRIVA PERMANENTIZĂRII INSTITUȚIEI TEOLOGULUI. SINODUL DIN 1738

Intors acasă, pe vlădica Klein îl aștepta o nouă surpriză supărătoare. Teologul Régai, ale cărui relațiuni cu episcopul nu par a fi fost cele mai prietenești, a fost revocat prin decret împărătesc la 20 Februarie 1738. În locul lui a fost numit iezuitul Nicolaie Ianossi. Episcopul ceruse, cum am văzut, ca împăratul să se îngrijească de locuința și de întreținerea teologului, arătând motivele, pentru care nu poate sta în casa și la masa vlădicului. Decretul de numire a lui Ianossi rezolvă și această problemă: episcopul îi va da locuință în reședința episcopescă, unde are dreptul să țină și doi cai și un servitor, iar pentru întreținere îi va plăti, din veniturile vlădicești, 300 floreni pe an. Deci o leafă de două ori mai mare decât aceea pe care o avea călugărul vicar general al episcopiei. Klein a refuzat să îplinească porunca aceasta jignitoare a Curții și de aceea Carol VI a introdus condiția întreținerii teologului în însăși diploma din 21 August, cu care a fost dăruit domeniul Blajului episcopiei românești unite.

Diploma, pe care o ceruse atât de stăruitor sinodului din Ianuarie și dela publicarea căreia făcuse atárnătoare contribuția de 25.000 floreni a clerului la zidirea mănăstirii și a catedralei, cuprinde cunoscutele puncte ale contractului de schimb semnat la 31 August 1736. Nouă este numai obligația pentru episcopii uniți de a ține lângă sine un teolog, de a-i da locuință în reședința episcopescă, salariu anual 300 floreni, lemne și legume, fân și ovăz și loc pentru doi cai, asemenea adăpost pentru servitorul teologului (553).

Văzând că instituția teologului amenință a deveni o primejdie perpetuă pentru biserica unită și episcopii ei, fiind introdusă în ineseși literele fundamentale ale beneficiului vlădicesc, Klein a început îndată, cu tot neastâmpărul temperamentului său impetuos și războinic, o luptă satornică, aprigă și pasionată împotriva ei. Deși în urma contractului încheiat în primăvară cu arhitectul Martinelli, începuseră lucrările pentru mănă-

(552) I. M. MOLDOVANU, *op. cit.*, II, p. 95.

(553) Textul diplomei în P. MAIOR, *Istoria bisericii românești*, pp. 202-207.

stire, episcopul a plecat, îndată după primirea diplomei, la Viena. Nu cunoaştem nimic din activitatea desfăşurată acum, aci. Din scrisoarea trimisă din capitala imperiului la 1 Octombrie 1738 lui Gregorie Bulko, egumenul mânăstirii dela Muncaciui, vedem numai că a făcut călătoria "intentu negotiorum cleri", că petrecerea la Viena s'a prelungit peste aşteptare *ob sinistras moderni temporis circumstantias* (554). La 1 Decembrie era deja acasă căci atunci îi scrie vicarul Nicolaie Pop din Biia că a mers la dânsul "palerul ziditor dela Blaj cu doi nemţi lângă sine" şi a cerut bani. Vicarul i-a răspuns că banii sunt "aruncaţi în ţară pe la preoţi" şi nu se pot strânge din cauza ciumei. În cele din urmă i-a dat 500 zloţi nemţeşti. Trebuie să adunaţi banii, încheie vicarul, ca să nu ne facem de scârbă (555). La începutul anului 1739, vlădica a plecat din nou la Viena, sigur, ca să încerce modificarea diplomei fundamentale. Incercarea n'a reuşit şi de aceea se întoarce în grabă acasă, utilizând alte mijloace pentru ajungerea scopului (556). Ca şi în Maiu 1739 înaintea bătăliei din dieta ardeleană şi ca şi la începutul anului trecut, când se afla în toiul unei alte mari lupte, Klein întors dela Viena, a convocat soborul mare pe ziua de 25 Maiu la Blaj. Au luat parte cei doi vicari şi 37 protopopi. Lucrările au ţinut două zile iar hotărârile aduse arată cât de puternic erau stăpâniţi fruntaşii preoţimeii de duhul cel nou, îndrăsnit şi gata în orice moment de luptă, al episcopului. Actele care ni s'au păstrat vorbesc numai de două preocupări ale sinodului: teologul iezuit şi contribuţia preoţilor la acoperirea cheltuielilor împreunate cu zidirea mânăstirii şi a bisericii catedrale. Din întreaga atitudine şi a episcopului şi a protopopilor prezenţi, între cari se găseau şi cei 12 "asesori", sfetnici permanenţi ai arhierului, se vede limpede scopul urmărit: forţarea mâinii împăratului ca să modifice dispoziţiunea referitoare la teolog din literele fundamentale.

Sinodul a început cu liturghia slujită la ora 10 în mica bisericuţă de lângă reşedinţă. După liturghie, episcopul a prezentat diploma din 21 August 1738, diploma lui Leopold I din 16 Februarie 1699, şi decretul din 20 Februarie 1738 cu care a fost numit teolog iezuitul Ianossi. Citirea diplomei lui Leopold I şi-a avut rostul său: ea cuprinde condiţiunile unirii, cari se reduc la primirea celor patru puncte. Diploma nu vorbeşte

---

(554) E vorba, sigur, de războiul nenorocit cu Turcii, început în 1736 şi terminat cu pacea dela Belgrad din 1 Septembrie 1739. Textul scrisorii în I. BASSILOVITZ, *Brevis notitia fundationis Theodori Koriathovitz*, II, Cassoviae, 1799, pp. 174-175.

(555) Orig. în archiva Mitropoliei Blajului.

(556) Călătoria aceasta la Curte este sigură, căci în 3 Maiu 1739 prinţul Labkofitz, comandantul trupelor ardelene, cu care episcopul ţinea legături foarte amicale, îl felicită pentru întoarcerea norocoasă dela Viena. Orig. în archiva Mitropoliei Blajului.

de teolog, în schimb însă asigură pe seama preoțimei și a bisericii unite aceleași drepturi și privilegii pe care le are biserica și preoțimea catolică de rital latin. După citirea acestor trei documente, vlădica a rugat sinodul să discute și chestiunea banilor făgăduiți în anul trecut. Membrii sinodului au cerut timp de gândire. Vlădica și teologul care, și el, era prezent, s'au retras. Cu aceasta ședința întâia s'a terminat. Ședința a doua a avut loc în ziua următoare — în absența episcopului și a teologului — când au fost primite cu unanimitate și semnate de cei doi vicari și de toți protopopii hotărîrea, "privitoare la teolog și aceea privitoare la contribuția făgăduită în anul trecut a clerului. Hotărîrea întâia i-a fost comunicată lui Ianossi însuș în formă de scrisoare. În ea protopopii îl felicită pentru numirea obținută și speră că prezența sa lângă episcopul va fi spre binele și mângâierea preoțimei și a întregii națiuni românești atât de necăjite și spre ajutor vlădicului "stăpânul sfinției tale și al nostru". Înainte de a discuta introducerea sa în slujbă îi prezintă următoarele condițiuni: 1) Unii preoți, fără învățătură suficientă, pe care nu o pot avea din cauza lipsei de mijloace și din cauza lipsei de școli, sunt persecutați de proprietarii satelor și de funcționarii comitatelor, sunt trimiși în judecată, alungați din parohiile lor, bătuiți și adesea arestați. Când protopopii vor interveni la dânsul, la teologul, pentru aceștia, să-și țină de datorie a cere satisfacție dela forurile competente, fără considerație la persoanele care au săvârșit abuzurile (Este o aluzie evidentă la faptul că și teologul și domniile satelor sunt maghiari și astfel acesta nu intervine contra conaționalilor săi). 2) Dacă un preot pedepsit de protopopul său se plînge teologului, acesta să nu ia nici o măsură înainte de a asculta și pe protopopul care a dictat pedeapsa, trimitându-i plîngerea preotului pedepsit ori, dacă chestiunea e mai gravă, dând-o vicarului spre cercetare și luarea informațiilor. 3) În biserica română este obiceiul ca orice persoană cu prilejiul introducerii sale în slujbă, să depună jurământul. Acest lucru trebuie să-l facă și teologul. 4) Clerul unit va respecta cele patru puncte ale unirii; la mai multe să nu fie silit. 5) Să observe cu strictete dispozițiunile Pravilei, afară de acelea care ar fi contrare unirii. 6) Să stăruiască pentru ca toate persoanele bisericesti, preoți, diaconi, cântăreți, învățători și paraclisieri să beneficieze de scutințele și favorurile date de diploma leopoldină. 7) Să se poarte cu respectul convenit față de episcopul și față de preoți atât în public cât și în particular. 8) Să nu împiedice hirotonirea candidaților la preoție ca astfel aceștia să nu fie siliți a merge la episcopii ortodocși. 9) Să stăruiască, chiar și împotriva guvernului, ca și preoții uniți să primească leafă anuală și îmbunătățirea condițiilor de trai. 10) Pe fiii preoților de origine iobăgească să-i apere ca atâta timp cât stau sub autoritatea tatălui să se bucure de scutințele acestuia, adică să nu fie tratați

ca iobagi. 11) Să nu trimită informațiuni secrete și prejudicioase împotriva preoților și să nu țină astfel de corespondență cu domnii din patrie, ci să lucreze în înțelegere cu episcopul și cu clerul. 12) Fiindcă numirea sa s'a făcut pe baza diplomei a doua leopoldine al cărei original clerul nu-l are și nici nu știe dacă a fost ori nu publicată, să publice această diplomă împreună cu ordinul împăratului de a fi respectată în toate punctele ei. Acest lucru este cu atât mai necesar fiindcă diploma întâia leopoldină (aceea din 16 Februarie 1699, care se citise în ziua precedentă) nu face nici o amintire de teolog și astfel, în interesul său, e dator să miște toate pietrele pentru publicarea diplomei a doua.

Samuil Micu Klein vorbind de condițiile acestea ale sinodului scrie cu multă dreptate "scopul instrucției ni se pare a fi acela ca direcția aceea a teologului să se șteargă de tot" (557).

Scopul lor apare și mai evident din hotărârile privitoare la suma făgăduită în anul precedent pentru mănăstire, care declară categoric că dacă teologul nu accepta condițiunile ce i-au fost fixate, clerul nu are încredere într'însul (ei fidere haud pctest), ceea ce înseamnă că evită orice legătură cu el. Sinodul, după ce mulțumește împăratului pentru literele fundamentale, spune că menține făgăduința din anul precedent cu următoarele condițiuni: 1) venitul de trei mii floreni destinat pentru întreținerea episcopului să fie, conform contractului de schimb și aprobării papale, în întregime al episcopului, iar teologul să-și primească din alt loc mijloacele de trai ca astfel să se evite certele dintre dânsul și episcop. 2) Împăratul, în literele sale fundamentale pare a confirma și a ratifica diploma a doua leopoldină. Episcopul și teologul vor interveni deci ca Majestatea Sa să poruncească să se execute amintita diplomă în întregime. 3) Să se pună capăt exceselor mirenilor iar preoții care au suferit pagube din cauza lor să fie despăgubiți în favoarea mănăstirii. 4) Domnii satelor și alții să fie opriți a împiedica strângerea banilor făgăduiți (558).

Spiritul de frondă al lui Klein se simte din fiecare propoziție a acestor hotărâri, al căror unic scop era ca, impresionând pe împăratul, să-l determine să modifice textul diplomei din 21 August 1738 astfel să scape de teologul iezuit și episcopul și biserica. Pentru a da o mai mare tărie hotărârilor amintite ele sunt semnate de cei doi vicari și de toți protopopii, punând fiecare și pecetea sa în dreapta numelui. Semnătura vlădicului lipsește fiindcă dânsul lipsise și din ședința în care au fost aduse acelea hotărâri și deci ele apar ca expresie numai a atitudinii și dorințelor clerului.

(557) T. CIPARIU, *Acte și fragmente*, p. 95.

(558) Actele sinodului în I. M. MOLDOVANU, *op. cit.*, p. 81-86.

Teologul, cum rezultă din memoriul trimis de Klein la 14 Septembrie 1741 împărătesei Maria Terezia, a refuzat să accepte condițiunile sinodului și astfel preoțimea, spune același memoriu, a rupt orice legătură cu el. Episcopul s'a adresat din nou, după sinod, împăratului și se pare că avea speranțe că acesta va reveni asupra obligațiunei referitoare la teolog introdusă în diploma din 21 August 1738. Carol VI însă a murit la 20 Octombrie 1740 și astfel lupta contra enervantei prezențe a teologului în curtea, în casa și în viața episcopului a fost continuată cu violență mereu crescândă sub succesoarea lui, Maria Terezia (1740-1780).

În toamna anului 1739 episcopul face o vizitație canonică, departe, în părțile ungurești ale eparchiei. Nu cunoaștem regiunile vizitate, precum despre vizitația însăș avem numai o vagă amintire în scrisoarea din 25 August 1741 trimisă nunțului apostolic din Viena în care spune "observato me ex incumbencia officii tunc videlicet 1739 diebus autumnu in remotioribus Hungariae partibus visitationem agere" (559).

Anul următor 1740 vlădica l-a petrecut mare parte acasă, în Blajul său, ocupat cu grijile zidirii mănăstirii și a catedralei, cu așezarea meșteșugarilor chemați din toate părțile ca să populeze și să dea vieață micului cătun din care voia să facă centrul vastei sale eparhii — în 1739 obținuse pe seama lui dela Carol VI dreptul de târg, târg ce se ține de atunci în fiecare Joi — și ocupat mai ales cu acele dese scaune de judecată sau mici săboare, cum le numesc procesele lor verbale, în care se examinau și se judecau numeroasele pări ce i se prezentau. Cât de dese erau aceste soboare o arată procesele lor verbale din 1742, singurul an din care ele ni s'au păstrat. Astfel au avut loc în 4, 21 și 29 Februarie, 6, 11, 17, 19 Martie (aceste cinci din urmă în Sibiu unde petrecea vlădica). A luat parte și la dieta convocată pe 28 Martie, care a înregistrat, la 7 Aprilie, diploma care da Blajului dreptul de târg. Lucrările dietei au durat numai până în 3 Iunie și în cursul lor vlădica a isbutit să elibereze — ședința din 28 Maiu — pe un preot al său arestat de magistratul săsesc, pe temeiul vechilor legi ardelenene, deși situația era, în urma unirii, cu totul schimbată (560). După terminarea lucrărilor dietei a plecat din nou în vizitație canonică în părțile Rodnei. La 27 Iulie 1740 era în Sângeorz, unde hirotonește pe Ion din Rodna, căruia îi eliberează tot atunci și obișnuita singhelie (561).

(559) Protocolul I al corespondenței lui Klein din 1741 în archiva Mitropoliei Blajului.

(560) IzSEFY Edit., *op. cit.*, pp. 129-130.

(561) Copie într'un *Protocol* cu acte din timpul lui Rednic în archiva Mitropoliei Blajului.

X. URCAREA PE TRON A ÎMPĂRĂTESEI MARIA TEREZIA. CONTINUAREA LUPTEI CONTRA TEOLOGULUI. SINODUL DIN 1742

Inceputurile domniei Mariei Terezia nu erau potrivite pentru continuarea marelui acțiuni inițiate și duse până aci cu atâta avânt pentru libertățile și drepturile clerului și ale nației și, în ultimul timp, pentru apărarea demnității scaunului său vlădicesc. Succesiunea la tron a fiicei lui Carol VI era împreunată cu mari primejdii cari amenințau cu prăbușirea imperiului habsburgic însuși. Regele Bavariei refuză recunoașterea noii împărătese și-și recheamă ambasadorul din Viena, iar armata lui Frideric II, regele Prusiei, năvălește la 16 Decembrie în Silezia. În cursul anului 1741 acesta isbutește să câștige de partea sa Franța, căreia i-se alătură apoi Spania, Napoli și Sardinia. Tânăra împărăteasă nu avea decât sprijinul Angliei și al Rusiei și trebuia să se întemeieze, în primul rând, pe puterile proprii. Ori, dintre aceste puteri făceau parte și acelea ale Ungariei și Transilvaniei și de aceea dânsa avea cel mai mare interes să le câștige și însufletească pentru cauza sa și a dinastiei sale. La 21 Ianuarie 1741 convoacă pe 14 Maiu dieta Ungariei ca să se încoroneze. Cu 5 zile înainte de deschiderea ei, Frideric II zdrobește la Mollwitz armata austriacă condusă de Neipperg. Cercul în jurul monarhiei se strânge din ce în ce mai amenințător. Incoronarea are loc cu tradiționalul fast la 25 Iunie. Peste o lună electorul Bavariei ocupă Passau iar la 15 August trupele franceze trec Rhinul. În împrejurările acelea atât de dramatice Maria Terezia care se găsea încă în Poszony face în 21 Septembrie pateticul apel la nația ungurească: "Afflictus rerum status, in quo divinae providentiae nos collocare placuit, plane singulare, ut ipsi nostis, exposcit auxilium. Agitur de conservando Hungariae regno, de persona nostra, de prolibus nostris. Derelicta ab omnibus non est quo confugiamus quam ad fidelitatem, ad arma et priscam virtutem hungarorum, in quibus fiduciam omnem reponimus". Dieta după acest apel a votat tot ce a dorit împărăteasa: oameni, bani și alimente.

Ce importanță puteau prezenta în vremurile acelea aspre mizeriile vlădicului românesc, ale bisericii, preoțimei și ale nației lui din Ardealul îndepărtat? S'a întâmplat însă că la 19 Martie 1741 a murit teologul Ianossi. La 19 Aprilie Klein, care petrecea în Sibiu, scrie Cancelariei aulice ardelen, comunicându-i moartea teologului și arătându-i nenorocirile pe cari le-a provocat prezența lui în biserica unită. Episcopul roagă Cancelaria să se amâne numirea succesorului până când preoțimea va avea posibilitatea să-și descopere cauzele nemulțumirilor sale. Dacă amânarea nu este cu putință, atunci să fie numit un teolog român, pentru că

și Români au teologi cari pot ocupa nu numai slujba de predicatori, ci chiar și pe aceea de canonici. În locul prim, vlădica îl recomandă pe protopopul Ioan Tarță din Săcălăușeni (jud. Sătmar) și, în al doilea loc, pe Petru Aron (episcopul de mai târziu) cari amândoi au făcut studiile la universitatea din Tyrnavia. Fiind numit oricare din ei, acesta va face jurământul de credință către episcop și cler și va contribui la răspândirea și întărirea operii unirii. Dacă însă împărăteasa ține cu orice preț să numească un străin, în acest caz să se îngrijească de locuința și întreținerea lui "fiindcă eu nu vreau să mai fiu administratorul teologului" (ego enim amplius ejus provizor esse nequeo. *Protocolul II* cu corespondența din 1741 al episcopului Klein în archiva Mitropoliei Blajului).

Fiind cert, continuă episcopul, că nimeni nu asumă o obligație fără de nici o favoare, este necesar ca sau să se respecte diploma de către toți în toate clauzele ei sau dacă nu se respectă acelea care ne sunt favorabile nouă să nu fim constrânși nici noi să le respectăm pe celelalte. Majestatea Voastră cu puterea imperială căreia nimeni nu i se poate opune, o poate face (adică ne poate constrânge), dar prin aceasta cei mai mulți nu vor fi atrași spre unire ci cu lacrimi în ochi vor părăsi-o, cum s'a făcut și până acum în ținutul Brașovului și în alte părți unde oamenii, văzând că nu se respectă privilegiile ce li s'au dat, au căzut dela unire. Apoi, har Domnului, clerul nostru are și teologi și persoane versate în dreptul canonic și pot împiedica națiunea română de greșeli. De altă parte, noi putem dovedi că, împotriva dispozițiunilor dreptului canonic, se săvârșesc mai multe greșeli de celelalte națiuni împotriva noastră. Preoții noștri sunt arestați, mutilați și în unele locuri uciși, fără ca teologii, numiți de Majestatea Voastră să-i apere sau să fi făcut ceva în folosul lor. Și nu-i mirare, fiindcă ori nu vreau ori nu pot să-i smulgă din întunericul ereziei pe conaționalii lor, ci umblă să-i convertească pe ai noștri, convertiți de noi și cari nu au nevoie de ei. Ei, iezuiții, nu sunt călăuziți de zel apostolic, (căci atunci ar avea un câmp de activitate destul de larg în sânul națiunii maghiare) ci de pofta de a micșora mica fundațiune ce ne-a fost făcută. Dacă ar urmări mântuirea sufletelor, s'ar mulțumi cu colegiul lor din Cluj și cu reședințele bogate pe care le au în Sibiu, Alba Iulia, Brașov și Odorheiu, unde pot crește și de unde pot trimite în lume propagatori ai credinței catolice câți vor. Dar nu asta o vor dânsii, ci caută odihnă în loc de muncă, nu voiesc să se facă apostoli ci să poruncească episcopului și preoțimei, să pună mâna cel puțin pe o parte din cei 3000 floreni destinați pentru întreținerea episcopului, fără a ține seamă că preoțimea unită e pe ultima treaptă a mizeriei, fiind silită să facă cele mai grele munci ca să se poată nutri și îmbrăca.

Ei vor, spune vlădica, să-l aducă și pe episcopul în starea asta de

mizerie, ceea ce au și isbutit să o facă, pentru că episcopul care nu are pentru sine locuință potrivită, trebuie să se îngrijească de locuința teologului, să-i procure legume, fân, ovăz și alte lucruri trebuincioase. Să mă fac eu gospodarul lor. Iată unde a ajuns demnitatea noastră episcopescă ! Iată soarta tristă, nemaipomenită nicăeri în Europa ! Ne lipsesc cărțile și din lipsă de bani, spre marea pagubă a sufletelor și a cultului divin, tipografia nu este folosită, domeniul dela Blaj, dacă poate fi numit domeniu, este atât de încărcat cu impozite de dușmani, încât dacă nu m'ar fi ajutat preoțimea, în anii trecuți nu aș fi putut trăi din veniturile lui. Și acum mi se pune o nouă sarcină.

Apoi, adăgă episcopul, regii, principii, arhiepiscopii, episcopii și toți cari vreau să fie în fruntea altora se leagă cu jurământ să-și împlinească datoriile, teologul însă refuza să facă jurământul, iar fără acesta preoțimea nu-i poate supune cauzele sale. Spune că-l împiedica regulele Ordinului lui, atunci să renunțe la o slujbă care reclamă depunerea jurământului, ori dacă îi place slujba să facă și jurământul.

În încheiere Klein cere revocarea teologului sau dacă împărăteasa crede că un teolog e necesar, să lase să-și aleagă preoțimea unul din sânul ei, care să nu fugă de jurământ, și să fie, într'adevăr, de ajutor episcopului (562).

Memoriul l-a trimis nunțiuului apostolic, anexând și copia numirii lui Balog, rugându-l să-l predea, dânsul, în calitate de reprezentant al s. Scaun, împărătesei, ori, dacă considerațiunile de altă natură l-ar împiedica să o facă, să-l dea agentului sau Gheorghe Hardt, ca să-l predea el. Impunerea ținării teologului, explică vlădica, fiind împreună cu diminuarea veniturilor episcopesci, este contrară nu numai diplomelor anterioare ci e contrară și contractului cu care s'a făcut schimbul între Sâmbăta de Jos și domeniul Gherlei cu acela al Blajului și care nu prevede ținerea din veniturile lui a teologului ; e contrară apoi bullei papale din 1721 cu care a fost înființată episcopia Făgărașului și care prevede că episcopul va avea un venit anual de 3084 floreni, fără a face nici ea mențiune de teolog (563). Episcopul, sigur, credea că dacă nunțul va preda însuș împărătesei memoriul, sprijinindu-l, asta ar însemna identificarea lui, deci a S. Scaun, cu punctul de vedere exprimat de el privitor la teologul iezuit și astfel chestiunea încetează de-a mai fi o chestiune particulară a episcopiei române unite, devenind și chestiunea S. Scaun. Nunțul însă n'a predat memoriul. De aceia Klein scrie la 2 Ianuarie 1741 din Cluj, unde se găsea în vizi-

(562) I. M. MOLDOVANU, *op. cit.*, II, p. 86-92. O analiză a lui în A. BUNEA, *op. cit.*, p. 149-150.

(563) Protocolul I cu corespondența din 1741 a lui Klein.

tație canonică, agentului său vienez Horth, să-l roage și dânsul să-l prezinte împărătesei iar dacă va refuza să i-l ceară și să-l predea el, agentul (564).

Mai mult decât chestiunea teologului iezuit l-a agitat pe Klein în cursul anului 1741, refuzul dietei ardelenene de a-l admite să facă parte din delegația trimisă la Curtea împărătească. După urcarea pe tron a Mariei Terezia, Status-urile Ardealului ceruseră autorizația de a trimite la Viena o delegație, care, pe lângă omagiul țării, să-i expună și dorințele locuitorilor ei. Cererea a fost aprobată și astfel a fost aleasă delegația compusă din reprezentanții națiunilor și confesiunilor recunoscute, între care n'a lipsit nici reprezentantul minusculei confesiuni unitariene, sau, cum se numea atunci, ariane. Vlădica român, care reprezenta cea mai numeroasă populație a țării și care avea atâtea de spus noii suverane, stăruia să facă și dânsul parte din delegație. Membrii dietei, cunoscându-i activitatea furtunoasă de până aci și temperamentul bătaios, s'au opus. Astfel Klein nevoit să rămână acasă, și lipsit de prilejul unic, de a descoperi într'un cadru solemn, sau în audiențe particulare cum descoperise în trecut, suferințele și durerile nației, a fost cuprins de o nepotolită furie. Pe ziua de 18 Aprilii a convocat la Sibiu, unde petrecea în tot acest timp, pe cei 12 protopopi, cari constituiau consistoriul vlădicesc, apoi în curs de câteva săptămâni a trimis memorii peste memorii împărătesei, cancelarii aulice ardelenene, noului papă Benedict XIV, nunțiului vienez, mitropolitului primat al Ungariei, cardinalului Vienei și prințului Lobkovitz, comandantul trupelor ardelenene, plângându-se și protestând împotriva atitudinii dietei, uneori în numele său, alte ori în numele preoților și națiunei românești (*populus romano-valachus* este semnat un memoriu trimis împărătesei). Ca vigoare, ca îndrăsneală și ca violență a stilului, scurtele și numeroasele memorii intrec tot ce a scris răboinicul episcop în cursul atât de sbuciumatei sale păstoriri. În toate accentuiază că membrii delegației trimise la Curte călătorește cu banii nației românești și cu toate acestea nici unul din ei nu și-a luat sarcina să prezinte și durerile ei în fața Tronului. Deși suntem cel mai vechiu popor al țării, locuind pământul Daciei de pe timpul împăratului Traian, deși le intrecem pe toate celelalte neamuri din țară în ceace privește plata impozitelor și suportarea altor sarcini publice și deși dela unire incoace ni s'au dat atâtea diplome împărătești, suntem totuși aproape mai asupriți decât pe vremea stăpânirii Turcilor spune memoriul trimis prințului Lobkovitz (*Protocolul II* al corespondenței, lui Klein: ... *Natio nostra Romano-Valachica licet et prioritate temporis utpote a tempore Traiani imperatoris Romani huius Daciae incolae et auc-*

tionē aerarii principis et portatione servitorum ac aliorum onerum et jam praesertim ab amplexu unionis cum s. Romana Ecclesia clementissime elargitis privilegiis, reliquis Transylvaniae nationibus pares existat, vix non acerbius quam dum sub jugo Turcico fuerant, premamur...). Dacă apăsările ereticilor vor continua, vom fi siliți a emigra în altă țară, citim în memoriul trimis la 4 Maiu 1741 nunțiului apostolic din Viena. Acum noi ne deplângem numai libertatea și onoarea noastră *romană* (libertatem et decorem nostrum romanum deplorans), dar mâine, poimăne, boala aceasta molipsitoare va frânge și oțelul (aluzie la primejdia părăsirii unirei din cauza persecuțiilor). Sau să fim declarați națiunea a patra a Ardealului sau să ni se îngăduie, cum li s'a îngăduit Rutenilor din Polonia, să trăim ca națiune separată de celelalte, scrie în memoriul trimis la 10 Maiu cardinalului din Viena. În memoriul trimis împărătesei "Populus Romano-Valachus" cere ca după ce dieta nu l-a admis pe Klein între delegații săi, să nu se soluționeze nici una din cererile ce le vor prezenta aceștia, fără a fi întrebați și Românii, apoi o roagă să dea ordin armatei să apere ea privilegiile și drepturile pe care diplomele împărătești le-au asigurat pe seama Românilor. (Toate memoriile se găsesc în Protocolul II al corespondenței lui Klein).

Ne aștepând răspunsul împărătesei, episcopul refuză să dea teologului cei 300 floreni, dându-i numai locuință și întreținere (565).

În Octombrie Klein pleacă din nou în vizitație canonică. În 21 ale acestei luni era încă în Blaj, în 30 și 31 se găsea în Jucul de Jos, la 2 Noembrie în Cluj, la 7 Noembrie în Goaca (Jud. Cluj), la 9 Noembrie în Căpuș, la 10 Noembrie în Țagul Mare iar la 16 Noembrie e iarăș acasă, în Blaj (566).

În vara anului 1741 preoțimea prin protopopii Ștefan Timandi din Juc și Nicolae Pop din Balomir, a trimis și ea prin nunțul din Viena o plângere împărătesei. Nunțul n'a predat-o nici pe aceasta ci la 20 Iulie i-a scris lui Klein să prezinte un memoriu cu cazuri concrete de abuzuri săvârșite contra privilegiilor bisericii și ale clerului — se vede că memoriul semnat de cei doi protopopi se mărginea la generalități — și că ar fi bine să meargă personal la Curte. Episcopul răspunde la 9 Noembrie din Căpuș, că dacă ar înșira toate abuzurile comise contra clerului și a națiunii române nu ar fi suficient un memoriu ci ar trebui să scrie un imens volum (567). În ceea ce privește mersul la Curte, episcopul declară, că

(565) A. BUNEA, *op. cit.*, p. 153, nota 2.

(566) Datele sunt stabilite după corespondența trimisă din aceste localități.

(567) Si ea omnia, quibus clerus et natio valachica in hac patria prethuntur, gravamina specificè proponere vellemus non libellus sed ingens tomus veniret conscribendus.

deși și-a atras ura aristocraților provinciei, totuși, fiindcă preoțimea nu are încredere în alții, cari urmăresc numai interesele lor proprii, e dispus să-i primească sfatul și să meragă nu numai la Viena ci și la Roma și oriunde va fi nevoie. "Ita enim sum comparatus, continuă vlădica, ut quidquid in emolumentum cleri et afflictæ nostræ nationis pro gloria Dei et incremento Ecclesiæ facere possunt, etiam cum effusione proprii sanguinis exequi nihil sim dubitaturus" (568).

Intr'adevăr, cu două zile înainte, la 7 Noembrie Klein scrisese din Goaca administratorului domeniului său, că, urmând să plece, din ordinul superiorilor și la rugămintea clerului, la Curte, va avea nevoie de-o sumă mai mare de bani și de aceea să strângă tot ce poate ca să aibă banii necesari (569). La 30 Octombrie ceruse comandantului trupelor din Sibiu pașaport pentru Ungaria — împărțea era încă la dieta din Pozsony — ca să poată merge și dânsul "ad præstandam suæ regiae Majestati homagiælem meam obligationem" (570).

Intors din vizitația canonică după câteva zile se îmbolnăvește greu. La 18 Noembrie scrie agentului, că speră să plece în curând la Viena. La 24 al aceleiaș luni îi comunica nunțiului că din cauza boalei nu poate merge la Pozsony. Boala ține până pe la mijlocul lui Decembrie (571).

La 9 Decembrie se plânge încă de boală în scrisoarea către nunțiul papal. A. Bunea spune că episcopul ne putând merge la Pozsony l-a trimis, în locul său, pe protopopul din Armeni. Lucrul stă astfel: pe protopopul din Armeni nu l-a trimis la Pozsony, la dietă, ci l-a trimis la Viena în cauza conflictului cu Christofor Strati, ginerele cunoscutului Stefan Rațiu, care pentru o sumă de bani datorită de Atanasie Anghel socrului său, a ocupat bunurile din Oarda de Jos. În scrisoarea din 29 Noembrie 1749, vlădica îl roagă pe agentul Hardt să-i dea protopopului toate instrucțiunile de care va avea nevoie; în aceeaș scrisoare însă îi spune că îndată ce se va însănătoși va pleca la Pozsony. Chestiunea bunurilor din Oarda de Jos preocupându-l foarte mult — scrisese și nunțiului pe larg despre ea — îl invită pe agent să vină la Blaj ca să o poată discuta personal cu el. (Libenter ego ipse de hac materia cum spectabili Dominatione Vestra in persona discutarem. Itaque si possibile foret, rogo, ne gravetur me quantum Balasfalvæ ea propter visitare) (572).

Enervanta chestiune a teologului înainta cu pași de melc. Abia la 12

(568) Protocolul I și A. BUNEA, *op. cit.*, p. 58-59 care dă traducerea românească a unei părți din scrisoare.

(569) Protocolul citat.

(570) *Ibidem.*

(571) *Ibidem.*

(572) *Ibidem.*

Noembrie scrie agentul din Viena că a obținut dela nunțiul papal memoriul trimis de vlădica la 14 Septembrie și că nunțiul, trimițându-i-l prin secretarul său, i-a spus să-l înainteze Curții împărătești. Tot odată îi comunică episcopului că abia are la Curte un protector sincer și că, în special, baronul Zuanna e foarte supărat din cauza neplătirii la timp a cotizației clerului pentru zidirea mănăstirii (573).

La începutul anului 1742 Klein pleacă la Sibiu, unde se găsea sediul guvernului. În 4 Februarie era încă la Blaj, ținând scaun de judecată "în casele vlădicești". La 21 Februarie era iarăș în Sibiu, locuind în ulița Fleșarilor, în curtea jupânului Gheorghe Christian Rêpeser, însoțit fiind de arhimandritul Leontie Moschonas și de inevitabilul teolog Balog, care, secuiu fiind, locuia în casele jupânului Szekely Ianos. Din activitatea desfășurată aci nu cunoaștem nimic afară de multele "săboare" de judecată, ale căror acte ni s'au păstrat și la care au luat parte pe lângă arhimandritul Moschonas și teologul Balog și câte unul ori doi protopopi. Ultimul astfel de săbor l-a ținut în Sibiu la 6 Aprilie 1742, căci la 29 Aprilie îl găsim în Blaj (574).

Întors acasă, Klein convoacă un nou sinod pe ziua de 14 Mai 1742. Luarea contactului cu reprezentanții preoțimei era necesară, pentru că dela ultimul sinod se petrecuseră lucruri mari iar altele erau în perspectivă. Pe tron se urcase un nou domnitor, în coastele episcopului fusese așezat un nou teolog, cu aceleaș jignitoare condiții de salar și de alte beneficii din averea vlădicească, împotriva diplomei din 21 August 1738, cu care se dăduse domeniul Blajului s'au ridicat contestațiuni care-i primejduiau valabilitatea, zidirea mănăstirii reclama mereu cheltueli, iar preoțimea dăduse până aci numai 7000 floreni din 25.000 la câți se angajase, iar, de altă parte, urma să se convoace o nouă dietă a Ardealului, față de care sinodul trebuia să-și fixeze atitudinea.

Lucrările sinodului, la care au participat toți protopopii, afară de Stanciu dela Pârâu, Onuț dela Sorvat și Ioan din Udorheiu (Sălaj) — doi au fost reprezentați de alte persoane — au durat trei zile. Episcopul a prezentat mai întâi decretul de numire a teologului Balog, apoi a propus să se discute chestiunea contribuției pentru mănăstire, chestiunea alegerii unui avocat stabil care să apere, unde va fi nevoie, interesele bisericii și, în fine, chestiunile care urmează a fi supuse desbaterilor viitoarei diete. Vlădica și teologul s'au retras apoi din ședință, lăsând sinodul să se pronunțe, ca și cel din 1739, singur și neinfluențat de nimeni.

---

(573) *Ibidem.*

(574) Actele acestor Scaune de judecată se găsesc în Protocolul care cuprinde și corespondența vlădicului din 1741, în arhiva Mitropoliei Blajului.

În ceea ce privește teologul, sinodul a hotărît că deoarece numirea lui s'a făcut pe baza diplomei a doua leopoldine "și luând Dumnezeu bătrânii cari doară au avut cunoștință de acea diplomă", iar cei de acum nu o cunosc, să se ceară originalul ei "ca să vadă și să se lumineze mai bine, în ce chip a fost rânduie lîngă arhieru și lîngă cinstitul cler un teolog". O deciziune definitivă se va lua numai după prezentarea originalului diplomei. Sinodul a delegat pe doi din membrii săi, pe protopopii Nicolae din Balomir și Mateiu din Ormeniș, să ceară dela Klein originalul importantului document. Vlădica le-a răspuns că are numai o copie obținută dela Cancelaria Aulică transilvană, originalul însă nu-l cunoaște. În Chestiunea teologului sinodul a hotărît că neputându-se opune poruncii împărătesei, iar de altă parte neavînd originalul diplomei și deci neputînd decide definitiv, dar ca să facă totuș posibilă o colaborare cu teologul, acesta va trebui să depună jurămîntul "după obiceiul care nu numai în cinstitul cler ci și în fieste care Scaun se ține". La cererea lui Balog, sinodul a decis să-i comunice în scris formula jurămîntului.

Privitor la contribuția pentru mănăstire, sinodul ia o hotărîre îndrăzneată și categorică: banii au fost promiși cu anumite condițiuni, însă pînă acum "n'am dobîndit nici o mîngăiere". Apoi, fiindcă s'au ridicat contestații împotriva diplomei donaționale, împărăteasa va trebui să dea o nouă diplomă în care să declare limpede că donația rămîne definitivă, orice contestație s'ar ridica din partea oricui împotriva ei. Pînă cînd nu se vor îndeplini aceste condiții, să se continue cu strîngerea banilor însă, ca și pe cei strânși pînă acum, să-i păstreze "perceptorii" la dînșii "pînă vom dobîndi evicția și după acele condiții consolăție".

Pentru viitoarea dietă, sinodul n'a dat nici o indicație și nu a exprimat nici un deziderat, avînd, sigur, deplină încredere în "strădania și pîrinteasca Măriei Sale spre folosul cel de obște a clerului sîrguință". A cerut însă ca pe lîngă vlădică să fie acolo, la Sibiu, și vicărașul "cari pentru cheltuială precum s'au fost așezat mai înainte să aibă taleri". Apoi din fondul, pe care clerul îl strînsese și-l pusese la dispoziția episcopului, pentru acoperirea cheltuelilor împreună cu luptele lui, să li se dea o sută de galbeni "ca fiind lipsă ca aceia să se dea la vreun patron, să aibă unde se tinde Măria Sa Domnul vlădica cu prea cinstitul vicăraș". Oamenii cunoșteau, cum vedem, obiceiurile vremii și mijloacele cu care se câștigau patronii și vroiau să se conformeze...

Angajarea unui avocat a socotit-o și sinodul necesară "fiindcă mare lipsă are cinstitul cler de om ca acela care să poată promoalului lucrurile cinstitului cler". Vlădica și vicarul sunt însărcinați ca "aflînd om care ar lua această slujbă în sine, să-l tocmească și apoi vîzînd tocmeala va afla funduș soborul pentru plată". Episcopul și vicarul aveau deja per-

soana potrivită căci în aceeaș zi, 15 Mai, a fost numit Ioan Tolnay în slujba de "procurator" al clerului (575).

Interesantă este hotărîrea adusă de sinod în ziua a doua a lui. "Pentru că mare scădere și pagubă simte clerul și neamul românesc unit din Ardeal, spune hotărîrea, din trecerea Românilor la ritoșul latinesc, cu smerenie să roagă soborul Măriei Sale ca să sârguiască cu părintele pater teolog a dobândi dela prea sfântul patriarh apostolicesc poruncă cum niminea din ritoșul nostru cel grecesc unit să nu fie slobod a trece la ritoșul latinesc, precum acesta și în Tara leșească s'a oprit". Sinodul decide apoi ca "nimene dintre pravoslavnicii noștri cări se află supt ascultarea aceștii episcopii să nu îndrăsnească a-și da pruncii săi la învățătură calvinilor mai vârtos când ajung în școale mai de sus." Părintele teolog e rugat să sârguiască "cum feciorii Românilor să se primească, ca și până acum, în seminariumurile catolicești."

S'au luat, în fine, o mulțime de măsuri dîsciplinare, s'au stabilit cîteva norme de bună păstorire și, la sfârșit s'au judecat procesele care i-au fost supuse. La 16 Mai sinodul și-a încheiat lucrările (576).

XI. MISIUNEA EPISCOPULUI KLEIN LA VIENA ÎN ANII 1742-1743

După o scurtă petrecere la Sibiu, unde plecase ca să participe la lucrările dietei cari începuseră la 21 Mai, Klein a luat din nou drumul Vienei imperiale, unde nu mai fusese din primăvara anului 1739. Nu numai marile probleme ale clerului și ale nației, pentru care lupta de 12 ani erau nerezolvate, dar între timp s'au adăugat altele noi, cum a fost aceea a permanentizării teologului, problema mănăstirii și a școalelor, a căror zidire începuse dar înainta încet din cauza lipsei banilor, a nesiguranței beneficiului episcopesc din cauza contestației ridicate împotriva diplomei din 21 August 1738 a lui Carol VI. Apoi toate națiunile și confesiunile recunoscute ale țării și-au spus plîngerile și postulatele în lungul memoriu redactat în dieta din 1741, pe care l-a dus la Viena o delegație specială, între ai cărei membri se găsia și contele Gyulafi, noul conducător al Cancelariei Aulice transilvane. Între instrucțiunile date delegației era și aceea de-a împiedica primirea Românilor uniți între Status-uri și primirea biserici unite în rândul bisericilor recunoscute. Delegații au plecat la Viena numai la sfârșitul lui Octombrie, după ce primiseară auto-

(575) A. BUNEA, *op. cit.*, p. 61.

(576) Actele sinodului în I. M. MOLDOVANU, *op. cit.*, p. 147-157.

rizația Curții (577). Despre plecarea acestei delegațiuni Klein îl anunțase și pe nunțul în scrisoarea trimisă la 9 Noembrie 1741 din Căpuș, spunându-i că va face totul să plece și dânsul: "Cum praesertim delegati provinciae cum novo cancellario Illmo Dno Comite Gyulafi hinc moeverint" (578).

Boala l-a împiedicat să plece atunci. În 18 Ianuarie 1742 Curtea ceruse țării un număr de soldați, ca să poată face față nevoilor războiului iar asupra cererii urma să se pronunțe o nouă dietă, convocată pe 21 Mai. Acum plecarea nu mai putea fi amânată fiindcă delegații Status-urilor care petreceau încă la Viena, aveau mandatul să obțină și confirmarea de către împărăteasă a diplomei din 4 Decembrie 1692, care garanta celor trei națiuni vechile privilegii și episcopul credea, că acesta e momentul cel mai potrivit să prezinte și dânsul toate marile probleme ale nației și ale bisericii.

A sosit în capitala imperiului la sfârșitul lui August 1742 și a rămas aci 15 luni. Pare că a simțit că e cea din urmă bătălie a sa pentru nația pe care o iubea cu fanatism și ale cărei crunte suferințe le simțea adânc și cutremurător. De aceea acțiunea sa din aceste cinci sferturi de an se aseamănă mai mult cu un iureș navalnic decât cu o luptă obișnuită politică, calculată meticulos în toată desfășurarea ei. Episcopul atacă și lovește fără cruțare. Sunt atacați membrii Cancelariei Aulice transilvane, membrii Status-ului catolic, iezuiții, episcopul latin, sunt atacate cele trei națiuni dominante, care își împărțeau puterea și privilegiile. Niciodată stilul său n'a fost atât de tăios și de războinic. Memoriile redactate în acest lung răstimp sunt țipete sfâșietoare de durere și disperare și nu arareori de amenințare fățișă.

Nu cunoaștem toate memoriile prezentate de Klein, cu acest prilej, împărătesei Maria Terezia. Cunoaștem însă rezumatul concis al lor. Potrivit normelor obicinuite, împărăteasa a trimis Cancelariei Aulice transilvane memoriile episcopului ca să le examineze. Klein cunoscând mentalitatea Cancelariei, în fruntea căreia se găsea, cum am amintit contele Ladislau Gyulafi, nu avea încredere în soluțiunile ei și de aceea a stăruit pe lângă Maria Terezia să institue o comisiune specială pentru examinarea cererilor sale, făgăduind un contingent de 10.000 soldați români, cu condiția însă ca aceștia să fie comandați de ofițeri români. Comisia solicitată a fost instituită dar și membrii ei s'au văzut, în cele din urmă, nevoiți să țină seamă de constituțiunea feudală a Transilvaniei, care nu recunoștea decât trei națiuni și patru confesiuni, drepturi politice putând avea

(577) G. MICHAEL GOTLIEB VON HERMANN, *Das alte und neue Kronstadt I*, Sibiu 1883 p. 226 squ.

(578) Protocolul citat în arhiva Mitropoliei Blajului.

numai membrii acelora. Astfel tot Cancelaria Aulică transilvană a fost aceea, care a trebuit să se pronunțe asupra memoriilor episcopului. În-tâmplarea a făcut să ni se păstreze actele care cuprind cererile lui, opinia Cancelariei la fiecare din ele și replica lui Klein (579).

Cererile episcopului se împart în două categorii: cereri de natură bisericească și cereri de natură politică. Primele sunt cunoscute fiindcă au fost repetate mereu în memoriile precedente ale lui. Nou este acela în care pretinde că acolo unde sunt credincioși de mai multe confesiuni, biserica să se dea acelora care formează majoritatea, conform dispozițiilor legilor ardelen. La observația Cancelariei, că împlinirea acestei cereri ar însemna ca nobilii și magnații să-și dea bisericile iobagilor lor cari sunt numai tolerați ceea ce ar fi deosebit de jignitor și prejudicios pentru ei și ar provoca revolta reformatilor, a luteranilor și a unitarianilor, Klein a răspuns aspru și tăios: opinia este fără temei căci și noi suntem recunoscuți pe baza art. 3 al diplomei a doua leopoldine. Este fără temei afirmația că dacă s'ar împlini cererea noastră, domnii ar fi siliți să-și dea bisericile iobagilor, fiindcă în fundus regius există un singur domn, principele țării. Apoi n'am cerut să se dea bisericile *iobagilor* ci *cultului catolic* fiindcă biserica noastră e unită cu cea catolică. Această favoare ni se refuză numai din ură națională și comisiunea Cancelariei preferă ca Româniilor asuprași până la moarte să sfârșească cu cererile lor pline de lacrimi decât ca și necatolicii să ajungă să se roage de alții.

Privitor la teologul iezuit Cancelaria a propus ca după ce episcopul nu vrea să-l întrețină, să se separe o anumită parte din domeniul vlădicesc care să se administreze separat, veniturile fiind puse la dispoziția teologului. Klein răspunde acuzând felul superficial cum a fost examinată problema, care l-ar dispensa de orice observație, apoi adaugă: este curios că pe mine mă obligă să țin teolog pe baza diplomei a doua leopoldine, dar când cer eu să se execute și celelalte puncte ale ei mi se răspunde că nu se știe că oare fost-a publicată această diplomă și că oare nu s'au ridicat în dietă proteste contra ei.

Episcopul ceruse confirmarea diplomei a doua leopoldine. Cancelaria opiniază că nu s'a găsit conceptul ei, că nici episcopul nu are originalul, că nu se știe dacă a fost publicată în dieta Ardealului și în ce condițiuni și, în fine, art. 3 al ei care introduce pe Români între Status-urile țării este contrar constituției ardelen. Klein răspunde: diploma s'a publicat și nu i-a contrazis nimeni. Asta se poate dovedi cu mărturii publice demne de toată încrederea și o dovedește și delegatul reformatilor Püspöki,

(579) A. BUNEA, *op. cit.*, p. 62 squ., unde se dă o amplă analiză a acestui foarte interesant document.

care se referă la art. 3 și 5 ale ei. Conceptul ei se găsește în arhiva Cancelariei, cum a declarat-o registratorul boer. Dacă împărații Iosif I. și Carol VI n'au confirmat-o cauza au fost dușmanii noștri. Cancelaria ne trimite iarăș la guvern, a cărui părere se cere privitor la această diplomă, ori guvernul este dușmanul nostru căci dacă nu ne-ar fi dușman de mult putea da informațiile necesare asupra acestei chestiuni. De ură sunt conduși față de națiunea română și catolicii din Ardeal. Ce bine putem aștepta dela o nouă diplomă dacă va lipsi din ea art. 3, unica mângâiere a națiunii noastre? Binevoiască să explice Cancelaria Aulică, cum s'a putut referi diploma din 21 August 1738 care impune ținerea teologului la diploma amintită dacă ea nu are nici o valoare.

Privitor la problemele de natură politică, Klein ceruse ca Români în sensul diplomei a doua leopoldine să fie încorporați națiunilor recunoscute și să nu mai fie socotiți numai ca tolerați. Opinia Cancelariei era că cerea ar putea fi cu greu împlinită fiindcă Români au fost până acum tolerați și deci incorporarea lor între națiunile recunoscute s'ar putea face numai cu învoirea acestora. De aceea propune să se ceară părerea Status-urilor. Pe episcop opinia Cancelariei îl revoltase profund și revolta țâșnește aprig din răspunsul pe care l-a dat: dacă nu se găsește nici o dificultate în faptul că Români poartă toate sarcinile publice ca și celelalte națiuni, ba chiar mai mult decât ele, pentru ce să nu fie și ei puși pe picior de egalitate și în ceeace privește drepturile, când însăși legea firii (*jus naturae*) spune că "qui sentit onus sentiat et commodum"? Dacă națiunea română ar zice: noi vrem să ne separăm complet de celelalte națiuni atât în ceeace privește dările cât și celelalte sarcini atunci s'ar vedea care este dificultatea cea mai mare: a realiza această separare ori a incorpora și națiunea română între Status-uri? Suntem și noi de părerea să fie consultate Status-urile, dar mai întâi să se confirme diploma. Se miră Cancelaria că cere incorporarea între Status-uri un popor care până aci a fost numai tolerat. Nu de asta să se mire ci să se mire că acest popor, devenit acum unit, nu ia cu forța beneficile de care se bucură catolicii, ca să nu mai fie supus urei despotice naționale a celorlalte națiuni. Episcopul ceruse ca dânsul și succesorii săi să fie membri ai guvernului ardelean iar doi dintre nobilii români de ritul grecesc să fie numiți consilieri la Tabla regească și alții în alte slujbe înalte iar nenobilii să fie admiși în breslele meseriașilor. Părerea Cancelariei era ca cerea să fie respinsă fiindcă postul de membru al guvernului l-a solicitat vlădica și sub Carol VI și nu l-a obținut, apoi nici episcopii latini nu sunt toți, de drept, membri ai guvernului ci fiecare a fost numit individual, fără nici o garanție pentru urmașul său. Nu există motive nici religioase nici politice care ar reclama introducerea în guvern a episcopului român. Nu sunt

motive religioase pentru că guvernatorul, episcopul latin, tezaurarul și alții sunt catolici și aceștia apără interesele catolicismului cărui îi aparțin și uniții. Nu sunt motive politice de oarece României, cu puține excepțiuni, sunt iobagi iar de soarta iobagilor se îngrijește nu numai guvernul ci și domnia de pământ. În ce privește primirea în bresle, se poate face dacă o admit statutele lor. Răspunsul episcopului a căzut și data aceasta nervos și greu. Da, am cerut și pe timpul împăratului Carol VI să fiu numit membru al guvernului ardelean și cererea nu mi-a fost împlinită. Mă îndoiesc că oare făcut-a Cancelaria vreo propunere în privința aceasta, iar dacă a făcut, acum văd în ce sens a făcut-o. Din părerea ei de acum, constat că dânsa nu vrea ca națiunea mea atât de vrednică de plâns, care trebuie să îndure o sclavie ca a Evreilor în Egipt, să aibă un apărător care să se opună tutuor abuzurilor. Cer să fiu numit în felul cum e numit episcopul latin, deși este o mare deosebire între catolicii de rital latin și noi, fiindcă ei au pe lângă episcopul o mulțime de alți reprezentanți în guvern pe când noi nu avem pe nimeni care să ne apere.

Cancelaria spune în opinia sa, continuă Klein, că nici din motive religioase nici din motive politice numirea mea nu este necesară. Opinia e lipsită de orice temei fiindcă până acum nici unul din membri catolici ai guvernului nu a făcut nimic pentru preoțimea unită și, cum știe prea bine Inalta Curte, dânsi au numai cuvinte de batjocoră la adresa acelei preoțimi. Acești domni catolici, cari sunt unguri nu români, iubesc foarte unirea dar din ură națională vreau să-i țină pe români numai slugi unite și sclavi valahi. Dacă națiunea română contribuie cel mai mult la impozitele din care se plătesc salariile membrilor guvernului, pentru ce nu ar putea avea și ea pe cineva care să-i apere interesele? În ce privește motivele politice, poporul român trebuie să aibă un membru în guvern ca să nu mai fie atât de greu prigonit din ură națională, căci asta e contra dreptății și a echității și e păcat. Nu este adevărat că României ar fi, cu puține excepțiuni, iobagi căci în fundus regius unde României îi întrec cu mult pe Sași nu e nici unul iobag ci toți sunt oameni liberi. Avem apoi vreo 700 nobili. Dar chiar presupunând că toți României ar fi iobagi, eu am arătat cât au fost de storși de către domnia de pământ, încât nu mai sunt capabili să mai poarte sarcinile publice.

Klein mai ceruse ca cei doi vicari ai săi precum și rotarul clerului și teologul să fie numiți membri ai dietei. Cancelaria propune ca împlinirea cererii să fie amânată căci, dacă s'ar numi cei de mai sus, s'ar spori numărul membrilor catolici ai dietei, ceea ce ar indispuce pe necatolici. Episcopul n'a rămas nici aici dator cu răspunsul. Fiindcă nu se poate invoca nici un argument împotriva cererii noastre, spune dânsul, se recurge la cel mai rafinat mijloc de a o eluda, adică la mijlocul amânării,

cum se întâmplă totdeauna cu cererile noastre drepte, ca la urmă, când revenim, să ni se spună că lucrul acesta l-am mai cerut dar ni s'a refuzat. Acestea sunt ranele noastre care nu se vor vindeca niciodată dacă nu ne va veni în ajutor mila împărătească. Aducă-și comisiunea aminte de timpurile principilor calvini când și episcopul lor era isgonit din țară. Mai dureros e că sub un regim catolic se face opoziție uniților, care și ei sunt catolici ca să nu intre în dietă și astfel să poată fi maltratați și în viitor. Dacă nu pot fi numiți membri ai dietei preoți uniți, să fie numiți mireni uniți.

Episcopul ceruse apoi să se elimine din colecția de legi ale Ardealului acelea care sunt injurioase pentru Români, să se confirme vechile diplome date de principii ardeleni în favoarea preoțimeii unite (Aci se înșiră 5 astfel de diplome, începând cu aceia din 3 Iunie 1609 a lui Gavrilă Bathory și până la aceia din 12 August 1676 a lui Mihail Apafi care, toate, o scuteau de plata dijmelor după pământurile cultivate de ea) și ceea ce este extrem de interesant, ținându-se seamă de timpul când a fost făcută, Klein mai cerea ca robotele pe care iobagii români sunt siliți să le facă domnilor de pământ să se reducă la 2 zile pe săptămână în loc de 4, ca în Fundus regius iobăgia să fie desființată cu totul, fiindcă, deși Români de-acolo sunt țărani liberi, totuși sunt siliți să facă robote. În fine, pământurile pe care domnii le-au luat dela iobagi din ură națională să li se restituie.

La sfârșitul opiniei sale asupra cererilor lui Klein Cancelaria propune împărătesei, ca episcopul să fie oprit a mai merge la Curte, fără o autorizație specială, cum este oprit și colegul său de ritul latin. Vlădica răspunde că nu are nimic împotriva unei astfel de măsuri, cu condiția însă ca să fie numit și dânsul membru al guvernului, cum e episcopul latin. Altfel, încheie răspunsul, protestez.

În ajutorul episcopului, care se sbătea, cum s'a văzut, ca să convingă Curtea împărătească de dreptatea cererilor sale, au venit și cei de-acasă. Un memoriu semnat de "clerul și națiunea română din Transilvania, unită cu adevărata biserică romano-catolică" a fost trimis în August 1743 împărătesei. Autorii lui îi amintesc de sacrificiile aduse de națiunea română în războiul pe care-l poartă cu dușmanii, frământările episcopului, care se găsește în Viena de un an de zile și de luptele grele și costisitoare pe care nația și clerul român le poartă de peste 30 de ani cu imense cheltuieli pentru dobândirea dreptății. Dacă n'a isbutit până acum, asta se datorește nu netemeinicii cererilor ci opoziției aprige a vrășmașilor (wegen harten Entgegenstehung unserer Widersprecher). Nu știm nici acum, continuă memoriul, că oare ne vom împărtăși de bunătatea și mila Majestății Voastre ori ne vom prăbuși noi și urmașii noștri, îngropându-ne între

lacrimi și suspine inima în pământul rece (oder gänzlichen zum völligen Untergang unserer Nachkommenschaft mit blutigen Thränen und Seufzen unsere Herzen in die kalte Erden verbergen sollen). Memoriul referindu-se la acuzațiile aduse de dușmani, că Românii nu ar fi sincer uniți, declară că dacă vor fi satisfăcute cererile prezentate prin episcopul cu toții vom face din nou, deși am mai făcut-o odată, mărturisirea de credință catolică (580).

N'au stat însă cu mâinile în sân nici națiunile privilegiate. Am văzut mai sus, că delegația trimisă de dieta din 1741 la Viena, primise instrucțiuni categorice ca să împiedice introducerea Românilor în rândul statusurilor. Fiind acum informați că punctul central al luptelor lui Klein îl formează cererea ca Românii să fie declarați națiunea a patra a Transilvaniei, Status-urile s'au mișcat din nou. Un memoriu a fost trimis din partea lor împărătesei, în care arată că Românii nu pot fi declarați națiune fiindcă și până acum au fost lipsiți de privilegii, iar numărul mare al lor nu poate fi motiv suficient pentru a-i declara națiune. Prin o astfel de declarație s'ar face praf prerogativele celor trei națiuni și meritele câștigate de cei de acum și de înaintașii lor față de casa domnitoare (581).

Înainte de a da o soluțiune, împărăteasa a trimis toate actele acestui mare proces, care părea fără sfârșit, dintre Klein și Status-urile ardelene, conferinței ministeriale. Conferința s'a ocupat de ele în ședința din 17 August 1743. Din procesul verbal al hotărîrilor ei, cunoaștem numai partea care se referă la diploma a doua leopoldină. Conferința constată, mai întâi, că nu e sigur dacă a fost ori nu publicată în dieta Transilvaniei și dacă a fost publicată i-a contrazis cineva ori nu. Este cert însă că n'a fost confirmată de împărații Iosif I și Carol VI, asemenea e cert că Status-urile ardelene ar socoti introducerea între ele a Românilor pe baza art. 3 al amintitei diplome potrivnică legilor fundamentale ale principatului. Având apoi în vedere că originalul ei nu s'a găsit, că dijmele și quartele sunt ori ale fiscoșului ori au fost cedate domnilor de pământ și altor donatari și că diploma a doua leopoldină, chiar dacă s'ar încerca acum publicarea ei, ar întâmpina opoziția întregii țări, conferința propune să fie amânată confirmarea ei precum și soluționarea acelor cereri episcopului care urmăresc numai avantajii lumești nu spirituale, pentru timpuri mai liniștite. Să se dea însă ordin guvernului ardelean să facă cercetări privitor la diploma a doua leopoldină. Până atunci să fie confir-

(580) HURMUZACHI, *Documente VI*, p. 569-70. Larg rezumat românesc în BUNEA, *op. cit.*, p. 86-87.

(581) TOTH ANDRÁS, *op. cit.*, p. 72-73.

mată diploma din 16 Februarie 1699 care a fost publicată fără nici o opoziție și care este "iuribus unitorum sufficiens" (582).

În fine, la 9 Septembrie 1743 după atâtea consultări, referate și "opiniuni" împărăteasa s'a pronunțat și ea în decretul adresat guvernului și Status-urilor ardelenne. După ce amintește repetatele cereri ale episcopului privitoare la preoțimea și națiunea română și lucrările comisiunilor instituite de părintele său Carol VI, împărăteasa spune că dorește să dea o dovadă a bunei sale voințe față de Români, fără însă a aduce vreun prejudiciu celor trei națiuni recunoscute și drepturilor altora. Altfel poruncește ca 1) în comitate și în scaunle săsești și secuiești să se dea preoților ori o anumită cantitate de cereale (capetii) ori porțiune canonică, adică pământ din a cărui cultură să se poată întreține. Preoții au apoi dreptul să incaseze pentru slujbele făcute credincioșilor următoarele taxe: pentru botez 6 denari, pentru slobozirea din casă a lehuzei 6 denari, pentru cununie 24 denari, pentru molitvă 3 denari, la Bobotează dela fiecare familie 3 denari, pentru înmormântare 1 floren, pentru saracustă, cine vrea să i se slujească fără a putea fi silit, 2 floreni 40 denari, pentru sărindar se va încasa taxa în bani și anume 9 floreni 60 denari sau în vite nu însă în pământ. Toate celelalte taxe precum și claca se desființează (583). De aceste beneficii nu se împărtășesc preoții însurați a doua oară sau a treia oară. 2) În fiecare parohie se va da teren pentru biserică și casă parohială. 3) Clerul unit se va bucura de toate privilegiile clerului catolic conform diplomei din 6 Februarie 1699 a lui Leopold I și a hotărârilor împărătești ulterioare. Preoții uniți vor plăti, ca și preoții catolici, dijmă și alte impozite după pământurile proprii (după cele bisericesti nu). Apoi ca să nu se sporească inutil numărul preoților în detrimentul poporului, se admit în satele mari un paroh și 2 capelani (preoți ajutători), în satele mijlocii un paroh și un capelan iar în satele mici un paroh. Se va întocmi un tablou al tuturor satelor arătându-se pentru fiecare numărul preoților și averile de care dispune parohia. Asemenea se vor arăta sumele pe care le încasează episcopul pentru hirotoniri precum și veniturile în bani ori cereale pe care le are dela preoți și dela parohii. Vlădica nu va hirotoni iobagi fără învoirea domnilor lor. 4) Uniții pot zidi biserici unde sunt în număr mai mare. Despre bisericile plănuite a se zidi, episcopul va informa Curtea împărătească. 5) Episcopul e dator, conform diplomei fundamentale din 21 August 1738, să țină teolog, să-i dea locuință potrivită în reședința episcopescă, 300 floreni, lemne pentru foc și legume, grajd pentru 2 cai, fân și ovâz până când va dispune împărăteasa altfel. 6) Gu-

(582) G. BOGDAN DUICA, *op. cit.*, p. 39-40.

(583) Taxele sunt, cu două mici excepțiuni, identice cu acelea stabilite de comisiunea din 1738 și primite de dietă.

vernul va cerceta soarta diplomei din 19 Martie 1701 a cărei copie, dată de Klein, se anexează, și va raporta în curs de 4 săptămâni. Diploma din 16 Februarie 1699, confirmată în anul 1708 de Iosif I, se confirmă din nou. 7) Copii iobagilor uniți, dacă profesorii îi recunosc capabili, să nu fie împiedicați să cerceteze școala sub pedeapsa prevăzută de art. 1 al *Approbatæ*-lor. 8) Asupra cererii episcopului Klein de a declara Blajul oraș privilegiat să se ceară și părerea dietei. 9) Nobilii români uniți să nu fie excluși dela slujbe dacă au pregătirea necesară. 10) Fiindcă episcopul a afirmat, fără să precizeze, că mulți domni au luat terenuri cultivabile, livezi, păduri etc care odată aparțineau satelor, orașelor ori fiscului iar în fundus regius Sașii au luat pământurile satelor românești, să fie invitat să arate toate cazurile pe care le cunoaște. Asemenea să dea și guvernul numele domnilor cari se poartă neomenos cu iobagii lor.

Celalte cereri ale episcopului, continuă decretul din 9 Septembrie, având nevoie de noi cercetări și informațiuni, se amână. În fine, guvernul este invitat să pună în vedere lui Klein că fără autorizație specială prealabilă nu are voie să mai meargă la Curte, ci chestiunile urgente să le soluționeze cu ajutorul agentului său (584).

Temerea preoțimei și a credincioșilor că episcopul se va întoarce dela Viena și data aceasta cu mâna goală s'a dovedit întemeiată. Nici una din cererile esențiale ale lui n'a fost ascultată și împlinită. Diploma a doua leopoldină a continuat a rămâne în vânt, Românii n'au fost declarați națiunea a patra a Transilvaniei ci au rămas numai tolerați ca și înainte, dijmele li s'au refuzat preoților români, fiind din potrivă și în viitor datori să dea dânșii dijme din roadele muncii aspre a lor preoților altor culte, teologul a rămas în coastele vlădicului, în reședința și în averea sa, nici în guvern și nici în dietă n'a fost numit nici un român, rămânând în aceasta din urmă vlădica singur să apere în mijlocul atâtor dușmani drepturile nației și interesele ei. Mai mult chiar, episcopul nu mai avea dreptul să meargă la Viena ca să molesteze Înalta Curte cu plângerile și cererile sale. Singurul lucru obținut, deocamdată pe hârtie, a fost obligația impusă domnilor de a da terenuri pentru zidirea bisericilor și a caselor parohiale și pământ pentru întreținerea preoților întrucât nu-i întrețin credincioșii cu contribuția lor de cereale. În schimb, împărăteasa a dovedit un interes prea suspect pentru taxele pe care le încasează episcopul însuși dela clerul și credincioșii săi.

Și ca ironia să fie și mai cruntă, decretul împărătească s'a dat lui Klein însuși în pllc sigilat ca să-l predea guvernului fără a-i comunica și lui cuprinsul documentului. Episcopul însă îl aflase, probabil dela același

(584) Textul decretului în NILLES, *op. cit.*, II, p. 548-555.

registrator Boer, care-i dăduse și copia diplomei a doua leopoldine și-i comunicase că originalul ei se găsește în arhiva Cancelariei Aulice transilvane. Astfel a urmat sguduitorul memoriu din 25 Noembrie 1743 în care vlădica face apel dela împărăteasa rău informată la împărăteasa mai bine informată. Intreg documentul este o explozie de revoltă și de indignare redactată în fraze care se rostogolesc ca un puhoiu. Sunt aci de cinci sferturi de an, începe vlădica, expunând între multe adversități, cu dovezile cele mai limpezi, soarta tristă și nedemnă a clerului și a națiunei române unite și acum affu că cu toate stăruințele mele această soartă devine și mai aspră decât înainte. Face apoi o impresionantă comparație între situația Evreilor și situația Românilor. Mirenii evrei nu sunt siliți să dea dijme preoților altor culte, Românii sunt siliți, Evreii au instanțele lor judecătorești iar în Praga au și o comunitate și un magistrat, care depinde numai de Majestatea Voastră, Românii nu au. Evreii sunt și ei tolerați dar au dreptul de a se muta când și unde vor, Românii nu au acest drept. Evreii pot dispune liber de avutul lor în caz de moarte, Românii nu pot. Evreii sunt protejați pentru folosul ce-l aduc altora, Românii din cauza urei de rasă nu sunt protejați de nimeni și cine ar îndrăsni să-i apere ar fi expus aceluiași persecuții ca Românii înșiși. Privilegiile și drepturile Evreilor obținute dela principii și împărații precedenți sunt, la cererea lor, confirmate, ale Românilor nu sunt ci din contra atât autoritățile provinciale cât și Cancelaria aulică zădărnicesc și împiedică respectarea lor. Diploma din 16 Februarie 1699 a fost confirmată amintindu-se numai numele meu în actul de confirmare nu și succesorii, pe cari vreau să-i supună episcopului de ritul latin ca astfel în viitor să nu mai fie cine să poată și să îndrăsnească să apere clerul și națiunea română și toate dijmele și quartele să fie date episcopului latin. Să se sature deci și capra și să rămână și varza (capram et caules in salvo haberent) (585). O, sfântă intenție a catolicilor ardeleni ! Astfel se apără și se promovează sfânta unire ! De aci se vede cine vânează interese materiale. Eu nu lupt pentru mine ci am cerut ca credincioșii mei să dea dijmele și quartele

(585) Diploma din 16 Februarie 1699 fusese, într'adevăr, confirmată de Maria Terezia la 9 Septembrie 1743. Formula de confirmare spune textual : "... praesertim ejusdem Augustissimi praedecessoris et avi nostri desideratissimi literas omniaque et singula in iis contenta, ratas, gratas et acceptas habentes, praesentibus literis nostris de verbo ad verbum inseri et inscribi facientes, *pro parte prae memoratorum Liberi Baronis Ioannis Innocentii Klein denique sacerdotum et universaliter totius gentis Valachorum, Graecorum et Ruthenorum in antelato Principatu nostro. Partibusque eidem annexis degentium et existentium sacrae romanae ecclesiae unitorum*, acceptavimus, approbavimus, roboravimus, confirmavimus et ratificavimus". Nu se spune deci că aprobarea și confirmarea diplomei se face și pentru succesorii lui Klein. Asta l-a determinat să facă observațiile de mai sus, privitor la intenția de a supune biserica unită episcopului latin.

preoților proprii dar dușmanii preferă ca preoții uniți să le dea preoților ne-catolici, deși, dacă ar fi date preoților mei, aceștia ar ceda o cincime seminariului ce s'ar înființa în Cluj pentru întreținerea viitorilor preoți români și 50 floreni ar ceda în fiecare an teologului. Evreilor li se face dreptate, Românilor, din ură de rasă, nu, ci li se ia și ceea ce au ca nu cumva fiind acum uniți să ajungă și ei în rândul celorlalte națiuni.

Acestea și altele sunt care lovesc în creștinătate, în catolicism, în dreptate, în pietatea față de Dumnezeu și față de biserica Lui unită și rănesc până la sânge națiunea română care suspină într'o nouă robie egipteană. Toate acestea le-am dovedit în memoriile mele, pe care *partialisima* Cancelarie Aulică le-a nesocotit. Dacă Majestatea Voastră ați fi procedat cu domnia dela Cancelaria amintită cum au procedat ei cu noi, ar socoti-o aceasta ca cea mai mare tiranie. Domnia din Cancelaria Aulică transilvană contrazicându-se și părținind în chipul cel mai rafinat numai pe conașionali lor, catolici și ne-catolici, s'au silit să stoarcă pentru noi o sentință de moarte și se bucurau că, dobândind decretul din 9 Septembrie al Majestății Voastre, mă pot face de răs și de batjocură înaintea întregului principat și astfel să terorizeze clerul și națiunea română atât de oprimată.

Memoriul încheie cu acest apel care fi muiat și pietrele: deci, dacă Dumnezeu cel atotputernic i-a dat Majestății Voastre puteri aci pe pământ ca să faceți dreptate tuturor supușilor și mai ales nașionilor între care națiunea română ce numără peste 500.000 suflete, nu este cea mai mică și va dat puterea să faceți dreptate prompt și cu zelul cu care doriți să v-o faceți Dumnezeu față de dușmanii voștri, atunci îngăduiți-mi să fac apel la Majestatea Voastră mai bine informată, rugându-vă ce cererile mele cuprinse în documentul anexat, să fie date unei comisiuni speciale, imparțiale sau unui membru al guvernului care să-l examineze și să-mi comunice mie nedumeririle pe care le-ar avea, ca să le pot înlătura, scoțând astfel printr'o hotărâre împărătească națiunea română și clerul român unit din jugul despotic în care se află azi. Căci dacă voi fi trimis iarăși la Status-urile ardelene, adică la dușmanii noștri, fără a obține nimic, atunci nu-mi rămâne, mie și tuturor alor mei, altceva decât să ne adresăm lui Dumnezeu cel viu apelând la El această cauză atât de asuprită de dușmanii noștri cu tot felul de informațiuni născocite, viclene și sinistre (586).

Nici acest tipăt desnădăjduit n'a mișcat pe nimeni și astfel Klein s'a întors în Ardealul său, aducând în plic închis și sigilat, adresat guvernului, documentul care spulbera toate nădejtile și ale lui și ale nației.

(586) Textul în HURMUZACHI, *Documente VI*, pag. 567-569. Un rezumat românesc care, ici colo, e traducere aproape textuală în BUNEA, *op. cit.*, p. 92-96.

XII. LUPTELE LUI KLEIN ÎN DIETA DIN 1744

Intoarcerea acasă n'a însemnat pentru Klein încetarea luptei ci continuarea ei cu și mai multă energie și vigoare, căci pe ziua de 23 Ianuarie era convocată dieta țării al cărei program de activitate avea o importanță excepțională. Dieta trebuia, mai întâi, să înregistreze confirmarea diplomei leopoldine din 16 Februarie 1699, confirmare pe care Maria Terezia o dăduse în 9 Septembrie 1743, apoi în fața ei se găseau propozițiunile împărătești, cuprinse în 9 puncte (articole), dintre care punctele 6 și 7 îi priveau direct și pe Români. În fine, vlădica trebuia să predea guvernului pentru a fi prezentat dietei plicul cu hotărârile din 9 Septembrie 1743 ale împărătesei.

Atât episcopul cât și membrii dietei simțiau că se găsesc în fața luptei finale și decisive. Klein, după sângerosul eșec suferit la Viena, cunoscând mentalitatea și vederile reprezentanților celor trei națiuni, sigur, nu aștepta nimic din partea lor. Spusese limpede acest lucru și în ultimul memoriu trimis, pe când se afla în Viena, împărătesei. De aceea intervenția sa în cursul desbaterilor n'a fost o luptă pentru a convinge ci a avut caracterul unei mari, definitive și ultime răfueli cu niște oameni dela care era hotărât să nu mai nădăjduiască nimica precum era hotărât nici să nu-i cruțe. De altă parte, guvernul și membrii dietei, cari cunoșteau toate acuzațiile, pe care li le adusese cu o neobișnuită sinceritate episcopul în multele sale memorii prezentate Curții împărătești cu prilejul recente sale petreceri în capitală, erau curprinși de o nestăpănită furie față de îndrăsnețul care ataca cu pasiune și violență temeiurile înseși ale ordinii constituționale ale țării, pe care se întemeiau privilegiile și bunăstarea fiecăruia din ei și a tuturor împreună. Vlădica a stat și acum neînfrânt în mijlocul furtunii pe care o deslănțuia fiecare cuvânt și fiecare gest al lui. Memoriul trimis la 19 Iunie 1744, prin agentul vienez al lui Klein, Hardt, de către reprezentanții catolicilor ardeleni de ambele rituri descrie sobru și plastic situația în dietă a episcopului: toți sunt contra lui și el în numele clerului și al poporului este singur contra tuturor și astfel nu ar fi mirare dacă din cauza multelor asupriri și persecuții și-ar pierde mintea (587).

Intâiul conflict violent între Klein și membrii dietei a izbucnit când a fost prezentată diploma din 9 Septembrie 1743 a Mariei Terezia cu care a confirmat diploma din 16 Februarie 1699 a lui Leopold I. Aceasta din

(587) Wider welchen alle seynd und er nomine cleri et populi der einzige allein wider alle ist, dass also kein Wunder wäre, so er schon vermög vielfältigen Unterdrückungen und Verfolgungen von Sinnen kommen wäre. HURMUZACHI, *Documente VI*, p. 574.

urmă puse, cum știm, pe picior de absolută egalitate biserica unită, atât în ce privește bisericile înseși cât și persoanele bisericesti și bunurile lor cu biserica latină, cu bisericile, persoanele bisericesti și bunurile lor (588). Dieta a hotărât să se înregistreze diploma de confirmare cu precizarea, că de privilegiile amintite beneficiază numai *preoții și bunurile bisericesti* nu și *bunurile private* ale preoților. Episcopul a protestat împotriva acestei interpretări restrictive și s'a plâns împărătesei care a cerut apoi informațiuni tot dela dietă. În vorbirea ținută în sinodul din 25 Iulie 1744 Klein explică motivele care l-au determinat să refuze acceptarea înregistrării: cu interpretarea amintită a diplomei: *verum est quod cum eiusmodi circumscriptione acceptare noluerim neque consentire possumus, ut illi pro suo libitu cum praejudicio nostro interpretentur. Haud enim concessum est alteri quam regi regia interpretari privilegia.* (G. Bogdan Duică, *op. cit.*, p. 54). Observațiile cu care dieta hotărâse să înregistreze diploma din 9 Septembrie 1743 a împărătesei nu erau decât o parafrază a propriilor cuvinte ale acesteia, căci împărăteasa însăși spunea că după pământurile private ale lor, nu după acelea ale bisericeii, preoții sunt datori să dea dijme și să plătească toate celelalte contribuțiuni și taxe. Interpretarea restrictivă o făcuse deci Maria Terezia. Klein știa foarte bine acest lucru fiindcă dânsul adusese diploma dela Viena și o prezentase dietei la sfârșitul lui Ianuarie 1744. Episcopul însă își avea punctul lui de vedere care era: bisericile românești nu au decât în foarte puține locuri pământ bisericesc destinat întreținerii preoților. Astfel preoții se întrețin din pământul propriu. Fiind *acesta* mijlocul de traiu al lor, *el ține locul pământului bisericesc din biserica latină* și de aceea *roadele lui* trebuie să se bucure de scutițele garantate de diplomă. Protestul se îndrepta astfel împotriva diplomei împărătești pe care o atacase, fără nici o rezervă, și în memoriul întocmit după ce aflase cuprinsul plicului sigilat ce i se dăduse la Viena ca să-l predea guvernului ardelean.

Iată o pildă a felului cum se desfășurau discuțiile între episcopul Klein și Status-urile țării Ardealului în dieta în 1744: *Românii sunt niște vagabonzi*, ziceau Status-urile; *nu pot fi altfel deoarece sunt asupriți până la sânge*, răspundea episcopul. *Sunt numai țărani și iobagi*, ziceau Status-urile; *nu este adevărat*, răspundea Klein, *căci avem Români nobili în districtul Făgărașului și liberi în fundus regius. Sunt tâlhari și hoți*, ziceau Status-urile; *nu trebuie să vă mirați*, răspundea episcopul, *căci acestor oameni*

(588) *Graeci ritus sanctae romanae ecclesiae unitorum tum ecclesiae ipsae, tum ecclesiasticae personae tum earum res ... eadem prorsus immunitate ecclesiastica gaudere debent, qua ecclesiae personaeque latini ritus ex sacrorum canonum praescripto et terrenorum principum consensu indultis et privilegiis effective perfrui gaudereque dignoscuntur.*

afară de piele nu li se lasă nimic cu ce să se hrănească. Sunt leneși ziceau Status-urile ; dar numai Românii vă lucrează ocnele, minele de fier și de aur și unora li se trage și pielea după ei, răspundea tăios vlădica. Clerul și poporul român nu sunt uniți din inimă, ziceau iarăș Status-urile ; despre celea ce sunt ascunse în inima omului numai Dumnezeu poate judeca, răspundea episcopul (589).

Conflictul dintre Klein și ceilalți membri ai dietei a atins culmea când s'au discutat art. 6 și 7 ale proporzițiunilor împărătești din 20 Iulie 1742. Articolul cuprindea și următorul text care urma să fie votat de dietă și astfel să devină lege : *universos et singulos fideles nobis dilectos carae nobis Transilvaniae trium nationum status et ordines, sine discrimine religionis, etiam sacrae romano-catholicae ecclesiae graeci ritus vere unitorum, cum et illi catholici sint, reddimus hisce certos et securos non secus ac alios quosvis cuiusvis gradus et conditionis ... incolas universos et singulos quod eosdem in suis iuribus, legibus, privilegiis immunitatibusque et indultis quae videlicet ab alte dictis augustissimis praedecessoribus ... concessa et indulta fuere clementissime non modo confirmemus verum etiam illibatae simus conservaturae.* Textul este limpede : împărăteasa confirmă și se obligă să respecte drepturile și privilegiile bisericii unite, care și ea e catolică, și ale credincioșilor ei de orice grad și condițiune. Este ceea ce cerut Klein mereu în numeroasele sale memorii și petiții și ceea ce se cuprindea în art. 3 al faimoasei diplome a doua leopoldine atât de multă discutată.

Status-urile n'au acceptat textul propus de împărăteasa decât cu adăușul că fraza *graeci ritus unitorum* să se refere numai la preoții și la nobilii români, a căror condiție rămâne egală cu aceea a celorlalți preoți și nobili din teritoriul în care sunt stabiliți, fără să formeze a patra națiune a țării. Fraza să nu se refere apoi la poporul de rând și la fiii preoților de origină din acest popor, ca să nu se răstoarne sistemul constituțional al patriei și nici plebea valahă și alți străini să nu fie primiți între națiuni cu prejudiciul drepturilor, privilegiilor și prerogativelor celor trei națiuni recunoscute (590). Acelaș articol abrogă dispozițiunile contrare credinței romano-catolice, cuprinse în vechile legi ardeleni votate pe timpul principilor cal-

(589) A. BUNEA, *op. cit.*, p. 99 fără indicarea izvorului.

(590) *Terminos autem graeci ritus unitorum mentionato resolutionis regiae paragrapho insertos ad ecclesiasticos solum et nobilitate praerogativa gaudentes, quorum conditio ea est, quae reliquorum patriae civium et qui eidem nationem e tribus receptis systema huius principatus constituentibus, ubi per ademptionem bonorum sedem sibi fixerunt, hoc ipso absque quartae nationalitatis erectione ac constitutione annumerati sunt, refferi, non vero ad plebeos vel filios poparum e plebea sorte assumptorum extendi posse, aut debere ne systema huius principatus evertatur, neve plebs valachorum aliorumque advenarum numerum inter nationes faciat ac vel ulli trium nationum earumque iuribus, privilegiis, immunitatibus et praerogativis praepjudicio sit, intelligimus.*

vini. Toate celelalte dispozițiuni ale lor rămân însă în vigoare, deci rămân și acelea care îi declară pe Români numai tolerați și recunosc numai trei națiuni.

Art. 7 al propozițiunii împărătești acceptat de dietă și devenit astfel lege, recunoaște episcopia unită a Făgărașului *cu averile și beneficiile pe care le avea atunci*, deci fără dreptul de a dobândi în viitor altele.

În fața acestor încercări de a perpetua mizeria morală și materială a nației române care trebuia să rămână pentru totdeauna în afara cadrelor constituționale ale țării, episcopul a redactat un energetic protest. Protestul, al cărui text ni s'a păstrat, a fost dat protonotarului ca să-l citească în sedința publică a dietei. Efectele lecturii acestui protest ni le descrie memoriul amintit mai sus, trimis împărătesei de către catolicii de ambele rituri : a fost ceva nemai auzit purtarea unor deputați când episcopul de Făgăraș, baronul Klein, a dat protonotarului protestul său scris în termeni cuviincioși și a fost prezentat de către acela dietei. Când s'a citit imputarea că dieta lucrează contra intenției manifeste a Majestății Sale, a izbucnit un strigăt asemenea aceluia : restigence-l, restigence-l, atacându-l că îndrăznește să protesteze împotriva unei țări întregi (591). Nimic nu dovedește mai bine proporțiile pe care le-a luat conflictul decât faptul, că episcopul, care înfruntase atâtea furtuni în cursul frământatei sale vieți, și-a retras protestul de frica violenței (592).

Au intervenit însă credincioșii, căroro li s'au alăturat și unii catolici nemulțumiți, trimițând împărătesei prin cunoscutul agent al lui Klein, lungul memoriu de care am vorbit. Memoriul dă, mai întâi, o scurtă istorie a felului cum au fost discutate propozițiunile trimise de ea dietei, fiind, la început, primite fără nici o modificare, cum pe urmă, Status-urile au revenit modificând art. 6 și 7, făcând prin aceste modificări situația bisericii catolice și unite mai rea decât înainte. Fapta lor, în urma căreia uniții devin din tolerați sclavi înlănțuiți, este păcat contra lui Dumnezeu, contra naturii și chiar și contra intereselor împărătesei, a binelui public al țării și a iubirii aproapelui. Este păcat contra lui Dumnezeu a răpi cuiva posibilitatea de a se instrui în lucrurile de credință, cum se face cu

(591) Ist annoch etwa unerhörtes, wie weit sich einige Deputirten haben eingelassen, als der Fogarascher Bischof, Baro Klein ... seine Protestation obwohl in klüfflichsten Terminis einem Protonotario eingereicht und von dannen zum Landständen ist gebracht worden ; allwo da man es öffentlich verlesen und sobald als die Wörter contra expressam et seriam mentem Suae Majestatis gehört worden, ein solches Geschrei nicht anderst als crucifige crucifige entstanden und gesagt worden, wie und worumen er sich unterstunde wider ein ganzes Land zu protestieren ... HURMUZACHI, *Documente VI*, p. 574 cfr. și vorbirea episcopului ținută în sinodul din 25 Iunie 1744 în Gh. BOGDAN DUICA, *op. cit.*, p. 55.

(592) Mithin da der Bischof Gewalt bevörichtete und üble Folgerungen vermeinden möchte musste er öffentlich die Sach wiederrufen, spune memoriul citat.

Românii, cari sunt reduși la starea de cerșetori nemaiputând purta sarcinile publice și, mai ales, neputându-și trimite copiii la școală unde să se formeze elemente capabile a instrui poporul. Este păcat contra naturii "*portare onus publicum cum caeteris nationibus et non sentire commodum cum ipsis*". Memoriul arată apoi că Românii sunt locuitori mai vechi ai țării decât Ungurii, că situația tristă în care au ajuns în cursul vremii se datorește schismei, iar situația bună a celorlalte națiuni se datorește apartinerii lor la catolicism. Acum acestea, deși au părăsit catolicismul, beneficiază de privilegiile obținute pe când erau catolice și pentru că erau catolice, iar Românii trecuți la catolicism continuă a fi tratați ca robi. În încheiere, împărăteasa e rugată să refuze aprobarea articolelor citate în forma propusă de dietă, declarând nulă revocarea protestului prezentat de episcopul dietei, revocare făcută de frică în mijlocul scenelor violente a căror descriere o dă. Fără îndoială, memoriul a fost opera lui Klein pentru că cuprinde ideile și argumentele lui, unele părți fiind simpla parafrază a ultimului memoriu trimis, când era încă în Viena, în 1743, împărătesei.

Episcopul a intervenit și personal rugând pe împărăteasa să mențină nemodificate propozițiile sale și să pună capăt persecuțiilor și asupririlor "păcătoase" ale Românilor (593).

Activitatea neîntreruptă a lui Klein, cererile lui tot mai îndrăznețe și mai stăruitoare și răsunetul pe care, fără îndoială, l-au avut, au silit Status-urile ardelene să privească problema românească în față, în întreg complexul ei. Reprezentanții celor trei națiuni privilegiate și-au dat seama că acum nu mai e vorba numai de a da ori a nu da preoților români dijme, de a încasa ori a nu încasa dela ei taxe și impozite, de a admite într'un sat un preot ori mai mulți, ci e vorba de o mare primejdie ce amenință sistemul politic însuș al Transilvaniei. Problema se prezenta, deci, în forme cu mult mai grave decât cum se bănuia până aici și ea a început a produce serioasă îngrijorare în sânul elementelor cu răspundere ale națiunilor recunoscute. Această îngrijorare și-au exprimat-o Status-urile în marele memoriu *De intestinis Transilvaniae malis et eorum remediis curativis salutaris meditatio*, întocmit la 3 Mai 1744, deci în cursul dietei însăși. Autorul lui a fost baronul Daniel Istvan senior, un membru fruntaș al ei și fruntaș al bisericii reformate. Voluminoasa lucrare se ocupă și de Români în legătură, firește, cu acțiunea lui Klein.

În concepția Status-urilor cheia de boltă a vieții constituționale a Ardealului și, deci, a normalei lui dezvoltări, este unirea celor trei națiuni. Dificultățile care s'au ivit în cursul evoluției lui istorice se datorau nu divergențelor dintre națiuni ci divergențelor confesionale. Acest sistem

---

(593) Textul în HURMUZACHI, *op. cit.*, p. 575-76.

constituțional trebuie menținut fiindcă numai el garantează securitatea țării. După aceste considerațiuni generale, memoriul se ocupă de Români și de cererile lui Klein ale cărui tendințe trebuiesc socotite crimă de trădare, (Nota infidelitatis) fiindcă urmăresc răsturnarea legilor fundamentale ale Statului. Româniii constituiesc o primejdie capitală pentru țară deoarece se sporesc într'un mod îngrijorător. Sate întregi care înainte cu 50 de ani aveau o populație mixtă română și maghiară ori română și săsească, azi sunt curat românești. Sunt apoi numeroase sate în care numai biserica și zidurile din jurul ei mai arată că acolo au locuit odată maghiari ori sași. Acum sunt locuite numai de Români. Dacă nu se va zăgăzui revărsarea aceasta a Românilor, ei vor juca în viața provinciei rolul calului troian care va aduce pieirea celor trei națiuni. Drepturi și privilegiu nu se pot da străinilor; ori Româniii, cu excepția nobililor, trebuiesc considerați ca atare. Ei sunt primejdioși apoi și din cauza legăturilor strânse pe care le au cu ortodocși din afară de frontieră, din Principate, din Serbia, Bulgaria, Grecia și Rusia. Dacă Transilvania nu ar fi înconjurată de munți cari o împrejmuiesc ca o coroană, de mult ar fi fost absorbită de coreligionarii lor vecini (594). Din motivele arătate, încheie interesantul memoriu, împărăteasa trebuie să mențină actualul sistem constituțional și politic al Transilvaniei, căci numai așa poate fi apărată de "periculosae machinationes" ale lui Klein (595).

Impărăteasa nu s'a lăsat impresionată de protestele episcopului român unit și ale credincioșilor lui, ci la 7 August 1744 a aprobat modificările făcute de Status-urile ardelene care au obținut astfel putere de lege. Decretul din 9 Septembrie 1743 cu hotărârile împărătesei privitoare la cererile prezentate de Klein în anii 1742-1743 nu au fost discutate de dietă. Episcopul le predase guvernului numai la 21 Februarie 1744 cu rugămintea de a nu le supune încă discuției publice, fiindcă poporul, aflând că vladica lor s'a întors dela Curte și acum cu mâna goală, s'ar putea deda la mișcări primejdioase pentru ordinea publică. Astfel decretul a fost discutat numai de dieta din 1746.

(594) Transilvania exigua ... nisi alpibus et montibus Carpaticis fuisset coronae instar circumscripta, taliterque pro naturae fortificatione immunita, iam diu per antelatos valachorum transilvanorum fidei consortes vicinos absorbenda erat.

(595) Memoriul e tipărit de KELEMEN LAJOS, în *Ujabb adattár a vargyasi Daniel Csálad történetéhez*. Cluj 1913. O analiză al lui în TOTH ZOLTÁN, *op. cit.*, p. 134-137 și cfr. și TOTH ANDRÁS, *op. cit.*, p. 73-74.

XIII. APARIȚIA ÎN ARDEAL A AGITATORULUI SÂRB VISARION SARAI. SINODUL DIN VARA ANULUI 1744

De altfel situația episcopului fusese sdruncinată, chiar în cursul celor mai grele lupte, de apariția în Ardeal a călugărului sârb Visarion, care sguđuise, într'o mare parte a țării, plăpânda operă a unirii cu Roma. Apariția "șarlatanului bosniae" cum îl numise odată N. Iorga [*Revista istorică* XXVI (1940) p. 292] a dat numeroșilor dușmani ai impetuosului și neastâmpăratului vlădică o armă cu care câștigarea biruinței era sigură. Status-urile declaraseră în repetate rânduri că unirea nu există și că preoții înșiși se declară uniți numai de dragul beneficiilor făgăduite de diplomele împărătești. Vlădica spusese și el, la 3 Decembrie 1737 în fața comisiei prezidate de baronul Toroczkai că clerul român s'a unit cu condițiunea de a obține beneficiile și foloasele de care se bucură clerul catolic și că, dacă nu le obține, va sta pe gânduri. Apoi la 21 Februarie 1744 când a predat guvernului plicul cu decretul împărătesc din 9 Septembrie 1743, a cerut să nu fie publicat cuprinsul lui, deoarece s'ar putea întâmpla ca poporul nemulțumit să se dedea la mișcări primejdioase. De altfel, în memoriul întocmit după ce Visarion aprinsese focul, memoriu în care a cerut împărătesei să refuze sancționarea în forma votată de dietă a art. 6 și 7 din propozițiunile dânssei, o spusese fără înconjur, că dacă nu i se va împlini cererea, nici o mie de alte privilegii nu-l vor satisface, *ci va protesta mereu ori va încerca pe altă cale să împiedice aplicarea articolelor amintite* (596). Această *altă cale* s'a văzut și se vede: revolta împotriva unirii și părăsirea sgomotoasă a ei. Mai mult: episcopul a fost invitat să iasă în mijlocul poporului ca să-l liniștească și i s'a făgăduit forța armată pentru acest scop. A răspuns că nu poate folosi forța, ci dacă guvernul vrea liniște, să respecte privilegiile date de diplomele împărătești. Ori, asta ar însemna răsturnarea sistemului constituțional al țării, singurul care garantează trăinicia ordinii și siguranței ei.

Agitația lui Visarion și urmările atât de impresionante și neașteptate ale ei, au fost socotite ca un *Deus ex machina* — *repente et inopinate, mirabilis plane facta est rerum conversio*, spune calvinul Petru Bod — și au fost primite cu explicabilă bucurie de toți dușmanii trezirii la o nouă viață a Românilor ardeleni, fiindcă ele, cum spune contemporanul sas Schmeit-

(596) ... dann so die Valacher in diesen Artikeln ausbleiben, mögen sie gleichwohl tausend Privilegia nachgehends überkommen, so werden wir allezeit selben contradicieren, oder auf ein anderen Art hinderlich sein können, dass selbe nicht zu ihrer Richtigkeit kommen mögen ... HURMUZACHI, *Documente VI*, p. 576.

zel, au stat în calea avântului spre libertate și egalitate (597). Unii deputați au mers atât de departe încât au cerut în dietă să nu se mai înregistreze diploma Mariei Terezia cu care confirmase privilegiile unirii date de Leopold I în 16 Februarie 1699, deoarece, dispărând unirea prin întoarcerea poporului la schismă, diploma este inutilă (598).

Memoriul din 3 Maiu 1744, întocmit de baronul Daniel Istvan nu-mise acțiunea lui Klein trădare de patrie iar acum generalul comandant contele Czernin raporta Curții care ținea atât de mult la opera unirii, fiindcă era și *opera ei*, că vina marilor defecțiuni o poartă episcopul. Informațiuni identice vor fi fost trimise, sigur, și de alții și astfel, la propunerea consiliului de războiu, împărăteasa a dat la 15 Iunie 1744 ordin guvernului ardelean să-l invite pe Klein să meargă la Curte, sub pretextul că va trebui să dea lămuriri în chestiunea multor petiții și memorii pe care i-le înaintase, aceste lămuriri fiind necesare înainte de a se lua hotărâri definitive în chestiunea lor (599). În acelaș timp Maria Terezia a dispus ca lucrurile să fie astfel aranjate încât episcopul să nu poată nici refuza nici amâna plecarea (600).

Episcopul, nebănuitor de cecace i se pregătește și mai ales, ne putând bănui că invitația redactată într'un stil atât de dătător de nădejdi, este o simplă cursă, s'a pregătit de drum. Înainte de plecare însă, dorise să ia încă odată, ca în ajunul tuturor marilor sale bătălii, contact cu reprezentanții clerului și ai poporului. Astfel a convocat pe ziua de 25 Iulie st. v. (6 Iulie st. n.) săborul mare la care au luat parte nu numai protopopii ei și o mulțime de preoți, apoi mireni, nobili și țărani și chiar și unii cari părăsiseră unirea. În total s'au adunat la Blaj circa 150 persoane. Sinodul semăna deci mai mult cu o adunare națională decât cu un sinod preotesc. Dar nu numai compoziția lui ci discuțiile înseși au avut acest caracter politic național.

(597) Man wollte nähmlich diese Leute — die Wallachen — zur 4-ten Nation erheben und in Siebenbürgen unter Status aufgenommen wissen. Folglich sollten sie alle jura, beneficia et privilegia cum tribus receptis religionibus et nationibus gemein haben und ad officia publica etiam eminentiora admittirt werden. Ihre Pfaffen sollten den romano-catholicis gleich geachtet werden, alle immunitates, libertates et in specie decimas, sublato fundi sive regii sive nobilitoris respectu, von ihren auditoribus zu geniessen haben. ... Als es aber damit aufs höchste kommen, musste sich ein Zufall in den Weg legen, den obwohl kein Mensch vermuthen sollen. *Anuarul Institutului de istorie națională*, Cluj, V, 1928-30, pp. 465-466.

(598) "... cessante, per populi ad schisma reditum, ipsa unione, lege circa unionis stabilimentum opus non sit" A. BUNEA, *op. cit.*, p. 160, notă.

(599) Textul ordinului către guvern în A. BUNEA, *op. cit.*, p. 109, notă.

(600) "... eo res dirigatur ut adventum suum nec declinare nec differe valeat".

În fața acelor 150 de persoane, clerici și mireni, nobili și țărani iobagi, uniți și neuniți, vlădica a făcut o lungă expunere asupra luptelor sale la Viena și în dietă pentru a storce respectarea diplomelor împărătești și asupra rezultatelor obținute. A arătat, mai întâi, punct cu punct cuprinsul diplomei a doua leopoldine, adăugând : celea ce se cereau dela noi, le-am împlinit precum am făgăduit și ne ținem de ele ; tot atât de bine știți însă și ce am primit din "mângăioasele promisiuni" (ex solatiosis promissis). Arată apoi cum la dorința clerului și a poporului a luptat pentru confirmarea și respectarea privilegiilor promise cu prilejul unirii și cum i s'a răspuns că nu se știe sigur dacă diploma a doua leopoldină a fost publicată ori nu. Am replicat, spunea Klein, că dacă se respectă punctele ei care ne impun obligații, trebuesc respectate și acelea care ne dau drepturi. Totul a fost zadarnic, fiindcă domnii țării s'au opus ca și poporul nostru să fie recunoscut între națiuni. Am spus că preoțimea nu mai vrea să țină "onerosos articulos absque solatiosis". N'am putut obține confirmarea diplomei a doua ; am obținut confirmarea numai a diplomei întâia (din 16 Februarie 1699) în care se vorbește numai de cler nu și de națiune. Dieta n'a voit însă s'o accepte și înregistreze decât "cum circumscriptione" adică cu interpretările restrictive pe care nu le-am acceptat eu. Dijme pentru întreținerea clerului nu s'au dat. Expunerea continuă explicând taxele stabilite de comisiunea dietei pentru diferitele slujbe bisericești și arătând apoi felul cum a procedat dieta cu art. 6 și 7 ale propozițiunilor împărătesei, modificând dispozițiunile favorabile națiunii române, refuzând să recunoască drepturi pe seama poporului, înregistrând episcopia unită cu bunurile pe care le are acum, fără a-i da posibilitatea să câștige în viitor altele. Deși se afirmă, spune mai departe episcopul, că nobilii români se împărtășesc de drepturile nobililor celorlalte națiuni, totuși unii din membrii dietei spuneau că nobilii români nu pot fi ase-mănați cu nobilii maghiari și cei români nu pot ocupa decât slujbe mici.

Terminând cu partea acesta de natură mai mult politică, Klein a amintit pe scurt și chestiunea agitatorului sârb Visarion. Nu mă îndoesc, spunea dânsul, că toți cunoașteți tulburarea provocată în unele locuri de un oarecare călugăr care predică împotriva unirii. Poporul nu mai merge la biserică, nu ascultă de preoții uniți, îngroapă morții fără prohod, lasă copiii să fie botezați de femei bătrâne și îndură și alte pagube duhovnicești. Status-ul catolic m'a invitat să ies în țară și să liniștesc poporul, făgăduindu-mi forța brachială. Am răspuns : doriți să liniștesc spiritele cu mijloace blânde ori violente ? Dacă doriți să folosesc mijloace blânde, trebuie să se dea ce s'a făgăduit și ce cerem mereu, potrivit diplomelor ; dacă doriți mijloace violente eu nu le pot folosi. Am mers la Săliște să împac lucrurile dar n'am fost ascultat.

După această expunere, Klein s'a adresat celor de față întrebându-i dacă : 1) socotesc necesară și doresc continuarea luptei ; dacă da, cum și cu ce mijloace ? 2) Dacă, având în vedere, că lupta reclamă mari cheltueli, sunt dispuși ori nu să contribuie cu bani la acoperirea lor ? 3) Fiindcă privilegiile pentru care trebuie luptat privesc și poporul, cred ei necesar să fie consultat și el și să se ceară și ajutorul lui ? Dacă da, cum și în ce fel ? 4) Cum și pe ce cale ar putea fi liniștit poporul tulburat de agitația lui Visarion ? 5) Ce să facă cu cei hirotoniți peste hotare ? Să fie primiți ori nu ? După alte câteva întrebări, cu totul de altă natură și fără importanță, s'a cetit adresa guvernului cu care episcopul a fost invitat la Viena, cerând să se discute și cheltuelile de drum. Sinodul a hotărât continuarea luptei, punând mari nădejdi în invitatea la Curte a episcopului. Pentru acoperirea cheltuelilor de drum îi pune la dispoziție 3000 floreni, făgăduind mai mult dacă vor simți vreo mângâiere (si aliquam senserit consolationem). Poporul trebuie consultat și trebuie cerut și concursul lui, atunci când va socoti oportun vlădica. Preoții hirotoniți peste graniță pot fi primiți acolo unde se va simți nevoe, respectându-se dispozițiunile canoanelor. În ceea ce privește contribuția făgăduită pentru mânăstire și catedrală — căci s'a pus și chestiunea aceasta — sinodul și-a menținut hotărârea din 1742 : va contribui dacă se împlinesc condițiunile cu care a fost promisă contribuția de 25.000 floreni.

Din declarațiile lui Klein însuș, făcute la Viena în fața comisiei de anchetă, se vede că în sinod *mulți* au cerut preoți ortodocși și la întrebarea episcopului : pentru ce ? au răspuns : fiindcă ne făgăduiți totul și ne mințiți. Darea de seamă, făcută sigur de iezuitul Balog care a fost prezent, spune că în sinod s'a cetit și petiția status-urilor în care se cerea ca Români să nu fie primiți între națiuni și că acest lucru a produs multă agitație între iobagi și între nobili. Asemenea s'a tulburat mult clerul când a aflat că au fost reduse taxele pentru diferitele slujbe bisericesti (601).

Raportul lui Balog adaogă că rezultatul sinodului a fost memoriul întocmit de cler, de nobilime și de popor, în care declară că dacă nu li se dă tot ce li s'a promis vor părăsi unirea, dar că partea cea mai mare a poporului (plebis maior pars) a strigat : ori le dă ori nu, ei părăsesc unirea (praestentur ipsis illa vel non praestentur, se tamen ab unione recessuros). De un memoriu întocmit cu acel prilej vorbesc și cei 25 de protopopi în scrisoarea lor din 22 Septembrie 1747 trimisă lui Klein la

(601) Desfășurarea sinodului o cunoaștem din raportul făcut, 2 ani mai târziu, de Petru Daianul — Dalyai — secretarul lui Klein, raport certificat de Gherontie Cotore și de Alexandru Rednic care e publicat de G. BOGDAN DUICA, în *Procesul episcopului Ioan Inochentie Klein*, p. 51-58 și din raportul lui Balog publicat de NILLES, *op. cit.*, II, p. 562-563.

Roma, în care-l roagă să se întoarcă acasă dar fără teolog de neam și de rit străin "cuius ratione universus clerus cum populo anno 1744 tempore ascensus Illtatis Vrae Viennam porrexerit instantiam" (602). Credem că "instantia" de care vorbesc cei 25 de protopopi și de care vorbește raportul lui Balog este *Promemoria* dusă de Klein la Viena și predată Curții împărătești. Într'adevăr ea cuprinde plângerile și postulatele clerului și *poporului român* și cuprinde și declarația de care vorbește Balog. Cerând respectarea art. 3 din diploma a doua leopoldină *Promemoria* spune că "atât clerul cât și poporul dacă nu li se împlinește această cerere mai bucuos vreau să fie schismatici decât catolici" (603). Amenințarea cu primejdia părăsirii unirii era un argument des folosit de Klein în luptele sale politice, nădăjduind că el va impresiona cercurile conducătoare ale monarhiei și le va determina să dea nației drepturile pe care le cerea. Argumentul îl folosise și într'o scrisoare trimisă în 8 Decembrie 1741 primatului Ungariei spunându-i că dacă, în timpurile critice prin care trece, biserica unită nu va fi sprijinită nu vor rămâne nici ruinele ei (604).

XIV. CĂDEREA EPISCOPULUI KLEIN

Episcopul a plecat la Viena numai către sfârșitul lunii Iulie. În restimpul dintre sinod și sosirea sa la Viena s'au trimis la Curte o mulțime de informațiuni atât despre cele petrecute în sinod cât și, în general, despre atitudinea și faptele episcopului. Din acuzațiile formulate împotriva lui putem cunoaște cuprinsul informațiilor trimise și, în parte, chiar și pe autorii lor. Informatorul principal a fost, fără îndoială, iezuitul Balog, care în calitate de teolog petrecea permanent în reședința vlădicească, îl însoțise pe Klein la dieta din Sibiu și fusese de față și la lucrările sinodului ținut înainte de plecarea la Viena. El a informat Curtea despre compunerea neobișnuită a sinodului, despre declarația lui Klein că din promisiunile înșelătoare ale împăraților clerul și poporul român nu s'a ales cu nimic, că dieta n'a vrut să accepte confirmarea diplomei din 16 Februarie 1699 decât numai cu "circumscriptione", că Status-urile îi socotesc pe nobilii români capabili numai de slujbele mici. Asemenea dela el a ajuns la Curte și informația că în sinod s'a cetit petiția în care Status-urile cereau României să nu fie introduși între națiunile țării, că s'a cetit în sinod decretul din 9 Septembrie 1743 al Mariei Terezia în care se

(602) Z. PĂCEIȘANU, *Correspondența din exil a episcopului Inochentie Micu Klein*. București 1924, p. 107.

(603) Traducerea românească aproape textuală în BUNEA, *op. cit.*, p. 118-121.

(604) ... nec rudera illius appareant. *Ibidem*, p. 116, nota 2.

fixau veniturile preoților, apoi că episcopul trântindu-și pălăria pe masă ar fi spus: ori eu nu voi fi episcop ori pe teologul încartiruit în casa mea nu-l voi întreține (605), precum și hotărîrea celor de față, cler, nobili și popor de rînd, de a declara în scris că dacă nu se împlinesc făgăduelile ce li s'au făcut, vor părăsi unirea. Toate aceste lucruri se găsesc și în darea de seamă citată a teologului Balog, împotriva căruia episcopul purtase o luptă atît de înverșunată. Tot el, teologul, a trebuit să fie autorul și al informațiunilor de natură mai familiară și mai intimă privitoare la episcop și la viața internă a bisericii unite, cum sunt acelea despre îngăduirea introducerii în țară a cărților de slujbă tipărite în principate, despre primirea preoților hirotoniți peste hotare, despre încasarea unei anumite taxe dela cei cari se prezentau la hirotonire, despre omiterea luării mărturisirei de credință catolică dela preoții nou numiți în slujbă, despre ajutorul dat rudelor etc. De altfel Klein însuș îi socotea pe iezuiți autorii prăbușirii sale. Într'un memoriu din 3 August 1746 trimis cardinalului A. Albani scria: ... *secreto quidem, certo tamen constat contra episcopum notarum persecutionum et ortae inter populum disunionis authores esse iezuitas.*

Despre sinodul ținut înainte de plecare au trebuit să circule în toate părțile cele mai bizare și mai alarmante știri, care, sigur, au ajuns și la cunoștința guvernului, a comandantului trupelor și a membrilor fruntași ai dietei. Astfel, de pildă, secuiul Petru Bod aflase despre sinod că în el Klein ar fi spus că membrii lui ori se dovedesc într'adevăr uniți cu catolicii și în acest caz pot beneficia de toate drepturile, libertățile și privilegiile acelora, ori rămân neuniți și atunci diplomele împărătești nu-i privesc (606).

Informația că vlădica ar fi vorbit, când s'a pus chestiunea eventualei părăsiri a unirii, și de unele puteri străine, a putut fi trimisă numai de unul din fruntașii Status-urilor, pe care legăturile Românilor ardeleni cu ortodocșii, din Principatele românești vecine, din Serbia, Bulgaria și, mai ales din Rusia, îi neliniștea atît de mult, cum s'a văzut din memoriul întocmit de Daniel Istvan la 3 Mai 1744. Ea pare a fi primit o confirmare certă din însăș *Promemoria* întocmită la sfârșitul sinodului, în care se spunea că Românilor le mergea mai bine când erau neuniți, căci atunci aflau totdeauna scut atît la principii români cît și în Moscova și cu sprijinul acestora erau mai băgați în seamă la Curte și în țară și erau ajutați și pe altă cale.

Klein a sosit la Viena însoțit de secretarul său Petru Daiianul (Dalyai) și de tânărul preot Petru Aron, întors de curând dela studii din Roma.

(605) Aut ego episcopus non ero aut inquantisantem theologum in domo mea non alam.

(606) *Op. cit.*, Lib. 2, Cap. 4, p. X.

La Viena venise și contele I. Haller, guvernatorul Ardealului, luând parte la Conferința ministerială din 25 Septembrie 1744, întrunită pentru a discuta marea criză prin care trecea biserica română unită. Episcopul a putut observa îndată după sosire atmosfera dușmănoasă, ce stăpânea la Curte împotriva lui. Conferința discutase și pările ce au fost ridicate împotriva activității sale și, la propunerea ei, Maria Teresia poruncise ca acele părți să fie examinate de comisiunea aulică specială însărcinată cu studiul problemelor ardelene.

Pe baza materialului informativ primit din Transilvania au fost formulate 82 de întrebări, la care vlădica a fost invitat, în 16 Noembrie, să răspundă în fața comisiei amintite, după ce, se pare, că se încercase zădarnic să-l convingă să renunțe la lupta pentru biserică și nație, cum ar rezulta din petiția sa din 22 Iulie 1747 adresată papei Benedict XIV (607). Klein a contestat competența comisiei de a face investigațiuni în chestiunile lui, dând, totuși, răspuns la câteva din întrebările ce i s'au pus. Astfel privitor la situația unirii a spus că preoțimea ține la ea, unele sate însă au părăsit-o, alungându-și preoții uniți, mai ales după plecarea sa din Transilvania. După ce dă relațiuni asupra întinderii defecțiunilor dela unire, Klein arată că motivul principal al lor este nerespectarea promisiunilor făcute de diplomele împărătești, apoi agitația unor agitatori veniți de peste munți și din Banat, între care locul de frunte îl ocupă călugărul sârb Visarion. Privitor la sinodul din 25 Iunie, spune că astfel de sinoade trebuesc ținute în fiecare an, că la acesta de acum au fost invitați protopopii împreună cu câțiva mireni, nobili și oameni din popor (uniți și neuniți). Despre convocarea lui a avut cunoștință și guvernatorul și comandantul trupelor; autorizația însă nu le-a cerut-o. Numărul celor ce au răspuns la convocare a fost de aproximativ 150. Vot și glas în sinod au avut numai protopopii. După câteva rectificări ale informațiilor, pe care le avea comisiunea relativ la lucrările sinodului, episcopul a amintit cererile multora care strigau în sinod că vreau preoți neuniți, fiindcă "ne făgăduiți multe dar ne mințiți" (608).

Continuarea interogatorului lui Klein trebuia să aibă loc în ședința fixată pentru 7 Decembrie a comisiei. Vlădica însă nu s'a mai prezentat ci a comunicat prin Aron și prin agentul său Hardt, că nunțiul i-a interzis să se prezinte în fața unui for necompetent a judeca chestiunile

---

(607) A. BUNEA, *op. cit.*, p. 171.

(608) Întrebările comisiei și răspunsul lui Klein în G. BOGDAN-DUICA, *Procesul episcopului Ioan Inochentie Klein*, p. 59-71. Lucrarea regretatului profesor dă și o analiză foarte judicioasă a actelor procesului.

și persoanele bisericești, dar dacă i se vor comunica întrebările în scris; va răspunde tot în scris (609).

În 9 Decembrie episcopul a părăsit Viena, în condițiuni nelămurite încă. Probabil, cum bănuște nepotul său Samuil Micu Klein, aflase prin cineva, că împărăteasa ar avea de gând să dispună închiderea lui în faimoasa pușcărie din Graz, fiind convinsă că vlădica e un rebel primejdios (610). Nici Klein în bogata sa corespondență scrisă din surghiunul roman nu dă nici o informație precisă, mărginindu-se numai să spună că a fugit din Viena pentru a nu compromite demnitatea vlădicească, supunându-se judecății unui for incompetent.

Cu dispariția din Transilvania a episcopului Klein, se încheie cea mai interesantă epocă nu numai din istoria bisericii unite ci și din istoria luptelor de emancipare ale națiunii române din această provincie. Nepotul său Samuil Micu Klein vorbind de căderea unchiului scrie: "*având foarte mare râvnă către neamu-și și bunul de obște ... spuză de pismași a întărâtat asupra sa, până ce mai pe urmă ca jertfă învins căzu*". Realitatea aceasta este: Klein a căzut jertfă marelui său răvne pentru binele neamului. De dragul acestui bine, a pornit lupta împotriva vremii, urmărind răsturnarea unui sistem politic, cu rădăcini nu numai în adâncul veacurilor, ci în viața însăși a claselor și națiunilor dominante. Aceasta explică vrășmășia tuturor reprezentanților celor trei națiuni împotriva revoluționarului, căci vlădica român era un revoluționar, care lovia în interesele tuturor și în ale fiecăruia în parte. Klein invocând dreptul *numărului* și principiile mari de dreptate și egalitate ale lui *jus naturae* a depășit cu un veac vremea sa. Natura însă nu admite salturi și timpul nu se lasă împins cu forța. De aceea îndrăznețul a trebuit să cadă căci vremea biruinței ideilor lui de dreptate și umanitate încă nu sosise. Figura lui se asază astfel în rândul marilor eroi cari s'au jertfit încercând să forțeze evoluția societății încremenite în formele ei crezute eterne.

XV. UNIREA SUB VLĂDICIA LUI IOAN INOCHENTIE MICU KLEIN. URMĂRILE AGITAȚIEI LUI VISARION

După urcarea în scaunul arhieresc a lui Ioan Inochentie Micu Klein, român, crescut în ritul și obiceiurile bisericii românești, agitațiile împo-

(609) *Ibidem*, p. 72.

(610) "Intr'aceea neprieteniei invitară pre un preot să înfricoșeze pre episcopul că-l vor închide în Graț între cei mai mari păcătoși, și-i dede sfat să meargă la Roma la papa Benedict XIV. Episcopul se înfricoșă de această veste, ascultă sfatul și cu nume că va merge la icoana minunată în Maria-Țel, lăsând pre Aron în Viena, pleacă către Roma". T. CIPARIU, *Acte și fragmente*, p. 99. Pentru celelalte versiuni în cfr. A. BUNEA, *op. cit.*, p. 174.

triva unirii, cari au început odată cu moartea lui Ioan Patachi, de cări vorbea guvernatorul Sigismund Kornis în ordinul său din 17 Septembrie 1728 trimis comitatelor și cari au umplut de atâta îngrijorare sinodul ținut la mijlocul lui Noembrie al aceluiaș an sub conducerea lui Adam Fitter, par a fi încetat cu totul. Biserica avea acum în fruntea ei un păstor român, în locul conducerii străine și de neamul și de ritul românesc și, chiar de aceea, producătoare de bănuieli și nemulțumiri primejdioase. Candidații la preoție puteau fi iarăș hirotoniți acasă, nefind siliți să treacă munții în Moldova ori Muntenia, nici să meargă la episcopul sârbesc al Aradului, căci prea puțini se vor fi îndreptat spre vlădica rutean — unit și el — al Muncaciului, căruia Carol VI îi dase în grije, după moartea lui Patachi, sarcina hirotonirii candidaților uniți din episcopia vacantă a Ardealului. De altă parte, Klein, mai bun cunoscător al realităților românești decât antecesorul său, nu forța lucrurile și astfel evita violențele, cari, de obicei, produc reacțiuni îndărătnice (Samuil Micu Klein scrie în *Istoria sobornicească manuscrisă*: “ Klein după ce au venit în Ardeal nu au șezut să odihnească nici să-și adune avuție, ci îndată ca un apostol și adevărat episcop și bun părinte a neamului românesc s’au apucat de lucrul evanghelic și de propovăduire, umblând prin sate și învățând norodul și nu fără roade că șase sute de preoți parochi au adus la unire, de vreme ce în vremea trecută, stăpânind și ocărmuind iezuviții episcopia, în Scaunime (= in Fundus regius) mai toți au părăsit unirea temându-se că cu vremea și pe încet vor trebui a părăsi legea grecească, iar episcopul Inochentie Klein părintește și cu gura și cu fapta învățându-i și arătându-le că nici o frică nu trebuie să aibă, preoții l’au proslăvit”. Partea 10, pp. 27-28, biblioteca episcopiei unite din Oradea, ms. nr. 70). Dorea și dânsul ca toți credincioșii de ritul grecesc să fie supuși jurisdicției sale — ceruse acest lucru în repetate rânduri — mulțumindu-se dela aceia cari refuzau primirea unirii, cum erau brașovenii, cu o supunere *in externis*, lăsându-le deplină libertate în ceea ce privește legea însăș. Când brașovenii l-au rugat pe Patachi să-i lase să trăiască în pace cum au trăit pe timpul lui Atanasie fiindu-i ascultători “ într’alte porunci ” iar “ în lucrul legii ” nu, vlădica s’a “ umplut de otrava mâniei ”, apoi rugându-l a doua oară le-a răspuns “ că de i-am umplea o casă cu galbeni pace nu ne va da până la moarte, că așa iaste jurat papei ” (611). În schimb, Klein vizitându-i la începutul anului 1733 le-a spus: “ pentru mine să n’aibă nimeni vreo bănuială, că n’am venit să supăr pe nime cu nimic ” (612). Pe preoții hirotoniți peste hotare, în Maramureș ori în Arad, îi primea

(611) St. STINGHE, *Istoria bisericii Scheilor*, p. 67.

(612) *Ibidem*, p. 118.

fără nici o dificultate deși numărul acestora *era imens*. Astfel, de pildă, în cele 23 sate din protopopiatul Năsăudului se găseau în 1733, 82 preoți din cari numai 5 au fost hirotoniți de episcopi uniți (4 de Atanasie și 1 de Patachi) iar 77 au fost hirotoniți de vlădici ortodocși. Din aceștia, 10 au declarat că rămân neuniți, restul s'au declarat uniți. 37 din ei fuseseră primiți în biserica unită de Klein (într'un singur an!) (613). De altfel Klein a avut bune sentimente față de ortodocși. Astfel în 1738 intervine la prințul Lobkowitz, comandantul trupelor ardelene, pentru egumenul mănăstirii Govora, arestat în Alba Iulia. Principele răspunde la 26 Maiu că deși egumenul amintit "non absque gravi causa detineri" fiindcă a păcătuit grozav (enormiter), îl eliberează totuș de dragul episcopului (614). Il vedem apoi în corespondență intimă cu vlădica sârbesc dela Arad, Isaia Antoevici. Relațiile între dâșii erau atât de intime încât la 15 Aprilie 1738, Isaia îi scria din Buda lui Klein, rugându-l să-i recomande pentru fratele său o fată sau văduvă de nobil, "quae non foret manu vacua et in res mobiles et reliqua non deessent". Într'o scrisoare din 18 Iulie 1739 trimisă din Viena, Isaia îl numește pe Klein "frater in Christo mihi colendissime et amantissime" (615).

Klein socotea unite toate satele și toți preoții cari nu s'au declarat pe față împotriva unirii ori nu refuzau să se supună jurisdicției sale. Astfel de sate erau numai acelea din Țara Bârsei, conduse de puternica parohie a Brașovului și câteva din districtul Făgărașului, cărora li s'a adăugat, cum rezultă dintr'o scrisoare din 27 Septembrie 1741 a episcopului, câteva sate cu preoții lor din Scaunul secuiesc Orbai unde unirea n'a avut nicio-dată rădăcini prea tari (A. BUNEA, *op. cit.*, p. 135). Sigur, vlădica o făcuse în vara anului 1741 în regiunea secuiască. Statistica pe care o întocmise îndată la începutul păstoririi sale, în 1733, dă un număr de 176 sate ortodoxe, resfirate pe întreg întinsul provinciei și 486 preoți ortodocși cari nu desfășurau nici o agitație protivnică unirii, mulți dintre ei recunoscând, cu timpul, autoritatea vlădicului unit. Primejdia unei mari convulsii în biserica unită era însă permanentă și de ea episcopul și-a dat seama totdeauna. Amenințarea nu i se părea că ar fi putut veni din partea satelor, care-și continuau liniștite vechea lor vieță neagitată de probleme dogmatice. În rosturile lor zilnice, unirea nu produsese nici o schimbare, credeau, atât cât credeau, ca și înainte, se rugau și posteau ca și înainte, slujbele bisericesti erau aceleași precum aceleași rămăseseră și superstițiile și obiceiurile fără nici o legătură cu dogma, cu unirea sau neunirea.

(613) V. SOTROPA, *Două tablouri istorico-statistice din anii 1713 și 1733*, în Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj, II, 1923, pp. 261-272.

(614) Orig. archiva Mitropoliei Blajului.

(615) Orig. *ibidem*.

Preoții, chiar și aceia, foarte puțini, cărora cultura teologică le da puțința înțelegerii deosebirilor dogmatice dintre Răsărit și Apusul, cu care se unise biserica lor, nu încercau să lămurească marile masse populare. Plângerea pe care o formulase și guvernul și Status-urile, că preoții români nu explică credincioșilor "punctele unirii" era perfect adevărată.

Klein credea că marea lovitură pentru biserica sa va veni din partea preoțimeii înșelate în nădejdiile ce-și pusese în promisiunile împărătești. Din această îngrijorare n'a făcut niciodată o taină. În 1733 îi scrisese generalului Wallis, în adresa cu care-i trimise *Conscriptia* întocmită pentru informarea comisiei însărcinate cu examinarea plângerilor clerului unit că *magna pars sacerdotum intuentes se, non ut promissis privilegiis gaudere possent, verum in maius per unionem aliarum religionum dominorum odium incidisse, seseque deceptos putantes varia in caput auctorum unionis execrantes, unioni renunciarunt* (616). Răspunsul pe care l-a dat în 3 Decembrie 1738 la întrebările: *sunt Români într'adevăr uniți ori nu?* Sunt dacă li se dă scutimțele și privilegiile făgăduite în diplomele împărătești, căci clerul s'a unit cu condițiunea să obțină foloasele și beneficiile de care se bucură catolicii, altfel *stă pe gânduri*, nu era decât ecoul profundeii lui îngrijorări întemeiate pe cunoașterea exactă a realităților. Marile decepții produse pretutindeni de zădărnicia luptelor atât de stăruitoare, de statornice și de entuziaste ale episcopului la Viena și la dieta din Sibiu, pentru dobândirea drepturilor făgăduite la începuturile unirii, au lăsat urme adânci în sufletul preoțimeii chinuite și împovărate de atâtea griji și mizerii. Nemulțumirea a răbufnit viguros în sinodul din vara anului 1744 și în *Promemoria* întocmită cu acel prilej.

Vlădica s'a înșelat: *furtuna s'a iscat în mijlocul satelor*, care, ele, au tras în vârtejul ei și o parte a preoțimeii. Ea a fost produsă cu mijloace simple care dovedeau o bună cunoaștere a psihologiei masselor populare, de un străin având toate însușirile cu care marii șarlatani de pretutindeni izbutesc să târască după ei mulțimile naive și credule. Numele lui era Visarion, de origine sârb, neștiind un cuvânt românește și de profesiune eremit. Fusese la Ierusalim și la Muntele Athos ceeace îi sporise prestigiul iar pașaportul dat de patriarhul din Carlovitz spunea că merge iarăș la Locurile Sfinte. Disprețuia bucuriile, vinovate și nevinovate, ale lumii, carnea și băuturile, dormea pe pământul gol cu cărămizi sub cap în loc de pernă și spunea că e trimis de Dumnezeu și că în fiecare noapte i se arată Maica Prea Curată care-i călăuzește pașii, faptele și vorbele. De pălărie îi atârnav panglici cu chipurile Mântuitorului și ale Fecioarei Maria, avea statura mijlocie, barba mică, negru la față și pierit. Așa ni-l

descrie pe Visarion, din tradiție, Petru Maior pe timpul căruia oamenii pomeneau încă numele *sfântului* (617).

Din documentele publicate până acum cunoaștem nu numai itinerariul lui Visarion ci și mijloacele de care s'a folosit între 11 Martie și c. 20 Aprilie 1744 ca să tulbure liniștea satelor și a bisericii românești într'un timp când conducătorul acesteia era prins în marea bătălie cu dușmanii renașterii noastre naționale (618). Sihastrul venise în Ardeal dela Lipova, unde sfințise o cruce și binecuvântase un izvor pe care mult timp oamenii l-au crezut, din cauza aceasta, tămăduitor de boale. Intâia localitate ardeleană în care s'a oprit a fost Dobra din jud. Hunedoarei în 11 Martie 1744 unde și-a făcut intrarea triumfală (619) însoțit de o mulțime de credincioși, unii călări alții pe jos, după ce în prealabil îi fusese anunțată sosirea. Protopopul căruia i se trimise ordin să-l primească *cu litie* a refuzat să-l întâmpine cu lumânări aprinse, cu prapori și fum de tămâie. Poporul însă, văzând cu ce alai intră în comuna lor, s'a apropiat cu sfială de străinul cu fața suptă de post și de privigheri, îngenunchind la auzul binecuvântărilor lui bolborosite într'o limbă neînțeleasă. Cuprinsul predicilor pe cari le rostea la îndemnul Maicii Domnului erau scurte și aveau cuprins menit a prăbuși în praf pe cei cari le ascultau. "Mi-e milă de voi. Mi-e mai milă de copii voștri nevinovați ale căror suflete vor arde în focul de veci fiindcă au fost botezați de popi uniți. Botezul popilor uniți nu-i botez ci blestem de oarece au părăsit legea celor 7 soboare unindu-se cu latinii cei fără de lege. De aceea cei botezați de ei nu sunt botezați. Cei cununați nu sunt cununați și tainele slujite de ei nu sunt taine. La biserică unită să nu mergeți și popă unit să nu țineți căci dacă

(617) *Istoria Bisericii Românilor*, p. 106.

(618) Privitor la Visarion și la agitația lui cfr. P. MAIOR, *op. cit.*, pp. 103-109, G. BOGDAN DUICA, *Călugărul Visarion Sarai*, Caransebeș, 1896, A. BUNEA, *op. cit.*, pp. 155-160, I. LUPAȘ, *Studii istorice*, IV, pp. 205-221, I. RADU, *Documente privitoare la viața episcopului Ioan Inocențiu Klein*, în revista *Vestitorul*, Oradea, nr. 1-2, 1921. Acțiunea lui Visarion n'a durat până în 27 Aprilie, cum credea I. Lupaș, căci din procesul verbal publicat de I. Radu rezultă că în 20 Aprilie el era deja prins.

(619) În lungul memoriu din 23 Iulie 1759 trimis împărătesei Maria Terezia Aron spunea că Visarion a cutreerat mai întâi Bihorul. Despre marșul lui triumfal prin Ardeal Aron scrie: "cum indicibili applausu emissarium receperunt Besarium curruique quasi triumphali imposuerunt variisque religionis signis adornarunt, imensum item et id genus alia ad fallendos scilicet et decipiendos obvios rudes eidem proficiscenti obtulerunt, adeo ut superstitiosa eiusmodi eorum novitas non solum rusticos ipsos sed magnos etiam litteratos et catholicos viros primo intuitu in sui admirationem traheret et venerationem ut exemplum cuiusdam tunc obvii generalis probavit. Ideoque in vulgus per factiosos exivit sermo a Deo sibi missum fuisse prophetam et exinde tantum tunc exortum incendium apertumque huic religioni fatale bellum". După informația lui Aron, regizorii spectacolului au fost brașovenii. Archiva Mitropoliei Blajului.

veți ține afurisiți veți fi”. În Dobra fiind și fiind zi de Duminică, poporul l-a invitat la biserică. Sfântul n'a mers, spunând că i s'a arătat Maica Domnului și l-a oprit să calce pragul bisericii în care slujește popă unit. În Săliște, pentru adevărarea propovedaniei lui, a povestit și o minune ce spunea că i se întâmplase cu un mitropolit unit. Sihastrul l-a invitat pe mitropolit să-i pună lumânarea aprinsă în barbă. A pus-o și barba sihastrului nu s'a aprins. A pus apoi el lumânarea aprinsă în barba mitropolitului și barba a luat îndată foc. Sihastrul și-a întregit povestirea adăugând cu glasul tremurând de indignare că dacă ar fi avut atunci la dânsul cuțit l-ar fi înjunghiat pe mitropolitul.

Așa a propovăduit Visarion cutreerând satele între Dobra și Săliște, binecuvântând poporul în limba lui neînțeleasă, postind și povestind minuni ca cea de mai sus, reprodusă din declarația făcută în 20 Aprilie 1744 de primarul Ion Borcea din Săliște în prezența lui Ioan Inochentie Klein, a arhimandritului Leonte Moschona și a protopopului Nicolaie din Balomir. Tot în Săliște a spus “Sfântul” că cei botezați și cununați de preoții uniți sunt afurisiți iar despre un copil nou născut botezat de popa unit că este, sigur, al dracului (ein neugeborenes von einem unirten getauftes Kind gewiss dem Teufel seye), apoi că nu-i păcat dacă ar omori cu pietre un popă unit și că e mai bine să dea foc casei din patru colțuri decât să lase să intre un popă unit în ea (620). În Săliște “trimisul Domnului” a fost prins, dus la Sibiu și anchetat, apoi de aci a fost trimis, peste Timișoara, la Viena unde i s'a pierdut urma (621). Amintirea lui însă a durat. Credincioșii au continuat multă vreme să peregrineze la izvorul tămăduirii din Lipova și până târziu la începutul veacului următor poporul mai vorbea încă de sfântul căruia i s'a arătat în fiecare noapte Maica Domnului.

Sihastrul exercitase într'adevăr o influență extraordinară asupra multimilor prin aspectul său de pustnic chinuit de moftificarea neîndurată a trupului, prin scurtele predici sentențioase care, fiind rostite în limbă neînțeleasă, păreau îndemnuri și porunci venite de dincolo de pragul acestei lumi și prin permanenta invocare a trimiterii lui de către Domnul și a convorbirilor din fiecare noapte cu Fecioara Maria. Poporul îl asculta fascinat, urmându-l din sat în sat, aruncându-se la pământ înaintea lui și sărutându-i mâinile, picioarele și hainele deasupra cărora fluturau pangli-

(620) I. LUPAȘ, *Două anchete oficiale în satele din Scaunul Sibiului, 1744-1745*. Sibiu, 1938, p. 13.

(621) *Insemnările brașovene* publicate de N. Iorga, spun că “soldați împărătești l'au dus la țara Bavariei, la o cetate anume Cufstatu (Knifstein) și acolo l'au pus la închisoare la o mănăstire papistășească și acolo s'au săvârșit”. *Buletinul Comisunii istorice a României*, XII, 1933, p. 78.

cile cu chipul lui Christos și al Mariei (622). Spunând pretutindeni, în calitatea lui de trimis al Domnului și după sfaturile primite dela Prea Curata, că popii uniți au vândut "legea", că botezul lor nu-i botez, cununile lor nu-s cununii și că ascultarea de ei duce direct și sigur în muncile eterne ale Iadului cu focul nestins și cu viermii care nu dorm, sihastrul a aruncat în cumplită panică sufletele atât de liniștite până aci ale sătenilor. Cuprinși de spaima osândeii de veci, aceștia au gonit pe popii uniți din cuprinsul satelor lor, iar acolo unde nu i-au putut goni au refuzat să le primească slujbele. Oamenii erau înmormântați fără prohod și pe cei nou născuți îi botezau babele, spunea vlădica Ioan Inochentie Klein în vorbirea rostită în fața sinodului din 1744 și în declarația făcută înaintea comisiunii de anchetă din Viena în 16 Noembrie al aceluiaș an. Popii uniți trag clopotele chemând credincioșii la biserică și nimeni nu merge, scrie contemporanul Martin Schmeitzel (623). Săliștenii numeau pe preoții uniți "diavoli fără credință", Galeșenii spuneau că sunt deopotrivă cu dracii întunericului". Stan Miclăuș din Săliște ar fi strigat: "unde sunt copiii popilor uniți să-i tăiem pe toți cu toporul căci și aceia cu toți sunt papistași". Sătenii din Săcel alungând pe popa unit "au pus fetele să spele podelele bisericii și preotul neunit le-a sfințit din nou" fiindcă fuseseră spurcate de popa unit. Credincioșii din Jibot (județul Hunedoara) au despotit biserica, scormonind pământul de 3 degete sub podele, aruncându-l afară și înlocuindu-l cu altul nou fiindcă în biserică slujise până aci un popă unit. În unele locuri sătenii n'au îngăduit pomenirea în biserică a împărătesei fiindcă și ea ținea legea papistășească (624). În altele, ca în Rășinari, Poplaca, Orlat, Birchiș, Păuca etc. poporul s'a dat la acte de violență bătând și maltratând preoții uniți (625). Ici colo s'au găsit și preoți cari prinși de valul agitației au părăsit și ei unirea alăturându-se poporului fascinat de apariția, de atitudinea și de predicile sihastrului ori de legendele care se formaseră în jurul persoanei lui purtătoare a mesajilor cerești. Intre aceștia episcopul rutean al Muncaciului, Mihail Olzavszki, care vizitase Transilvania în cursul celor mai aprige svârcoliri, amintește pe Toma Dobra din Racovița și pe Vasile din Rășinari și vor fi fost, sigur, și alții mulți ale căror nume nu ni s'au păstrat.

(622) Cititorii să-și amintească pe Petrache Lupu care a pus în mișcare, două veacuri mai târziu — mulțime de popor din cele mai îndepărtate colțuri ale țării spre buturuga lui din Maglavit, deși nu avea apariția vestimentară de eremit și nici cultura teologică a sârbului Visarion Sarai.

(623) *Anuarul Institutului de Istorie Națională* din Cluj V p. 467.

(624) I. LUPAȘ, *Studii și documente IV*, p. 215-17.

(625) G. BOGDAN-DUICA, *op. cit.*, p. 24 și A. BŢNEA, *op. cit.*, p. 194.

În câteva săptămâni opera unirii a fost în regiunile dintre Mureș, Târnave și Carpați desființată aproape cu totul. În județul Hunedoara abia s'au putut menține câteva frânturi, în Alba de Jos au rămas netulburate numai 7 sate (Blaj, Ciufud, Veza, Cergăul Mare, Spătac și Crăciunel), în districtul Făgărașului toate satele cu excepția a 18 (Caciulata, Comana de Jos, Veneția de Sus, Grid, Ohaba, Șinca, Lisa, Voivodenii Mici, Sâmbăta de Jos, Dridif, Ludișor, Iași, Poșorta, Voila, Beclean, Arpașul de Jos, Sărata și Porumbacul de Sus) s'au declarat neu-unite (626). Dezastruoasă a fost agitația lui Visarion în Fundus regius și mai ales în părțile Sibiului unde *Conscripția* din 1733 a lui Klein dădea un număr de 76 preoți uniți și numai 11 ortodocși iar în Iulie 1744 au declarat că rămân uniți numai sătenii din comuna Sibiel (627).

În fața valului care-i amenința cu cotropirea, preoții rămași statornici în unirea cu catolicismul s'au adresat, prin agentul din Viena al lui Klein, împărătesei, cerând asistență militară pe seama celor primejduți care abia își mai simțeau viața în siguranță (*Vix de vita nostra simus securi*). Împărătesei i s'a adresat, fiind încă în Viena, și episcopul însuș cerând și dânsul intervenția armatei împotriva răsvrătiților, neuitând nici acum să accentueze că una din cauzele revoltei este nerespectarea promisiunilor făcute (628).

Părțile dela Mureș spre miază noapte ale Transilvaniei, adică o parte din comitatul Alba de Jos, apoi comitatele Turda, Cluj, Dobâca, Solnocul de mijloc, Crasna, au rămas, cum rezultă din rapoartele episcopului rutean Mihail Olsavszki, care le vizitase în 1746, neatinse de acțiunea sihastrului sârb (629).

Liniște deplină stăpâna în această vreme în Maramureșul, pe care alipirea la Ungaria îl trecuse definitiv, pentru 120 ani, sub jurisdicția episcopiei rutene a Muncaciului. Bătrânul Dosofteiu s'a stins de bătrânețe — avea 85 de ani! — în 1735 iar încercarea făcută, după moartea lui, de protopopul Ion Stoica din Drăgulești, care adunase preoțimea ruteană și română rămasă fidelă ortodoxei la un sinod electoral în Sighet ca să aleagă un nou vlădică de legea lor, a fost repede și energic zădărnicită în urma intervenției episcopului Stefan Olsavszki (630). Comitatul a continuat însă tot timpul a se bucura de anumită autonomie bisericească, fiind condus de vicari episcopiești între cari cunoaștem pe Simeon Olsavsz-

(626) A. BUNEA, *op. cit.*, p. 191-192.

(627) I. LUPAȘ, *op. cit.*, p. 209.

(628) ... nulla habent hucusque beneficia, nullam consolationem, imo potius horum loco maiores persecutiones, oppressiones et injurias ac odia. *Ibidem*, p. 217-218.

(629) G. BOGDAN-DUICA, *op. cit.*, p. 23 și A. BUNEA, *op. cit.*, p. 193.

(630) PETROV, *op. cit.*, I, p. 25-26.

ki (1729-1733), Ioan Kupcenko (1733-39), Grigorie Dulko (1740-42), fostul egumen al mănăstirii Muncaciului și, în această calitate, inițiatorul în rostrile monahale al lui Atanasie Rednic, Silvestru Caliani și Gregorie Maior cari își făcuseră acolo noviciatul, și Ioan Blasovski (1742-44) (631).

Deosebit de frământată a fost, în schimb, viața bisericească a satelor românești din părțile bihorene și în timpul când Ardealul era păstorit de vlădica Ioan Inochentie Micu Klein. Prinși, ca între două aspre și tari pietre de moară, între tendința episcopului catolic din Oradea, care vroia să-i țină uniți cu biserica lui și între tendința episcopului sârbesc din Arad, care lupta să-i țină legați de ierarchia sa, Românii de aci au fost ani de-arândul, cu mici intermitențe, agitați și răscoliți, fiecare din cei doi rivali utilizând mijloacele de persuasiune ori constrângere, potrivit culturii și firei sale și tradițiilor bisericeii pe care o reprezinta. Credincioșii și preoții se plângeau azi împotriva unuia, mâine împotriva celuilalt. Se plângeau unii contra episcopului catolic și a comitatului că nu-i lasă să atârne de vlădica lor dela Arad, care se intitula și vlădică al Orăzii Mari, iar alții contra episcopului dela Arad, care le stoarce vloga luând din satele pe unde trece bani, pasări, cereale, că pune sub interdicție pe acelea ce nu pot plăti, că-i obligă să se lege cu strașnic jurământ că nu-l vor părăsi, îndatorându-se, în cazul că ar face-o totuși, să-i dea 500 galbeni, că oamenii lui între cari se distinge un anume Ignatie, amenință cu moartea pe popii uniți și pune la cale atentate împotriva lor. În timp ce Isaia Antonoevici, succesorul dela 1732 înainte al lui Vichentie Ioanovici, ales patriarh al Carlovitzului, încasa dela credincioși taxe mari sub diverse titluri, episcopul catolic Okolicsanyi dă la 19 Iulie și 16 Decembrie 1736 ordinul în care îi asigură pe Români că unindu-se nu li se va atinge nimeni de posturile, rugăciunile, sărbătorile, ceremoniile și ritul lor și că nu vor fi supuși la plata nici unei fel de taxe (632). După ani de grele frământări, lucrurile au început să se lămurească, preoții și credincioșii având putința să desprindă din felul cum se făcea și propaganda dela Arad și cum se făcea cea dela Oradea, din mijloacele folosite și de una și de cealaltă, calea sigură a viitorului. Astfel în Aprilie 1736 protopopii Gheorghe al Beiușului, Ioan al Beliului, Petre al Orăzii și Mihail al Luncaii (Laksagiensis) în numele lor și al celor 178 preoți din protopopiatele pe care le reprezentau, declară într'o adresă trimisă mitropolitului primat al Ungariei, că au fost siliți, înainte cu opt ani "manu armata" și "varis comminationibus" să se supună vlădicului sârbesc. Acum își dau seama

(631) TIT BUDU, *Disertațiune despre episcopii și vicarii români din Maramures, Gherla* 1891, p. 28-29.

(632) Textul în Șt. TAȘEDANU, *Icoane din viața poporului român din Bihor* (1726-1748) în revista *Cultura creștină* din Blaj (1913) p. 84 și 86.

de greșeală și se mărturisesc uniți, recunoscând ca păstor al lor pe episcopul de Oradea (633).

De altfel, împăratul, în fața neîncetărilor plângeri, cari îi veneau din comitat atât dela uniți și dela episcopul catolic cât și dela ortodocși și dela vlădica sârbesc al Aradului, poruncise încă din Martie 1735 să se facă o anchetă serioasă, de către o comisie în care ambele părți să-și aibă delegații ei, pentru a se constata definitiv și precis: cine e unit și cine e ortodox. Cu toate ordinele ulterioare din 23 Maiu și 31 Iulie 1736 (634), ancheta a început abia în 21 Februarie 1737 durând până în 11 Martie al aceluiaș an. Comisia de anchetă a fost compusă din 4 delegați ai comitatului, 3 delegați ai episcopului catolic și 3 delegați ai episcopiei Aradului, între care și episcopul Isaia Antonovici însuș. Comisiunii i s'au fixat următoarele norme: din fiecare sat va fi ascultat preotul, primarul și 4-6 delegați ai credincioșilor, după mărimea satului; acestora li se va pune în vedere că nu li se va întâmpla nimic orice declarație vor face, apoi oamenii să fie întrebați dacă sunt uniți sau neuniți, ori, ca să priceapă mai bine, doresc să atârne de episcopul sârbesc din Arad ori de cel catolic din Oradea. Rezultatul acestei anchete a fost: cu excepția a 42, toate satele din Bihor s'au declarat unite (635).

Comunicându-i-se actele anchetei, guvernul scrie la 26 Aprilie 1737 comitatului, din ordinul împăratului, să apere pe locuitorii cari s'au declarat uniți împotriva oricărei persecuții și injurii din partea Episcopului dela Arad ori din partea altora (636).

Noul episcop al Orăzii, contele Nicolae Csaky, instalat în 19 Martie 1738 continuase a face preoților uniți diferite înlesniri și, la propunerea vicarului său, contele Forgach, se gândea chiar să așeze în fruntea lor un vlădică unit românesc. Neavând acolo o persoană potrivită pentru această slujbă, se pare că s'a adresat lui Ioan Inochentie Klein să-i trimită pe cineva din Ardeal. Acesta l-a trimis pe Vasile Hatăș din Făgăraș pe care-l vedem luând parte la sinodul ținut în Noembrie 1728 în Mănăsturul Clujului. Hatăș merge la Oradea și Csaky îl numește, deocamdată, protopop al comitatului Bihor, unde și moare în 26 Iunie 1746 (637). În

(633) NILLES, *op. cit.*, II, p. 525-26.

(634) Textul lor în HURMUZACHI-IORGA, *Documente XV*, 2 p. 1648, 1665 și 1668.

(635) St. TAȘEDAN, *loc. cit.*, 114-15 și *Umirea Bihorului din 1737 ibidem IV* (1915) p. 291-300.

(636) ... sedulam eius curam gerat ne ... a vladica aradiensis vel aliis graeci ritus hominibus cum ecclesia catholica non unitis propterea quibusvis iniuriis, damnificationibus vel etiam persecutionibus afficiantur. HURMUZACHI-IORGA, *op. cit.*, p. 1671.

(637) St. TAȘEDAN, *Icoane din viața poporului român din Bihor, loc. cit.*, p. 144.

1739 episcopul cumpără pe seama uniților în centrul orașului terenul pe care zidește o mică biserică — pe locul unde se înalță azi frumoasa catedrală — și în apropiere o casă destinată a fi reședința viitorului vlădică al lor.

Episcopul Aradului a continuat lupta și după ancheta din 1737. Oamenii ai lui cutreeră satele utilizând mijloacele cunoscute, utilizate cu atâta succes de sihastrul Vișarion în părțile de miazăzi ale Ardealului : botezul uniților nu-i botez, cununia lor nu-i cununie și tainele lor nu sunt taine ; uniții și cei cari țin cu ei vor fi toți condamnați la muncile de veci ale iadului. Intervenția grabnică și neșovăitoare a autorităților comitatului a pus capăt repede acestor noi agitații (638).

Urme de unire găsim în acest timp și în Banatul de curând eliberat de sub stăpânirea turcească, grija uniților având-o episcopul contele Falkenstein din Timișoara. Astfel la începutul anului 1737 se amintesc preoți uniți în Timișoara, Muran, Chesinți, Fintaș, Făcet, Fizeș, Golți, Comoriște, Cacova, Fenloc, Sacoșul turcesc, Vizma, Gladna, Serezani și un diacon în Timișoara cărora Curtea împărătească le fixează anumite ajutoare bănești. Episcopul Falkenstein propusese încă în 1735 ca preoților uniți și celor cari se vor uni în viitor să li se asigure salarii corespunzătoare și să se înființeze o episcopie unită iar lângă ea o mănăstire cu călugări bazilitani cari să îndeplinească pe lângă episcop slujba de canonici.

Propunerea a fost îmbățășită cu o uimitoare bunăvoință gata de orice jertfă de către împăratul Carol VI. Cu ordinul din 10 Maiu 1738 acesta, după ce amintește tot ce a făcut pentru Românii uniți din Ardeal, poruncește : 1) înființarea unei episcopii unite, independentă de episcopia catolică, care să-și întindă jurisdicția asupra Banatului Timișan, asupra părților ungurești de a dreapta Mureșului și asupra Serbiei și Olteniei, trecută după pacea dela Passaroviț, sub stăpânirea austriacă. Episcopul va fi ajutat de opt călugări cari vor avea și sarcina instruirii tineretului. 2) Sediul episcopiei, căreia i se va adăuga mănăstirea și catedrala precum și un colegiu pentru cel puțin 12 tineri cari vor învăța aci filozofia și teologia, să fie la mijloc între Serbia, Banat și Oltenia, la Moldova sau la Palanca nouă. 3) Cheltuelile zidirii reședinței, bisericei catedrale, mănăstirei și a colegiului se vor acoperi din venitele intercalare ale episcopiei de Oradea dela moartea lui Lusinsky până la instalarea lui Okolicsanți și dela moartea acestuia până la instalarea lui Csaki. Până la terminarea reședinței, episcopului să i se închirieze o casă potrivită. 4) Viitorul episcop va avea un salariu de 2000 floreni pe an, putând încasa și dela fiecare preot câte un floren ; pentru întreținerea celor opt călugări se vor

(638) St. TAȘEDAN, *Ibidem*, p. 145-146.

da 1000 floreni iar pentru cei 12 elevi 500 floreni, 5) Fiecărui preot unit i-se asigură un salariu de 100 floreni (639). Războiul cu Turcii, încheiat cu pacea dela Belgrad din 17 Septembrie 1739, în urma căreia Austria a pierdut și Serbia și Oltenia, a zădărnicit marile planuri ale lui Carol VI, cu toată intervenția din 1741 a episcopului Nicolae Stanislavich, succesorul lui Falkenstein, care propunea ca sediu al viitoarei episcopii unite Lugojul, fiindcă locul e "sănătos, frumos, bine populat și provăzută cu apă bună de băut".

XVI. ORGANIZAREA BISERICII UNITE PE TIMPUL EPISCOPULUI KLEIN

Incepând cu luna Maiu 1737 sediul vlădiciei unite devenise Blajul, centrul marelui domeniu din ale cărui venituri se întrețineau episcopul și mai târziu călugării și un număr de elevi stabilit în diploma donațională din 21 August 1738. În afară de ceea ce îi aducea domeniul care se găsea, la început, într-o situație atât de dezolată încât Klein se plânse odată că fără ajutorul preoțimeii nu ar fi putut trăi numai din roadele lui, episcopul mai avea următoarele venituri stabile: 1) catedralic și 2) pominoacele. Catedralic era taxa de un floren pe care o încasa anual dela fiecare preot. Având în vedere că, de pildă, în 1733 numărul preoților uniți era de 2255, catedralic era aproape tot atât de mare ca și venitele domeniului. Pominoacele erau contribuția de cereale și bani pe care o da fiecare sat pentru acoperirea nevoilor episcopiei sau, cum le definește vlădica însuși în scrisoarea trimisă la 14 Noembrie 1736 primarului Bistriței, "universi pagi valachici ... in signum filialis eorum cathedrae episcopali subjectionis modicum aliquem censum praestarent quem episcopi partim in pias causas, templa, scholas etc. partim in suam necessitatem convertere consueverunt ..." (640). Anumite taxe lua episcopul și dela candidații de preoți cu prilejul hirotonirii lor, pentru cari fusese violent atacat de Status-urile ardeleni într'un memoriu trimis Curții. Când era nevoit să petreacă mai mult timp la dietă ori să călătorească la Viena în interesul general al

(639) *Sematismul istoric al diecezei Lugojului*, Lugoj 1903, p. 7-19 și J. BOROȘ, *Date cronologice la istoria catolicismului în Banat* în revista *Cultura Creștină*, X (1921) p. 282-87.

(640) *Archiva someșandă*, nr. 1, 1924, p. 38. Atanasie Rednic definește astfel pominoacele într'o scrisoare din 12 Ianuarie 1767: "pominok ... in tribus ut plurimum marianis, duabus tritici et quatuor avenae metretis, ut fertur, consistens quas unusquisque pagus ex antiquissimo usu annuatim hic suis episcopis et ex ipsorum indulto subinde aliis quoque subordinatis ministris ecclesiasticis ... praestabat". Copie în archiva Mitropoliei Blajului.

bisericii, preoțimea contribuia din așa numitul *Fond al clericului* la acoperirea cheltuielilor. Astfel am văzut că sinodul din 1742 îi pune la dispoziție 100 galbeni pentru nevoile lui și ale vicarului care trebuia să-l însoțească la dietă, iar în 1744 sinodul îi votase 3000 floreni pentru drumul la Viena unde fusese invitat. *Fondul clericului* era păstrat de vicarul din Biia. Tot din *Fondul Clerului* era plătit și agentul pe care episcopul îl avea în capitală și cu ajutorul căruia ținea legătura cu Curtea și cu autoritățile centrale de acolo. Agentul lui Klein a fost la început nobilul român Martin Pop (641) apoi, cum am văzut, Gheorghe Hardt, care a continuat să facă servicii și după fuga la Roma a vlădicului și se pare că a stat câțiva ani și în serviciul lui P. P. Aron.

În conducerea vastei eparhii episcopul era ajutat de sinodul general sau săborul mare, la care participau cu vot deliberativ toți protopopii. Astfel de sinoade a ținut Klein în 1732 la Făgăraș cu prilejul instalării, în 1733 la Gherla, în 1738, 1739, 1742 și 1744 în Blaj (642). Ca și sub antecesorii săi, sinoadele aveau atribuțiuni, să le numim, legislative, stabilind norme generale pentru întreaga biserică și judecătorești, judecând în a doua instanță ca for de apel procesele judecate de sinoadele protopopești sau sinoadele de eparhie, iar pentru cauzele mai grave judecau ele de-a dreptul. Astfel sinodul din 1742 în ziua a treia și a patra s'a transformat în for judecătoresc. A fost judecată cauza popii Pascu din Miniș care "a îndrăznit peste oprirea cinstitudinii protopopului locului și fără blagoslovenia Măriei Sale domnului vlădică a sluji cele preoțești". Fiind găsit vinovat, s'a pus "la prinsoare" până va plăti "birșagul obișnuit" și niciodată "să nu se sloboadă la slujbă preoțească". S'a judecat apoi pâra protopopului Vasile dela Făgăraș contra preoților Ion Hâra și Ion Eșeanu din Sâmbăta de jos. Acesta din urmă slujind contra opreliștei archierești se pedepsește cu pedeapsa soborului mare (66 floreni), "cari birșag până îl va plini rămâne în prinsoare, însă cât va rămâne în prinsoare i se va socoti o zi și o noapte un florint". Interesant este procesul dintre popa Vasile din Bozid și 6 săteni de acolo. Sătenii s'au prezentat spunând că vorbesc în numele satului și cerând alt popă fiindcă pe Vasile "nu pot să-l ție preot". Dovedindu-se că nu au procură dela săteni ca să vorbească în numele lor iar, de altă parte, popa Vasile a adus declarațiile a 17 oameni "cumcă îl voiesc", cei 6 au fost condamnați la 13 floreni "în limbă" adică *poena linguae* sau să strige de trei ori că au mințit.

(641) TOTH ZOLTÁN, *Az erdélyi romani nacionalismus első százada*, p. 178.

(642) Actele sinodului din 1733 nu le cunoaștem; ale sinoadelor din 1732, 1738, 1739 și 1742 au fost publicate de I. M. MOLDOVANU în *Acte sinodale* iar ale aceluia din 1744 de G. BOGDAN-DUICA în *Procesul episcopului Ioan Inochentie Klein*.

Ca să nu fie nevoit să convoace sinodul general totdeauna de câte ori se iveau chestiuni mari cari priveau interesele generale ale bisericii și privitor la care episcopul nu putea hotărî singur, sinodul din 1732 a consfințit obiceiul introdus de Ion Patachi, autorizând pe vlădica să se sfătuiască numai cu reprezentanții mai distinși ai protopopilor al căror număr e fixat la 12. Aceștia constituiau *consistoriul episcopesc* sau cum spune sinodul însuș *duodenaria ex ipsis dominis archidiaconis selectioribus domino episcopo assistens consistorialis erigeretur corona* (643). Nu ni s'au păstrat actele nici unei ședințe consistoriale și astfel nu putem cunoaște nici felul de a lucra al consistorului nici problemele cari îl preocupau.

La episcopie și sub președenția episcopului funcționa *Scaunul de judecată* care examina și soluționa diferitele pări ce i se adresau vlădicului. Întâmplarea a făcut să ni se păstreze actele unui număr de ședințe ale scaunului de judecată din anul 1742. Actele numesc aceste ședințe *săbor* deși la ele participa numai vlădica și 2-3 protopopi apoi teologul iezuit și, de obicei, arhimandritul Leonte Moscona. Astfel "în anul 1742 Februarie 4 zile săbor înaintea Măriei Sale domnului Vlădică de prea cinstitul pater teolog, precinstitul vicarăș Biianul, precinstitul archimandrit, cinstitul protopop Avram Dăianu și alți cinstiți protopopi de prin prejur în Blaj la casele vlădicești". Se judecă pâra domnului, jupânului Istvan Diac din Vârpăr și a toți orășenilor și poporenilor contra popei Antonie care ar fi fugit luând cărțile biserice. "Pentru aceea poftesc alt preot iară p. Antonie să nu mai poată fi acolo popă". Faptele erau dovedite din "relatoria" protopopului Samuil dela Saș-Sebeș și a popei Dumitru și anume că a fugit și a prădat sfânta biserică de cărți și "alte fapte grozave arătându-se", dar "negăsindu-se să se sorocească" pârâțul "după legea țării și a sfintelor canoane ca să stea de față, nu se poate face acum deliberatum desăvârșit" ci i se dau inculpatului 20 de zile și de n'ar vrea să se întoarcă până atunci, pâr. Antonie să-și piardă de tot poporul dela Vârpăr. La 21 Februarie are loc tot în Blaj un alt săbor fiind de față aceiași. Se judecă, între altele, pâra popii Radu din Ludișor contra popii Șandru și a iobagilor fiscali Ion Ivan și Danciu Marcu tot de acolo. În 24 Februarie săborul se ține în Sibiu fiind de față vlădica, teologul, archimandritul și alți protopopi. Vicarul deci lipsea. La săborul din 27 Februarie ținut tot în Sibiu, sunt prezenți, în afară de vlădica, teologul, protopopul Nicolae din Balomir protopopul Stoia din Sad și Aron din Tichindeal. În 6 Martie 1742 săborul era compus numai din vlădica, teologul, archimandritul Leonte Moscona și protopopul din Balomir. În 17 Martie au participat la săbor vlădica, teologul, archimandritul, proto-

(643) I. M. MOLDOVANU, *op. cit.*, II, p. 96.

popul Maniu din Tiur și Nicoale din Balomir. La săborul din 19 Martie găsim, în afară de vlădica, de teolog și de archimandrit, pe protopopii din Armeni și Balomir, la cel din 6 Aprilie găsim numai pe protopopii din Birchiș, Rășinari, Balomir și Sad (644).

În administrarea propriu zisă a diecesei Klein era ajutat de cei doi vicari generali: protopopul Biiei care avea sub jurisdicția sa, conform hotărîrii sinodului din 1732, partea țării dintre Carpați și râurile Mureș și Arieș și protopopul Jucului de jos căruia îi era supus restul teritoriului eparchiei. Amândurora episcopul le dobândise dela s. Scaun distincția de protonotari apostolici. De aceea și iscăleau, cel dintâiu *Nicolaus Pop a Beja vicarius generalis in partibus superioribus et prothonotarius apostolicus* iar al doilea *Stephanus Pop Timandi a Suk vicarius generalis in partibus inferioris Transilvaniae eidemque annexis et protonotarius apostolicus* (645). Nicolae Pop îndeplinea și funcțiunea de păstrător al *Fondului Clerului* și de notar sau logofăt al clerului. În această din urmă calitate avea dela fiecare protopop câte un galben pe an (646). Fiind domiciliat mai aproape de scaunul vlădicesc era, se pare, unul din cei mai apropiați și mai intimi colaboratori ai lui Klein, însoțindu-l la lucrările dietei din Sibiu și participând la aproape toate ședințele Scaunului de judecată.

În timpul când îndeplineau funcțiunea de vicari generali, cei doi erau desărcinați de slujba de protopop, protopopiatul lor fiind condus de unul din preoții din localitate, care era, de drept, titularul unui protopopiat vecin. Astfel în 1733 protopopul Miluanului (jud. Cluj) era Gheorghe, care locuia în Jucul de jos, reședința vicarului general Timandi, conducând și protopopiatul său propriu (al Miluanului) și pe acela al Jucului, al cărui titular era Timandi. Tot așa, protopopul Șomfalăului (jud. Târnava Mică) era Ioan din Biia, de unde conducea și protopopiatul său și pe acela al Biiei, al cărui titular, Nicolae Pop, îndeplinea funcțiunea de vicar general.

Din datele *Conscripției* întocmite de Klein în 1733 vedem că eparchia era împărțită din punctul de vedere administrativ în următoarele 44 proto-

(644) Actele se păstrează într'un "protocol" în archiva mitropoliei Blajului. Am dat mai multe amănunte în legătură cu aceste săboare care erau simple scaune de judecată fiindcă A. Bunea le confundă cu consistoriile (*op. cit.*, p. 141). Consistoriile țineau locul și reprezentau sinoadele, ocupându-se de toate chestiunile importante ale bisericii și ele se compuneau din 12 protopopi "selectiores" cum spunea sinodul din 1732, care le-a creat. Aceste soboare însă, compuse cum am vazut, se ocupau exclusiv de procesele preoților și ale credincioșilor. Am cetit cu cea mai mare atențiune toate actele care ni s'au păstrat și n'am găsit nici un caz când aceste mici săboare care, repet, erau scaune de judecată s'ar fi ocupat și de alte chestiuni.

(645) I. M. MOLDOVANU, *op. cit.*, II, p. 94.

(646) *Ibidem*, p. 97.

popiate : 1) Mânăşturul Clujului, 2) Năsăud, 3) Lăpuşul român, (Solnoc-Dobâca), 4) Monor (Bistriţa Năsăud), 5) Vima (Solnoc-Dobâca) 6) Daia (Alba de jos), 7) Petea (Solnoc-Dobâca), 8) Țichindeal (Sibiu), 9) Sân Martin (Mureş-Turda), 10) Râciu (Mureş-Turda) 11) Coaş (Satmar), 12) Cerchidul mare (Târnava Mica) 13) Răşinari (Sibiu), 14) Biia (Târnava Mică), 15) Alba Iulia, 16) Geomal (Alba de jos), 17) Turda, 18) Sacalul de Câmpie (Turda Arieş), 19) Boian (Sălaj), 20) Brad (Hunedoara) 21) Colun (Făgăraş), 22) Dobra (Hunedoara) 23) Nirăşteu (Mureş-Turda), 23) Sângeorzul de Munte sau Sânger (Mureş-Turda), 25) Bonţiu (Solnoc-Dobâca) 26) Cheşeu (Cluj), 27) Copru (Solnoc-Dobâca), 28) Teurea (Bistriţa Năsăud), 29) Jucul de jos (Cluj), 30) Broşteni (Alba de jos), 31) Suareş (Solnoc-Dobâca) 32) Miluan (Milvany sau Myilvany, Cluj), 33) Ludişor (Făgăraş), 34) Grădişte (Hunedoara), 35) Bistra (Turda-Arieş), 36) Şomfalău (Târnava Mică), 37) TreiScaune, 38) Sebeşul Săsesc, 39) Porceşti (Sibiu), 40) Balomir (Hunedoara), 41) Hunedoara, 42) Vinţ (Alba de jos), 43) Odorheiu (Solnoc-Dobâca), 44) Veneţia de jos (Făgăraş).

Mărimea protopopiatelor varia atât ca întindere cât și ca număr de preoți și credincioși. Astfel pe când protopopiatul Jucului avea 133 sate cu 142 preoți uniți, al Hunedoarei 113 sate cu 122 preoți uniți și al Veneției 128 sate cu 77 preoți uniți, al Bistrei avea numai 14 sate cu 32 preoți uniți, al Treisacunelor avea numai 4 preoți și al Porceștilor avea 5 sate cu 26 preoți uniți.

Conscripția din 1733 pare că prezintă numai situația din momentul întocmirii ei, care nu ne îngăduie să tragem concluziuni definitive nici în ceea ce privește numărul protopopiatelor nici în ceea ce privește numirea lor. La sinodul din 1739, deci după abia 6 ani, iau parte protopopii din Bobâlna, Făgăraş, Armeni, Birghiş, Dohat (?), Glaca și Ilia, protopopiate care nu figurează în conscripția amintită (647), apoi cu titlul Bistra găsim doi protopopi în acest sinod : pe Ioan Aron și pe Avram. În 27 Septembrie 1746 iscălise o adresă către Klein, în surghiunul său din Roma, și protopopii din Basna, Blaj, Tur (Tiur ?), Sovata și Iceland, protopopiate pe care nu le găsim nici în 1733 nici în 1738 (648). Probabil, cum bănuia A. Bunea, se va fi sporit și numărul protopopiatelor, de altă parte unele și-au luat numele dela localitatea în care rezida protopopul. Astfel, murind protopopul Iosif din Dobra, amintit în Conscripția din 1733, a fost numit în locul lui unul din cei doi popi Gheorghe din Ilia, care a rămas în localitatea unde funcționase până aci și astfel în actele sinodului din 1738 semnează *Georgius archidiaconus ex Illye*.

(647) I. M. MOLDOVANU, *op. cit.*, II, p. 86.

(648) Z. PĂCLIȘANU, *Corespondența din exil a episcopului Ioan Inochentie Micu Klein*, p. 107-108.

Sinoadele protopopești sau de eparchie au continuat să se țină ca și înainte. Soborul mare din 1742 le impune o mai intensă activitate, pentru a ușura munca Scaunului vlădicesc. Toate cauzele de mai mică însemnătate trebuiau examinate și judecate în sinoadele protopopești, "asemenea și cauzele mai mari de nu vor fi cernute în Scaunul mai de jos, să se remităluiască la protopopul din Scaunul arhieresc", ceea ce înseamnă că și cauzele mai grave să fie judecate în prima instanță de sinodul protopopesc (649). Un "spectabilis Dominus" îi cerea lui Klein în 1741 să scoată din parohie pe preotul din Batiz pentru "plurimos excessus". Vlădica îi răspunde la 11 Septembrie, că preoții nu pot fi scoși din parohiile lor decât prin judecată. A dat poruncă protopopului din Biiă să cerceteze și "*coacta synodo*" să judece în întâia instanță și dacă parohul va fi găsit vinovat să procedeze conform canoanelor. Părții nemulțumite, scrie episcopul, îi rămâne deschisă *via appellationis in meam praesentiam* (650).

Uneori cauzele judecate de protopopi se puteau apela la vicariul, sub a cărui jurisdicție se aflau părțile. Acest fapt rezultă din sentința adusă de sinodul din 1742 în procesul popii Petrea din Iațc contra vicariului Stefan dela Juc. Vlădica oprise pe preot să mai slujească. Vicarul însă în schimbul a 40 florini "l-a slobozit" fără știrea episcopului. Sinodul îl condamnă să restituie banii luați dela popa Petrea și să plătească și amenda de 66 florini cu cari fusese pedepsit. *Deliberatum*-ul încheie astfel: iară de ar mai îndrăzni sfinția sa (vicarul) mai mult asemenea lucru a face, va perde *puterea a judeca cauzele apelăluite dela cinstiții protopopi la sfinția sa, care a avut și acum încă i se lasă*" (651).

Pentru îndeplinirea funcțiunii de acuzator și tot odată și de judecător de instrucție, Klein propusese sinodului din 1742 să examineze chestiunea alegerii unui *syndicus ex clero* permanent. Sinodul s'a opus hotărînd "cu o inimă și cu un voș" ca pentru instanța primă, care e sinodul protopopesc, protopopul însuș "să rânduiască om care să pârască" ori să îndeplinească protopopul însuș slujba aceasta. Când va fi cazul să se "proțacvăluiască" (să se judece) vre-un protopop atunci acuzatorul să fie desemnat de vlădica împreună cu vicarul. Impotriva alegerii sindicului sinodul ia atitudine foarte energică, declarând: "alt sindic să nu se rânduiască, fiindcă până acum acest obicei n'a fost în cinstitul cler ca să fie sindic. Așîderea alte obiceiuri, care până acuma n'au fost în cler se contradicăluesc să nu se facă" (652).

(649) I. M. MOLDOVANU, *op. cit.*, I, p. 150.

(650) Protocolul cu corespondența din 1741 a lui Klein în archiva mitropoliei Blajului.

(651) I. M. MOLDOVANU, *op. cit.*, p. 157.

(652) I. M. MOLDOVAN, *op. cit.*, II, p. 147.

Numărul parohiilor pur unite era; după datele conscripției din 1733, de 1065 iar al parohiilor mixte, adică a acelor care aveau credincioși și uniți și neuniți, era de 191. Sate fără preoți români se găseau 645. Repartizarea preoților era extraordinar de arbitrară. Apahida cu 137 familii avea doi preoți uniți, Rodna cu 170 familii asemenea doi preoți iar Petridul de sus cu 23 familii avea 2 preoți uniți și unul neunit iar Rogozul cu 66 familii avea 5 preoți uniți și unul neunit, Vima cu 41 familii aveau un protopop și trei preoți, Uifalăul cu 61 familii avea 5 preoți uniți. În Rășinari se găseau 16 preoți (12 uniți și 4 neuniți) la o populație de 772 familii, în Vaca (protopopiatul Brad) 3 preoți la 24 familii, pe când în protopopiatul Dobra d.p. se găseau numeroase sate cu un număr de credincioșii de două ori mai mare, care nu aveau nici un preot.

Această anomalie se datora faptului că satele neavând beneficii parohiale stabile, numirea preoților nu depindea de episcopul care putea ține seamă de neville reale, având o privire generală asupra situației eparchiei, ci angajarea lor depindea de împrejurări cu totul independente de voința și planurile autorității bisericești centrale. Chiar pentru a pune capăt acestei situațiuni a luptat atât de mult și Klein și urmașii săi ca să asigure pe seama preoților beneficii parohiale suficiente și statornice. Numărul sateilor în care biserica avea puțină avere (teren cultivabil ori livezi pentru fân) era disparent. Astfel preoții trăiau ori din averea proprie, ori din munca pământului domnesc ori din ceea ce se obliga satul să le dea (bani, cereale, zile de lucru) atunci când îi angaja. De obicei se întrețineau din toate acestea trei izvoare de venit. Preoții trăiau astfel, din munca mâinilor lor ca și credincioșii. La 12 Septembrie 1756 P. P. Aron, succesorul lui Klein scria papei Benedict XIV că preoții sunt *ecclesiasticis prorsus destituti beneficiis et iam etiam communi cum plebe contributione onerati in sudore vultus sui labore manum suorum cum plebeis quotidianum perquirunt panem suum* (653).

Aceasta fiind situația, candidații la preoție își căutau înșiși satele și acestea, la rândul lor, își căutau ele preoții. Rolul episcopului se reducea numai la stabilirea condițiunilor ce trebuie să îndeplinească candidatul care dorea sa ocupe o parohie: condițiuni de vârstă, de pregătire, de conduită etc. Scoli pentru pregătirea preoților nu aveam, precum nu aveam nici un fel de școală afară de micile începuturi, pe care le găsim ici colo și în care abea se învață cetitul și scrisul, câteva rugăciuni și cântări bisericești (654). Pregătirea pentru preoție se făcea astfel lângă un preot mai bătrân și cu mai multă învățătură în chestiunile bisericești. Înainte de

(653) Concept în archiva mitropoliei Blajului.

(654) Asupra acestor începuturi cfr. articolul meu *Vechi școli românești ardeleni* în revista *Cultura Crestind* din Blaj XVI (1936) pp. 699-706.

hirotonire candidatul se prezenta la vlădicie, aducând certificat dela proto-popul, în care i-se arătau datele personale și satul cu care are angajamentul să-l întrebuințeze ca preot, angajament care nu putea fi făcut fără aprobarea protopopului respectiv. La Scaun candidații erau supuși unui examen sumar, care se reducea mai mult la câteva lucruri esențiale în legătură cu ritul și cu administrarea sacramentelor. Dacă viitorul preot era iobag îi era necesară și autorizația stăpânului său. Foloasele materiale și prestigiul de care se bucurau preoții înaintea credincioșilor a făcut ca numărul lor să fie excesiv de mare, ceea ce a dat prilej la numeroase plângeri atât din partea autorităților cât și a stăpânilor satelor. Cunoaștem și cazuri, când episcopul Klein a declarat un candidat pregătit pentru preoție și l-a hirōtonit iar după întoarcerea acasă autoritățile comitatului l-au supus, ele, unui nou examen, examinatorii fiind unul sau doi funcționari și l-au declarat nepregătit. Astfel a fost examinat, la cererea proprietarului satului, în 1737, Gavrilă, fiul protopopului Mihai din Râciu (jud. Cluj), pe care vlădica îl găsisse bun de preoție. Examinatorii au fost notarul comitatului și câțiva consilieri. În fața acestei bizare comisiuni de examinare preoțească, Gavrilă a spus, că a învățat carte la niște călugări, la o mănăstire de pe Câmpie. Neavând la dânsii cărți românești, examinatorii i-au dictat ceva în românește. Candidatul a scris cu o mulțime de greșeli ceea ce i se dictase. Pe urmă i-au pus diferite întrebări, la care n'a putut răspunde, declarând însă că va mai învăța (655).

Tinerii cari începuseră a învăța în școlile celorlalte națiuni din țară nu și-au ales cariera preoțească, iar aceia cari și-au ales-o au fost trimiși la școli superioare în Roma, Târnavia (Nagyszombat) și Viena, terminând studiile după plecarea din Ardeal a lui Klein, iar aceia cari, cum a fost P. Aron, le terminaseră pe timpul lui Klein, au fost ținuți la Scaunul vlădicesc.

Formarea preoților a fost una din preocupările statornice ale lui Ioan Inochentie Klein. Cea mai mare nădejde și-a pus-o, evident, în școala care urma să se înființeze la Blaj. Până la terminarea clădirilor de aci, tinerii români erau îndrumați spre școlile catolice din țară și, în special, spre acelea ale iezuiților. Pentru întreținerea colegiului din Cluj al acestora, protopopii români contribuiau, sigur în urma îndemnurilor episcopului, cu $\frac{1}{2}$ floren în fiecare an (656). Klein se gândea chiar la înființarea unui seminar teologic românesc în acest oraș, punând problema în discuția sinodului din 1742. Membrii acestuia însă hotărasc ca ori cât de mare

(655) TOTH ANDRÁS, *Az erdelyi román kérdées a 18 században*, p. 63. În jurul acestui caz, Klein a dat o mare luptă ale cărei acte se pastrează în archiva mitropoliei Blajului.

(656) TOTH ANDRÁS, *op. cit.*, p. 58.

ar fi lipsa unui seminar "neisprăvindu-se încă seminarium-ul aici lângă episcopie, nici o socotință despre altul nu poate face" (657). Vlădica însă nu părăsise ideia seminarului clujan, căci în memorabilul memoriu trimis la 25 Noembrie 1743 împărătesei Maria Terezia, spunea că dacă se va îngădui ca Românii să dea dijmele și quartele preoților români, atunci aceștia vor ceda o cincime din ele pentru înființarea și întreținerea unui seminar unit în Cluj. Neaprobându-se cererea referitoare la dijme, din planul seminarului clujan nu s'a ales nimic, seminarul românesc înființându-se la Blaj, la o dată când inițiatorul lui se găsea departe, la Roma, în surghiun.

Neavând o școală specială pentru pregătirea preoților, aceștia nu aveau decât o cultură foarte redusă, care se mărginea, în cele mai multe cazuri, la cunoașterea scrisului și cetitului, a cântărilor bisericesti și a administrării unor taine și ceremonii religioase, iar conduita lor lăsa adesea foarte mult de dorit. Sinoadele au adus mereu hotărâri și au stabilit sancțiuni severe menite a îndruma preoțimea spre rosturile ei firești. Astfel sinodul din 1732 îi obligă să poarte haine preoțești ca să se poată deosebi de credincioși, iar aceia cari nu se vor spune acestor porunci să se pedepsească cu 12 floreni pe care să-i încaseze protopopii. Sinodul din 1742 revine asupra îmbrăcămintei preoțești impunând fiecărui preot să poarte haină lungă și potcapiu. Acelaș sinod din 1732 le impune să se spovedească în fiecare lună, să nu umble la crășme, sa nu țină legături cu persoane rău famate, mai ales cu hoții, ca să nu fie bănuți și ei de astfel de fapte, să facă liturghie în fiecare Duminică și sărbătoare, căci cine, fără motiv, nu liturghisește se pedepsește cu 12 floreni. Se vede că răul nu încetase nici în urma acestei hotărâri a sinodului, căci sinodul din 1742 revine impunându-se protopopilor să viziteze satele și să controleze dacă preoții liturghisesc ori nu. Pe aceia care nu liturghisesc în zi de Duminică și sărbătoare să-i pedepsească cu pedeapsa soborului mare care era de 66 floreni, deci de 5 ori mai mare decât cea stabilită în 1732. Tot sinodul din 1742 a adus hotărârea cu caracter mai general și mai pozitiv și anume ca fiecare protopop "să-și cerce preoții cum botează, ispovedesc și slujesc sfânta Liturghie și carii nu vor ști au să-i învețe însuși cinstitul protopop au, cunoscând în eparchia sa preoți ca aceia vrednici, să-i rânduiască ca să învețe pe cei neînvățați. Iară pentru osteneală să dea precum se va putea împăca, însă mai pe urmă tot să-i cerce și protopopul, iară de vor afla vreunii așa de tari la cap cât să nu poată acei preoți rânduiți sau protopopul îndrepta, să se trimită aici la episcopie".

Preoții trăiau și pe timpul vlădiciei lui Klein, ca și înainte și ca și după dânsul, în primul rând din munca aspră a pământului. A pământului propriu ori a pământului stăpânului satului, căci numai foarte puține biserici aveau pământ suficient pentru întreținerea preoților lor. Cele mai multe nu aveau nici chiar case parohiale. Astfel în 1733 din 2255, preoți uniți, în casă parochială locuiau numai 403. Venitul principal bisericesc îl constituiau *stolele*, adică taxele pe care le plăteau credincioșii pentru diferitele servicii ce li le făcea preotul (botez, cununie, înmormântări, etc.) și din o anumită cantitate de cereale pe care i-o da fiecare casă. În unele părți i se da pe lângă cereale și o anumită sumă de bani, apoi de obicei i se mai făcea și o zi de lucru gratuit, (clacă). Cu decretul din 9 Septembrie 1743 Maria Terezia a fixat ea, cum am văzut, taxele stolare, desființând în acelaș timp claca; aceasta s'a menținut totuși până în pragul veacului al 20-lea.

Deși câștigarea domeniului Blajului a fost opera lui, precum opera lui a fost și creierea însăși a acestui târg românesc și deși el a pus temelia mănăstirii, care trebuia să adăpostească între zidurile ei atâtea institute de cultură, Klein n'a avut marele noroc să vadă terminarea clădirilor și deschiderea școlilor atât de mult visate și dorite. Acestea s'au deschis totuș de oameni *formați de el* și ei au fost și începătorii marei "minuni a resurecțiunii poporului românesc". Căci arhiepiscopul acesta plin de neastâmpăr și de nerăbdare, cu un suflet care se înfiora în fața imenselor suferințe și nedreptăți îndurate de nația lui, a avut răgazul, cu toată viața-i atât de agitată, să se gândească și la esențiala importanță a valorilor culturale, cari singure pot asigura o temeinică operă de emancipare politică. Neavând încă școala lui, și-a îndemnat protopopii să contribuie la întreținerea colegiului iezuit clujean, în care învățau atâtea din tinerii nației. Văzând încetineala cu care se înălțau zidurile mănăstirii blăjene, se gândea, cum am văzut, la înființarea, exclusiv cu mijloace românești, a unui seminar la Cluj pentru formarea viitorilor preoți. Apoi încă în 1735 vorbea într'o scrisoare către iezuitul Hundegger despre necesitatea, nu numai pentru națiune ci și pentru biserică, a unei tipografii românești (658) iar în memoriul trimis împărătesei Maria Terezia la 14 Septembrie 1741 se plângea de lipsa mijloacelor cari să-i îngăduie a pune în funcțiune vechea tipografie a episcopiei care zace în ruine (659).

(658) NILLES, *op. cit.*, II, p. 529.

(659) I. M. MOLDOVANU, *Acte sinodale*, II, p. 89. La 20 Noembrie 1741 contele Forgach, vicarul episcopiei catolice din Oradea i se adresase lui Klein cerându-i cărți pentru nevoile preoților din părțile bihorene. Acesta răspunde la 10 Decembrie al aceluiaș an. Și preoții săi își aduc cărțile de slujbă din țările vecine iar dânsul, personal, și-a comandat câteva tipărite în Litvania în limba slavă. Tipografia a restaurat-o cu mari cheltuieli dar nu poate tipări nimic fiindcă nu

Neputându-se termina clădirile destinate școlilor de acasă și neisbu- tind să înființeze nici seminarul din Cluj, Klein s'a îngrijit de trimiterea la școlile catolice din țară și la marile școli din afara granițelor a unor tineri, cari, întorși acasă au devenit nu numai primii dascăli ai școlilor blăjene, ci au fost conducătorii reali ai destinelor nației și bisericii aproape o jumătate de veac. Sigur, și înainte de Klein și independent de dânsul au fost atâția din neamul nostru cari s'au îndreptat spre școlile neamurilor conlocuitoare, izbutind unii din ei să-și câștige rosturi mai mult ori mai puțin importante în vieța publică a țării. Astfel în 1722 un Petru, român din Sebeșul săsesc, compune alături de Mihail ungar din Hunedoara, o scurtă istorie în formă metrică a principilor Ardeleni cu titlul *Magni manes Transylvaniae Principum*, iar în 1725 întocmește în colaborare cu colegii săi din ultima clasă a colegiului iezuit din Cluj, o scurtă istorie a Daciei (660). Tot între elevii colegiului iezuit amintit găsim în 1729 pe Gabriel Simon, *nobilis valachus* din Brașov; în 1732 pe Alexandru din Bita (comitatul Târnavei), în 1733 pe Gheorghe Timandi din Juc, sigur, o rudă a vicarului cu acelaș nume; în 1735 pe Ladislau Dobra din Zlatna și pe Samuil din Veneția Făgărașului; în 1737 pe un Daniel, nobil român din Mărgineni (Făgăraș), pe Petre Dăianul din Daia, autorul unei *Synopsis vitae sancti Francisci Salesii*, apărută în anul următor, probabil secretarul de mai târziu al episcopului; pe Petru Iliăș Boeekinensis (?) din comitatul Turda; pe Alexandru Aron din Bistra, o rudă, dacă nu chiar frate al lui P. P. Aron, episcopul de mai târziu și pe Petru din Taurea (Jud. Năsăud); în 1742 pe Nicolae Dragosi din Turda (661). În 1731 elevii români ai gimnaziului iezuit din Baia Mare Ladislau Saul, Martin Glonț, Ignatie Pop și Simon Chifor joacă în piesa dramatică școlară *Maria Salus naufragantium* (662). Apoi între 1729-1744 gasim peste 50 de elevi români în gimnaziul călugărilor piaristi din Bistrița, între cari și pe Moise Dragosi, viitorul episcop unit al Orăzii (663). Și câți nu vor fi fost în școlile din Alba Iulia, Sibiu, Brașov și din alte orașe ale țării cari nu au lăsat nici o urmă în vieța românească, mulți dintre ei trecând la catoli-

are local în care s'o așeze. Ar construi dânsul unul, dar acum nu are bani și nu poate cere nici dela preoțimea care trebuie să contribuie la zidirea mănăstirii și a bisericii catedrale. Klein roagă pe Forgach să contribuie cu 1000 floreni la punerea în funcțiune a tipografiei, sumă pe care îi va restitui-o în cărți ori în bani. Protocolul II al Corespondenței din 1741 a episcopului Inochentie Micu Klein.

(660) A. VERESS, *Bibliografia româno-ungară*, I, București 1931, p. 169 și 173.

(661) *Ibidem*, pp. 179, 182, 183, 189, 193, 194, 197, 199, 203.

(662) *Ibidem*, p. 181.

(663) V. SOTROPA, *Românii la gimnaziul latino-catolic din Bistrița* în revista *Transilvania* XXXII (1901) p. 4-5.

cismul de rital latin pentru a rupe orice legătură cu o nație rău văzută și disprețuită.

Sinodul din 1742 a cerut, cum am văzut, intervenția episcopului și a teologului la s. Scaun ca să oprească "cum nimenia din rituş-ul nostru cel grecesc unit să nu fie slobod a trece la rituşul latinesc" pentru că prin aceste treceri "mare scădere și pagubă simte clerul și neamul nostru românesc unit din Ardeal" (664). Alții au trecut, din aceleași motive de oportunism egoist, la reforma calvinistă.

Opera de culturalizare a nației și de îndrumare a ei pe căile sigure ale emancipării n'au început deci cu aceste elemente care și-au văzut numai de rosturile proprii, oricât de însemnate ar fi fost situațiile pe care unii au izbutit să le cucerească (665). Oamenii aleși de Klein au fost Petru Aron, Silvestru Caliani, Gregore Maior, Gheronte Cotore și maramureșeanul Atanasie Rednic, care, probabil, tot în urma intervenției lui a ajuns în Pazmaneu din Viena. Toți au fost elevi ai colegiului iezuit din Cluj, de unde Petru Pavel Aron și Gheronte Cotore au trecut la Târnavia, Grigore Maior și Silvestru Caliani la Roma, iar Atanasie Rednic la universitatea din Viena, ca membru al Pazmaneuului. Terminând filozofia în Târnavia, P. Aron a fost trimis și dânsul, la recomandarea foarte călduroasă din 27 Martie 1738 a profesorului său de metafizică Ferdinand Litkei, pentru studiile teologice la Roma. Acestia cinci, dintre cari trei, P. Aron, Atanasie Rednic și Gregorie Maior, au guvernat biserica românească unită până în 1782, urcând toți trei scaunul arhieresc; au fost și primii cari au pus bazele învățământului din școlile blăjene și, în acelaș timp, primii cari au dat noi impulsioni conștiinței luptătoare românești ardelen. Căci nu numai originea lor era românească, ci, cu tot mediul străin în care și-au făcut studiile, dâșii au rămas români prin simțire și s'au pus cu entuziasm în slujba culturii românești, izbutind să dea unirii însăși o interpretare de-o covârșitoare importanță națională. De aceea perioada care începe în biserica unită după plecarea din fruntea ei a lui Klein, este dominată de personalitatea, de ideile și de acțiunile lor.

La moartea lui Ioan Patachi, Klein deși abia student al unei facultăți de teologie, era nu numai cel mai *cult*, ci *singurul* român cult. Român nu numai prin origine ci român prin sentimente, fire și indestructibila legătură *voită și simțită* cu românismul oropsit și disprețuit. De aceea a și fost ales vlădică, cu toate lipsurile canonice evidente, peste care a trebuit sa se treacă chiar din motivul că în sânul nației întregi nu se

(664) I. MOLDOVANU, *op. cit.*, I, p. 150-151.

(665) Amănunte prețioase asupra lor gășesc cititorii în TOTI Z., *op. cit.*, p. 177 squ.

găsea altul nici mai bun nici asemenea. Asta constituie unul din aspectele dramei Kleiniene dar și exceptionalul merit al lui. Marea masă națională, cu vechimea și cu numărul ei de 500.000 suflete, a fost pentru Klein *argument nu tovarăș activ de luptă*. Cu protopopii și preoții a luat mereu contact atât în sinoadele pe care le-a convocat în ajunul fiecărei noi bătălii, cât și în cursul vizitațiunilor canonice pe care le-a făcut și, cu unii dintre ei, cu prilejul Scaunelor de judecată ce se țineau aproape săptămânal. Pe aceștia, sigur, i-a lămurit că luptă pentru drepturile lor și ale poporului și pentru împlinirea promisiunilor făcute de Curtea împărătească. Ei l-au sprijinit cum au putut și cum au știut: i-au aprobat acțiunile și i-au pus la dispoziție, din Fondul clerului mijloacele de care avea nevoie. Atât! Nici dâșii, deci, nu i-au fost tovarăși de luptă pe terenul, unde sta singur cu capul în furtună.

Aruncându-se în fanatica înclăștare necruțătoare cu Status-urile ardene încremenite în vechile concepții care excludeau nația românească și pe membrii ei dela folosirea drepturilor și libertăților politice, Klein s'a întemeiat pe Curtea imperială, autoarea diplomelor pline de făgăduințe solemne pentru nația, care la răspântia unor vremuri noi își căuta și ea căi noi de eșire dintr'o situație strivitoare. Curtea însă, având nevoie în primul rând, de liniște, de recruți, de bani și de alimente pentru armată, pe care le votau chiar aceia împotriva cărora deslănțuise episcopul marele său răsboiu, l-a părăsit. Acest lucru l-a văzut Klein limpede în hotărîrea din 9 Septembrie 1743 a împărătesei Maria Terezia, care l-a făcut să-i trimită sgduitorul memoriu din 25 Noembrie al aceluiaș an, spunându-i că dacă nici dela dânsa nu obține îndreptarea soartei nației, nu-i mai rămâne decât ca împreună cu ea, cu nația, să se adreseze lui Dumnezeu cel viu din Ceruri ca să facă El dreptate.

Episcopului înșelat *verbis speciosis*, cu cuvinte deșarte de către Curtea în care-și pusese toate nădejile și având în față ura nepotolită a reprezentanților celor trei națiuni, nu i-au mai rămas decât masele populare, la care s'a și gândit un moment să facă apel. Astfel a convocat *adunarea națională* din vara anului 1744, compusă din protopopi și preoți, din nobili și țărani, din uniți și neuniți, în fața căreia a pus problema deschis și fără înconjur: având în vedere că lupta se dă pentru popor și pentru drepturile lui, este ori nu este bine să se facă apel și la el? Răspunsul a fost afirmativ, lăsându-i-se vlădicului să aleagă momentul și felul când și cum va trebui cerut concursul poporului. Întâmplările cari au urmat, după această adunare cu caracter atât de pronunțat revoluționar, și care au determinat fuga lui la Roma, au tăiat brusc o inițiativă care nu știm cum s'ar fi desfășurat și ce urmări ar fi avut.

Sbuciumul de 12 ani al lui Klein, deși a fost lipsit de rezultate con-

crete, căci nația a rămas tot numai tolerată și preoșimea ei tot oropsită ca și înainte, a produs totuși în pătura conducătoare a Bisericii o puternică tresărire de conștiință. El a lămurit o mulțime de probleme și a oțelit voințele, creind atmosfera de luptă și rezistență, pe care am văzut-o manifestându-se atât de viguros în adunarea din 1744 și o vom vedea manifestându-se după plecarea din țară a eroului, în 1747 și 1748. Dar, mai presus de toate, a dat nației un ideal politic care i-a călăuzit toate marile acțiuni până la biruința definitivă din zilele noastre.

Cap. V.

**Sub vicariatul lui
Petru Pavel Aron
(1745-1751)**

I. BISERICA UNITĂ SUB VICARIATUL LUI PETRU PAVEL ARON (1745-1751)

Răsvrătirea satelor dintr'o mare parte a Transilvaniei împotriva unirii, care răsvrătire creștea mereu ca puhoaietele primăverii, și fuga lui Klein, în urma căreia eparhia a rămas fără episcop timp de zece ani, au aruncat biserica unită într'o cumplită criză pustiitoare, care, în diferite forme, a durat aproape trei decenii și la sfârșitul ei din plăpânda operă a unirii n'au mai rămas decât mici frânturi bătute de furtună. Căci apariția spectaculoasă și predicile călugărului sârb, întemeiate pe pretinse îndemnuri cerești exploatate cu abilitatea unui excepțional meșter în arta seducerii masselor populare naive, a răscolit până în adânc sensibilitatea religioasă a satelor românești. "Sfântul" cu panglicuțe și cu vedenii a isbutit să convingă populația satelor noastre că popii le-au vândut "legea", care pentru dânșii nu era o abstracțiune dogmatică ci era viața însăși, în ce avea ea mai intim și mai sfânt. Ori, părăsirea legii însemna osânda vecinică în focul nestins al iadului. Afirmăția "Sfântului" a fost confirmată și de atâția din pustnicii adăpostiți în numeroasele schituri resfirate în satele dela poalele munților, de-alungul Oltului, de călugari veniți din cele două principate și, în unele locuri, de membri companiilor grecești, care au rămas tot timpul cei mai fanatici dușmani ai unirei cu catolicismul. Și n'au lipsit, sigur, nici îndemnurile și concursul domnilor luterani și calvini, care au văzut din luptele aprige ale lui Inochentie Micu Klein unde poate duce statornicia Românilor în unirea cu biserica apuseană. De altă parte, cum ne informează Samuil Micu Klein, fuga unchiului său, a episcopului, a fost prezentată masselor populare ca o dovadă că vlădica s'a convins că unirea e *rea* : "și i-au părut rău că au unit atâta mulțime de suflete" (666).

Acestei mari învolburări a rămas să-i facă față, în calitate de vicar general al eparhiei în absența episcopului, protopopul Nicolae din Biia, cu puterile și cu experiența pe care o putea avea un om cu pregătirea modestă a lui. Vicarul însă moare la 23 Iunie 1745. Singurul cleric unit cu o temeinică pregătire teologică și cu adâncă înțelegere a temeiurilor dogmatice

ale unirii era Petru Aron, întors de curând dela studii din Roma. Dânsul însă îl însoțise pe Klein la Viena și a fost reținut acolo, până târziu la sfârșitul verii anului 1745. După moartea lui Nicolae din Biia, Klein l-a numit vicar general pe Aron, care după obținerea confirmării de către împărăteasa Maria Terezia, s'a întors în Blajul pe care-l părăsise înainte cu mai bine de un an.

Petru Aron s'a născut în Bistra din Munții Apuseni în anul 1709. A fost în anii 1730-35 elev al colegiului iezuit din Cluj (667), de aci trece la Târnavia unde în 1738 termină filozofia. La recomandarea deosebit de călduroasă din Martie 27 al acestui an, a profesorului său de metafizică Ferdinand Litkei, Klein îl trimite în 1740, de odată cu Silvestru Caliani și Grigorie Maior, la Roma, rămânând acolo patru ani făcând numai studii teologice, fiindcă filozofia o absolvise, cum am văzut, în Târnavia (668). La 26 Maiu 1742 a depus jurământul obișnuit, făgăduind, între altele, că se va călugări și că va fi cu supunere față de episcopul său, Inochentie Micu Klein. La 30 Iulie 1743 a fost hirotonit preot (669), iar în țară s'a întors în 1744 (670). Samuil Micu Klein, care l-a cunoscut de aproape, spune despre Aron că "au petrecut o vieață sfântă, au fost om postelnic, îndurat, bisericos și înfrânat. Mătâniile cele scrise în posturi, toate, și

(667) TÓTH ZOLTÁN, *o. cit.*, p. 169, nota 7.

(668) Reproducem scrisoarea lui Litkei către Klein, care nu este lipsită de interes. "Inteligens pientissimam Illustrissimi ac Reverendissimi domini episcopi sollicitudinem et curam qua e suis Romam ad studia altiora nonnullos sapientissime destinat ..... Censeo inter meos discipulos Reverendum Petrum Aron paucos intra dies metaphisicam absoluturum, hunc eundem demississime commendare ausim ut inter Romam petituos adnumerare dignetur Illmus et Rmus Dominus episcopus si numerus eo mittendorum completus nondum sit. Ea ille et a moribus et a scientia philosophica sui commendatione apud nos adhuc egit ut ubivis universitatum inter primos laudari commendarique mereretur, integerrima firmissimaque valetudine est constanter. Ad haec si is Romam mitteretur eius loco statim alter pro venerabili diocesi Illmae ac Rmae Dominationis Vestrae succedere posset alumnus in seminario s. Adalberti, neque ut successor talis hic suscipiatur ullum aliud fatigium requiritur quam vel a servo Illmae ac Rmae Dominationis noster Rdu pater Rector mentem super tali successore commendationemque Illmi ac Rmi Domini episcopi intelligat". Litkei anexează petiția lui Aron în care "supplicatis humillime Illmae ac Rmae Dominationi Vestrae pro subsidio aliquo ut sudatos suos labores e privatis parietibus in publicum producere possit, universam nempe philosophiam defendendo. Dignissimus sane, si quis unquam, hoc tanto favore Rdu Petrus est..... Tyrnaviae 27 Martie 1738. Ferdinandus Litkei". Orig. în archiva Mitropoliei Blajului. Într'adevăr iezuitul Fr. Kazy în a sa *Historia universitatis Tyrnaviensis* apărută în acest an înșira între *neo-doctores* și pe Petru Aron "nobilis valachus Transylvanus Bisztrensis ex comitatu Albensi.....alumnus diocesis Transylvaniae", care "*defendit universam*". A. VERESS, *o. cit.*, I, pp. 192-193.

(669) Revista *Transilvania* din Sibiu, X, 1877, p. 1124.

(670) "Ab anno 1744 quo Roma discessi", scrie însuș Aron la 4 Aprilie 1760 cardinalului Crivelli. Archiva Mitropoliei Blajului.

afară de acelea și altele făcea noaptea, cât degetele lui pururea se cunoșteau de mătăanii ” (671).

Pe umerii acestui proaspăt vicar general fără experiență cădea deci, *formal*, sarcina potolirii furtunii, care amenința cu prăbușirea existența însăși a bisericii unite. În realitate, sarcina potolirii ei și-au luat-o asupra lor alții. Încă fiind episcopul în țară, guvernul alarmat de atitudinea populației satelor cari refuzase să recunoască pe preoții uniți și să asculte slujbele săvârșite de ei, a poruncit autorităților administrative să comunice tuturor, în fața preoților, că potrivit dispozițiilor unui anume articol din *Compilatae* sunt datori să meargă la biserică și că aceia care nu se vor supune vor fi pedepsiți cu pedepsele prevăzute acolo (672). Guvernul socotea, deci, marele tumult iscat din răscolirea adâncului sufletesc al maselor populare ca simpla călcare a unei vechi legi și credea că el poate fi potolit cu fluturarea înaintea ochilor mulțimilor fanatizate a unor sancțiuni de mult căzute în desuetudine.

Clerul unit, reprezentat nu știu prin cine, și Status-ul catolic au privit lucrurile mai adânc, atribuind răsvrătirea împotriva unirii acțiunii călugărului sârb Visarion și agitatorilor veniți de peste munți cari au tulburat conștiința religioasă a poporului amenințându-l cu pedepsele iadului dacă ține preoți uniți, trădători ai “legei” celor șapte soboare. Preoți ortodocși au fost în Ardeal și înainte de apariția lui Visarion — numărul lor era după conscripția din 1733 a lui Klein de 486 — precum trăiau alături în același sat uniții și ortodocșii fiecare cu preotul ori preoții lor, fără ca aceasta împreună viețuire să fi dat naștere nici la revoltele nici la actele de teroare care s’au ivit numai după intervenția faimosului “aventurier bosniac” cum îl numește Nicolae Iorga. Această intervenție a determinat pe credincioșii uniți să se ridice împotriva preoților lor, alungându-i din sate, oprindu-i să intre în biserici și maltratându-i, să-și lase copii botezați de către babe, să se împărtășească cu muguri și fructele pomilor și să întrebuințeze miere în loc de Sfântul Mir. Predicile eremitului au produs adânci perturbări și a deslănțuit pe lângă manifestările unor nobile însușiri de așpire către tradițiile seculare și către formele moștenite ale vieții religioase, și isbucnirea unor pasiuni de distrugător primitivism anarhic.

Tulburările au fost deci provocate de factori externi care au intervenit brutal, abil și cu toate mijloacele de seducție în viața atât de liniștită, din acest punct de vedere, a satelor românești. Reprezentantii clerului unit și-au dat seama dela început de acest lucru. De aceea propunerile

(671) ȚIPARIU, *o. cit.*, p. 112.

(672) Textul în S. Dragomir, *o. cit.* I Anexe p. 34-35.

lui, pe care și le-a însușit și Status-ul catolic în memoriul său din 6 Decembrie 1744, urmăreau în primul rând împiedicarea pătrunderii în țară a acestor factori străini, adică a preoților și călugărilor de peste hotare și scoaterea din sate a preoților care s'au strecurat într'însele agitând poporul contra preoților săi uniți (673).

De tulburările religioase din Transilvania s'a ocupat și conferința ministerială din 25 Septembrie 1744, la care luase parte și guvernatorul I. Haller. Împărăteasa însă, încurcată într'un nou război pentru Silezia, abia în 12 Martie 1745 a început să le dea atențiunea cuvenită cerând guvernului o mulțime de lămuriri și dându-i unele sugestii în legătură cu împiedicarea răspândirii revoltei. Împărăteasa poruncește să fie consultați episcopul catolic și fruntașii catolici ai țării, apoi, în secret, teologul iezuit Balogh și, în fine, guvernatorul să invite la sine câțiva fruntași români, clerici și mireni nobili, cărora să le citească decretul din 9 Septembrie 1743 cu care confirmase o parte din privilegiile bisericii unite, să-i întrebe cum ar putea fi mai bine guvernată eparhia până la întoarcerea episcopului, care este starea unirii dela plecarea lui și că oare nu ar fi bine dacă s'ar trimite patru preoți fruntași uniți în patru părți ale țării care să întărească unirea arătând pretutindeni binefacerile primite prin decretul amintit? Guvernul este, în fine, invitat să-și dea toată silința ca focul să nu se întindă (674).

Guvernatorul Haller a procedat repede. La 30 Martie a adresat populației românești un manifest redactat românește — acesta scris cu o foarte elegantă chirilică — și latinește. Manifestul se îndreaptă către "dumneavoastră preoților și neameșilor (nu neamesnicilor cum citește I. Lupaș) așisderea și altor creștini aceștii țării lăcuttori carii sânteți din și după rânduiala și cinul bisericii răsăritului" și după ce arată supărarea cauzată înălțatei împărăteșe de "răsvrătirea și rătăcirea ..... din nepriceputa fire și vorbe deșarte" ale monahului sârb, în urma cărora credincioșii nu mai cercetează bisericile, și-au alungat preoții înlocuindu-i cu alții, nu-și botează copiii, își îngroapă morții în afară de cimitire și fără preot, ca pe animale și se dedau și la alte fapte, spune că dânsa, împărăteasa, nu intenționează, cum n'au intenționat nici înaintașii ei, schimbarea ritului grecesc ci, dimpotrivă, pretinde păstrarea intactă a Pravilei răsăritene. În ceea ce privește unirea "aceasta de alta n'au fost fără precum mulți se vor afla dintre oamenii care bine își vor aduce aminte, că în vremile acelea când au fost în această țară oblăduitori și crai de altă lege mai depărtată de rânduiala bisericii răsăritului, între acelea vremi norodul și obștea

(673) *Ibidem*, p. 147-49.

(674) A. BUNEA, *Episcopul Ioan Inochentie Klein*, p. 187-88.

românească au fost împreunăți cu acea lege străină sau mai îndepărtată, nu pentru alta fără numai ca să fie sub acoperământul și aripile Oblăduitorului țării și să aibă la vreme ca aceia unde să alege în toate supărările ce i se vor întâmpla”. Manifestul amintește apoi binefacerile primite de biserica română dela antecesorii Majestății Salee: episcopie bine dotată cu averi, o mănăstire pentru călugării de rital grecesc cari să învețe poporul credința mântuitoare iar preoții au fost scutiți de toate sarcinile iobăgești și încheie exprimându-și nădejdea că “oriunde s’ar întâmpla a se citi această carte a noastră — se dăduse ordin ca să fie citită pretutindeni — ori la biserici ori la alte locuri de obște, va fi tuturor de mângâiere și cei ce lunecându-se cu firea și îndoindu-se de credința preoților încă se vor înturna la calea și credința care au ținut-o și până acuma”, ca să se facă și în viitor vrednici de protecțiunea împărătesei. Aceia care vor continua să săvârșească fapte potrivnice canoanelor vor fi pedepsiți conform legilor (675).

La 3 Aprilie 1745 guvernatorul a ținut conferința cu persoanele indicate în ordinul împărătesc din 12 Martie. Rezultatul consfătuirii care a fost comunicat Curții, este următorul: nu e necesară trimiterea a patru preoți uniți în patru părți ale țării pentru întărirea unirii ci ar fi mai utilă convocarea protopopilor la un sinod ca să se sfătuiască, toți împreună, privitor la mijloacele cu care ar putea fi apărată unirea. Pe tot timpul absenței lui Klein eparhia să fie condusă de cei doi vicari generali, protopopii din Juc și Biia, iar Sf. Mir să fie sfințit de episcopul rutean al Muncaciului. Hirotoniri nu mai sunt necesare fiindcă numărul preoților este și acum prea mare. Să se numească unul din fruntașii catolici protector al unirii, care, în această calitate, să-i apere pe uniți de nedreptățile ce li s’ar face de către neuniți și să le asculte plângerile. Patru din cei mai mari agitatori contra unirii să fie prinși, dar nu de către funcționarii civili, cari, cea mai mare parte fiind eretici (calvini și luterani), sunt dușmani ai unirii, ci de către autoritățile militare. În fine, guvernatorul, care comunicase împărătesei hotărârile consfătuirii, propune să fie oprit poporul să se mai adune la izvorul tămăduirii sfințit de Visarion la Lipova fiindcă ardelenii mergând acolo în pelerinaj sunt agitați contra unirii (676).

Peste câteva zile, la 6 Aprilie 1745, guvernatorul Haller a adresat și funcționarilor publici de toate categoriile un lung ordin circular, în care

(675) Textul românesc în fotocopie la I. LUPAȘ, *Studii istorice* IV, p. 211-14, cel latinesc la S. DRAGOMIR, *o. cit.* I, anexe, p. 38-41.

(676) A. BUNEA, *o. cit.* p. 189. La 3 Mai 1745 s’au luat masurile să fie distruse colibele ridicate la Lipova pentru adăpostirea pelerinilor la crucea “sfântului”. Si după doi ani, în 10 Mai 1747, organele administrative din Lipova raportează că faimoasa cruce atrage încă pelerini din Banat și Transilvania. I. BOROȘ, *l. cit.*, p. 287-88.

le amintește cum s'au unit Românii înainte cu o jumătate de veac, privilegiile care au fost date bisericii unite, ai cărei preoți au fost puși pe picior de egalitate cu preoții catolici de ritul latin și liniștea în care s'a dezvoltat această biserică până la apariția "primejdiosului călugăr impostor". Referindu-se apoi la ordinul din 12 Martie al împărătesei, guvernatorul impune autorităților luarea următoarelor măsuri : 1) Preoții uniți să fie reintroduși în bisericile din care au fost isgoniți, 2) acești preoți să fie apărați împotriva violențelor iar privilegiile care le-au fost date prin diplomele împărătești să fie respectate în toate satele, 3) preoții neuniți să fie supuși sarcinilor publice iar aceia dintre ei cari ar încerca să tulbure liberul exercițiu al cultului unit să fie arestați ca tulburători ai ordinii publice, 4) să se împiedice venirea din alte țări a preoților agitatori contra unirii, 5) preoților și bisericilor unite să li se restituie pierderile cauzate prin violență, 6) să împiedice orice mișcare sedițioasă informând îndată și guvernul. La sfârșit, ordinul circular atrage atențiunea slujbașilor să nu-și imagineze că împărăteasa va tolera ca unirea, clădită pe temelii atât de puternice, să fie răsturnată sau "prostituată", ci va menține-o chiar și cu mijloace tari (*fortioribus etiam viis et modis*). Era un avertisment dat aceloră dintre funcționarii publici, cari aparținând uneia din confesiunile protestante, au privit nepăsători când nu au ajutat direct, abuzurile masselor răsăvrite (677).

Se pare că într'adevăr în unele părți funcționarii comitatelor, Scaunelor și districtelor nu au fost prea impresionați de avertismentul guvernatorului pentru că directorul fiscal (procurorul general) Petru Dobra spune în raportul său din 7 Iulie 1745 că mulți din ei fiind eretici (adică luterani, calvini ori unitarieni) se bucurau de sdruncinarea unirii și executau astfel poruncile guvernului încât poporul să înțeleagă că dânșii sunt pentru continuarea tulburărilor. Aceleași informațiuni le-a trimis Curții și Status-ul catolic (678).

Acolo însă unde în fruntea comitatelor se găseau catolici buni lucrurile s'au desfășurat cu totul altfel. Astfel, de pildă, David Mariafi de Maxa, vechiul David Maxai, sfetnicul și prietenul lui Ioan Patachi, român de origină, care acum era comitele Comitatului Cluj, a convocat la Gherla pentru 25 Mai 1745 pe vicarul din Juc și 17 protopopi din comitatele Turda, Cluj, Dobâca, Solnocul din lăuntru și Solnocul de mijloc, ca să discute cu dânșii situația unirii. Toți au declarat în scris că împreună cu preoții și poporul din comitatele lor doresc să rămână uniți și că acolo unirea se menține în întregime (679).

(677) Textul în S. DRAGOMIR, *o. cit.*, Anexe, p. 40-42.

(678) A. BUNEA, *o. cit.*, p. 190-92.

(679) *Ibidem*, p. 190.

La 18 Mai 1745 Impărăteasa intervine din nou, aprobând hotărârile conferinței ministeriale care se ocupase de propunerile făcute de guvernatorul Ardealului în urma consfătuirii avute la 3 Aprilie cu episcopul catolic, cu membrii catolici ai guvernului, cu teologul iezuit și cu reprezentanții clerului unit, și trimitând atât guvernului întreg cât și guvernatorului personal și membrilor catolici ai guvernului câte un ordin poruncindu-le să apere unirea și să împiedice orice turburare a ordinii publice, iar acestora din urmă mai cerându-le să recomande o persoană potrivită dintre fruntașii catolici ai țării, care să fie numită protector al bisericii unite. Tot atunci împărăteasa a dat ordin generalului Engelshofen, guvernatorul Banatului Timișan, să dărâme isvorul "Tămăduirii" de lângă Lipova, sfințit de Visarion, la care populația continua să pelerineze din mari îndepărtări (680).

În timp ce autoritățile statului țineau conferințe peste conferințe și dădeau porunci peste porunci, răsvrătirile împotriva unirii și turburările continuau cu furie nepotolită în Fundus Regius, în districtul Făgărașului, în comitatul Hunedoarei și în o mare parte a comitatului Alba de Jos și Alba de Sus. Pretutindenii în această vastă regiune preoții uniți erau opriți să slujească în biserici fiind înlocuiți de săteni cu preoți ortodocși, ori erau isgoniți din satele lor, unii fiind chiar insultați și maltratați.

Situația mai mult decât disperată a unirii în părțile de Miază Zi ale Transilvaniei, a constatat-o și episcopul rutean Manuil Olsavszky, pe care, în urma propunerii conferinței ministeriale din 18 Mai, Maria Terezia, s'a decis, în fine, să-l trimită în Ardeal ca să studieze, la fața locului, efectele răsvrătirii provocate de apariția lui Visarion. Olsavszky petrecuse aci în iarna 1745-46 fiind însuși martor la o mulțime de acte de violență între care e de amintit acela din Pauca (Alba de jos) unde țărani au năvalit înarmați asupra slujbașilor care arestaseră pe preotul neunit Ioan (681). Despre cele constatate cu prilejul acestei vizitații episcopul rutean a informat pe împărăteasă cu raportul din 26 Februarie 1746 propunându-i și mijloacele practice pentru îndreptarea situației. Mijloacele propuse de dânsul sunt aspre și unele din ele, dacă ar fi fost acceptate sau aplicate, ar fi putut, prin lipsa lor de umanitate, mai mult îndârji decât potoli. Astfel Olsavszky propunea ca preoții neuniți și alți conducători ai agitației contra unirii să fie prinși și aruncați în temniță, călugării mănăstirilor din Scorei, Arpaș și Porcești să fie isgoniți din țară și să se procedeze cu cea mai mare severitate contra Săliștenilor, în mijlocul cărora petrecuse mai mult timp "Sfântul" și care, de atunci au devedit o deosebită ură împo-

(680) *Ibidem*, p. 189-90.

(681) Incă în vara anului 1745, Petru Dobra scria agentului Hardt că "systema unionis Cis Marusium et cis Kükülöm minore tam in comitatibus quam in Fundo Regio totaliter inversum est". Toth ZOLTAN, *o. cit.* p. 155 nota 4.

triva unirii și a preoților uniți. Episcopul rutean mai propunea să li se dea satisfacție preoților maltratați și păgubiți, să se intervină la patriarhul din Constantinopol să oprească pe episcopii din Moldova și Muntenia să mai hirotonească preoți din Ardeal, ca procurorul general să propună în chiar viitoarea dietă măsurile potrivite a cîntări și apăra unirea și, în fine, episcopul Klein să fie invitat a se întoarce acasă fiindcă cei mai mulți au promis că în cazul acesta se vor întoarce în sânul bisericii unite (682).

Înainte de a-l trimite Curții, Olsavszky și-a prezentat raportul său mai întâi guvernatorului Haller. Acesta examinându-l împreună cu membrii catolici ai guvernului și cu alți fruntași ai bisericii latine, a trimis și dînsul un raport care, în ceea ce privește unele măsuri, e mai puțin sever decât raportul episcopului. Conferința fruntașilor catolici propune să se facă anchete în satele în cari a fost citit manifestul guvernatorului ca să poată fi trași la răspundere aceia cari au lucrat împotriva intențiunilor împărătesei, apoi să fie trimiși în judecată acei cari au scos pe preoți din casele parohiale și i-au forțat să plătească taxe și să presteze munci iobăgești, să fie trimiși în satele răsvrătite persoane cunoscute prin zelul lor cari să explice poporului că niciodată nu a fost intenția împărătesei schimbarea ritului grecesc, ci din contra, Majestatea Sa vrea ca Românii să păstreze nealterat acest rit (Teama credincioșilor că li se va schimba ritul era alimentată și de unele măsuri arbitrare. Astfel d.p.la stăruințele fostului teolog al lui Inochentie Micu Klein, Iosif Balugh, superior al Casei iezuiților din Târgu-Mureș, primăria orașului impune Românilor în 20 Februarie 1750, obligația de a lua parte la solemnitățile bisericii latine. Tr. Popa, *Monografia orașului Tg. Mureș*, Tg. Mureș, 1932, p. 214). În ceea ce privește arestarea corifeilor agitației contra unirii, conferința e de părere să fie arestați și duși la Sibiu câțiva preoți, însă "non titulo et specie religionis" ci din motivul că au disprețuit poruncile regale. Propune apoi ca preoții neuniți, la cari de altfel nu se referă privilegiile cuprinse în diplomele împărătești cari au fost date numai uniților, să fie supuși la plata unor anumite taxe din cari să se instituie un fond în folosul unirii, ca unirea să fie refăcută între Românii liberi dela orașe căci pilda acestora va fi ușor urmată de săteni și ca împărăteasa să-și arate nemulțumirea sa față de conducătorii națiunii săsești cari au dovedit prea multă toleranță în cursul agitațiilor contra unirii. În ceea ce privește întoarcerea lui Klein, conferința e de părere că aceasta nu e oportună "e certis rationibus" pe cari nu le arată. În fine, răspunzând ordinului din 18 Maiu al împărătesei care cerea recomandarea unui fruntaș catolic pentru a fi numit protector al bisericii unite, conferința propune numirea a patru

protectori, unul nefiind în stare a îndeplini toate îndatoririle pe cari i le impune această delicată și grea însărcinare. Persoanele propuse de conferință sunt baronul Gheorghe Paul Pongratz pentru districtul Sibiului, baronul Ignățiu Bornemissa, comitele comitatului Turda, și David Mariafi de Maxa, comitele comitatului Cluj, pentru comitate, Scaunele secuiești și săsești, pentru orașe și târguri și al patrulea Petru Dobra de Zlatna, procurorul general al țării care și până acum a activat cu folos pentru unire (683).

Întreg acest material informativ cu diferitele propuneri primite din atâtea părți a fost supus examinării comisiunii aulice pentru problemele transilvănene și pe baza hotărârilor ei, împărăteasa Maria Terezia a dat la 15 Aprilie 1746 trei acte de-o deosebită importanță pentru desfășurarea ulterioară a lucrurilor. Întâiul a fost ordinul către guvernul Ardealului, al doilea ordinul special adresat guvernatorului și membrilor catolici ai guvernului și al treilea a fost manifestul către populația românească pe care guvernul trebuia să-l raspândească în toate părțile locuite de Români (684).

În ordinul adresat guvernului întreg, împărăteasa îi face acestuia aspre imputări că nu a luat măsuri dela început, din momentul intrării în țară a "impostorului în formă de monah" și a altor emisari veniți după el din părțile turcești deci înainte de a fi putut fanatiza poporul. Faptul că Visarion s'a stabilit pentru un timp în Săliște, în apropierea Sibiului, sub ochii guvernatorului, provocând acolo tulburări fără a se lua nici o măsură de înăbușire a lor și că până acum nu a fost pedepsit nici unul din acei care au insultat, au isgonit și maltrat pe preoții uniți constituie o evidentă neglijență. Un avertisment serios poruncește împărăteasa să i se dea și magistratului sibian pentru că a tolerat pe teritoriul supus jursdicției sale adunările sedicioase. În ceeace privește viitorul, Maria Terezia poruncește ca mai întâiu să fie trimiși în judecată *verberatores et vulneratores* ai preoților uniți precum și aceia care au ațâțat poporul contra unirii; preoților uniții să li se dea despăgubirile cuvenite pentru daunele ce li s'au cauzat și să fie reintroduși în lucrurile și în casele lor din care au fost isgoniți. Apoi, chiar și din motive de ordin politic să fie oprită intrarea în țara a preoților și călugărilor din Țara Românească și Moldova iar aceia care au intrat până acum să fie scoși. Preoții din țară care au mers la hiroto-

(683) Textul în S. DRAGOMIR, *o. cit.*, pp. 47-49.

(684) Întâiul act e tipărit cu G. BARIȚIU în *Părți alese din istoria Transilvaniei* I, Sibiu, 1889 p. 728-730, al doilea în S. DRAGOMIR, *o. cit.* I anexe p. 49-51, al treilea în Iosif POP-SZILAGYI, *Enchiridion juris ecclesiae orientalis catholicae* ed. 2-a. Oradea 1880 p. 374-76 și de aci în NILLES, *o. cit.*, II, p. 574-76. Data acestui din urma e la Szilagyi 5 Aprilie, ceeace e, fără îndoială o greșeală. Copia pastrată de P. Bod în a sa *Brevi valachorum Transylvaniam incolentium historia*, Lib. 2 Cap. IV paragraf XVI, are 15 Aprilie, dată pe care o au și celelalte două acte.

nire în Principatele vecine, după apariția lui Visarion, să fie opriți a sluji liturghia și tainele și a săvârși orice altă funcțiune bisericească. Preoții care au fost hirotoniți de către episcopii uniți și și-au părăsit biserica făcându-se neuniți să fie dați pe mâna vicarului P. Aron ca să procedeze împotriva lor nu cu severitatea canoanelor, dar totuși aplicându-le pedepse exemplare. Împărăteasa ține să atragă din nou atențiunea că uniții sunt fii adevărați ai bisericii catolice, deosebindu-se de latini numai prin ritul lor grecesc pe care dânsa îl socotește sfânt și că niciodată nu s'a gândit să-l înlocuiască cu ritul latin. În sfârșit, reamintește guvernului decretul din 9 Septembrie 1743 cu care a poruncit să se dea preoților uniți capeții și satelor loc pentru biserici și case parohiale și cere informațiuni precise privitor la felul cum au fost executate dispozițiunile decretului.

Ordinul al doilea, adresat guvernatorului și membrilor catolici ai guvernului ardelean este redactat în termeni cu totul deosebiți de ai celui dintâi. Stilul e aproape familiar iar măsurile pe care le impune sunt potolite și blânde. Împărăteasa dorește să se evite orice violență (ab omni violentia abstinendum) și deci să nu se trimită nici în Scaunul Săliștei, în care se găsesc cei mai mulți dușmani ai unirei, armată mai numeroasă ci să se procedeze cu moderațiune și blândețe (potius cum moderamine suavique modo procedendum esse) ca nu cumva să se producă impresiunea că ar intenționa schimbarea ritului grecesc. La Români liberi stabiliți în orașe și târguri să fie trimiși preoți uniți iubiți de popor care să-i convingă cu îndemnuri și predici bune să revină în sânul bisericii unite. Asemenea să fie tratați cu blândețe și călugării din mănăstirile dela Scorei, Arpaș și Porcești a căror isgonire din țară o propusese episcopul Olsavszky, atrăgându-li-se atenția că dacă nu se vor liniști vor simți indignarea împărătească. Împărăteasa aprobă numirea a patru protectori ai bisericii unite în loc de unul, și numește pe cei propuși de dânsii. Fiecărui i se va fixa o circumscripție, în care va veghea să nu se comită acte de violență, ca revolta poporului să nu fie susținută de elemente venite de peste graniță și va proteja pe preoții uniți asupra și persecutați din cauza unirii. Protectorii, în cazul când nu vor putea lua înșiși măsuri, se vor adresa guvernatorului și consilierilor catolici care le vor sta la dispoziție, recurgând, când va fi nevoie, și la ajutorul armatei. Împărăteasa îi invită apoi să întocmească instrucțiuni amănunțite pe seama protectorilor de care aceștia să țină seama în activitatea lor.

Actul al treilea emanat dela împărăteasa este manifestul adresat vicarilor, protopopilor, preoților, nobililor și tuturor Românilor de orice stare socială din principatul Ardealului și părțile alipite aceluia. După o amănunțită înșirare a tuturor binefacerilor primite de biserica românească dela bunicul (Leopold I) și părintele sau (Carol VI) și chiar și dela dânsa,

binefaceri pe care avea de gând să le sporească, împărăteasa se ocupă de tulburările recente, în cursul cărora s'au săvârșit fărădelegi, s'au violat biserici și case parohiale, au fost inusultați, bătuți și maltratați preoți și au fost introduse obiceiuri monstruoase, osândite și de canoanele bisericii răsăritene. Autorii lor își vor primi pedeapsa cuvenită ca niște tulburători ai liniștei și ordinii publice. Impărăteasa îi asigură din nou pe toți că nu-i trece prin minte să schimbe ritul grecesc și îi îndeamnă să păstreze liniștea, renunțând la excesele săvârșite până acum. Impotriva acelor care vor continua tulburările ori vor îndemna pe alții să săvârșescă "similes usus et enormitates" vor fi pedepsiți fără cruțare ca "quietis patriae turbatores".

În conformitate cu ordinul împărătesei, consilierii catolici au întocmit instrucțiuni precise și amănunțite pe seama celor patru protectori ai unirii, care li s'au comunicat acestora la 20 Iunie 1746. Instrucțiunile definesc, mai întâi, rolul și menirea protectorilor care e să vină în ajutorul unirii primejdite (*periclitanti labentique unioni consulatur*) împiedicând ca curentul defecționist, care bântuia în Fundus Regius, în comitatul Hunedoarei, în unele părți din comitatele Alba și Târnava și în districtul Făgăraș să nu se întindă și în alte regiuni (*malum defectionis ..... non extendatur*). Pentru atingerea acestui scop, preoții hirotoniți peste hotare și mirenii care în ascuns ori fățiș îndeamnă poporul simplu să părăsească unirea, să fie arestați. Despre aceste cazuri, protectorii vor informa guvernatorul și pe consilierii catolici ai guvernului. Vor fi oprți candidații la preoție să meargă la hirotonire în principatele vecine, Valachia și Moldova, cerându-se sprijinul autorităților militare dela frontieră și al funcționarilor vamali. Aceia cari, cu toată opreliștea, vor isbuti să treacă munții și să se hirotonească acolo, la întoarcere să fie prinși și arestați, fără însă a fi puși în fiare ori bătuți, și duși în loc sigur, neexpus primejdiei revoltei credincioșilor. În cazurile mai grave se va cere sfatul guvernatorului și al consilierilor catolici. Satele care vor primi și întrebuința astfel de preoți se vor pedepsi cu pedeapsa de 40 floreni. Dacă preoții hirotoniți peste hotare sunt primiți și adăpostiți de persoane particulare, acestora să li se aplice pedeapsa bății, iar dacă sunt bogați, o pedeapsă potrivită în bani. Preoții înșiși să fie supravegheați ca să nu seducă poporul să părăsească unirea. În nici un caz acești preoți hirotoniți de episcopi străini nu pot fi îngăduiți să săvârșescă slujbe bisericesti. Aceia dintre ei cari vor primi unirea și vor face mărturisirea de credință înaintea vicarului, vor beneficia de toate privilegiile preoților uniți. Vor fi împiedicați preoții și călugării străini să vină în țară, să facă slujbe și să predice poporului. Cei cari se vor găsi aci vor fi pe încetul invitați să se întoarcă în țara lor. Preoții hirotoniți de către un episcop unit și cari, după hirotonire au apostatat, vor fi dați

pe mâna vicarului ca să procedeze față de ei pedepsindu-i exemplar. Fiindcă în unele locuri poporul fanatizat s'a dat la excese grave, insultând și maltratând pe preoții uniți, devastând bisericile unite și arzând icoanele, protectorii vor stărui pentru repararea relelor, repunând pe preoți în drepturile lor, restituindu-le bisericile și casele parohiale din care au fost scoși și apărându-i împotriva unor eventuale noi violențe. Autorii violențelor și jefuitoarii bisericilor vor fi trimiși în judecată. Vor fi denunțați Tesaurarului funcționarii fiscali din districtul Făgărașului, care au sprijinit răsvrătirea contra unirii și au protejat pe conducătorii ei. În general, protectorii vor face tot ce li se va părea potrivit a apăra și întări unirea, vor veghia ca preoții uniți să se împărtășească de toate beneficiile ce li se cuvin, să-și poată încasa taxele și să poată lucra netulburăți pământurile bisericesti. Pentru evitarea abuzurilor, protectorii vor asculta și pe credincioși când se vor plânge de pretențiunile exagerate ale preoților. În articolul ultim, al XV-lea, al instrucțiunilor se atrage atențiunea protectorilor asupra cauzelor care au provocat recenta "tumultuatio" a Românilor și care sunt: tolerarea în slujbă a preoților bătrâni neuniți, taxele exagerate stoarse dela credincioși, abuzurile preoților cari pentru vini mici (pro rebus seu defectibus bagatellioribus levioribusque) au închis bisericile, au refuzat să slujească tainele și să prohodească morții, relațiile cu preoții și călugării de peste munți, și calomniile scandaloase răspândite împotriva catolicismului. În fine, instrucțiunile impun protectorilor să asculte plângerile locuitorilor contra preoților, să urmărească activitatea acestora și a protopopilor, iar pe cei abuzivi să-i denunțe vicarului (685).

Peste câteva zile, la 4 Iulie 1746, guvernatorul Haller a comunicat tuturor cointatelor și municipiilor numirea protectorilor și repartizarea lor pe regiuni, spunându-le că rostul numirii lor a fost "apărarea imunităților conferite în chip de privilegii clerului român de ritul grecesc unit cu sfânta maica Biserica romano-catolică" și invitându-le să vestească în toate părțile aceste numiri ca astfel "dacă s'ar întâmpla să aibă careva dintre uniți vreo supărare, să poată recurge la protectorul său". Teritoriul țării a fost repartizat între cei patru protectori astfel: 1) Baronului Gh. Pongratz i s'au încredințat comitatele Alba și Hunedoara și Scaunul secuiesc al Arieșului, 2) Baronului Ignațiu Bornemisza comitatele Turda și Târnava, Scaunele secuiești Odorheiu, Sepși, Kezdi, Orbai, Miklosvar, Ciuc, Gurghiu, Cason și Mureș și districtul Bistriței, 3) lui David Mariafy de Maxa comitatul Cluj, Dobâca, amândouă Solnocurile, Crasna și districtul Chioarului, 4) lui Petru Dobra districtul Făgărașului și întreg Fundus regius (686).

(685) Textul instrucțiunilor în S. DRAGOMIR, *o. cit.*, I Anexe, p. 52-58.

(686) Emilian STOICA, *Informații nouă privitoare la "protectorii unirii" din Transilvania*, în *Revista istorică* XIX - 1933 - p. 155-158.

Primind raportul guvernatorului despre întocmirea instrucțiunilor pe seama protectorilor unirii și despre începutul activității lor în circumscripțiile ce le-au fost atribuite, împărăteasa intervine din nou la 14 Octombrie 1746 exprimându-și satisfacția față de promptitudinea cu care i-au fost executate poruncile. În rescriptul său dânsa insistă asupra dorinței ca unirea să fie restabilită în starea dinainte de începutul răsvrătirilor. În vederea acestui scop cere ca cei patru protectori să fie invitați, în scrisori particulare, să încerce a convinge poporul despre falsitatea svonurilor că ea, împărăteasa, ar dori schimbarea ritului grecesc, să determine prin sfaturi și îndemnuri pe Românii liberi dela orașe să se întoarcă la unire și să pună în vedere călugărilor din diferitele mănăstiri să stea liniștiți. Si fiindcă întărirea unirii și conservarea ei depinde în mare măsură de instrucția viitorilor preoți, împărăteasa invită pe guvernator și pe membrii catolici ai guvernului ca, luând și avizul protectorilor să-i prezinte un proiect privitor la educația candidaților la preoție; asemenea să-i prezinte și proiectul pentru înființarea unei tipografii românești arătând cât ar costa și unde ar trebui să funcționeze. Impărăteasa le trimite și copia raportului din 16 Iunie întocmit de episcopul rutean Olsavszky, după terminarea visitațiunii sale în Ardeal, în care indică cu numele pe corifeii agitațiilor și revoltelor contra unirii, invitându-i să cerceteze, cu ajutorul celor patru protectori, exactitatea informațiilor episcopului și dacă vinele aduse persoanelor indicate în raportul amintit sunt reale, acestea să fie trimise în judecată. Cere apoi relații detaliate asupra pedepselor ce s'au dat de către instanțele judecătorești împotriva "turbatorum unionis coripheos spoliatores", și dacă li s'a dat satisfacție preoților isgoniți din bisericile și din casele parohiale, care este starea de atunci a unirii și ce rezultate a dat activitatea protectorilor? Apoi, având în vedere că baronul Ignațiu Bornemisza a fost numit tezaurar al Ardealului și astfel va trebui să se stabilească la Sibiu, împărăteasa cere să i se recomande pentru comitatele Turda și Târnava și pentru Scaunele secuiești Odorheiu, Sepsi, Kezdi, Orbai, Miklosvar, Ciuc, Gurghiu, Cason, Mureș și pentru districtul Bistriție un alt protector, care să-și aibă domiciliu în teritoriul comitatului (687).

La 23 Noembrie 1746 împărăteasa a scris guvernatorului și membrilor catolici ai guvernului ardelean să pună în vedere celor patru protectori ai unirii că precum a luat Curtea asupra sa sarcina înființării școlilor din Blaj, la fel dânsii să-și ia asupra lor sarcina de-a stăruii ca cu ajutorul vicarilor, al protopopilor și al preoților, poporul să fie instruit în lucrurile care privesc ritul și învățăturile creștinești. Guvernatorul este invitat apoi să ia măsuri

(687) Copia în *Protocollum Diplomatum et regionum rescriptorum ac ordinationum in favorem s. Unionis a variis Augustae Domus Austriacae imperatoribus ab anno 1692 usque 1756 editorum* în Archiva Mitropoliei Blajului.

ca să se împiedice introducerea în țară a cărților schismatice tipărite peste munți și ajungerea lor în mâinile uniților (688).

Liniștea pare a fi fost, astfel, restabilită, cel puțin la suprafață, în toate părțile cu foarte mici excepțiuni, încât împărăteasa s'a putut gândi la mijloace cu totul de altă natură pentru consolidarea unirii, la care ținea atât de mult, pe care le indică în rescriptul din 18 Iunie 1747 trimis guvernatorului și consilierilor catolici ai guvernului ardelean. Dânsa se gândea, în primul rând, la înființarea unui seminar pentru formarea viitorilor preoți, care să fie întreținut din "pominoacele" date de sate vlădicilor înainte de inzestrarea episcopiei cu domeniul Blajului. De aceea poruncește guvernatorului ca cu ajutorul protectorilor să cerceteze, discret, la ce sumă s'ar ridica acele pominoace dacă această sumă ar fi suficientă pentru înființarea și întreținerea seminarului, câți tineri ar putea fi întreținuți din acele venituri, ori, dacă suma încasată nu ar fi suficientă, cu cât ar trebui să contribuie Statul? Cere apoi ca atât preoții cât și mirenii uniți să fie oprți a-și trimite copii în școlile necatolice, fiindcă în toate centrele principale se găsesc învățători catolici. De altă parte, protectorii să insiste ca preoții uniți să îngrijească să se înființeze, unde se poate, școli pentru educația tineretului. Ca să se poată reduce numărul exagerat al preoților uniți, să se stabilească, în înțelegere cu protectorii și cu vicarul P. Aron, câți ar fi necesari pentru binele religiunii, mărirea lui Dumnezeu și mântuirea credincioșilor "catolici uniți" (catholico-unitorum). Se va cere deci dela vicarul numărul exact al preoților și i se vor prezenta propuneri concrete arătându-se tot odată și cum a fost împlinită porunca cuprinsă în decretul din 9 Septembrie 1743 referitoare la terenurile ce trebuiau date pentru întreținerea preoților.

Rescriptul împărătesc se ocupă apoi de călugării ascunși în diferite mânăstiri din munți și de comercianții greci neafiliați nici unei *companii*, care au avut un mare rol în recente tulburări contra unirii, dispunând luarea unor energice măsuri pentru evitarea unor noi primejdii viitoare. O altă problemă de care se ocupă rescriptul este aceea a cărților bisericesti tipărite în Tara Românească și Moldova. Impărăteasa cere să se oprească ajungerea lor în mâinile uniților și înainte de a le înmâna destinatarilor cărțile să fie examinate de călugării iezuiți. Nu dorește însă în nici un caz ca prin măsurile acestea să fie lipsite de cărțile necesare cultului credincioșii neuniți din satele unde bisericile lor au fost îngăduite (689). Pentru tipărirea cărților potrivite pe seama bisericii unite, guvernatorul să se în-

(688) Copie Ibidem.

(689) Observandum tamen præcipimus ne hac via schismatici in iis locis in quibus de clementia nostra tolerati sunt, libris ad eorum religionis cultum necessariis destituantur.

țelegă cu vicarul P. Aron și cu protectorii și să-i prezinte un proiect arătând unde și cu ale cui cheltuieli s'ar putea înființa o tipografie.

Reamintind ordinele anterioare privitoare la arestarea agitatorilor, rescriptul vorbește de un pseudo-episcop din Silvaș, în comitatul Hunedoerei, unde tulburarea e mai mare și de unii corifei din Binținț (acelaș comitat) și din Alba Iulia care trebuiesc prinși și aruncați în temniță. Fiind informată că protopopiatele sunt prea mari, ceea ce împiedică supravegherea parohiilor de către protopopi, împărăteasa cere ca vicarul împreună cu protectorii unirii să facă o nouă împărțire a districtelor protopopești, împărțind pe cele mai întinse în două. Poruncește, în fine, ca protectorii să se întrunească cât mai des în conferințe, să discute observațiile și constatările pe care le-au făcut, raportând guvernatorului și ca nobilii uniți să fie numiți în servicii publice potrivit pregătirei lor (690).

Nu știm cine a fost pseudo episcopul din Silvaș precum nu știm nici cine au fost corifeii din Binținț și Alba Iulia, a căror prindere și aruncare în temniță o cerea Maria Terezia. Vedem însă dintr'o petiție a Făgărășenilor din 28 Noembrie 1747, trimisă patriarhului sârbesc al Carlovitzului, că și în părțile acelea hotărârea de a nu accepta unirea era tot atât de nesdruncinată ca și la începuturile ei, pe timpul lui Atanasie Anghel. Petiția au semnat-o, în afară de un marc număr de credincioși din district și de reprezentanții schiturilor din Comana de Sus, Sinca, Sercaia, Recea, Bucium, Dejani, Breaza, Sâmbăta, Drăguș, Arpaș, Scorei și Porumbac (691).

Iluzia pe care și-a făcut-o împărăteasa și guvernatorul despre revenirea liniștei în biserica unită din Ardeal, a fost spulberată brusc de neașteptata intervenție tumultuoasă a surghiunitului dela Roma.

Fuga lui Klein la Roma la începutul lui Decembrie 1744 din fața unei comisii de anchetă atât de pornită împotriva lui, a enervat peste măsură cercurile conducătoare ale împărăției și a trebuit să producă o adevărată consternare acasă. Petru Aron, care-l însoțise pe episcop, a fost reținut la Viena iar P. Dăianul, secretarul lui Klein, fiind bănuțit că ar deține dela vlădica instrucțiuni îndemnătoare la revoltă, a fost mult timp supravegheat de autoritățile ardelenne. De altă parte, fuga lui a întărit convingerea pe care și-o făcuse Curtea Vieneză pe baza denunțurilor venite din Ardeal, că marele vinovat pentru izbucnirea turburărilor din biserica unită este dânsul, care prin statornică-i atitudine protestatară și, mai ales, prin atitudinea în adunarea convocată la Blaj în Iunie 1744, a provocat fâțiș mulțimile la răsvrătire. De aceea, întâia măsură luată contra episcopului a fost interzicerea întoarcerii sale în patrie, măsură propusă de conferința

(690) Textul în S. DRAGOMIR, *o. cit.* I anexe p. 58-62. Un larg rezumat românesc în A. BUNEA, *o. cit.*, p. 216-18.

(691) S. DRAGOMIR, *o. cit.*, I anota, p. 65-67.

ministerială din 25 Februarie 1745 și aprobată de împărăteasa (692). La sfârșitul lunii următoare Curtea a informat și pe Papa Benedict XIV despre situația episcopului care s'a purtat "indecenter" în Sinodul din vara anului trecut și a plecat din Viena fără știrea prealabilă a ei (693).

S. Scaun fusese însă informat cu mult înainte de către Nunțiul, Cardinalul Paulucci, care-i trimisese la 16 Ianuarie 1745 un extrem de interesant raport, cu amănunțita descriere a împrejurările dramatice care au determinat fuga episcopului. Nunțiul recunoaște că i-a interzis să se prezinte în fața comisiei de anchetă, că a aflat de fuga lui numai dela Aron, că a voit să-i scrie la Trieste să se întoarcă dar că s'a temut că întorcându-se va fi molestat. Nu este însuș lămurit asupra situației fiindcă are impresia că vlădica nu i-a descoperit totul (694). Aron, dela care a cerut informațiuni referitoare la Sinodul din vara trecută, nu i-a putut spune mare lucru căci afirmă că nu a fost admis la consfăturile secrete cari au avut loc cu prilejul Sinodului. În orice caz, adaugă Paulucci, fuga i-a îngreunat situația întărind bănuielile Curții. Dânsul a discutat cu Klein și cu Aron și cauzele defecțiunilor dela unire. Cauza imediată a fost intervenția lui Visarion. Lucrurile se pot restabili dacă vor fi împlinite promisiunile cuprinse în Diplomele împărătești, mai ales aceea din art. 3 al Diplomei din 19 Martie 1701. Asta e părerea amândurora. Nunțiul arată apoi stăruințele pe cari le-a depus și pe lângă Carol VI și pe lângă Maria Tezezia ca să dea Românilor drepturile făgăduite. Curtea a fost și este favorabilă, se opun însă națiunile din Ardeal. Opoziția acestora este foarte dârză și ele declară mereu că "non permetteranno mai che in quel Principato s'introduca ed abbia luogo la quarta nazione, che sarebbe la greco-unita". A discutat și cu cancelarul, ardelean, dar și dânsul ca și Curtea, se teme că aplicarea art. 3 din Diploma amintită ar produce turburări în principatul care dă un ajutor atât de mare în lupta contra Prusiei. În ceea ce privește o altă cauză a defecțiunilor, adică tendința latinilor de a latiniza biserica unită, nici Klein nici Aron nu o cred serioasă (695).

Sosit la Roma Klein a prezentat papei mai multe memorii al căror cuprins îl cunoaștem dintr'un raport întocmit de secretarul Congregației de Propaganda Fide pe la mijlocul lui Septembrie 1745. Episcopul îl ruga pe papa să intervină pentru confirmarea și executarea diplomelor leopol-dine, pentru scutirea episcopului de obligația de a plăti anual 300 floreni

(692) Gh. BOGDAN DUICA, *Procesul Episcopului Inochentie Micu Klein*, p. 33.

(693) A. BUNEA, *o. cit.*, p. 177-78.

(694) Klein recunoaște însuș într'o scrisoare trimisă din Roma Nunțiului Paulucci că nu a comunicat nimănui cauzele fugii din Viena. "Ho creduto, scie vlădica, pertanto miglior partito occultare a tutti il mio disegno per non offender nessuno".

(695) Colecția Păr. Armeanu.

teologului iezuit, ca teologul să fie ales de către vlădica și să fie de rital grecesc și, în fine, să fie numit un nobil cu autoritate protector al bisericii române care să primească plângerile Românilor și să-i apere împotriva abuzurilor celorlalte națiuni (696). Raportul adaugă că papa fiind informat că cererile ar fi "non ammissibili" n'a făcut nici un demers și că pentru a ușura întoarcerea acasă a episcopului a dat ordin nunțiului vienez, cardinalului Paulucci ca în numele său — al papei — să-l scuze — pe episcop — înaintea împărătesei fără a-i aminti de memoriile lui, spunându-i că acesta a venit la Roma ca să viziteze mormintele sfinților apostoli (per visitare i sagri limini). Cardinalul Paulucci a intervenit, dar, continuă raportul, împărăteasa s'a arătat foarte indignată, caracterizându-l pe Klein ca pe un om lacom, temerar, turbulent și îndemnător la schismă (uomo avaro, temerario, sedizioso e fomentatore dello scisma) și declarând că dacă ar intra pe teritoriul imperiului ar dispune arestarea lui. În urma acestor informațiuni, papa, pentru a evita un conflict cu Curtea din Viena, a poruncit episcopului să nu părăsească Roma, mai ales că își numise vicar general pe un fost elev al colegiului de Propaganda Fide, Petru Aron (697).

Intervenția nunțiului Paulucci s'a făcut în urma ordinului din 24 Iulie 1745 dat de cardinalul Petra secretarul congregației de Propaganda Fide. Răspunsul nunțiului de care vorbește raporul amintit mai sus a urmat abia în 4 Septembrie (698). Fiind informat de către cardinalul Petra de intervenția sa la împărăteasa, Klein îi scrie nunțiului la 8 Octombrie mulțumindu-i și declarându-i în acelaș timp că dacă dânsa — imperateasa — nu va grăbi cu binefacerile sale atunci se vor spulbera nu numai interesele spirituale ale poporului român ci și interesele lumești ale împărătesei însăși. "Vorbesc astfel, scrie vlădica, fiindcă cunosc mentalitatea, inima și hotărârea disperată a poporului. Dacă miniștrii Majestății Sale ar fi ascultat cuvintele mele, lucrurile n'ar fi ajuns aci și toate s'ar fi putut împiedica cu cea mai mare ușurință fiindcă toate au fost prezise de mine" (699). Trecând apoi la cazul său, episcopul spune că nu se simte vinovat cu nimica. A cerut să i se comunice dovezile pe care se întemeiază acuzațiile ce i se aduc fiindcă fără dovezi chiar și "idealul liniștei și al

(696) Per ricevere con legitima autorità i ricorsi dei suoi nazionali ed amministrar lor valida protezione contro le altre nationi.

(697) Raportul e publicat de I. ARDELEANU, în *Foaia bisericească și scolastică* din Blaj I - 1886 - Nr. 11.

(698) Colecția St. Pascu.

(699) Parlo cosi perche mi e nota la loro indole, il loro cuore e la lor disperata risoluzione. Se i ministri della M. S. si fossero compiaciuti di dare orecchio alle mie parole, le cose non sarebbero in questo stato, giache tutte da me son loro state predette ed avrebbero potuto a tutto ovviare con somma facilità.

fideliității” poate fi învinovățit că e “perturbatore, inobediente e ribelle”. Sunt gata să-mi dau capul în piața publică a Vienei dacă se va dovedi una singură din acuzațiile care mi se aduc (700). Si fiindcă, probabil, i se propusese că ar fi bine să-și dea demisia din vladicie, episcopul comunică nunțiului Paulucci că e gata să facă și acest lucru deși e nevinovat, însă numai după ce i se va recunoaște nevinovăția (701). La sfârșitul scrisorii Klein se plânge de precara situație materială în care a ajuns și-l roagă pe nunțiul să-i scrie vicarului Petru Aron să-i trimită parte din veniturile beneficiului episcopesc (702).

Cu tot răspunsul nefavorabil și plin de indignare pe care Maria Terezia l-a dat nunțiului privitor la persoana lui Klein, cardinalul Petra i-a scris acestuia la 25 Septembrie 1745 să intervină din nou. Nunțiul răspunde la 16 Octombrie că intervenția este imposibilă fiindcă întreaga Curte lipsește din Viena (703). În 10 Noembrie nunțiatura invită pe vicarul Petre Aron să-i trimită episcopului 3000 floreni din veniturile beneficiului său (704).

Furia și amenințarea împărătesei că-l va aresta dacă va trece frontiera imperiului său, l-a impresionat profund pe episcopul și l-a determinat să facă un gest discordant cu toată atitudinea sa de inflexibilă dârzenie de mai târziu : a comunicat împărătesei prin cardinalul Albani că e gata să-și dea demisia dacă Majestatea Sa crede că plecarea din fruntea bisericii unite este în interesul poporului. Cere numai o mică pensie pentru a avea cu ce trăi (705). Împărăteasa, în loc să primească cu amândouă mâinile o ofertă pe care va storce-o cu mari greutate abia după 5 ani de zile, nu l-a învrednicit de nici un răspuns pe vladica stăpânit de un trecător moment de duioșie calmă sau, poate, de oboseala nostalgiei.

Neisbutind să împace mânia împărătesei nici prin noua încercare, Klein s'a aruncat într'o aprigă luptă, purtată cu sporită tenacitate și violență care a enervat atâta timp și Curtea vieneză și Curia papală și a produs o perioadă de mari framântări în biserica unită. Obiectul principal al asalturilor lui impetuoase a fost teologul iezuit în care vedea cauza tuturor suferințelor și umilirilor îndurate din vara anului 1744 încoace și intrigilor căruia îi atribuia și furia neîmpăcată a împărătesei care îl ținea departe de

(700) Io son prompto a dar la mia testa sulla piazza di Viena se troverassi sus-sistente una sola di tante accuse.

(701) Ma non giammai prima che resti giustificata e dichiarata la mia innocenza.

(702) I. ARDELEANU, *l. cit.* N.r 13.

(703) Colecția St. Pascu.

(704) *Ibidem.* 1000 floreni ceruse Klein și dela vicarul Nicolae din Biia cu scrisoarea din 23 Martie 1745. A. BUNEA, *o. cit.*, 181.

(705) Scrisoarea din 21 Martie 1746 a cardinalului Albani către Maria Terezia în A. BUNEA, *o. cit.* p. 204-205.

biserica și de poporul său din Ardeal. La 3 August 1746 trimite un scurt memoriu cardinalului Albani în care îi acuza pe iezuiți că au provocat tulburările din biserica unită și cere înlăturarea lor din ea. Peste câteva zile, (la 8 August), trimite și papei un lung memoriu arătând motivele care reclamă scoaterea teologului iezuit din biserica românească. În același timp se ocupa cu gândul tipăririi unui pamflet împotriva teologului, al cărui text îl trimite la 20 August cancelarului boem contelui Harrach, rugându-l să-și facă observațiile asupra cuprinsului lui. De aci înainte lucrurile se desfășoară într'un tempo vertiginos. La 10 Septembrie îi poruncește vicarului său să rupă orice legături cu teologul iezuit Balogh, să nu-i mai comunice nimic și să nu-i mai dea nici un ban din venitele domeniului episcopesc. La 21 Septembrie întocmește marele decret cu care îl excomunică pe Balogh (706) și pe care-l trimite la 11 Noembrie papei iar la 12 Noembrie lui Aron poruncindu-i să convoace sinod general și să-l aducă acolo la cunoștința preoțimei iar numele excomunicatului să fie scris cu litere mari, citețe pe ușile tuturor bisericilor, apoi în toate bisericile să se facă rugăciuni publice pentru biruința episcopului asupra vrășmașilor săi. Tot atunci dă ordin administratorului domeniului episcopesc să scoată pe iezuit din reședință și să nu-i mai dea nimic din veniturile vladicești. Decretul de excomunicare îl trimite în zilele următoare secretarului congregației de Propaganda Fide, împărătesei Maria Terezia, primatului Ungariei și episcopului din Alba Iulia cu rugămintea de a-l publica în eparhiile lor. În tot acest timp ținea legături strânse prin corespondență cu protopopii din Balomit, Daia, Juc, Tiur, și Blaj și cu arhimandritul Mosconas (707).

Aron a refuzat publicarea decretului de excomunicare a lui Balogh, comunicând acest refuz atât nunțului din Viena cât și congregației de Propaganda Fide și lui Klein însuș. Acestuia i-a scris că publicarea decretului ar produce desbinări și lupte interne în biserică, fiindcă și iezuitul are mulți aderenți în mijlocul clerului. Atitudinea lui Aron l-a infuriat și mai mult pe episcopul care într'un lung memoriu trimis la 25 Ianuarie 1747 preoțimei arată îndreptățirea excomunicării teologului și gravitatea nesupunerii lui Aron. Pe acesta îl destitue din vicariat, îl lipsește de vot în sinod și poruncește preoțimei să ceară dela el decretul de excomunicare și, ne mai așteptând convocarea sinodului, să-l aducă la cunoștința popo-

(706) Aceasta este data decretului iar nu 12 Noembrie cum credea Bunea. La 12 Noembrie decretul a fost trimis lui Aron ca să-l publice în eparhie. Data este indicată la sfârșitul decretului : *festum s. Matthaei apostoli et evangelistae*, care e 21 Septembrie. Samuil Klein dă 10 Septembrie stil vechi cecece e 21 Septembrie stil nou. ȚIPARIU, *Acte și fragmente*, p. 100.

(707) Pentru toate acestea vezi Z. PĂCLIȘANU, *Corespondența din exil a episcopului Ion Inochentie Klein* la anii citați.

rului, apoi doi protopopi să meargă la episcopul latin din Alba Iulia și să ceară publicarea și în eparhia sa.

În conflictul acesta grav a intervenit și congregația de propaganda fide, trimițând la 13 Februarie 1747 pe teologul Silvestru Caliani la Klein ca să-i comunice că papa s'a scandalizat foarte că episcopul l-a excomunicat pe iezuitul Balogh, că sfinția sa a poruncit Congregației de Propaganda Fide să-i scrie lui Aron să nu publice decretul de excomunicare, că aceeaș Congregație i-a poruncit lui Aron ca fără permisiunea ei specială să nu mai asculte ordinele episcopului, că dacă dânsul îl va destitui pe actualul vicar, papa îl va numi vicar apostolic, că dacă nu se va purta "cinstit" va fi scos din Roma, că teologul nu e dator să depună jurământ de fidelitate față de episcop și față de cler și, în sfârșit, Curtea a avut dreptul să impună ținerea teologului iar dânsul, dacă nu-i convine dispoziția aceasta, să abdică de episcopie (708).

Intervenția aceasta energică a papei și a Congregației n'a avut deocamdată nici o influență asupra episcopului, căci dânsul a continuat lupta atât împotriva lui Aron cât și a iezuitului cu aceeaș îndârjire și statornicie. La 9 Aprilie 1747 a scris administratorului domeniului vlădicesc să nu mai îngăduie lui Aron nici un amestec în administrația averilor și, fiindcă se vorbește de așezarea altui teolog în locul lui Balogh a cărui situație devenise acum imposibilă și astfel a fost silit la sfârșitul anului 1746 să-și părăsească slujba, îi poruncește să nu-l primească nici pe acesta și să nu-i dea locuință în reședința episcopescă.

Tot atunci Klein scrie protopopilor din Blaj și Biia că după ce Aron a informat Congregația de Propaganda Fide că teologul iezuit are mulți aderenți în sânul preoțimeii, să scrie tuturor protopopilor și să-i întrebe, că vreau dânsii ca episcopului să i-se dea teolog iezuit care să aibă loc în sinod, să fie auditor generalis causarum, să mănânce veniturile episcopoești și să denunțe pe episcop în toate părțile? Protopopii să ceară aceleași declarații dela preoți și preoții dela popor. Cum se vede, Klein pornise o uriașă agitație prin aderenții săi împotriva instituției teologului.

În timp ce episcopul se sbuciuma și se mistuia în luptele acestea, papa l-a numit pe Aron, conform amenințării din 13 Februarie, vicar apostolic al eparhiei Făgărașului, iar în 22 Aprilie 1747 Maria Terezia a dat ordin ca venitele beneficiului episcopesc să fie puse sub cel mai strict sechestrul ca astfel vlădica să nu mai primească nimica din ele. Un rezultat totuși a avut această fanatică luptă: împărăteasa a dispus cu decretul din 18 Iunie 1747 ca în viitor teologul să nu-și mai primească salariul dela vlă-

(708) Z. PACLIȘANU, o. cit. și *Din istoria bisericească a Românilor ardeleni. Teologul vlădicilor uniți* p. 12-13.

dica ci să i se plătească dela erariu 300 floreni salariu și 150 floreni pentru întreținerea cailor și pentru lemne (709).

Neastâmpărul luptător al episcopului începuse a produce serioase îngrijorări și la Roma și la Curtea din Viena. La 7 Iulie 1747 cardinalul Achilio îi face propunerea să abzică de episcopie, asigurându-i o pensie potrivită. Tot atunci i s'a scris din Viena că dacă va abzice de episcopie, teologul va fi scos din biserica românească, spunându-se că a fost și este menținut în ea numai din motivul că dânsul, Klein, era suspect Curții împărătești. Propunerea de abzicere i-a făcut-o și papa, căruia vlădica îi răspunde la 21 August 1747 că e gata să abzică sub următoarele condițiuni: garantarea alegerii libere a succesorului, scoaterea iezuitului din biserica românească, restituirea venitelor episcopești folosite de ei și a pagubelor suferite în urma intrigilor lor.

Acestea erau însă numai mici episoade fără importanță, căci lupta continua cu nepotolită impetuozitate, atingându-și culmea la 25 August când vlădica îl destitue pe Aron din vicariat, îl excomunică și numește în locul lui pe protopopul Nicolae din Balomir. Lovitura fusese pregătită de mult, dela începutul anului când dăduse instrucțiuni verbale amănunțite despre ceceae trebuie făcut în momentul când ea se va produce, celor doi teologi, Silvestru Caliani și Grigore Maior cari se întorceau atunci din Roma dela studii. La data amintită, 25 August 1747, Klein scrie protopopului din Balomir să convoace un sinod general și să citească decretul de destituire și de excomunicare a lui Aron și decretul cu care e numit el, protopopul, vicar general și să urmeze instrucțiunile pe care i le vor împărtași tinerii teologi pomeniți mai sus. Cuprinsul scrisorii l-a comunicat în aceeași zi protopopilor din Blaj, Daia, Ormeniș, Broșteni, Tiur, Hunedoare, Dobra, Bistra, și Veneția și arhimandritului Leonte Mosconas poruncindu-le, sub pedeapsa excomunicării și a suspendării, să participe la sinodul pe care-l va convoca noul vicar.

Înainte de a sosi scrisorile și decretele lui Klein, să răspândise pretutindeni știrea că împărăteasa și papa vor să-l silească să-și dea demisia din episcopie. Preoțimea a reacționat prompt căci ea nu uitase cât a luptat și s'a sbătut vlădica pentru ea și că suferințele lui de acuma se datoresc acestor lupte. Cincispreze protopopi fruntași împreună cu arhimandritul Leonte Mosconas adunați la Blaj îi trimit în 28 August 1747, prin reprezentanții lor, o scrisoare în care protestează "unanimi corde et voce" contra încercărilor de a-l face să renunțe la episcopie pentrucă dânsii nu vor și nu doresc ca vlădica să părăsească clerul și poporul atât de nestatornic (adeo titubantem) care se află pe marginea ruinii sale spirituale.

Si fiindcă nația întreagă plânge neîncetat și se chinue în nespusă suferință fără să aibă pe nimeni care să o mângâie, protopopii îl roagă să se întoarcă repede acasa. "Suntem parăsiți de toți și puterea civilă se amestecă în trebile clerului și dispune de noi cum vrea". Predicile lor nu le ascultă nimeni și nu ar asculta dacă ar veni îngeri din cer să le predice. Poporul cere să-i vină vlădica pe care-l va urma orice îi va porunci. Până trăește dânsul poporul nu ve recunoaște alt păstor. În ceea ce privește chestiunea teologului, continuă scrisoarea protopopilor, toți stau pe lângă hotărârile aduse în sinodul din Iunie 1744: nu le trebuie teolog străin (710).

Primind scrisorile episcopului și luând instrucțiunile trimise de dânsul prin Silvestru Caliani și Grigore Maior, protopopul Nicolae din Balomir a convocat pe ziua de 8 Octombrie 1747 sobor mare la Blaj. Pentru cunoașterea spiritului care stăpânea biserica unită în acest timp, trebuie remarcat că toate pregătirile pentru ținerea soborului s'au făcut fără ca vicarul Petre Aron să fi avut cea mai vagă cunoștința de ceea ce se pune la cale. În ajun dânsul se afla în comuna vecină Mănărade la culesul viei și aci află, întâmplător, dela protopopul Făgărașului care era în drum spre Blaj că pentru ziua următoare se ține sobor mare la reședință. Tot protopopul Făgărașului l-a informat și despre celea petrecute în sinod în care s'au citit scrisorile și decretul lui Klein (711).

În timpul acesta la Roma și Viena se făceau încercări desperade de a-l sili pe episcop să abzică. Împărăteasa amenința că va fi trimis în judecată și osândit pentru crima laesae Majestatis, iar papa Benedict XIV îi comunica prin vicegerentul Romei, Ferdinand Maria de Rubeis, la 22 Noembrie, că-i interzice să părăsească orașul, că dacă s'ar întoarce în eparhie i-ar fi primejduită viața iar stând departe de ea, biserica e nevoită să rămână fără păstor și deci îl invită să-și prezinte demisia, iar pentru luarea unei hotărâri îi dă teremen de 15 zile. Klein răspunde repede: nu abzice fiindcă nu-l lasă conștiința să abzică. Papa îl poate lipsi de episcopat dar în cazul acesta va răspunde dânsul în fața judecătii lui Dumnezeu (712).

Klein avea puternice motive să reziste căci la 22 Septembrie 1747, protopopii, de data aceasta 24, și arhimandritul Leonte Mosconas țin o nouă adunare, la Daia, la protopopul Avram Pop și din adunarea lor îi trimit o scrisoare semnată de toți în care declară energic și fără nici un echivoc că nu admit alt episcop atâta timp cât dânsul este în viață și că

(710) Z. PACLIȘANU, *Correspondența din exil a episcopului Ioan Inochentie Micu Klein*, p. 101-102.

(711) Raportul din 10 Octombrie al lui Vasile Băran protopopul Făgărașului în NILLES, o. cit. II, p. 594-597.

(712) A. BUNEA, o. cit., p. 229-231.

dacă va fi silit pe orice cale să demisioneze, poporul va părăsi unirea (713). Apoi o altă adunare protopopească din 29 Octombrie 1747 hotărăște să trimită o delegație la Viena care să solicite grabnica întoarcere a episcopului. Klein comunicase în răspunsul său dat la ultimatul papei scrisorile din 28 August, 22 Septembrie și hotărîrea din 29 Octombrie a protopopilor și papa n'a mai insistat (714).

Vestea destituirii și excomunicării lui Aron s'a răspândit, cum e firesc, ca fulgerul în toate părțile țării răscolind din nou liniștea aparentă din biserica unită, de care Maria Terezia și guvernul său legase atâtea nădejdi. Situația lui Petru Aron, care în calitate de vicar apostolic, era de drept conducătorul eparhiei devenise extraordinar de dificilă, lipsindu-i orice prestigiu înaintea și a preoțimei și a credincioșilor al căror devotament față de Klein era acum nemărginit. Samuil Micu spune că "după această afurisanie toți se fereau de Aron și încă nici călugării Silvestru Caliani și Gregorie Maior carii în anul 1747 venise dela Roma nici călugărul Gheronte Cotorea cel ce era născut în comitatul Bălgradului în satul Totoiu și venise dela teologia Sâmbetei Mari din Ungaria, vrând a avea sâmbra cu el" (715). La fel descriu situația din biserica unită și acești trei călugări în scrisoarea lor colectivă trimisă la 29 Octombrie 1747 Congregației de Propaganda Fide. Episcopul este în exil iar poporul rămas orfan se sbate în nenorocire neștiind alt ceva decât să strige: *episcopul nostru, episcopul nostru*. Primejdia pentru unire e mare fiind și preoțimea foarte indispusă și agitată din cauza absenței episcopului pe care simte că-l vor sili să renunțe la episcopie. Vicarul Petru Aron a fost excomunicat și în locul lui a fost numit din partea lui Klein protopopul Nicolae din Balomir. Din Secuime, spune scrisoarea, mulți, fiind siliți să se declare pentru unire, trec munții în Moldova. Acelaș lucru s'a petrecut și în părțile Sebeșului Săsesc iar în alte regiuni credincioșii înalță cruci în amintirea lui Visarion. Nici dânzii — Caliani, Maior și Cotorea — nu îndrăsnesc să iasă în țară pentru a predica fiindcă nu i-ar asculta nimeni. Lipsind stăpânul, lipsește ascultarea (716). O descriere cu mult mai amplă a svârcolirilor din biserica unită în urma excomunicării lui Aron, ne-o dau protopopii uniți înșiși

(713) Significamus etiam quod si Illma Dnatio Vestra per fas et nefas aut quomodocumque ad hoc agendum cogeretur, populus quoque valachicus renuntiabit unioni qui unanimiter clamat quod si Illma Dnatio Vestra redierit quidquid illis agendum proponet hoc ager et si non redierit nihil scire vult de unione et unitis. Z. PĂCLIȘANU, *o. cit.*, p. 106-108.

(714) A. BUNEA, *o. cit.*, p. 231.

(715) ȚIPARIU, *Acte și Fragmente*, p. 101.

(716) Mancando il capo manca la suggezione. D. GAZDARU, *Contribuțiuni la relațiile lui Grigore Maior, Gheorghe Sincai și Petru Maior cu Roma*, Iași 1939 p. 7-11. Scrisoarea a fost publicată cu eliminări de propozițiuni întregi de I. ARDELEANU în *Foaia bisericească și scolastica I - 1888 - Nr. 16*.

în scrisoarea trimisă din adunarea lor ținută la 14 Martie 1748 în Juc, cardinalului Valenti Gonzaga, secretarul de Stat al lui Benedict XIV. Dacă l-am recunoaște pe Aron ca vicar apostolic, spun protopopii, asta ar însemna cel mai mare și, poate, ultimul dezastru al unirii, căci poporul ne-ar părăsi cu totul și am rămâne păstori fără turmă (717). Ura poporului împotriva lui Aron este atât de mare încât nu va putea îndeplini funcțiunile de vicar și nici nu va putea face vizitațiuni canonice, fiindcă nimeni nu i se va supune și nimeni nu va lua parte la slujbele slujite de dânsul. Asta s'a văzut la Blaj cu prilejul sărbătorii Crăciunului : când vicarul a făcut liturgia în capela reședinței episcopoești, toți au ieșit din capelă și puțin a lipsit ca să nu se întâmple lucruri și mai mari. Pretutindeni se răspândește zvonul că Aron e cauza opririi lui Klein la Roma și a sechestrării beneficiului episcopesc și că, în urma numirii lui de vicar apostolic, bisericii unite nu i se va mai da episcop și deaceia au fost ocupate bunurile episcopoești. Protopopii cred că situația poate fi îndreptată numai prin întoarcerea vlădicului (718).

Guvernul ardelean și Curtea vieneză se găseau acum în fața unei probleme cu totul noi : pe când înainte răsvrătirea contra unirii pornise din adâncul satelor răsvrătite de predicile și de apariția sârbului Visarion, acum elementul răsvrătit erau frunțașii preoțimei, protopopii. Ei îndemnau pe Klein să reziste, îi trimeteau scrisori de adeziune la lupta și la idealul luptei lui și îi trimeteau bani. De altă parte, acțiunea de nesupunere față de vicarul numit de papă și recunoscut ca atare de împărăteasa, se întemeia pe un decret dat de episcopul legitim al bisericii, care, pe deasupra, se bucura de un imens prestigiu (În acest timp în legătură cu persoana surghiunitului începuseră a se înfripa și a circula adevărate legende. Astfel Samuil Micu Klein povestește însuș în *Istoria bisericească* manuscrisă două : "Odinioară la Sibiu, în dietă la adunarea țării fiind, episcopul Klein a oftat în suspin, iar fiind întrebat pentruce oftează așa, au răspuns vlădicul că oftează după dreptate de vreme ce pentru neamul românesc pre nimenea nu vede nici aude carele să grăiască sau măcar un cuvânt să puie spre ajutorarea lui și rămâne fără dreptate și asuprit. La acest răspuns al vlădicului au început unii din dietă a striga zicând : dar un Oprea român păcurar să ne ocărăscă pre noi și să ne învețe dreptate și de n'ar fi împiedicat cei înțelepți, domnii din dietă pe fereastă era să'l arunce jos". Klein continuă : "Spunea păr. Nicolae Tatu, carele după tatăl

(717) "..... humillime detegimus, id fore maximam et fortassis ultimam unionis ruinam, ipso enim facto, quod eum nos agnoscamus, certissimum est quod populus a nobis recedet, nosque pastores sine grege manebimus".

(718) Textul în A. BUNEA, o. cit., pp. 233-236, nota.

meu a fost protopop la Sad și mai înainte fusese casnic al vlădicului Klein, că fiind el lângă vlădicul Klein de două ori vrășmașii au băgat otravă în băutura vlădicului, că vlădicul prin credincioși ai săi fiind mai înainte înștiințat sub tot prânzul unde fusese nimica n'a băut, măcar că cei care'l chemase la prânz destul l'au îmbiat și l'au rugat să bea". Biblioteca Episcopiei unite din Oradea, ms. nr. 70, partea 10, pp. 73-74). De aceea obiectivele urmărite de Curtea vieneză și de guvern erau: determinarea lui Klein să-și revoace decretul de excomunicare a lui Aron, pentru că atâta timp cât acest decret rămâne în ființă, orice încercare de a face ca vicarul să fie ascultat de către preoțime și popor va fi zădarnică și, în al doilea rând, îndreptarea în albia legalității a mișcărilor protestatate ale conducătorilor preoțimei, cari până aci se adunau în conferințe lipsite și de caracterul oficial și de supravegherea care să împiedice deviarea lor pe căi primejdioase.

Indată după ce guvernul a fost informat de către Aron de sinodul convocat la Blaj pe 8 Octombrie și de hotărârile lui, protopopii cari participaseră la el au fost invitați în urma ordinului dela 14 Noembrie 1747 al împărătesei (Ordinul vorbește de adunări sedițioase ținute la Daia, la Alba Iulia, Turda, Juc și în alte părți ale țării și cere guvernului să folosească în caz de nevoie față de rezistență și forța armată și în acelaș timp să interzică orice corespondență cu exilatul dela Roma. Ordinul a fost comunicat și lui Aron de către secția catolică a guvernului ardelean la 17 Decembrie 1747. Orig. în Archiva Episcopiei unite din Oradea într'o colecție de copii ale lui I. Ardeleanu) la Sibiu, unde pare a li se fi făcut aspre muștrări pentru întreaga acțiune a lor de până aci: adunarea din August din Blaj, din care i-au trimis episcopului scrisoarea dela 28 August 1747, adunarea din 22 Septembrie din Daia din care i-au trimis a doua scrisoare, apoi ajutoarele bănești trimise, pe diferite căi, exilatului. Din memoriul adresat la 14 Martie 1748 de protopopii din conferința lor ținută în Juc cardinalului secretar de Stat Gonzaga Valenti, cunoaștem nu numai muștrările ci și răspunsul protopopilor. Ne-am adunat, spuneau dânsii, odată, de două ori, căci fiind împrăștiați în toată țara și neavând un capitol, trebuia să ne întrunim ca să discutăm împreună nevoile bisericii. Aceste consfătuiri n'au fost conventicule secrete, ținute împotriva unirii, ci au fost consfătuiri ținute pentru apărarea intereselor unirii. Am scris și am contribuit fiecare și i-am trimis episcopului, care se află departe de Scaun, bani, pentru că nu știam că acest lucru este interzis și fiindcă i-am jurat credință, de care n'am fost deslegați, și până acum n'a fost lipsit de episcopie și nici n'a demisionat. La 2 Noembrie 1747 câțiva reprezentanți ai protopopilor se adună din nou la Alba Iulia și cer autorizația pentru o adunare mai mare din care să trimită la Curte delegați ca să-i comunice aceleia plân-

gerile și dezideratele lor (719). Împărăteasa folosește acest prilej și scrie guvernului ardelean la 28 Martie 1748 *să convoace ei*, în numele dânzei, la Sibiu pe ziua de 25 Mai, un sinod al bisericii unite în care reprezentanții preoțimei să-și descopere plângerile și dorințele și să-și aleagă delegații care să le prezinte Curții (720). În aceeași zi Maria Terezia adresează poporului românesc întreg, un fel de manifest, redactat cu multă bunăvoință, în care vorbește de marea sa iubire față de biserica unită, iubire pe care toți au putut-o constata, căci la începutul stăpânirii sale a făcut egali pe preoții români cu preoții catolici de ritul latin “*quoad omnes libertates et praerogativas ecclesiasticas*”. Această bunăvoință n’a fost micșorată de tulburările ivite în urma acțiunii pseudo-monachului, care a tulburat liniștea publică, nici de fuga la Roma fără știrea împărătesei a lui Klein, care fusese invitat la Viena ca să dea informațiuni despre tulburările din biserica și să discute acolo mijloacele de potolire a lor. Amintește apoi de trimiterea în Ardeal a episcopului rutean Olsavszky ca să întărească în unire poporul care se clătina (plebem vacillantem). Aceeaș bunăvoință o arată și acum autorizând ținerea adunării (congregatio) la Sibiu, la care, în absența episcopului Klein, îl trimite în calitate de reprezentant al său (pro regio nostro commissario) pe acelaș vlădică rutean, pe care cei cari vor participa la adunare sunt rugați să-l primească cu inima curată și să discute cu dânsul toate chestiunile și mai ales mijloacele cu ajutorul cărora s’ar putea împiedica părăsirea unirii (a sacra unione deviare). În încheiere, împărăteasa cere încetarea oricărei corespondențe cu episcopul Klein “*utpote refractario et nobis inobediēte*” (721).

În ceace privește situația deosebit de grea a lui Aron, împărăteasa a isbutit prin intervenții stăruitoare și deosebit de viguroase pe lângă s. Scaun, mergând până la amenințarea cu publicarea tuturor documentelor referitoare la această chestiune, să stoarcă, prin omul Papei, cunoscutul Francisco Maria de Rubeis în ziua de 21 Mai 1748 dela Klein revocarea, întărită cu jurământ, — sacra cruce more episcopali juravit — a escomunicării vicarului pe care o declară “*irritam, nullam, cassam et ac si ab ipso nunquam prolata fuisset volens illam esse nullius roboris et momenti*” (722).

La 15 Mai, data fixată de împărăteasa, a avut loc în Sibiu sinodul convocat de guvern ca să dea prilej preoțimei române să-și spună plângerile și dorințele care apoi să fie comunicate prin delegați speciali Curții vieneze.

(719) “*Sua gravamina et petita in libellum corrogando per deputatos Majestati nostrae submitterent*”.

(720) A. BUNEA, *o. cit.*, p. 245 nota.

(721) Copie în *Protocolul* citat în arhiva Mitropoliei Blajului.

(722) A. BUNEA, *o. cit.*, p. 242-43.

Nu cunoaștem actele acestui sinod și astfel nu cunoaștem nici numele participanților nici felul cum au decurs discuțiile. De oarece Maria Terezia a spus în ordinul său din 28 Martie trimis guvernului ca la sinod să fie convocați toți cari " eiusmodi confluxibus graeci ritus unitorum ibidem interesse solent ac debent ", putem presupune că la lucrările lui au luat parte toți protopopii, aducându-și fiecare conform obiceiului și pe *notărașul* său. Asemenea a luat parte și cei doi tineri doctori în teologie, întorși de curând dela Roma, Silvestru Caliani și Gregore Maior pe cari sinodul i-a delegat să prezinte împărătesei hotărârile aduse. Aron n'a participat, căci la data aceea ne fiind încă revocată excomunicarea din 25 August 1747, situația lui în fața preoțimei era, cum s'a văzut, complet sdruncinată iar prezența lui în mijlocul sinodului cu totul indezirabilă. A participat însă rivalul său, protopopul Nicolae din Balomir, în care preoțimea vedea pe adevăratul vicar. Lucrările au fost prezidate de episcopul dela Muncaciu, Manuil Olsavszky, în calitate de delegat împărătesc (723).

Conform rostului său, sinodul a cuprins într'un mare memoriu plângerile și dorințele preoțimei și poporului românesc. Memoriul al cărui text ni s'a pastrat (E publicat în A. Bunea *o. cit.* p. 275-287), este, fără îndoială, unul din cele mai importante acte politice din istoria luptelor de emancipare ale Românilor ardeleni, putând fi pus alături de *Supplex Libellus*-ul din 1791 și de programul politic stabilit de adunarea dela 3-15 Mai 1848 pe Câmpia Libertății dela Blaj. Sinodul era stăpânit de spiritul îndrăzneț și răsboinic al surghiunitului din Roma, iar memoriul nu este decât rezumatul numeroaselor proteste și petiții adresate de el în cursul sbuciumatei sale păstoriri Curții din Viena și guvernului ardelean. Nu numai atât, ci fraze întregi sunt luate din acestea, precum din ele este luată și întreaga argumentare. Cititorul este ispitit în primul moment, să creadă că autorul este Klein însuș, atât de mult poartă acest memoriu pecetea personalității, a ideilor și concepțiilor lui. În realitate, pare a fi fost redactat de cei doi elevi ai săi, Caliani și Maior, cari fuseseră aproape trei ani de zile martori ai frământărilor și ai luptelor lui din Roma și prin care Klein a trimis celor de acasă instrucțiunile secrete în vederea continuării acțiunii de desrobire. De altfel memoriul este semnat de ei alături de necunoscutul Gheorghe Pop, protopopul Dobrei, acesta luând locul lui Nicolae din Balomir care, el, a fost delegat de sinod să-l prezinte împărătesei împreună cu Caliani și Maior.

(723) Cheltuelile de drum, 110 Floreni, i s'au plătit lui Olsavszky din venitele episcopiei Blajului. Asta îl face pe Klein să protesteze scriind tăios protopopului din Daia care-i comunicase știrea: Ego Domino episcopo Munkaciensi nihil debebam, in meam diaecesim non vocaveram, neque ulla urgebat necessitas sui cessus, qui illum vocavit dimittat.

Memoriul, împărțit simetric în trei părți, începe cu nedreptățile pe care le îndură biserica, preoțimea și poporul românesc împotriva dreptului firii, a dreptului divin, a canoanelor, a legilor și diplomelor împărătești. Plângerile se urmează una după alta într'un stil nervos și precipitat, care dovedește o conștiința puternică gata a reacționa repede și necruțător. În-tâia plângere se referă la "detențiunea" episcopului la Roma. Sinodul accentuează că-l dor tulburările ivite după apariția în țară a lui Visarion, dar îl doare mai mult și deplânge mai mult absența îndelungată a lui Klein. Ea este cauza nu numai a defecțiunilor dela unire ci și a sălbătăcirii moravurilor. Copii se botează nevalabil în numele numai al Tatălui, al Sfintei Fecioare, al Sfinților etc., oamenii se împărtășesc cu mugurii arborilor, cu pâine înmuiată în apă ori vin, mor și se înmormântează ca animalele, și trăesc necununați după normele legii. Singura salvare ar fi venirea acasă a episcopului, căruia toți îi făgăduesc supunere și ascultare dacă revine în mijlocul lor. Detențiunea la Roma e primejdioasă și din alt motiv : dânsul e întâiul vlădică român care a căutat mângăiere în suferințele sale și ale poporului la părintele tuturor, la Papa. Neîntorcându-se acasă și poporul văzând că pentru episcopii lui nu există dreptate nici acolo, se va înstrăina de către șeful suprem al bisericii și se va spulbera și nădejdea convertirii neuniților. Preoțimea însăși va suporta cu sufletul totdeauna tulburat (*animo semper pertubato ferret*) să-l știe pe păstorul său, care s'a dovedit a fi în toate cel mai bun, surghiunit pentru totdeauna la Roma.

Diplomele împărătești date cu prilejul unirii au pus biserica, persoanele și lucrurile bisericesti unite pe picior de egalitate cu biserica, persoanele și lucrurile bisericesti catolice. Realitatea este însă alta : preoții pentru simple bănuieli sunt prinși, aruncați în închisoare de către autoritățile civile, fără știrea episcopului, sunt siliți să plătească dijme din roadele pământurilor lor, din vite, stupi, vii etc. și dacă refuză, sunt bătuți până la sânge, schilodiți și, adesea, uciși. Bisericile sunt despuiate de bunurile lor, de terenurile cultivabile, de livezi, păduri, mori și de vii ; copii preoților sunt împiedicați să cerceteze școala, nu se îngăduie zidirea capelelor unite nici în sate unde trăesc 20-30 familii de credincioși, iar biserici nu se pot zidi nici chiar unde sunt 100-300 familii, se distrug crucile și icoanele. Aceasta este egalitatea bisericii unite cu biserica de ritul latin, deși legea firii însăși poruncește ca fi adăpostiți la sânul aceleas mame să fie părtași de aceleas favoruri. În bisericile unite se aduce aceeaș jertfă nesângeroasă și se păstrează acelaș corp adevărat al lui Isus Hristos, totuși ele nu se bucură de dreptul azilului de care se bucură bisericile catolice de ritul latin. Mirenii se amestecă în chestiunile bisericesti, scot preoții din parohii și, deși sunt complet ignoranți în ceea ce privește ritul bisericii românești,

fixează totuș, ei, numărul preoților, indicând unde să fie unul și unde să fie doi preoți. Preoții români sunt lipsiți de pământ bisericesc (portio canonica) din care să se poată întreține și de aceea sunt siliți "cum magna status sui prostitutione et aliarum nationum derisione", să muncească în rând cu țărani, să alerge după câștiguri nepotrivite (ad sordida lucra animum impendere). Credincioșii uniți sunt constrânși să întrețină pe preoții, cântăreții și învățătorii bisericilor calvine și luterane, să repare casele lor parohiale; în acelaș timp bisericile românești se ruinează iar preoții români, lipsiți de venituri, suspină la cer după dreptate. Dânșii, preoții, sunt excluși dela dijmele și quartele pe care le primesc preoții celorlalte culte deși împăratul Leopold a spus că fiecare credincios să dea dijmele preotului său. Donațiunile făcute prin testament bisericilor românești nu se respectă, uniții sunt siliți în unele locuri să țină sărbătorile latine, ceea ce face poporul să creadă că dacă acum e silit să țină sărbătorile mâine va fi silit să țină ritul latin. Preoților uniți li s'au fixat taxe prea mici pentru diferitele slujbe pe care le fac. Astfel, preoții latini încasează pentru o liturghie *citiă* 30 cruceri, preoților uniți li s'a stabilit pentru o liturghie *cântată* o taxă cu mult mai mică. Cine slujește altarului trebuie să trăiască dela altar. Să le fie deci îngăduit preoților uniți să încaseze taxele după obiceiul locului, până când va dispune episcopul altfel. În fine, prezența în biserica unită a teologului iezuit mai mult strică decât folosește. Asta o pot mărturiși teologii înșiși.

După înșirarea acestor plângeri care, cum vedem, sunt aceleaș pe care le formulase de atâtea ori și Klein, memoriul cere, revenind asupra fiecăreia în parte, înlăturarea abuzurilor și nedreptăților. În rândul întâi e cerută și aci întoarcerea acasă a episcopului. Impărăteasa să nu aibă în vedere greșala unui om ci mântuirea atâtor suflete și să nu uite cuvântul Scripturii că *miseriordia et justitia custodiant regem et clementia corroboretur thronus eius*.

După aceste revendicări de natură bisericească, sinodul formulează o serie de alte revendicări de natură pur politică, scoase și acestea din memoriile lui Klein. Astfel: 1) națiunea română care e cea mai numeroasă și cea mai veche națiune din Dacia, care poartă, deci, cea mai mare parte a sarcinilor publice și-și jertfește sângele pentru apărarea patriei, deși luptă sub numele altora și astfel nu i se cunosc meritele, să fie declarată națiunea a patra a Ardealului. Dacă națiunea română este egală cu celelalte în datorii trebuie să fie egală cu ele și în drepturi, căci este un principiu al legii firii ca "qui sentit onus sentiat et commodum". 2) Episcopul unit să fie numit membru al guvernului ardelean, ca clerul și națiunea română să-și aibă acolo protectorul său. În felul acesta unirea va face în patru ani mai multe progrese decât cum a făcut în 44 de ani. Asta

o pretinde rațiunea însăș, căci Românii uniți sunt catolici, și, catolici fiind, sunt capabili de toate oficiile și beneficiile de care sunt capabili și ceilalți catolici. Prin urmare dacă episcopul latin, deși sunt atâtea persoane în guvern care aparțin acestui rit, este totuși și el membru al guvernului, poate fi și episcopul unit cu atât mai mult că uniții nu au alte persoane acolo. Din aceleași motive trebuiesc numiți membri ai dietei și câțiva preoți uniți. 3) Nobili români să fie candidați și numiți în servicii publice la toate autoritățile judecătorești, administrative, financiare și militare iar fii nenobililor să fie admiși în breslele negustorești. Sunt românești districte întregi ca Făgărașul, Chioarul și Hațegul, și mai mult de jumătate din comitate și din Scaune și totuș nu avem în ele nici un slujbaș de națiunea românească și Românilor li se impun slujbași străini dintre cari unii își au averile în alte părți, și astfel nu-și bat capul cu nevoile spirituale și materiale ale Românilor. De aci isvorăsc toate nedreptățile săvârșite de celelalte națiuni, care sunt și făptuitori și judecători. 4) Românii vrednici nenobili, să fie nobilitați, dându-li-se și dreptul de a cumpăra bunuri și de a le poseda pașnic și dându-le toate celelalte libertăți și prerogative de care beneficiază nobilii țării. 5) Blajul, care este destinat să fie reședința episcopilor uniți, să fie declarat oraș liber episcopesc fiind astfel scutit de cărăușii gratuite și de încartiruirea soldaților.

Ca să-i indice împărătesei că memoriul nu epuizează toate dorințele clerului și națiunii române, autorii încheie cu cuvintele: *Et haec sunt quae PRO NUNC ad Augustissimum Thronum ..... pro remedio et consolatione totius cleri ac miserae nationis Valachicae de genu humillime submitimus* ”.

Cum vedem vlădica creiase, cu luptele și neastâmpărul lui, școală. Postulatele formulate de el au fost înțelese și însușite de fruntașii bisericii și ai nației și spuse cu acelaș curaj și cu aceeaș vigoare. De aceea memoriul a trebuit să producă asupra Curții o impresiune deosebit de neplăcută. Episcopul a fost ținut departe de țară chiar pentru a face să dispară spiritul de luptă și pornirea spre revoltă a credincioșilor păstoriți de dânsul și acum a fost nevoită să constate că vlădica stăpânește nația și din exilul său îndepărtat, în care — exil — cei de acasă văd cauza principală a dezastrelui ce s'a abătut asupra bisericii unite. Ori, *detențiunea* lui, cum o numește memoriul, se datorește exclusiv Curții împărătești, ceea ce înseamnă că ea poartă vina că poporul va cădea în scurt timp în adevărată idolatrie (ad realem idolatriam brevi tempore transituris), cu toate incalculabilele ei consecințe.

Marea lovitură neașteptată a urmat însă numai după închiderea lucrărilor sinodului. Acesta delegase cu prezentarea memoriului la Curte pe Silvestru Caliani, Grigore Maior și protopopol Nicolae din Bolomir. Gu-

vernul le-a eliberat îndată pașapoartele necesare pentru drumul la Viena. Nicolae din Balomir însă, pe care guvernatorul Haller îl descrie ca pe un om neastâmpărat care dorește totdeauna să poruncească dar să nu asculte (724), în loc să ia drumul Vienei, a trecut munții în Țara Românească însoțit de mai mulți aderenți (Michaud spune că protopopul *hat einen grossen Anhang*) și aci a început a vorbi despre persecuțiile îndurate de Români care nu voesc să se unească cu catolicismul și că informațiile lui, adevărate dar mult exagerate, — spune Michaud — au produs uimire la principele. Fuga lui a trebuit să se producă la sfârșitul lui Mai 1748 ori începutul lui Iunie. Guvernul a informat grabnic Curtea care la 28 Iunie a răspuns ca delegația sinodului să fie întregită cu o altă persoană (725). Astfel în locul lui a fost ales protopopul Gheorghe din Dobra, care a și semnat memoriul alături de ceilalți doi. Delegația întârzia însă să plece la Viena și de aci se cere la 21 Iulie, urgenta trimitere a ei (726), după ce la 7 Iulie se dăduse ordin guvernului să cerceteze cine poartă vina că Nicolae din Balomir a putut trece munții în Țara Românească, prin părțile Sebeșului, pe cărări ascunse și oprite, însoțit de câțiva tovarăși și cu caii încărcăți cu bagaje (727).

În fine, delegația a plecat la Viena ducând cu sine importantul memoriu dar deși membrii ei au rămas în capitala imperiului până târziu în 1750, cererile Sinodului au fost respinse cu eternul moiv că ele se opun constituției Transilvaniei și intereselor Status-urilor acestei țări. La 10 Mai 1749 Grigorie Maior scria din Viena congregației De Propaganda Fide că așteaptă în fiecare zi “ ieșirea din atâtea intrigi ” nădăjduind că se va pune capăt “ acestei aventuri ordinare, care atinge atât mântuirea poporului părăsit și deja pierdut, cât și liniștea bieților uniți, care sunt persecutați și chinuiți zilnic cu mii și mii de înjosiri. Răul, continuă amărât și îngrijorat Maior, nu mai poate crește pentrucă a ajuns la gradul maxim și acestea toate din cauza lipsei șefului ” (728).

Grigorie Maior avea dreptate : răul a ajuns la gradul maxim. Continuarea detențiunei la Roma a Episcopului, cu toate comentariile de care această detențiune era însoțită în masele populare, apoi fuga precipitată

(724) *Inquietum ingenii hominem fuisse qui praesset semper, non parere cupiebat*, S. DRAGOMIR, *o. cit.* I anexe p. 107), iar franciscanul Michoud, care l-a cunoscut, spune că era de statură înaltă și vorbea latinește (HURMUZACHI, *Documente VI*, p. 602).

(725) Toth ZOLTAN, *o. cit.*, p. 165-66.

(726) *Ibidem*, p. 166.

(727) *Cum hominibus quibusdam et equis sarcinis onustis proximus per occultas et vetitas semitas Alpium ad civitatem et sedem nostram Sabaesiensem spectantium se in Valachiam subduxisset*. S. DRAGOMIR, *o. cit.*, I. Anexe, p. 67.

(728) D. GAZDARU, *o. cit.*, p. 11-12.

peste munți și defecțiunea lui Nicolae din Balomir, omul de încredere și vicarul general al lui Klein, au produs pretutindeni o impresie covârșitoare. Curentul antiunionist a izbucnit din nou, în forme care au întrecut în violență pe acelea izbucnite în urma predicilor eremitului sârb Visarion, cuprinzând întreaga regiune de Miază zi a Ardealului dela Dobra din Județul Hunedoarei până departe în districtul Făgărașului și fiind mereu alimentat de intervențiile emisarilor fugarului din Balomir, care după o călătorie la Moscova unde ceruse ajutorul Împărătesei Elisabeta Petrovna, a ajuns egumen la Mănăstirea Argeșului. Directorul fiscal (Procuror General) Petru Dobra spune într'un raport al său din 11 Ianuarie 1749, că sătenii răsvrățiți au batjocorit, bătut și maltratat preoții uniți și s'au înțeles între ei să pedepsească cu 12 floreni pe acela care va intra în vreo biserică unită; toate lucrurile, vasele și odăjdiiile luate dela uniți le-au spălat, mai întâi, iar vatra bisericii o săpaseră și aruncaseră pământul călcat ca și când acela ar fi fost profanat de picioarele preoților uniți, icoanele dăruite de catolici și crucile ridicate de ei le-au rupt și le-au ars; morții și-i îngropau fără prohod în afară de cimitire și dacă, totuș, un preot unit prohodea un mort de al lor, îl exhumau și-l îngropau din nou; preoții neuniți își aduceau oamenii în locuri ascunse unde le făceau slujbe și-i împărtășeau cu muguri în loc de sfintele daruri; nu recunoșteau nici botezul, nici căsătoria săvârșite de uniți și deaceea botezau și cununau din nou chiar și pe oamenii bătrâni; rășinărenii au adus în biserica unită un câine mort și au aruncat, pe fereastră, cu pietre în preotul care liturghisea, în unele locuri au aprins casele preoților uniți, în alte locuri le-au dărâmat, vitele preoților uniți nu erau primite în turma satului. Misionari erau trimiși, continuă Petru Dobra, în toate părțile ca să îndemne poporul să se lapede de unire (729).

(729) S. DRAGOMIR, *o. cit.*, I, pp. 187-188. Multe din informațiile lui Petru Dobra sunt confirmate și de memoriul prezentat împărătesei Maria Terezia de către Silvestru Caliani, Grigorie Maior și Gheorghe, protopopul Dobrei, din însărcinarea sinodului din 1748. Apoi în Viena fiind, Grigorie Maior spune într'un memoriu trimis împărătesei că "populus suos pastores non auscultat, ecclesias non frequentat, non confitetur, non communicat, non baptizatur, ritum suum ritibus ethnicis promiscuere, acatholicis inter quos versamur ludibrio sumus". Am intrat în al șaptelea an, continuă memoriul, de când durează nenorocirea asta (dela plecarea lui Klein) iar noi ne găsim aci în al treilea an de când, trimiși de preoțime, așteptăm zădarnic mângâiere și asanarea relelor. Răul crește din zi în zi și e de temut că amărăciunea îngrămădită atâta timp va pune massele populare în mișcare și atunci totul se va prăbuși (Copie în Biblioteca centrală din Blaj, ms. latin nr. 181). La fel descrie excesele masselor agitate și Maria Terezia în rescriptul său din 11 Decembrie 1750, pe baza rapoartelor primite din Transilvania: ".....enormes memorati non uniti Valachi in illo Principatu patrauerint excessus ..... ecclesias unitorum invadendo et contra publicas Transylvaniae leges diripiendo, sacram suppellectilum spoliando, erectas in coemeteriis cruces confringendo et combu-

Noua izbucnire a revoltei împotriva unirii se deosebește esențial de revolta din anii precedenți pentru că acum ea nu a avut un caracter izolat, adică satele nu activau independent, ci acționau solidar și în strânsă legătură unul cu altul, redactând și trimițând *împreună* memoriile și delegații la Curtea împărătească. Răsvrătirea nu s'a mărginit, de data aceasta, numai la acțiuni locale — alungarea preoților uniți, luarea bisericilor, aducerea preoților neuniți etc. — ci prin intervențiuni îndrăznețe la guvern și la Curte încerca să stoarcă recunoașterea legalității mișcării de părăsire a unirii, ceea ce evident îi da un aspect cu mult mai grav și mai plin de consecințe. Apoi, călătoria la Moscova a lui Nicolae din Balomir a determinat intervenția directă pe lângă Maria Terezia a Țarinei Elisabeta Petrovna în favoarea ortodocșilor ardeleni a căror acțiune era călduros sprijinită și de ambasadorul Rusiei la Viena, Mihail Petrovici Bestuzev-Rjumin, cu care unul din delegații satelor revoltate, Oprea Miclăuș din Seliște, isbutise a intra în relațiuni mai strânse. Pentru a impresiona și mai mult populația satelor românești, emisari abili făceau să circule chiar și o scrisoare de intervenție a Elisabetei către Maria Terezia în favoarea neuniților. Și, în fine, mișcarea antiunionistă își găsisse un zelos protector în patriarhul sârb dela Carlovitz, care folosea acest prilej pentru a-și întinde jurisdicția și asupra Transilvaniei (730).

Cu toată rezerva impusă de marele interes politic pe care Maria Terezia îl avea de a nu jigni sentimentele Țarinei ruse și a nu tulbura alianța pe care o încheiase cu ea, a poruncit totuși luarea unor energice măsuri împotriva dezordinilor provocate în viața satelor de exponenții mișcării antiunioniste, motivând aceste măsuri cu necesitatea păstrării ordinii publice. Unii din fruntașii mișcării au fost arestați, satele care și-au alungat preoții uniți ocupându-le bisericile au fost supuse la grele amenzi, iar în localitățile socotite ca centre ale răsvrătirii, a fost trimisă armata. De altă parte, a intervenit și vicarul Petru Aron vizitând, însoțit de Atanasie Rednic, în cursul anilor 1749 și 1750 aproape toate satele, ai căror locuitori părăsiseră unirea, predicând și distribuind proaspăta broșură *Floarea Adevărului* apărută în Tipografia blăjană în 1750, care arată cu citate din cărțile rituale ale bisericii răsăritene adevărul unirii (731).

rendo sacerdotes verberando, vulnerando, e Sacrario per barbas extractos e templis ejiciendo ..... A. BUNEA, *o. cit.*, p. 254 nota 2.

(730) Atât pentru legăturile mișcării cu Curtea rusească cât și pentru sprijinul dat de patriarhia din Carlovitz cfr. S. DRAGOMIR, *o. cit.* I, pag. 197 sq.

(731) Într'un foarte interesant memoriu trimis împărătesei la 23 Iulie 1759, Aron dă câteva amănunte asupra felului cum a isbutit să contribuie la restabilirea liniștei: sub fine anni 1749 et initio anni 1750 cum meis religiosus illos omnes pagatim visitantibus, ad meliorem frugem adhortantibus et veritatem s. Unionis etiam typis tunc recenter edito hic libello exponentibus, *omnes nobis dextras dederunt*

Cu aceste mijloace, liniștea a putut fi restabilită, la suprafață, pentruca tulburările să isbucnească în curând din nou. Astfel la 18 Februarie 1751 vicarul Aron putea raporta guvernului că în Scaunele Sibiului, Miercurei și Sebeșului "nullus de facto refractarius s. Unioni reperiatur pagus", în Scaunul Orăștiei au rămas numai câțiva recalcitranți în unele sate dar are speranța fermă că și aceștia vor reveni. În scaunul Nocrichului e liniște deplină, în al Cohalmului rezistă încă comuna Calbor, în al Mediașului "nullus pagus recalcitrat", în districtul Făgărașului au mai rămas neunite 2-3 sate care nu primiseră niciodată unirea. Asemenea s'au liniștit satele din comitatul Alba, cu excepția unora din apropierea Brașovului, în comitatul Hunedoarei, unde aproape întreaga populație a părăsit unirea, acum au revenit cu excepția unui sat dela frontiera dinspre Țara Românească. În districtul Dobrei, după informațiile primite dela protopopul Gheorghe întors dela Viena, mai stau la îndoială numai câțiva "inferioris sortis". Au primit unirea cu prilejul vizitației din anul trecut și locuitorii din comitatul Zarandului, districtele Brad și Baia de Criș, iar locuitorii din districtul Halmagiului, supuși episcopiei ortodoxe sârbești din Arad, au dat semne pline de nădejde, mai ales după trecerea la unire a protopopului lor (732). În *conscriptia* întocmită în toamna anului 1750, Aron indică numai treisprezece sate neunite: Sâmbăta de sus, Oprea-Cârțișoara și Streja-Cârțișoara, Odorheiu, Șinca, Sebeș, Berivoiul Mic, Mândra, Todorîța, Perșani, Ugra, Cincul Mare și Cincșor cu 4652 suflete și 28 preoți.

Din vremile acestea de aprige lupte ni s'a păstrat în manuscris polemica dintre protopopul unit Vasile Baran al Făgărașului și popa ortodox Vasile, o polemică pe care acesta din urmă "o au trimis-o în Țara Românească din puncturi în puncturi". Titlul ei este *Intrebări și răspunsuri pentru legea a treia ce s'au isvodit, adică unirea în Țara Ardealului*". Autorul pare a fi egumenul de mai târziu al mănăstirii din Sâmbăta de Sus, Visarion, feciorul popii Ionașcu de-acolo. Protopopul unit Băran, văzând că după venirea lui Visarion în Ardeal, s'au arătat împotriva noastră preo-

unitatis, insuper et contractuales sub gravi vinculo super perpetua observatione legitime confectas suisque propriis digitis attramento tinctis loco sigilli munitas singularum communitatum nomine, quas etiam nunc retineo, tradiderunt litteras". Copie contemporană într'un *Protocol* cu acte din 1758.1760 în arhiva mitropoliei Blajului. În scrisoarea din 24 Iunie 1752 către contele Königsegg-Erps, Aron spune că pentru a potoli tulburările *quantum putui: iteratis vicibus ejus dioeceseos praesertim magis infecta loca docendo et s. Unionem e libris quos Valachica natio recipit clare ostendendo peragravi, visitavi, NULLO UNQUAM MECUM ADHIBITO SAECULARI BRACHIO SED SOLUM UNO ALTEROVE SACERDOTE*. Aflând că a fost acuzat că ar fi convertit pe cineva cu mijloace violente, Aron protestează energic și cere ca aceia cari îi aduc astfel de acuzații să fie siliți să arate cazuri concrete. *Protocolul* citat în Arhiva mitropoliei Blajului.

(732) Textul raportului *Ibidem* anexe, p. 101-105.

ților celor uniți ..... îndoială multă și tocmai necredința cum că n'ar fi unirea noastră credință cea dintâi și pravoslavnică a Bisericii grecești" își împlinește datoria "pentru nepieirea neamului nostru norod" să trimită preoților săi un fel de pastorală în care să le arate că unirea este "cea dintâi și pravoslavnică credință a bisericii grecești". Protopopul discută numai primatul papal, arătând că Hristos l-a numit pe Petru mai marele apostolilor, că pe dânsul a întemeiat Biserica, pe care nu o vor învinge porțile Iadului, că urmașul lui Petru este papa dela Roma și, în fine, că aceste adevăruri au fost mărturisite și de s. Părinți ai Bisericii grecești din primele veacuri. Neuniții întemeindu-se pe cartea lui Maxim Peloponezia-nul neagă aceste adevăruri și deci credința lor nu e credința veche, mărturisită de Biserica grecească.

Popa Vasile răspunde punct cu punct. Pe Visarion îl socotește și dânsul "trimis al lui Dumnezeu, ca și Iona proorocul la Niniviteni. Ci precum pre Iona nu l-au suferit marea ci l-au înecat așa și lumea pre acesta (pe Visarion) l-au înecat, precum Ioan Gură de Aur zice că totdeauna marea are obicei de a îneca mărgăritul iară mortăciunile le scoate afară". Este o polemică interesantă mai mult prin valoarea de document cultural al vremii decât prin cuprinsul ei teologic, popa Vasile având prea puține orientări în vastul labirint al problemelor dogmatice, pe care le discută. Lucrarea a fost scrisă în 1746 — într'un loc autorul scrie: "precum vedeți și anul de est timp 1746 le-ați făcut (Paștile) într'o zi cu jidovii" — și pare a fi avut în cercurile monahale din cele două Principate o anumită răspândire, fiindcă un exemplar al ei s'a găsit la Căldărușani și altul la Mănăstirea Neamțului (733).

Atitudinea atât de notarită a sinodului din 15 Mai 1748 în favoarea lui Klein, a cărui prezență o socotia ca singurul mijloc de a pune capăt tulburărilor și defectiunilor dela unire, apoi fuga peste nunți a vicarului său Nicolae din Balomir întărise în cercurile vienéze convingerea pe care o aveau din primul moment, că vina tuturor relelor o poartă episcopul însuși. Cancelaria Aulică transilvană raporta în 1748 conferinței ministeriale "clarum sit perturbatae unionis causam ab episcopo Klein Romae commorante datam esse" (734). De aceea pentru a tăia scurt și definitiv nădejdele aderenților de acasă cari mai credeau în posibilitatea unei întoarceri a lui, Curtea a început o nouă acțiune pentru a stoarce demisia episcopului. Cu toată mizeria materială în care ajunsese după ce i-au fost sechestrate veniturile și după ce a fost interzisă orice corespondență a credincioșilor cu dânsul, Klein a rezistat ani de zile presiunilor și ale Curții și ale Curiei pa-

(733) Textul a fost publicat, după exemplarul din Căldărușani, de Ghendie Enăceanu în *Biserica ortodoxă română VII* (1883) p. 497-515.

(734) TÓTH ZOLTÁN, *o. cit.*, p. 166 nota 5.

pale, ridicând cu o îndărătnicie care începuse a enerva pe toată lumea, dificultăți peste dificultăți în calea semnării documentului de renunțare la episcopie. În fine după tratative de patru ani, episcopul a semnat la 7 Mai 1751 mult așteptatul document, după ce i s'a asigurat o pensie anuală de 1200 floreni, ce i se va plăti tot la 3 luni de către reprezentantul la Roma al împărătesei. Cedând apoi stăruințelor aceleia, comunicate prin cardinalul Mellini, Klein a adresat la 5 August 1751 credincioșilor săi de acasă o scrisoare pastorală, comunicându-le că din cauza bătrâneții și a boalei care-l împiedică să guverneze vasta eparhie a Făgărașului, a renunțat în mâinile suveranului pontifice, după ce a obținut, în prealabil, autorizația împărătesei, la episcopie. Iși îndeamnă credinșii să fie statornici în unire, singurul drum ce duce la mântuire, să fie cu supunere față de viitorul episcop, și, până atunci să asculte de vicarul Aron (735).

Dorind să termine repede cu o vacanță care dura din vara anului 1744, căci atunci părăsise Klein Transilvania, Maria Terezia, cu ordinul din 30 August 1751 trimis secției catolice a guvernului ardelean, a poruncit convocarea grabnică a sinodului electoral, care să propună 3 persoane potrivite din cari dânsa să numească una în fruntea episcopiei. Tot atunci și-a numit delegații împărățești însărcinați cu conducerea lucrărilor sinodului, pe cunoscuții David Mariafy de Maxa și Petru Dobra. Într'un alt ordin, acesta secret, trimis guvernatorului țării, a poruncit să se pună în vedere celor doi delegați ca în sinodul electoral ce va fi convocat, să stăruiască cu mult tact și discreție, ca între candidați să fie propus și episcopul Muncaciului, Mihail Olszavszky, pe care dânsa voia să-l transfere în fruntea bisericii unite fiindcă, spune bizarul ordin, "in gremio dicti cleri vix aliquis reperibilis foret praemissis ad debite et cum decore gerendum munus episcopale necessariis qualitatibus polleret" (736).

Imprejurările deosebit de grele, cari au urmat după plecarea lui Ioan Inochentie Klein, și cari nu puteau fi dominate și schimbate de puterile reduse ale unui vicar, episcopesc la început, apostolic pe urmă, apoi situația care i s'a creiat după ce Klein aruncase asupra lui fulgerul excomunicării, l-au ținut pe Petru Aron în umbră. Mijloacele de apărare a unirii și măsurile de potolire a răsvățiților împotriva ei erau discutate, cum s'a văzut, de către guvernul ardelean, de către secțiunea catolică a lui și de către organele centrale dela Curtea împărătească. Lui Aron i s'au cerut doar date statistice și, odată, o nouă orânduire a protopopiatelor. Abia târziu, în 1749 și 1750, vicarul a ieșit din țară, cutreerând regiunile bânuite de furtună în tovărășia prietenului și duhovnicului său Atanasie Rednic,

(735) Textul demisiei și al pastoralei în A. BUNEA, *o. cit.*, pp. 294-297.

(736) Amândouă decretele *ibidem*, pp. 297-302.

explicând temeiurile dogmatice ale unirii cu dovezi din cărțile rituale ale bisericii grecești și distribuind broșura lămuritoare, pe care o tipărise pentru nevoile acestor vremi de aprigă luptă antiunionistă. De altfel, firea lui însăș aplecată spre austera ascasă a vechilor pustnici din primele veacuri ale creștinismului se împotrivea manifestațiilor spectaculoase, iubind mortificarea muncii retrase, migăloase, obositoare prin regulata uniformitate, care îngăduia permanenta concentrare a gândului asupra vieții de apoi, dar, chiar prin aceste însușiri, atât de necesară pentru marile realizări de certă durată. Spre deosebire de Klein, care a fost vlădica *politic*, Aron a fost vicar, apoi episcop *duhovnic*. Acela voia să întărească unirea prin îngrădirea ei cu largi drepturi politice și privilegii materiale și sociale; acesta în schimb, urmărea întărirea unirii prin dovedirea adevărului dogmatic cuprins în ea. Pe Klein îl preocupa unirea ca unicul mijloc de emancipare politică a nației, pe Aron îl preocupa ca singura cale de mântuire a sufletelor. De aceea activitatea celui dintâi s'a desfășurat, trepidantă și eroică, în misiuni politice la Viena și în lupte cu Statuterile în dieta din Sibiu, a acestuia din urmă s'a desfășurat în liniștea plină de miresele tainei a bisericii, în școală, în tipografie și în istovitoare călătorii misionare. Două temperamente cu totul deosebite, corespunzând însă fiecare unei mari nevoi a vremii: unul a pus temelii solide politicei românești, și celălalt culturai românești.

După o muncă înceată și întreruptă mereu, în 1747 a fost, în sfârșit, terminată aripa dinspre mează noapte a mănăstirii blăjane, a cărei zidire începuse în 1741 și astfel s'au putut așeza în ea prini călugări. Aceștia au fost grecul Leonte Moschonas, care, originar din insula Chios, a ajuns, nu știu cum, la Curtea lui Constantin Brâncoveanu, ca, apoi, să treacă la unire, să ajungă la Viena și în legătură cu nunțiul papal carc-l recomandase, prin omul său de încredere Sebastiani, lui Ioan Inochentie Klein. Acesta l-a adus la Blaj devenindu-i unul din sfetnicii intimi și aderent neclintit în anii grei ai exilului, Grigorie Maior, Gheronte Cotore și Silvestru Caliăni, căroră li se a dăogase în 1750 și Atanasie Rednic. Aron, care se întorsese dela studii în 1744, nu sta în mănăstire fiindcă nu era călugăr și fiindcă avea, în calitate de vicar episcopesc și apoi apostolic, conducerea eparhiei. Este întâia dată în istoria Românilor ardeleni, când s'au întâlnit în acelaș loc, călăuziți de acelaș gând și urmărind acelaș ideal, atâția oameni de cultură superioară, câștigată în lungi ani de studii în școli străine. Cinci oameni din cinci părți ale țării. Aron din Munții Apuseni, Rednic din Munții Maramureșului îndepărtat și ajuns sub păstorirea vlădiciei rutean a Muncaciului, Cotore de pe Mureș, din satul Totoiu, așezat între Alba Iulia și Teiuș, Caliăni din centrul câmpiei ardelene, iar Maior din Sărvad-ul Sălajului. Deosebirea de vârstă între ei nu era prea mare

și nu se vedeau întâia oară acum aci. Toți cinci trecuseră prin colegiul iezuit din Cluj. Caliani și Aron erau acolo din 1730 ; în 1736 când Cotore era *logicus*, Caliani era *rhetor*. În 1738 s'au întâlnit la noviciat în mănăstirea Muncaciului Caliani, Rednic, Maior și Cotore, acesta din urmă rămase aci pentru scurt timp ; apoi Maior, Caliani și Aron au petrecut câțiva ani împreună și la Roma, ca elevi ai Colegiului de Propaganda Fide. După atâta timp destinul i-a adus iarăș pe toți împreună, în acelaș târgușor, care acum se înfiripa, și unde fiecare colțișor păstra încă proaspătă amintirea răsboinicului episcop, care chiar în acest timp își arunca din surghiunul roman fulgerile mâniei și revoltei sale nepotolite.

Să-i vedem pe rând. Rednic se născuse la începutul anului 1722 în Giuleștii Maramureșului. În 1734 îl găsim *principista* la colegiul iezuit din Cluj, în 1738 era *rhetor*. La 1 Octombrie al aceluiaș an, cum rezultă din scrisoarea lui Inochentie Klein către Grigorie Bulko, egumenul mănăstirii Muncaciului, Rednic era *novițiu* aci (737). După terminarea noviciatului revine la Cluj, continuându-și studiile în acelaș colegiu. În 1741 era *phiscus* iar în anul următor era *metaphiscus* (738). Absolvind filozofia trece în 1743 la Viena, ca elev al Institutului Pazmanium, urmând la Universitate studii teologice, pe care le termină în 1747. Se întoarce iarăș, din ordinul împărătesei Maria Terezia, în mănăstirea din Muncaci, unde rămâne până la începutul anului 1749, când face profesiunea monahală și este hirotonit ce către episcopul Mihail Olsawszky, care la 12 Februarie îi eliberează certificatul doveditor și al profesiunii și al hirotonirii (739). Caliani, care înainte de a se călugări se numea Samuil, iar în călugărie a luat numele Silvestru, era în 1736 *rhetor* la colegiul iezuit din Cluj. Intre timp soluționându-se chestiunea educării câtorva tineri în Colegiul de Propaganda Fide, în 1737 a fost trimis împreună cu alți doi ale căror nume nu le cunoaștem, la Roma. Cum rezultă însă din foarte interesantul raport din 13 August 1740 al Nunțiului vienez, dâșii au rămas aci numai 5-6 luni, în cursul cărora au dovedit nu numai "buona disposizione" ci și unele bune rezultate, fiindcă, refuzând să se călugărească, la ordinul Curții au fost toți trei rechemăți, lăsându-li-se libertatea să-și aleagă o altă carieră (740). Intors în țară, Caliani s'a hotărât, totuș, să îmbrace haina monahală intrând, pentru noviciat, în mănăstirea Muncaciului. La 13 Februarie 1738 scrie cardinalului Petra, secretarul Congre-

(737) I. BASILOVITZ, *Brevis notitia foundationis Th. Koriatovitz*, II, Cassovice, 1790, pp. 74-75.

(738) TÓTH ZOLTÁN, *o. cit.*, p. 170.

(739) Orig. în Biblioteca centrală din Blaj.

(740) Aceasta este "deplorabilis alumnorum nostrorum casus" de care vorbește necăjit Inochentie Klein într'o scrisoare a sa din acest an. N. IORGA, *Sate și preoți*, p. 226, nota 3.

gației de Propaganda Fide că în 9 Februarie *se missum fuisse* ad novitiatum *Munkacsiensem* (741). Aci se găseau, cum am văzut și Grigorie Maior și Atanasie Rednic. În vara anului 1740 a plecat împreună cu Petru Aron și Maior, din nou la Roma în colegiul părăsit înainte cu trei ani. Amândoi, Caliani și Maior făcuseră profesiunea monahală, iar Petru Aron a fost primit în colegiu numai după ce a făgăduit că se va călugări și dânsul (742). Studiile filozofice și teologice le-a terminat în 1747.

Pe Gheronte Cotore — înainte de călugărie Gheorghe — îl găsim în 1736 în anul întâi de filozofie (logică) în colegiul iezuit din Cluj. La începutul anului 1738 era și dânsul novițiu în Muncaciuciu. Din cauza sănătății șubrede, cum scrie însuș peste două decenii, ori, fiindcă a fost găsit nepotrivit pentru vieța monahală — *inhabilis pro religione inventus* — cum spune Gr. Maior, a părăsit mănăstirea (743) fiindcă scrisoarea lui Klein nu-l amintește la 1 Octombrie 1738 între noviții. Ieșind din mănăstire episcopul l-a trimis la Târnavia, unde și-a terminat studiile filosofice și teologice, absolvind în 1747. Grigorie Maior își face însuș o scurtă autobiografie în emoționanta vorbire cu care și-a luat rămas bun dela preoțimea sa în sinodul din 1782: “m’am născut din părinți creștini pravoslavnici, am crescut în școlile cele mici cu destulă lipsă și străinătate prin Țara Ungurească întâi, apoi și în Ardeal la Cluj, de unde rhitor am fost primit de prealuminatul mai înainte întru acest scaun șezător odată vrednic de vecinică pomenire arhieru al Făgărașului slobod Baron Ioan Inochentie Klein, am fost, zic, primit la clerică și trimis pe uscat, pe mare până la Roma; acolo în vestitul collegion de Propaganda Fide eu în vreme de 7 ani isprăvind învățăturile cele mai înalte cum sunt filozofia și bogoslovია, făcându-mă doctor acelorași științe dumnezești și învățător neamurilor, m’am întors iarăș prin primejdioasele ale mării furtuni în patria mea în Ardeal și la Blaj de unde eram și trimis ” (744). Intr’adevăr în 1737 Maior era *rhitor* în colegiul iezuit din Cluj (745). La 1 Octombrie 1738 Klein îl amintește

(741) Revista *Transilvania*, X, 1877, p. 124.

(742) Nunțiul scrie în raportul amintit că împăratul “ha determinato d’invviare a codesto Collegio Urbano tre altri giovani, due dei quali sono già professi dell’Ordine di s. Basilio ed il terzo ..... ha promesso, per quanto mi si dice, di professare a tempo debito lo stesso s. Ordine”. Colecția păr. Armeanu. Altfel prezintă lucrurile Samuil Micu KLEIN în *Istoria bisericească* manuscrisă a sa, scriind (partea 10, pp. 83-84) că, după Aron, Klein a trimis la Roma pe Grigorie Maior, Silvestru Caliani și Petru Iacob. Din Roma au fost trimiși la Muncaciuciu să facă novițiatul și să se călugărească. Petru Iacob a refuzat și s’a întors acasă. Maior și Caliani însă au intrat în mănăstirea Muncaciucului, unde au rămas un an de zile făcând novițiatul, apoi s’au întors în colegiul roman.

(743) TÓTH ZOLTÁN, *o. cit.*, 183.

(744) I. M. MOLDOVANU, *Acte sinodali* I, p. 115.

(745) TÓTH ZOLTÁN, *o. cit.*, p. 170.

între noviții români dela mănăstirea Muncaciului. Novițiatul a durat, ca și al lui Caliani, trei ani. Din Muncaciu trece în 1740 la Roma. În 1745 s'a hirotonit iar în primăvara anului 1747 a plecat spre casă (746). În Roma a fost, împreună cu colegul său Caliani, martor al sbuciumului și suferințelor vlădicului Klein, căruia i-a rămas statornic aderent și căruia i-a scris și din drumul spre țară, o scrisoare din Ancona și două din Viena. În capitala imperiului, unde se găsea Rednic, venise, din ordinul împărătesei Maria Terezia și Gherontie Cotore dela Târnavia. Se găseau deci împreună : Caliani, Maior, Rednic și Cotore. Împreună, cu pașaport colectiv, au plecat la Muncaciu, unde din ordinul aceleiaș împărătese, trebuiau să ieie instrucțiunile lui Manuil Olsavszky, vlădica rutean, care era un fel de șef spiritual al bisericii unite din Ardeal (747). Si tot împreună au sosit la Blaj, de unde, cum am văzut, Maior, Caliani și Cotore trimit la 29 Octombrie interesanta scrisoare colectivă Congregației de Propaganda Fide.

La data sosirii lor în Blaj, criza din biserica unită atinsese culmea, cum rezultă din însăș scrisoarea celor trei amintiți mai sus. În mijlocul acestei mari învolburări dânsii exclamau îngroziți : câtă vâpaie ! (Quanto fuogo). Maior și Caliani, veniți din Roma, s'au alăturat, dela început, partidei kleiniene, fiind amândoi purtătorii unor mesagii ale exilatului și au rămas până la sfârșit păstrătorii și răspânditori cultului lui. Rednic, cu care Aron petrecuse aproape un an întreg la Viena, unde îl însoțise pe episcopul în 1744 și unde rămăsese și după fuga lui la Roma, până la sfârșitul verii anului 1745, era de partea vicarului, al cărui intim prieten și duhovnic devenise. Samuul Micu notează cu ironie : " Aron în Viena se cunoscă cu un fecior român nobil de bun neam, cu Alexandru Rednic (Alexandru se numea înainte de călugărie) din Maramureș anume din Giulești, carele merse la Viena spre filozofie și teologie, și *si-au gătit bună cale spre cele viitoare* (748). Acești doi oameni dela munte se asemănau și la fire. Amândoi aveau ceva din duhul vechilor anahoreți : asceți aspri și necruțatori cu sine, disprețuitori ai măririlor lumii trecătoare și deșarte și de-o strașnică dârzenie în apărarea a ceea ce li se părea lor că e drept și legal. Gherontie Cotore, deși împărtășise la început cu Caliani și Maior, aceleași sentimente în fața " vâpăii " din biserica unită, pare a fi ramas neutru între cele două partide care se sfâșiau.

De altfel, dânsul era cel mai matur și mai preocupat de problemele mari ale bisericii și ale nației dintre colegii cu care venise la Blaj. Ca student în Târnavia compilau în 1746 după cunoscuta *Histoire du schisme des Grecs* a lui L. Maimbeurg două cărți : *Despre schismaticia Grecilor și Despre*

(746) *Transilvania*, I. cit.

(747) TÓTH ZOLTÁN, *o. cit.*, p. 184.

(748) ȚIPARIU, *Acte și Fragmente*, p. 99.

articulusurile cele de price, care aceasta din urmă, lămurește “pentru mărirea îndreptare a neamului meu” cele patru puncte despărțitoare dintre Răsărit și Occident, anume “purcederea Duhului sfânt și dela Fiul, materia s. Comunicături,” “locul curățării” și, al patrulea, “capul bisericii sau mărirea papei”. Lucrarea terminată la 14 Octombrie 1746 a fost scrisă “cu mare osteneală precât mi-au ajuns vriamia și putearia, fiind încă și mai multe gata a face”. Scopul urmărit era ca cititorul “oarecând neamului nostru celui rătăcit” să-i poată fi cu “îndreptare spre cărarea cea dreaptă a împărăției cerului”.

Deosebit de interesantă este încheierea lucrării, care încearcă să dea un înțeles național unirii cu catolicismul. Intr'un memoriu din 1744 trimis Curții împărătești prin agentul său Hardt în numele catolicilor ardeleni de amândouă riturile, Klein spunea că situația tristă și “nemaiauzită” (unerhörte) a Românilor se datorește schismei, adică desfacerii lor de catolicism (749). Gheronte Cotore reia ideea completând-o cu aceea a originii romane. Românii fiind de origine romană au aparținut bisericii romane și atâta timp cât au trăit în această *completă* romanitate erau vestiți și laudați, viteji și “în războiu tari”, erau înțelepți, porunceau Ardealului, le slujeau alte neamuri și erau plini de fapte bune. Pentru “tăierea” de biserica Romei, neamul căzu sub robia păgânilor, este “fără de veste și de toți ocărit zace”, este fără putere și mai prejos decât alte neamuri, înconjurat de norul neștiinței, lepădat de toți, e de batjocura altora și “bogat de fapte rele”. De aci înainte “și mai multe i se va întâmpla” dacă se va lăsa înșelat de Grecii cari vin “învăscuți în piei de oaie din afară, iar dinlăuntru sunt fără de saț” și nu se va împreuna iarăși cu Capul bisericii de care s'a despărțit prin înșelăciunea Grecilor.

Pentru Români, deci, unirea cu catolicismul înseamnă revenirea la vechea credință romană, spre care trebuie să-i atragă și originea lor romană și ea, “fiind și noi sânge adevărat al Râmlenilor”. Ortodoxia orientală este în evoluția nației *schismaticie* adică “tăierea de către ascultarea bisericii Râmului”, în care — tăiere — a lunecat atrasă de viclenia grecească și care a adus asupra noastră toate nenorocirile precum a adus despărțirea de biserica Râmului și nenorocirea Grecilor cari și-au pierdut împărăția din această cauză (750).

(749) Da aber din Walacher schismatisch waren, ist es leichtlich zu muthmassen, dass das Schisma selbe in dieses unerhörte Tractament geworfen habe.

(750) O amănunțită descriere a acestor două lucrări ale lui Gheronte Cotore, al căror manuscris se păstrează în Biblioteca centrală din Blaj, în N. COMȘA, *Manuscrisele românești din Biblioteca centrală dela Blaj*, Blaj, 1944, p. 94 sq. Textul încheierii *Articulusurilor celor de price*, la pp. 96-98. Textul îl dă și A. BUNEA în *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici*, pp. 371-373. Asupra importanței concepției lui Cotore a atras atențiunea Toth Zoltan în studiul *Coto-*

Concepția aceasta că unirea Românilor cu catolicismul nu este decât revenirea în sânul bisericii căreia îi aparținuseră înainte de "fapta cumplită" a lui Mihail Cherularie, a devenit comună tuturor frunțașilor bisericii unite din Ardeal. Astfel Atanasie Rednic spunea în pastorală adresată la 26 Maiu 1771 "bătrânilor și tinerilor din Vidicul Rodnei" că noi descindem "dela Roma sau dela stăpânirea și neamul Râmlenilor" și de aceea ne numim Români sau Rumâni și că unirea cu Roma înseamnă unirea cu "cei dela Apus adică cu Râmlenii" (Biblioteca centrală din Blaj, ms. latinesc nr. 231) iar Petru Maior spune în *Istoria bisericii Românilor* că "întorcându-se Ardealul sub stăpânirea împărăteștii case a Austriei, cu părținirea împăratului Leopold celui întâi al Românilor ajutorat (Atanasie) cu tot clirul și cu toți Români se întoarse la împărțirea bisericii romane cea înainte de șase sute de ani părăsită" (p. 86). Părerea că religia a fost cauza nenorocirii Românilor o avea și Samuil Micu Klein scriind "ita Valachis religio causa fuit, quod pro toleratis in Transilvania haberi coeperunt" (*Historia Daco-Romanorum seu Valachorum*, în *Foia pentru minte, inimă și literatură*, 1862, p. 83). Pentru Gheronte Cotore deci și pentru tovarășii lui și "despărțirea de către Capul Bisericii", cum numește el răsvrătirea de atunci împotriva unirii, însemna o mare nenorocire națională.

Cu acești oameni, adunați din toate părțile țării Ardealului și plini de învățătură, și-a început activitatea în 1747 în mănăstirea Blajului. Tot sub vicariatul lui Aron a început a funcționa și tipografia de aci. La necesitatea pentru nație și biserică se gândea, cum am văzut, și vlădica Inochentie Klein. Importanța ei devenise și mai evidentă în timpul noilor turburări antiunioniste și de aceea Maria Terezia în rescriptul din 14 Octombrie 1746 invită guvernul să-i facă propuneri concrete privitoare la întemeierea unei tipografii românești. Întemeierea nu mai putea fi amânată după ce împărăteasa cu ordinul din 23 Noembrie 1746 a interzis introducerea în Transilvania a cărților bisericești tipărite în Moldova și Țara Românească. În Blaj se păstrau încă resturile vechii tipografii a vlădiciei românești, care funcționase înainte de unire la Alba Iulia, și Klein se gândise și el la restaurarea ei. Lipsa de bani însă l-a împiedicat să-și ducă la îndeplinire planul. A resturat-o vicarul Petru Aron "suis propriis iisque magnis sumptibus", cum ne asigură călugărul blăjean Josafat Devai în raportul său din 29 Octombrie 1771 adresat episcopului Atanasie Rednic (751). Tipografia

rea Gerontius és az erdélyi roman nemzeti ontudat ébredése, publicat în revista *Hitel* din Cluj, IX, 1944, pp. 84-95.

(751) Textul în Vasile POP, *Disertație despre tipografiile românești din Transilvania și învecinatele țări*, Sibiu, 1838, pp. 39-42. După informația lui I. Bulkő restaurarea tipografiei s'ar fi făcut cu ajutorul calvinului Ștefan Poldi din Cluj. *Transylvania*, II, Viena, 1778, p. 236. Informația e greșită: Ștefan Poldi era tur-

era gata în vara anului 1747 căci la 14 Iulie a acestui an Tezaurariatul ardelean îi scria lui Aron să tipărească urgent la Blaj — Balasfalvae typis excudantur — o sută exemplare românești și două sute exemplare sârbești din ordonanța împotriva contrabandiștilor de monedă pe care s'au angajat să o traducă în aceste două limbi tinerii călugări veniți de curând din Viena adică Maior, Caliani, Rednic și Cotore (752). Ordonanța a și apărut în curând sub titlul : *Porunca prea înălțatei Doamnei Impărătese și Crăiesei Doamnei, Doamnei Marii Terezii, cu carea se oprește petrecerea banilor împărătești și crăiești în țările Porții otomănești supuse, scoasă de pre letinie în limba românească și tipărită în scaunul arhieresc în Blaj, anul Domnului 1747 în luna lui August în 27 de zile* (753). A doua tipăritură, despre care avem informațiuni sigure, eșită de sub teascul tipografiei blăjene a fost *Floarea Adevărului*, apărută cum s'a arătat mai sus, în 1750 care a fost opera colectivă întocmită de Aron cu colaborarea celor patru învățați din mănăstire și pe care a distribuit-o cu prilejul vizitației din acel an în satele răsărite. Titlul întreg al cărții e : *Floarea Adevărului pentru pacea și dragostea de obște, din grădinile sfințelor Scripturi prin mare strădanie cucernicilor între ieromonahi în mănăstirea Sfintei Troițe dela Blaj, acum întâi culeasă, carea luminat arată : cum unirea alta nu este fără numai credința și învățătura Sfinților Părinți. Tipăritu s-au în Blaj în anul Domnului 1750 Martie 30*. Tipăritura are 64 foi numerotate (= 128 pagini) și două foi nenumerate în 8° mic (754). *Predoslovia* lucrării înșiră cărțile românești — grădinile ! — din care autorii au cules floricelele oferite acum cititorilor iubitori de adevăr. Acestea sunt : 1) *Sfânta Biblie* tipărită în București 1688, 2) *Tryodion sau Strașnic* tipărit tot acolo în 1747, 3) *Pentecostarion* tipărit la Râmnic în 1743, 4) *Mineiu* tipărit tot acolo în 1737, 5) *Pravila* tipărită la Târgoviște în 1752, 6) *Mărgărit de S. Zlătăust* tipărit în București în 1691, 7) *Octoihul* tipărit la Râmnic în 1742, 8) *Molitevcicul* tipărit tot acolo în 1730, 9) *Liturghie* tipărită la București în 1747, 10) *Viața sfinților* tipărită la Iași 1682, 11) *Cluciu adică Cheia înțelesului* tipărită la București 1678, 12) *Învățătură creștinești* tipărite la Snagov în 1700, 13) *Învățătură creștinească* de s. Liturghie tipărită la Iași 1697.

Cu citate din aceste cărți sfinte, folosite de biserica românească, autorii vor arăta că *Unirea* nu este o credință nouă, ci e credința și învățătura de

---

nătorul literelor românești și latine și a intrat în serviciul tipografiei numai în 1755.

Z. PACLIȘANU, *Tipografia din Blaj*, în revista *Boabe de grâu*, V, 1934, pp. 107-108.

(752) Orig. în arhiva Mitropoliei Blajului.

(753) N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardeleni* I p. 46 nr. 41.

(754) Din ediția întâia se cunoaște un singur exemplar în Biblioteca Muzeului Național din Budapesta, fondul Teodorescu. A fost descrisă de C. TAGLIAVINI în *Contribuțiuni la bibliografia românească veche*, publicat în *Cercetări literare* V (1943) p. 1-2.

totdeauna a sfinților părinți. *Cuvântul către cititori* lămurește că *unirea* înseamnă unire în *credință* nu în *rit și obiceiuri* “pentru că din începutul sfintei biserici creștinești totdeauna între biserici s’au găsit osebite obiceiuri în slujbe și ținuturi, în posturi și mâncări, și măcar că fiind o credință întregă unii pre alții nu au osândit”. Obiceiurile legii, poruncile sfintei biserici și așezământurile sfinților Părinți, le țin și uniții, căci “a le ține întregi tare ni se poruncește”. Prin urmare “nici o schimbare sau motocoasă în obiceiurile legii și poruncile sfintei biserici aci — în unire — se poate afla”, și de aceea “nepăciuirea și urârea între frați este nejustificată”.

Patru sunt, totuși, “stihurile” pentru care unii “smintindu-se, nu s’au sfiiți a părăsi pacea și dragostea cea de Dumnezeu poruncită”. Acestea sunt 1) primatul papal, 2) purcederea Sfântului Duh și dela Fiul, 3) azima ca materie valabilă a Comunicaturii și 4) Purgatoriul. “Acestea dar, continuă *Cuvântul*, datori vom fi precum ne-am făgăduit a le cerca prin sfintele cărți și prin învățăturile s. Părinți și aflându-le ca niște dumnezeiești învățături și ale sfinților părinți, dator va fi fieștecare preavoslavnic creștin a le crede și a le mărturisi”.

Lucrarea are cinci capitole: 1) Pentru credință, 2) Pentru Capul bisericii, 3) Pentru purcederea Duhului Sfânt, 4) Pentru materia sfintei Comunicături, 5) Pentru sufletele răposaților. Iată cum dovedesc autorii primatul papal în capitolul II al cărții. După ce în capitolul I au arătat că adevărata credință a lui Christos este *una singură*, ideea continuă în cap. II cu afirmația că precum este *o singură* credință, la fel este *o singură* biserică. Biserica e “adunarea creștinilor într’o credință” și “întru împreunarea aceluiași taine”. Ea trebuie să aibă un cap sau stăpânire pentru că toată împărăția împărțindu-se întru sine se pustiește și toată cetatea au casă împărțindu-se între sine nu va sta și precum trupul cu mai multe capete urât este și grozav. “Precum dară trupul cel firesc multe mădulari având cap are, care stăpânește și poruncește celorlalte mădulări așa și biserica sau adunarea creștinilor fiind un trup de taină trebuie să aibă cap”. Capul nevăzut nu numai al “bisericii proslăvite care este adunarea sfinților în ceriu ci și aceștii văzute care-i pre pământ, iaste însuș Marele Arhiepiscop și mântuitorul nostru Isus Hristos”. Dar Domnul înălțându-se la ceresul Părinte, ne-a lăsat biserica Sa, sau, precum sfântul apostol grăiaște, mădularile sale, adică credincioșii fără cap văzut. Intâi a rânduit pe s. Petru cap și mai mare păstor turmii sale și i-au dat cheile Împărăției. Aci autorul citează cunoscutele cuvinte dela Matei: *Tu ești Petru și pe piatra aceasta voi zidi biserica mea* etc. apoi arată cum sunt interpretate aceste cuvinte de biserica grecească. Ca pilda se citează *Mineiul* care numește pe Petru “*piatra și temelie credinței*”; *pe piatra bagosloviei tale au*

întărit stăpânul Hristos biserica neclătită ; tu după vrednicie piatră te-ai numit când credința bisericii neclătită Domnul o au întărit și pre tine mai mare păstor oilor celor cuvântătoare te-au pus de unde și descuitor porților cerești pre tine ca pre un bun te-au încredințat". De aceea biserica numeste pe Petru Vârhovnic și căpetenia apostolilor și mai mare al bisericii.

Se arată apoi unde și-a pus Petru Scaunul și cine-i sunt urmașii, citându-se și aci Mineiul : "*Romii cei mai mari decât alte cetăți tu ai fost întâiul episcop și slavă și laudă și bisericii întâiul Petre și porțile Iadului nu o vor birui pre ea*". În fine se citează hotărârile a o mulțime de soboare orientale, care l-au recunoscut pe episcopul Romei căpetenie a bisericii. Capitolul încheie cu cuvintele : *Dovedit este dară din sfintele cărți acest adevăr cum că patriarhul Romei ..... este următoriu sfântului Petru ca și stăpân a toate adevăratelor lui Christos biserici.*

În felul acesta continuă dovedirea și a celorlalte "stihuri" : purcederea Duhului Sfânt și dela Fiul, azima ca materie valabilă a comunicăturii și existența Purgatoriului. Stilul este suficient de popular, argumentarea este strânsă și de o logică impecabilă. Autorii se dovedesc, ceea ce nu-i de mirat având în vedere studiile făcute, buni și abili teologi (755).

Tot în 1750 a apărut în tipografia lui Aron *Ideia care spre mai mare folos s'au așezat pentru scăderea cărăușiiilor și sălășluirilor celor fără plată în Țara Ardealului*, care era o ordonanță oficială sau patentă.

În timpul deci când furtuna sguduia năprasnic biserica unită, vicarul Aron pune, la Blaj, temelile a două instituțiuni menite a o întări mai

(755) Lucrării blăjene i s'a dat în curând o violentă replică de către un călugăr din Țara Românească, probabil din jurul episcopului Grigorie al Râmnicului. Replica, păstrată numai în manuscris, se întemeiază în primul rând pe cunoscuta *Carte sau lumină cu drepte dovediri din dogmele bisericii răsăritului asupra dejghindării papistașilor* a lui Maxim Peloponezianul, tradusă și tipărită de Antim Ivirianul în 1699 cu cheltuiala lui Constantin Brâncoveanu. Replica numește tipăritura dela Blaj "teacă de minciuni" ai cărei autori sunt "porcii" care cu nebulie "rămă și scurmă și calcă și strică mărgăritarul dumnezeestei Scripturi" și "multe feluri de bârfele borâsc spre fii sfinței biserici a răsăritului". Uniții sunt "tulburători și spărgători de haina lui Christos" cari "mai răi decât puilul de năpârcă roadeți pântecile maicei voastre și borțiți asupra ei hiule grele, și "prin trufia minții repezindu-vă ca niște cai neînvățați ați rupt împletiturile lui Dumnezeu și țesăturile sfințelor soboare și jugul hotarelor soborniceștii biserici l-ați lepădat umplându-vă pre voi de vorbe și fapte viclene". După introducerea scrisă în stilul arătat, autorul replicii se ocupă pe rând de capitolele cărții blăjene. Este o replică vioaie, energică, plină ici colo de pitoresc, desfășurându-se precipitat ca un vijelios pârâu de munte. Autorul dovedește, fără îndoială, multă agerime în comentarea anumitor texte liturgice și stăpânește bogate cunoștințe din literatura teologică răsăriteană. Nu lipsesc nici naivitățile cari nu pot surprinde pe cei obișnuți cu felul de argumentare pentru uzul masselor al atâtor din scriitorii și polemisti greci. Textul replicii, însoțit de bogate explicații istorice și literare a fost tipărit de Teodor Bodogae în *Despre cunoștințele teologice ale preoților români de acum două sute de ani*, Sibiu, 1944.

mult decât toate decretele și poruncile împărătești. Din nefericire noi tineri n'a mai putut trimite la Roma mulți ani din cauza opreliștii Curții împărătești. Conform art. 4 al diplomei din 21 August 1738 cu care Carol VI a dăruit episcopiei unite domeniul Blajului, alegerea celor trei tineri pentru Colegiul de Propaganda Fide din Roma trebuia aprobată de împăratul (756). La 14 Aprilie 1760 Aron, acum episcop, scria Cardinalului Crivelli "ad unicam quam habemus Romae fundationem *ab anno 1744 successores alumnos expedire impediōr*. Recepi mox — continuă scrisoarea — ab Aula inihibitionem ne absque eiusdem primo obtento assensu promoveantur alumni, quem ut appromissum nec in hodiernum usque optinui assensum" (757).

Cauza acelei opreliști pare a fi fost primejdia pe care o putea prezenta Klein pentru tinerii studenți, cum a dovedit-o exemplul lui Caliani și Maior, întorși acasă plini de neastâmpăr ..... Kleinian.

---

(756) "Tribus alumnis romanis in collegio de Propaganda Fide Urbano Romae degentibus ..... quorum susceptionem et denominationem ..... nobis et successoribus nostris reservamus".

(757) Copie într'un *Protocol* de acte în arhiva Mitropoliei Blajului. Astfel este inexplicabil felul cum a ajuns, totuși, în Colegiul de Propaganda Fide Filoteiu Laszlo care a fost primit acolo la 10 Decembrie 1753. (*Transilvania X - 1877 - pa-124*). În 1760 când a scris Aron scrisoarea citată Filoteiu Laszlo era profesor în Blaj.

Cuprinsul

Istoria Bisericii Române Unite, I, (1697-1751)

Cuvânt înainte la ediția a II-a	1
Către cititori	3

PROLOGOMENA

Legăturile Românilor ardeleni cu reforma în veacurile 16-17.	7
I. Răspândirea reformei în Ardeal	9
II. Luteranismul și Românii	20
III. Calvinismul și Biserica Românească până la moartea lui Gavrilă Bethlen (1929)	28
IV. Calvinismul și Biserica Românească dela moartea lui Gavrilă Bethlen până la sfârșitul veacului al 17-lea	46
V. Pentru ce nu a isbutit reforma între Români?	77

Cap. I

Unirea Românilor (1697-1701)

I. Începuturile acțiunii de unire între Românii ardeleni după 1688	83
II. Vlădica Teofil și Sinodul din 1697. Moartea lui Teofil	97
III. Alegerea lui Atanasie Anghel, Sfințirea lui la București și instrucțiunile Patriarhului Dosofteiu al Ierusalimului	103
IV. Acțiunea lui Baranyi la Viena. Ata-nasie Anghel primește Unirea. Sinodul din 1698	106
V. Atitudinea Dietei Ardelene față de Unire. Aprobarea ei de către împaratul Leopold I.	113
VI. Sinodul din 1700	121
VII. Călătoria lui Atanasie la Viena	122
VIII. "Reversalul" lui Atanasie și diploma a doua Leopoldină. Intoarcerea acasă și instalarea lui Atanasie	127
IX. Reacțiunea împotriva Unirii. Ion Țirca și Gavril Nagyszegi	135
X. Reacțiunea Bisericii din Țara Românească și a Patriarhului Dosofteiu al Ierusalimului	143
XI. Organizarea Bisericii Românești	151

Cap. II

Sub Episcopul Atanasie Anghel

I. Biserica Românească Unită și revoluția lui Fr. Rakoczy II. Defecțiunea din 1711. Moartea lui Atanasie	167
II. Biserica Românească din Maramureș și Bihor	174

Cap. III

Sub Episcopul Ioan Giurgiu Pataki

I. Alegerea și numirea lui Ioan Patachi. Inființarea episcopiei Făgărașului	181
II. Biserica Românească din Maramureș și Bihor pe timpul lui Ioan Patachi	200
III. Incercări de Unire în Banat	207

IV. Lupta lui Ioan Patachi pentru drepturile Preoțimei	210
V. Vieața internă a Bisericii Unite sub păstorirea lui Ioan Patachi. Moartea Episcopului	216
Cap. IV	
Sub Episcopul Inocențiu Micu-Klein	
I. Biserica Unită dela Moartea lui Ioan Patachi până la Ioan Inocențiu Micu-Klein	223
II. Episcopul Ioan Inocențiu Micu-Klein	229
III. Activitatea lui Ioan Inocențiu Micu-Klein înainte de Instalare	233
IV. Instalarea lui Klein și luptele lui în dieta din 1733-34	237
V. Misiunea Episcopului Klein la Viena în anii 1734-35 și activitatea desfășurată acolo	241
VI. Luptele Episcopului Klein în dieta din 1736	259
VII. Câștigarea domeniului Blajului. Mutarea episcopului în noua Reședință	269
VIII. Episcopul Klein în Dieta din 1737-1738. Sinodul din 1737	271
IX. Lupta lui Klein împotriva permanentizării instituției teologului. Sinodul din 1738	278
X. Urcarea pe tron a împărătesei Maria Terezia. Continuarea luptei contra teologului. Sinodul din 1742	283
XI. Misiunea Episcopului Klein la Viena în anii 1742-1743	291
XII. Luptele lui Klein în Dieta din 1744	302
XIII. Apariția în Ardeal a Agitatorului Sârb Visarion Sarai. Sinodul din vara anului 1744	308
XIV. Căderea Episcopului Klein	312
XV. Unirea sub Vlădicia lui Ioan Inochentie Micu Klein. Urmările agitației lui Visarion	315
XVI. Organizarea Bisericii Unite pe timpul Episcopului Klein	326
Cap. V	
Sub vicariatul lui Petru Pavel Aron (1745-1751)	
I. Biserica Unită sub vicariatul lui Petru Pavel Aron (1745-1751)	343

Inhalt

Geschichte der Rumänischen Unierten Kirche, I, (1697-1751)

PROLEGOMENA

I. Die Verbreitung der Reformation in Transylvanien	7-20
II. Lutheranismus und die Rumänen	20-27
III. Calvinismus und die Rumänische Kirche bis zum Tod von Gavrilă Bethlen (1629)	28-46
IV. Calvinismus und die Rumänische Kirche seit dem Tod von Gavrilă Bethlen bis zum Ende des 17. Jahrhunderts	46-76
V. Warum blieb die Reformation erfolglos unter den Rumänen?	77-80
Kap. I. Die Union der Rumänen (1697-1701)	81-76
Kap. II. Unter Bischof Atanasie Anghel (bis 1713)	165-178
Kap. III. Unter Bischof Ioan Giurgiu Patachi (1713-1727)	179-220
Kap. IV. Unter Bischof Ioan Inocențiu Micu Klei	221-339
Kap. V. Unter dem Vikariat von Petru Pavel Aron (1745-1751)	341-388

PERSPECTIVE

ISSN 0935-2414, Vierteljährliche Veröffentlichung der Rumänischen Unierten
Mission in der Bundesrepublik Deutschland
Prälat Dr. Dr. Octavian Bârlea Sendlingerstraße 65/I, D-80331 München
Contribuții benevole (freiwillige Spende) de trimis la
Bankkonto: "Liga", Hirtenstraße 26, 80335 München, Konto-Nr. 215 10 90
BLZ 700 903 00

Satz: Verlag Christliche Stimme, GmbH, Schönbergstr. 9, 81679 München, BRD
Druck: OLIS plus LTD, Lwiw, vul. 700-riczja 101/25, Ukraine